ACTA TERRAE FOGARASIENSIS

https://biblioteca-digitala.ro

Colegiul editorial:
prof. univ. dr. **IOAN OPRIŞ** – Universitatea „Valahia” – Târgovişte
prof. univ. dr. **ANTAL LUKÁCS** – Universitatea Bucureşti
conf. univ. dr. **GHEORGHE ROŞCULEȚ** – Universitatea Transilvania – Braşov
conf. univ. dr. **EUGEN STRĂUȚIU** – Universitatea „Lucian Blaga” – Sibiu
cercet. şt. dr. **GHEORGHE LAZĂR** – Institutul de Istorie „N. Iorga” – Bucureşti

Colegiul de redacție:
CONSTANTIN BĂJENARU – redactor şef
GHEORGHE DRAGOTĂ – membru
GHEORGHE FARAON – membru
HORIA PIRĂU – secretar de redacție

Adresa de corespondență:
MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAŞULUI
„VALER LITERAT”
505200, FĂGĂRAŞ
P-ța Mihai Viteazul, nr. 1, jud. Braşov
Tel. 0268/211862

Correspondence address:
MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAŞULUI
„VALER LITERAT”
RO – 505200, FĂGĂRAŞ
Mihai Viteazul St., 1
Tel. (+40) (268) 211862

muzeufagaras@yahoo.com
www.muzeufagaras.ro

2014. MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAŞULUI „VALER LITERAT”
ISSN – 2285 – 5130
ISSN-L – 2285 – 5130

https://biblioteca-digitala.ro

MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI
„VALER LITERAT”

ACTA TERRAE FOGARASIENSIS III

Editura ALTIP
2014

https://biblioteca-digitala.ro

REVISTĂ APĂRUTĂ CU SPRIJINUL FINANCIAR AL CONSILIULUI LOCAL FĂGĂRAŞ ŞI AL PRIMĂRIEI MUNICIPIULUI FĂGĂRAŞ

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine exclusive autorilor.

Tehnoredactare: CONSTANTIN BĂJENARU

https://biblioteca-digitala.ro

SUMAR
CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

300 DE ANI
DE LA MARTIRIUL BRÂNCOVENILOR

CONSTANTIN ITTU – Constantin Brâncoveanu ”*numai de sânguratic neamul lui*”..........	13
Constantin Brâncoveanu „only by his family”	13
Keywords	13
GINEL LAZĂR – Activitatea de mecenat a lui Constantin Brâncoveanu reflectată prin prisma cărților de patrimoniu ale Muzeului Național de Istorie a României	23
The cultural patronage of Constantin Brancoveanu as reflected by the heritage books of the National Museum of Romania	23
Keywords	23
VIORICA BICA – Constantin Brâncoveanu, însemne ale timpului	37
Constantin Brâncoveanu, signes distinctifs du temps	37
Mots-clé	38
RADU MOȚOC – Săbiile lui Constantin Brâncoveanu	57
Constantin Brâncoveanu's swords	57
Keywords	57
CONSTANTIN MĂNESCU – Mănăstirea Hurezi – simbol al jertfei pentru credință şi neam	71
The Hurezi Monastery – symbol of the sacrifice for faith and nation	71
Keywords	71
TUDOR-RADU TIRON – Întregiri genealogice şi heraldice la istoria Brâncovenilor din secolul al XIX-lea	81
Genealogical the heraldic additions to the history of the Brancovan family during the 19th century	81
Keywords	81

https://biblioteca-digitala.ro

100 DE ANI DE LA DECLANŞAREA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

CRISTIAN ANDREI SCĂICEANU – Intrarea României în Primul Război Mondial văzută de contemporani	101
The entry of Romania in the First World War seen by contemporaries …………………..…………………………………..	101
Keywords	101
BIANCA LUMINIȚA MICU – Amintiri din spatele frontului: fragmente din corespondența Elenei Mureşianu către fiul său, Aurel, anul 1914	113
Memories behind the front line: fragments of Elena Muresianu`s correspondence to his son, Aurel, year 1914	113
Keywords	113
EMIL STOIAN – Intrarea trupelor române în Bran – 15 august 1916 …..	121
L`entrée des Armées Roumaines par le col de Bran – 15 août 1916	121
Mots-clè	121
CONSTANTIN BĂJENARU – Făgărăşenii şi Primul Război Mondial. Memorie şi istorie (II)	161
The citizens of Făgăraş county and the First World War. Memory and history (II)	161
Keywords	161
GHEORGHE FARAON – Contribuții la istoria Țării Făgăraşului. Participarea vădenilor la Primul Război Mondial	181
Contributions at the history of Fagaras County. People from Vad taking part in the First World War	181
Keywords	181
MARIN POPESCU – Mausoleul de la Mateiaş, monument de suflet al muscelenilor. Avatarurile monumentelor	205
The Mausoleum from Mateiaş, the soul monument of the people from Muscel. The avatars of the monuments	205
Keywords	205

https://biblioteca-digitala.ro

ARHEOLOGIE – ISTORIE

LUCICA SAVU – Câteva considerații referitoare la densitatea de locuire a Depresiunii Făgărașului în a Doua Epocă a Fierului …………..	221
Some considerations about the density of settlements in Fagaras Depression in the Second Iron Age …………………………………….	221
Keywords …………………………………………………………	221
GHEORGHE DRAGOTĂ – Aşezări dacice din Țara Făgăraşului ………	241
Dacian settlements in the Făgăraş county	241
Keywords	241
SERGIU MATVEEV – Istoricul cercetărilor arheologice a sitului de la Sobari (r. Soroca)	263
History of archaeological research of the Sobari (r. Soroca)	263
Keywords	263
BORDI ZSIGMOND LÓRÁND – Spade medievale descoperite în județul Covasna	277
Medieval swords discovered in Covasna County	277
Keywords	277
VASILE MĂRCULEȚ - Împărați bizantini în spațiul românesc	309
Byzantine emperors in the Romanian territories	309
Keywords	309
LUKÁCS ANTAL, AUREL DRAGNE – Cele mai vechi biserici româneşti din Țara Făgăraşului	331
Les plus anciennes églises roumaines du Pays de Făgăraş	331
Mots-clé	332
ALEXANDRU BUCUR – Contribuții la istoria învățământului braşovean. Şcolile de grăniceri şi grănicereşti (1773 – 1921)	353
Contributions to the history of educational establishment in Brasov border guard and frontier guard schools	353
Keywords	353
SERGIU TABUNCIC – Un protest al sacagiilor oraşului Chişinău din anul 1821...	383
A protest of water carriers from Chisinau in 1821 ……………………	383
Keywords	383
MARINELA LOREDANA BARNA – Braşovul relatat în paginile *Gazetei de Transilvania* în anii 1848 – 1849	401
News about Brasov in Transylvania Gazette *pages in the years 1848-1849*…………………………………………………………………………	401
Keywords	401

https://biblioteca-digitala.ro

MARIUS CÂMPEANU – Considerații privind înființarea şi organizarea Vicariatului greco-catolic al Maramureşului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea	411
Considerations regarding the foundation and the organization of the the curacy of Maramures in the second half of the 19th century…………	411
Keywords	411
EUGEN STRĂUȚIU – Despărțământul Miercurea al Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român (1901 – 1945)	429
Department from Miercurea of Transilvanian Association for Romanian Literature and Romanian People's Culture (1901-1945)	429
Keywords	429
ANATOL PETRENCU – Pe cont propriu, neînvinşi, însă ... …………….	445
Собственными силами, непобежденные, однако	445
Ключевые слова	445
SZEKERES ATTILA ISTVÁN – Preocupări de heraldică în Transilvania	451
Heraldic research in Transylvania	451
Keywords	451

PATRIMONIU

ALEXANDRU GH. SONOC, MIHAI CHIRIAC – Scurte considerații asupra unor piese sculpturale romane provinciale din județul Sibiu	475
Brief comments on some roman provincial sculptures from the Sibiu county	475
Keywords	475
ALEXANDRU GH. SONOC – O scenă de luptă inspirată de cucerirea cetății Buda de către austrieci (1686) în colecția Muzeului Național Brukenthal din Sibiu	491
A battle scene inspired by the conquest of the Buda fortress by the Austrians (1686) in the Collection of the Brukenthal National Museum of Sibiu	491
Keywords	491
GINA BODA – Influențe ale picturii brâncoveneşti şi postbrâncoveneşti în bisericile hunedorene	515
Influences of Brancovan's and post-Brancovan's paintings in churches from Hunedoara ……………...	515
Keywords	515

https://biblioteca-digitala.ro

RADU TEUCEANU – Lexiconul pentru comercianți al savantului german Carl Günther Ludovici (1707 – 1778), ”*Eröffnete Akademie der Kaufleute*” – studiu de caz	521
Der Lexicon für kaufleute des deutschen gelehrten Carl Günter Ludovici (1707-1778), "Eröffnete Akademie der Kaufleute" – *eine fallstudie*	521
Schlagwörter	521
ALINA APOSTOL – Cărți cu dedicații din biblioteca lui Nicolae Grigorescu	537
Books with dedication in the Nicolae Grigorescu's library	537
Keywords	537
GUDRUN-LIANE ITTU – Primul Război Mondial în operele artiştilor plastici germani din Transilvania	547
WWI in the oeuvre of German painters from Transylvania	547
Keywords	548
MONICA LAZĂR – Presa bucureşteană din anii neutralității. Digitizare colecție patrimoniu şi valorificare pe site-ul M.N.I.R.: Marele Război	561
The Bucharest press during the neutrality years. The digitization of a heritage collection and its valorization on one of the websites of the National History Museum of Romania: the Great War	561
Keywords	561
SANDA SAFTA – Arta populară musceleană din cadrul Muzeului Municipal Câmpulung Muscel	571
Folk Art from Muscel in the Municipal Museum Câmpulung Muscel	571
Keywords	571
IOAN OPRIŞ – Spațiul muzeal şi cerințele acestuia în viziunea liderilor muzeografiei din România (1918–1948)	585
Museum space and its requirements in the vision of museography's leaders from Romania (1918 - 1948)	585
Keywords	585
CRISTINA-MARTA URSESCU, ANA-MARIA ANDREI – Constantin Brâncoveanu, continuator în dezvoltarea limbii literare române. Un exemplar al *Bibliei* lui Şerban Cantacuzino în laboratorul de conservare	599
Constantin Brancoveanu – succesor in promoting the Romanian literary language. A volume of the Cantacuzino's Bible *in the conservation lab*	599
Keywords	599
LIGIA OTILIA TEODOR – Degradări ale ceramicii arheologice – metode de prevenire şi tratament	607
Degradations of archaeological ceramics - methods of prevention and treatment	607
Keywords	607

https://biblioteca-digitala.ro

ARINA HUŞLEAG – Cultura Precucuteni între istorie, restaurare şi expunere	617
Pre-Cucuteni culture between history, restoration and exposition	617
Keywords	617

https://biblioteca-digitala.ro

300 DE ANI
DE LA
MARTIRIUL BRÂNCOVENILOR

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU
„NUMAI DE SÂNGURATIC NEAMUL LUI”

CONSTANTIN ITTU
constantinittu@yahoo.co.uk
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU *„ONLY BY HIS FAMILY”*

ABSTRACT

The paper is aiming at presenting the history of Constantin Brâncoveanu, Prince of Walachia between 1688 and 1714. Brâncoveanu belonged to a noble family, his paternal branch having roots in Oltenia, in other words, in the south west part of the country, while his maternal ancestors came from Byzantium- Constantin Brâncoveanu's *cursus honorum* followed local tradition, which means that he had the opportunity to accede to a certain number of dignities. The Romanian Prince is known in history for both diplomatic skills and for cultural achievements. After a long reign, unusual in his time, he died as a martyr.

Keywords: Constantin Brâncoveanu, Prince of Wallachia, genealogy, old Romanian books, political martyrdom.

Constantin Brâncoveanu accede la tronul Țării Româneşti la 29 octombrie 1688, pe atunci el având 34 de ani, succedându-i în domnie răposatului Şerban Vodă Cantacuzino (1678-1688). Proaspătul domn era descendentul unei familii de boieri olteni, el fiind fiul lui Papa Brâncoveanu sau *Papa din Brâncoveni*[1] şi al Stancăi, fiica lui Constantin Cantacuzino, postelnic, nepot de fiu al lui Preda Brâncoveanu, mare vornic. Rămas orfan de tată la o vârstă fragedă, Constantin va fi crescut sub protecția Cantacuzinilor, rudele sale dispre mamă[2]. La vremea potrivită, Brâncoveanu s-a căsătorit cu Maria, fiica lui Neagu postelnicul, care era fiul lui Antonie Vodă din Popeşti (1669-1672)[3].

---

[1] Aşa cum îl găsim într-un document din 5 iunie 1676 (Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească şi Moldova, sec. XIV-XVII*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971, p. 126; cf. Chiriță Ilie, *Papa postelnicul Brâncoveanu,* în „Arhivele Olteniei”, XI, 1932, pp. 176-182.

[2] *Istoria Românilor,* vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european* (1601-1711/1716), Virgil Cândea (coord.), Academia Română, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003, p. 248.

[3] N. Stoicescu, *op. cit.,* p. 126.

https://biblioteca-digitala.ro

Familia Cantacuzino, ramura stabilită în Țara Românească, era înrudită cu alte familii boiereşti de aici ori din Moldova, precum Buicescu, Buhuş, Grădişteanu, Fărcăşanu, Filipescu, Crețulescu, Catargi, Corbeanu, Ghețea, Mogoşescu, Drugănescu, iar lista ar putea continua. Acest veritabil *clan cantacuzin* a fost, de altfel, singura grupare boierească de familie din istoria Țării Româneşti care s-a impus, deopotrivă prin influență politică şi avere, la domnia țării[4]. De altfel, în cursul celor peste 25 ani de domnie, domnitorul a numit în Sfatul Domnesc 36 boieri, majoritatea acestora fiind rude ale sale ori Cantacuzini, dând vrăjmaşilor săi pricină să se plângă că a fost ales *numai de singuratec neamul lui*[5].

De altfel, neamul Cantacuzinilor, de sorginte bizantină, se asimilase atât de bine Țărilor Române, dând domnitori atât Moldovei, cât şi Țării Româneşti, încât a devenit conducătorul partidei boierilor autohtoni împotriva partidei familiilor greceşti recent stabilite pe pământ românesc, aflate sub aripa boierilor Băleanu. Unul dintre ei, anume Constantin Cantacuzino postelnicul, a devenit ginerele lui Radu Vodă Şerban (octombrie 1601, 1602-1610, mai-septembrie 1611), căsătorindu-se cu fiica acestuia, Elena. A avut şase feciori, ajunşi toți dregători, unul dintre ei fiind chiar predecesorul lui Constantin Brâncoveanu în scaunul domniei, Şerban Cantacuzino. Una dintre fiice, Stanca, măritându-se cu Papa Brâncoveanu, va fi mama voievodului–martir, Constantin Brâncoveanu[6]. Conflictul dintre Cantacuzini şi Băleni, ambele familii fiind *făcătoare şi desfăcătoare de domni*[7], se va stinge în vremea lui Şerban Vodă Cantacuzino, nepotul de soră a lui Radu Şerban Vodă, care şi-a căsătorit una dintre fiice cu nepotul lui Gheorghe Băleanu[8].

Constantin Brâncoveanu va parcurge un *cursus honorum* pornind de la demnitatea de paharnic (amintit într-un document din 25 iunie 1672), urmând la rangul de al doilea postelnic (20 ianuarie 1674-1675), logofăt al doilea, adică locțiitor de logofăt (1 noiembrie 1675-30 decembrie 1677), în fine, logofăt (27 februarie-31 mai 1678)[9]. Trimis de Gheorghe Duca (1673-1678), în toamna lui 1678, să-i întoarcă pe boierii plecați în pribegie – majoritatea din tabăra Cantacuzinilor –, fuge la Rusciuc după unchiul său, Şerban Cantacuzino. Ulterior, în timpul domniei acestuia (1678-1688), Bâncoveanu este trimis sol domnesc la Constantinopol, în 1681, cu misiunea de a încerca schimbarea principelui

---

[4] *Istoria Românilor,* vol. V, pp. 213-214; cf. Mihail banul Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor,* N. Iorga (ed.), Bucureşti, 1902, p. 82.
[5] *Ibidem,* p. 250.
[6] Constantin Ittu, *Omilii nerostite,* apare cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Dr. Laurențiu Streza Mitropolitul Ardealului, Editura Andreiana, Sibiu, 2012, p. 21.
[7] Alexandru Briciu, *Domnii favorabile boierilor Cantacuzini în secolul al XVII-lea,* în „Ziarul Lumina”, joi, 30 ianuarie 2014.
[8] C. Ittu, *op. cit.,* p. 22.
[9] N. Stoicescu, *op. cit.,* p. 126.

https://biblioteca-digitala.ro

Transilvaniei, Mihail Apaffy I (1661-1690), după care devine mare spătar (10 ianuarie 1682-14 noiembrie 1686), apoi mare logofăt (15 decembrie 1686-28 septembrie 1688); cariera sa strălucită va fi încununată prin accederea la treapta domniei, domnie începută, cum am arătat mai sus, în 29 octombrie 1688 – fiind uns domn de mitropolitul Teodosie Veştemeanul (1668-1672; 1679-1708), ierarh cu strămoşi din sudul Ardealului[10] –, şi încheiată nu doar prin mazilirea din 24 martie 1714, în Miercurea Mare din Săptămâna Patimilor, ci şi tragic, prin decapitarea, pe malurile Bosforului, în chiar ziua de 15 august, a domnului, a celor patru fii ai săi, Constantin, Ştefan, Radu şi Matei, precum şi a sfetnicului Ianache[11].

*

Teoretic, fiecare nouă domnie poate să păstreze câte ceva din moştenirea precedentei sau, dimpotrivă, să şteargă urmele trecutului recent. Se prea poate ca *piatra din capul unghiului* (*Matei* 21, 42) care a unit – nu numai cultural, ci şi istoric – domnia lui Constantin Brâncoveanu de cea a predecesorului său, Şerban Cantacuzino, a fost *Biblia de la Bucureşti*, din 1688. Această ediţie, rodul unor numeroase osteneli, s-a realizat prin consultarea unor texte ori versiuni latine şi greceşti, pornindu-se de la tălmăcirea *Septuagintei* de către Nicolae Milescu spătarul, tălmăcire realizată după textul grecesc al *Bibliei de la Frankfurt* din 1597[12], text dublat de versiuni de control precum traducerea slavonă a *Bibliei*, tipărită la Ostrog, în 1581, respectiv *Vulgata* latină[13]. *Biblia de la Frankfurt* reproduce textul vetero-testamentar după ediţia Aldus Manitius din Veneţia anului 1518 – şi reeditat la Strassburg (1526) şi Basel (1545, 1550, respectiv 1552) – însă cuprinsul ediţiei de la Frankfurt vădeşte o puternică influenţă protestantă[14]. La rându-i, *Biblia de la Ostrog* (azi în Ucraina) este primul text

---

[10] C. Ittu, *op. cit.,* cap. „Primul Mitropolit al Ţării Româneşti care a rostit *Crezu*l în româneşte: Teodosie Veştemeanul (1668-1672; 1679-1708)", pp. 19-30, la pp. 22-26.

[11] N. Stoicescu, *op. cit.,* pp. 126-127.

[12] Ana Cătană-Spenchiu, *Între Biblia de la Bucureşti* (*1688*) *şi revizia din 1795 a lui Samuel Micu. Probleme de traducere,* în http://www.upm.ro/cci/volCCI_II/Pages%20from%20Volum_texteCCI2-131.pdf (20. 06. 2014), pp. 1087-1110, la p. 1091.

[13] Alexandru Andriescu, *Studii de filologie şi istorie literară*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 1997, pp. 90-171, la p. 119.

[14] Virgil Cândea, *Nicolae Milescu şi începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în „Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc", Editura Dacia, Cluj-Napoca, pp. 79-224, la pp. 117-118. Când vorbim despre cuprinsul Bibliei ne referim la *canon*, adică la cărţile acceptate ca fiind sacre. „*Aici începe problema, pentru că nici una dintre bisericile de astăzi nu oferă acelaşi canon cu alta. Problema canonică este în special legată de statutul cărţilor care lipsesc din textul masoretic ebraic, dar se regăsesc în greacă în Septuaginta, numite în tradiţia răsăriteană* 'anaghinoscomena' (*care sunt citite*)". Cel mai extins canon îl are Biserica Etiopiană, 81 de cărţi. „*Totuşi, atunci când se pune problema enumerării acestui canon, există o mare confuzie: există în paralel două tipuri de canoane biblice, unul mai larg şi altul mai restrâns, incluzând şi apocrife ca Enoh şi Jubilee*"

https://biblioteca-digitala.ro

integral al Sfintei Scripturi tipărit în slavonă, tradus după *Septuaginta*, sub patronajul principelui Constantin Ostrogski. A cunoscut două ediții, prima terminată fiind la 12 iulie 1580, iar a doua, mult îmbunătățită, la 12 august 1581[15].

Spătarul Nicolae Milescu a lucrat la traducerea Vechiului Testament pe când se găsea la Istanbul, mai precis între 1661 şi 1664, ca reprezentant al domnitorului Grigore Ghica al Ţării Româneşti pe lângă Înalta Poartă, iar traducerea sa a fost revizuită şi îndreptată de viitorul mitropolit Dosoftei al Moldovei, pe când era episcop de Roman. Din Moldova, manuscrisul a ajuns la Bucureşti, dus probabil de Mitrofan, fostul episcop de Huşi, şi prezentat lui Şerban Vodă Cantacuzino în vederea tipăririi. Înainte însă, traducerea a fost revăzută de frații Radu şi Şerban Greceanu, iar întreagul text tradus de Milescu a intrat în *Biblia* lui Şerban sau *Biblia de la Bucureşti* din 1688[16].

Sunt cel puțin trei mărturii că Nicolae Milescu este traducătorul Vechiului Testament din ediția de la Bucureşti şi se prea poate ca el să fi revăzut şi textul Noului Testament, text bazat pe cel existent în ediția de la Bălgrad (Alba Iulia) din 1648. Prima mărturie este cea a cronicarului aromân Dimitrie Procopiu din Moscopole (1720), urmată de cea a mitropolitului Gheorghe al Moldovei (1723), respectiv de o însemnare a unui Dimitrie din Câmpulung pentru mitropolitul Teodosie Veştemeanul al Ţării Româneşti[17]. Arătam mai sus că traducerea lui Milescu a fost revizuită şi îndreptată de viitorul mitropolit Dosoftei al Moldovei, pe când era episcop de Roman, unul dintre argumente fiind „*prezența sporadică şi oarecum enigmatică în Biblia de la Bucureşti a unor cuvinte care caracterizează scrisul lui Dosoftei*”[18].

(Alexandru Mihăilă, *Care Biblie ? Dureri de cap canonice*, în „Ziarul Lumina”, joi, 28 octombrie 2010; cf. *The Bible and Its Canon in the Ethiopian Orthodox Church*, în „Bible Translator”, 44, nr. 1, 1993, pp. 111-123). Cel mai scurt canon îl au protestanții, care păstrează exclusiv canonul masoretic, cu alte cuvinte, cel sacru veterotestamentar (39 de cărți ale Vechiului Testament). În Biblia din 1534, Martin Luther plasează *anaghinoscomena* la finalul Vechiului Testament, într-un apendice, numindu-le *apocrife*, cu alte cuvinte, „*cărți care nu sunt deopotrivă cu Sfânta Scriptură, dar sunt folositoare şi bune de citit*” (Idem).

[15] Francis J. Thomson, *The Slavonic Translation of the Old Testament,* 10. *The Ostrog Bible of 1581*, în „The Interpretation of the Bible”, The International Symposium in Slovenia, Joze Krasovec (ed.), Slovenian Academy of Sciences and Arts, 1998, pp. 605-920, la pp. 616-618; Henry R. Cooper, Jr., *The Origins of the Church Slavonic Version of the Bible*: *An Alternative Hypothesis*, în *Ibidem,* pp. 959-975.

[16] Mircea Păcurariu, *Dicționarul Teologilor Români*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996, „Nicolae Milescu-Spătarul”.

[17] Idem, *Cultura teologică românească,* scurtă prezentare istorică, carte tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Basilica a Patriarhiei Române, Bucureşti, 2011, p. 128.

[18] *Ibidem*; cf. N. A. Ursu, *Dosoftei necunoscut,* în „Cronica”, Iaşi, an 11, nr. 6, 6 februarie 1976, pp. 4-6.

https://biblioteca-digitala.ro

Faptul că Nicolae Milescu şi mitropolitul Dosoftei nu sunt menţionaţi în *Biblia de la Bucureşti* se datorează faptului că primul fusese reprezentantul domnitorului Grigore Ghica la Istanbul, adică a celui care a ordonat uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino, tatăl viitorului domn, Şerban, stabilit între timp la Moscova în slujba ţarilor ruşi. Cel de-al doilea, adică mitropolitul Dosoftei, se afla, în acei ani, în exil în Polonia. „*Aşa se face că n-a fost considerată oportună menţionarea lor printre traducători*"[19].

Credem că un reper biblic, mai corect spus, unul neo-testamentar în motivaţia ori argumentaţia privind necesitatea traducerii textelor sacre în limba poporului este fragmentul paulinic din 1 *Corinteni* 14, 19: „(...) *în Biserică vreau să grăiesc cinci cuvinte cu mintea mea, ca să învăţ şi pe alţii, decât zeci de mii de cuvinte într-o limbă străină*". În continuarea ideii sale, Sfântul Apostol Pavel adaugă: „*Dacă grăieşte cineva într-o limbă străină, să fie câte doi, sau cel mult trei şi pe rând să grăiască şi unul să tălmăcească. / Iar dacă nu e tălmăcitor, să tacă în biserică şi să-şi grăiască numai lui şi lui Dumnezeu*" (14, 27-28).

Biblia de la Bucureşti a fost o *ctitorie de litere,* o sinteză culturală nu numai pentru că limba traducerii reprezintă o sinteză a graiului românesc din vremea respectivă, ci şi pentru că realizarea ei avea în spate – nu la bază – o altă încercare de traducere a Bibliei în limba română, una parţial îndeplinită, *Palia de la Orăştie* din 1582[20]. În cazul *Paliei* avem de-a face cu o traducere – mai mult sau mai puţin fidelă, spun specialiştii – a primelor *două* cărţi canonice ale Vechiului Testament, anume *Facerea* şi *Ieşirea,* apărute sub denumirile *Bâtie,* pentru *Facere*, respectiv *Ishod* pentru *Ieşirea*[21]. Pentru tema acestui studiu, tipăritura în discuţie se înscrie mai degrabă în categoria, decât în seria cărţilor româneşti vechi cu text în limba română[22]. Este ştiut că primele cinci cărţi ale Bibliei ebraice (*Tora*) sunt cunoscute sub numele de *Pentateuh.* Una dintre sursele majore pentru traducerea *Paliei* l-a constituit *Pentateuhului* lui Heltai Gaspar (Kasper Helth, 1490-1574, sasul născut la Cisnădie, dar devenit reformator de limbă maghiară la Cluj), desigur cu text în limba maghiară, motiv pentru care ebraismele întâlnite în textul *Paliei*

---

[19] *Ibidem,* p. 129.

[20] Alexandru Popescu, *Şerban Cantacuzino*, Editura Militară, Bucureşti, 1978, pp. 94-95.

[21] Ştefan Ciobanu, *Palia de la Orăştie* (*1582*), în „Palia de la Orăştie 1582-1982", Studii şi cercetări de istorie a limbii şi literaturii române, Editura Eminescu, Bucureşti, 1984, pp. 27-31, la p. 27.

[22] Constantin Ittu, *Amvonul Paliei,* în „Îndrumătorul Bisericesc", nr. 161, Mitropolia Ardealului, Editura Andreiană, Sibiu, 2013, pp. 285-291, la 288. Titlul articolului îmi fusese inspirat de o poezie a lui Emil Giurgica intitulată *Amvonul de azur.* Autorul acesteia a fost fiu de preot ardelean, născut în 1906, pe care G. Călinescu l-a plasat în fruntea poeţilor tineri ardeleni, în a sa *Istorie a literaturii române* (Ioan Dodu Bălan, *Repere critice*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1988, cap. „Emil Giurgiuca-discreţie şi poezie", pp. 121-138, la pp. 121, 124 şi 130).

https://biblioteca-digitala.ro

din 1582 nu provin direct dintr-o sursă ebraică, ci ajung în scrierea românească datorită fidelității față de textul ebraic pe care Heltai încearcă să o păstreze. În cazul în care s-ar fi pornit de la un original ebraic, probabil că *Facerea,* respectiv *Ieşirea*, nu s-ar fi tradus, sub influență slavonă, ca *Bâtia* şi *Ishodul,* ci s-ar fi păstrat formele ebraice, căci fiecare Carte este numită, în textul original, ebraic, după primele cuvinte cu care începe. Cu alte cuvinte, *Facerea* ar fi fost *Bereşit* („*La început*"), iar *Ieşirea* ar fi fost *Veela şemot* („*Acestea sunt numele*")[23].

Printre ostenitorii *Bibliei de la Bucureşti* din 1688 s-au numărat deopotrivă clerici şi mireni, precum Ghermanos Locros, mitropolit de Nissa, dascăl la şcoala domnească din Bucureşti, episcopul Mitrofan de Huşi, Şerban Cantacuzino ori frații Radu şi Şerban Greceanu, toți lucrând sub păstorirea şi purtarea de grijă a mitropolitului Teodosie Veştemeanul (1668-1672; 1679-1708)[24]. Aflăm astfel din *Prefață* că „*A tot meşterşugul tipografiei şi îndireptării cuvintelor rumâneşti ostenitoriu, de Dumnezeu iubitoriul Mitrofan Episcopul de Huşi*". Moldovean de felul său, călugărul Mitrofan a fost meşter tipograf, lucrând inițial la Iaşi sub îndrumarea mitropolitului Dosoftei. A devenit episcop de Huşi (1682-1686), după care ajunge conducătorul *tipografiei domneşti* din Bucureşti, ca, din 10 iunie 1691, să devină episcop de Buzău, trecând la cele veşnice în 1702[25].

Este îndeobşte acceptat faptul că *Biblia* de la Bucureşti din 1688, prima traducere integrală în limba română a Sfintei Scripturi, a dominat spațiul lingvistic românesc mai bine de un secol[26]. Că acest monument de limbă şi cultură românească s-a început pe vremea domniei lui Şerban Cantacuzino şi s-a încheiat în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, este un lucru bine ştiut: „(...) *şi s-au început acest dumnezăesc lucru în luna lui Noemvrie, anul de la începutul lumii 7196 şi s-au săvârşit în Septemvrie anul 7197*". Interesant ni se pare – în lumina unei continuități culturale pe care am pomenit-o mai sus – faptul că Brâncoveanu este menționat pe foaia de titlu a *Bibliei* cu rangul de mare logofăt, rang pe care l-a deținut între 15 decembrie 1686 şi 28 septembrie 1688:

„*Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură ale cei vechi şi ale cei noao leage toate care s-au tălmăcit dupre limba elinască spre înțeleagerea limbii rumâneşti, cu porunca prebunului creştin şi luminatului domn Ioan Şărban Cantacozino*

---

[23] Nicolae Ciudin, *Studiul Vechiului Testament*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2002, p. 46.

[24] *Bibliografia Românească Veche*, vol I, Bucureşti, 1903, (86), pp. 281-291 şi IV, 1944, pp. 206-207; Constantin Pascu, *Cartea veche românească în Biblioteca Brukenthal,* Sibiu, 1976, (13), p. 24; C. Ittu, *Un urmaş de ardeleni ajuns Mitropolit al Țării Româneşti: Teodosie Veştemeanul (1668-1672 şi 1679-1708),* în „Lumină Lină"/ "Gracious Light", New York, VI, Nr. 3, Iulie-Sept. 2001, pp. 11-14.

[25] M. Păcurariu, *Dicționarul,* „Episcopul Mitrofan".

[26] Ana Cătană-Spenchiu, *op. cit.,* p. 1089.

https://biblioteca-digitala.ro

Basarabă Voievod şi cu îndemnarea dumnealui Costandin Brâncoveanul, marele logofăt nepot de sor al Măriei Sale, carele, după prestăvirea acestui mai suspomenit domnu, Putearnicul Dumnezău, den aleagerea a toatei Țări Rumâneşti, pre dumnealui l-au coronat cu domnia şi stăpânirea a toată Țara Ungrovlahiei. Şi întru zilele Măriei Sale s-au săvârşit acest Dumnezăiesc lucru. Carele şi toată cheltuiala cea de săvârşit o au rădicat. Tipăritu-s-au întâiu în scaunul Mitropoliei Bucureştilor în vremea păstoriei Preasfinţitului părinte Chir Theodosie mitropolitul ţării şi exarhu laturilor şi pentru cea de obşte priinţă s-au dăruit neamului rumânesc, la anul de la facerea lumii, 7197, iară de la spăsenia lumii, 1688, în luna lui noiembri în 10 zile".

După cum vedem, *Biblia* a văzut lumina tiparului în 10 noiembrie, iar Constantin Brâncoveanu ajunsese la domnie în 29 octombrie 1688. În privinţa stemei care împodobeşte cartea, pasărea heraldică a Țării Româneşti în acele timpuri era corbul – de altfel, mobila tradiţională de sute şi sute de ani, în niciun caz vulturul cum întâlnim în unele titluri[27] –, după cum se poate vedea din inscripţia însoţitoare, intitulată „*Stihuri 8 asupra stemei prea luminatului şi înnălţatului Domn Ioan Şărban C. B. Voevod*" şi care glăsuieşte astfel: „*Soarele luna gripsorul şi **corbul** înpreună,/ încă şi spata cu buzduganul spre laudă să adună/ şi aceaste Doamne-ţi înpletesc stemă înfrumuseţată,/ în loc de părinţi soarele şi luna şi să arată./ Luminătoriu născându-te, neamului şi moşiei,/ prea vrednic stăpânitoriu ţărâi.../Iară **corbul**, care au hrănit pre cel flămând Ilie,/ aduce-ţi Doamne cu crucea puteare şi tărie./ Întinde-te ca gripsorului, spre toate stăpâneaşte,/ şi cu spata şi cu buzduganul spre vrăjmaşi izbândeaşte/ Spre cei văzuţi şi nevăzuţi, cu mare biruinţă;/ precum rugăm pre Dumnezău cu multă umilinţă/ Să te întărească minunat, în domnie slăvită/ cu pace şi cu linişte, cu viaţă norocită,/ şi întru al său Dumnezăesc lăcaş şi fericire/ să-ţi dea cerescul înpărat, parte de moştenire. // Plecat robul Măriei tale,/ Radul logofăt*".

Din textul de mai sus reies clar două lucruri: primul, că pasărea heraldică din stemă era un corb, nu vultur („*Soarele luna gripsorul şi corbul înpreună,/ încă şi spata cu buzduganul spre laudă să adună/ şi aceaste Doamne-ţi înpletesc stemă înfrumuseţată*"); al doilea, mobila heraldică în discuţie era privită prin prizma coordonatelor religioase („*Iară corbul, care au hrănit pre cel flămând Ilie*"), nu prin cele naţional-politice, acestea din urmă apărând odată cu apariţia burgheziei, adică secole mai târziu, când şi în mentalul heraldic apar modificări.

Biblia de la Bucureşti poate fi privită ca o expresie deplină a unităţii româneşti de pretutindeni, în situaţia în care Vechiul Testament a fost tradus de un

[27] Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977, pp. 43-76; Maria Dogaru, *Heraldica României*, Editura Jif, Bucureşti, 1994, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro

moldovean, spătarul Nicolae Milescu, textul fiind revăzut de Dosoftei, mitropolitul Moldovei, iar Noul Testament era reprodus după ediția de la Alba Iulia. În plus, revizuirea textului în vederea tipăririi a fost făcut de cărturarii munteni Radu şi Şerban Greceanu, iar supravegherea tipăririi, plus corecturile au fost devenit *ascultarea* episcopului Mitrofan, moldovean ajuns ierarh în Țara Românească. Dacă adaugăm la toate acestea faptul că sponsorizarea – îngăduită fie-ne exprimarea modernă – a venit din partea domnului, a lui Şerban Cantacuzino, iar *ispravnic* al întregii acțiuni a fost logofătul Constantin Brâncoveanu, viitorul domn sub care *Biblia* va vedea lumina tiparului, atunci într-adevăr putem privi *Biblia de la Bucureşti* ca fiind un autentic monument de limbă şi cultură românească[28].

Domnia Brâncoveanului este importantă şi prin faptul că atunci a avut loc „*a treia etapă în procesul de românizare a slujbelor*" – sintagma parținând Părintelui acad. Mircea Păurariu –, figura emblematică a procesului în discuție fiind Antim Ivireanul (c. 1650-†1716). În calitate de înalt ierarh în Țara Românească, acest georgian a intreprins o acțiune similară celei inițiate de Dosoftei în Moldova, traducând şi editând cărți de slujbă în întregime în limba română[29].

*

Drama lui Constantin Brâncoveanu „*şi a celor dimpreună cu el*"[30] a lăsat urme în folclor, păstrându-se în cântece ori transmițându-se în balade. Iată un fragment, din *Balada Brâncovenilor,* pe care ulterior o va culege Vasile Alecsandri: „*Boier vechi şi domn creştin// Într-o joi de dimineață,/ Zi scurtării lui de viață,/ Brâncovanul se scula,/ Fața blândă el spăla./ Barba albă-şi pieptăna,/ La icoane se-nchina,/ Pe fereastră-apoi căta/ Şi amar se spăimânta!/ „Dragii mei, cuconi iubiți!/ Lăsați somnul, vă treziți,/ Armele vi le gătiți,/ Că pe noi ne-a-nconjurat/ Paşa cel neîmpăcat/ Cu-ienicerі, cu tunuri mari/ Ce sparg ziduri cât de tari!"// Mult acolo nu zăcea,/ Că sultanu-i aducea/ Lângă foişorul lui/ Pe malul Bosforului./ „Brâncovene Constantin,/ Boier vechi, ghiaur hain!/ Adevăr e c-ai gândit/ Pân-a nu fi mazilit,/ Să desparți a ta domnie/ De a noastră-mpărăție?// „Câini turbați, turci, liftă rea!/ De-ți mânca şi carnea mea,/ Să ştiți c-a murit creştin/ Brâncovanul Constantin!*".

---

[28] M. Păcurariu, *Cultura teologică,* p. 129.

[29] *Ibidem,* pp. 132-134.

[30] Gheorghe Anghel, *Sinaxar. Mariríul pentru Hristos al Brâncovenilor,* în „Ziarul Lumina", marți 16 august 2011, ediție electronică. *Acatistul Sfinților Mucenici Brâncoveni Constantin Vodă cu cei patru fii ai săi: Constantin, Ştefan, Radu, Matei şi cu sfetnicul Ianache*.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie:

Alexandru ANDRIESCU, *Studii de filologie şi istorie literară*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 1997.

Gheorghe ANGHEL, *Sinaxar. Maririul pentru Hristos al Brâncovenilor,* în „Ziarul Lumina”, marți 16 august 2011.

*** *Bibliografia Românească Veche*, vol. I, Bucureşti, 1903, şi vol. IV, 1944.

Alexandru BRICIU, *Domnii favorabile boierilor Cantacuzini în secolul al XVII-lea,* în „Ziarul Lumina”, joi, 30 ianuarie 2014.

Virgil CÂNDEA, *Nicolae Milescu şi începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în vol. „Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc”, Editura Dacia, Cluj-Napoca, pp. 79-224.

Dan CERNOVODEANU, *Ştiința şi arta heraldică în România*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977.

Ştefan CIOBANU, *Palia de la Orăştie* (*1582*), în „Palia de la Orăştie 1582-1982”, Studii şi cercetări de istorie a limbii şi literaturii române, Editura Eminescu, Bucureşti, 1984.

Nicolae CIUDIN, *Studiul Vechiului Testament*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2002.

Jr. COOPER, R. HENRY, *The Origins of the Church Slavonic Version of the Bible*: *An Alternative Hypothesis*, în „The Interpretation of the Bible”, The International Symposium in Slovenia, Joze Krasovec (ed.), Slovenian Academy of Sciences and Arts, 1998*,* pp. 959-975.

Maria DOGARU, *Heraldica României*, Editura Jif, Bucureşti, 1994.

*** *Istoria Românilor,* vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european* (1601-1711/1716), Virgil Cândea (coord.), Academia Română, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003.

Constantin ITTU, *Amvonul Paliei,* în „Îndrumătorul Bisericesc”, nr. 161, Sibiu, Mitropolia Ardealului, Editura Andreiană, Sibiu, 2013, pp. 285-291.

IDEM, *Omilii nerostite,* apare cu binecuvântarea Înaltpreasințitului dr. Laurențiu Streza Mitropolitul Ardealului, Editura Andreiana, Sibiu, 2012.

IDEM, *Un urmaş de ardeleni ajuns Mitropolit al Țării Româneşti: Teodosie Veştemeanul (1668-1672 şi 1679-1708),* în „Lumină Lină”/ ”Gracious Light”, New York, VI, nr. 3, Iulie-Sept. 2001, pp. 11-14.

Alexandru MIHĂILĂ, *Care Biblie ? Dureri de cap canonice*, în „Ziarul Lumina”, joi, 28 octombrie 2010.

Constantin PASCU, *Cartea veche românească în Biblioteca Brukenthal,* Sibiu, 1976.

https://biblioteca-digitala.ro

Mircea PĂCURARIU, *Cultura teologică românească,* scurtă prezentare istorică, carte tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Basilica a Patriarhiei Române, Bucureşti, 2011.

IDEM, *Dicționarul Teologilor Români*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996.

Alexandru POPESCU, *Şerban Cantacuzino*, Editura Militară, Bucureşti, 1978.

Nicolae STOICESCU, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească şi Moldova, sec. XIV-XVII*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971.

Francis J. THOMSON, *The Slavonic Translation of the Old Testament,* 10. *The Ostrog Bible of 1581*, în „The Interpretation of the Bible”, The International Symposium in Slovenia, Joze Krasovec (ed.), Slovenian Academy of Sciences and Arts, 1998, pp. 605-920.

http://www.upm.ro/cci/volCCI_II/Pages%20from%20Volum_texteCCI2-131.pdf

https://biblioteca-digitala.ro

ACTIVITATEA DE MECENAT A LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU REFLECTATĂ PRIN PRISMA UNOR CĂRȚI DE PATRIMONIU ALE MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

GINEL LAZĂR
eugeniulazar@yahoo.fr
Muzeul Național de Istorie a României – București

THE CULTURAL PATRONAGE OF CONSTANTIN BRANCOVEANU AS REFLECTED BY THE HERITAGE BOOKS OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF ROMANIA

ABSTRACT

Prince Constantin Brancoveanu invested great part of his fortune in the cultural patronage, protecting, supporting and strengthening all Romanians in the orthodox faith. The printing of religious books translated in Romanian developed considerably during Brancoveanu's rule thanks to the activity of Antim Ivireanu and of the brothers Greceanu. One of the monasteries founded by Brancoveanu is the Hurezi monastery, to which the prince gave numerous endowments, comprising valuable cult objects and vast properties. Such a donation is the Greco-Romanian Gospel printed by hieromonk Antim Ivireanu in 1693 at the princely typography in Bucharest. The author of the prefaces is Serban Greceanu. The book is bound in beautiful golden covers adorned with canonical scenes, which were made at the expenses of the donor in the workshop of craftsman Sebastian Hann of Sibiu. The Greco-Romanian Gospel was meant to be used during the divine service in the church of the Hurezi monastery. Presently, it is displayed in *The Historical Treasure,* one of the permanent exhibitions of the National History Museum of Romania.

Keywords: Prince Constantin Brancoveanu, the cultural patronage, the Hurezi monastery, the Greco-Romanian Gospel, Sebastian Hann of Sibiu, The Historical Treasure, National History Museum of Romania.

În timpul domniei lui Matei Basarab s-au instalat mai multe tipografii în Țara Românească, care aveau rolul de a imprima cărți de cult în limba română şi astfel se inițiază procesul de românizare al serviciului divin în biserică, prin citirea

https://biblioteca-digitala.ro

Cazaniei în limba poporului, la strană. Ulterior, către sfârşitul domniei lui Şerban Cantacuzino asistăm la înlăturarea progresivă a influenței slavonei ca limbă de cult în biserică şi înlocuirea ei cu greaca. Treptat, se introduce limba română în altar, prin citirea *Evangheliei* şi a *Apostolului*, însă serviciul liturgic se oficia tot în limba slavonă, deoarece încă nu existau cărțile de cult necesare oficierii serviciului divin în limba română. Traducerile cărților sfinte nu se mai execută prin intermediul modelelor slavone, neclare şi confuze, ci direct de la sursa primordială greacă.

În timpul domnitorului martir, în biserici se citeau în limba poporului cărți fundamentale de cult, precum *Evanghelia*, *Faptele Apostolilor, Cazania*, pe când *Liturghia*, cu partea melodioasă, se oficia în slavoneşte sau greceşte. Astfel s-a introdus parțial limba română în biserică, spre folosul credincioşilor.

*

Educat de mic de umanistul Constantin Cantacuzino, unchiul său, viitorul domn, Constantin Brâncoveanu, primeşte o educație aleasă, de cărturar, cunoscând bine limba şi cultura greacă, latină şi slavă. Educația religioasă ortodoxă va reprezenta un fundament sacru pentru acesta.

Moştenirea imperială bizantină s-a răsfrânt ca un model politic, religios, cultural şi social în societățile ortodoxe sud-est europene. Un astfel de caz este şi Țara Românească, care, la sfârşitul secolului al XVII-lea, era condusă de descendenți ai dinastiei de origine greacă Cantacuzino. Instalarea pe tronul țării a lui Constantin Brâncoveanu, nepot de soră al domnitorului Şerban Cantacuzino (1678-1688), nu a însemnat decât o continuitate a unor politici religioase şi culturale temeinice.

Formele continuității bizantine au cunoscut aspecte particulare adaptate în mod original lumii româneşti medievale. Influența este foarte vizibilă la curte, în biserică, cultură, legislație, dar mai ales prin intermediul aristocrației de origine greacă, foarte prezentă la nord de Dunăre. Greaca devine limbă de şcoală şi de cancelarie, mai ales în epoca fanariotă.

În domeniul politic, domnii români se considerau urmaşii legitimi ai împăraților din Bizanț, preponderent prin strategiile de mecenat cultural şi de protectorat asupra mănăstirilor de la Sfântul Munte Athos, Ierusalim şi asupra unor centre patriarhale ortodoxe din Orient.

În Epoca Brâncovenească cultura capătă un avânt deosebit, prin dezvoltarea învățăturii, a artelor şi prin zidirea unor minunate lăcaşe de cult. În cei 26 de ani de domnie Constantin Brâncoveanu a fost un foarte bun gospodar, iar veniturile marii lui averi le-a cheltuit în activitatea de mecenat cultural, protejând şi susținând pe românii de peste graniță, din Transilvania, pe care i-a întărit în credința lor ortodoxă contra religiilor recepte. Pentru aceştia a clădit minunata biserică de la Sâmbăta de Sus cu hramul *Adormirea Maicii Domnului.* A sprijinit

https://biblioteca-digitala.ro

tipografia românească din Şcheii Braşovului[1]. În vremea sa au funcționat tipografii la Bucureşti, Snagov şi Buzău.

Activitatea de traducere şi tipărire a cărților de cult în limba țării va căpăta un avânt deosebit prin mijlocirea şi priceperea lui Antim Ivireanul şi a fraților Greceanu. S-au tipărit cărți bisericeşti în limba română, greacă, arabă (pentru ortodocşii din Siria), în georgiană, care ajunseseră până în Caucaz. Viitorul mitropolit s-a preocupat neobosit să coordoneze munca de tipărire de cărți pentru serviciul divin în mai multe tipografii din Țara Românească, ridicând arta tiparului la un nivel foarte înalt. Totodată, a fost un neobosit creator de limbaj bisericesc în limba populară, fiind considerat unul dintre cei mai mari învățați ai spațiului românesc medieval.

Traducerile de texte astrologice, care prevedeau soarta oamenilor, anticipau viitorul acestora şi anotimpurile, în funcție de caracteristicile personale, se bucurau de bunăvoința învățaților, dar şi de favoarea domnitorului, bun cunoscător al calendarelor zodiacale[2].

Radu şi Şerban Greceanu, traducătorii *Bibliei* din 1688, erau logofeți în cancelaria domnească, foarte apreciați pentru erudiția lor. Împreună cu fratele său Radu, autorul cronicii *Viața lui Constantin Brâncoveanu*, din anul 1711, Şerban Greceanu s-a ocupat ani de-a rândul de traducerea şi tipărirea unor lucrări de cult.

---

[1] Vasile Oltean, *Catalog de carte veche din Şcheii Braşovului*, Editura Edict, Iaşi, 2004; Ana Andreescu, *Arta cărții. Cartea românească veche. 1508-1700*, Editura Capitel, Bucureşti, 2006; Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, prefață de Dan Zamfirescu, postfață şi bibliografii finale de Dan Simionescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1980; Agnes Erich, *Istoria tiparului românesc de la începuturi până la apariția marilor edituri comerciale*, Editura Bibliotheca, Târgovişte, 2006.

[2] Constantin Brâncoveanu citea şi aprecia, în egală măsură, calendarele astrologice. Acestea dădeau preziceri, legate de zodia naşterii, luna în care tună sau se cutremură pământul (*Gromovnicul*), mişcările trupului (*Trepetnicul*), rețete şi leacuri de vindecare tradiționale, cursul banilor şi alte informații prețioase, care le sporeau necesitatea, devenind adevărate *enciclopedii practice*. Unul dintre cărturarii săi favoriți se chema Ioan Românul, care-i traducea diverse tipuri de calendare străine, cu interpretările lor în limba țării. În *Colecția de Manuscrise şi Documente Medievale* din cadrul Muzeului Național de Istorie a României se conservă un astfel de manuscris de la Ioan Românul, pe care îl vom prezenta succint în rândurile următoare, deoarece între filele sale de hârtie se găsesc însemnări importante ale lui Vodă Brâncoveanu. Calendarul este caligrafiat în limba română, cu alfabet chirilic, pe hârtie cu filigran, iar pagina de titlu evidențiază următoarele: „*Kalendare, Ce să kiamă, Foletul Novel: De Anul 1693. Karele, Dupre Limba Frăncească, în Rumăniască, sau întorsu, De Jupânul Ioan Românul*". *Foletul Novel*, căci aşa îl vom denumi în continuare, conține mai multe scurte introduceri semnate de autor, intitulându-se astfel: *Prea Înălțate, Prea slăvite, şi Prea Luminate Doamne*, întâlnite la fiecare început de *Zodiac*, conform anilor 1693-1704. Acest manuscris a fost pregătit pentru tipar, fapt care rezultă din prefața de la fila 24 verso, adresată *Kătră Cetitori*, dar nu a mai făcut obiectul tipăririi în Epoca Brâncovenească.

https://biblioteca-digitala.ro

Acest demers făcea parte dintr-un proiect politic de consolidare a ortodoxismului în sud-estul Europei, îndreptat contra otomanilor. Strategia a fost inițiată de domnitorul Şerban Cantacuzino şi continuată de Constantin Brâncoveanu. Tot de numele celor doi frați cărturari se asociază şi traducerea *Bibliei de la Bucureşti* sau *Biblia lui Şerban Cantacuzino*, după textul original al Septuagintei. Cartea de cult a apărut de sub teascurile tipografiei domneşti din Bucureşti în 1688, în timpul domniei lui Brâncoveanu şi a constituit prima ediție integrală în limba română a textului *Sfintei Scripturi*.

Tot atunci s-au ridicat multe construcții clerice şi laice, originale prin îmbinarea armonioasă în arhitectură, pictură murală sau sculptură, a unor stiluri de gen, de factură post-bizantină, renascentistă sau autohtonă, rezultând un nou stil, denumit *stilul brâncovenesc*. Pe unul dintre domeniile Brâncovenilor din nordul Olteniei, anume Hurezi, domnitorul Constantin Brâncoveanu ridică, între 1690 şi 1693, o minunată mănăstire[3]. Ctitoria se află amplasată într-un loc pitoresc, la poalele munților Căpățânii, unde liniştea este perturbată doar de strigătul huhurezilor, păsările care au denumit atât zona înconjurătoare, cât şi mănăstirea. Biserica are hramul *Sfinții împărați Constantin şi Elena*, şi împreună cu celelalte construcții ale mănăstirii reprezintă o remarcabilă realizare a artei brâncoveneşti. După dorința lui Brâncoveanu, în incinta bisericii, s-a amenajat mormântul acestuia, nefolosit însă, deoarece domnitorul martir[4] este înmormântat în biserica *Sf. Gheorghe Nou*[5] din Bucureşti. Încă de la întemeiere, domnitorul a înzestrat

[3] Din însemnările lui Constantin Brâncoveanu consemnate în *Foletul Novel* (tradus şi caligrafiat de cărturarul Ioan Românul), aflăm că mănăstirea Hurezi este târnosită la 8 septembrie 1693, în zi de mare sărbătoare pentru creştini. În partea de sus a celei de-a 18-a filă a manuscrisului, tăiată şi păstrată doar în partea superioară, avem următoarea însemnare a lui Constantin Brâncoveanu: „*Sept 6, miercuri am sosit la mănăstire la Hurezi, unde mănăstirea am târnosit la septembrie 8 vineri în zioa naşterii Maicăi Preaciste*".

[4] Domnitorul Constantin Brâncoveanu, împreună cu fiii săi Constantin, Ştefan, Radu, Matei şi sfetnicul Ianache Văcărescu au fost decapitați la 15 august 1714 (când domnul împlinea 60 de ani), chiar de *Adormirea Maicii Domnului*, considerată o sărbătoare sacră în fosta capitală bizantină. Execuția s-a petrecut în prezența sultanului şi a întregului Serai otoman, după ce în prealabil au fost purtați în lanțuri, „*în picioarele goale şi în cămăşi*", în fața locuitorilor din Constantinopol. Trupurile lor au fost aruncate în apele Bosforului, iar capetele acestora au fost țintuite timp de trei zile în fața *Înaltei Porți* a Seraiului. Trupurile celor executați au fost recuperate din apă la îndemnul patriarhului ecumenic şi înmormântate în insula Chalke (Marea Marmara), în biserica ctitorită de Paleologi. Intrați de secole în conştiința poporului drept martiri, Brâncovenii vor fi canonizați de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române la 20 iunie 1992 şi sărbătoriți ca Sfinții Mucenici Brâncoveni la 16 august.

[5] Datorită contextului politic în care a murit Constantin Brâncoveanu (acuzat de trădare), soția sa, Doamna Marina, a reuşit, cu sprijinul domnitorului fanariot Nicolae Mavrocordat, să aducă trupul domnitorului ucis şi să-l îngroape în Biserica *Sf. Gheorghe Nou* din Bucureşti. Înmormântarea s-a făcut în mare taină, fără nici o inscripție pe piatra funerară.

https://biblioteca-digitala.ro

biserica şi mănăstirea cu danii numeroase, compuse din obiecte valoroase de cult şi proprietăţi întinse. O astfel de danie este şi *Evanghelia Greco-Română*, tipărită de ieromonahul Antim Ivireanul în anul 1693, în Tipografia Domnească din Bucureşti. Autorul predosloviilor este cărturarul Şerban Greceanu. Cartea de cult este ferecată în minunate coperte de aur, cu scene canonice, pe cheltuiala donatorului, în atelierul meşterului sibian Sebastian Hann, urmând să fie folosită pentru oficierea serviciului divin în biserica mănăstirii Hurezi. Evanghelia în cauză a făcut parte din inventarul tezaurului istoric al României care a luat drumul Rusiei ţariste în 1917, de unde s-a întors în epoca comunistă, împreună cu o mică parte de valori istorice şi arheologice. În prezent, *Evanghelia Greco-Română*[6] face parte din Expoziţia permanentă *Tezaurul Istoric* al Muzeului Naţional de Istorie a României.

EVANGHELIA GRECO-ROMÂNĂ DIN 1693 A MĂNĂSTIRII HUREZI

Pe prima filă velină a cărţii liturgice se găsesc însemnele de inventar: Nr. 292, гоп. 6644/434. Тр. 29, Gr. 12546. Acestea reprezintă dovada că Evanghelia în cauză a făcut parte din inventarul tezaurului istoric al României care a luat drumul Rusiei ţariste în 1917, de unde s-a întors în epoca comunistă, împreună cu o mică parte de valori istorice şi arheologice. Foaia de titlu a Evangheliei, tipărită pe două coloane, în greceşte şi româneşte (cu alfabet chirilic), ne desluşeşte următoarea prezentare: „*Sfânta şi Dumnezeiasca evanghelie elinească şi rumănească acuma întâiu alcătuită întramândoao limbile, şi după grecească ai bisearicii orânduială aşezată. Cu a bl*[a]*gocistivului, prea luminatului şi a mare cuviinţatului domn, şi oblăduitoriu a toată Oungrovlahia, Ioan Konstadin Băsârabă Boevod, poruncă şi cheltuială, spre cea de obsce a pravoslavnicilor folosinţă. Indireptând cârma pravoslaviei prea sfinţitul mitropolit kir Theodosie în anul mântuirii 1693. Şi sau*

Deasupra sarcofagului a atârnat permanent o candelă de argint, unde au fost inscripţionate discret, între mai multe rânduri de flori în relief, două rânduri circulare în limba română cu alfabet chirilic. Foarte târziu, în 1914, istoricul Virgil Drăghiceanu, secretar general al Comisiei Monumentelor Istorice, a descoperit inscripţia de pe candelă şi astfel avem certitudinea locului de înhumare a lui Vodă Brâncoveanu. Candela se păstrează la Muzeul Naţional de Istorie a României, în depozitul *Tezaurul Istoric*, având următoarea inscripţie, verificată şi fotografiată de subsemnatul cu puţin înainte de scrierea acestor rânduri: „*Această candelă ce s-au dat la Sfeti „Gheorghe cel Nou“ luminează unde odihnesc oasele fericitului domn Io Constandin Brâncoveanu Basarab Voevod şi iaste făcută de doamna Măriei sale Maria, care şi Măria sa nădăjduieşte în Domnul, iarăşi să-i odihnească oasele. Iulie în 12 zile, leat 7228*“ (1720).

[6] Vezi Ginel Lazăr, *Evanghelia Greco-Română a Mănăstirii Horezu*, în „Capodopere din Patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a României“, Bucureşti, 2013, pp. 64-75.

https://biblioteca-digitala.ro

tipărit întru Sfânta Mitropolie a Ungrovlahiei Bucureşti. Tipografia Sfintei Mitropolii, 1693".

Coperțile cărții sunt din lemn, ferecate în foiță din aur, lucrare de mare finețe artistică şi religioasă, realizată în atelierul meşterului sibian Sebastian Hann. Atât cartea cât şi ferectătura au o vechime de 320 de ani. În cuprinsul Evangheliei sunt întâlnite mai multe ştampile cu sigla Muzeului de Antichități din Bucureşti. Pe reversul paginii de titlu se află desfăşurate pe două coloane o predoslovie semnată de Şerban Greceanu, vtori logofăt. Predoslovia se intitulează „*Stihuri politiceşti asupra stemii a prealuminatului şi blagocistivului domn Ioan Constandin BB voevod*". Între titlu şi introducere se află stema domnitorului Constantin Brâncoveanu, alcătuită din simboluri creştine de inspirație bizantină, având în centru vulturul care ține în cioc crucea Constantiniană, iar deasupra se află reprezentări cereşti precum: norii, soarele şi luna. Sub stemă, avem conținutul predosloviei, întâlnit sub forma unei epigrame, închinate domnitorului după modelul biblic al psalmilor lui David. Urmează o altă predoslovie, mai mare, de cinci pagini, cu următorul titlu: „*Tuturor celor ce s-or întâmpla a ceti, pravoslavnicilor şi ai noştri frați întru Domnul, bucurie*". Totodată, autorul predosloviei ne informează despre valoarea cărții, adresându-i domnitorului martir laude demne de un basileu. Se aminteşte şi despre importanța răspândirii mesajului Evangheliei în rândurile poporului. Abordarea livrească are o consistență academică, complet închinată modelului de cronică bizantină, cu pilde din Biblie, din viața şi faptele prorocilor şi ale apostolilor, cu exemple elocvente de mecenism constantinopolitan. Cartea este tipărită în greacă şi română, cu text bilingv inserat pe două coloane, în stânga grecesc şi în dreapta românesc. Fiecare Evanghelie începe cu o scurtă cronică referitoare la viața evanghelistului, scrisă de Sofronie, apoi o reprezentare a evanghelistului, în poziție de cărturar, şi pagina de titlu cu începutul textului Evangheliei. Aceasta din urmă are un frontispiciu împodobit cu mici reprezentări ale Mântuitorului, în trei dintre cazuri, şi cu scena Deisis, în alt caz. De asemenea, textul este precedat de inițiale mari, inserate în vigniete ornamentate. Deasupra textului evanghelic sunt referiri specifice despre când trebuie citită fiecare Evanghelie în parte. Spre exemplu, *Evanghelia după Ioan,* dispusă prima, conform criteriilor canonice de tipul Evangheliei*,* trebuie citită în „*Sfânta şi Marea Duminică a Paştilor*". Pagina de început a unei Evanghelii are în medie 34 de rânduri pe pagină, tipărite pe două coloane. Începutul predosloviei a doua a lui Şerban Greceanu are 44 de rânduri pe pagină, iar următoarele pagini ale acesteia au în medie 48 de rânduri, toate tipărite pe două coloane. De asemenea, prețioasa tipăritură este dotată cu un semn de carte, realizat din mătase şi întărit cu inserții din metal prețios. Cartea are un total de 4.845,00 grame. Acest exemplar de excepție a aparținut Muzeului de Antichități Bucureşti, conform unei ştampile cu

https://biblioteca-digitala.ro

titulatura acestuia, aplicată pe foaia de titlu. Coperta întâi a ferecăturii este în formă de chenar floral cu 18 cartuşe, reprezentând scene din viaţa Mântuitorului. În centru se află un medalion care reprezintă scena canonică *Coborârea lui Isus Hristos în Iad* sau *Anastasis* (după tradiţia bizantină). Coperta a doua are şapte cartuşe, iar în centru este reprezentarea *Sfinţii Constantin şi Elena ţinând în mâini crucea Mântuitorului*. În registrul superior sunt două scene: *Naşterea pruncului Iisus* şi *Adormirea Maicii Domnului*. În cel de jos *Sfiinţii Petru şi Pavel* şi *Sf. Ioan*.

BIBLIA ROMÂNEASCĂ DIN 1688

Una dintre cele mai importante ediţii originale ale spaţiului românesc este *Biblia de la Bucureşti* a lui Şerban Cantacuzino[7], dar şi a lui Constantin Brâncoveanu[8], în egală măsură. Contribuţia cea mai mare o au personalităţile lumii culturale din vremea lui Şerban Cantacuzino, care şi-au continuat activitatea de editare şi după moartea subită a acestuia. *Biblia lui Şerban Cantacuzino* este rezultatul muncii de mai bine de un veac, de la Coresi[9] încoace, a cărturarilor din provinciile istorice româneşti. Noul Testament din componenţa Bibliei nu este altceva decât textul îmbunătăţit al *Noului Testament de la Alba Iulia*, din 1648[10]. În ceea ce priveşte Vechiul Testament[11], echipa de traducători a apelat la manuscrisul

[7] La „porunca“ domnitorului Şerban Cantacuzino, în scopul dăruirii *neamului românesc*, începe o muncă colectivă de traducere, editare şi tipărire a primei ediţii a Bibliei în limba română. Tipărirea Bibliei a început în cinci noiembrie a anului 1687, sub Şerban Cantacuzino.

[8] Încă din pagina de titlu desluşim că Biblia s-a tradus şi la îndemnarea lui Constantin Brâncoveanu, marele logofăt al Cancelariei, iar tipărirea acesteia s-a sfârşit la începutul domniei lui Brâncoveanu, respectiv 10 noiembrie 1688.

[9] Diaconul Coresi, aşa cum este cunoscut, a editat primele cărţi în limba română, facilitând apariţia limbii române literare şi militând pentru unitatea ei prin introducerea limbii române în cadrul serviciului religios. *Evanghelia cu învăţătură* din 1581, tipărită de Coresi la Braşov, în limba română, cu alafabet chirilic, având o bună circulaţie în spaţiul românesc, a constituit un model demn de urmat pentru cărturarii şi tipografii ce i-au succedat.

[10] Mitropolitul Ardealului Simion Ştefan a iniţiat şi s-a îngrijit de traducerea şi tipărirea *Noului Testament de la Bălgrad* (Alba-Iulia) din 1648. Încă din predoslovie se spune că s-au folosit mai multe izvoade vechi greceşti, slavoneşti, latineşti, insistându-se asupra modelului grecesc, fiindcă *„cuvântul domnului s-a scris mai întâi în această limbă“*. Mai mult, Simion Ştefan a ales cu grijă cuvintele în limba română cu gândul de a fi înţelese de toţi românii: *„cuvintele trebue să fie ca banii, că banii aceia sânt buni carii îmblă în toate ţărâle, aşia şi cuvintele acealea sânt bune carele le înţeleg toţi“*.

[11] Vechiul Testament a fost tradus în română de Nicolae Milescu din greacă, fiind prima încercare de acest fel din Ţările Române. Manuscrisul original al spătarului conţinea mai multe greşeli de traducere, datorate grabei cu care s-a făcut traducerea, cât şi faptului că a folosit ediţia tipărită a *Septuagintei* (Biblia tradusă din greacă) de la Frankfurt (1597) presărată, de asemenea, cu greşeli. Din păcate, traducerea originală a lui Nicolae Milescu nu

https://biblioteca-digitala.ro

tradus de Nicolae Milescu Spătaru. Marele cărturar a realizat traducerea Vechiului Testament între anii 1661 şi 1664, când ocupa demnitatea capuchehaiei[12] la Constantinopol. Ulterior, traducerea lui Nicolae Milescu a fost rectificată şi îmbunătățită de Dosoftei, mitropolitul Moldovei, ca în final, ultima adăugire să fie făcută de frații Radu şi Şerban Greceanu.

Biblia din 1688 avea 944 de pagini, numerotate cu această ocazie, începând de la „cartea" întâi, *Facerea*. Cele două predoslovii au aparținut, în ordine, domnitorului Şerban Cantacuzino şi Patriarhului Dositei al Ierusalimului. Cartea a văzut prima dată lumina tiparului în 5 noiembrie 1687, sub îndrumarea tipografului şef Mitrofan.

Pagina de titlu a acestei prime ediții are, pe scurt, următorul cuprins: „*Biblia, adecă Dumnezeiasca scriptură. Care s-au tălmăcit dupre limba elinească spre înțăleagerea limbii rumâneşti, la porunca Prea bunului creştin şi luminatului domn IOAN ŞERBAN CANTACOZINO BASARAB VOEVOD, şi cu îndemânarea dumnealui COSTANDIN BRÂNCOVEANUL marele logofăt. Tipăritu-s-au întâiu în scaunul Mitropoliei Bucureştilor, în vreamea păstoriei Preasfințitului părinte Chir Theodosie, mitropolitul țării şi exarhul laturilor. Şi pentru cea de obşte priință s-au dăruit neamului rumânesc, la anul de la Facerea lumii 7197, iară de la Spăsenia lumii 1688, în luna lui noiemvrie în 10 zile*".

Frații Greceanu au fost ajutați în munca de traducere de stolnicul Constantin Cantacuzino, fratele domnitorului Şerban Cantacuzino, cărturar şi istoric renumit al acelor vremuri, „*ale cărui lămuriri vor fi ajutat, ca şi în alte împrejurări, la lămurirea pasajelor dificile şi a termenilor tehnici*"[13]. De asemenea, Gherman din Nissa Capadociei şi Mitrofan, episcopul Huşilor, şi-au adus contribuția ştiințifică la traducere. Stihurile la stema țării au fost compuse de cărturarul „*Radu logofăt*" (Greceanu).

Tehnicile redacționale şi tipografice ale Bibliei sunt extrem de progresive pentru epoca aceea. Cartea are un format mare, *in folio*, iar textul este tipărit pe două coloane, cu litere mici în alfabet chirilic, cu cerneală neagră.

Editarea Bibliei de la 1688 a fost un proces complex, cu scopul precis de a lămuri probleme ale limbii româneşti şi de terminologie bisericească. Prima Biblie în română a avut o foarte bună răspândire în întregul areal locuit de români. Unele dintre exemplare au circulat şi în afara provinciilor istorice româneşti. O astfel de

---

s-a păstrat până în zilele noastre, însă se regăseşte în varianta corectată a Bibliei tipărite în româneşte din 1688.

[12] Nicolae Milescu a fost reprezentant al domnitorului Moldovei, Grigore Ghica, la Constantinopol, între 1661 şi 1664.

[13] Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III. *De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârşitul Epocii Fanariote (1601-1821)*. Cu 233 de figuri în text şi 10 hărți afară din text, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, Bucureşti, 2007, p. 601.

https://biblioteca-digitala.ro

carte a fost oferită şi fostului mitropolit Dosoftei, aflat pe atunci în surghiun în Polonia, în semn de mulțumire pentru activitatea de corectură a manuscrisului lui Nicolae Milescu. Un alt exemplar a fost dăruit Bisericii Romei. În prezent se află în Biblioteca Universității din Bologna.

Biblia lui Şerban Cantacuzino reprezintă o carte fundamentală pentru istoria Bisericii ortodoxe din România, fiind totodată importantă din punct de vedere al unificării şi dezvoltării limbii literare române. Ea a folosit tradiția literară a textelor vechi, întâlnite în manuscrisele şi cărțile de cult tipărite, din Moldova, Țara Românească şi Transilvania, intrând în istorie ca un *simbol de unitate națională.*

Bibliografie

Ana ANDREESCU, *Arta cărții. Cartea românească veche. 1508-1700*, Editura Capitel, Bucureşti, 2006.

Nicolae CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, prefață de Dan Zamfirescu, postfață şi bibliografii finale de Dan Simionescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1980.

Agnes ERICH, *Istoria tiparului românesc de la începuturi până la apariția marilor edituri comerciale*, Editura Bibliotheca, Târgovişte, 2006.

Constantin C. GIURESCU, *Istoria Românilor*, III. *De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârşitul Epocii Fanariote (1601-1821)*, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, Bucureşti, 2007.

Ginel LAZĂR, *Evanghelia Greco-Română a Mănăstirii Horezu*, în „Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", Bucureşti, 2013, pp. 64-75.

Vasile OLTEAN, *Catalog de carte veche din Şcheii Braşovului*, Editura Edict, Iaşi, 2004.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – *Evanghelia Greco-Română din 1693.* Coperta întâi. Ferecătură din aur realizată în atelierul meşterului sibian Sebastian Hann. Reprezintă scena canonică *Coborârea lui Isus Hristos în Iad.* Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 2 – *Evanghelia Greco-Română din 1693.* Coperta a doua. Ferecătură din aur realizată în atelierul meşterului sibian Sebastian Hann. Reprezintă scena

https://biblioteca-digitala.ro

canonică *Sfinții Constantin şi Elena ținând în mâini crucea Mântuitorului*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 3 – Pagina de titlu a *Evangheliei Greco-Române din 1693*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 4 – *Evanghelia Greco-Română din 1693*. Stihurile lui Şerban Greceanu la stema domnitorului Constantin Brâncoveanu. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 5 – *Evanghelia Greco-Română din 1693*. Reprezentare a evanghelistului Ioan. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 6 – *Evanghelia Greco-Română din 1693*. Pagina de început a *Evangheliei după Ioan*. Trebuie citită în „*Sfânta şi marea Duminică a Paştilor*". Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 7 – *Evanghelia Greco-Română din 1693*. Sistemul de închidere şi protecție a ferecăturii. Detaliu stânga. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 8 – *Evanghelia Greco-Română din 1693*. Sistemul de închidere şi protecție a ferecăturii. Detaliu dreapta. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 9 – *Biblia românească din 1688*. Stihurile lui Radu Greceanu la stema domnitorului Şerban Cantacuzino. Foto: *Proiectul Manuscriptum*, MNIR.

Fig. 10 – *Biblia românească din 1688*. Predoslovia lui Şerban Cantacuzino. Foto: *Proiectul Manuscriptum*, MNIR.

Fig. 11 – *Biblia românească din 1688*. Pagina de titlu a „cărții" *Facerea*. Foto: *Proiectul Manuscriptum*, MNIR.

Fig. 12 – *Foletul Novel*. *Pagina de titlu la Calindariul al anului de la Hristos: 1703*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 13 – *Foletul Novel*. Însemnarea lui Constantin Brâncoveanu referitoare la târnosirea mănăstirii Hurezi. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 14 – Candela din argint a mormântului lui Constantin Brâncoveanu de la Biserica *Sf. Gheorghe Nou* din Bucureşti. Foto: Ginel Lazăr, MNIR.

Fig. 15 – Inscripția în limba română, cu alfabet chirilic, din partea superioară a candelei din argint a mormântului lui Constantin Brâncoveanu de la Biserica *Sf. Gheorghe Nou* din Bucureşti. Foto: Ginel Lazăr, MNIR.

https://biblioteca-digitala.ro

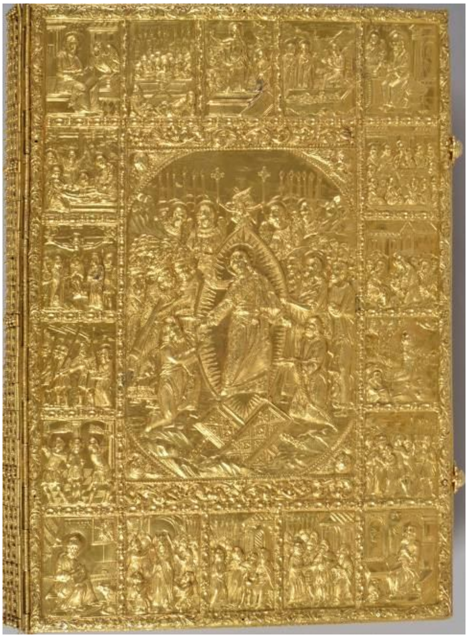

Fig. 1

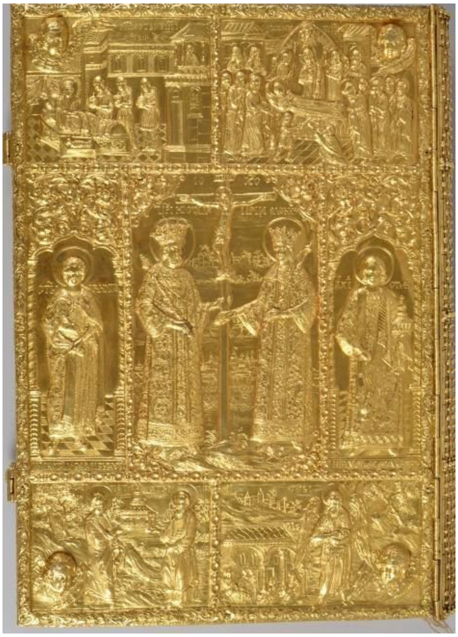

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5 **Fig. 6**

Fig. 7

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 9 **Fig. 10**

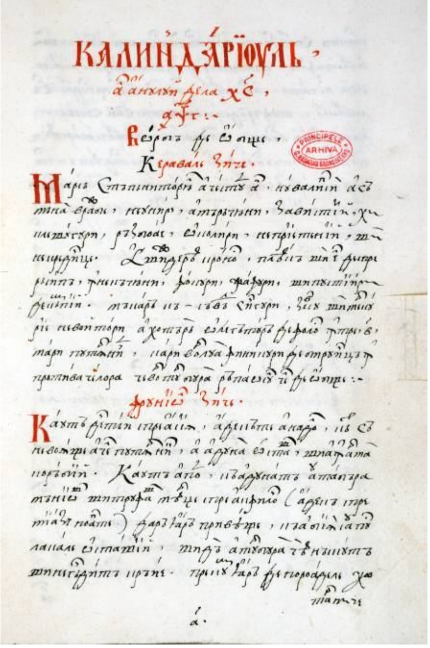

Fig. 11 **Fig. 12**

https://biblioteca-digitala.ro

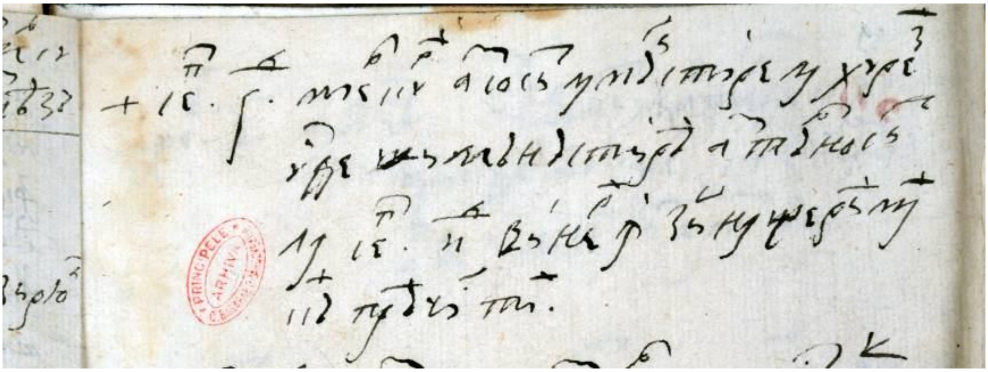

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

https://biblioteca-digitala.ro

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU, ÎNSEMNE ALE TIMPULUI

VIORICA BICA
icabica@yahoo.fr
Biblioteca Municipală „Octavian Paler" – Făgăraş

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU, SIGNES DISTINCTIFS DU TEMPS

RÉSUMÉ

Les historiens littéraires N. Cartojan, Ivaşcu relèvent dans leurs oeuvres, la personnalité marquante du prince, Constantin Brancoveanu. A travers les chroniques, ils reconstituent minutieusement, la mémoire d'un temps historique et culturel. La première des chroniques de Brancoveanu, a été rédigée par le chronicaire Radu Greceanu. Esprit formé dans le milieu culturel avancé et cosmopolite de Constantinople, Radu Popescu surprend par son écriture. L'historiographie valaque transcende la chronique pure et simple, pour se ralier à l`histoire en tant que science. Radu Popescu s'affirme comme un historien original, qui nous propose une perspective historique unique depuis là dans le paysage de l'histoire roumaine. *La chronique anonyme de Brancoveanu* que celle de Radu Greceanu visent une même période historique–l'époque de Brancoveanu-projetée cependant, de manière différente. La projection différente de la même période historique s'explique tout d`abord par la position et le statut différents de chaque chronicaire. Radu Greceanu est le type de chronicaire érudit, qui se trouve au servce du prince et qui rédige une chronique elogieuse a l'adresse du prince. Le chronicaire anonyme devoile une histoire indépendente. Admirateur du prince, il écrit pour la posterité. Radu Greceanu écrit pour le présent, l'anonyme pour le futur. Radu Greceanu vise à promouvoir l'image du prince, l'anonyme cherche à récuperer le passé récent, qu'il amène le plus possible dans le présent, d`où le caractère dramatisé de son écriture. Radu Greceanu est un poète de cour, l`anonyme pourrait se définir comme un observateur lucide, objectif et fin de son époque. Le chronicaire de cour s`inscrit dans la tradition rhétorique, l'anonyme, qui quitte la tradition, anticipe le réalisme littéraire, par le dramatisme moderne de son écriture ainsi que par l'oralité de son style. Radu Greceanu se propose d'effacer toutes les traces de son identité, pour projeter à des dimensions gigantesques le portrait du prince. Les historiens, les chritiques d'art ont relevé l'éclat spirituel d'une époque éfervescente du point de vue culturel. Les formes traditionnlees tant dans le domaine de l'arhitecture, que dans la peinture, étaient remodelées dans le creuset d'une nouvelle vision. C'est le mérite d'une époque d'avoir posé les fondement du *nouveau style brancovan.* Constantin Brancoveanu a accordé tout son appui aux arts et aux lettres. Les monastères et les églises, dont l'architecture s'insère totalemnet dans le style brancovan, représentent les symboles de la

https://biblioteca-digitala.ro

foi orthodoxe. La valeur particulière du monastère Hurezi a été relevée, entre autres, par le byzantinologue Charles Diel : *La puissante tradition byzantine est dominée au monastère Hurezi, peut-être, le plus beau monument de la Roumanie. Ces fresques sont parmi les plus remarquables produites par l'art roumain et, dans le même temps, elles prouvent la continuité de l'art roumain et de l'art byzantin, elles montrent l'extraordinaire splendeur donnée aux arts par le pouvoir de Constantin Bracovan.* Un chef-d'oeuvre de l'art architectonique est le Palais de Mogoşoaia, qui héberge le Musée d'art renommé par ses pièces d'argenterie, sculptures, tapisseries et broderies en or et argent, documents et livres rares .

Mots-clé : monument, architecture, art, letttres, bibliothèque, chronique, monastère, eglise, loggia.

În volumul *Istoria literaturii române vechi,* N. Cartojan consemna: „(...) *rareori în trecutul nostru zbuciumat, o domnie a avut norocul să aibă parte de atâția cronicari ca domnia lui Constantin Brâncoveanu. Dăinuirea ei îndelungată, prosperitatea crescândă a țării, înflorirea culturală, sprijinul acordat creştinilor din Răsărit, care gemeau sub apăsarea păgână, casa îmbelşugată a domnului, înviorată de numeroşi copii, gineri şi nurori şi apoi, deodată, din culmea fericirii şi a gloriei, repedea prăbuşire: arestarea lui Brâncoveanu şi a copiilor săi, închiderea în fioroasa temniță a celor şapte turnuri şi, în sfârşit, sângeroasa decapitare pe țărmurile Bosforului a tatălui şi a celor patru copii ai săi cu ginerele Văcărescu - toate aceste evenimente au avut un răsunet adânc în sufletul contemporanilor*"[1]. Exceptând opera lui Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia,* editată la Veneția în anul 1718, patru cronicari au transmis, peste veacuri, domnia lui Brâncoveanu. Radu Greceanu, traducător de texte religioase, a redactat cronica, „*sub ochii domnului, în lumina în care acesta ar fi dorit să fie înfățişat viitorimii*"[2]. Radu Popescu, care se simțea „*nedreptățit în această becisnică de țară*"[3], a înfățişat domnia lui Brâncoveanu, „*cu ochii împăienjeniți de patimă*"[4]. *Un boier necunoscut* a lăsat posterității o cronică de o certă valoare literară. *Un cărturar din mulțime* a transpus în versuri tragedia morții lui Brâncoveanu.

Cronica *oficială* a lui Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Brâncoveanu, voievod (1688-1714)*, a fost scrisă în mai multe etape. Cărturar

[1] Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, Editura Fundației Culturale Române, Bucureşti, 1996, p. 398.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

înzestrat şi elenist remarcabil, a încredinţat cronica, tiparului, în 1693, anul în care reconstituie din memorie evenimentele anterioare domniei lui Constantin Brâncoveanu, pe care continuă să le consemneze până în 1688. Pentru anii 1699-1707 se cunosc două versiuni ale cronicii brâncoveneşti, redactate de Greceanu. Asupra celei iniţiale se revine în 1707. Versiunea revizuită deconspiră manifestările inamicilor politici, rămase secrete în prima variantă. Însemnările anilor 1707-1714 adoptă un ton vehement şi o atitudine neîndurătoare faţă de adversari. Conflictul izbucnit în 1707 între Brâncoveanu şi Cantacuzini este inclus în cronică. Din evenimentele externe – neîncrederea Porţii faţă de ţară şi domn, obligaţiile crescânde impuse de turci –, răzbate tonul sumbru al redactării. În anul 1714 Greceanu îşi întrerupe cronica, cu aproximativ o lună înaintea mazilirii domnului.

Cronica dedicată lui Constantin Brâncoveanu dezvăluie, în viziunea lui George Călinescu, „*plenitudinea talentului: capacitatea de a vedea scenic, de a transcrie nuanţele dialogului*”[5]. Scena alegerii ca domn este surprinzătoare: „*Ne rugăm, nu lăsa ţara să intre alţi oameni sau răi, sau nebuni, să o strice, ci fii! Şi-l luară de mâini* (...)”[6]. Solemnitatea se încheie cu jurământul de credinţă al boierilor faţă de noul domn. În cei douăzeci şi şase de ani de domnie, a menţinut relaţiile tradiţionale cu Poarta, a păstrat pacea în ţară şi i-a asigurat prosperitatea. Cronica este, de fapt, „*buletinul oficial, redactat an de an, domnia lui Brâncoveanu, cu evenimentele politice şi casnice, cu ctitoriile şi plimbările domneşti*”[7].

Anonimul brâncovenesc reprezintă memoriile unui contemporan al lui Brâncoveanu care relatează „*fără nicio urmă de adulaţie, deşi cu căldura unui partizan al politicii brâncoveneşti şi adversar al Cantacuzinilor, cărora le impută pe un ton violent pieirea înţeleptului domn*”[8]. Cronicarul este un alter-ego literar al domnitorului şi „*prin desăvârşirea artistică pe un spaţiu relativ restrâns, opera e un omolog al edificiilor sale*”[9]. Cronica narează evenimentele de la moartea lui Şerban Vodă şi urcarea pe tron a lui Brâncoveanu până la începuturile domniei lui Ştefan Cantacuzino. În manuscrisul publicat de N. Bălcescu, pierdut din păcate, cronica se încheie cu prăbuşirea, la Mănăstirea dintr-un lemn, a doamnei Păuna, soţia lui Ştefan Cantacuzino, în ziua Adormirii Maicii Domnului. În aceeaşi zi, la Constantinopol, în faţa seraiului imperial, „*se tăia capul lui Brâncoveanu şi al copiilor săi*”[10]. Prima parte relatează ascensiunea lui Brâncoveanu până în anul

---

[5] George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Minerva, Bucureşti, 1982, p. 30.
[6] *Ibidem.*
[7] George Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 234.
[8] *Ibidem,* p. 261.
[9] *Ibidem.*
[10] N. Cartojan, *op. cit.*, p. 410.

https://biblioteca-digitala.ro

1703. După ce a „*rupt toate firele intrigilor țesute de duşmanii săi, se întoarce din Adrianopol în țară, cu hatişerif din partea sultanului, garantându-i domnia până la sfârşitul vieții*”[11]. Portretul pe care cronicarul îl dedică domnitorului este menit a-i contura personalitatea: „*Iar acest domn în toate au avut noroc: bogat, frumos la chip, la stat, vorba lui frumoasă, cu minte mare, rude multe, fii, fete din destul, gineri, nurori, aşijderea cinste mare. Şi în boieria lui, şi în domnia ce au domnit, nicio lipsă nu va fi avut. Şi acest domn ar fi putut să zică cuvintele lui Solomon: că orice i-a pohtit inima, lui nu i-a lipsit. Acestea şi ca acestea văzând înaintea ochilor lui, numai se veselia*”[12]. Cea de-a doua parte a cronicii narează evenimentele externe care au provocat războiul dintre Petru cel Mare şi turci, cu consecințe nefaste asupra domnitorului Brâncoveanu. Intrigile Cantacuzinilor pentru a-l îndepărta pe Brâncoveanu, plângerile boierilor Țării Româneşti, semnate cu pecețile falsificate la Braşov, venirea imbrohorului la Bucureşti, arestarea lui Brâncoveanu şi confiscarea averilor, domnia lui Ştefan Cantacuzino, tăierea capului lui Brâncoveanu şi a celor patru copii ai săi, sunt relatate cu un dramatism zguduitor. „*Prin obiectivitatea ei, prin asemenea amănunte dramatice, care redau culoarea epocii, prin cursivitatea stilului, savoarea şi pitorescul povestirii, cronicarul anonim se ridică deasupra celorlalți cronicari ai lui Brâncoveanu şi se aşază pe linia marilor cronicari ai Moldovei*”[13].

Compilația lui Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Româneşti,* începând de la descălecare, tratează istoria Țării Româneşti sincronic cu a țărilor învecinate: Moldova, Ardealul, Turcia, Rusia. În versiunea publicată de Bălcescu, cronica înfățişează evenimentele din Țara Românească între anii 1714-1729. Din manuscrisele de la Biblioteca Academiei Române, reiese că Radu Popescu a încheiat domnia lui Şerban Cantacuzino şi a narat succint domnia lui Brâncoveanu. Ediția Bălcescu prezintă numai partea finală, începând cu întoarcerea domnului din Adrianopol, perioadă a apogeului domniei. Epoca finală a domniei lui Brâncoveanu se suprapune cu viața cronicarului, care se simțea nedreptățit în „*această becisnică de țară*”, în care „*vin oamenilor primejdii*” şi în care „*mai bucuros ar fi fost să se afle şi el în statul celor mai de jos şi să fie odihnit, decât să-mi fie numele acesta şi să fiu pururi cu gheață în inimă*”[14]. Nemulțumit, îndurerat de distanța la care era ținut la curtea domnească, Radu Popescu ia parte la complotul pentru îndepărtarea lui Brâncoveanu, sfârşind prin a fi întemnițat din porunca domnului. Din paginile cronicii răzbate relatarea subiectivă a faptelor. O dată cu întoarcerea domnitorului de la Adrianopol, cronicarul notează că „*şi-a schimbat firea, că s-a făcut mai rău,*

[11] *Ibidem.*
[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem*, p. 413.
[14] *Ibidem*, p. 400.

https://biblioteca-digitala.ro

mai cumplit; împrumuturi au pus pe boieri, pre mănăstiri, biruri mari pre săraca țară, cât n-avea putere să le împlinească, ci să văieta și blestema”[15]. Cu privire la ostilitățile dintre Petru cel Mare şi turci, cronicarul insinuează că Brâncoveanu a fost cauza războiului. Domnitorul ar fi trimis soli la ruşi să-i convingă să vină cu oştile şi să elibereze Principatele româneşti de sub suzeranitatea turcească. La rându-i, Brâncoveanu ar fi primit *hrisoave* de la ruşi, prin care el şi fiii lui ar fi devenit *cnezi de Moscova.* Cu aceleaşi resentimente va reda şi prăbuşirea politicii lui Brâncoveanu: „(...) *că s-au scăpat de amândouă părțile, că muscalii l-au cunoscut de viclean şi înşelătoriu de creştini, turcii încă l-au numit hain împăratului, că el gândise să placă vreunei părți, în cea de pe urmă niciuneia n-au plăcut, nici alteia, că nu minte Hristos (când zice) că nu poate sluji neştine la doi domni*”[16]. Şi ziua Adormirii Maicii Domnului a anului 1714, ziua decapitării domnitorului, a celor patru fii şi a ginerelui, este umbrită de pana cronicarului. El notează cu minuție: „(…) *poate să se fericească şi Constantin-vodă că l-au dăruit norocul cu tot felul de bine: sănătos, întreg, casă întreagă, fii și fete mulți, avuții prea multe, case, palaturi, sate, vii, heleşteie, domnie îndelungată şi altele ca acestea, care nu i-au lipsit nimic, de care ochii lui au poftit, dar toate acestea au fost darurile norocului, iar nu câştigate de dânsul, că ceea ce câştigă cineva în lume este partea sufletului, iar Constantin-vodă nicio bunătate sufletească n-au arătat în viața şi domnia lui, pentru ca să-l laude, ci mai vârtos este a se huli pentru multe rele fapte ce au făcut în domnia lui, care au rămas la cei după urmă, greutate şi blestem*”[17].

În volumul al III-lea din *Istoria românilor,* Constantin C. Giurescu face următoarea remarcă: „(...) *dintre toți voievozii Țării Româneşti, niciunul n-a prețuit şi sprijinit cultura ca Brâncoveanu. El însuşi, om cu carte, nepot al învățatului stolnic Constantin Cantacuzino, care i-a fost tutore, a continuat mişcarea culturală începută de Şerban Cantacuzino şi a amplificat-o*”[18].

Din punct de vedere cultural, epoca lui Brâncoveanu înfățişează „*o interesantă încrucişare a două influențe diferite: una venită direct din Occidentul catolic şi romanic, influența italiană, iar alta, venită din sudul ortodox, influența grecească*”[19]. Cu excepția umaniştilor, geografilor şi călătorilor italieni, care au răspândit originea romanică a poporului român, documentele vremii consemnează delegația lui Alexandru cel Bun la Conciliul din Florența, relațiile lui Ştefan cel Mare cu senatul Veneției, studiile lui Radu Mihnea în Veneția, pribegia lui Petru

---

[15] *Ibidem.*
[16] *Ibidem.*
[17] *Ibidem*, p. 401.
[18] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, Editura All Educational, Bucureşti, 2000, p. 133.
[19] N. Cartojan, *op. cit.*, p. 338.

https://biblioteca-digitala.ro

Şchiopul, cu fiul şi fiicele sale căsătorite, în cetatea lagunelor. Relaţiile politice şi culturale ale ţărilor noastre cu Veneţia au atins apogeul, în timpul domniei lui Brâncoveanu. În 1701, papa Clement al XI-lea „*asigura într-o scrisoare pe domnul român despre preţuirea lui deosebită şi despre buna lui voinţă, iar ambasadorii veneţieni în Constantinopol, Lorenzo Soranzo şi Bailo Ascanio Giustiniani, comunicau dogelui, în 1703, excelentele lor legături cu Brâncoveanu. În bogata şi puternica cetate a lagunelor, unde avea de altfel şi un agent de-al său, îşi trimisese Brâncoveanu, în ultimii ani grei ai domniei sale, când se simţea pândit de lăcomia vizirilor şi mânat de intrigile alor săi, o bună parte din avere: peste o jumătate de milion de taleri, depuşi la Banca publică a Veneţiei, cu o dobândă de 3% şi 4%. Depeşele la curtea austriacă le trimiteau ai noştri prin dragomanul veneţian la Viena, Marcantonio Mamucca della Tore, cu care se pare că Brâncoveanu se şi înrudea, iar legăturile cu principele Eugeniu de Savoia se făceau tot printr-un italian, Aloise Volde, tălmaci de limba turcă şi greacă la Viena*”[20].

În serviciul permanent al domnului erau doctorul Pylarino, renumit prin lucrările sale ştiinţifice, publicate în latină şi italiană, doctorul Bartolomeo Ferrati, George Miota, profesorul de latină şi greacă al copiilor lui Brâncoveanu. Fostul paroh al coloniei greceşti din Veneţia, Ioan Abramios, a fost predicator al curţii şi profesor la Academia grecească din Bucureşti. Secretarul de limbi occidentale al domnitorului, florentinul Anton Maria del Chiaro, a publicat la Veneţia, în atelierele tipografului Antonio Bortoli, în 1718, memorialul *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, con la descrizione del paese; natura, costumi, riti e religione degli abitanti; annessavi la tavola topografica di quella provincia…* Documentele timpului au păstrat numele bursierilor trimişi de domnitor la studii în Italia. Erau elevi ai Academiei greceşti din Bucureşti: Răducanu Cantacuzino, nepotul său (fiul lui Constantin Cntacuzino), Palade Damian Românul, care a devenit un latinist cunoscut, Anton Stratigos şi Gheorghe Hypomenas din Trapezunt. Acesta a urmat studii de medicină la Padova cu celebrul prof. dr. Vallisnieri.

Constantin Brâncoveanu a fost un erudit. Operele din biblioteca păstrată în casele cu *ecou de baroc apusean* de la Mărgineni atestă pasiunea pentru lectură şi aprofundare a textelor. Biblioteca umanistă din secolul al XVII-lea indică sfera de interes cultural, solida cultură teologică a lui Constantin Brâncoveanu. Aici se găseau texte fundamentale ale doctrinei ordinului iezuit, opere ale teologilor italieni, flamanzi, spanioli, englezi şi polonezi, ediţii pariziene din secolele XVI-XVII ale părinţilor bisericii apusene şi răsăritene. Acelaşi interes crescând l-a avut pentru scrierile antichităţii şi ale umanismului Renaşterii.

[20] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

Iubitor de artă, *ziditor* de biserici şi palate, Constantin Brâncoveanu a ridicat Mănăstirea Hurezi, Biserica Sfântul Gheorghe, Palatul de la Potlogi, de la Mogoşoaia, de la Mănăstirea Brâncoveni, cel de la Doiceşti. Pe vechiul fond bizantin, s-a instituit *un armonios stil original,* denumit *stilul brâncovenesc.* Palatul Brâncoveanu, clădit din piatră, cu o impozantă scară de marmură, cu săli mari, boltite, cu pridvor, susținut la mijloc de un rând de coloane, cu ferestre mici, este descris magistral de Del Chiaro. Ctitoriile brâncoveneşti se disting prin *„frumusețea şi eleganța ornamentelor sub straşina de şindrilă, bine înflorite, ferestre încadrate în podoabe de frunze, flori şi fructe şi ceea ce denotă tot o influență occidentală în arhitectura palatelor lui: logiile în stil italian*"[21].

În anul 1700 apare în tipografia de la Snagov *Floarea darurilor,* după un text grecesc adus de la Muntele Athos de un boier al lui Brâncoveanu. Este una dintre cele mai răspândite opere medievale de învățături morale, editată în secolul al XII-lea în Bologna, de către un călugăr franciscan, Tommaso Gozzadini – *Fiore di Virtu.* În anul 1713 se tipăreşte la Snagov romanul fantastic al lui Alexandru cel Mare, *Alexandria,* care are la bază o versiune italiană. Colecția de maxime, *Pilde filosofeşti,* a fost tradusă în italiană de Del Chiaro după un text original francez.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Brâncoveanu reorganizează, în al doilea an al domniei sale, Şcoala grecească din Bucureşti, întemeiată de Şerban Cantacuzino în Mănăstirea de la Sf. Sava. El a adus la Bucureşti pe Sevastos Kimenitul, originar din Trapezunt, fost elev al lui Alexandru Mavrocordat în şcoala Patriarhiei din Constantinopol. Era atât de prețuit de domn, încât era aşezat la masă *„mai sus de toți boierii, cinste* – consemnează Daponte – *pe care un alt domn la un alt profesor n-a dat şi nici nu dă*"[22]. Sevastos Kimenitul a redactat *Învățături dogmatice ale Bisericii Răsăritului*, în limba greacă. Preocuparea pentru clasicismul elen şi aprofundarea ortodoxiei, l-a determinat pe domnul Brâncoveanu să aducă dascăli greci renumiți, cu studii făcute în Occident. Cronicile vremii îi amintesc pe Maiota, predicatorul curții, Panait Sinopeus, Ioan Comnenul, autor de cărți teologice. Sub auspiciile Patriarhului Dosoftei se publicau cărți greceşti, menite să facă cunoscute normele dogmatice ale ortodoxiei. Vede lumina tiparului opera lui Meletie Sirigul, *Pravoslavnica Mărturisire a lui Petru Movilă, Manual împotriva schismei papistaşilor, Manual împotriva rătăcirii calvine.* În tipografia domnească a lui Constantin Brâncoveanu s-au imprimat, între 1690 şi 1716, treizeci şi una de cărți greceşti, destinate consolidării ortodoxiei. Prefețele publicațiilor greceşti consemnează aportul lui Brâncoveanu pentru menținerea ortodoxiei în forma grecească. Domnul este asemuit lui *„Ptolemeu, vrednic de cununile cereşti; toate ale elinilor se cuvin domnitorului fidelin şi toate către fiii*

[21] *Ibidem.,* p. 340.
[22] *Ibidem*, pp. 341-342.

https://biblioteca-digitala.ro

iubitorilor de muze ai Eladei scriu ori inventează cu mintea, toate se datoresc Măriei tale, care eşti cel mai zelos sprijinitor al învăţăturii greceşti şi binefăcătorul cel mai uman al elenilor. Ce datorie nu avem către a ta darnică generozitate noi, fiii grecilor, şi Grecia, mama noastră de obştie... În aceşti preafericiţi ani ai Domniei tale, înfloreşte iarăşi acea glorie strălucită, ce din vechimea ei de la început, a câştigat neamul nostru, cu înţelepciunea lui, până la marginile lumii"[23].

Brâncoveanu a fost un susţinător fervent al unităţii religioase a românilor. Tipărirea cărţilor de dogmatică, adăpostul acordat patriarhilor greci, s-au înscris în campania pentru menţinerea ortodoxiei. În anul 1690, Transilvania „*smulsă de la turci, căzuse în mâinile austriecilor*"[24]. Misionarii catolici trimişi de guvernul austriac au câştigat aderenţi pentru unirea cu Biserica Romei. În anul 1698, mitropolitul Transilvaniei, Atanasie Anghel, a venit la Bucureşti pentru a fi hirotonisit de mitropolitul Ţării Româneşti. I s-a cerut să încuviinţeze că va „*păzi neschimbate toate tocmele ortodoxe*" pe care le are scaunul Ungrovlahiei. „*Sinodul, întrunit la 25 iunie, 1701, în Bălgrad, în care marea majoritate a preoţilor ardeleni a hotărât unirea cu Roma, a aruncat mărul discordiei confesionale între români, ale cărui fructe amare mai dăinuiesc şi azi, deşi atenuate de lumina conştiinţei naţionale*"[25]. În studiul *Istoria literaturii române vechi*, N. Cartojan avea să certifice: „*Politica creştină a lui Brâncoveanu – urmând liniile trasate de înaintaşii săi Basarabi –, s-a extins asupra întregului Răsărit ortodox, asupra căruia a revărsat darurile lui, fără nicio intenţie ascunsă, cu o generozitate pe care n-o mai întâlnim la nici un popor ortodox, căci niciunul nu a trăit aşa de intens ideea creştină, precum au trăit-o ai noştri*"[26].

Domnitorul era pasionat de arta manuscriselor iluminate. *Liturghierul grec*, copiat de ieromonahul Calinic „*în fine trăsături caligrafice şi împodobit cu minunate miniaturi de evanghelişti şi cu frontispicii, chenare şi iniţiale de flori şi de păsări stilizate*"[27], este un exemplar remarcabil al genului. Bogăţia şi generozitatea lui Brâncoveanu trecuseră hotarele ţării. În Orientul musulman era supranumit *Altin-bei – Prinţul aurului.* Patriarhul Antiohiei, Athanasie IV Dabbas, a venit la curtea domnească din Bucureşti cu rugămintea de a fi susţinut, întrucât preoţii creştini din Asia nu pot oficia serviciul divin din cauza sărăciei şi a lipsei de cărţi. Domnitorul l-a însărcinat atunci pe ieromonahul Antim Ivireanu, de la Mănăstirea Snagov, *să sape* litere arabe şi să tipărească cărţi de ritual cu

---

[23] *Ibidem,* p. 344.
[24] *Ibidem.*
[25] *Ibidem,* p. 345.
[26] *Ibidem.*
[27] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

rugăciunile în arabă şi cântările în greacă, pentru credincioşii din Arabia. Un *Liturghier* şi un *Ceaslov* tipărite în greacă şi arabă au fost donate bisericilor din Arabia. Domnitorului i se datorează instalarea primei tipografii din Alep, în anul 1706. Aici s-a tipărit cea dintâi Psaltire arabă, „*având pe dosul titlului stema Ţării Româneşti, înconjurată cu iniţialele greceşti ale lui Constantin Brâncoveanu şi la început o precuvântare de închinare şi mulţumire*”[28].

În cei 26 de ani de domnie, Constantin Brâncoveanu a dat culturii Ţării Româneşti „*cea mai mare strălucire din istoria ei, asigurându-i cea mai întinsă iradiere în lumea răsăriteană*”[29]. Diplomat prudent, a păstrat un echilibru între cele trei mari imperii vecine Ţărilor Române. A dejucat planurile Austriei de înfeudare a Ţării Româneşti, într-o manieră care îi va aduce onoruri din partea curţii vieneze şi titlul de principe al Sfântului Imperiu. Îl va scoate pe generalul Heisler din ţară, înfrângând pe austrieci cu trupele turceşti şi tătărăşti, fără a fi, oficial, în război cu Austria. Este corespondent al ţarului Petru, care îl decorează şi-l consideră „*un pivot al politicii Rusiei în sud-estul Europei*”[30]. Relaţiile lui Brâncoveanu cu Rusia au fost detaliate pe baza documentelor inedite de către L. E. Semionova, în studiul *Stabilirea legăturilor diplomatice permanente între Ţara Românească şi Rusia la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea*, publicat în *Romanoslavica* în anul 1962. N. Cartojan consemnează: „*Faţă de turci duce la virtuozitate diplomaţia aurului, preconizată de strămoşul Neagoe, în aşa măsură încât funcţionarii imperiului se dădeau în vânt spre a fi însărcinaţi cu misiuni la Altân-bey, prinţul aurului*”[31].

De la Brâncoveanu ni s-au păstrat ctitoriile, monumente artistice de arhitectură. Mănăstirea Hurezi este o capodoperă ce îmbină arta răsăriteană cu barocul apusean, italian. Aici domnitorul a înfiinţat o bibliotecă renumită în timpul său. Ea deţinea şi ediţiile scriitorilor bizantini ale lui Du Cange, în texte paralele, greceşti şi latineşti. Stolnicul Constantin Cantacuzino le-a studiat cu minuţie pentru redactarea *Istoriei Ţării Româneşti* (Corneliu Dima-Drăgan, Mihail Carataşu, *Les ouvrages d'histoire byzantine de la bibliothèque du prince Constantin Brancovan,* în *Revue des études sud-est européennes,* V, 1967, nr. 3-4). Miniatura şi arta ornamentaţiei cunosc o ascensiune fără precedent.

Prima Universitate românească, de la Sfântul Sava, era întemeiată în 1695 şi al cărui director, Sevastos Kimenitul Trapezuntiul, îşi încheiase studiile la Padova. Materiile se predau în greaca veche şi în latină, ca în Europa. Programul prevedea materii filologice, filosofice, istorice, matematică, geografie, fizică. Se

---

[28] *Ibidem,* pp. 345-346.
[29] G. Ivaşcu, *op. cit.*, p. 222.
[30] *Ibidem.*
[31] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

studiau clasicii elini: Homer, Sofocle, Euripide, Pindar, Xenofon, Plutarh, Demostene, Aristotel. Materiile teologice erau aprofundate cu rigurozitate. Antim Ivireanu devine *„un tenace propagator al scrisului românesc, prin tipar”*[32]. Tipăreşte în română *Molitvenicul*, *Octoihul*, *Liturghierul*, *Ceaslovul*. Radu şi Şerban Greceanu traduc din greacă *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă. În anul 1691, sunt editate *Mărgăritarele* lui Ioan Gură de Aur, traduse din greacă. Este prima lucrare patristică tipărită în româneşte (N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*).

Epoca lui Brâncoveanu *„întemeiază în conştiinţa publică a vremii, drepturile imprescriptibile ale limbii române în biserică”*[33]. S-au tradus din slavonă: *Patericul Pecerskăi* al cronicarului Nestor, *Sinopsisul de la Kiev*, *Panegiricul sfinţilor Constatin şi Elena*, de patriarhul Eftimie al Târnovei; din neogreacă: *Sfaturile lui Vasile Macedoneanul*, *Învăţăturile lui Agapet către împăratul Justinian*, *Floarea darurilor*, *Pildele filosofeşti*. În studiul *Contribuţii documentare la tratatul de Istoria literaturii române* (capitolul I, *Originalul Pildelor filosofeşti*, publicat în revista *Steaua*, nr. 9 din anul 1965), Al. Duţu consemnează că *Pildele filosofeşti* tipărite de Antim Ivireanul în neogreacă şi în română la Târgovişte, în 1713, sunt opera orientalistului francez Antoine Gallant, traducătorul cărţii *1001 de nopţi*, intitulată *Les maximes des Orientaux. Traduction de leurs ouvrages en arabe, en persan et en turc. Avec des remarques. Par Mons. A. Galland à Paris*. A fost achiziţionată de Brâncoveanu, tradusă din franceză în italiană de Anton Maria del Chiaro, după versiunea căruia Ioan Avramie, predicatorul curţii domneşti, a făcut o traducere neogreacă, tipărită la Târgovişte, iar Antim Ivireanul a transpus textul neogrecesc în română.

„În pragul unei lungi perioade de eclipsă politică ce va caracteriza epoca fanarioţilor, cultura română îşi adună energiile într-un vast efort, care reprezintă culmea unei adevărate progresii geometrice, parcurse de la Tetraevanghelul stingher al monahului Nicodim la splendoarea epocii brâncoveneşti”[34].

„Înnoire a formelor, tradiţionalism al structurilor artistice, privire către un trecut medieval nimbat de glorie basarabească, dar şi către contemporanii ce încercau să-şi exprime, pe calea artei, cultura lor superioară şi locul de excepţie dobândit în societatea munteană – este cazul Cantacuzinilor, înrudiţi cu principele aurului, ei înşişi pregătind epoca aceasta nemijlocit şi împlinind-o apoi, printr-un patronaj artistic cu tonalitate distinctă –, sfertul de secol de cârmuire brâncovenească a însemnat mai ales schiţarea unei expresii culturale naţionale, în care posteritatea a vrut să vadă, cu mândrie sau nostalgie, reperul întrupării unui

[32] *Ibidem*, p. 224.
[33] *Ibidem*.
[34] *Ibidem,* p. 226.

https://biblioteca-digitala.ro

spirit local în morfologii originale, inconfundabile în aceste părți ale continentului"[35]. În viziunea lui Lucian Blaga, arta are certe „*funcții modelatoare*"[36]. În anii eflorescenței stilului brâncovenesc, ea *rămâne o piatră de hotar în istoria trecerii românilor de la medievalism la modernitate*"[37].

Mănăstirea de la Hurezi, principala ctitorie a domnitorului, care i-ar fi devenit necropolă lui şi descendenților săi dacă nu ar fi intervenit tragicul sfârşit din august 1714, a constituit „*dincolo de exemplaritatea sa pentru estetica brâncovenească, o paradigmă a mentalității istorisite a timpului*"[38]. Galeria de portrete ale familiei lui Brâncoveanu pe peretele răsăritean, portretele străbunilor din neamul brâncovenesc, cele cantacuzineşti de pe zidul de miazăzi al pronaosului, reprezintă „*un manifest unic şi ostentativ, transpus artistic, al legitimității, continuității şi tradiției medievale în chiar încăperea unde voievodul gândindu-se că-şi va dormi somnul de veci, sub pisania zugrăvită peste uşa de la intrare, reținând precis substratul de proclamație genealogică al picturii încheiate în toamna lui 1694: mai vrut-au, între altele, ca şi dunga cea mare, bătrână şi blagorodnă a rodului şi neamului său, atâta după tată cât şi despre mumă, să se zugrăvească şi să se pună cum să vede, într-această dăsfetată, frumoasă şi iscosită tindă*"[39]. De-a lungul a două decenii, între 1698 şi 1718, artiştii au lucrat cu abnegație „*sub semnul Hurezilor, atât stilistic, ataşați fiind narației, gustului pentru detaliu, cât şi iconografic, apropiați unui spirit omiletic şi hagiografic, la Târgovişte şi Polovragi, la Cozia şi Surpatele*"[40]. Începând cu sfârşitul secolului al XVII-lea, dimensiunea fastului este deja cunoscută în arta românească, ce poartă atributul unei atitudini baroce a tuturor domniilor de năzuință monarhică, al căror şir, de la Radu Mihnea la Vasile Lupu, la Gheorghe Duca şi la Şerban Cantacuzino, este încheiat prin Constantin Vodă. Se dorea reînvierea pe tărâm eclezial a splendorii Bizanțului, prin izvoarele scrise de-a lungul secolului al XVII-lea, la Paris, în volumele greco-latine din *Corpus byzantinae historiae* al lui Charles Du Cange du Fresne, volume deținute de biblioteca princiară de la Hurezi. În acest „*elenism de savoare bizantină*"[41] al curții brâncoveneşti, învățați cu studiile încheiate la Universitatea din Padova predau la şcolile domneşti de la Sf. Sava, întemeiate pe principiile aristotelice.

---

[35] Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval şi modern*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1987, pp. 63-64.
[36] Lucian Blaga, *Opere. X. Trilogia valorilor*, Editura Minerva, Bucureşti, 1987, p. 56.
[37] R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 64.
[38] *Ibidem*, p. 89.
[39] *Ibidem* (apud Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, Bucureşti, 1908, p. 185-186).
[40] *Ibidem,* p. 90.
[41] R. Theodorescu, *op. cit.* (apud N. Iorga, *Byzance apres Byzance*, p. 218).

https://biblioteca-digitala.ro

Sfârşitul secolului al XVII-lea poartă pecetea renaşterii artei româneşti. Se accede la o formulare stilistică caracteristică, numită *stilul brâncovenesc*, pe care Mănăstirea Hurezi îl ilustrează pe deplin. Dezvoltat în perioada de eflorescenţă a artei feudale din Ţara Românească, sub domnia lui Constantin Brâncoveanu, el este caracterizat prin „*echilibrul şi armonia concepţiei arhitecturale, prin gruparea bogat şi variat articulată a volumelor, cu pitoreşti loggii şi cerdacuri, deschise spre curţile şi grădinile înconjurătoare*”[42]. Decoraţia sculpturală şi picturală a *stilului brâncovenesc* cuprinde „*elemente de Renaştere târzie, forme baroce şi particularităţi orientale, expresia plastică a ansamblurilor remarcându-se prin tendinţele ei realiste*”[43]. Mănăstirea Hurezi cuprinde o incintă centrală, închisă pe trei părţi – nord,vest şi sud – cu clădiri, având parter şi etaj, dublată cu un înalt zid de apărare, ce închide o incintă exterioară. Intrarea se face pe latura de sud, pe sub turnul clopotniţei. Biserica mănăstirii poartă hramul *Sfinţii Constantin şi Elena.* Clădirea cuprinde un pronaos, un naos lărgit spre nord şi sud şi o absidă flancată de două absidiole (proscomidia şi diaconiconul). Ulterior, s-a adăugat un pridvor în faţa celui original, un pridvor mai mic, un mic baldachin, sprijinit la exterior de doi stâlpi înalţi, decoraţi cu caneluri în torsadă. Sculptura în piatră ce împodobeşte brâul, bazele chenarelor ferestrelor cu baghete întretăiate, rozete sculptate, amintesc de „*ornamentica manuscriselor vremii sau pe aceea a broderiilor orientale*”[44]. Motivele florale – frunze de acant, rodii, vrejuri, garoafe stilizate –, sunt specifice decoraţiei brâncoveneşti. Cornişa este realizată din mai multe rânduri de cărămizi, dispuse alternativ, în lung şi în colţi. Turlele poligonale se sprijină pe postamente patrulatere şi sunt încoronate cu o cornişă din trei rânduri de zimţi de cărămidă. Arcuri în retragere, mărginite la partea superioară de trei rânduri de zimţi în arc, acoperă ferestrele. Crucile de fier, ornate cu discuri aurite şi legate cu lanţuri de colţurile acoperişului turlelor, sunt fixate în câte o bază de piatră sferică, decorată cu împletituri. Pridvorul este sprijinit pe zece coloane de piatră cu capitelele decorate cu frunze de acant, legate între ele cu arcuri semicirculare şi coarde de lemn. „*Morfologia decorativă a acestor coloane, ca şi aceea a portalului pronaosului, aparţine Renaşterii târzii*”[45]. Arcadele dintre stâlpi susţin o boltă alcătuită din trei calote sferice, despărţite prin arcuri decorate.

Pe peretele din partea stângă a intrării sunt pictate portretele ispravnicilor Badea, Apostol şi Cernica Ştirbei. Aici se regăsesc şi portretele meşterilor Istrate, lemnarul, Vucaşin Cragea, pietrarul, Manea, vătaful zidarilor. Pe întreg peretele de apus e zugrăvită *Judecata din urmă.* Deasupra uşii principale, într-o acoladă care

---

[42] Lucian Roşu, *Mănăstirea Hurezi*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1965, p. 5.
[43] *Ibidem.*
[44] *Ibidem*, p. 13.
[45] *Ibidem*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

desparte cadrul uşii de chenarul pisaniei, se află, în partea stângă, stema sculptată a Ţării Româneşti, vulturul cu crucea, iar în partea dreaptă stema Cantacuzinilor, vulturul cu două capete. „*Galeria de 43 de portrete de familie, alcătuind arborele genealogic al voievodului – chipuri de bătrâni şi de copii, psihologii şi caractere ale Basarabilor şi Cantacuzinilor*”[46], este impresionantă. Pe peretele de est sunt pictate portretele ctitorilor: Constantin Brâncoveanu şi Maria, soţia lui Brâncoveanu, Constantin, Ştefan, Radu şi Matei, fiii domnului, Ilinca, Stana, Maria, soţia lui Constantin Duca, Safta, Smaranda, Bălaşa şi Ancuţa, fiicele lui[47]. Portretele aulice şi aristocratice de la Hurezi sunt aidoma voinţei ctitorului, care vroia să glorifice „*dunga cea mare, bătrână şi blagorodnică a rodului şi neamului său atâta despre tată cât şi despre mumă*”[48]. Pe pereţii sud şi nord sunt reprezentaţi domnitorii din neamul dinspre tată şi cei din neamul dinspre mamă ai lui Constantin Brâncoveanu – Şerban Cantacuzino, Constantin vodă Cârnul şi Radu vodă Şerban, egumenul Ion –, la nord portretul lui Pârvu Cantacuzino. Pe peretele de vest sunt portretele din neamul domnului dinspre mamă, cât şi neamul dinspre tată a lui Constantin Brâncoveanu.

În trapeza de la Hurezi, două imagini redau virtuţile creştine şi puterea rugăciunii. Procedeul la care au recurs zugravii pentru a susţine aceste alegorii a fost personificarea. Prima scenă „*nu apelează la iconografia constituită, cea a Scării Sf. Ioan Sinaitul, care descrie o progresie ascensională a virtuţilor, reprezentată în pronaosul bisericii mari, etalând în schimb o înşiruire orizontală de personaje de vârste diferite, purtând însemne caracteristice, care înfăţişează pe rând: Blândeţea, Milostenia, Ascultarea, Iubirea de fraţi, Smerenia, Făcătorul de pace*”[49]. Cea de-a doua imagine concentrează episoade vetero-testamentare: *Facerea Evei*, *Pierirea Sodomei*, *Lot şi fiicele sale*.

Naosul este spaţios. Patru arcuri circulare susţin cilindrul turlei mari a bisericii. Tâmpla este sculptată şi acoperită cu stucatură aurită. Din foişor se ajunge la paraclisul mănăstirii, precedat de un pictat, boltit cilindric cu arcade sprijinite pe şase stâlpi de piatră. Arcadele sunt pictate în frescă cu ornamente decorative. Uşa intrării în paraclis, acoperită cu ornamente florale, este lucrată în lemn şi încastrată într-un ancadrament de piatră cioplită. Sub paraclis se află sala de mese, trapeza, o încăpere boltită, susţinută de patru arcuri joase, construită în 1705-1706.

Pe latura sudică a incintei se află casele domneşti, fosta reşedinţă, numită astăzi *Sala Brâncoveanu*. Pe latura sudică era plasată biblioteca, *această casă cu*

---

[46] Florentin Popescu, *Ctitorii brâncoveneşti*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1976, p. 56.
[47] L. Roşu, *op. cit.*, p. 17.
[48] *Constantin Brâncoveanu*, Editura Academiei, Bucureşti, 1989, p. 257 (apud N. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 185).
[49] *Ibidem*, p. 254 (apud Anca Vasiliu, *Alegorii în pictura murală brâncovenească*, în „Arta”, XXXII, nr. 12, 1986, pp. 14-15.

https://biblioteca-digitala.ro

hrană sufletească, după cum arată pisania zugrăvită cu roşu şi negru în 1701 deasupra uşii de intrare în cancelarie. Biblioteca deţine exemplare din Herodot, Hesiod, Euripide, Aristofan, Arhimede. 382 de volume au fost consemnate în două cataloage, unul datat în 1791 şi altul în 1804. Aici sunt şi calendarele brâncoveneşti din anii 1693, 1695, 1699 şi 1703. „*Galeriile înconjurătoare, suprapuse pe două niveluri, determinate pentru imaginea curţii interioare, apar ca o sinteză a logiilor suprapuse ale Renaşterii*”[50].

Bolniţa a fost construită în anul 1696, schitul *Sfinţilor Apostoli* în 1698. Schitul *Sfântul Ştefan*, înălţat în 1703, este cea mai veche aşezare de la Hurezi. Iconografia complexului de ctitorii de la Hurezi are profunde semnificaţii monastice. „*Chiar şi galeria de portrete votive şi comemorative din pronaosul bisericii mari este concurată tematic de subiecte care se adresează în primul rând comunităţii monahale: Visul lui Iacob, Scara Sf. Ioan Sinaitul, Viaţa proorocului Ilie*”[51]. Ansamblul Mănăstirii Hurezi, „*remarcabil prin unitatea de stil a complexului şi tendinţele noi, spre simetrie şi compoziţie ordonată, rămâne cel mai important, cel mai reprezentativ monument de arhitectură religioasă din al XVII-lea veac al Ţării Româneşti*”[52]. În ctitoria domnească de la Hurezi se îmbină armonios structurile tradiţionale cu inovaţiile occidentalizante, decoraţia barocă cu claritatea expresiei spaţiale, trăsăturile aulice şi tendinţele populare.

Volumul *Biserici vechi româneşti din Ţara Oltului*, editat de Valeriu Literat, este un studiu remarcabil al istoriei arhitecturii religioase din evul mediu românesc. Biserica parohială *Sf. Nicolae* din Făgăraş, Biserica mănăstirii din *Braniştea* Sâmbetei de Sus şi Biserica parohială din Poiana Mărului, Mănăstirea Brâncoveanu de la Sâmbăta de Sus, sunt ctitorii brâncoveneşti. Biserica parohială *Sf. Nicolae* a fost ridicată în anul 1698. Clădirea bisericii „*impresionează prin exteriorul cu totul diferit de al altor biserici din Ţara Oltului. Acoperişul cu învelitoare de ţiglă adăposteşte toată clădirea, cuprinzând în ea şi pridvorul*”[53]. Din pridvor se intră în biserică printr-o uşă de stejar masiv, sculptată. Pe latura de miazănoapte, o scară în spirală, amenajată într-un turnuleţ, duce la clopotniţă. Clopotul cel mare este dăruit de Constantin Brâncoveanu. „*Are pe el emblema cu corbul Ţării Româneşti şi cu inscripţia: Io, Constadin Basarab Voevod leat 7219-*

[50] Gheorghe Curinschi-Vorona, *Istoria arhitecturii în România*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1981, p. 240.
[51] *Constantin Brâncoveanu*, p. 255 (apud Teodora Voinescu, *Şcoala de pictură de la Hurezi*, în „Omagiu lui George Oprescu cu prilejul împlinirii a 80 de ani”, Bucureşti, 1961, p. 155).
[52] *Ibidem*, p. 29.
[53] Valeriu Literat, *Biserici vechi româneşti din Ţara Oltului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1996, p. 156.

https://biblioteca-digitala.ro

1711”[54]. Pronaosul este despărțit de naos prin arcuri cu capetele sprijinite pe doi stâlpi de zidărie. Tâmpla şi icoanele de la uşile împărăteşti sunt daruri ale domnitorului. Icoanele sunt zugrăvite pe panouri de lemn. Sub icoana hramului, *Sf. Nicolae*, din iconostas, se vede *iscălitura* zugravului: „*Iconopiseț Preda Panonean leat 7207*” (1699). Frescele au fost minuțios studiate de I. D. Ştefănescu, în studiul *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie, depuis les origines jusqu'au XIX-e siecle* (Paris, 1932) şi *L'eglise de Făgăraş*, publicat în revista *Byzantion*.

În jurul anului 1707, domnitorul Constantin Brâncoveanu ridica o biserică din zid, în locul celei vechi din lemn, la Poiana Mărului, una dintre moşiile sale din Transilvania.

Mănăstirea *Brâncoveanu* de la Sâmbăta de Sus, cu hramul *Adormirea Maicii Domnului* şi *Izvorul Tămăduirii,* a fost ridicată de Preda Brâncoveanu pe o străveche vatră de sihaştri. În anul 1696, Constantin Brâncoveanu a înlocuit biserica din lemn cu actuala biserică din zid, refăcând şi mănăstirea, care a avut o existență neîntreruptă până în 1785, an în care a fost distrusă din ordinul autorităților de la Viena. „*A rămas în părăsire până în 1935, deşi credincioşii s-au adunat an de an de Izvorul Tămăduirii pentru a lua apă de la izvor*”[55]. Între anii 1928-1936, Mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan, reface mănăstirea, reluând tradiția monahicească. Din anul 1984, Î. P. S. Mitropolit Antonie coordonează reconstruirea incintei mănăstirii de formă patrulateră cu două corpuri masive de clădiri, unite prin două pergole, în stil brâncovenesc. Clădirile adăpostesc pe latura nordică noua biserică, cu hramul *Sf. Martiri Brâncoveni*, turnul-clopotniță, stăreția şi chilii, iar pe cea sudică trapeza, chilii, casa domnească, biblioteca şi muzeul. Muzeul deține un valoros patrimoniu: colecția de carte veche, documente şi manuscrise, colecțiile de artă brâncovenească – iconografie, veşminte liturgice, obiecte de cult –, numismatică şi etnografie. În anul 2005 a fost inaugurată *Academia Sâmbăta – spiritualitate, cultură, artă, ştiință*, centru internațional cultural.

În anul 1996 se inaugurează Muzeul mănăstirii care deține *Colecția Antonie Plămădeală*. Mitropolitul a fost şi un pasionat colecționar de antichități. Muzeul cuprinde o colecție de manuscrise, cărți vechi din domenii variate, din secolele XV-XVII, scrise în latină, italiană, germană, franceză şi română cu caractere chirilice. Corespondența Mitropolitului Antonie face parte din fondul documentar al muzeului. Aici se găsesc expuse incunabule, manuscrise persane şi arabe. Între cărțile româneşti vechi se află o *Carte de învățătură*, apărută la Iaşi în 1643, precum şi o *Evanghelie* apărută la Bucureşti în 1682.

---

[54] *Ibidem*, p. 156 (apud Nicolae Sabău, *Două clopote din secolul al XVII-lea la Făgăraş*, în „Ars Transsilvaniae”, IV, 1994, pp. 141-142).

[55] Mihai Vlasie, *Drumuri spre mănăstiri*, Editura Sophia, Bucureşti, 2004, p. 203.

https://biblioteca-digitala.ro

Biblioteca, amplasată alături de muzeu, deține una dintre cele mai bogate colecții de cărți şi manuscrise vechi din secolele XIV-XIX, provenind în marea lor majoritate din donația I.P.S. Antonie Plămădeală. Fondul de carte însumează 60.000 de volume (20.000 sunt donate de mitropolit). Dintre lucrările valoroase, stau mărturie: *Chronica Hungarorum*, de Thurocz Johannes, tipărită la Couradus Stahel, Brno, 1488; *Traité des anciennes cérémonies* (1660-1685) şi *Carte arabă* (manuscris din 1186). De asemenea, aici se găsesc lucrări scrise în alfabetul Braille.

Atelierul de pictură pe sticlă din incinta mănăstirii, condus de părintele Calinic Morar, l-a avut ca precursor pe Timotei Tohăneanu, inițiator al Şcolii de pictură pe sticlă de la Sâmbăta de Sus. „*Şcoala de zugravi, întemeiată de Brâncoveanu la Sâmbăta de Sus, a împământenit aici stilul brâncovenesc al picturilor, mai întâi în picturi murale la bisericile pictate în această parte a țării, iar apoi în pictura pe sticlă, al cărei leagăn de formare a fost Țara Făgăraşului şi centrele din jur până în Scheii Braşovului, de unde s-a răspândit spre Laz şi Nicula, în nordul Transilvaniei*”[56]. Mănăstirea deține una dintre cele mai bogate colecții de picturi pe sticlă vechi, aparținând secolelor XVIII şi XIX, executate, în marea majoritate, în stil popular-naiv, în care predomină arta brâncovenească. Printre primii viețuitori ai mănăstirii refăcute s-au numărat părintele Arsenie Boca, stareț în anii 1940-1944, părintele Serafim Popescu, stareț în anii 1944-1954 şi Nicolae Mladin, viitorul Mitropolit al Ardealului. Înrâuriri ziditoare aveau să fie mărturisite de Lucian Blaga: „*Am venit şi am văzut în frumusețea locului, frumusețea acestei aşezări duhovniceşti. Cu toate că plec, într-un fel, rămân, totuşi, aici*”[57].

La Brâncoveni, locul său de baştină, vechiul lăcaş este înlocuit în anul 1699. Între 1691 şi 1697 Brâncoveanu va înălța la Râmnicu Sărat, împreună cu unchiul său, Mihai Cantacuzino, o mănăstire înconjurată de ziduri înalte de 8 metri, prevăzute la colțuri şi pe două dintre laturi cu turnuri pătrate sau octogonale. Ea a fost totodată şi loc de *apărare* şi *multă scăpare* pentru comunitate.

Biserica Mănăstirii *Dintr-un Lemn* a fost construită la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea. Actuala biserică a fost ridicată de Preda Brâncoveanu între anii 1634-1635. În anul 1684, Şerban Cantacuzino i-a adăugat pridvorul. Turla de la pronaos şi pictura au fost executate de meşterul zugrav Constantinos şi de meşterii Preda şi Ianache în anul 1707. În biserică odihnesc osemintele soției şi fiului lui Şerban Cntacuzino. Biserica-bolniță cu hramul *Adormirea Maicii Domnului* este construită din lemn, între anii 1810-1814, pe

---

[56] Veniamin Tohăneanu, *Mănăstirea Brâncoveanu. Sâmbăta de Sus*, Editura Centrului Metropolitan, Sibiu, 1980, p. 22.

[57] *Ibidem*, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

locul stejarului păstrător de icoană şi pe temelia altei bisericuțe din lemn, ridicate în secolul al XVI-lea de Ancuța, fiica Doamnei Chiajna şi a lui Mircea Ciobanu. Aşezământul a ars în secolul al XVIII-lea. Mănăstirea deține o colecție valoroasă de vechi obiecte de cult. Aici se păstrează o *Evanghelie* din timpul lui Constantin Brâncoveanu şi o icoană veche îmbrăcată în argint, închinată Maicii Domnului despre care „*tradiția spune că a fost găsită într-un stejar din trunchiul căruia a fost făcută bisericuța Dintr-un Lemn*"[58]. Ferecătura de aur a icoanei, datată din 1711 – mâna şi nimbul Fecioarei, şi coronița pruncului Iisus –, se păstrează în tezaurul Muzeului Național de Istorie a României.

În jurul anului 1700 se propagă „*fenomenul arhitecturii rezidențiale, cel care devine pentru aproape un secol specific în primul rând unor manifestări aulice, apoi însă şi unor ctitorii de mari boieri*"[59]. Înconjurate de păduri, ape, grădini, *conacele* brâncoveneşti au fost „*semne ale unei certe modernizări*"[60]. *Foişoare pătrate, loggii dreptunghiulare, scări exterioare amintind de arhitectura bizantino-otomană, ritmează fațadele caselor brâncoveneşti care chiar moşteneau structural tipul de casă boierească munteană din secolul al XVII-lea, din vremea lui Matei Basarab şi a Cantacuzinilor, constituie una dintre marile noutăți artistice ale epocii din jurul lui 1700*"[61]. „*Fenomenul rezidențial brâncovenesc* – avea să specifice Răzvan Theodorescu în studiul *Civilizația românilor între medieval şi modern* –, *se extinde pe întreaga geografie a Țării Româneşti, în vechi centre politice încărcate de prestigiul istoriei, precum Târgovişte sau Bucureşti, în imediata vecinătate a acestora – la Doiceşti şi, respectiv, la Mogoşoaia, la jumătatea distanței dintre ele, cazul Potlogilor, în venerabile aşezăminte legate de istoria neamului lui Preda postelnicul, cum ar fi Brâncovenii ce au dat şi numele familiei princiare, în fine, în plin Bărăgan, la Obileşti sau la miazănoapte de munți, pe pământ ardelean, la Sâmbăta de Sus*"[62].

Cronica oficială a lui Radu Greceanu relatează: „(...) *după al patrulea an din domnia Mării sale (1692-1693) nemaiputând lăsa un scaun ca acela vechiu dupre la strămoşii Mării sale să stea pustiu. Ci în tot feliul şi în multe rânduri, au cercat la înpărăția până i s-au dat voe ca şi casele să facă şi când va vrea şi acolo să şază*"[63].

Palatul brâncovenesc, numit în *pisania* sa din 1702 *frumosul lăcaş* de la Mogoşoaia, aşa cum este inscripționat în foişorul de răsărit. A fost construit în

---

[58] M. Vlasie, *op. cit.*, p. 303.
[59] R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 125.
[60] *Ibidem*, p. 126.
[61] *Ibidem*.
[62] *Ibidem*.
[63] *Ibidem*, pp. 127-128 (apud Radu, logofăt Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu, voievod (1688-1714)*).

https://biblioteca-digitala.ro

vecinătatea unei biserici ridicate de Brâncoveanu în anul 1688. Lucrările s-au încheiat în 1702. După 1714 trupele otomane au prădat palatul, transformându-l în han. În timpul războiului ruso-turc din 1768-1774 a fost devastat de oştirile turceşti. Lucrările de restaurare din anii 1842-1848 şi 1860-1880 i-au alterat forma originală. În anii 1920 şi 1921, s-au efectuat noi lucrări, sub coordonarea arhitectului italian Rupolo. În decorarea faţadelor s-au introdus elemente veneţiene. Între anii 1930 şi 1935, lucrările de restaurare se datorează arhitectului G. M. Cantacuzino. Palatul dăruit de Constantin Brâncoveanu fiului său, Ştefan, „*era înţeles de contemporani şi de urmaşi, de-a lungul întregului secol XVIII, ca un palazzo efectiv, bâti à l'européenne, luând locul unor vechi case, pe unde trecuse în 1690 însuşi Soliman al III-lea*" (este caracterizarea pe care o face Aubry de la Motray, însoţitorul regelui sudez Carol al XII-lea, care vizitează Mogoşoaia în octombrie 1714; *Călători străini...*, pp. 528-529*)*. Palatul cuprinde o pivniţă cu boltirile specifice arhitecturii brâncoveneşti. Palatul îmbină armonios, motivele decorative munteneşti, bizantine şi renascentiste. În primele decenii ale secolului al XVIII-lea, stilul *lalé* din timpul lui Ahmed al III-lea, sultanul la a cărui poruncă familia lui Brâncoveanu a fost martirizată, era deja răspândit în decorativismul otoman ce corespundea prin arabescurile sale cu rococo-ul occidental. În stucaturile din palatele de la Mogoşoaia şi Potlogi laleaua se regăseşte în pictura murală, cât şi în argintăriile liturgice.

La subsol, pivniţa este acoperită cu patru calote semisferice, dispuse în jurul unui stâlp central. Sunt spaţiile auxiliare destinate slujitorilor. La etaj se află camerele princiare şi saloanele oficiale. Foişorul şi încăperile de la etaj sunt decorate cu stucaturi orientale şi cu picturi murale ce reprezintă portretele brâncovenilor şi scene istorice. Picturile murale redau călătoria lui Constantin Brâncoveanu, în 1703, la Adrianopol, împreună cu fiul său, Ştefan. Loggia dinspre lac cu arcade trilobate este încadrată de două foişoare.

Palatul de la Mogoşoaia are o structură tradiţională, simetrică, cu foişor pătrat răsăritean, scară exterioară, loggie spre apus la apartamentele domneşti, cu cele cinci arcade trilobate. Decorul sculptural bogat este conferit de cele şase coloane neocorintice ale loggiei cu fusuri cu caneluri răsucite, de balustrada împodobită cu elemente vegetale, cu stema Ţării Româneşti, cu motivul vasului cu flori şi cu delfini sau al consolelor cu mascheroni, frunze de acant, însemne heraldice. Foişorul, cu o balustradă decorată cu motive vegetale, are bolţile construite în trompe. Înainte de a se înscăuna ca domn, Constantin Brâncoveanu a construit curţile de la Potlogi, din care se mai păstrează doar pivniţele şi paraclisul *Sf. Dumitru* (1683) şi curţile de la Mogoşoaia, din care se păstrează doar paraclisul (1688). Încă de la primele pivniţe construite la Potlogi, domnitorul a optat pentru „*boltirile cu calote semisferice, cu stâlpi centrali şi arcuri de*

https://biblioteca-digitala.ro

descărcare dispuse în cruce"[64]. Cercetările arheologice atestă existenţa unei zidării de cărămidă. Ancadramentele şi coloanele sunt executate din piatră. Palatul avea o scară principală de marmură şi numeroase încăperi boltite. Compoziţia afânată şi prezenţa grădinilor cu chioşcuri şi fântâni „*lasă să se descifreze un nou mod de viaţă, o particulară sensibilitate pentru fastul nobiliar al lumii occidentale*"[65]. Faţada dinspre curte are în mijloc un foişor cu scară, ale cărui coloane de piatră cu capitele compozite ca şi balustradele decorate prin sculptare şi traforare, cu elemente florale şi heraldice, sunt „*indicii pentru fenomenul de absorbire a formelor de expresie barocă, absorbire discretă şi neostentativă, căci ornamentica foişorului se integrează în mod firesc în compoziţia de ansamblu*"[66]. Pe latura opusă, orientată către grădina cu eleşteu, se află o dublă galerie etajată. La parter, arcadele în plin cintru şi coloanele de cărămidă păstrează expresia vechilor galerii din timpul lui Matei Basarab. La etaj, arcadele sunt trilobate, iar coloanele sunt de piatră, încât această galerie a dobândit aspectul unei loggia de tip veneţian, prefigurând realizările arhitecturii de la începutul secolului al XVIII-lea. Faţadele palatului de la Potlogi erau decorate cu un *covor* de stuc mărunt, cu motive florale, „*totul fiind inspirat de ornamentica persană, mediată de palatele şi de chioşcurile construite la Istanbul*"[67]. Stucaturi florale împodobeau interioarele încăperilor boltite, constituind un ansamblu decorativ fastuos. Similară cu palatul de la Potlogi, este *Casa Băniei* de la Craiova, construită de Brâncoveanu în anul 1699. Ea păstrează intactă loggia cu arcade în plin cintru şi coloane de piatră cu fus drept.

Tradiţia brâncovenească este „*premergătoare unui secol de revoluţii şi mutaţii structurale în sens definitv modern*"[68].

---

[64] Vasile Drăguţ, *Arta românească*, vol. I, Editura Meridiane, Bucureşti, 1982, p. 343.
[65] *Ibidem.*
[66] *Ibidem*, p. 345.
[67] *Ibidem.*
[68] R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 104.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

Lucian BLAGA, *Opere*. X. *Trilogia valorilor*, Editura Minerva, Bucureşti, 1987.

*** *Constantin Brâncoveanu*, Editura Academiei, Bucureşti, 1989.

Nicolae CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, Editura Fundației Culturale Române, Bucureşti, 1996.

George CĂLINESCU, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Minerva, Bucureşti, 1982.

Gheorghe CURINSCHI VORONA, *Istoria arhitecturii în România*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1981.

Constantin DIMA-DRĂGAN, *Biblioteci umaniste româneşti*, Editura Litera, Bucureşti, 1974.

Vasile DRĂGUȚ, *Arta românească*, vol. I, Editura Meridiane, Bucureşti, 1982.

Alexandru DUȚU, *Coordonate ale culturii româneşti în secolul al XVIII-lea*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1968.

Constantin C. GIURESCU, *Istoria românilor*, vol. III, Editura All Educational, Bucureşti, 2000.

George IVAŞCU, *Istoria literaturii române*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1969.

Valeriu LITERAT, *Biserici vechi româneşti din Țara Oltului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1996.

Florentin POPESCU, *Ctitorii brâncoveneşti*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1976.

Lucian ROŞU, *Mănăstirea Hurez*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1965.

Răzvan THEODORESCU, *Civilizația românilor între medieval şi modern*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1987.

Veniamin TOHĂNEANU, *Mănăstirea Brâncoveanu. Sâmbăta de Sus*, Editura Centrului Metropolitan, Sibiu, 1980.

Mihai VLASIE, *Drumuri spre mănăstiri*, Editura Sophia, Bucureşti, 2004.

https://biblioteca-digitala.ro

SĂBIILE LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

RADU MOȚOC
motoc.radu@yahoo.com
Asociația Pro Basarabia şi Bucovina – Galați

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU'S SWORDS

ABSTRACT

Many of the objects of our national patrimony, such as religious books, sacred images, furniture or Princely letters still exist in museums in foreign countries. Among these alienated objects there are the swords of Constantin Brâncoveanu.

Over the time there were found nineteen swords which belonged to the voivode, existing in different museums in other countries. Their history and description represents the subject of this paper.

Keywords: swords, Constantin Brâncoveanu, museums, patrimony, decorative pattern.

Neamul Brâncovenilor, vechi ca şi moşia de baştină, începuse să se impună prin reprezentanții săi în Divanul țării, pe câmpurile de luptă şi în delicatele misiuni diplomatice încă din vremea lui Mihai Vodă Viteazul.

Constantin Brâncoveanu se naşte la 15 august 1654, în satul Brâncoveni din județul Olt. Rămas orfan de tată, este educat de mama sa jupânița Stanca, fiica postelnicului Constantin Cantacuzino, care îl deprinde să învețe greceşte şi latineşte. Iubitor de carte, sprinten la minte, blând, cumpătat, la vârsta de 20 ani se căsătoreşte cu Marica, fiica postelnicului Neagoe, fiul domnului Antonie Vodă din Popeşti (1669-1672). Căsătoria le-a fost binecuvântată de Dumnezeu cu 11 copii, 4 băieți – Constantin, Ştefan, Radu şi Mateiaş – şi 7 fete – Stanca, Maria, Ilinca, Safta, Ancuța, Bălaşa şi Smaranda.

În anul 1674, Duca Vodă (1674-1678) îl numeşte postelnic, iar Şerban Cantacuzino (1678-1688), unchiul său, îl face agă în 1679, vel postelnic în 1680, ispravnic al oraşului Bucureşti în 1683 şi, în fine, vel logofăt – vrednicia cea mai înaltă din stat –, în anul 1687.

În octombrie 1688, după o scurtă suferință, încetează din viață Şerban Cantacuzino. Divanul domnesc, fără a-l consulta pe marele logofăt Constantin

https://biblioteca-digitala.ro

Brâncoveanu, îl alege pe acesta domn. Aşezat în scaunul domnesc, tânărul domn de numai 34 ani va întreține relații diplomatice cu Franța, Genova, Anglia şi Olanda, prin ambasadorii acestor state, dar şi cu Austria, Rusia şi mai ales cu Transilvania, unde-şi cumpără o serie de proprietăți pentru a avea în caz de nevoie un loc de refugiu.

În privința relațiilor cu Poarta, domnitorul, în baza înțelegerilor, le procură provizii de tot felul, îi ajută la construirea unor cetăți şi le plăteşte cu regularitate haraciul. După anul 1703, urmează cea mai rodnică perioadă din toată domnia, fiind însoțită de linişte şi belşug. Domnitorul construieşte biserici şi palate, încurajează artele, tipăreşte cărți. Pentru susținerea ortodoxismului oriental trimite ajutoare substanțiale la Athos, Ierusalim, Constantinopol, Muntele Sinai, Alexandria, Bulgaria, Serbia, Albania şi în Orientul creştin.

Înconjurat de fețe eclesiastice ori civile, domnitorul deschide în chiliile mănăstirii Sf. Sava din Bucureşti o Academie, iar la biserica Sf. Gheorghe Vechi, o şcoală domnească. Pentru a ne da seama de numărul cărților ce au văzut lumina tiparului în perioada lui Brâncoveanu, amintim că numai dintr-o singură tipografie, în timpul celor 26 ani de domnie, au ieşit 80 de cărți. Cu ajutorul mitropolitului Antim Ivireanu se tipăresc aproape 400 de cărți în limba română, slavă, greacă, armeană, arabă, turcă şi georgiană.

Constantin Brâncoveanu însuşi a achiziționat, prin trimişii săi, carte din Franța şi Italia, formând o bogată şi variată bibliotecă; existența unor lexicoane şi a unor Biblii străine, utilizate la traducerea Bibliei în limba română, acum peste trei sute de ani, indică faptul că principele nu a fost doar un mecena, ci şi un cărturar implicat direct în viața spirituală a epocii sale, ca un creator de cultură.

Ctitoriile brâncoveneşti sunt decorate cu adevărate broderii de mare rafinament, dând naştere la ce numim astăzi „stilul brâncovenesc”, rezultat din împletiturile elementelor artistice ale barocului italian cu cele existente în arta populară românească[1].

Odată cu deschiderea unor muzee, în secolele al XIX-lea şi al XX-lea, apar foarte multe obiecte de cult, cărți vechi şi obiecte prețioase provenite din Țările Române în vitrinele acestora. Este suficient să amintim de *Mineiele* mănăstirii Putna (1467), manuscrisele călugărului Ghervasie de la Mânăstirea Neamț (1475), cuvintele pustniceşti ale părintelui Dorothei, copiate din porunca lui Ştefan cel Mare pentru mânăstirea Zograf de la muntele Athos în 1475, *Tetraevanghelul* mănăstirii Voroneț (1490), *Tetraevanghelul* lui Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare (1491), două manuscrise găsite în schitul Gorodişte din Basarabia (1492) şi

---

[1] Alexandru Duțu, *Modelul cultural brâncovenesc,* în „Constantin Brâncoveanu”, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1989, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro

Tetraevanghelul scris de călugărul Teodor Mărişescu de la mănăstirea Neamț (1498), toate aflate în Muzeul Rumjancev din Moscova[2].

Altele sunt în Biblioteca Publică din St. Petersburg, precum: *Psaltirea* mănăstirii Putna (1470); *Sintagma* lui Matei Vlastaris, copiată de grămăticul Damian la Iaşi în anul 1495; *Tertaevanghelul* logofătului Toader (1535); *Liturghierul* copiat la Zograf pentru mitropolitul Teofan al Moldovei, la anul 1532[3].

Mineiul logofătului Tăutu din 1492 şi *Apostolul* din anul 1540, se găsesc la Biblioteca din Lwow, iar *Tetraevangheliarul* dăruit de Ştefan cel Mare mănăstirii Zograf în anul 1502 şi *Tetraevangheliarul* dăruit de Petru Rareş mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos în anul 1535, se află la Biblioteca Națională din Viena[4].

Vechiul Serai din Istanbul, astăzi Muzeul Top Kapi Serai, ne oferă surpriza unor piese de tezaur, cum ar fi relicvariul făcut de Neagoe Basarab (1512-1521), spre a păstra moaştele Sf. Ioan Botezătorul, Sf. Ioan Gură de Aur şi Sf. Apostol Petru. Relicvariul poartă numărul de inventar 2.743 şi este păstrat într-o cutie hexagonală de cristal, împodobită cu pietre scumpe, artă turco-arabă specifică secolului al XVI-lea. Relicvariul este din aur şi împodobit din belşug cu perle, rubine, peruzele, diamante şi un smarald, toate dispuse în formă de cruce. În prezent, în interiorul relicvariului se găsesc numai moaştele Sf. Ioan Botezătorul, respectiv osul occipital îmbrăcat într-o foiță de aur[5].

Datorăm profesorului universitar de la Cluj, Constantin Marinescu, şi istoricului Emil Vârtosu cercetările făcute privind săbiile lui Constantin Brâncoveanu, publicate în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* din anii 1926 şi 1935.

C. Marinescu semnala trei săbii, pe care le vom descrie şi noi în cele ce urmează.

În 1857, eruditul francez V. Langlois, publica în *Revue archéologique* un studiu intitulat *Notice sur le sabre de Constantin XIV, conservé a l'Armeria Reale de Turin*. Langlois vorbeşte despre o sabie de Damasc, care a fost adusă de la Constantinopol de către baronul Tecco, fost ambasador al regatului de Sardinia în Turcia şi dăruită regelui Victor Emanuel, care o depune în *Armurăria* sa. Tecco procurase sabia de la un negustor care, la rândul lui, o achiziționase de la un paznic al mausoleului lui Mahomed II, împreună cu steagul acestui sultan. Cuprinsul

---

[2] Emil Turdeanu, *Oameni şi cărți de altădată*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, pp. 36, 51, 60, 72, 79, 87, 106.
[3] *Ibidem*, pp. 45, 90, 268, 271.
[4] *Ibidem*, pp. 84, 120, 292, 298.
[5] Emil Vârtosu, *Odoare româneşti la Stambul*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", fasc. 83, 1935, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

textului în limba greacă inscripționat pe sabie, cât şi ornamentele bizantine, îl determină pe Langlois să afirme că sabia a aparținut lui Constantin, ultimul împărat bizantin, şi era firesc să se găsească în mausoleul sultanului care cucerise Constantinopolul.

După 17 ani, Giovanni Veludo, publica un alt articol, la Veneția, în 1874, despre această sabie: *La spada di Constantino Paleologo, ultimo imperatore di Constantinopoli*. Spre deosebire de Langlois, Veludo nu crede că această sabie a aparținut împăratului bizantin Constantin. Argumentul hotărâtor constă în faptul că împărații bizantini purtau săbii drepte, în timp ce această sabie era curbă, caracteristic armelor persane şi turceşti.

Din această sabie nu se păstrează decât lama şi „inima" mânerului; teaca şi plăselele, împodobite probabil cu aur şi pietre prețioase, au dispărut. Lama curbată este din oțel de Damasc. Numai o singură față a lamei este lipsită de ornamente, cealaltă, începând de la mâner, are imprimat un ornament încadrat de două lumânări aprinse. Urmează un medalion oval, în interiorul căruia este gravată Maica Domnului, cu Iisus-copil pe brațul stâng, înconjurat de patru stele. Deasupra şi sub acest medalion sunt trei şi respectiv cinci stele, una din stele fiind încadrată de flăcările lumânărilor. În continuare, sunt reprezentați doi îngeri care susțin o coroană deasupra medalionului, peste care sunt încrustate trei rubine. Urmează un text evocator în limba greacă, cu litere aurite, pe care autorul studiului o transcrie astfel: *"+ (O Hristoase), tu rege invincibil, cuvânt al lui Dumnezeu, stăpâne a tot țiitorule, (fii într'ajutor) căpătenii şi credinciosului autocrat Constantin*". Banda metalică pe care se află această invocare este aşezată între două pietre prețioase. Giovanni Veludo afirmă cu convingere că această sabie a aparținut domnitorului Constantin Brâncoveanu. Printre alte argumente, se remarcă faptul că titlul de „*căpetenii*" şi „*autocrat*" nu erau utilizate de împărații bizantini, în schimb erau des folosite în documentele domneşti în limba greacă şi în textul care înconjoară portretul lui Constantin Brâncoveanu gravat la Veneția şi reprodus de Nicolae Iorga în lucrarea *Viața şi domnia lui Constantin Brâncoveanu*, din 1914.

O altă sabie atribuită lui Constantin Brâncoveanu, s-a vândut în noiembrie 1924 la Paris, din colecția de arme a prințului Lvov, care a fost cumpărată de anticarul Manukian. C. Marinescu are îngăduința anticarului să studieze sabia pe care o descrie cu lux de amănunte. Este o sabie tot de Damasc, cu mâner din aur împodobit cu pietre prețioase, însoțită de o teacă din piele vizibil modernă. Pe o față a mânerului sunt cinci topaze de Brazilia şi şase lipsesc, în timp ce pe partea opusă sunt şapte topaze şi lipsesc patru. La curbura mânerului este fixat un mare topaz, găurit. Spre deosebire de sabia de la Torino, aceasta este împodobită pe ambele fețe.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe una din fețe, imediat după mâner, este amplasat ornamentul asemănător cu sabia de la Torino, urmează medalionul rotund cu cei doi îngeri care susțin o coroană pe un cer cu trei stele. Întrucât medalionul este independent, se poate presupune că este vorba de o coroană voievodală. În continuarea medalionului apare un elegant ornament, tot din aur sau poleit cu aur, cu motive vegetale încrustate pe o foaie metalică fixată în lamă. Această bandă este împărțită în patru secțiuni, separate de cinci pietre prețioase.

Pe cealaltă față, după ornamentul cunoscut după gardă, apare un medalion cu Sf. Fecioară purtând pe brațe pe Iisus-copil. Paralel cu muchia sabiei, pe o bandă inclusă în lamă, cu litere de aur, se poate citi următoarea invocare: „+ *Tu, împărate neînvins, cuvânt al lui Dumnezeu, stăpâne a tot țiitorule*, *dă cununa izbânzii asupra protivnicilor, Voievodului şi credinciosului Domn Constantin, precum (ai dat-o) altă dată împăratului Constantin cel Mare!*”.

Se poate constata faptul că invocarea este asemănătoare cu cea de pe sabia din Torino, cu deosebirea că aici s-a introdus textul: „*dă cununa izbânzii asupra protivnicilor* şi *precum (ai dat-o) altă dată împăratului Constantin cel Mare*”. Textul este împărțit în patru segmente, prin cinci pietre prețioase, dintre care două sunt lipsă. Este a doua sabie a lui Constantin Brâncoveanu ajunsă prin împrejurări necunoscute în colecția prințului rus Lvov.

Dacă cele două săbii au elemente convingătoare că au aparținut lui Constantin Brâncoveanu, cu cea de a treia, care se află la Paris, lucrurile stau puțin diferit.

În sala Delort de Gléon din muzeul Luvru se poate vedea o sabie de Damasc, care are numărul de inventar 7.086 şi care provine din colecția Marteau, prin intermediul anticarului Demotte, după informațiile oferite de Scarlat Lambrino, care a studiat registrele şi care indică proveniența obiectelor din muzeu. Sabia este degradată, în mare parte ruginită, cu tăişul ştirbit în mai multe locuri. Are mânerul din os şi asemănător cu sabia din Torino este ornamentată numai pe o singură față. Imediat sub mâner apare, ca şi la celelalte săbii, ornamentul cu cele două lumânări şi Maica Domnului într-un oval cu pruncul Iisus pe brațul stâng. Urmează cei doi îngeri, care susțin o coroană. Între îngeri şi medalion se observă o stea. Invocația este asemănătoare cu cea de pe săbiile din Torino şi Paris. Din nefericire, în acest caz invocația se întrerupe datorită ruginii care a distrus-o[6].

Pe lângă cele treisprezece săbii cunoscute până în anul 1935, Emil Vârtosu semnalează alte trei săbii brâncoveneşti care se găsesc în Sala Armelor din Muzeul Top Kapi Sarayi.

---

[6] Constantin Marinescu, *Trei săbii ale lui Constantin Brâncoveanu*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, fasc. 49, 1926, p. 93.

https://biblioteca-digitala.ro

Dar înainte de a descrie cele trei săbii, să trecem în revistă cele treisprezece săbii cunoscute până la acea dată:

1. O sabie aflată în Armureria Regală din Torino, semnalată la noi pentru prima dată de C. Esarcu în *Documente istorice descoperite în Arhivele Italiei*. Prezentarea a fost făcută într-o conferință la Atheneul Român în anul 1878. C. Marinescu, utilizând bibliografia străină, semnalează în articolul amintit mai sus. În acelaşi an, Frederic Macler publică în revista *L'Ethnographie*", nr. 13-14, un articol intitulat *Notice d'un sabre a inscription grecque*. Referitor la aceste săbii, semnalăm şi lucrarea istoricului italian Angelo Scrinzi, *Una spada bizantina di Syma e la spada Kapnist del Museo Civico di Venezia*, publicată în 1900-1901. Scrinzi citează din cercetările lui Veludo şi Langlois, dar şi dintr-o bibliografie străină rară, neutilizată de nimeni până la el;

2. În muzeul Luvru din Paris, se aflã o altă sabie a lui Constantin Brâncoveanu;

3. La Aşezămintele Brâncoveneşti, se identifica o sabie brâncovenească cumpărată de la anticarul Manukian din Paris;

4. Nicolae Iorga semnalează o sabie brâncovenească la Stockholm, pe care o descrie în lucrarea *Portrete şi lucruri domneşti nou descoperite* (în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", tom. IX, 1928-1929);

5. În aceeaşi lucrare, Nicolae Iorga menționează o altă sabie brâncovenească, descoperită de C. Karagja la Berlin;

6. Alte opt săbii sunt identificate de generalul Radu Rosetti în colecții ruseşti şi prezentate în *Anuarul Academiei Române*, tom X, sub titlul *Câteva săbii ale lui Constantin Brâncoveanu*[7].

În total sunt semnalate 13 săbii brâncoveneşti, în marea lor majoritate aflate în muzee şi colecții din străinătate.

Cele trei săbii identificate de Emil Vârtosu la Istanbul, sunt următoarele:

- o sabie de factură orientală din oțel de Damasc, încovoiată, lungă de 93 cm, este inventariată cu numărul 2.682. Mânerul este din corn de rinocer, garda din aur roşu, cu desene florale fin cizelate. De mâner este prins dragonul, un şnur din fir de aur împletit cu fir negru, totul terminat printr-un ciucure din fir de aur. Dragonul este într-o perfectă stare de conservare, ca şi sabia în întregimea ei. Pe lamă se găsesc mai multe ornamente şi o inscripție, săpate în oțel şi încrustate cu aur vechi, toate pe aceeaşi față a lamei şi dispuse astfel, începând de lângă gardă: un motiv decorativ oriental; două lumânări aprinse-singurele incrustații din argint, aşezate pe suporturi-sfeşnice şi amplasate de o parte şi de alta a lamei, închizând între ele motivul decorativ; urmează mai jos un medalion oval în care este reprezentată Maica Domnului cu Iisus pruncul, la stânga o floare, iar deasupra

[7] E. Vârtosu, *op. cit.*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

pruncului o stea cu şase raze; în continuare, doi îngeri ce susțin o coroană cu trei colțuri. Coroana nu este voievodală sau princiară, ea fiind destinată Sf. Fecioare. Pe marginea superioară a lamei, în continuare, este gravată o inscripție scrisă pe două rânduri. Fiecare rând este încadrat într-o ramă de aur, cu o terminație ornamentală florală. Inscripția este scrisă în greceşte, în traducere sunând astfel: „+ *Tu, împărate neînvins, cuvânt al lui Dumnezeu, a tot stăpânitorule, dă cununa izbânzii asupra protivnicilor Voivodului şi credinciosul Domn Constantin, precum ai dat-o altădată Împăratului Constantin cel Mare*". Victor Langlois observă primul că inscripția-invocație este scrisă versificat, formată din patru versuri de 15 silabe. Inscripția de mai sus este identică cu cea aflată pe sabia Aşezămintelor Brâncoveneşti, cum sunt identice şi motivele decorative, chipul Maicii Domnului, curbura lamei şi în general toată sabia. Fiind considerată cea mai bine păstrată sabie brâncovenească dintre toate, dar mai ales faptul că ea provine din palatul şi tezaurul Sultanului, putem presupune că această sabie o purta Constantin Vodă Brâncoveanu în clipa arestării sale, la 23 martie 1714;

- A doua sabie, inventariată cu numărul 2.684, este tot din oțel de Damasc, încovoiată, mânerul din os perforat de trei cuie terminate cu butoni de aur (doi butoni sunt lipsă). Garda dreaptă, de aur, cu un desen care diferă de sabia precedentă, dar foarte asemănătoare cu garda unei săbii ruseşti contemporane. Pe lamă este gravat un motiv oriental asemănător cu al sabiei precedente. De data acesta sunt trei lumânări aprinse, singurele încrustate în argint, restul fiind încrustații în aur. Lumânările sunt amplasate pe suporturi-sfeşnice şi dispuse câte una pe ambele laturi ale lamei, iar cea de a treia este în prelungirea ornamentului oriental. Urmează ca şi în cazul precedent medalionul cu Maica Domnului cu Iisus-pruncul, care ține în mâna dreaptă un crin. În interiorul medalionului, de o parte şi alta, trei stele cu şase raze în dreapta şi o stea cu cinci raze în stânga. Deasupra medalionului cifra „326", încadrată în trei stele cu şase raze. Deasupra cifrei, doi îngeri susțin o coroană cu trei colțuri. Urmează inscripția, pe un singur rând, precedată de o semilună, toate încrustate în aur. Textul inscripției este scris în greceşte: „+ *Tu, împărate neînvins, cuvânt al lui Dumnezeu, a tot stăpânitorule...*", urmând cuvinte indescifrabile. Evident, este începutul inscripției precedente.

Sub această formă se găseşte şi sabia de la Luvru, precum şi sabia cu nr. 268 din colecția Şeremetev şi semnalată de C. Marinescu. Cifra „326" este cu siguranță un adaus posterior, aplicat de un proprietar spre a mări valoarea sabiei cu acest element inedit. Mai avem un precedent în acest sens, la sabia brâncovenească oferită de oraşul Bucureşti generalului Miloradovici între anii 1806-1812, după afirmațiile generalului Radu Rosetti.

- Sabia inventariată cu numărul 2.683, tot din oțel de Damasc, de origine orientală, are lama încovoiată aproape ca un iatagan. Este foarte rău conservată,

https://biblioteca-digitala.ro

mânerul este căzut, deci fără plăsele, având şi garda lipsă. Pe lamă, începând de la garda care lipseşte, apar cele două lumânări aprinse (singurele încrustații cu argint) aşezate pe două sfeşnice, iar între lumânări o floare. Urmează medalionul cu Maica Domnului cu Iisus-pruncul în brațe, iar in interiorul medalionului, de o parte şi alta, câte o floare sau stea. Deasupra medalionului, trei stele cu câte patru raze. Urmează cei doi îngeri ce susțin coroana. De aici lama este scobită la mijloc şi în interiorul scobiturii o floare încadrată într-un arabesc ce sfârşeşte printr-un ornament. Inscripția săpată pe marginea superioară a lamei este încadrată între două ornamente florale şi este asemănătoare cu sabia precedentă. Această sabie este singura, din cele trei, care are ornamente pe ambele fețe ale lamei. Pe reversul lamei, lângă gardă, apare un motiv decorativ oriental, asemănător cu cel de pe cealaltă față. În interiorul acestui ornament, Emil Vârtosu presupune că este un început al unui verset arab din Coran, sau un număr în cifre arabe (640 ?). Se poate presupune, dat fiind faptul că acest amănunt este singular în toată paleta de săbii brâncoveneşti, faptul că această inscripție din ornament este un adaos ulterior confecționării. Dintre toate săbiile brâncoveneşti cunoscute până la acea dată (1935), numai sabia Aşezămintelor Brâncoveneşti are ornamente pe ambele fețe ale lamei: Medalionul Maicii Domnului pe o față a lamei, îngerii susținând coroana, pe cealaltă.

Ca observație generală, se constată că niciuna din cele trei săbii brâncoveneşti din Muzeul Topi Kapi Sarayi nu posedă teacă.

Un călător englez, Walsh, în trecere prin Bucureşti după 1820, semnalează prezența unei săbii brâncoveneşti astfel: „*Une épée qui lui avait appartenu (a Brâncoveanu) me fut afferte pour en faire l'achat. Elle portait sur la lame son nom en lettres d'or, avec cette insription en caractéres grecs: Mére de Dieu, souveraine protectrice, garantis de ses ennemis le trés pieux, trés magnifique, trés illustre prince, fils de Jean, Constantin Bassarabba, le Voivode*". Inscripția acestei săbii se apropie de inscripția sabiei nr. 269 din colecția Şeremetev, dar evident este vorba de o alta. Sabia semnalată de Walsh ar fi singura care are inscripționat numele în întregime a lui Constantin Brâncoveanu. Nu se ştie dacă Walsh a cumpărat până la urmă această sabie, care fireşte ar fi normal să se găsească în Anglia. Vorbind de soarta nefericitului voievod, în lucrarea *Voyage en Turquie et a Constantinople*, Walsh afirmă în anul 1820 că s-ar fi pierdut tradiția, chiar în cercurile savante ale Patriarhiei de acolo, privitoare la locul de îngropare a lui Constantin Brâncoveanu: „*Leurs cinq tétes furent portées sur des pieux dans les rues, et leurs corps furent jetés dans la mer; ils furent recueillis par des matelots grecs, et enterrés dans l'ile de Halki, dans l'un des couvents de cette ile*"[8].

---

[8] R. Walsh, *Voyage en Turquie et a Constantinople*, Paris, 1828, pp. 210-211.

https://biblioteca-digitala.ro

O altă menţiune despre o altă sabie brâncovenească ne oferă inventarul făcut în anul 1725 referitor la toate giuvaericalele rămase de la Brâncoveanu: „*O sabie ferecată cu aur şi cu un zefir mare în vârf şi cu multe diamânţele=1310 florinţi nemţeşti*”. Documentul aparţine Arhivelor Aşezămintelor Brâncoveneşti. Se poate ca această sabie să fi fost oferită spre cumpărare lui Walsh ? Dar tot atât de posibil este ca să fie o altă sabie, adăugând astfel încă două săbii semnalate de-a lungul timpului.

Tot în aceea perioadă interbelică, anterior anului 1935, a fost semnalată de către Marcu Beza o altă sabie brâncovenească aflată în Visteria Sfântului Mormânt din Ierusalim. Inscripţia este prescurtată asemănător celor de la Luvru, sabiei nr. 268 din colecţia Şeremetev şi sabiei nr. 2.684 de la Istambul. De data aceasta o găsim cu teacă originală. Pe sabie se pot distinge clar elementele specifice: garda, motivul decorativ oriental, cele două lumânări arzând, sfeşnicele lor, medalionul Maicii Domnului cu Iisus-pruncul, coroana în trei colţuri susţinută de doi îngeri, precum şi inscripţia[9].

Această sabie a fost descoperită încă din 1896 de Institutul rusesc din Istanbul, dar considerată drept sabie bizantină din secolul al XII-lea. Nicolae Iorga, în *Revista istorică* din 1933, a semnalat-o primul în bibliografia românească, citând sursa rusească şi atribuind-o lui Constantin Brâncoveanu, fără să o fi văzut însă.

Un profesor Caro de la Universitatea din Breslau, publica ştirea cum că în anul 1862 s-a găsit în lacul Goplo în Polonia o sabie a cărei inscripţie era identică cu sabia brâncovenească de la Turin. Caro emite ipoteza că numeroşi „valahi” au servit în armata Poloniei şi numai astfel se explică existenţa acestei săbii pe teritoriul Poloniei.

O altă lucrare, manuscris, a doctorului Ioan Hedenborg – medic la Rodos –, semnalează o sabie brâncovenească care la anul 1900 se găsea acolo, provenind din insula Simi, respectiv de la mănăstirea Sf. Arhanghel Mihail.

Putem afirma că până la acea dată, când Emil Vârtosu face un inventar al săbiilor care au aparţinut lui Constantin Brâncoveanu, numărul acestora se ridica la nouăsprezece.

Ca urmare a diversificării textului inscripţionat, cât şi a ornamentelor, putem trage concluzia că domnitorul comanda aceste săbii pentru diferite destinaţii: sabie ce urma să o poarte în diferite ocazii solemne, săbii ce urmau să fie dăruite unor personalităţi sau oferite ca răsplată pentru diferite merite, dar există şi ipoteza ca domnitorul să comande mai multe pentru o colecţie personală, dat fiind numărul mare de săbii care îi sunt atribuite.

---

[9] Marcu Beza, *Noi urme româneşti la mănăstirea Sinai şi la Ierusalim*, în „Boabe de grâu”, nr. 9, pp. 564-565.

https://biblioteca-digitala.ro

În rezumat, putem enumera următoarele săbii brâncoveneşti prezentate mai sus:

- cele zece săbii din colecţiile ruseşti, doar amintite;
- câte o sabie la Rodos, Torino (Armureria Regală), Paris (Muzeul Luvru), Berlin, Ierusalim (Visteria Sfântului Mormânt);
- trei săbii la Istanbul (Muzeul Vechiului Serai);
- o sabie descoperită în lacul Goplo din Polonia;
- la Bucureşti, o sabie semnalată în anul 1725 şi alta la 1820, de la care nu sunt decât descrieri sumare.

Constatăm că nici o sabie nu este semnalată în colecţiile din Viena, Budapesta sau Transilvania, unde ar fi trebuit să apară datorită faptului că Manu Apostol, omul de încredere al lui Brâncoveanu, a reuşit să transporte la Braşov o bună parte din averea acestuia, cu foarte puţin timp înainte de plecarea domnitorului la Constantinopol.

Inventarul acestor impresionante bogăţii cuprind nu mai puţin de şaisprezece săbii! Zece din ele sunt prezentate ca fiind „turceşti”, dar toate sunt din argint sau argintate. Un alt inventar, care aminteşte de aceste săbii, făcut la sfârşitul anului 1714, când averile domnitorului Brâncoveanu sunt confiscate de autorităţile imperiale, se referă şi la vânzarea unor obiecte. În 1720 au rămas încă două săbii nevândute din depozitul constituit în Transilvania în 1714. După întoarcerea Doamnei Maria din exilul impus de sultan, Gheorghe Trapezuntinul intervine de nenumărate ori la Viena pentru despăgubirea văduvei şi a nepotului lui Brâncoveanu ca urmare a confiscării averilor brâncoveneşti din Ardeal. Gheorghe Trapezuntinul protestează şi împotriva felului cum au fost vândute săbiile. El aminteşte faptul că în inventar săbiile apar ca fiind confecţionate din argint, iar în actul de vânzare nu se mai menţionează acest lucru, fapt ce diminuează substanţial valoarea recuperată. Unele săbii au fost vândute cu cinci-şase florini, în timp ce orice negustor de rând purta o sabie de cel puţin 30 de florini.

Provenienţa fabricaţiei acestor săbii, este discutabilă. Emil Vârtosu emite ipoteza unor ateliere din Ucraina Kieveană, dar nu exclude posibilitatea să fi fost confecţionate şi în Orient[10].

[10] E. Vârtosu, *op. cit.*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

Marcu BEZA, *Noi urme româneşti la mănăstirea Sinai şi la Ierusalim*, în „Boabe de grâu”, nr. 9.

Alexandru DUȚU, *Modelul cultural brâncovenesc,* în „Constantin Brâncoveanu”, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1989.

Ştefan GUŞĂ, *Voievodul Constantin Brâncoveanu – Martir creştin*,

Constantin MARINESCU, *Trei săbii ale lui Constantin Brâncoveanu*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, fasc. 49, 1926.

Emil TURDEANU, *Oameni şi cărți de altădată*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997.

Emil VÂRTOSU, *Odoare româneşti la Stambul*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, fasc. 83, 1935.

R. WALSH, *Voyage en Turquie et a Constantinople*, Paris, 1828.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Cele trei săbii de la Muzeul din Istanbul.

Fig. 2 – Săbiile de la Istanbul.

Fig. 3 – Sabia cu nr. 2.684. Garda şi decorațiunile.

Fig. 4 – Sabie din Vistieria Sfântului Mormânt.

Fig. 5 – Detaliu de la sabia din Vistieria Sf. Mormânt.

Fig. 6 – Săbiile de la Simi şi de la Veneția.

Fig. 7 – Sabie de la Armeria Reale din Turin.

Fig. 8 – Sabia de la Paris – Colecția Manukian.

https://biblioteca-digitala.ro

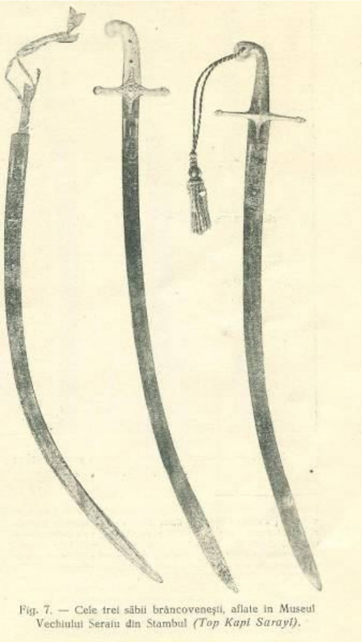

Fig. 1

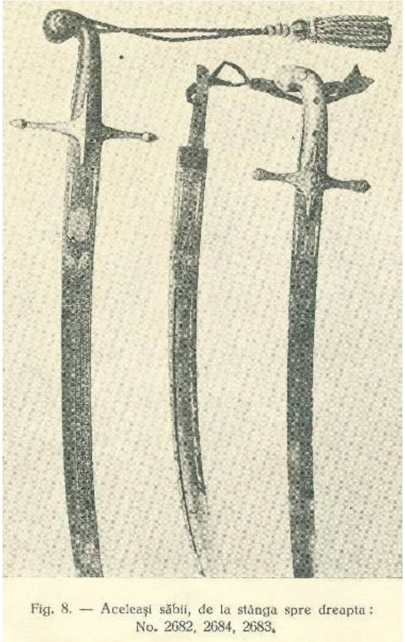

Fig. 2

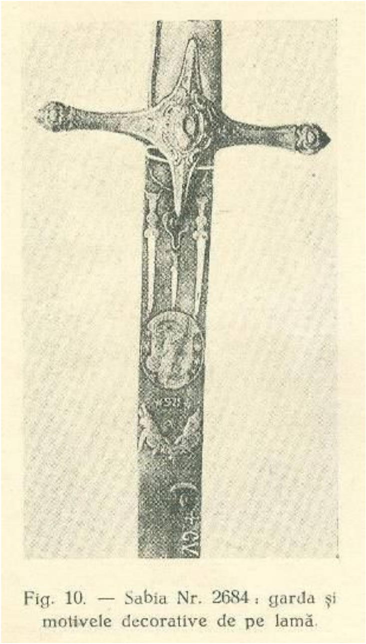

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

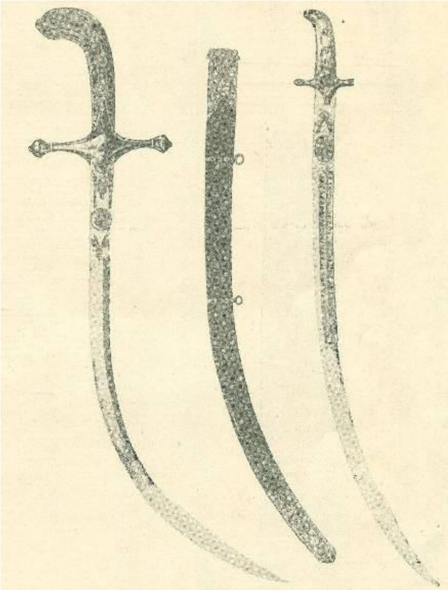

Fig. 14. — Sabia brâncovenească de la Simi (stânga) şi sabia rusească (cu teacă) de la Veneţia. (După acvarela lui Hedenborg, reprodusă de Scrinzi, *o. c.*).

Fig. 6

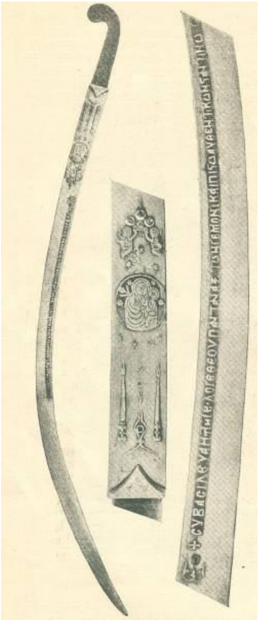

Fig. 15. — Sabia brâncovenească de la Armeria Reale din Turin.

Fig. 7

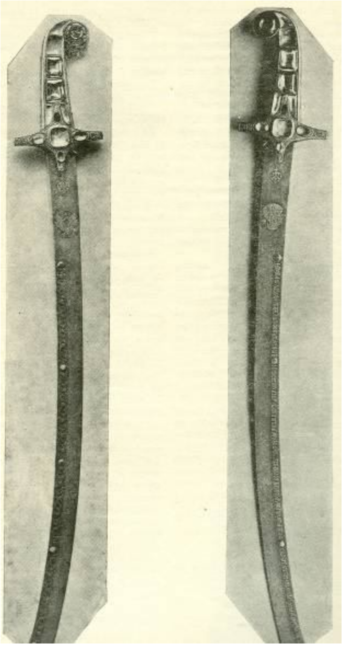

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

MĂNĂSTIREA HUREZI
– SIMBOL AL JERTFEI PENTRU CREDINȚĂ ŞI NEAM

CONSTANTIN MĂNESCU
Parohia Urşani – Horezu

THE HUREZI MONASTERY – SYMBOL OF THE SACRIFICE FOR ORTHODOXY AND NATION

ABSTRACT

Our thought headed to the holy martyr voivode Constantin Brâncoveanu, especially this year, because the day of 15 August, when our Holy Church celebrates the Assumption of the Holy Virgin, were fulfilled 300 years from his martyrdom, being cut by the Turks at Constantinople together with his four boys and with the faithful counsellor Ianache the treasurer, brother of Lady Mary.

Being a temperate ruler, worthy and cautious householder, generous and forgiving, kind and compassionate father, Prince Constantin Brâncoveanu is one of the brightest faces of our Romanian and Christian past. He accepted with bitterness, without doubt, the sacrifice, in an ethical vision of the political activity, conceived for community's service, for its survival and freedom, and also for the maintenance of its fundamental values, not as a way of enrichment and personal promotion.

Keywords: Constantin Brâncoveanu, Hurezi monastery, sacrifice, orthodoxy, nation.

Omul este o ființă spirituală, alcătuită din trup şi suflet, şi înzestrată cu voie de sine stăpânitoare, adică cu libertatea voinței sau cu liberul arbitru. Nu poți fi liber dacă nu mărturiseşti prin vorbă şi faptă gândurile ziditoare care ți-au fost trimise de Dumnezeu. De la Dumnezeu ne-a venit, în zbuciumata istorie a neamului nostru românesc, întotdeauna ajutorul Său cel preaputernic şi El a ridicat din mijlocul nostru un lung şir de bărbați desăvârşiți care ne-au scăpat din nevoi, ne-au făcut cinste nepieritoare şi ne-au arătat calea spre câştigarea nemuririi, devenind sfinți. Din acest şir de Voievozi făcători de bine ai neamului nostru şi purtători de credință vie, dovedită prin fapte, face parte şi Constantin Vodă Brâncoveanu, Domnul Țării Româneşti.

Gândul nostru, al românilor de pretutindeni, s-a îndreptat cu pioşenie şi cu mare cinste, dar şi cu rugăciuni fierbinți, către voievodul martir şi sfânt Constantin

https://biblioteca-digitala.ro

Brâncoveanu, mai ales anul acesta, deoarece în slăvita zi de 15 august, când Sfânta noastră Biserică prăznuieşte Adormirea Maicii Domnului, s-au împlinit 300 de ani de la mucenicia sa, fiind tăiat de turci la Ţarigrad împreună cu cei patru feciori ai săi şi cu sfetnicul credincios Ianache vistierul, fratele după mamă al Doamnei Maria.

Domn cumpătat şi înţelept, gospodar destoinic şi chibzuit, oblăduitor darnic şi cruţător, părinte blând şi milos, Constantin Vodă Brâncoveanu este unul din cele mai luminoase chipuri ale trecutului nostru românesc şi creştinesc. Acceptarea sacrificiului de sine a constituit pentru toţi istoricii şi pentru lumea întreagă un semn de întrebare. Brâncoveanu, prinţul putred de bogat, diplomat iscusit, expert în arta primejdioasă a jocului dublu cu risc calculat, a fost avertizat că va fi trădat şi, pentru o minte de subtil politician ca a lui, pericolul care-l ameninţa nu putea să-i scape. De ce nu şi-a luat măsurile de siguranţă ? De ce n-a încercat să se salveze ? Este clar că Brâncoveanu a fost un suflet ales de Dumnezeu să ne dea o lecţie de demnitate umană, de asumare a unui destin tragic, dar generator de nemurire. El a consimţit sacrificiul tocmai pentru a nu-şi dezminţi întreaga conduită de echilibru şi de stabilitate, considerând probabil că, în acest fel, nu riscă transformarea ţării în paşalâc sau – aşa cum s-a întâmplat totuşi până la urmă – aducerea la domnie a unui funcţionar străin de ţară, un om al Imperiului. El a acceptat cu amărăciune, fără îndoială, sacrificiul, într-o viziune etică a activităţii politice, concepută în serviciul comunităţii, al supravieţuirii şi libertăţii ei, precum şi al păstrării valorilor ei fundamentale, nu ca mijloc de parvenire şi promovare personală[1].

Constantin Brâncoveanu s-a născut la 15 august 1654 şi era din neam de boieri din satul Brâncoveni, aşezat lângă Olt, în ţinutul Romanaţi, unde părinţii lui aveau moşie de la moşii lor. Dimitrie Cantemir, care s-a ocupat de originea Brâncovenilor şi a lui Constantin Vodă, nu ajunge mai departe decât la strămoşul său David postelnicul, care era căsătorit cu o verişoară primară a lui Matei Basarab[2]. Preda vornicul, fiul lui David, a avut, la rândul lui, un fiu, Matei, supranumit Papa. Viitorul domn întruchipează în sine două neamuri mărețe: Brâncovenii, neam vechi, înrudit cu neamul Basarabilor, din care se trag aproape toţi voievozii Ţării Româneşti, ”*dătători de legi şi datini*”. Papa Brâncoveanu se va căsători cu Stanca, o femeie de viţă împărătească, fiind fiica marelui postelnic Constantin Cantacuzino. Din această fericită căsătorie s-au născut trei băieţi şi o fată. Dar părintele lor, Papa Brâncoveanu, care avea boieria de postelnic, muri de tânăr, când avea abia vreo 30 de ani, fiind ucis la 17 martie 1655 de seimenii răsculaţi, după moartea lui Matei Basarab, împotriva domnului lor, Constantin

[1] Ion Miclea, Radu Florescu, *Hurezi*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1989, p. 8.
[2] Ştefan S. Gorovei, Mihai Sorin Rădulescu, *Constantin Basarab Brâncoveanu. Strămoşii, înrudirile şi calea spre tron*, în ”Anuarul Institutului de Istorie A.D.Xenopol”, XXVII, Iaşi, 1990, p. 228.

https://biblioteca-digitala.ro

Basarab, ctitorul Mitropoliei din Bucureşti[3]. Îndurerata lui soţie l-a adus de l-a îngropat cu cinste în biserica neamului lor din Brâncoveni şi a rămas să îngrijească singură de avere şi de copiii rămaşi mici. Însă Matei, băiatul cel mijlociu, muri şi el de tânăr, iar cel mare, Barbu, a intrat în slujba domnului ţării, dar nici el n-a trăit mult, căci ducându-se la Ţarigrad i s-a întâmplat acolo moartea şi nefericita mamă i-a adus oasele în ţară şi le-a îngropat la Brâncoveni, lângă tatăl lui.

Rămas, într-un timp relativ scurt, singurul din familia Brâncoveanu pe linie bărbătească, Constantin moşteneşte fosta avere a lui Matei Basarab, cel care a fost, împreună cu Preda Brâncoveanu, ctitorul vechii mănăstiri din Brâncoveni. Tânărului Constantin îi revin moşiile străunchiului său Matei Basarab, curţile din Brâncoveni şi grija de mănăstirea de acolo. La Brâncoveni, el se simţea „*la casa lui*"[4]. Postelniceasa Stanca, mama lui, s-a îngrijit de buna creştere a fiului, în frica lui Dumnezeu, dându-l să înveţe carte grecească şi slavonească. În mijlocul puternicei familii a Cantacuzinilor, care erau buni cunoscători ai culturii orientale, dar şi ai celei italo-veneţiene, cu un orizont spiritual larg, doritori de nou şi de frumos, viitorul domn îşi va forma ideea de apartenenţă la un neam măreţ şi demn în istoria ţării. Tânăra văduvă Stanca a cerut şi a primit ajutorul fraţilor ei Constantin Cantacuzino stolnicul, Mihai Cantacuzino-Coţea, mare spătar, şi Şerban Vodă Cantacuzino, în educaţia fiului său. Sub îndrumarea acestor mari boieri cărturari, recunoscuţi ca atare în tot sud-estul Europei, Constantin Brâncoveanu a început să înveţe carte cu dascăli rămaşi anonimi, dar desigur aleşi cu grijă de cărturarul neamului, Constantin stolnicul. Acesta i-a îndrumat primii paşi şi în cariera politică, gândul său fiind însă ascuns, şi anume acela de a-l pregăti pentru demnitatea de domn al Ţării Româneşti, după Şerban Cantacuzino, dar pentru a-l înlocui apoi cu fiul său, Ştefan Cantacuzino, ceea ce s-a şi întâmplat în 1714, în urma trădării Brâncoveanului.

Roadele aşteptate de Cantacuzini în urma acestei educaţii nu au întârziat să apară. Tânărul lor urmaş şi nepot, om cinstit şi muncitor, a înmulţit darurile cu care era înzestrat de Dumnezeu, ridicând la un nivel deosebit de înalt ceea ce se sădiseră în el. Începând cu vârsta de 20 de ani, el va ocupa dregătorii şi va urca neîntrerupt pe scara slujbelor, întâi sub domnul Gheorghe Duca (1673-1678) şi apoi sub Şerban Vodă Cantacuzino (1678-1688), care îi era unchi după mamă, ajungând până la înalta vrednicie de mare logofăt, adică sfetnicul cel mai de seamă din Divanul domnesc. Se spune că Şerban Vodă, văzându-i destoinicia şi cuminţenia, îl preţuia pe el cel mai mult dintre toţi nepoţii, însărcinându-l cu slujbe grele, iar pe

[3] Niculae M. Popescu, *Viaţa şi faptele Domnului Ţării Româneşti Constantin Vodă Brâncoveanu,* Editura IDACO, Bucureşti, 2013, p. 16.
[4] Aurelian Sacerdoţeanu, *Constantin Brâncoveanu şi ctitoriile sale din Oltenia*, în „Mitropolia Olteniei", XVI, nr. 9-10, 1964, p. 709.

https://biblioteca-digitala.ro

patul de moarte a lăsat cuvânt să-i fie urmaş la tron, încredinţându-i lui pecetea domnească.

Urmaş de vechi dinastii, Constantin Vodă Brâncoveanu s-a simţit, nu mai puţin, şi întemeietor de dinastie: la tot ce moştenise de la înaintaşi, s-a străduit să adauge, pentru ca întregul patrimoniu – averi şi înrudiri – să sporească şi să se consolideze. Ajuns la vârsta căsătoriei, el îşi alese de soţie, în 1674, pe urmaşa altui domnitor al ţării: doamna Marica, fiică a postelnicului Neagu şi nepoată a lui Antonie Vodă din Popeşti (1669-1672). Căsătoria le-a fost binecuvântată de Dumnezeu cu unsprezece copii: patru băieţi şi şapte fete. Băieţilor le-a pus nume cu rezonanţe voievodale, nume dinastice: Constantin, Ştefan, Radu şi Matei, iar celor şapte fete – Stanca, Maria, Ilinca, Safta, Ancuţa, Bălaşa şi Smaranda – le-a căutat înrudiri, dacă nu domneşti, cel puţin cu familii mari sau influente. Astfel, Brâncoveanu a înţeles să folosească (după modele ilustre, de altfel) alianţele matrimoniale în politica sa generală, mai ales după ce a devenit domnitor.

La 29 octombrie 1688 trecea la cele veşnice Şerban Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti, în vârstă de 54 de ani[5]. În aceeaşi zi, când Brâncoveanu se afla la curte lângă trupul lui Şerban Vodă, îngrijindu-se de cele de îngropare, boierii ţării s-au adunat la Mitropolie, împreună cu vlădica Teodosie şi cu Dionisie, patriarhul Ţarigradului, şi au hotărât să-l aleagă ca domn pentru multele sale calităţi. Cronica ţării ne arată cum s-au petrecut lucrurile: „*Logofete* – i-au spus boierii – *noi cu toţii pohtim să ne fii domn*". Iar el răspunse: „*Dar ce-mi trebuie mie domnie ? De vreme ce ca un domn sunt la casa mea, nu-mi trebueşte să fiu*". Atunci ei au zis: „*<<Ne rugăm, nu lăsa ţara să intre alţi oameni, sau răi sau nebuni, să o strice, ci primeşte domnia>>. Şi-l luară de mâni şi-l împingeau de la spate şi acolo fiind şi un capegiu împărătesc pentru trebi împărăteşti, îl duseră pre el la Mitropolie. Şi îl îmbrăcară cu caftan domnesc şi aşa merseră la biserică, îi citiră moliftele de domnie şi înconjurară Sfântul Prestal, după datina încoronării voievozilor ţării. Apoi îi sărutară toţi mâna, zicându-i: <<Mulţi ani!>>. Şi s-a urcat domnul în scaun şi a rostit cuvânt, spunând: <<Domnia aceasta eu nu o poftesc ca să-mi înmulţesc grijile şi nevoile, ci dumneavoastră m-aţi poftit şi fără voia mea m-aţi pus domn, în vremi ca acestea turburate, înconjurate de oşti şi de vrăjmaşi>>*". Iar boierii toţi i-au jurat credinţă pe Evanghelie şi pe Sfânta Cruce[6].

Mândria pentru sângele care-I curgea în vine, pentru strămoşii Basarabi – Craioveşti şi Cantacuzini –, era atât de adâncă în fiinţa proaspătului domn, încât la scurt timp după urcarea sa pe tronul Ţării Româneşti, în vara anului 1690,

---

[5] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, Ediţie îngrijită de Dinu C. Giurescu, Editura BIC ALL, Bucureşti, 2007, p. 125.
[6] *Istoria Ţării Româneşti, 1290-1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*, Ediţie C. Grecescu, D. Simionescu, Bucureşti, 1960, p. 190.

https://biblioteca-digitala.ro

Constantin Brâncoveanu începe construirea celui mai mare complex monastic din țara noastră, Mănăstirea Hurezi, care avea să devină cea mai desăvârşită realizare a artei brâncoveneşti, „*una din cele mai frumoase, mai complexe şi mai complete, din tot Orientul ortodox*"[7]. Aşezământul era conceput de domnitor, aşa cum arăta Nicolae Iorga, „*pentru îngroparea sa şi a neamului său şi pentru adăpostirea unei vieți călugăreşti, care să poată fi îndreptariu pentru cultivarea artei religioase şi a scrisului bisericesc*"[8]. Dar, în afară de necropolă a acestei noi şi totuşi vechi dinastii, Mănăstirea Hurezi era destinată nu numai rostului său religios, ci şi unuia de ordin militar, după cum arată Bartolomeu Anania, fiind un punct de apărare spre hotarul de apus al țării şi, în caz de nevoie, loc de refugiu pentru ctitor şi familia sa[9].

Se pune o firească întrebare: ce l-a determinat pe marele voievod să-şi aleagă aceste locuri de la poalele munților Căpățânii, pentru principala sa ctitorie, locuri bântuite de ciuhurezi sau huhurezi, păsări nocturne ce stăpâneau atunci pădurile seculare din zonă, nestrăbătute de piciorul omului, care au dat numele râului ce curgea prin acea vale, satului şi apoi târgului Hurezi ? Răspunsul este acela că, încă de pe când deținea dregătoria de logofăt al Țării Româneşti, cu patru ani înainte de a ajunge domnitor, la 29 decembrie 1684, Brâncoveanu a cumpărat satul Hurezi de la jupâneasa Stanca, văduva lui Dima Chirciubaşa, şi de la fiul acesteia, Matei, sat care „*se vânduse*" lui Dima încă din timpul lui Radu Leon Voievod (1664-1669)[10]. Unul dintre cei mai mari proprietari de pământuri din țară, Constantin Brâncoveanu cunoştea satul Hurezi, deoarece, aşa cum mărturiseau foştii proprietari ai acestuia, se învecina cu proprietățile lui[11].

Pe de altă parte, aici, sub poale de munte şi în sălbăticia codrilor, în lumea huhurezilor şi în apropierea altor ctitorii ale familiei lui Brâncoveanu, precum Bistrița Craioveştilor şi Arnota lui Matei Basarab, exista, la o depărtare de vreo 4 km de unde urma să fie întemeiată mănăstirea, un schit cu hramul Sfântul Ioan Botezătorul. Aici, pe malul drept al râului Hurezi, pe teritoriul satului Romanii de Sus, în locul numit *La Schitul maicilor*, nişte modeşti şi pioşi creştini au întemeiat acest schitulet. Nu se cunosc numele lor. Ceea ce se cunoaşte este numai faptul că acest schit a fost închinat, în 1695, lui Constantin, fiul cel mare al domnitorului, de

[7] Gherasim Cristea, Episcopul Râmnicului, *Mănăstirea Hurezu, candela nestinsă a ortodoxiei româneşti*, Editura Conphys, Râmnicu Vâlcea, 2003, p. 16.
[8] Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii române şi a vieții religioase a românilor*, vol. II, Ediția a II-a, Bucureşti, 1932, p. 69.
[9] Valeriu Anania, *Cerurile Oltului*, *în imaginile fotografice ale lui Dumitru F. Dumitru*, Editura Episcopiei Râmnicului şi Argeşului, Râmnicu Vâlcea, 1990, p. 90.
[10] N. Iorga, *Hârtii din arhiva Mănăstirii Hurezului*, Bucureşti, 1907, p. 32.
[11] Corneliu Tamaş, *Istoria Horezului,* Editura Conphys, Râmnicu Vâlcea, 1995, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro

egumenul Ioan, care provenea din neamul fondatorilor[12]. Din edificiul de odinioară se mai păstrează azi doar câteva ruine[13]. Schitul a fost părăsit de călugări între anii 1870-1877, în urma distrugerilor provocate de revărsarea râului Hurezi. Cu prilejul excavațiilor întreprinse aici, sub nivelul pavimentului, au fost descoperite fragmente de ceramică din a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Faptul că tencuiala zugrăvită care a fost găsită aici se aseamănă cu cea din interiorul mănăstirii Hurezi şi a schiturilor din jurul ei, duce la concluzia că schitul Sfântul Ioan este contemporan cu aceste monumente[14]. Se poate afirma aşadar că începuturile unei vieți monahale în părțile Hurezului datează dinainte de întemeierea, de către Constantin Brâncoveanu, a complexului mănăstiresc Hurezi.

În prezent, acest complex cuprinde biserica *Sfinții Împărați Constantin şi Elena* (1690-1694), paraclisul *Naşterea Maicii Domnului* (1696-1697), bolnița (1696-1699), schitul *Sfinții Apostoli* (1698) şi schitul *Sfântul Ştefan* (1703)[15]. Biserica mare, aşezată în mijlocul incintei, este unul dintre cele mai valoroase monumente de artă feudală păstrat în Țara Românească. Ea poate fi privită ca tipul definitiv al arhitecturii religioase a românilor, alcătuită prin contopirea elementelor venite din Moldova cu cele, mai puține şi mai puțin însemnate, aflătoare în principatul muntean[16], dar şi ca un simbol al jertfei pentru credință şi neam. Marele bizantinolog Charles Diehl considera mănăstirea Hurezi „*poate cel mai frumos monument dintre toate din România*”, iar despre frescele sale afirma că „*sunt printre cele mai remarcabile pe care le-a produs arta românească şi în acelaşi timp ele dovedesc continuitatea artei româneşti şi a artei bizantine, ele arată strălucirea extraordinară pe care a dat-o artelor domnia lui Constantin Brâncoveanu*”[17].

Idealurile care l-au însuflețit pe Brâncoveanu când a ridicat această măreață biserică, dedicată Sfântului Constantin, al cărui nume îl purta voievodul, şi Sfintei Elena, sunt menționate în cele două pisanii aflate aici, care marchează cele două etape importante din timpul lucrărilor de ridicare a acestui sfânt lăcaş. Prima, care datează din iunie 1692, este aşezată în partea superioară a ancadramentului de

---

[12] Laurențiu Rădoi, *Vâlcea, vatră de cultură şi spiritualitate românească*, Editura ”Alma Mater”, Sibiu, 2012, p. 119.

[13] Ion Ionaşcu, *Contribuții la istoricul mănăstirii Hurezi,* Craiova, 1935, p. 6.

[14] Dinu V. Roseti, *Cercetările de la mănăstirea Hurezu*, în „Materiale şi cercetări arheologice”, vol. III, Bucureşti, 1962, pp. 105-106.

[15] Ligia-Elena Rizea, Ioana Ene, *Monumente istorice din județul Vâlcea. Repertoriu şi cronologie*, Editura Conphys, Râmnicu Vâlcea, 2007, pp. 50-54.

[16] N. Iorga, *Istoria Bisericii române*, p. 70.

[17] Ioan Barnea, *Ctitoriile bisericeşti ale lui Constantin Brâncoveanu*, în „Biserica Ortodoxă Română”, CXV, nr. 1-6, 1997, p. 126.

https://biblioteca-digitala.ro

piatră de la uşa de intrare în biserică, arătând că atunci s-a terminat zidirea bisericii, şi ne spune: „*Să voiu intra în sălaşul casei mele, au să voiu sui spre aşternutul patului mieu, să voi da somnu ochilor miei şi plopeupelor mele dormitare şi răpaos tâmplelor mele, până nu voiu afla loc Domnului şi sălaş Dumnezeului lui Iacov, jurându-să, cânta şi zicea marele proroc şi împărat Davidu. Aceasta, dară, şi în mintea luminatului şi înălţatului, Ioan Constantin Basarab Voevod, domnu şi oblăduitor Ţărâi Rumâneşti, încă din tinereţele sale hotărât avându, n-au dat odihnă mădularilor sale, nici răpaos gândurilor sale, până n-au aflat aicea loc Domnului, unde această frumoasă şi sfântă mănăstire, lăcaşul lui Dumnezeu, din temelie, cu multă osârdie şi cu mare cheltuială au zidit şi au râdicat marelui Costandin şi Elenii, semnaţilor împăraţi, tocma cu apostolii, spre scutirea şi paza ei, închinându-o. Carii mai şi sfinţi împăraţi, Dumnezeului şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos şi aicea, jos, pre lume au trăit; şi în Ierusalimul cel de Sus să trăească în veci, nehotărâţi, slăvindu-să şi cântându-să. Acestu sfântu şi luminat locaş, blagocestivului domnu făcându, aşa l-au înfrumoseţat şi cu de toate înzestratu, cât nemoartă pomenire lui şi părinţiloru, moşiloru, strămoşiloru, şi tot bătrân şi blagorodnicului său neam în veci să rămâe şi să se laude au lăsat, sfârşindu-se la anul de la zidirea lumii, 7200 şi de la spăseniia ei, 1692 în luna lui iunie, ispravnicu fiindu Pârvul Cantacuzino marele stolnic*”[18].

Ideea de apartenenţă la un neam şi de ridicare a unui sfânt lăcaş pentru veşnica pomenire a ctitorului şi a întregului său şir de moşi şi strămoşi este şi mai clar exprimată în cea de-a doua pisanie de la Hurezi, aflată în biserica *Sfinţii Constantin şi Elena*, în pronaos, pe peretele de la vest, deasupra intrării, datată la 1694 (7203) 30 septembrie, atunci când zugravii Constantinos, Andrei, Stan, Neagoe şi Ioachim isprăveau de pictat această biserică. Iată ce ne spune această pisanie: „*Sfânta şi dumnezeiasca beserica aceasta, dupre ce este cum s-au zis şi ştiut iaste că dân temelie, prealuminatul şi blagocestivul domnu, Ion Costandin Brâncoveanu Băsărabu voevod, cu toate câte pre denafară înprejur să văd, au zidit şi au alcătuit. Vrut-au şi pre dânlăuntru a o înpodobi şi a o înfrumuseţa cu de toate şi zugrăvindu-o, ca nu alta asemenea, mai vrut-au între altele,* ***ca şi dunga cea mare, bătrână şi blagorodnă a rodului şi neamului său****, atâta däspre tată, cât şi dăspre mumă, să să zugrăvească şi să să pue aici, cum să vede într-această dăsfătată, frumoasă şi iscusită tindă, spre slava, întâi cea necuprinsă şi neschimbată în veci, a lui Dumnezeu celuia ce au învrednicit pre acestu bun şi blagocestiv domnu a face acestea şi spre nemoarta pomenire a sa şi a tot bun şi prea blagorodnic neamului său, săvârşindu acestea la al şaselea an al domnii sale, în anul dă la Naşterea Fecioarei şi mântuirea lumii, 1694 şi dă la omul cel dentâi,*

[18] Constantin Bălan, *Inscripţii medievale şi din epoca modernă a României. Judeţul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848)*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005, pp. 533-534.

https://biblioteca-digitala.ro

7203, meseața septemvrie 30. Şi egumen fiind chir Ioan arhimandrit şi ispravnecu fiindu Cernica biv vel armaş, în urma Pârvului stolnicului”[19].

Pictura din această biserică reprezintă cel mai important şi original ansamblu realizat de meşterii lui Constantin Vodă, în frunte cu zugravul Constantinos. În pronaosul bisericii se înşiră „*pe lângă doamna şi copiii în portul răsăritean din vremea lor, toate rudele, după tată şi după mamă, şi chiar moşii şi strămoşii*” până la Neagoe şi Laiotă, cu pletele în zulufi şi haina de brocard tăiată la piept, de aur, a patrafirului[20]. În afară de portretele executate la cererea voievodului, în biserică mai sunt reprezentate cele ale ispravnicilor Badea pârcălabul, Apostol vornicul şi Cernica Ştirbei, precum şi cele ale meşterilor mai de seamă, cărora le-a fost încredințată executarea întregii lucrări: Manea, *vătaful de zidari* (arhitectul), Vucaşin Caragea *pietrarul* şi Istrate *lemnarul*[21]. Justificarea introducerii în friza de portrete de pe latura sudică a pronaosului de la Hurezi, în legătură cu familia Brâncovenilor, a ctitorului mănăstirii Argeşului se afla în împrejurarea că Vodă Constantin Brâncoveanu nu era direct scoborâtor şi din Neagoe Basarab, la a şaptea generație, prin Radu din Brâncoveni postelnicul, fiu al lui Vâlsan din Caracal şi nepot al Margăi, sora *noului Basarab*[22].

Mănăstirea Hurezi rămâne în acelaşi timp, în conştiința poporului român, un simbol al jertfei pentru credință a voievodului martir, care şi-a văzut cei patru copii, împreună cu sfetnicul Ianache Văcărescu, decapitați sub privirile îngrozite ale şefilor de state aflați în capitala Imperiului Otoman, pentru ca în final să plătească şi el cu acelaşi tribut al sângelui. Ziua execuției fusese înadins aleasă – 15 august 1714 –, când întreaga creştinătate sărbătorea Adormirea Maicii Domnului, ziua în care Voievodul împlinea 60 de ani şi era şi ziua numelui Doamnei Maria Brâncoveanu. Au rămas pentru veşnicie, consemnate de martorii oculari ai acestui trist eveniment, cuvintele cu care nefericitul tată, după ce a făcut o scurtă rugăciune, s-a adresat fiilor săi, când a văzut că se apropie călăul cu sabia în mână: „*Fiii mei, fiți curajoşi! Am pierdut tot ce am avut în această lume; cel puțin să ne salvăm sufletele noastre şi să ne spălăm păcatele cu sângele nostru*”[23].

De abia în vara lui 1720 – deci la şase ani de la decapitarea mucenicului –, rămăşițele pământeşti ale acestuia erau aduse, în mare taină, la Bucureşti şi îngropate în ctitoria sa şi a soției sale, biserică ce se afla, încă de la început, sub

---

[19] *Ibidem*, pp. 534-535.
[20] C. Tamaş, *op.cit.*, p. 44.
[21] I. Barnea, *op.cit.*, p. 121.
[22] Răzvan Theodorescu, *„Dunga cea mare a rodului şi neamului său”. Note istorisite în arta brâncovenească*, în vol. „Constantin Brâncoveanu”, redactori coordonatori Paul Cernovodeanu şi Florin Constantiniu, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1989, p. 183.
[23] *Martiriul Sfinților Brâncoveni*, Ediție redactată şi îngrijită de L. S. Desartovici, Editura Sophia, Bucureşti, 2005, p. 314.

https://biblioteca-digitala.ro

oblăduirea Patriarhiei Ierusalimului. Pe mormânt a fost aşezată o lespede de piatră pe care, bineînţeles, nu s-a săpat nicio inscripţie, dar deasupra acesteia a aşezat Doamna, cu mâinile ei arse de lacrimi, candela de argint a cărei mărturie în slova chirilică, abia ghicită între brâiele de floarea-soarelui, avea să fie descoperită după două secole. Trădarea din partea rudeniilor apropiate şi vitregia vremurilor ce au urmat după sfârşitul tragic al Brâncovenilor au făcut ca mormântul pregătit din timp de voievod, de la Hurezi, să rămână gol până în zilele noastre. Numai o candelă mai pâlpâie deasupra lui.

Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române şi-a făcut pe deplin datoria faţă de jertfa Brâncovenilor pentru credinţa strămoşească. Astfel, în şedinţa sa solemnă din 20 iunie 1992 – când a hotărât canonizarea unor noi sfinţi români, după cele din 28 februarie 1950 şi octombrie 1955 –, a inclus între aceştia şi pe Sfinţii Brâncoveni, stabilind în Tomosul de canonizare: „*Hotărâm ca de acum înainte şi până la sfârşitul veacurilor Binecredinciosul Voievod Constantin Brâncoveanu, împreună cu fiii Constantin, Ştefan, Radu şi Matei şi cu sfetnicul Ianache să fie cinstiţi cu sfinţii în ceata martirilor Ortodoxiei, pomenindu-i cu slujbe şi cântări de laudă în ziua de 16 august, fiind înscrişi în sinaxar, cărţile de cult, precum şi în calendarul Bisericii noastre*”[24]. Totodată, ansamblul de arhitectură al Mănăstirii Hurezi a fost înscris în lista Patrimoniului Cultural Mondial în anul 1993, poziţia 597 din raportul la cea de-a 17-a sesiune a *World Heritage Committee*, Cartagena, Colombia, 6-11 decembrie 1993[25].

Anul acesta, în zilele de 2-3 septembrie, a avut loc la Mănăstirea Hurezi Simpozionul internaţional „*Spiritualitatea mărturisitoare a culturii româneşti în perioada Sfântului Constantin Brâncoveanu*”, organizat de Arhiepiscopia Râmnicului. În deschiderea simpozionului au rostit un cuvânt de binecuvântare Înaltpreasfinţitul acad. dr. Irineu, Mitropolitul Olteniei, şi Î.P.S. Varsanufie, Arhiepiscopul Râmnicului. Conferenţiari de mare renume ai culturii noastre, precum acad. Răzvan Theodorescu, prof. univ. dr. Radu-Ştefan Vergatti, dr. Tereza Sinigalia, prof. univ. dr. Mihaela Palade şi alţii, au prezentat viaţa şi activitatea voievodului martir Constantin Brâncoveanu, arătând că pe data de 12 octombrie 2014 se va aşeza o părticică din moaştele Sfinţilor Martiri Brâncoveni în mormântul gol de la Hurezi.

Prin ctitoria sa de la Hurezi, rămasă în perspectiva istoriei atât ca un mausoleu pentru pietatea neamului, dar şi ca un focar de creaţie, Voievodul martir Constantin Brâncoveanu rămâne ca un continuator al tradiţiei noastre culturale, al individualităţii noastre româneşti, precum şi un protector al întregii creştinătăţi răsăritene, un principe care a luptat prin autoritatea spiritului pentru libertatea şi bunul renume al neamului său.

---

[24] *Canonizarea unor sfinţi români (20-21 iunie 1992)*, Bucureşti, 1992, p. 79.

[25] Ligia-Elena Rizea, Ioana Ene, *op.cit.,* p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

Valeriu ANANIA, *Cerurile Oltului*, *în imaginile fotografice ale lui Dumitru F. Dumitru*, Editura Episcopiei Râmnicului şi Argeşului, Râmnicu Vâlcea, 1990.

Ioan BARNEA, *Ctitoriile bisericeşti ale lui Constantin Brâncoveanu*, în „Biserica Ortodoxă Română”, CXV, nr. 1-6, 1997.

Constantin BĂLAN, *Inscripții medievale şi din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848)*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005.

Gherasim CRISTEA, Episcopul Râmnicului, *Mănăstirea Hurezu, candela nestinsă a ortodoxiei româneşti*, Editura Conphys, Râmnicu Vâlcea, 2003.

Constantin C. GIURESCU, *Istoria românilor*, vol. III, Ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, Editura BIC ALL, Bucureşti, 2007.

Ştefan S. GOROVEI, Mihai Sorin RĂDULESCU, *Constantin Basarab Brâncoveanu. Strămoşii, înrudirile şi calea spre tron*, în ”Anuarul Institutului de Istorie A.D.Xenopol”, XXVII, Iaşi, 1990.

Ion IONAŞCU, *Contribuții la istoricul mănăstirii Hurezi,* Craiova, 1935.

Nicolae IORGA, *Hârtii din arhiva Mănăstirii Hurezului*, Bucureşti, 1907.

IDEM, *Istoria Bisericii române şi a vieții religioase a românilor*, vol. II, Ediția a II-a, Bucureşti, 1932.

*** *Istoria Țării Româneşti, 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, Ediție C. Grecescu, D. Simionescu, Bucureşti, 1960.

*** *Martiriul Sfinților Brâncoveni*, Ediție redactată şi îngrijită de L. S. Desartovici, Editura Sophia, Bucureşti, 2005.

Ion MICLEA, Radu FLORESCU, *Hurezi*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1989.

Niculae M. POPESCU, *Viața şi faptele Domnului Țării Româneşti Constantin Vodă Brâncoveanu,* Editura IDACO, Bucureşti, 2013.

Laurențiu RĂDOI, *Vâlcea, vatră de cultură şi spiritualitate românească*, Editura ”Alma Mater”, Sibiu, 2012.

Ligia-Elena RIZEA, Ioana ENE, *Monumente istorice din județul Vâlcea. Repertoriu şi cronologie*, Editura Conphys, Râmnicu Vâlcea, 2007.

Dinu V. ROSETTI, *Cercetările de la mănăstirea Hurezu*, în „Materiale şi cercetări arheologice”, vol. III, Bucureşti, 1962.

Aurelian SACERDOȚEANU, *Constantin Brâncoveanu şi ctitoriile sale din Oltenia*, în „Mitropolia Olteniei”, XVI, nr. 9-10, 1964.

Corneliu TAMAŞ, *Istoria Horezului,* Editura Conphys, Râmnicu Vâlcea, 1995.

Răzvan THEODORESCU, *„Dunga cea mare a rodului şi neamului său”. Note istorisite în arta brâncovenească*, în vol. „Constantin Brâncoveanu”, redactori coordonatori Paul Cernovodeanu şi Florin Constantiniu, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1989.

https://biblioteca-digitala.ro

ÎNTREGIRI GENEALOGICE ŞI HERALDICE LA ISTORIA BRÂNCOVENILOR DIN SECOLUL AL XIX-LEA*

TUDOR-RADU TIRON
trtiron@yahoo.com
Preşedinția României – Cancelaria Ordinelor

GENEALOGICAL AND HERALDIC ADDITIONS TO THE HISTORY OF THE BRANCOVAN FAMILY DURING THE 19th CENTURY

ABSTRACT

The history of the Brancovans was illustrated through the figure of Constantin Brancovan, one of the most prominent princes of Wallachia (ruling from 1688 to 1714), beheaded at Constantinople and eventually declared saint and martyr of the Romanian Orthodox Church.

Possessing a huge fortune, the direct descendants of the prince continued to enjoy a singular social position during the 18th and the early 19th centuries, its members being appointed between the highest dignitaries of the realm. Having no issue, the last descendant *per masculos*, the great *ban* Grigore Brancovan († 1832), make several arrangements in order to insure the continuation of his blood. He adopted a niece to his wife, Zoe Mavrocordat († 1892), and married her with Gheorghe Bibescu, prince of Wallachia between 1843 and 1848. Their first born, also named Grigore († 1886), obtained in 1828 the written consent of the great *ban* "to be named and to sign as *Brancovan*". Inheriting the estates of the family, Grigore also obtained, in 1860, from the emperor Franz Joseph I, a confirmation of the titles conferred upon his ancestor, prince Constantin Brancovan (count of Hungary in 1688 and prince of the Holy Roman Empire). In 1877, the Brancovans were inscribed in the *Almanach de Gotha*, the well known annual publication of the European royal and princely houses.

Being the first time for a Romanian family to appear in the *Almanach*, the 1877 edition contained detailed information on the history of the Brancovans, also including a notice on the family's coat of arms. Besides several historical inaccuracies (more or less voluntary), the notice demonstrates the integration of a Romanian family in the continent's genealogical elite.

Keywords: Brancovan family, Wallachia, Austria, genealogy, heraldry.

https://biblioteca-digitala.ro

Abordată *in extenso* în cel de-al doilea volum al *Enciclopediei Familiilor Boiereşti*[1], istoria familiei lui Constantin vodă Bâncoveanu mai poate fi încă îmbogăţită, prin valorificarea acelor izvoare deloc sau insuficient cunoscute. Contribuţia de faţă porneşte de la mai multe informaţii de natură genealogică şi heradică cuprinse într-o prestigioasă publicaţie occidentală de acum aproape un secol şi jumătate. Scopul avut în vedere este acela de a urmări o dublă întretăiere: între genealogia reală şi cea de fantezie, precum şi între investigaţia genealogico-heraldică în manieră occidentală, respectiv cea în manieră autohtonă.

La data de 27 aprilie 1832[2], se stingea din viaţă ultimul urmaş de parte bărbătească al voievodului, marele ban Grigore Brâncoveanu[3]. Născut pe la 1770, fiu şi nepot de mari bani ai Craiovei, înrudit cu cele mai înalte neamuri ale ţării şi deţinător al unei averi colosale, Grigore Brâncoveanu a încercat, spre sfârşitul vieţii, să găsească o cale pentru a-şi duce mai departe seminţia. Căsătorit cu Safta Balş (n. 1778 - † 1857) şi neavând copii, marele ban a adoptat-o pe Zoe Mavrocordat, nepoată a soţiei sale (n. 26 februarie 1805 - † 23 mai 1892). Măritată în 1825 cu Gheorghe Bibescu, viitorul domn regulamentar al Ţării Româneşti, Zoe a fost mama lui Grigore (n. 24 decembrie 1827 - † 15 octombrie 1886), continuatorul neamului Brâncovenilor. Copilul a fost năşit de către banul Grigore Brâncoveanu, acesta hotărând, la 27 august 1828, ca finul său să aibă „(...) *voia* (...) *de a se numi şi iscăli Brâncoveanu* (...) *pentru pomenirea acestei vechi familii* (...)”[4].

În plină perioadă a romantismului genealogic moldo-valah (consecinţă a importanţei arătată *evgheniei* în anii *Regulamentului Organic*)[5], principele Grigore

---

* Comunicare susţinută, sub numele *Informaţii despre ascendenţii şi descendenţii lui Constantin Vodă Brâncoveanu într-un izvor genealogic din secolul al XIX-lea*, în cadrul Simpozionului Naţional „Constantin Brâncoveanu şi Ţara Făgăraşului”, Muzeul Ţării Făgăraşului „Valer Literat”, Făgăraş, 29-31 mai 2008.

1 *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică*, coordonator şi coautor Mihai Dim. Sturdza, vol. II, Editura Simetria, Bucureşti, 2011, pp. 246-354.

2 Emil Vîrtosu, Ion Vîrtosu, *O sută de ani dela înfiinţarea Aşezămintelor Brâncoveneşti 1838-1938. Volumul 1. Documente pentru istoria Bisericii, Şcoalei şi Azilului Domniţa Bălaşa, precum şi a Spitalului Brâncovenesc*, Monitorul Oficial, Bucureşti, 1938, p. 439.

3 Sergiu Iosipescu, *Un uitat – marele ban Grigore Brâncoveanu*, în vol. „Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească ...”, ed. cit., pp. 293-305.

4 Dan Berindei, *Urmaşii lui Constantin Brâncoveanu şi locul lor în societatea românească. Genealogie şi istorie*, în volumul „Constantin Brâncoveanu”, redactori coordonatori Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Editura Academiei R. S. R., Bucureşti, 1989, p. 280.

5 Mihai-Răzvan Ungureanu, *Genealogia ca expresie a definiţiei sociale a boierimii moldoveneşti în epoca regulamentară*, în ”Arhiva Genealogică”, nr. III (VIII), 1996, 3-4, pp. 107-109. Precizăm că toate concluziile formulate în privinţa creşterii importanţei

https://biblioteca-digitala.ro

Basarab-Brâncoveanu (Fig. 1) avea toate motivele de a fi mândru de poziția sa socială: fiu de domn după tată, urmaş de domn după mamă, Grigore era unicul purtător al titlurilor acordate, cu un secol şi jumătate mai devreme, lui Constantin vodă Brâncoveanu. Amintim aici faptul că Brâncovenii au fost unul dintre foarte puținele neamuri autohtone care au primit titluri nobiliare din partea unei puteri străine; caz unic, Constantin Brâncoveanu a avut şansa – ca boier şi apoi ca domn al Țării Româneşti, să urmeze un excepțional *cursus honorum* aristocratic: nobil transilvănean (1679)[6], conte al Regatului Ungariei (1688), respectiv principe al Sfântului Imperiu (1695)[7].

Conştienți de statutul avut, Brâncovenii secolului al XIX-lea i-au încredințat unui distins genealogist al perioadei, contele Amédée de Foras, misiunea alcătuirii unei istorii a familiei. Publicată în 1889, *La notice historique & généalogique sur les princes Bassaraba de Brancovan* dezvoltă unele date mai vechi, în tradiția unor studii precum *Genealogia Cantacuzinilor* (1787, autor Mihai Cantacuzino), *Însemnare arătătoare de 16 neamuri ale boerilor Alexandru şi Ioan Baluş şi a surorii sale Ecaderina Toranu di pi tată şi di pi mamă* (s. a., autor Iancu Balş), *Ghenealoghia familiei Sturza sau Turzo cu arborul spiței şi cu stema ei* (1842, Gheorghe Asachi şi colectiv)[8] etc. Publicația contelui de Foras a fost precedată, cu 12 ani mai devreme, de o notiță care poate fi considerată drept *prima mențiune genealogică modernă despre familia Brâncoveanu*. Despre ce era vorba ?

În 1877, dată la care *Almanahul de Gotha* includea o mențiune despre familia Brâncoveanu (Fig. 2-4)[9], publicația avea deja în urmă o respectabilă tradiție. Tipărit, pentru prima dată, în 1763, la inițiativa lui Friedrich III, duce de Saxa-Gotha, *Almanahul de Gotha* a devenit cu timpul un anuar al caselor suverane europene, precum şi al înaltei nobilimi, fiind publicat fără întrerupere până în 1945, în dublă ediție, germană şi franceză. *Almanahul* a apărut în diferite serii (contală, baronială, a străvechii nobilimi netitrate şi a celei create prin diplome), aceste serii

---

genealogiei – ca mijloc de selecție în sânul boierimii acelei perioade – sunt la fel de bine aplicabile în cazul Țării Româneşti.

[6] Ileana Căzan, *Les armoiries, l'emblème et le sceau de Constantin Brâncoveanu*, în „Revue Roumain d'Histoire", Tome XXX, Juillet-Décembre, 3-4, 1991, p. 253.

[7] Amédée conte de Foras, *Notice historique & généalogique sur les princes Bassaraba de Brancovan*, Genève, 1889, p. 21.

[8] Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogie românească. Istoric şi bibliografie*, Editura Istros, Brăila, 2000, pp. 15-22.

[9] *Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique*, Gotha, Justus Perthes, 1877, pp. 215-216. Mulțumim şi pe această cale cercetătorului Mihai-Alin Pavel, care ne-a pus la dispoziție cu multă solicitudine acest prețios volum, din vasta sa bibliotecă genealogică.

https://biblioteca-digitala.ro

regăsindu-se doar în privința nobilimii din lumea germanică. *Almanahul de Gotha* a rămas, până astăzi, un instrument de referință în cercetarea genealogică[10].

Ilustrat inițial prin familiile princiare şi ducale ale lumii germanice, precum şi prin casele suverane ale vechiului Continent, *Almanahul de Gotha* s-a deschis cu timpul şi către elitele altor spații geografice: Marea Britanie, Franța, Rusia, statele italiene etc. Prestigiul publicației a făcut ca şi alte familii să depună demersuri pentru înscrierea lor în paginile *Almanahului*, cu alte cuvinte în rândul celei mai înalte aristocrații.

Dintre familiile princiare româneşti – care îi grupau, după obiceiul pământului, pe descendenții în linie masculină ai domnilor de la Bucureşti şi Iaşi –, mai sunt alte câteva care figurează în *Almanah*: familia Ipsilanti (cu o mențiune în ediția din 1860), familia Bibescu (mențiuni din 1880, 1884-1885), familia Kretzulescu (cu o mențiune în ediția din 1910, în temeiul unui titlu de principe al Regatului Italiei, dobândit în 1900). Față de aceste neamuri, Brâncovenii primiseră şi se prevalau de vechile titluri acordate lui Constantin vodă Brâncoveanu. Această calitate a facilitat înscrierea familiei Brâncoveanu în prestigioasa publicație genealogică.

În principiu, cea dintâi mențiune referitoare la o familie înscrisă în *Almanah* trebuia să cuprindă informații privitoare la numele, religia, titlurile (cu toate datele referitoare la primirea de titluri, înălțarea în rang, preluarea titlurilor unei alte familii etc.), descrierea stemei folosite de către familie, o notiță genealogică despre curgerea neamului şi – în fine – enumerarea tuturor reprezentanților în viață ai familiei, deopotrivă bărbați şi femei (acestea din urmă cu căsătoriile lor).

Mențiunea despre familia Brâncovenilor este interesantă nu numai prin informațiile propriu-zise – în parte adevărate, iar în parte eronate –, cât şi prin reflectarea felului în care realitățile nobiliare româneşti au fost adaptate modelului impus de către o publicație specializată occidentală.

Înainte de toate, numele apare sub forma „*Bassaraba de Brancovan*”, formulă cu rezonanță nobiliară folosită de reprezentanții din secolul al XIX-lea ai acestui neam. Apar apoi informații potrivit cărora membrii familiei erau de religie greco-catolică (!), aceştia rezidând la Bucureşti şi Paris. Notița istorico-genealogică a familiei este alcătuită astfel: „(...) *Familia Basarab, care şi-a luat numele de Brâncoveanu de la proprietatea din Brâncoveni, înflorea deja la data întemeierii Țării Româneşti (1290), principat la a cărui conducere această familie s-a aflat vreme de 400 de ani* (...)”. Emfaza acestui fragment are scopul de a pune în

[10] Mihail Dimitrie Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, pp. 36-40 (despre sistemul germanic sau *noblețea potrivit Almanahului de Gotha*).

https://biblioteca-digitala.ro

evidență continuitatea dinastică a Basarabilor, precum şi pe cea a Brâncovenilor din Basarabi. Invocarea secolului al XIII-lea nu era întâmplătoare, anul 1290 marcând, precum se ştie, tradiția venirii unui voievod din Făgăraş la sud de Carpați[11]. Pe de altă parte, menționând această dată, Brâncovenii secolului al XIX-lea doreau să urmeze exemplul altor mari şi vechi familii europene înscrise în *Almanah* (chiar dacă, în cazul multor astfel de familii, indicarea unei vechimi ce urca până către anul 1000 putea fi totuşi documentată, fapt imposibil în cazul neamurilor autohtone ...).

Genealogia familiei Brâncoveanu, precum şi *mecanismul* descendenței acesteia din Basarabi constituie lucruri îndeobşte cunoscute, asupra cărora nu vom insista (Fig. 5)[12]. Trebuie reținut că Brâncovenii secolului al XIX-lea se prevalau de continuitatea lor din Basarabii întemeietori, *asumându-şi* mai toate figurile memorabile ale istoriei muntene: Negru Vodă, Neagoe Basarab, Mihai Viteazul, Radu Şerban, Matei Basarab şi, bineînțeles, Constantin Brâncoveanu[13].

Revenind la mențiunea din *Almanahul de Gotha*, vedem că sunt amintite titlurile acordate de către Habsburgi domnilor Radu Şerban şi Constantin Brâncoveanu, adică cel de principe al Sfântului Imperiu, respectiv cel de conte al Ungariei şi – din nou – cel de principe al Sfântului Imperiu. Dacă în cazul lui Radu Şerban conferirea acestui rang este amintită în treacăt, în cazul lui Constantin Brâncoveanu (*Constantin II*)[14] sunt menționate expres titlurile acordate în 12 mai 1688 (conte al Ungariei)[15], respectiv 30 ianuarie 1695 (principe al Sfântului Imperiu)[16].

---

[11] O privire de ansamblu asupra problemei la Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească şi Moldova. 1324-1881. Vol.1 (secolele XIV-XVI)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001, pp. 69-70.

[12] Am consultat, în acest sens, următoarele lucrări: Octav-George Lecca, *Genealogia a 100 de case din Țara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1911, pl. 1[a], 1[b] şi 2, precum şi Constantin Rezachevici, *op. cit.*, planşe genealogice anexe, în afara textului (pentru genealogia Basarabilor – autor genealogie C-tin Rezachevici), respectiv Ştefan Ştefănescu, *Bănia în Țara Românească*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1965, planşă genealogică anexă, în afara textului (pentru Craioveştii şi descendența lor – autori genealogie Şt. D. Grecianu şi I. C. Filitti).

[13] Amédée conte de Foras, *op. cit.*, p. 5 şi următoarele. În acelaşi sens şi articolul *Brâncoveanu* din publicația „Figuri contimporane din România. Dicționar biografic ilustrat" (ediție bilingvă), Bucureşti, s. a., pp. 437-439.

[14] *Ibidem* – tabloul genealogic al familiei oferă o altă numerotare, care începe cu domnul Constantin „I" Brâncoveanu, continuă cu fiul său cel mare, Constantin „II" (cel decapitat), apoi cu Constantin „III" (beneficiarul diplomei din 1722 a lui Lazier) şi se termină cu Mihail-Constantin „IV" (nepotul de fiu al lui Gheorghe vodă Bibescu şi al Zoei adoptată Brâncoveanu).

[15] Un exemplar după diploma originală din 1688 se află la Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond *Peceți II*, doc. 434. Stema este prima dată reprodusă de către contele de Foras (*op. cit.*, pl. 1 şi secțiunea „*Traduction de la description contenue dans le diplôme*

https://biblioteca-digitala.ro

Mențiunea din *Almanah* subliniază, în continuare, succesiva confirmare a titlului princiar, cerută şi obținută de Brâncoveni din partea Vienei. Se arată că împăratul Francisc I i-a confirmat, în data de 8 iunie 1807, titlul de principe lui Emanuel (Manole) Brâncoveanu. În fine, se arată şi că „(...) *Grigore, mare ban al Țării Româneşti († 1833), fiul principelui Emanuel, neavând copii, a* ***conferit*** (sic.) *numele şi titlurile sale, precum şi proprietatea de la Brâncoveni, întâiului născut al Zoei Brâncoveanu şi al prințului* (sic.) *Gheorghe Dimitrie Bibescu, mai târziu principe domnitor* (...)”. Observăm că notița genealogică, redactată pe scurt, nu s-a oprit asupra etapelor legate de continuitatea dintre noii şi vechii Brâncoveni. Astfel, din text s-ar putea deduce că Zoe Brâncoveanu a fost fiica naturală a soților Grigore şi Safta Brâncoveanu, când de fapt copila fusese doar adoptată. Apoi, iarăşi inexactă era mențiunea privitoare la titlul princiar al viitorului domn Gheorghe Dimitrie Bibescu, care nu era altceva decât un simplu boier la data urcării pe tron. Împletirea informațiilor reale cu cele mai puțin sigure continuă cu încă o mențiune, menită să îl asigure pe cititor că reprezentanții din 1877 ai familiei foloseau cu deplin temei titlul de principe. Se arată că „(...) *împăratul Francisc-Iosif I, prin decizia datată 25 februarie 1860, confirma demnitatea princiară* (...)” a lui Grigore Basarab-Brâncoveanu, „*şeful actual al Casei*”.

Urmează apoi descrierea stemei familiei[17]. Nu era vorba despre stema domnească a lui Constantin Vodă Brâncoveanu (aşa cum apare, de exemplu, pe reversul medaliei acestuia - Fig. 6)[18], ci despre cea acordată de împăratul Leopold I boierului Constantin Brâncoveanu, împreună cu titlul de conte al Ungariei (prin diploma amintită din 1688). Este vorba de un scut ”*de azur, deasupra unei terase verzi, galopând pe un cal alb, un războinic îmbrăcat într-un costum militar roman (alcătuit dintr-o tunică de purpură cu mâneci scurte, cuirasă de aur parțial acoperită de stofă în culoarea tunicii, cingătoare şi teacă de aur, coif de aur cu panaş de purpură şi picioarele goale în cizme de purpură), ținând în mâna dreaptă o spadă, în care este înfipt un cap de turc cu gâtul tăiat şi turban alb cu fundul roşu. Cască de argint, cu gratii de aur, încoronată cu o coroană cu fleuroane („diadema regium”). Lambrechini: azur şi aur la dextra, respectiv roşu şi argint la senestra*” (Fig. 7).

Trebuie menționat că această stemă de tip maghiaro-transilvănean, pictată şi descrisă în cuprinsul diplomei din 1688, a fost interpretată într-o manieră aparte, cu prilejul alcătuirii mai multor armerii moderne ale Brâncovenilor. Astfel, coiful

---

impérial”), fiind apoi comentată sau reluată şi de alți autori (Virgiliu Drăghiceanu, Mateiu Caragiale, Dan Cernovodeanu, Ileana Căzan şi Jean N. Mănescu).

16 Amédée conte de Foras, *op. cit.*, pp. 37-39.

17 Mai multe la Tudor-Radu Tiron, *Heraldica familiei Brâncoveanu*, în vol. „Familiile boiereşti din Moldova şi Țara Românească...”, ed. cit., pp. 319-322.

18 Amédée conte de Foras, *op. cit.*, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

reprezentat acestei steme era încoronat – ca în mai toate blazoanele nobiliare acordate de principii Transilvaniei ori de Habsburgi (în calitate de împăraţi ori de regi ai Ungariei) –, cu aşa-zisa *diadema regium*, în traducere liberă „coroană regală”. Deşi toate stemele din această regiune erau timbrate de o *diadema regium*[19], autorii textului inclus în *Almanahul de Gotha* s-au prevalat de traducerea literală a expresiei. Acesta a fost doar începutul unei interpretări eronate a simbolului în cauză pentru că, în 1889, contele de Foras opina – într-o notă pe marginea stemei Brâncovenilor – că aceştia sunt în drept să folosească în stemă o veritabilă coroană regală[20]; or, un deceniu sau două mai târziu, prinţul Constantin Basarab-Brâncoveanu comanda gravorului parizian Stern un ex-libris în care „călăreţul cu cap de turc” era surmontat de coroana regală a ... Ungariei (coroana Sfântului rege Ştefan)[21] (Fig. 8), detaliul figurând şi pe argintăria cu stemă a familiei (Fig. 9)!

Este interesant de subliniat că, prevalându-se doar de stema acordată lui Constantin Brâncoveanu în 1688, Brâncovenii secolului al XIX-lea au făcut conştienţi abstracţie de armele pe care ei înşişi le foloseau în momentul 1877. Amintim, în treacăt, mai multe tipuri de stemă:

a) armele acordate în 1688, înconjurate de ecusoanele Austriei, Ungariei, Boemiei, Dalmaţiei şi Croaţiei (de exemplu, pe sigiliul bănesei Safta Brâncoveanu)[22] (Fig. 10), acelaşi model regăsindu-se şi în galeria cu blazoane a castelului cantacuzinesc de la Buşteni, lucrări pictate pe la începutul secolului al XX-lea (Fig. 11);

b) scut împărţit în 6 părţi, cuprinzând însemnele pictate pe diploma din 1688, din care armele propriu-zise ale Brâncovenilor ocupau doar a 5-a parte (de exemplu, pe soclul statuii domniţei Bălaşa de lângă biserica bucureşteană cu acelaşi nume, lucrare a sculptorului Karl Stork)[23] (Fig. 12);

c) scut sfertuit, în I-ul şi al IV-lea cartier „capetele de arap” ale Basarabilor; în al II-lea şi al III-lea călăreţul de la 1688; peste tot, ecusonul cu

---

[19] Tudor-Radu Tiron, *Despre dreptul la stemă în Transilvania secolului XVII*, în ”Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XXIV, 2006, pp. 220-221.

[20] Amédée conte de Foras, *op. cit.*, secţiunea „*Traduction de la description* ...”.

[21] Jean-Nicolas Mănescu, *Despre stemele Brâncovenilor*, în „Arhiva Genealogică”, IV (IX), nr. 3-4, 1997, fig. 6. Mulţumim şi pe această cale cercetătorului Mihai-Alin Pavel, care ne-a pus la dispoziţie o imagine corespunzătoare a acestui ex-libris.

[22] Documentul de la Safta Brâncoveanu, datat 28 octombrie 1838, prin care sunt dăruite Spitalului Brâncovenesc patru parohii şi zece sălaşe de ţigani din satul Odobeşti, judeţul Dâmboviţa – cf. colecţia Muzeului Municipiului Bucureşti, inv. 25.057.

[23] Aceeaşi stemă se regăseşte şi pe frumoasele vitralii ale bisericii Domniţa Bălaşa, lucrate pe la sfârşitul secolului al XIX-lea, precum şi pe un sigiliu al familiei, datând din aceeaşi perioadă – cf. Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977, pl. LXXVI, fig. 4-5.

https://biblioteca-digitala.ro

stema Bibeştilor (după cum se poate vedea pe un sigiliu al familiei Basarab-Brâncoveanu din a doua jumătate a secolului al XIX-lea)[24] (Fig. 13).

La aceste însemne adăugăm şi armele folosite de către fostul domnitor Bibescu în perioada exilului său parizian, sculptate pe monumentul său funerar (incluzând şi stema celei de-a doua soţii a acestuia, Maria, n. Văcărescu) (Fig. 14), arme care au fost însă atribuite şi principelui Grigore Brâncoveanu[25] (Fig. 15).

Revenind la textul inserat în *Almanahul de Gotha*, constatăm că acesta se încheie printr-o menţiune referitoare la o altă diplomă cu stemă: „*La aceste titluri şi steme şefii* (sic!) *acestei familii mai adaugă şi titlurile ereditare de Conţi palatini, de Principi ai Sfântului Imperiu Romano-Bizantin, de Principi ai Ţării Româneşti, precum şi titlul de cavaler Clasa I al Ordinului Crucii lui Constantin şi Heraclius, cu arme speciale, după cum se recunoaşte prin diploma lui Ioan IX Paleologul, conferind aceste drepturi şi datată la Viena, în 7 septembrie 1722*”. Despre ce era însă vorba ?

În realitate, documentul în cauză[26], amintit şi de contele de Foras în istoria familiei Brâncoveanu[27], era lipsit de orice valoare juridică … Ceea ce nu ştiau Brâncovenii secolului al XIX-lea – şi nu ştiuse nici beneficiarul acestei diplome, adică Constantin III Brâncoveanu (nepot de fiu al voievodului martir) –, era că emitentul acestei diplome, numitul *Ioan IX Paleologul*, era în fapt un cunoscut aventurier şi fals pretendent bizantin. Pe numele real Ioan Antoniu Lazier, având o origine umilă, personajul a fost util, o vreme, intereselor Casei de Habsburg în Balcanii începutului de secol XVIII. La un anumit moment, impostorul a fost demascat, dispărând de pe scena istoriei, lăsând în urmă mai multe diplome interesante sub aspectul genealogiei şi heraldicii de fantezie[28].

Este de la sine înţeles că toate titlurile acordate de către „*Ioan IX Paleologul*” erau lovite de nulitate; în secolul al XIX-lea, familia Brâncoveanu

---

[24] Colecţia Muzeului Municipiului Bucureşti, inv. 109.216. O impresiune după acest sigiliu a fost publicată de D. Cernovodeanu, *op. cit.*, pl. LXXVI, fig. 3.

[25] Stema lui Vodă Bibescu de pe frontispiciul capelei acestuia de la Paris a fost publicată de cercetătorul Gabriel Badea-Păun, *Le chapelle Bibesco-Brancovan au cimetière Père Lachaise*, în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art”, Série Beaux-Arts, Tomes XLI-XLII, p. 9 şi fig. 4. Aceeaşi stemă, transmisă autorităţilor austriece fie de Grigore Basarab-Brâncoveanu, fie de fiul acestuia, Mihai-Constantin, a fost publicată de către C. Reichenauer v. Reichenau, G. v. Csergheö, O. v. Bárczay, *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Siebenbürgen*, Nürenberg, 1898, pp. 88-89 şi pl. 37.

[26] Un exemplar după diploma originală din 1722 se află la A.N.I.C., Fond *Peceţi II*, doc. 474.

[27] Amédée conte de Foras, *op. cit.*, pp. 27-30.

[28] Asupra personalităţii lui Ioan Antoniu Lazier, a se vedea comunicarea lui Maurizio Bettoja, *Un pretins împărat titular al Bizanţului şi concesiunile sale nobiliare*, al XII-lea Congres de Genealogie şi Heraldică, Iaşi, 15-18 mai 2003.

https://biblioteca-digitala.ro

ținea însă la rangurile acordate printr-o diplomă pecetluită în toată regula, deşi titluri precum „*conte al Sfântului Palat al Lateranului şi al Curții Apostolice şi Imperiale*”, ori „*cavaler de Mare Cruce al Ordinului ecvestru angelic Constantinian şi al lui Heraclius, sub auspiciile Sfântului Gheorghe şi a Regulii Sfântului Vasile*”[29], ar fi trebuit să dea de gândit ... În orice caz, genealogia publicată în lucrarea contelui de Foras arată că Brâncovenii celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea credeau cu toată sinceritatea în titlurile de operetă acordate în 1722, prevalându-se de ele în continuare[30]. Acesta este şi motivul pentru care ei au ținut să menționeze, în *Almanahul de Gotha*, atât diploma în cauză, cât şi „armele speciale” acordate cu această ocazie (arme care nu mai sunt descrise) (Fig. 16). În acest context, trebuie amintit că se cunoaşte o întreagă serie de falşi reprezentanți, mai vechi[31] sau mai noi[32], ai neamului Brâncovenilor[33].

Mențiunea din *Almanah* se încheie cu enumerarea reprezentanților familiei, trei la număr, anume principele Grigore Basarab-Brâncoveanu, soția acestuia, principesa Ralu (n. 2 iulie 1847 – † 16 septembrie 1923), fiica lui Constantin Musurus Paşa, ambasador al Porții la Londra, respectiv fiul lor, principele Mihail-Constantin (n. 1 octombrie 1875 - † 27 august 1967). Deşi născută în 1876 (15 noiembrie), principesa Ana-Elisabeta († 30 aprilie 1933), viitoarea scriitoare de limbă franceză (care era sora mai mică a principelui Mihail-Constantin, măritată apoi cu contele de Noailles), nu figurează totuşi în *Almanahul de Gotha*. Este de presupus că naşterea sa nu a fost comunicată în timp util redacției *Almanahului*, înainte de apariția numărului din 1877 al acestei publicații[34].

---

[29] Amédée conte de Foras, *op. cit.*, pp. 28-29. Din nota 2 rezultă că autorul de Foras confunda (probabil cu bună ştiință), plăsmuirea cavalerească a lui „*Ioan IX Paleologul*” cu Ordinul – veritabil – Constantinian al Sfântului Gheorghe.

[30] *Ibidem*, tabloul genealogic al familiei. În acelaşi sens şi genealogia inclusă în articolul *Brâncoveanu* din vol. „Figuri contimporane ...”, p. 440.

[31] Îl amintim, de exemplu, pe un anume Lazăr, gruzin din gubernia Tiflis, care se străduia pe la mijlocul secolului al XIX-lea să fie recunoscut drept membru al familiei Brâncoveanu – Paul Cernovodeanu, *O pretinsă descendență a domnului Constantin Brâncoveanu în Georgia. Un studiu de caz*, în „Arhiva Genealogică”, nr. V (X), nr. 3-4, 1998, pp. 27-34.

[32] Îl amintim pe aşa-numitul „*principe Robert Michael Nicolaus Georg Bassaraba de Brancovan-Kimchiachvilli, principe de Narez, marchiz de Hermosilia, conte de Sfântul Eugeniu*”, în fapt un cunoscut aventurier din cea de-a doua jumătate a secolului trecut, implicat în conferirea mai multor false ordine cavalereşti – Patrice Chairoff, *Faux chevaliers, vrai gogos (Enquête sur les faux ordres de chevalerie)*, Paris, 1985, pp. 166-180.

[33] Mihail Dim. Sturdza, *Falşii Brâncoveni*, în vol. ”Familiile boiereşti din Moldova şi Țara Românească ...”, ed. cit., pp. 353-354.

[34] Nu insistăm asupra genealogiei principilor Basarab-Brâncoveanu după anul 1877.

https://biblioteca-digitala.ro

Am văzut, în cele de mai sus, în ce a constat inserarea uneia dintre cele mai cunoscute familii ale Țării Româneşti în *Almanahul de Gotha*[35]. Sursă de primă mână pentru orice genealogist, această publicație face – pe această cale – referire la una din marile familii româneşti, mențiune cu atât mai importantă cu cât priveşte neamul sfântului voievod Constantin Brâncoveanu. Considerăm că, dincolo de inexactitățile mai mult sau mai puțin voluntare (la momentul 1877), inserarea Brâncovenilor în *Almanahul de Gotha* demonstrează, în final, integrarea elitelor româneşti în cele europene.

Bibliografie

Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond *Peceți II*.

*** *Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique*, Gotha, Justus Perthes, 1877.

Gabriel BADEA-PĂUN, *Le chapelle Bibesco-Brancovan au cimetière Père Lachaise*, în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art", Série Beaux-Arts, Tomes XLI-XLII.

Dan BERINDEI, *Urmaşii lui Constantin Brâncoveanu şi locul lor în societatea românească. Genealogie şi istorie*, în volumul „Constantin Brâncoveanu", redactori coordonatori Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Editura Academiei R. S. R., Bucureşti, 1989.

Maurizio BETTOJA, *Un pretins împărat titular al Bizanțului şi concesiunile sale nobiliare*, al XII-lea Congres de Genealogie şi Heraldică, Iaşi, 15-18 mai 2003.

Ileana CĂZAN, *Les armoiries, l'emblème et le sceau de Constantin Brâncoveanu*, în „Revue Roumain d'Histoire", Tome XXX, Juillet-Décembre, 3-4, 1991.

Dan CERNOVODEANU, *Ştiința şi arta heraldică în România*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977.

Paul CERNOVODEANU, *O pretinsă descendență a domnului Constantin Brâncoveanu în Georgia. Un studiu de caz*, în „Arhiva Genealogică", nr. V (X), nr. 3-4, 1998, pp. 27-34.

Patrice CHAIROFF, *Faux chevaliers, vrai gogos (Enquête sur les faux ordres de chevalerie)*, Paris, 1985.

[35] Brâncovenii mai apar în edițiile *Almanahului* din 1880, p. 223; 1883, p. 231; 1884, p. 231; 1885, p. 238; 1887, p. 237; 1888, p. 237; 1889, p. 236; 1891, p. 270; 1892, p. 293; 1893, p. 310; 1895, p. 339; 1896, p. 304 etc. În edițiile din 1893, p. 310, respectiv 1895, p. 339, sub voce *Bibescu* se regăseşte familia Basarab-Brâncoveanu – informații comunicate de către dl. Radu Albu-Comănescu, căruia îi mulțumim şi pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro

Amédée conte de FORAS, *Notice historique & généalogique sur les princes Bassaraba de Brancovan*, Genève, 1889.

*** *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică*, coordonator şi coautor Mihai Dim. Sturdza, vol. II, Editura Simetria, Bucureşti, 2011, pp. 246-354.

Sergiu IOSIPESCU, *Un uitat – marele ban Grigore Brâncoveanu*, în vol. „Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică”, coordonator şi coautor Mihai Dim. Sturdza, vol. II, Editura Simetria, Bucureşti, 2011, pp. 293-305.

Octav-George LECCA, *Genealogia a 100 de case din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1911.

Jean-Nicolas MĂNESCU, *Despre stemele Brâncovenilor*, în „Arhiva Genealogică”, IV (IX), nr. 3-4, 1997.

Mihai Sorin RĂDULESCU, *Genealogie românească. Istoric şi bibliografie*, Editura Istros, Brăila, 2000.

C. REICHENAUER v. REICHENAU, G. v. CSERGHEÖ, O. v. BÁRCZAY, *J. Siebmacher´s grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Siebenbürgen*, Nürenberg, 1898.

Constantin REZACHEVICI, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova. 1324 – 1881. Vol.1 (secolele XIV - XVI)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001.

Mihail Dimitrie STURDZA, *Dictionnaire historique et généalogique des Grandes familles de Grèce, d’Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983.

IDEM, *Falşii Brâncoveni*, în vol. ”Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică”, vol. II, Editura Simetria, Bucureşti, 2011.

Ştefan ŞTEFĂNESCU, *Bănia în Ţara Românească*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1965.

Tudor-Radu TIRON, *Despre dreptul la stemă în Transilvania secolului XVII*, în ”Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XXIV, 2006.

IDEM, *Heraldica familiei Brâncoveanu*, în vol. „Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică”, vol. II, Editura Simetria, Bucureşti, 2011, pp. 319-322.

Mihai-Răzvan UNGUREANU, *Genealogia ca expresie a definiţiei sociale a boierimii moldoveneşti în epoca regulamentară*, în ”Arhiva Genealogică”, nr. III (VIII), 1996, 3-4.

Emil VÎRTOSU, Ion VÎRTOSU, *O sută de ani dela înfiinţarea Aşezămintelor Brâncoveneşti 1838-1938. Volumul 1. Documente pentru istoria*

https://biblioteca-digitala.ro

Bisericii, Şcoalei şi Azilului Domniţa Bălaşa, precum şi a Spitalului Brâncovenesc, Monitorul Oficial, Bucureşti, 1938.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Principele Grigore Basarab-Brâncoveanu.

Fig. 2 – Foaie de titlu *Almanahul de la Gotha.*

Fig. 3-4 – File din *Almanahul de la Gotha* cu informații despre familia Brâncoveanu.

Fig. 5 – Descendența Brâncovenilor.

Fig. 6 – Stema domnească a lui Constantin Brâncoveanu.

Fig. 7 – Stema acordată de împăratul Leopold I lui Constantin Brâncoveanu, împreună cu titlul de conte al Ungariei (1688).

Fig. 8 – Ex-libris comandat gravorului parizian Stern.

Fig. 9 – *Călărețul cu cap de turc* pe argintăria cu stemă a familiei.

Fig. 10 – Armele acordate în 1688, înconjurate de ecusoanele Austriei, Ungariei, Boemiei, Dalmației şi Croației.

Fig. 11 – Model din galeria cu blazoane a castelului cantacuzinesc de la Buşteni (încep. sec. XX.

Fig. 12 – Scut pe soclul statuii domniței Bălaşa de lângă biserica bucureşteană cu acelaşi nume, lucrare a sculptorului Karl Stork.

Fig. 13 – Scut de pe un sigiliu al familiei Basarab-Brâncoveanu (a doua jum. a sec. XIX).

Fig. 14 – Scutul principelui Bibescu sculptat pe monumentul său funerar.

Fig. 15 – Scutul principelui Grigore Brâncoveanu.

Fig. 16 – Scutul apărut în *Almanahul de Gotha*.

https://biblioteca-digitala.ro

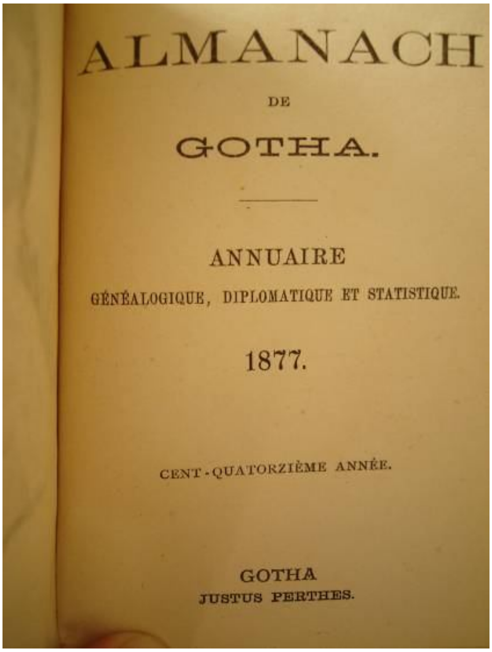

ALMANACH

DE

GOTHA.

ANNUAIRE

GÉNÉALOGIQUE, DIPLOMATIQUE ET STATISTIQUE.

1877.

CENT-QUATORZIÈME ANNÉE.

GOTHA

JUSTUS PERTHES.

Fig. 1 **Fig. 2**

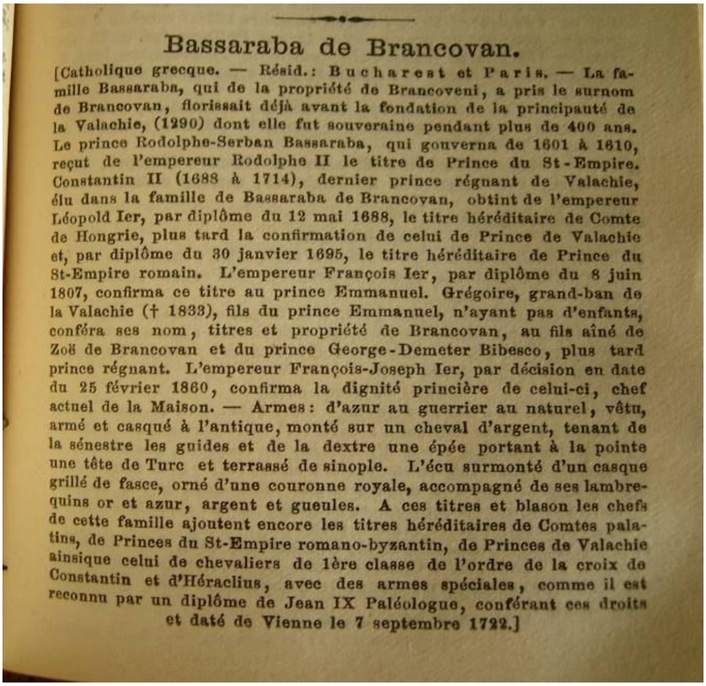

Bassaraba de Brancovan.

[Catholique grecque. — Résid.: Bucharest et Paris. — La famille Bassaraba, qui de la propriété de Brancoveni, a pris le surnom de Brancovan, florissait déjà avant la fondation de la principauté de la Valachie, (1290) dont elle fut souveraine pendant plus de 400 ans. Le prince Rodolphe-Serban Bassaraba, qui gouverna de 1601 à 1610, reçut de l'empereur Rodolphe II le titre de Prince du St-Empire. Constantin II (1688 à 1714), dernier prince régnant de Valachie, élu dans la famille de Bassaraba de Brancovan, obtint de l'empereur Léopold Ier, par diplôme du 12 mai 1688, le titre héréditaire de Comte de Hongrie, plus tard la confirmation de celui de Prince de Valachie et, par diplôme du 30 janvier 1695, le titre héréditaire de Prince du St-Empire romain. L'empereur François Ier, par diplôme du 8 juin 1807, confirma ce titre au prince Emmanuel. Grégoire, grand-ban de la Valachie († 1833), fils du prince Emmanuel, n'ayant pas d'enfants, conféra ses nom, titres et propriété de Brancovan, au fils aîné de Zoë de Brancovan et du prince George-Demeter Bibesco, plus tard prince régnant. L'empereur François-Joseph Ier, par décision en date du 25 février 1860, confirma la dignité princière de celui-ci, chef actuel de la Maison. — Armes: d'azur au guerrier au naturel, vêtu, armé et casqué à l'antique, monté sur un cheval d'argent, tenant de la sénestre les guides et de la dextre une épée portant à la pointe une tête de Turc et terrassé de sinople. L'écu surmonté d'un casque grillé de fasce, orné d'une couronne royale, accompagné de ses lambrequins or et azur, argent et gueules. A ces titres et blason les chefs de cette famille ajoutent encore les titres héréditaires de Comtes palatins, de Princes du St-Empire romano-byzantin, de Princes de Valachie ainsique celui de chevaliers de 1ère classe de l'ordre de la croix de Constantin et d'Héraclius, avec des armes spéciales, comme il est reconnu par un diplôme de Jean IX Paléologue, conférant ces droits et daté de Vienne le 7 septembre 1722.]

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

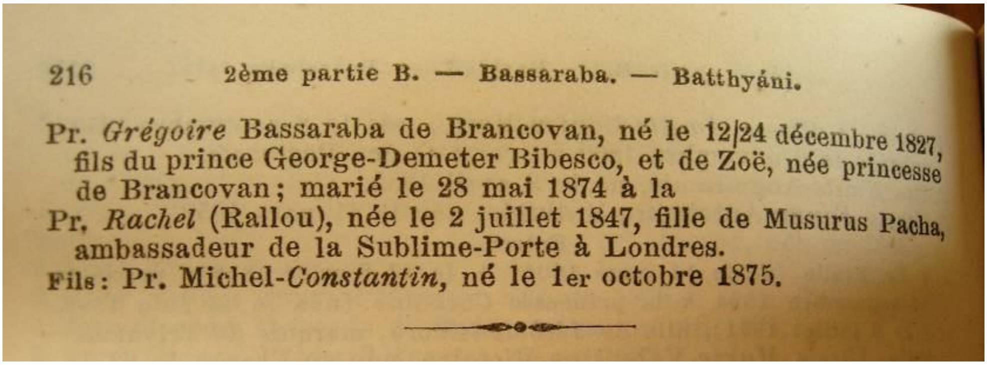

216 2ème partie B. — Bassaraba. — Batthyáni.

Pr. *Grégoire* Bassaraba de Brancovan, né le 12|24 décembre 1827, fils du prince George-Demeter Bibesco, et de Zoë, née princesse de Brancovan; marié le 28 mai 1874 à la

Pr. *Rachel* (Rallou), née le 2 juillet 1847, fille de Musurus Pacha, ambassadeur de la Sublime-Porte à Londres.

Fils: Pr. Michel-*Constantin*, né le 1er octobre 1875.

Fig. 4

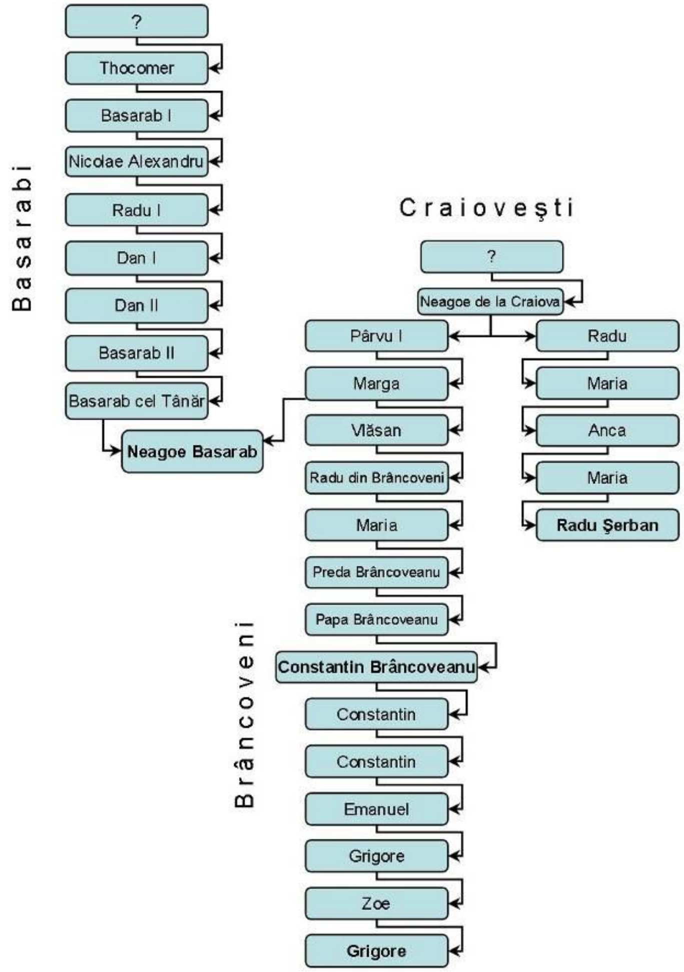

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

https://biblioteca-digitala.ro

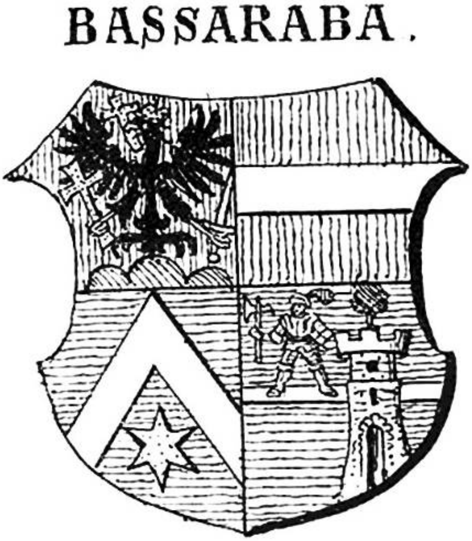

Fig. 15

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

100 DE ANI
DE LA DECLANŞAREA
PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

INTRAREA ROMÂNIEI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL VĂZUTĂ DE CONTEMPORANI

CRISTIAN ANDREI SCĂICEANU
cristianscaiceanu@gmail.com
Muzeul Băncii Naționale a României – Bucureşti

THE ENTRY OF ROMANIA IN THE FIRST WORLD WAR SEEN BY CONTEMPORARIES

ABSTRACT

By way of private correspondence, the article presents personal opinions of regular people regarding the evolution of state of affairs in Romania during its neutrality (1914-1916). From the letters' texts one can see that the great ideas used by politicians, assumed by journalists, are not to be found among the preoccupations of regular people. The perspective of war emerges gradually in people's conscience and it always is filtered by personal interests, as one might expect. The consequences of Romania's declaration of war of 14 August 1916, which were grasped by eye witnesses and written in letters, represent true period "photographs".

Keywords: World War I, correspondence, the Triple Entente, patriotism, armed forces.

La scurt timp de la declanşarea Primului Război Mondial, în iulie 1914, România şi-a declarat neutralitatea. Hotărârea a fost luată în Consiliul de Coroană desfăşurat la 21 iulie 1914 în vechea sală de muzică a Castelului Peleş[1]. Contextul militar şi geopolitic al epocii, precum şi interesele României, nu permiteau menținerea unei neutralități permanente. Toată lumea era conştientă că a fost vorba doar despre o amânare a intrării în război. Se punea doar întrebarea când vom intra în război şi, mai ales, de partea cui. În acest sens, presiunile asupra României, exercitate atât de Antantă cât şi de Puterile Centrale, au fost puternice. Pe plan

[1] Printre istoricii români exista o confuzie privind încăperea în care a avut loc Consiliul de Coroană din 1914. Recent, s-a demonstrat că vechea sală de muzică a castelului a găzduit în iulie 1914 evenimentul (Macrina Oproiu, *Consiliul de Coroană din 3 august 1914. 100 de ani de la neutralitate*, în „Consiliul de Coroană. 100 de ani de la neutralitate", Muzeul Național Peleş, 2014).

https://biblioteca-digitala.ro

intern, subiectul a devenit unul de interes general şi la ordinea zilei. Mărturie a acestei stări de fapt stau documentele de arhivă care ilustrează eforturile diplomaţiilor străine de atragere a României în război, precum şi presa vremii, în care regăsim luările de poziţii ale politicienilor şi articolele jurnaliştilor. În final, Consiliul de Coroană din 14 august 1916, desfăşurat la Palatul Cotroceni, a hotărât intrarea României în război de partea Antantei. Trebuie să precizăm, însă, că această hotărâre a avut un caracter formal, deoarece decizia de intrare în război fusese luată de guvernul condus de Ion I. C. Brătianu încă din 4 august 1916, dată când a semnat alianţa cu Antanta. Reprezentantul diplomatic al României la Viena a primit declaraţia de război adresată Austro-Ungariei cu instrucţiuni să o prezinte în mod oficial guvernului chezaro-crăiesc în seara zilei de 14 august.

Neutralitatea României între 1914 şi 1916 este un subiect des abordat de istoriografia românească, fiindu-i consacrate numeroase articole, studii şi volume[2]. Împlinirea în acest an a 100 de ani de la declanşarea Marelui Război a prilejuit o serie de manifestări muzeografice în întreaga ţară[3]. Dacă, aşa cum am arătat pe scurt mai sus, documentele oficiale şi cele publice au fost atent analizate, interpretate sau reinterpretate, în cele ce urmează ne vom îndrepta atenţia asupra unui aspect mai puţin prezent în cercetările întreprinse asupra perioadei neutralităţii. Este vorba despre impresiile oamenilor de rând, obişnuiţi, aşa cum au fost ele consemnate în câteva corespondenţe private pe care le-am avut la dispoziţie. Valoarea documentară a acestor însemnări este dată tocmai de caracterul lor privat, nefiind scrise cu intenţia de influenţa pe cineva şi neavând un anume scop. Sunt pur şi simplu impresiile unor oameni obişnuiţi care au redat atmosfera evenimentelor trăite aşa cum au perceput-o ei.

Cu toate că ostilităţile militare se desfăşurau la graniţa de vest a României, războiul părea un lucru îndepărtat pentru mulţi dintre locuitorii ţării. Chiar oamenii cu pregătire superioară nu conştientizau suficient efectele unui conflict militar şi priveau, cu detaşare chiar, pregătirile militare care se desfăşurau chiar sub ochii lor. Iată cum descrie o tânără domnişoară exerciţiile militare care aveau loc în poligonul de la Dadilov[4] în februarie 1915: *„Noutatea zilei este că în satul din*

---

[2] Dintre ultimele lucrări dedicate acestui subiect, amintim Lucian Boia, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2014, care, aşa cum spune autorul, propune o *„reelaborare istoriografică*".

[3] Menţionăm în acest sens expoziţiile: „Marele Război. Neutralitatea 1914/1916", organizată de Muzeul Naţional de Istorie a României, „Consiliul de Coroană din 1914. 100 de ani de la neutralitatea României", organizată de Muzeul Naţional Peleş şi „100 de ani de la declanşarea Primului Război Mondial", organizată de Muzeul Ţării Făgăraşului „Valer Literat" din Făgăraş, în colaborare cu Muzeul Băncii Naţionale a României.

[4] După Războiul de Independenţă, în comuna Dadilov, situată între Bucureşti şi Giurgiu, în apropierea mănăstirii Comana, a fost amenajat un teren pentru exerciţii militare, care în

https://biblioteca-digitala.ro

apropiere a cantonat de 3 zile un reg[iment] *de artilerie din care face parte şi fratele meu. El a venit pe la noi şi mi-a spus că ei stau aici 10 zile, până sâmbăta viitoare, 28. II, şi nu crede să poată până atunci obţine vreo învoire. Dimineaţa şi după amiaza, de la 7 dim*[ineaţa] *la 11,1/2 şi de la 2-6 p.m. se văd pe câmp stând la pândă; bietul inamic... de-ar şti ce-l aşteaptă! Suferinţa în comun şi ambiţiunea personală îl face să îndure totul cu suflet egal!!*" (Fig. 1 şi 2). Candoarea descrierii demonstrează cât de departe era ideea de război pentru tânăra expeditoare a corespondenţei.

La 7 mai 1916, un sergent dintr-o unitate militară cantonată la Constanţa îi scria unui alt militar din Regimentul 11 Roşiori, aflat la Tecuci; „(...) *tu ce mai faci şi cum îţi mai merge serviciul, a deconcentrat contingentul 1912, la noi e vorba să le dea drumul până la noi ordine. Iar călăraşi*[lor] *cu schimbul le-a dat drumul la toţi 45 de zile. Aţi fost de Sft. Gheorghe acasă ?*" (Fig. 3 şi 4). Constatăm din cele scrise o stare de relaxare. Autorul lor nu intuia că era liniştea de dinaintea furtunii sau poate că nu voia să se gândească la o astfel de posibilitate. Permisiile şi învoirile acordate trebuie interpretate şi ca măsuri de sprijinire a lucrărilor agricole, fiind de fapt, în contextul epocii, pregătiri de război.

Consiliul de Coroană care a avut loc pe 14 august 1916 la Palatul Cotroceni a stabilit intrarea României în război de partea Antantei. Câteva corespondenţe, scrise în zilele de 14 şi 15 august 1916, ne aduc informaţii preţioase privind starea de spirit a populaţiei în ultima zi de pace şi prima zi de război.

Sublocotenentul Alexandru Negulescu din Regimentul 82 Infanterie scria la 14 august 1916 din comuna Găuriciu[5]: „*Aflã că eu am ajuns sănătos şi* [o] *duc bine instalându-mă în noua locuinţă. Aşteptăm mobilizarea şi suntem gata de a merge în Bulgaria*" (Fig. 5 şi 6). Se pare că ofiţerul spera la o reeditare a campaniei din 1913, când armata română a participat la cel de al Doilea Război Balcanic, dar nu a fost implicată în lupte[6]. Şi pentru el războiul, cu toate grozăviile lui, era încă

---

timp a devenit al doilea mare poligon militar al României, după cel de la Cincu. După 1990 poligonul a fost desfiinţat. În perioada Primului Război Mondial este menţionată şi existenţa unui aerodrom militar la Dadilov. Gara din aproprierea comunei se numea Mihai Bravu şi în timp numele localităţii a devenit Mihai Bravu Dadilov.

[5] Sat situat în câmpia Burnazului. Prin Decretul Consiliului de Stat nr. 799 din 1964, privind schimbarea denumirii unor localităţi, numele comunei a devenit Izvoarele. Astăzi face parte din judeţul Teleorman. Locuitorii vorbesc o bulgară arhaică, amestecată cu cuvinte româneşti şi sârbeşti. Originea lor etnică nu este stabilită, unele izvoare indicând întemeierea localităţii de către familii de sârbi, iar tradiţia locală atestă o puternică prezenţă bulgărească. Regăsim şi aici o mai veche confuzie care se face între sârbi şi bulgari.

[6] În 2013, când s-au împlinit 100 de ani de la al Doilea Război Balcanic, au fost publicate mai multe lucrări cu valoroase contribuţii documentare referitoare la acest război. Dintre acestea menţionăm catalogul expoziţiei „1913. Al Doilea Război Balcanic şi Pacea de la Bucureşti", organizată de Muzeul Naţional de Istorie a României, precum şi Virgil Coman

https://biblioteca-digitala.ro

departe, căci mai departe scria: „*Scrieți-mi şi mie ce se mai întâmplă pe la Bucureşti*". Nu uita să transmită destinatarei urările cu ocazia Sf. Maria: „*Felicitări pentru ziua onomastică. Spor şi berechet*".

Un alt militar, locotenentul Victor Ştefănescu din Regimentul 63 Infanterie, cantonat la Silistra, scria în aceeaşi zi de 14 august: „*După cum şti sunt de la 16 iunie concentrat; până la 1 august am mai mers câteva ore duminica acasă, dar de atunci nu mai avem voie. Suntem în aşteptarea evenimentelor care cred că vor lua o formă mai acută în urma Consiliului de Coroană de azi. Porumbul meu de la Perişoru s-o fi predat ? Nu mai ştiu nimic de rostul lui. Din cauza cenzurii nu pot scrie nimic. Să dea Dumnezeu să ne aibă în Sfânta lui pază şi să ne vedem sănătoşi*" (Fig. 7 şi 8). Foarte atent cu respectarea regulilor impuse de cenzură pentru redactarea corespondențelor, locotenentul este cel care-şi cenzurează, în calitate de comandant de companie, propria carte poştală. Grijile pentru strângerea recoltei erau împletite cu cele privind incertitudinile viitorului.

Anunțul privind intrarea României în război i-a surprins pe unii plecați în alte oraşe. Grăbindu-se să revină acasă au luat în mod abrupt contact cu primele efecte ale războiului, constatând că o călătorie cu trenul nu mai este un lucru aşa de simplu ca înainte. Astfel, situația din gara Craiova este descrisă foarte sugestiv de un călător: „*E trenul întârziat o oră şi 30 de minute. Enervat peste fire, nu-mi găsesc astâmpăr o clipă. De la noapte se întrerupe orice circulație spre Tr. Severin, aşa că a fost admirabil că m-am hotărât să plec mai degrabă. E o aglomerație şi un zgomot infernal. Se simte în aer că are să fie*" (Fig. 9).

Şi la Constanța situația era similară. Iată ce scria, pe 15 august, în prima zi de război, un bucureştean: „*Eu am voit să plec însă nu am putut din cauza aglomerației. Azi însă, s-au contramandat toate trenurile civile, deci numai militare circulă. M-am dus la poştă ieri dimineață să telefonez şi mi s-a spus că e întrerupt firul, deci orice mijloc de comunicare a fost imposibil. Cu primul tren ce va fi voi căuta să plec de aici. Izidor, Buby şi Loly desigur că au plecat fără să-i pot vedea. Dar a rămas foarte multă lume aici, din cauza asta oameni... cu situațiuni m... mari. Sunt foarte îngrijorat de mama şi Baba. V-am rugat să scrieți şi de la nimeni nu am primit nimic. Ieri pe la 10 seara au sunat clopotele*" (Fig. 10 şi 11).

Referiri la război apar şi în corespondețele trimise din străinătate unor destinatari din România. Franța, mizând pe afinitățile existente, spera că România

---

et alii, *Campania militară a României din 1913. O istorie în imagini, documente şi mărturii de epocă/Romania's military campaign in 1913. A history in images, documents and epoch testimonials*, Editura Etnologică, Bucureşti, 2013, lucrare foarte utilă prin ineditul documentelor publicate; pentru impresiile militarilor români participanți la campania din 1913 vezi şi Cristian Scăiceanu, *Holera, inamicul campaniei din 1913*, în „Muzeul Național", vol. XXIV, 2012, pp. 203-212.

https://biblioteca-digitala.ro

se va alătura cât de curând luptei împortriva Puterilor Centrale. Iata cum era privită România în 1914 din perspectiva franceză: „*Mon cher ami, Je suis avec la passion les nouvelles de Roumanie. Tout le monde soit que la jour este proche où nos frères de race seront aussi nos frères d'armes, et que votre belle patrie sortira du gigantesque conflit agrandie du territoire que l'Autriche détient: Vous ferez là-bas le même devoir que j'accomplis ici: nos patries sœurs vont reconquérir l'integrité de leur patrimoin national, et je vous serre la main en criant: vive la France et la Roumanie! Mes deux mains*" (Fig. 12 şi 13).

Se impun câteva precizări legate de această carte poştală, pentru a înțelege mai bine contextul în care a fost scrisă. A fost expediată din Châlons sur Marne[7] la scurt timp după bătălia de pe Marna[8]. Expeditorul este un locotentent francez dintr-o unitate componentă a Armatei a 4-a franceze, de sub comanda generalului Langle de Carry, care la 20 noiembrie 1914 a fost decorat cu Marea Cruce a Legiunii de Onoare pentru victoria din bătălia de la Marna.

Ecourile intrării României în război de partea Antantei a avut rezonanțe puternice şi în vestul Europei. Iată impresiile unui militar belgian: "*Je vous félicite pour le bel elan avec lequel votre pays est venu se rander parmi les braves pour se battre avec nous tous pour la <u>raison</u> et la <u>cause juste</u> : Vive la Roumanie ! Vive les Alliès ! Mort aux Boches*[9] *et leur acolytes !!!*" (sublinieri în text) (Fig. 14 şi 15). Şi în acest caz contextul istoric este foarte important pentru înțelegerea semnificațiilor cărții poştale. Ea a fost expediată la 1 septembrie 1916, după numai trei zile de la intrarea României în război. Expeditorul este un militar din mica armată belgiană, care, spre surpriza tuturor, a opus o neaşteptată rezistență invaziei germane. Locul expedierii este oraşul Ypres, un simbol al rezistenței, dar şi al ororilor războiului[10]. Din 1915 locuitorii au părăsit oraşul, din cauza bombardamentelor germane care

[7] Localitatea şi-a schimbat numele în 1995, devenind Châlons en Campagne; în timpul primei bătălii de pe Marna a fost ocupată, pentru scurt timp, de trupele germane, între 4 şi 12 septembrie 1914, perioadă când au dispărut din pivnițele din zonă peste 50.000 de sticle de vin.

[8] În această bătălie au fost angrenați peste 2 milioane de combatanți, din care aproximativ 500.000 au fost morți, răniți sau dispăruți. Este considerată una din cele mai mari bătălii ale Primului Război Mondial, supranumită şi „miracolul de pe Marna", care a oprit înaintarea germană spre Parisul aflat la numai 70 de km. Legat de această bătălie amintim inițiativa generalului Joseph Gallieni care a rechiziționat taxiurile pariziene pentru a trimite întăriri pe front, contribuind astfel substanțial la oprirea înaintării germane.

[9] Termen peiorativ folosit în trecut în limba franceză pentru germani.

[10] Oraşul a fost timp de patru ani, din 1914 şi până în 1918, scena unor sângeroase bătălii, fiind în permanență situat pe linia întâi a frontului. Din 1915 locuitorii civili au fost evacuați, localitatea fiind practic distrusă de bombardamentele inamicului, inclusiv partea medievală cu clădiri vechi de câteva secole. În 1917 aici s-a folosit pentru prima dată gazul de luptă, *iperita*, denumit astfel după locul unde a fost utilizat pentru prima dată.

https://biblioteca-digitala.ro

au distrus în întregime localitatea. De altfel, chiar ilustrația cărții poștale sugerează acest lucru, prin imaginea ruinelor de pe strada Elwerdinghe.

Conținutul corespondențelor prezentate mai sus corespunde evoluției stării de spirit a populației referitoare la intrarea țării în război. În 1915 expeditoarea cărții poștale de la Dadilov descrie cu seninătate şi chiar cu accente de amuzament pregătirile militare care se desfăşurau la doi paşi de ea. În primăvara anului 1916 mai existau speranțe de pace, aşa cum se vede şi din corespondența sergentului constănțean, dar apar şi semne de îngrijorare privind evoluția situației în viitor. Din primăvară şi până în vară lucrurile au evoluat rapid, situația se acutizase şi Consiliul de Coroană din 14 august 1916 era un eveniment cu final aşteptat. Încă înainte de anunțarea hotărârii Consiliului de Coroană militarul cantonat la Găuriciu scria că e gata de a pleca spre Bulgaria, iar cel din Silistra considera intrarea țării în război iminentă. Atmosfera din gări, după anunțarea declarației de război contra Austro-Ungariei, este surprinsă foare bine de corespondențele – adevărate instantanee fotografice - expediate din Craiova şi Constanța. Subliniem lipsa din corespondențele interne analizate a oricăror referințe la idealul național. Mesajul patriotic, atât de mult invocat în discursurile publice ale politicienilor şi în paginile ziarelor. Găsim în schimb o descriere neutră a realității imediate, în cazurile civililor şi expresia simțului datoriei la militari.

Sentimentul patriotic apare, exploziv chiar, în cele două cărți poştale, expediate din Franța şi din Belgia. Cei doi expeditori, care trecuseră prin experiențe traumatizante – bătăliile de la Marna şi Ypres - ştiau prea bine ce înseamnă războiul şi-i îmbărbătau pe corespondenții lor din România, pentru clipele grele care vor veni, pentru că, zarurile fiind aruncate, numai astfel de sentimente patriotice pot menține moralul ridicat şi pot asigura victoria.

Şi din punct de vedere filatelic corespondențele analizate sunt specifice perioadei neutralității. Avem două cărți poştale închise (Fig. 1 şi 5). Aceste două obiecte de corespondență au fost admise în sistemul poştal românesc între 1892 şi 1922. Aşa cum arată şi numele, cartea poştală închisă era un formular poştal cu marcă fixă, o carte poştală dublă de fapt, care permitea, prin lipirea marginilor, închiderea corespondenței, devenind similară unui plic. Deschiderea ei se făcea prin ruperea marginilor, care erau perforate, ajutând astfel la detaşarea lor în vederea deschiderii. Era un obiect de corespondență care combina simplitatea şi avantajele practice ale unei cărți poştale obişnuite cu siguranța unui plic care fereşte de ochi indiscreți conținutul său. Tariful poştal aplicat unor astfel de corespondențe era de 10 bani, mai mare decât cel aferent unei cărți poştale (5 bani), dar mai mic decât cel al unei scrisori (15 bani). Deşi în nomenclatorul obiectelor de corespondență poştală cărțile poştale închise figurează până în 1922, începând chiar din timpul războiului utilizarea lor devine din ce în ce mai rară, iar după război

https://biblioteca-digitala.ro

aproape dispar din traficul poştal. Sunt specifice epocii care a luat sfârşit odată cu începerea Primului Război Mondial.

Patru dintre cărţile poştale analizate sunt francate, pe lângă tariful poştal în vigoare, cu timbre de ajutor (Fig. 1, 5, 9 şi 10). Celelalte două nu poartă timbru de ajutor pentru că expeditorii lor, fiind militari sub arme, erau scutiţi de această taxă. Timbrele de ajutor reprezentau o taxă nepoştală, dar obligatorie, instituită în decembrie 1914, pentru strângerea de fonduri în folosul mobilizaţilor. A fost menţinută până în 1920, când a fost transformată în taxa de asistenţă socială[11].

Imediat după intrarea ţării în război, corespondenţele poştale au fost supuse controlului cenzurii, materializat prin aplicarea pe obiectele de corespondenţă a unor ştampile de cenzură. Toate aceste ştampile de cenzură, aplicate în oraşele reşedinţă de judeţ – de la Dorohoi şi până la Turnu Severin –, aveau un conţinut şi o formă unitară, dovadă a faptului că au fost proiectate, executate şi distribuite în cadrul unui plan general, din timp, astfel încât la intrarea în război ele să devină operative. Exemplificăm cu ştampilele de cenzură ale judeţelor Constanţa şi Ialomiţa (Fig. 8 şi 10). Menţionăm că după începerea ostilităţilor corespondenţa militarilor era supusă unui control intern, în urma căruia corespondenţele admise purtau o ştampilă care atesta acest fapt (Fig. 5 şi 7).

Cartea poştală militară expediată din Franţa nu ar fi trebuit să fie francată cu mărci poştale dacă ar fi fost trimisă printr-un oficiu poştal militar şi ar fi avut atestarea faptului că expeditorul e militar. Cum nu s-a întâmplat acest lucru, a fost nevoie să fie francată ca şi o corespondenţă civilă obişnuită (Fig. 12). În schimb, cartea poştală ilustrată trimisă de la Ypres, a fost expediată printr-un oficiu poştal militar şi faptul că expeditorul era militar a fost atestat prin menţiunea *Armée Belge Franchise Militaire* (Fig. 15). Din acest motiv, expedierea ei a fost gratuită, nemaifiind nevoie de mărci poştale.

Nu ne putem hazarda să facem generalizări, să spunem că cele descrise în aceste puţine cărţi poştale reprezintă starea de spirit dominantă a populaţiei României din perioada neutralităţii. Ne propunem doar să le consemnăm – aşa cum au fost ele redate de nişte oameni obişnuiţi – şi să atragem atenţia asupra potenţialului documentar al unor astfel de surse.

---

[11] Transformarea taxei de ajutor în taxa de asistenţă socială corespundea necesităţilor sociale ale momentului. Dacă în 1915-1916 era importantă susţinerea celor care se pregăteau pentru război, după 1920 problemele sociale cauzate de război erau cele care trebuiau rezolvate.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

Lucian BOIA, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2014.

Virgil COMAN et alii, *Campania militară a României din 1913. O istorie în imagini, documente şi mărturii de epocă/Romania's military campaign in 1913. A history in images, documents and epoch testimonials*, Editura Etnologică, Bucureşti, 2013.

Macrina OPROIU, *Consiliul de Coroană din 3 august 1914. 100 de ani de la neutralitate*, în „Consiliul de Coroană. 100 de ani de la neutralitate”, Muzeul Naţional Peleş, 2014.

Cristian SCĂICEANU, *Holera, inamicul campaniei din 1913*, în „Muzeul Naţional”, vol. XXIV, 2012, pp. 203-212.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Carte poştală închisă, expediată prin oficiul poştal Mihai Bravu Dadilov.

Fig. 2 – Textul corespondenței expediate prin oficiul poştal Mihai Bravu Dadilov.

Fig. 3 – Carte poştală expediată din Constanța în mai 1916 – față.

Fig. 4 – Carte poştală expediată din Constanța în mai 1916 – verso.

Fig. 5 – Carte poştală închisă expediată din comuna Găuriciu.

Fig. 6 – Textul cărții poştale expediate din comuna Găuriciu.

Fig. 7 – Carte poştală expediată din Silistra – față.

Fig. 8 – Carte poştală expediată din Silistra – verso.

Fig. 9 – Carte poştală ilustrată expediată din gara Craiova – verso.

Fig. 10 – Carte poştală ilustrată expediată din Constanța – verso.

Fig. 11 – Carte poştală ilustrată expediată din Constanța.

Fig. 12 – Carte poştală militară franțuzească – față.

Fig. 13 – Carte poştală militară franțuzească – verso.

Fig. 14 – Carte poştală ilustrată expediată din Ypres – față.

Fig. 15 – Carte poştală ilustrată expediată din Ypres – verso.

https://biblioteca-digitala.ro

19 febr. 915

ROMAN[illegible]

Cartă P[illegible]

Înch[illegible]

(Valabilă numai în raza orașu

TIMBRU DE AJUTOR

MIHAI BRAVU-DADILOV

D-rei Olga Venal

Studentă în Litere și Filozofie

Căminul Studentelor

Fig. 1

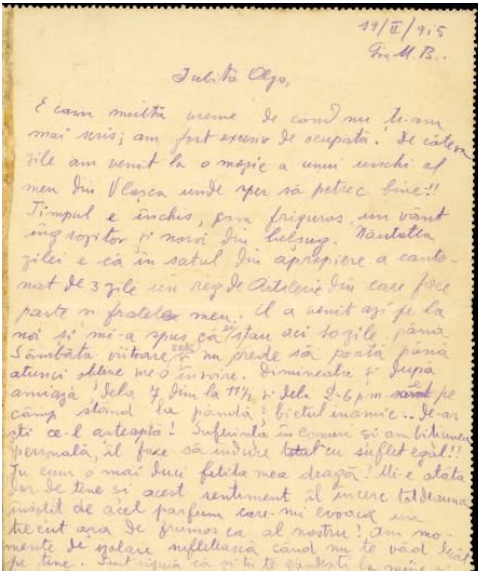
19/II/915

Gr. M. B..

Iubită Olga,

E cam multă vreme de când nu ți-am mai scris; am fost excesiv de ocupată. De câteva zile am venit la o moșie a unui unchi al meu din Vlașca unde sper să petrec bine!! Timpul e închis, cam friguros, un vânt îngrozitor și nori din belșug. Noutatea zilei e că în satul din apropiere a cantonat de 3 zile un reg. de Artilerie din care face parte și fratele meu. El a venit azi pe la noi și mi-a spus că stau aci 10 zile până Sâmbăta viitoare și nu prevede să poată până atunci altceva [illegible]. Dimineața și după amiază: dela 7 din la 11½ și dela 2-6 p.m. [illegible] pe câmp stând la pândă! bietul inamic.. De-ar ști ce-l așteaptă! Suferința în comun și am [illegible] personală, îl face să indure totul cu suflet egal!! Tu cum o mai duci fetița mea dragă? Mi-e atâta dor de tine și acest sentiment îl încerc totdeauna însoțit de acel parfum care-mi evocă un trecut așa de frumos ca al nostru! Am momente de [illegible] sufletească când nu te văd decât pe tine. [illegible]

Fig. 2

ROMÂNIA

Carte Postală

CONSTANȚA 20 MAI 916

D-lui Mihai Mitoșeriu

Regimentul 11

Roșiori Esc. IV

Fig. 3

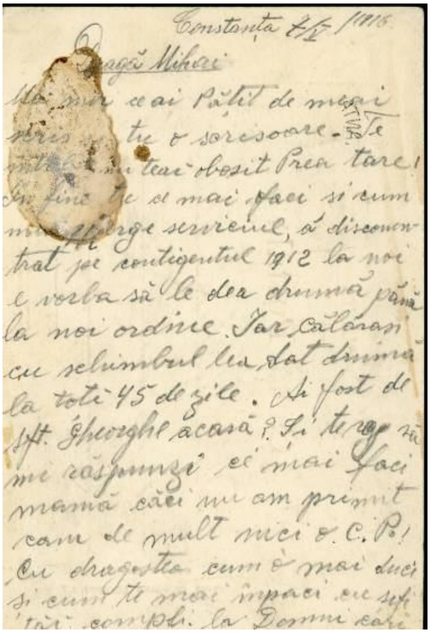
Constanța 4/V 1916

Dragă Mihai

[illegible] ce ai pățit de nu mai scrii [illegible] o scrisoare. Te [illegible] te-ai obosit prea tare. În fine ce mai faci și cum [illegible] serviciul, a desconcentrat pe contingentul 1912 la noi e vorba să le dea drumul până la noi ordine. Iar călărași cu schimbul le-a dat drumul la toți 45 de zile. Ai fost de Sf. Gheorghe acasă? Și te rog să-mi răspunzi ce mai faci mamă căci nu am primit cam de mult nici o C.P.! Cu dragostea cum o mai duci și cum te mai împaci cu [illegible] tăi [illegible]

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5

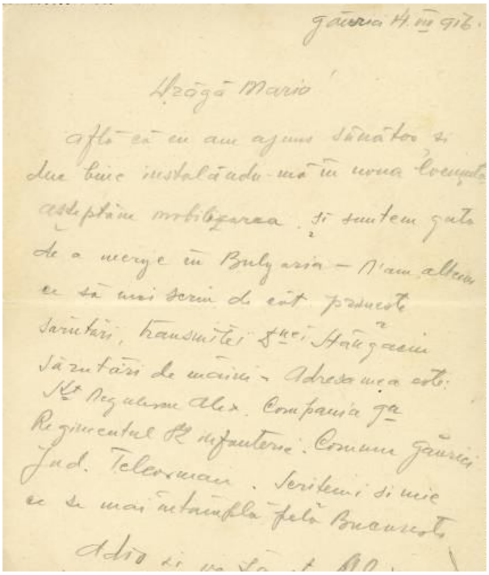
găuria 14.VIII 916.

Dragă Mario

Aflu că eu am ajuns sănătos și
sunt bine instalându-mă în noua locuință
așteptăm mobilizarea și suntem gata
de a merge în Bulgaria — N'am altceva
ce să vă scriu decât primește
sărutări, transmite D-nei Hangan
sărutări de mâini. Adresa mea este:
Slt Negulescu Alex. Compania 7a
Regimentul 82 infanterie. Comuna Găuriciu
Jud. Teleorman. Scrieți-mi și mie
ce se mai întâmplă prin București
Adio ...

Fig. 6

Fig. 7

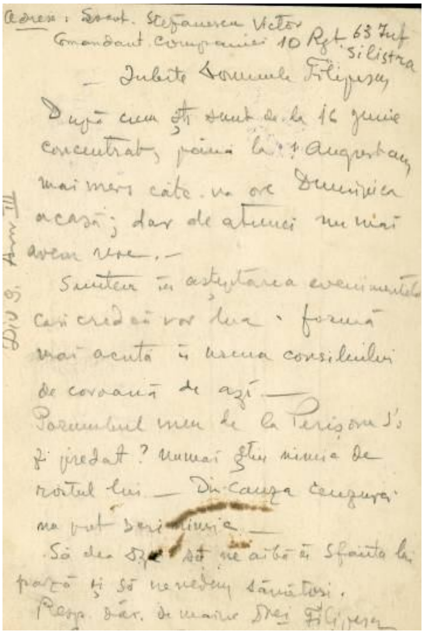
Adresa: Locot. Ștefănescu Victor
Comandant compania 10 Rgt 63 Inf Silistra
Iubite Domnule Filipescu,
După cum știi sunt de la 16 iunie
concentrat, până la 1 August am
mai mers câte va ore Duminica
acasă; dar de atunci nu mai
avem voie.—
Suntem în așteptarea evenimentelor
cari cred că vor lua o formă
mai acută în urma consiliului
de coroană de azi.—
Porumbul meu de la Perișor s'a
și predat? numai știu nimic de
rostul lui — Din cauza cenzurei
nu pot scrie nimic.—
Să dea Dzeu să ne aibă în Sfânta lui
pază și să ne vedem sănătoși.
Resp. sărut. de mâini D-nei Filipescu

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 9

Fig. 10

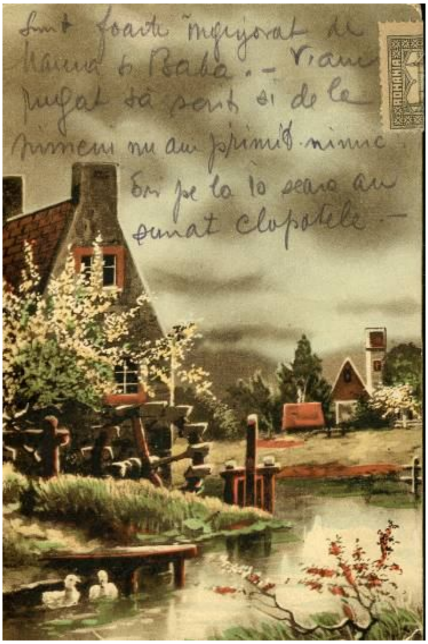

Fig. 11

https://biblioteca-digitala.ro

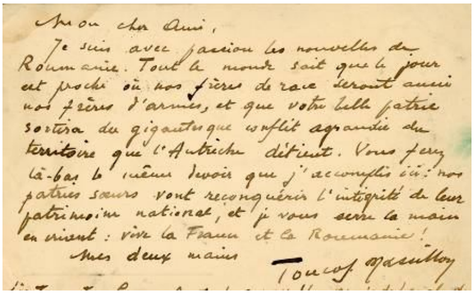

Fig. 12

Fig. 13

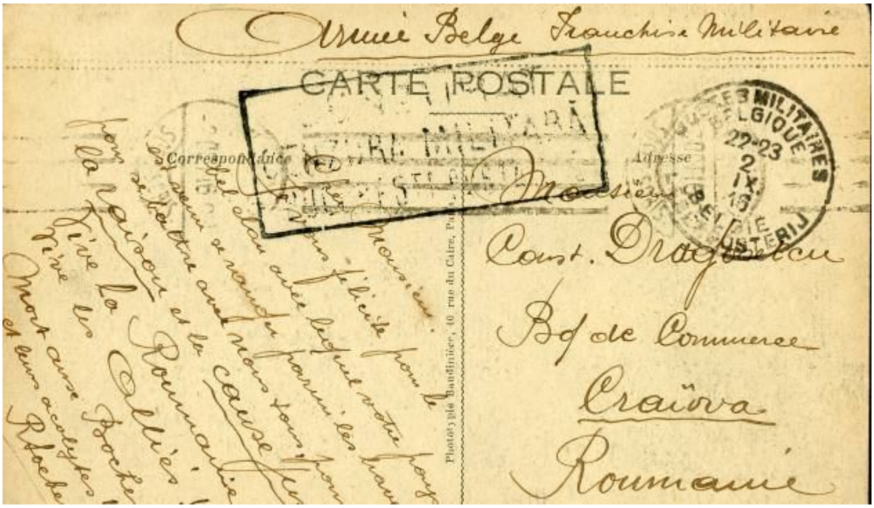

Fig. 14

Fig. 15

https://biblioteca-digitala.ro

AMINTIRI DIN SPATELE FRONTULUI: FRAGMENTE DIN CORESPONDENȚA ELENEI MUREŞIANU CĂTRE FIUL SĂU, AUREL, ANUL 1914

BIANCA LUMINȚA MICU
pur_bia@yahoo.com
Muzeul Casa Mureşenilor – Braşov

MEMORIES BEHIND THE FRONT LINE: FRAGMENTS OF ELENA MURESIANU`S CORRESPONDENCE TO HIS SON, AUREL, YEAR 1914

ABSTRACT

This article refers to 42 letters sent by Elena Muresianu to his son, Aurel A., lieutenant in reserve in the Austro-Hungarian army. The correspondence includes advices and informations about the state of Brasov city and of others front lines in the period August to December 1914.

Keywords: correspondence, Elena Muresianu, Brasov, First World War (WWI).

Atunci când am început să citesc scrisorile Elenei Mureşianu către fiul său, Aurel A., gândul m-a dus la *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. Dacă lucrarea de secol XVI vorbea despre principii bune de guvernare, de conducere a statului, cele peste 40 de scrisori, de secol XX, cercetate în arhiva Muzeului Casa Mureşenilor din Braşov oferă învățămintele unei mame către fiul său, sfaturi pentru a supraviețui în „*răsboiul ... care umple de groază pe toți*”[1], aşa cum este numit conflictul militar din 1914.

Dar cine sunt cele două personaje ale subiectului nostru, Elena şi Aurel A. Mureşianu ? Elena Mureşianu s-a născut la 13 septembrie 1862, la Braşov, şi a murit la 12 octombrie 1924; era fiica lui Ioan B. Popovici, comerciant din Banat, stabilit ulterior la Braşov şi a Zincăi I. Nica, fiica unuia dintre cei mai înstăriți negustori din Cetatea Braşovului. Despre anii copilăriei nu s-au păstrat prea multe informații, ştim doar că la o vârstă fragedă rămâne orfană mai întâi de mamă, apoi de tată, fiind luată, sub protecție, de unchiul său matern, Gh. I. Nica (important

[1] Muzeul Casa Mureşenilor-Braşov, *Arhiva Mureşenilor*, nr. inv. 15.009.

https://biblioteca-digitala.ro

comerciant din Braşov). El este cel care o va susține, financiar şi moral, la Şcoala de Arte şi Meserii a Muzeului austriac pentru artă şi industrie de la Viena, unde Elena se înscrie în anul 1884, pentru a deveni „*portraitistă*”, aşa cum mărturisea în scrisorile sale. Conştientă de limitele pregătirii profesionale pe care o putea dobândi la Viena, Elena Mureşianu inițiază numeroase demersuri în speranța obținerii unei burse din partea statului român, care să-i permită să studieze pictura la Paris sau la Roma. De asemenea, caută să obțină un post de profesor de desen în România, dar eforturile sale în acest sens sunt zadarnice. Lipsa resurselor financiare necesare pentru continuarea studiilor şi restrângerea accesului femeilor la cursurile Şcolii de Arte şi Meserii din Viena sunt motive puternice pentru a-şi abandona studiile şi a reveni la Braşov, în vara anului 1888.

La scurt timp se căsătoreşte cu dr. Aurel Mureşianu (1847-1909), important gazetar şi om politic, şi împreună vor avea doi copii – Aurel (Riculeț) şi Elena Aida (Tuca) –, de viitorul cărora se interesează tot timpul, dând dovadă de afecțiune, dar şi de autoritate atunci când este cazul. În momente dificile, precum condamnarea lui Aurel Mureşianu la închisoare, boala şi moartea acestuia, Elena Mureşianu se implică în administrarea afacerilor familiei: ziarul *Gazeta Transilvaniei*, Tipografia „A. Mureşianu”, librăria Mureşianu.

Solidaritatea umană şi sentimentul național au făcut din Elena Mureşianu un militant pentru drepturile românilor din Transilvania. Astfel, din inițiativa sa, la 27 aprilie 1894, se constituie un Comitet Național al Femeilor Române, care avea drept scop orgnizarea unor acțiuni de sprijinire a celor implicați în procesul Memorandului. Şi tot ei i se datorează inițiativa realizării medaliei comemorative *Totul pentru națiune*, veniturile obținute din vânzarea acesteia fiind folosite în scopuri naționale.

Aurel A. Mureşianu, fiul Elenei şi al lui Aurel Mureşianu, s-a născut la Braşov, la 15 iulie 1889. Încă din anii copilăriei beneficiază de pregătire în limba franceză şi cea germană, în paralel cu cea în limba română. În perioada liceului are loc „*debutul său literar*”[2], ce constă într-un foileton despre impresiile sale din călătoria în Italia, apărut în *Gazeta Transilvaniei*, precum şi câteva traduceri din Goethe, apărute în *Floarea darurilor* a lui Nicolae Iorga.

În 1907 se înscrie la Universitatea din Leipzig, unde urmează cursuri de istorie, filosofie şi filologie, iar după terminarea lor Aurel A. îşi satisface stagiul militar de un an la *Şcoala de artilerie a ofițerilor de rezervă* din Sibiu. La ieşirea din armată se orientează spre Paris, unde se înscrie la *Şcoala de Ştiințe Politice*, în cadrul căreia studiază istoria, diplomația şi, timp de 2 ani, până la izbucnirea Primului Război Mondial, dreptul.

---

[2] Alexandru Şerban, *Aurel A. Mureşianu. Repere biografice*, în „Țara Bârsei”, anul I (serie nouă), nr. 1, Braşov, 2002, pp. 101-102.

https://biblioteca-digitala.ro

În 1914 este încorporat în armata austro-ungară ca ofițer în rezervă, calitate în care s-a situat mai ales în spatele frontului, la Târgu-Mureş, la Veszprem, în Alpi etc. În 1918 este mobilizat în armata română, la Divizia a 16-a ardelenească, din care a fost demobilizat în 1920. În preajma celui de Al Doilea Război Mondial, în anul 1939, este mobilizat într-o unitate militară din nordul Transilvaniei, în calitate de căpitan în rezervă, dar ulterior va fi numit contabil, apoi administrator al spitalului militar din Braşov.

Până la moartea sa, în 1950, Aurel A. continuă ocupația tradițională a familiei, şi anume publicistica, devenind colaborator la diverse ziare şi publicații precum: *Carpații*, *Dimineața*, *Universul*, *Gazeta Transilvaniei*, *Drum Nou*, *Anuarul* de Istorie al Universității din Cluj.

În anul 1929 a înființat, împreună cu profesorul Axente Banciu, revista culturală locală *Țara Bârsei* şi a colaborat, între anii 1929 şi 1931, la apariția revistelor literare braşovene *Ritmuri* şi *Braşovul literar*, alături de Cincinat Pavelescu[3].

În semn de apreciere a personalității şi a valorii ştiințifice a operei lui Aurel A. Mureşianu, istoricul Nicolae Iorga l-a propus ca membru corespondent al Academei Române, eveniment care, însă, nu s-a materializat şi datorită izbucnirii celui de-Al Doilea Război Mondial.

Studiul de față porneşte de la cercetarea a 42 de scrisori expediate de Elena Mureşianu fiului său, Aurel, în perioada august-decembrie 1914, scrisori păstrate în arhiva Muzeului Casa Mureşenilor din Braşov[4]. Mare parte dintre ele sunt cărți poştale, inscripționate în limba maghiară sau cărți poştale de campanie (de culoare roz).

Conținutul acestora nu este foarte generos, asta şi datorită Elenei Mureşianu care îşi exprimă dorința de a primi veşti, strict, despre starea de sănătate a fiului său, dar şi datorită cenzurii; pentru ea, ca mamă, este de ajuns să primească „*cel puțin numai două trei cuvinte scrise cu mâna ta ca să ştim că eşti bine*”[5], pentru a şti că fiul său este în viață: „*scriemi întotdeauna ceea ce te priveşte numai pe tine căci altfel se poate să nu primesc cărțile. Îm ajunge dacă îmi vei scrie că eşti bine sănătos. Nici eu nu-ți voi scrie altele decât lucruri private*”[6]. Acest tip de comunicare, corespondența scurtă, va deveni, în curând, o punte de legătură între cele două personaje, singura modalitate prin care, mamă şi fiu, puteau şti unul de celălalt; aşa se simțeau şi mai apropiați, fapt pentru care Elena Mureşianu îi scrie

---

[3] *Ibidem.*
[4] *Arhiva Mureşenilor*, dos. 555, nr. inv. 15.031-15.036, dos. 561, nr. inv. 14.925, 14.927-14.932, 15.002-15.030.
[5] *Ibidem*, nr. inv. 14.929.
[6] *Ibidem*, nr. inv. 14.925.

https://biblioteca-digitala.ro

fiului său în fiecare zi, chiar dacă „*n-am voit să las să nu-ţi scriu şi azi cu toate că n-am nimic nou să-ţi comunic*”[7]. Zbuciumul sufletesc, întrebările chinuitoare despre soarta fiului său, primesc răspuns cu fiecare scrisoare venită din partea sa, din diverse zone ale frontului: „*Sunt mulţumită cel puţin când aud că eşti bine. Mai mult nici nu doresc*”[8] sau „*n-ai idee ce bucurie ne faci cu scrisorile tale căci ne mai umple de speranţă şi pe noi la zile mai senine*”[9].

În cartea poştală din 11 august 1914, Elena Mureşianu îl sfătuieşte pe fiul său: „*îngrijeşte-te să-ţi faci un cojocel pentru timpuri răcoroase căci nu se ştie cât va dura. Tot asemenea ţi-ar fi foarte de folos o manta de ploaie*”[10]. Trei zile mai târziu revine cu acelaşi sfat de a se păzi de frig şi adaugă: „*cumpără-ţi cât mai în grabă tot ce-ţi trebuie să nu vină un ordin grabnic şi să trebuiască să pleci. Ascultă-mă şi fă aşa. Cumpără-ţi un sac de dormit, este din pânză impermeabilă şi dormi în el şi pe ploaie fără să te uzi*”[11]. De asemenea, consideră că ar fi necesar şi un rucsac în spinare, „*căci e mai uşor şi intră mai mult. Acolo poţi să-ţi pui toate ce-ţi trebuie mai în grabă, asemenea conserve căci cine ştie unde ajungeţi departe de masa oficerilor şi dacă n-ai ce îmbuca la foame e rău. Trebuie să te gândeşti la toate eventualităţile*”[12]. Toate aceste sfaturi pornesc „*din grija de frig şi de alte boale unde veţi duce o viaţă mai neregulată*”[13].

Atunci când îi propune fiului său un anume material sau o anumită haină, Elena Mureşianu ţine cont şi de produsele cumpărate de ofiţeri în magazinele din Braşov: „*am auzit că aici toţi oficerii şi-au luat câte două cămăşi şi doi pantaloni făcuţi din Rohe-Seide şi alte rufe nu, căci spun că Rohe-Seide nu face păduchi când cineva nu se poate premeni des. Nişte ghete cu cuie încă şi-au luat toţi*”[14]. Dar toate aceste materiale şi toate aceste măsuri de precauţie nu ar avea valoare dacă nu ar fi şi voinţa lui Dumnezeu de a-i apăra pe oameni. Fiecare scrisoare, fiecare gând al Elenei Mureşianu face referire la puterea divină de a-l apăra pe Aurel: „*telegrama unde anunţi că veţi pleca 6 inşi mi-a venit mai neplăcut însă bun e Dumnezeu, nu desperăm, tu vei avea noroc şi nu ţi se va întâmpla nimic*”[15] sau „*Dumnezeu fie cu tine şi să te păzească mereu. Gândul nostru mereu te împresoară zi şi noapte şi ne rugăm să-ţi ajute Dumnezeu să te întorci sănătos acasă*”[16].

[7] *Ibidem*, nr. inv. 15.007.
[8] *Ibidem*, nr. inv 14.930.
[9] *Ibidem*, nr. inv 15.021.
[10] *Ibidem*, nr. inv. 15.032.
[11] *Ibidem*, nr. inv. 15.002.
[12] *Ibidem*, nr. inv. 14.925.
[13] *Ibidem*, nr. inv. 15.015.
[14] *Ibidem*, nr. inv. 15.003.
[15] *Ibidem*, nr. inv. 15.015.
[16] *Ibidem*, nr. inv. 15.016.

https://biblioteca-digitala.ro

În puținele scrisori păstrate, Elena Mureşianu povesteşte fiului său şi câteva aspecte din viața de zi cu zi a Braşovului lăsat în urmă: „*Oraşul devine din ce în ce mai liniştit; puțină lume pe stradă*”[17], concluzia fiind, la 18 august 1914, că „*Toată lumea e sub arme şi aici*”[18]. Viața economică este şi ea în impas: „*Îmi spun Domnişoarele vânzătoare din prăvălie că nu vând aproape nimic zilnic*”[19]. Aminteşte şi de activitățile de într-ajutorare a copiilor orfani sau săraci, precum şi a militarilor de pe frontul Primului Război Mondial: „*damele din Braşov sunt împărțite tot câte trei: o Romåncă, o Nemțoaică şi o Unguroaică pentru a colecta la bani pentru copii rămaşi singuri şi săraci. Şi eu am umblat eri în Blumăna în două strade. Miserie am văzut destulă. Banu n-am putut aduna căci pe acolo locuesc oameni săraci*”[20]; „*Ni se cer mereu la rufererie ce avem de prisos. Am cârpit şi eu toți ciorapii câți îi mai aveai tu acasă ş-am făcut 12 perechi şi le-am mai dat şi cizmele tale vechi, 3 cămăşi vechi ale tale, le-am cârpit şi o pereche de pantaloni. Ni se cer şi cărți şi reviste să caut în pod printre cărți să le dau ?*”[21]; „*Pe aici se fac mereu colecte pentru Răniți. Acum se colectează pentru ca să se facă pom de Crăciun pentru cei bolnavi şi răniți. Se spune că s-a luat inițiativa ca la fiecare soldat care e pe câmpul de luptă să se trimită un dar de Crăciun*”[22]. Biserica este plină de soldați şi de femei care „*dau o mulțime de pomelnice ... pentru soții lor porniți la luptă*”[23]. Speranța că războiul se va termina cât mai repede se pune acum şi în ghicitoare: „*Tot Mme Pop mi-a spus că a cetit într-un ziar că Mme Tebe renumită Prestigitatoare a spus că resbelul nu va dura mult şi că pacea se va încheia la 7 noiembrie. Spunea că ea a prezis că Papa va muri în timpul resbelului şi aşa s-a şi întâmplat. Bine ar fi să fi propovăduit un adevăr*”[24].

Ziarele continuă să rămână principalele surse de informații, chiar dacă, uneori, ele sunt controversate: „*După Brassai-Lapok au sosit azi noapte aici 17 răniți ... Se zice că listele morților le poți citi la poliție şi spunea Mme Benția că le-au citit şi au fost tot nume străine, trebuie că n-au fost din regimentele de aici. Zice că mai mulți Ruteni sunt între morți*”[25]; „*În Gazetă s-a publicat un ordin ministerial să ne facem conserve de prune căci resbelul va fi greu. Poate nici nu vom găsi nimic prin piață. Ferească Dumnezeu şi de zile grele. Trebuie să-mi*

[17] *Ibidem*, nr. inv. 14.925.
[18] *Ibidem*, nr. inv. 15.006.
[19] *Ibidem*, nr. inv.15.013.
[20] *Ibidem*, nr. inv. 15.031.
[21] *Ibidem*, nr. inv. 15.013.
[22] *Ibidem*, nr. inv. 15.023.
[23] *Ibidem*, nr. inv. 15.030.
[24] *Ibidem*, nr. inv. 15.010.
[25] *Ibidem*, nr. inv. 15.030.

https://biblioteca-digitala.ro

cumpăr făină, cartofi, varză, diferite legume, vreo 2 şunci slănină ...”[26]; „*Ziarele de aici descriu victoriile armatelor noastre. Ziarele din România spun de victoriile duşmanilor. Nu şti ce să mai crezi*”[27].

Ori de câte ori află mai multe informaţii despre evenimentele de pe celelalte fronturi, Elena Mureşianu se simte datoare să le împărtăşească şi fiului său: „*azi după o telegramă ce a sosit am auzit că s-ar da o luptă decisivă şi crâncenă la granița Galiției între ruşi şi austrieci* (...). *Nu am mai auzit că Ruşii să intre în România; de acolo sosesc cărţi poştale. Ţara este gata mobilizată*”[28]; „*Parisul, cetim, că ar fi deja împresurat. Dă Doamne să se împace şi să se termine vrajba între popoare*”[29].

În scrisoarea din 3 octombrie 1914, Elena Mureşianu îşi încuraja fiul, spunându-i: „*şi acum băiete drag ai curaj şi sânge rece că toate vor fi bune*”[30]. Aveau să fie bune, dar nu curând, ci abia şase ani mai târziu, în anul 1920, când Aurel A. avea să fie demobilizat din armata română din care făcuse parte de la sfârşitul anului 1918.

Dincolo de informaţiile care fac referire strict la prima conflagraţie mondială, corespondenţa dintre cele două personaje ne dezvăluie şi câteva trăsături din personalitatea Elenei Mureşianu. Sfaturile ei, rămase peste timp în Arhiva Mureşenilor din Braşov, chinul sufletesc, sunt aceleaşi pe care orice mamă le-a trăit atunci când şi-a ştiut copilul în pericol, pe frontul Primului Război Mondial.

Bibliografie

Muzeul Casa Mureşenilor-Braşov, *Arhiva Mureşenilor.*

Alexandru ŞERBAN, *Aurel A. Mureşianu. Repere biografice*, în „Ţara Bârsei”, anul I (serie nouă), nr. 1, Braşov, 2002.

Lista ilustraţiilor

Fig. 1 – Carte poştală, Arhiva Mureşenilor, nr. inv. 14.930.
Fig. 2 – Manuscris Elena Mureşianu, Arhiva Mureşenilor, nr. inv. 15.013.
Fig. 3 – Manuscris Elena Mureşianu, Arhiva Mureşenilor, nr. inv. 15.013.
Fig. 4 – Carte poştală militară, Arhiva Mureşenilor, nr. inv. 14.932.

[26] *Ibidem*, nr. inv. 15.010.
[27] *Ibidem*, nr. inv 15.018.
[28] *Ibidem*, nr. inv 15.007.
[29] *Ibidem*, nr. inv 15.014.
[30] *Ibidem*, nr. inv 15.015.

https://biblioteca-digitala.ro

LEVELEZŐ-LAP

14930

MUZEUL
JUD. Bv.

6.

BRASSO
14 AUG 23 -E 6

Muresianu Aurel
Lászlós urnak
Tötöteg
5 tábori ágyus ezred
Maros Vásárhely
tábori posta 23.

Fig. 1

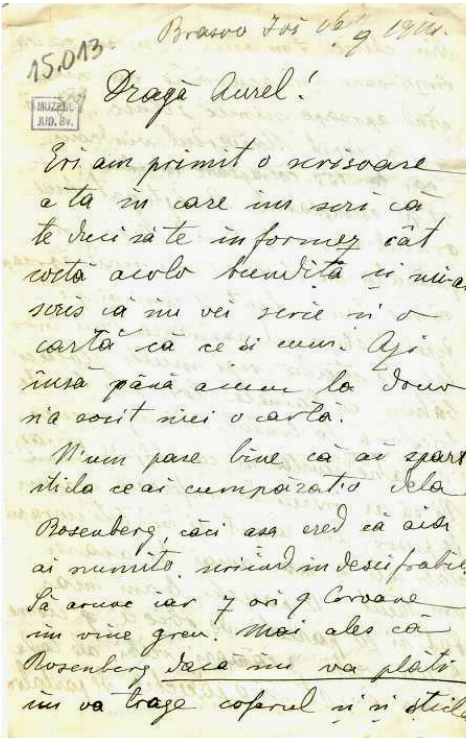
Brasso Joi 16. 9 1914.

15.013

MUZEUL
JUD. Bv.

Dragă Aurel!

Eri am primit o scrisoare a ta in care imi scri că te deci să te informez cât costă acolo bunduța și mi-ai scris că îmi vei scrie și o cartă că ce și cum. Aşi însă până acum la doua n'a sosit nici o cartă.

N'um pare bine că ai spart sticla ce ai cumpărat'o dela Rosenberg, căci aşa cred că aici ai numito, scriind indescifrabil. Să arunc iar 7 ori 9 Coroane îmi vine greu. Mai ales că Rosenberg dacă nu va plăti îmi va trage coferul și și sticla

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

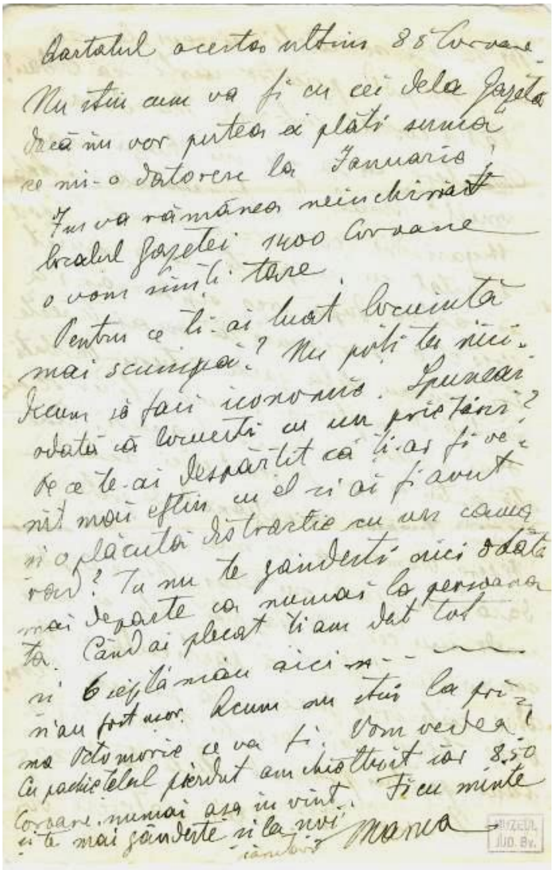

Cartalul acesta ultimul 38 Coroane
Nu știu cum va fi cu cei dela Gazetă
dacă nu vor putea să plăti suma
ce ni-o datoresc la Ianuarie?
Iar va rămânea neînchiriat
localul Gazetei 1400 Coroane
o vom simți tare
Pentru ce ți-ai luat locuință
mai scumpă? Nu poți tu nici-
decum să faci iconomie. Spuneai
odată că locuești cu un prieten?
de ce te-ai despărțit că ți-ar fi ve-
nit mai eftin cu el și ai fi avut
și o plăcută distracție cu un camarad?
Tu nu te gândești aici odată
mai departe ca numai la persoana
ta. Când ai plecat ți-am dat tot
și 6 [illegible] aici [illegible]
n'au fost usor. Acum nu știu la pri-
măvară ce va fi. Vom vedea
[illegible] 8.50
Cu padiotelul pierdut am [illegible]
Coroane numai așa în vânt. Fii cu minte
și te mai gândește și la noi [illegible]
Mama

MUZEUL JUD. Bv.

Fig. 3

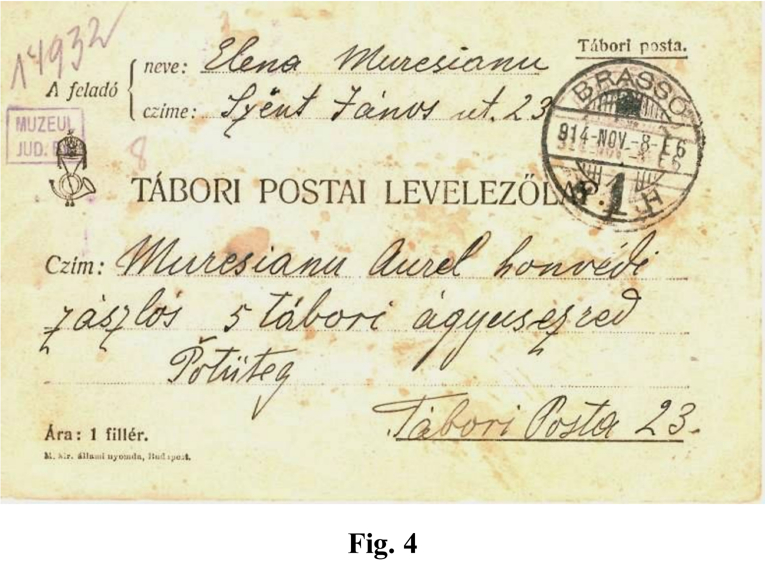

14932

Tábori posta.

A feladó neve: Elena Muresianu
czime: Szent János ut. 23

MUZEUL JUD. Bv.

BRASSÓ 914 NOV 8 E6

TÁBORI POSTAI LEVELEZŐLAP.

Czím: Muresianu Aurel honvédi
zászlós 5 tábori ágyusezred
Pótüteg
Tábori Posta 23.

Ára: 1 fillér.

M. kir. állami nyomda, Budapest.

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

INTRAREA TRUPELOR ROMÂNE ÎN BRAN – 15 AUGUST 1916

Bunicii mele Ana Stoian,
întemnițată în Cetatea Făgăraşului
pentru vina de a fi primit cu pâine şi flori oştenii români
ce au eliberat Branul în zilele de 14-16 august 1916.

EMIL STOIAN
stoiancoriolan@clicknet.ro
Braşov

L`ENTRÉE DES ARMÉES ROUMAINES PAR LE COL DE BRAN – 15 AOÛT 1916

RÉSUMÉ

L`entrée de la Roumanie dans la Première Guerre Mondiale a coïncidé avec la penetrasion des Armées Roumaines par le col de Bran, comitat Făgăraş, dans la Transylvanie.

Le premier héros George Poenaru Bordea y tombe pendant la nuit de 14-15 août 1916.

Le défile Bran – Câmpulung a été arrosé par le sang de millers des héros.

Mots clés: George Poenaru Bordea, héros dans le pas Bran 1916.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea a găsit Țările Române constrânse în cleştele încins al unor imperii puternice, avide de noi cuceriri şi dornice de subjugarea altor popoare.

Pe fondul unei situații geopolitice complexe, deşi se acumulau mari tensiuni, nimic nu prefața schimbări radicale. Contextul tulbure al acelor ani obliga pe diplomații şi oamenii noştri politici să adopte o strategie abilă menită să poată salva măcar în parte drepturile şi interesele legitime ale românilor.

În raportul de forțe existente, satisfacerea cerințelor politice, militare şi economice ale României a condus la apropierea ei de Tripla Alianță şi încheierea la Viena, în 18/30 octombrie 1883, a unui *Tratat secret*, semnat de Kálnoky şi Sturdza. Chiar dacă el nu asigura în întregime aspirațiile româneşti, pentru o anume perioadă a conferit un climat de echilibru în această parte a Europei şi în pofida

https://biblioteca-digitala.ro

unor diferende şi a mai multor crize tratatul a fost de patru ori prelungit, ultima dată în 1913[1].

Istoriografia este unanimă în a eticheta ca declanşator al primei mari conflagraţii mondiale atentatul de la Sarajevo, din ziua de duminică, 28 iunie 1914, în care au căzut victime arhiducele Franz Ferdinand, moştenitorul tronului Austro-Ungariei, şi soţia sa, Sophie, contesă de Hohenberg, executat de extremistul sârb bosniac Gavrilo Princip, alături de alţi complici, sprijiniţi de organizaţiile secrete *Unire sau moartea* (*Mâna Neagră*) şi *Bosnia Tânără*[2].

Apropierea şi sentimentele pe care le avea împăratul Germaniei, Wilhem al II-lea, pentru moştenitorul tronului, cât şi convingerile sale cu privire la principiile monarhice au făcut ca acesta să susţină Austria în acţiunile de pedepsire a Serbiei[3].

Ultimatumul adresat de Austro-Ungaria, la 23 iulie 1914, Serbiei, a fost parţial acceptat de regele sârb Petru I şi guvernul său; o exprimare reticentă şi evazivă o conţinea doar răspunsurile cu privire la suveranitatea teritoriilor sârbe. În pofida acestei atitudini, la 28 iulie 1914 Austro-Ungaria declara război Serbiei, spre regretul manifestat de Kaiser şi Ţarul rus.

La 1 august Wilhem al II-lea ordona mobilizarea generală, având ca suport strategic *Planul Schlieffen*, pe 3 august Germania declara război Franţei şi Belgiei, iar la 4 august Marea Britanie declara război Germaniei.

Bombardarea Belgradului de către austrieci, în ziua de 29 iulie, a fost pretextul ca Ţarul să ordone mobilizarea generală, la care, pe 31 iulie, Germania va reacţiona prin emitereea unui ultimat de numai 12 ore. Nimic nu a mai putut opri maşinăria infernală a războiului[4].

România Regelui Carol I era legată prin mai multe tratate şi înţelegeri diplomatice de Puterile Centrale, dar interesele naţionale, în special soarta românilor transilvăneni, o obligau să menţină anumită prudenţă şi distanţă şi să privească scena războiului de pe o poziţie de neutralitate. Încă de la început România a fost dominată de necesitatea istorică de a realiza înfăptuirea unirii teritoriilor locuite de români şi împlinirea idealului privind întregirea neamului[5].

---

[1] Dragomir Silviu Bertoni, *Relaţiile româno-austro-ungare în perioada 1900-1914*, teză de doctorat, mss., Craiova, 2012, pp. 15-16.

[2] Erich Zöllner, *Istoria Austriei,* vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, pp. 590-593.

[3] Istoriografia citează *Pactul de la Konopişt*, încheiat între Wilhem al II-lea şi Franz Ferdinand, în urma vizitei pe care împăratul a efectuat-o la începutul lui iunie 1914 la această reşedinţă din Boemia a arhiducelui. Vezi Miroslav Brožoský, *Konopiště*, Praga, 1999, pp. 1-33; Ion Rusu Abrudeanu, *România şi Războiul Mondial,* Editura Librăriei SOCEC, Bucureşti, 1921, pp. 23-24.

[4] Pentru centenarul declanşării războiului vezi recent „Historia”, XIL, nr. 149, iunie 2014, pp. 3-77. „Magazin istoric”, XLVIII, nr. 7 (568), iulie 2014, pp. 9-26.

[5] Citām doar: D. Drăghicesco, *La Transylvanie*, Paris, 1918, pp. 1-12, Ioan Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge,* Centrul de Studii şi Cercetări privitoare la

https://biblioteca-digitala.ro

Neutralitatea se menţine până la sfârşitul domniei lui Carol I, 25 septembrie/10 octombrie 1914, şi va fi continuată de Regele Ferdinand.

Nicolae Filipescu adresa Regelui Ferdinand, la 15 februarie 1915, o pilduitoare urare în care se arăta printre altele: „*Sire, eşti trimisul lui Dumnezeu ca să împlineşti visul unui neam.Vei fi cel mai mare voievod al țării, împodobindu-te cu titlurile lui Mihai Viteazu: Domn al Ardealului, al Țării Româneşti, aducând pe deasupra şi strălucirea purpurei regale sau, răspuns în cel mai suprem avânt de vitejie al neamului, vei fi sfințit ca erou național. De aceea, mărirea ce ți-o urăm, Sire, este: să te încoronezi la Alba Iulia sau să mori pe câmpul de la Turda*”[6].

La 15 august 1916, Regele Ferdinand, în *Proclamație la declararea războiului de întregirea Neamului*, îşi exprimă convingerea că „*O luptă aprigă vă aşteaptă. Cu bărbăție să'i îndurăm însă greutățile şi cu ajutorul lui Dumnezeu isbânda va fi a noastră.*

Arătați-vă deci demni de gloria străbună.

Dealungul veacurilor un neam întreg vă va binecuvânta şi vă va slăvi”[7].

Învingându-se pe sine, suveranul a declarat război Puterilor Centrale, în timp ce familia Hohenzollern l-a socotit trădător de neam, iar împăratul Wilhelm al II-lea i-a retras gradele militare, onorurile şi decorațiile, fiind şters din rândul membrilor familiei[8].

Axa transcarpatică Bran-Rucăr-Câmpulung a reprezentat, din cele mai vechi timpuri, o poartă de intrare atât dinspre Transilvania spre Țara Românească, cât şi invers, fapt ce a făcut ca în perioada premergătoare intrării României în vâltoarea marii conflagrații să cunoască febra pregătirilor de război.

În centru frontului românesc transilvănean, având mai multe, dar foarte importante trecători de cucerit – Bran, Predeal, Bratocea, Buzău –, a fost amplasată Armata a II-a. Pierderea acestor punți transalpine deschidea drumul inamicului spre Bucureşti[9]. Pregătirile şi planurile de acțiune, în momentul intrării României în război, au condus la aplicarea *Ipotezei Z* sau *Planul de campanie român 1916*, care prevedeau atacarea Transilvaniei pe un front în formă concavă şi amplasarea

---

Transilvania, Sibiu, 1944; Milton G. Lehrer, *Ardealul pământ românesc*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989.

[6] Ioan Lupaş, *Istoria unirii românilor*, Editura Scripta, Bucureşti, 1993, p. 257.

[7] *Cuvântări de Ferdinand I Regele României*, Bucureşti, 1922, p. 97.

[8] Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. II*, Ferdinand,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2010, p. 24.

[9] Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea neamului. 1916-1919.* Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, pp. 247-248; Neculai Cibin, *Răsboiul nostru,* Editura Grafoanaytis, Ploieşti, 2013, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

Armatei a II-a, principala forță, în centru, având comandant pe generalul Averescu şi şef de Stat Major pe generalul Stratilescu[10].

Urmărind descrierea făcută după carnetul de note al ofițerului român C. Calotescu, participant la Primul Război în cadrul Regimentului nr. 30 Muscel[11], constatăm că pregătirile militare în zona Bran-Câmpulung erau în desfăşurare în cursul anului 1915. Astfel, în 28 august 1915 regimentul a primit ordin de dislocare începând cu dimineața zile de 29 august[12].

Potrivit Ordinului Corpului II Armată, cu nr. 143, *Secret*, din 27 august, se dispunea: „*În conformitate cu ord. M. St. M. No. 477 din 27 August 1915, am onoarea a vă ruga să binevoiți a dispune ca Reg. Muscel No. 30 cu secțiile de mitraliere, sub comanda Dv. să fie transportat imediat, pe jos, la Rucăr, unde se va pune sub ordinele Comandantului Bg. 6 Infanterie*”.

De asemenea, se preciza că „*Fiecare om va avea asupra sa 160 cartuşe*”, iar „*Chesoanele de muniții se vor lua pline*”. „*Trupa va fi îmbrăcată cu garnitură de războiu, având asupra sa cojoacele şi căciulile*”[13].

Regimentul Muscel nr. 30 s-a cantonat la Rucăr, fiind primul efectiv militar care va constitui *Grupul de acoperire Bran*[14]. Până în vara lui 1916, în componența acestuia mai intrau batalioane din Regimentul de infanterie 22 Dâmbovița, Regimentul infanterie 4 Argeş, Regimentul infanterie 28 Radu Negru, câte un divizion de artilerie din componența regimentelor 6 artilerie şi 2 obuziere, o baterie de 87 mm, o baterie de 53 mm, un detaşament de pionieri[15].

Grupul de acoperire Bran constituia Brigada a 6-a infanterie, din cadrul Diviziei 3 infanterie, a Armatei a II-a Române[16].

---

[10] Mircea Tănase, *De la Armata a II-a la Comandamentul 2 Operațional Întrunit „Mareşal Alexandru Averescu”,* în vol. ”Mărăşti-Mărăşeşti-Oituz: Ținut al jertfei şi al biruinței”, coordonatori: Gheorghe Buzatu, Horia Dumitrescu, Editura PALLAS, Focşani, 2007, pp. 414-415; Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine amintiri din vremea celor de azi*, Editura Albatros, Bucureşti, 1991, p. 248; Victor Atanasiu, *Unele considerații asupra angajării României în primul război mondial - Ipoteza „Z”,* în ”Studii”, tom 24, nr. 6, 1971, p. 1213.

[11] Constantin Calotescu, *În luptă cu Regimentul Muscel No. 30*. Lucrare aprobată de Marele St. Major cu ordinul No. 6245 din 29 Noembrie 1929, Editura Inst. de Arte Grafice „Lucia”, Bucureşti, pp. 15-55. Autorul, absolvent al Şcolii de ofițeri activi Bucureşti, promoția 1910, a făcut întreaga campanie pentru întregirea neamului în acest regiment şi a fost decorat *Cavaler al Ordinului Mihai Viteazul cl. III*.

[12] *Ibidem,* p. 15.

[13] *Ibidem,* p. 16.

[14] *Ibidem,* p. 17.

[15] *Ibidem*, p. 18.

[16] Serviciul Istoric al Marelui Stat Major, *România în Războiul Mondial 1916-1919,* vol. I, Bucureşti, 1934, pp. 219-220.

https://biblioteca-digitala.ro

Rațiunea constituirii acestei structuri militare, aşa cum reiese din ordinul dat de comandantul său, colonel Paraschiv Vasilescu, viza concentrarea de forțe inamice în acest sector de frontieră şi necesitatea respingerii unor atacuri chiar dacă România se afla *„pe picior de pace”*[17].

Ordinul de organizare a sistemului defensiv român prevedea *„patru linii de întărire”*, *„bariere perpendiculare şi mine de campanie”*, *„observatoare pe toată întinderea pozițiilor”*, linii telefonice, *„bordee pentru oameni şi adăposturi pentru cai şi material în imediata apropiere”*, *”instalații pentru apă, pe fiecare linie”*, *„şanțuri de trăgători pentru infanterie cu blindaje şi comunicații, adăposturi pentru ofițeri, muniție şi hrană”*, *„adăposturi pentru mitraliere, pentru tunuri şi drumuri de acces”*, *„rețele de sârmă ghimpată, abatise, gropi de lup, lucrări falşe, semnale de alarmă”*[18].

De cealaltă parte, în Defileul Branului – cum ştim, flancat spre NE de Munții Bucegi şi spre SV de Munții Piatra Craiului –, datorită importanței strategico-militare în decursul timpului s-au efectuat numeroase lucrări de fortificare.

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi până în perioada premergătoare războiului s-au efectuat numeroase lucrări de apărare – tranşee în Poarta, pe Dealul Castelului şi pe Măgura Branului au fost săpate în pământ şi piatră tranşee şi chiar o redută[19]. De la tranşeele şi valurile de pământ, ale căror urme se mai văd şi astăzi, aceste locuri sunt denumite de localnici *La festunguri*, evident de la cuvântul german *das Festung* – cetate.

În vara lui 1916 norii negri ai războiului planau asupra zonei şi populației.

Cu ani în urmă, Ioan Fânaru mi-a povestit că atunci *„a cântat cucuveau de pe turla Bisericii din Predealul Branului şi am ştiut că vor veni vremuri grele şi moarte. Curând au luat ungurii clopotele de la biserică ca să le topească pentru muniție. Apoi a început războiul”*[20].

La 4/17 august 1916 se încheie la Bucureşti *Convenția politică* secretă între România, Franța, Marea Britanie, Italia şi Rusia, prin care țara noastră *„se angajază să declare război şi să atace Austro-Ungaria”* şi de asemenea *„să înceteze, din momentul declarării războiului, toate relațiile economice şi schimburile comerciale cu toți inamicii Aliaților”*[21].

În ziua de 14 august, orele 10 dimineața, la Palatul Cotroceni, Regele Ferdinand convoacă Consiliul de Coroană care, la insistențele regelui şi a primului

[17] C. Calotescu, *op. cit.,* p. 17.
[18] *Ibidem*, pp. 17-18.
[19] Vezi şi Cartea Funciară nr. 257, Poarta Bran.
[20] Inf. Ioan Fânaru din Predealul Branului, 1960.
[21] *1918 la Români. Documente,* vol. I, Bucureşti, 1984, pp. 766-767.

https://biblioteca-digitala.ro

ministru Ion I.C. Brătianu, în urma unor discuții aprinse hotărăşte intrarea României în război[22].

Era un gest îndreptat împotriva dinastiei din care făcea parte, dar regele a dorit binele istoric al țării şi a exclamat: „*Ştiu că hohenzollernii n-au obiceiul să fie învinşi; de aceea, prima victorie am repurtat-o asupra mea*”[23].

Sectorul de frontieră extrem de important care cuprindea trecătorile Bran şi Predeal era asigurat de Armata a II-a română şi în special de Regimentele 30 Muscel şi 22 Dâmbovița[24].

Inamicul opunea Divizia a 71-a infanterie, condusă de generalul Goldbach, iar apărarea Braşovului era cu predilecție asigurată de Regimentul 82 secuiesc, format din oameni ce cunoşteau bine regiunea.

Cu puțin înaintea intrării României în război, Regele Ferdinand declară neutralitatea[25], iar *Gazeta Transilvaniei* asigura, la 20 iulie/2 august, că „*Despre o schimbare în cursul politicei române nu poate fi docamdată vorba*”[26]. Mai mult, Brătianu motiva poziția țării: „*Căci avem o alianță cu Puterile Centrale, dar nimic cu Puterile Quadruplei*”[27].

Chiar dacă zvonurile despre intrarea României în război şi începerea luptelor circulau de mai mult timp până în trecătorile Carpaților, duminică 14 august 1916 nimic nu proba o începere a luptelor, în plus, luni fiind Sf. Maria, mai mulți ofițeri şi soldați au primit învoiri. În ținută îngrijită, pe cărări şi drumuri de munte, pe „*minunata şosea națională, care şerpuieşte printre brazi dela Vama Giuvala spre Podul Dâmboviței*”, coborau în uniforme numeroşi oşteni ai Armatei Române în drum spre reşedința regimentului de la Podul Dâmboviței sau casele lor[28].

Era o metodă de derutare a inamicului, care avea mulți spioni în zonă şi luau permanent informații despre mişcarea trupelor române ?

Oricum în cursul dimineții a venit ordin ca în seara zilei de 14 august, orele 19, toate trupele să fie pregătite şi echipate de război, pentru a primi inspecția

---

[22] Ion Mamina, *Consilii de Coroană,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, pp.53-86; I. Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, pp. 98-105; Dumitru Suciu, *Monarhia şi făurirea României Mari*, Editura Albatros, Bucureşti, 1997, pp. 53-87.
[23] I. Mamina, *op. cit.,* p. 86; D. Suciu, *op. cit.*, p. 180; Neculai Mohior, Ion Dănilă, Vasile Popa*, Ferdinand I văzut de contemporanii săi,* Editura Militară, Bucureşti, 2006, pp. 87-89; C. Argetoianu, *op. cit.*, vol. III, 1916-1917, Editura Humanitas, Bucureşti, pp. 10-13.
[24] C. Kirițescu, *op. cit.*, pp. 247-250.
[25] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 142, 5(18) sept. 1916, LXXIX, Braşov.
[26] *Ibidem*, nr. 155, 20 iulie (2 aug.) 1916; vezi şi *Gazeta Transilvaniei*, nr. 160, 27 iulie (2 aug.) 1916.
[27] *Ibidem*, nr. 168, 4(18) aug. 1916.
[28] C. Calotescu, *op. cit.*, pp. 28-29.

https://biblioteca-digitala.ro

generalului Cotescu, comandantului Corpului II Armată[29]. Aşa prevedea ordinul primit în plic de toate companiile, de la agenţii de legătură, care alergând călări le-au predat în întreaga zonă, deşi comandanţii încercaţi nu credeau acest lucru[30].

Începând cu orele 11 „*trebuiau luate toate măsurile prescrise de ordin*”, la orele 15 „*se va opri circulaţia pe drumurile ce duc la frontieră*”, „*către orele 16 companiile se îndreptau spre Km. 90, unele scoborând din vârful munţilor, altele urcând dinspre Podul Dâmboviţei*”[31].

Potrivit însemnărilor lt.-col. C. Calotescu, la orele 19, în scopul trecerii frontierei, trupele cu dotare de război aveau următoarea aşezare:

„*- Coloana din dreapta (Bat. III din Reg. 28 Inf.) cu itinerariul: Fundăţica-Moeci-Şimon-Poarta, pe Valea Fundăţica la 2 Km. E şoseaua Rucăr-Bran.*

- Coloana centrală (Reg. 30 Muscel, Reg. 22 Inf. cu Bat. II, III şi 1 Div. din R. 6 Art. şi o baterie de 87 mm) care va urma drumul Rucăr-Bran, la Km. 90.

- Coloana din stânga (Bat. II din R. 4 Inf.) destinată a urma drumul Ciocanul-Zărneşti, la Ciocanul”[32].

„*Către orele 20 întreg regimentul se găsea complect adunat pe dreapta şoselei în dreptul Km. 90 cu armele piramide şi în aşteptere de ordine noui.*

În fine se deschide plicul.

Nu era nici inspecţia D-lui General Comandant al C. 2 A.; nu era nici exerciţiul cu scopul de a se cunoaşte de pe acum compunerea coloanei şi a o deprinde cu operaţiunile ce va avea de îndeplinit, ci era ”Războiul”, războiul României contra Austro-Ungariei, războiul pentru întregirea Neamului ...”[33].

Potrivit Ordinului C. 2 A. Nr. 2523, comunicat telegrafic prin Ordinul nr. 11 al Diviziei a 3-a, începând cu orele 21 ale zilei de 14 august eram în stare de război cu Puterile centrale[34].

„*La orele 21 precis, conform ordinului de operaţie, Nr. 1 al Brig. 6 Inf., Regimentul Muscel nr. 30 care se găsea adunat la Km 90, cu un efectiv de 59 ofiţeri şi 2.590 trupă (având ordinea de bătaie din anexa 1) va ataca prin*

---

[29] *Ibidem,* p. 29.
[30] *Ibidem,* pp. 30-32.
[31] *Ibidem,* p. 32.
[32] Serviciul Istoric al Marelui Stat Major, *op. cit.*, pp. 219-220; Serviciul Istoric al Armatei, Lucian Drăghici, *Acţiunile armatei române în zona Bran-Câmpulung Muscel în toamna anului 1916,* mss., nr. A 752/11.02. 2013; C. Calotescu, *op. cit.*, p. 32.
[33] C. Calotescu, *op. cit.,* p. 33. Vezi şi Stelea (Iosifescu) Mădălina Maria, *Judeţul Muscel în anii Primului Război Mondial,* teză de doctorat, Universitatea Valahia Târgovişte, 2010, mss., pp. 100-103, citând Arhivele Ministerului Apărării Naţionale, Direcţia Judeţeană Argeş, Fond Regimentul 30 Infanterie Muscel, dosar 78/1921, f. 52; (în continuare, A.M.Ap.N.).
[34] C. Calotescu, *op. cit.,* p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro

surprindere cu Compania 9-a sub comanda Lt. Cuhn Alexandru Vama ungurească şi pichetul de Grăniceri dela Vama Giuvala, iar cu Compania 11-a sub comanda Lt. Cepleanu Grigore Secția de Jandarmi unguri pe care vor pune imediat stăpânire, căutându-se a se captura tot efectivul şi a se tăia legăturile telefonice, în scopul de a împiedica orice comunicare înapoi.

În urma acestei prime operațiuni, Regimentul Muscel Nr. 30, care forma coloana din centru cu 3 Batalioane şi 1 Divizion Art., printr'un atac de noapte trebuia să pună stăpânire până în zorii zilei pe localitatea Bran şi înălțimile dimprejur, la 12 Klm depărtare de frontieră.

Acțiunea regimentului era ajutată de cele 2 coloane laterale cari urmau să înainteze, cea din dreapta către Poarta (S. E. Bran) şi cea din stânga către Zărneşti şi Măgura (N. E. Bran)"[35].

Pus în mişcare, Regimentul Muscel Nr. 30 depăşeşte km 90 şi se îndreaptă spre Vama Giuvala având următoarea organizare:

„*Bat. III în antegardă, apoi Bat. II-I.*

Noaptea aşternuse vălul său negru peste culmile cele mai înalte ale munților Muscelului. Pe şoseaua națională coloana centrală (R 30 inf.) înainta într'o linişte de mormânt. Nu se auzea o şoaptă, nu se auzea un zgomot, doar marşul coloanei în capul căreia mergea Lt. Col. Poenarul ajutorul comandantului care dorea să supravegheze executarea primelor operațiuni dela graniță pentru ca reuşita lor să fie complectă.

La Km. 93 compania 11, Locot. Cepleanu Grigore, se desprinde din şosea şi se îndreaptă spre secția de jandarmi unguri, care se găsea la 1 km N. V. de Vamă la un cot al şoselei naționale în apropiere de frontieră, iar compania 9-a Locot. Cuhn continuă marşul pe şosea spre vama ungurească şi pichetul de grăniceri. Restul regimentului se opreşte până când cele 2 companii îşi vor fi îndeplinit misiunea"[36].

În acest timp compania a 9-a comandată de locotenentul Alexandru Cuhn se îndrepta spre pichetul de frontieră. Iată descrierea acestor momente: „*În punctul de frontieră Giuvala la o depărtare de 50-100 metri de bara care despărțea pe şosea Ungaria de România se găsea pichetul de grăniceri unguri şi vama ungurească legată telefonic cu interiorul.*

Pichetul avea o santinelă pe şosea, chiar lângă bara despărțitoare. Această santinelă fusese obicinuită încă de multă vreme să vadă atât în cursul zilei cât şi al nopței santinelele şi patrulele româneşti cari făceau paza în acest sector şi cari, printr'un consimțământ reciproc puteau trece, pentru îndeplinirea serviciului, pe teritoriul străin.

---

[35] *Ibidem,* pp. 33-34.
[36] *Ibidem,* p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

Nu a fost deci nici o surprindere pentru santinelă când, în seara zilei de 14 August către orele 9, o patrulă românească tare de 3 oameni se apropiau de locul unde santinela ungurească stătea de pază.

Ca şi cum nimic nu trebuia să se întâmple, unul din oamenii patrulei, un muscelean sdravăn şi hotărât se apropie şi intră în vorbă, în timp ce ceilalţi 2 trec pe sub bara (lucru care se întâmpla adesea înainte de această seară şi se întâmpla în mod intenţionat), întrebând pe ungur dacă au adus la vamă bere proaspătă. Conversaţia abia se începe şi deodată Ungurul este izbit puternic cu o lovitură formidabilă de pumn drept în faţă, în timp ce unul din 2 soldaţi îl cuprinde pe la spate astupându-i gura cu un şerveţel.

Din cauza întunericului mişcarea nu reuşeşte imediat şi Ungurul are vreme ca în cele câteva secunde să dea un strigăt.

Acesta i-a fost fatal căci o baionetă mânuită cu putere îi răpune viaţa; strigătul lui însă a fost salvarea pichetului şi alte neajunsuri pentru noi cari se vor vedea mai departe. În clipa dintre viaţă şi moarte ostaşul inamic îşi făcuse datoria.

În adevăr, strigătul santinelei a fost auzit de la pichet, însă Ungurii pentru un moment nu şi-au dat seama bine ce este; aceste câteva secunde pierdute a dat timp bravului Locot. Cuhn, care în acest timp se apropiase cu compania, să înconjoare pichetul, cu o parte din companie.

Ungurii alarmaţi pun mâna pe arme şi fără să ştie unde şi în cine trag, deschid focuri în direcţia barei dela frontieră. Aci, se găsea în acest moment Lt. Colonel Poenaru Bordea care, cu tot întunericul nopţei, se agita în dreapta şi în stânga şoselei îmbărbătând trupa Companiei 9-a care impresionată de primele focuri ucigătoare se culcase la pământ.

Un glonţ nebun, neochit, dar trimis pentru o viaţă de român, loveşte pe Lt. Colonel Poenaru Bodea care cade trăsnit la pământ. Câteva clipe după aceea sângele cald al unei inimi calde, curgea şiroae, udând pământul ţărei iubite, pentru fericirea căreia cu un minut mai înainte bătea cu atâta putere şi atâta speranţă.

Murise unul din şefii Regimentului 30 Muscel! Murise cel dintâiu, înaintea oricăruia dintre subalternii săi, pentru a da celor ce aveau să mai trăiască încă, „Exemplul Şefului" primul şi cel mai convingător mijloc de educaţie ostăşească.

Iar ... în cursul nopţei de 14/15 August 1916 întreg Regimentul 30 Muscel avea să defileze mergând spre moarte, prin faţa morţei, stăpână de acum pe trupul Lt. Col. Poenaru Bordea, care se odihnea pe o foae de cort la marginea şoselei lângă linia de frontieră, ce mai despărţea încă pământul ţărei sale de pământul pentru care sufletul său trecuse în lumea drepţilor, iar numele său devenise nemuritor.

https://biblioteca-digitala.ro

………………………………………………………………………………………………
………………

Câteva comenzi scurte, un zgomot de fugă mare şi Compania 9-a a şi înconjurat pichetul al cărui personal nu mai avea decât să se predea. Totul era ca nici un ungur să nu scape, să alarmeze pe cei din Bran, care trebuia atacat şi cucerit prin surprindere.

Din cauza întunericului şi din cauză mai ales că Ungurii au prins de veste, scopul nu a putut fi atins.

Au reuşit să fugă vameşul şi şeful pichetului de grăniceri, acesta din urmă – se zice –rănit. Restul a fost făcut prizonier după un scurt schimb de focuri, în urma căruia pichetul s'a predat[37].

Compania a 11-a, aflată sub comanda locotenent Grigore Cepleanu, trece frontiera şi reuşeşte în ordine şi linişte perfectă să se apropie de postul de jandarmi".

Iată amănuntele acestui moment cu valoare istorică:

„*Compania a reuşit să se apropie nesimţită până la câţiva paşi de casa în care se adăpostea postul şi în care era încă lumină. Cât ai clipi din ochi şi în cea mai mare ordine, postul este înconjurat şi strâns ca într'un cerc.*

Locot. Cepleanu, urmat de o puternică patrulă, se apropie de casă şi suind cele câteva trepte ale casei se opreşte în faţa uşei.

Cu revolverul într'o mână şi cu sabia în cealaltă, Locotenentul Cepleanu dă ordin să se deschidă uşa, care fiind încuiată, în aceeaşi clipă, printr'o izbitură puternică a unui muscelean vânjos este scoasă din balamale şi aruncată în mijlocul odăii, unde se găseau plutonierul de jandarmi şi 2-3 jandarmi.

În faţa uşei, Locot. Cepleanu, înalt, voinic şi cu revolverul întins ordonă predarea. În acelaş moment însă, plutonierul dându-şi seama despre ce este vorba, printr'o comandă disperată, alarmează postul, iar el cu iuţeală pe care numai spaima ţi-o poate da se repede spre Locot. Cepleanu. A fost chestiune de o clipă, dar în aceeaşi clipă un glonte îl culcă la pământ.

Restul a urmat de la sine. Întreg postul s'a predat.

Şi astfel către orele 22 cei 2 comandanţi de companie raportau că pichetul de grăniceri şi postul de jandarmi sunt ocupate şi personalul făcut prizonier afară de cei doi dela pichet şi vamă, care au reuşit să scape; asemenea, firele telefonice au fost tăiate şi orice comunicare cu Branul întreruptă"[38].

Populaţia satelor brănene era în intergritatea sa românească şi avea un statut special deoarece era aşezată pe frontieră şi în culoarul ce ducea spre Rucăr-Câmpulung.

---

[37] *Ibidem,* pp. 35-37.
[38] *Ibidem,* pp. 37-39.

https://biblioteca-digitala.ro

Un bun cunoscător al regiunii, prof. dr. Ioan Moşoiu sublinia: „*Isbucnirea războiului mondial în 1914, Ungurii considerând neutralitatea României o ameninţare permanentă, au început să întărească graniţa cu fortificaţii şi trupe. Toate măsurile acestea strecurau mai mult în Brăneni nădejdea că ziua răfuielii se apropie. Numărul celor care dezertau în „Ţară", cum se spune României, creştea din zi în zi. Ungurii erau tot mai neîncrezători în populaţia brăneană şi conducătorii ei. Măsurile de siguranţă ce le luau erau tot mai severe, culminând în ordonanţa dată în 14 august 1916, prin care se interzice luminarea caselor cu ferestrele spre graniţă şi circulaţia după ce se înserează. Această ordonanţă nici nu s'a putut aplica, pentrucă în noaptea de 14 spre 15 Aug. Trupele române au ocupat o parte din Bran*"[39].

În Declaraţia de război a României către Austro-Ungaria (14/27 august 1916), semnată de Ministrul Afacerilor Externe, Em. Porumbaru, se motiva printre altele: „(...) *doi ani de război, în timpul cărora România a păstrat neutralitatea, au dovedit că Austro-Ungaria, ostilă oricărei reforme interne putând să facă mai bună viaţa popoarelor pe care le guvernează, s-a arătat la fel de promptă în a le sacrifica, ca şi neputincioasă a le apăra împotriva atacurilor din afară*"[40].

Declaraţia de război adresată de Edgar Mavrocordat, ministrul României la Viena, a subliniat „*caracter esenţialmente conservator şi defensiv*" al acestui demers[41].

Venise momentul istoric pentru „*România Mică de a deveni România Mare*". „*Zi nemuritoare în Istoria Neamului Românesc; zi de mântuire, zi aşteptată de veacuri; zi la care ne gândeam totdeauna şi ne-o şopteam la ureche dela copil până la bătrân; ziua în care s'a deschis poarta sacrificilor, gloria nemuritoare, eroilor necunoscuţi şi tuturor conştiinţelor curate cari, cu curaj intrau să jerfească totul pentru unitatea naţională, pentru mărirea Patriei, pentru cinstirea trecutului şi pentru continuarea acestui trecut glorios la care va avea să se adape în viitor atâtea generaţii.*

Zi sfântă, zi de lumină pe care nu o va putea întuneca nici o umbră a patriotarzilor ghiftuiţi şi sătui până în gât cari, amorţiţi de beatitudinea unei vieţi trândave şi fără scop, eşiau din amorţeală ca să strige atât încât deabia se auziau ei singuri, contra acelora cari au hotărât să tragem sabia la 14 August 1916"[42].

---

[39] Ioan Moşoiu, *Branul şi cetatea Branului*, Editura Asoc. Turin-Clubul României, 1930, p. 27.

[40] *România în războiul mondial 1916-1919, Documente, Anexe*, vol. 1, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Bucureşti, 1934.

[41] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 175, 24 aug. (6 sept.) 1916.

[42] C. Calotescu, *op. cit.*, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

„În aceaş noapte în care conducătorii Austriei telegrafiau îngrijaţi şi cerşiau ajutor Berlinului, pe potecile încetinite, peste căscate prăpăstii cu dinţi de stâncă tăcuţi şi serioşi, cunoscându-şi deplin îndatorirea, fără strigăte de ieftin entuziasm, dorobanţii şi vânătorii noştri treceau hotarul"[43].

A doua zi după izbucnirea războiului comanda armatelor germane, austro-ungare, bulgare şi turceşti este luată de Mareşalul Mackensen[44].

În memoria locală au mai rămas relatări despre acţiunile oştirii române din acele zile fierbinţi şi încărcate de patriotism: „(...) *coloanele luptătorilor noştri au venit pe Drumul Izvorului şi pe la Cheile Dâmbovicioarei, o parte s-a ramificat prin Şirnea, Valea Cambiilor, o parte a urcat pe la Brusturet, Comis, Pleaşa Peştera, o parte pe Valea Cheii, Valea Ulucelor, Valea Fundăţica, altă parte pe Rudărita a trecut prin Stănicioaia la Moeciu de Sus*".

Lupte grele s-au dat la Giuvala şi Muntele Bacârcea. Despre aceste lucruri mi-au povestit oameni bătrâni din zonă care au participat la evenimente: Moş Culiţă Băşa, Bangălă Ioan, Duicu Nicolae, Ghicuţă Stoian[45].

Este ştiut că luptele purtate cu eroism de oştenii români în zona Câmpulung-Bran, parte a epopeei Războiului de întregire, au fost temă de inspiraţie pentru romanul lui Camil Petrescu – *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*. În măsura în care literatura prin modul de a surprinde realitatea în multitudinea sa de ipostaze, prin viziunea asupra tragismului produs de acest cataclism, prin analiza psihosociologică a participanţilor la lupte, prin informaţiile pe care ni le dă, devine izvor istoric, am socotit util să citām fragmente din roman privind momentele începerii luptelor de la Giuvala-Bran. Iată cum surprinde autorul aceste momente:

„Va să zică eşti şeful avangărzii ? Auz că te cunoşti cu comandantul companiei din vamă. Uite ce faci.

Mi se pare de necrezut că mie mi se spune asta.

- ... Trimiţi doi oameni ca să se apropie de bara vărgată ... grănicerul nostru va cere foc finanţului ungur. În clipa aceea, cei doi oameni sar la el şi îi pun baionetele în dreptul gâtului, strigându-i să tacă. Dacă ţipă îl străpung"[46].

„Am trecut dincolo, peste linia punctată, pe care am desenat-o zece ani în şcoală.

- Uitaţi ... uitaţi ...

---

[43] N. Cibin, *op. cit.*, p. 16.

[44] F.A., *Războiul României, descriere după publicaţiunile oficiale germane*, cu o prefaţă a traducătorului şi 7 planşe, I. Brănişteanu Agenţie de publicitate şi tipografie, Bucureşti, f.a., p. 14.

[45] Inf. secretar Primăria Fundata, Ioan Fota, mărturie aflată în posesia autorului.

[46] Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1968, p. 214.

https://biblioteca-digitala.ro

Dinainte vine între două santinele, cu armele îndreptate spre el, un prizioner (nu mai încape îndoială). E plutonierul Bela Kiss, îl cunosc acum după pantalonii de dril alb.

Iată deci întâiul prizioner în acest război la care iau parte. Oamenii şi-au mai revenit puţin. Seara de cenuşe oarbă a devenit întuneric străveziu. Trecem şi noi prin vamă. Bara e ruptă, jos lîngă ea e un mort. Un rănit e sprijinit pe genunchi de către un soldat.

- Ce-a fost, camarade ? întreb în treacăt.

- O luptă scurtă ... domnule colonel. P..B... e rănit de moarte. Uite-l.

Aflu ceva mai tîrziu că în momentul când a fost somată, santinela ungurească a ţipat, locotenentul Sigismund Lajos a ieşit în prag, a tras cu revolverul în direcţia grupului, aşa, în noapte, şi glonţul lui a nimerit în cap pe colonel, care venise în fruntea avangărzii. Pe urmă, după un schimb de focuri, ungurii au fugit cu toţii”[47].

Greşeala colonelului Poenaru Bordea a fost că s-a expus, în faţa inamicului, fără a se proteja şi, mai mult, a avut lanterna aprinsă când a ajuns la bariera de la Giuvala. Este o datorie de onoare să prezentăm o fişă biografică a primului ofiţer român care a căzut la datorie în acele momente cruciale.

Locotenent-colonel Gheorghe Poenaru Bordea s-a născut în Ploieşti la 12 februarie 1871, fiind fiul soţilor Dumitru P. Bordea şi al Mariei, născută Gheorghe. Urmează cariera militară şi urcă treptele ei datorită capacităţii şi muncii pline de dăruire. La 10 iulie 1894 a absolvit şcoala de ofiţeri, primind gradul de sublocotenent şi a fost repartizat la Regimentul nr. 3 Olt.

Este transferat la Compania de jandarmi Bucureşti, în 8 aprilie 1896. La 1 februarie 1897 a fost înaintat la gradul de locotenent, iar în octombrie acelaşi an este transferat la Regimentul V nr. 23 Ialomiţa. Începând cu 16 ianuarie 1898 este mutat la Regimentul IV nr. 21 Ilfov.

Este numit substitut de comisar regal la Consiliul de Război al Corpului 2 armată din data de 1 februarie 1899. Revine în cadrul Regimentului IV Ilfov nr. 21 de la 15 aprilie 1904.

La 10 mai 1904 este avansat căpitan, iar din 1 iulie 1905 a fost încadrat la Consiliul de Război al corpului 2 armată. Este transferat, începând cu 16 aprilie 1907, la Batalionul 6 Vânători. Din 16 octombrie 1910, se întoarce la Consiliul de Război al Corpului 2 armată. Începând cu 1 aprilie 1912, este transferat la Regimentul IV Ilfov nr. 21. La 1 aprilie 1913, este înaintat la gradul de maior şi transferat la Regimentul Argeş nr. 4. De la 1 noiembrie 1913 activează în cadrul Regimentului Radu Negru nr. 28. Cu puţin timp înainte de intrarea României în

---

[47] *Ibidem,* pp. 216-217.

https://biblioteca-digitala.ro

război, la 13 august 1913 este avansat la gradul de locotenent-colonel şi mutat la Regimentul Muscel nr. 30.

Pentru meritele sale deosebite a fost decorat, în anul 1906, cu medalia jubiliară *Carol* şi în anul 1912, cu ordinul *Coroana României* clasa a V-a.

În noaptea de 14-15 august 1916, locotenent-colonelul Gheorghe Poenaru Bordea a căzut la datorie fiind primul ofiţer român mort pentru patrie[48].

La cumpăna apelor, în faţa vămii de la Fundata, stă mărturie monumentul funerar al eroului locotenent-colonel Gheorghe Poenaru Bordea, pe care se poate citi: „**EROUL COLONEL GEORGE POENARU-BORDEA CEL DINTÂI OFIŢER CĂZUT VITEJEŞTE PENTRU STRĂMUTAREA ACESTUI HOTAR 14 VIII 1916. SOC. MORMINTELE EROILOR COM. CENTRAL**”.

Una din călăuzele românilor care a jucat un rol foarte important în noaptea când au dezarmat pichetul de la Fundata, a fost Gheorghe Moşoiu, zis Chici, care era voluntar înrolat în Armata Română şi cunoştea bine regiunea deoarece părinţii săi erau din Fundăţica[49].

La rândul său, dr. Ionel Picu Băncilă din Bran, după terminarea teologiei ortodoxe la Sibiu, în 1913, fuge în Vechiul Regat şi deşi ca preot era scutit de armată se înrolează în Armata română. Cunoscând limba maghiară este repartizat la informaţii. Face un curs de informaţii militare pe lângă Misiunea franceză şi în haine preoţeşti efectuează cercetări şi în zona Predeal-Bran[50].

„*Când bubuitul tunurilor, în noaptea de 15 August 1916, au anunţat trecerea batalioanelor româneşti peste Carpaţi, spre a desrobi pe fraţi, un fir de bucurie a cuprins inimile tuturor românilor ardeleni asupriţi de veacuri, şi când aceste oştiri au sosit în Bran, în faţa regimentului 28 al Armatei Române şi a unui numeros public brănean, preotul Babeş în comun cu alţi preoţi brăneni, au săvârşit sfinţirea apei şi apoi a ţinut o înflăcărată vorbire de binecuvântare, botezând apoi*

---

[48] După *Fişa matricolă* a locotenent-colonelului Gheorghe Poenaru Bordea, Arhivele Militare Române, Fond *D.C.I. Registru ofiţeri activi infanterie*, vol. 3, f. 1417. Aduc călduroase mulţumiri domnului comandor dr. Marian Moşneagu, şeful Serviciului Istoric al Armatei, pentru ajutorul acordat. Vezi şi: *Universul*, 26 august 1916; *Cultul eroilor noştri*, nr. 6/1922; Ionel Batalli, V. Mocanu, I. Strujan, *Pe aici nu se trece!,* Editura Militară, Bucureşti, 1976, pp. 19-23; Cristache Gheorghe, Ionel Batalli, *Ansamblul monumental de la Valea Mare-Mateaş*, Editura Militară, Bucureşti, 1985, p. 161; Ştefan Trâmbaciu, Ionel Batalli, George Bălan, *Bătălia din zona Bran-Câmpulung (octombrie-noiembrie 1916)*, Editura EuroPress, Piteşti, 2003, p. 148.

[49] Inf. Ioan Fota, secretar Primăria Fundata.

[50] Ionel Picu Băncilă, *Autobiografie,* mss. copie în posesia autorului; Gheorghe Picu Băncilă, *Date autobiografice, 13 aug. 1911-23 april. 1992*, mss. copie în posesia autorului; Emil Stoian, *Portrete din Bran,* Editura Dealul Melcilor, Braşov, 2002, pp. 29-30.

https://biblioteca-digitala.ro

întreaga oştire şi publicul present"[51]. *„Trecerea fulgerătoare nemaipomenită în Istoria lumii, de armatele României, a făcut din Carpaţi cea mai sigură fortăreaţă a românismului, simbolul triumfului final al cauzei româneşti*"[52].

S-a apreciat în numeroase lucrări rolul şi importanţa istorică a Transilvaniei sau *ţara dintre Carpaţi*: *„Cadrilaterul transilvan, această cetate naturală, a constituit pe departe leagănul românismului şi obârşia descălecătorilor către Miazăzi şi către Răsărit, iar pe de altă parte locul de refugiu pe timpul vremilor de restrişte provocate de invaziile cari veneau dela Est, dela Sud şi dela Vest.*

Prin străpungerea acestui redut, Ţara Românească şi-a regăsit echilibrul geografic, iar neamul românesc s-a reîntrunit şi a pus din nou stăpânirea pe acest bastion al sistemului carpatin, care a constituit inima vechii Dacii"[53].

Înfruntând primejdiile nopţii şi moartea care pândea la tot pasul, dar şi terenul accidentat de munte, Regimentul Muscel 30 înaintează cu precauţie în dispozitivul inamic. Reluăm descrierea lt.-col. C. Calotescu, participant la lupte în cadrul acestui regiment:

„Înaintăm încet şi cu prudenţă, când, deodată limbi de foc apar pe stânga noastră pe culmea unui deal. Nu ne putem da seama ce arde şi de ce arde, totuşi simţeam că acest foc tebuie să fie un semnal. După ½ oră de marş fără ca vre-un incident să fi avut loc ca urmare presupusului semnal, o detunătură puternică ca şi cum ar fi fost o explozie, zguduie văzduhul.

Coloana se opreşte, se orientează, iar noi facem fel de fel de presupuneri. Desigur, ne ziceam vreunul din ai lor a prins de veste că am făcut frontiera, a dat semnalul acela cu focul şi Ungurii din Bran au făcut să sară în aer vreun depozit de muniţiuni şi s'au retras. Ghicisem ceva dar nu complect.

Realitatea era alta. Cei 2 unguri – şeful vămei Giuvala şi şeful pichetului de grăniceri cari reuşiseră să scape cu viaţă din încăerarea dela frontieră, neavând alt mijloc de a raporta cât mai repede atacul trupelor române, aprinseseră o clae cu fân – hotărâtă mai dinainte ca semnal de alarmă în cazul unui atac prin surprindere.

Semnalul a avut ca rezultat aruncarea în aer a podului dela Bran, depe şoseaua naţională – detunătură auzită de noi – şi alte urmări le vom vedea mai departe.

După o oprire de 20 minute patrulele nesemnalând nimic deosebit, înaintarea se reia.

---

[51] George Babeş, *Cronica Bisericei ortodoxe-române din Sohodol-biserica nouă, plasa Bran, judeţul Braşov*, mss., 1933, pp. 11-12.
[52] C. Papuc, *Carpaţii*, în „Gazeta Transilvaniei", LXXIX, nr. 182, 2(16) sept. 1916.
[53] Al. Rizeanu, E. Arghiropol, *Tratat de geografie fizică, politică, economică, militară*, vol. II, Bucureşti, f.a., p. 546.

https://biblioteca-digitala.ro

Către ora 1 noaptea primele elemente ale coloanei intră în sat.

Deacum marşul se execută cu foarte multă prudenţă. Opriri dese; recunoaşteri în dreapta şi în stânga; rapoarte şi ordine scurte şoptite la ureche.

Nici un zgomot nu se aude în liniştea nopţii, nici o rază de lumină nu străbate întunericul, luminat numai dela mii de kilometrii de milioane de stele ale unui cer senin.

Patrulele cari cercetau cu deamănuntul terenul atât pe cât se putea cerceta noaptea şi în sat, nu semnalau nimic care să dea de bănuit că satul ar fi ocupat. Pentru a lăsa drumul liber şi pentru a feri trupa de vre-o surprindere care ar fi găsit-o încolonată pe şosea, s'a dispus împărţirea coloanei în 2, mergând două şiruri pe dreapta, 2 şiruri pe stânga, prin şanţurile şoselei, cari erau destul de largi.

Încet, încet, cu baioneta la armă şi cu arma în cumpănire gata la orice semnal, înaintăm spre poziţia dela Bran, de care ne mai separau 2-3 Klm.

Deodată colonelul se opreşte. Patrulele aduc ştirea că podul din satul Bran, depe şoseaua naţională este aruncat în aer şi nu se mai poate trece[54]*.*

Mică piedică. Se ordonă imediat ca cele 2 companii din cap (10 şi 12) să ocupe malul stâng al râuleţului în dreapta şi în stânga podului pentru a sprijini cu focuri, la nevoie, trecerea regimentului prin apă spre poziţia care trebuia s'o cucerim cu orice sacrificii.

Batalionul II care urmează, formează antegarda cu compania 5-a în cap. Trecerea trebuia să se execute întâi în această companie care odată trecută, urma să se desfăşoare în trăgători la 500 metri dincolo de părău, pentru a sprijini la nevoie trecerea restului coloanei.

Ordinele date, explicate şi înţelese de comandanţii de batalioane şi companii, operaţiunea începe.

Ocuparea malului stâng al pârâului de către cele două companii din Bat. III (10 şi 12) produce oarecari zgomote, întrucât a trebuit să sară garduri cari se rupeau, să intre prin curţi şi prin grădinile caselor. Cu toate aceste zgomote, cari ar fi putut să trezească pe un inamic vigilent, nimic nu se mişca la inamic. Acest fapt ne mărea curajul şi ne întărea credinţa că inamicul s-a retras.

Compania a 5-a înaintează. Patrulele trimise confirmă ştirea că podul e rupt, dar că se poate trece pe la dreapta podului, apa fiind mică şi malurile joase. Trecerea acestei companii era organizată pe grupe, cari odată trecute trebuiau să aştepte trecerea celorlalte grupe.

În momentul când comandantul acestei companii cu prima grupă ajunge la pod, trei lovituri răsună în clopotul din sat.

---

[54] Vezi şi Sextil Puşcariu, *Memorii,* Bucureşti, 1978, pp. 172-173.

https://biblioteca-digitala.ro

Era semnalul unui observator nevăzut care, legat cu telefonul cu un alt post de observație din sat, ascuns, undeva într'una din casele învăluite în întuneric, semnala tupelor inamice din satul Bran şi depe înălțimile dinprejur, că coloana română s'a angajat în întregime în sat şi că primele elemente trec râul prin apă.

În acelaşi moment mii de gloanțe se năpustesc orbeşte asupra întregei coloane, din case, din curți, după înălțimi, din față şi din coastă. Regimentul era învăluit într'o ploaie ucigătoare.

Întunericul se luminează deodată de zeci de rachete cari ne arătau duşmanului pentru câteva clipe pentru a afla unde să-şi îndrepte gura țevei din care eşa moartea cu o viteză de 700 metri pe secundă"[55].

Bravii fii ai Muscelului căzuți în capcana din miez de noapte au înțeles că doar o retragere parțială şi apoi un contraatac puternic îi mai poate salva. „*În o jumătate de oră, companiile reuşesc să se deranjeze din strânsoarea de foc şi către orele 2 noaptea, aproape întreg regimentul se găseşte adunat la 3 Km. înapoi împrejurul comandantului său care, dându-şi seama de situație, concepuse un nou plan – şi anume*[56]:

Centrat pe axul şoselei ce străbate defileul a fost ordonat Batalionul III, aripa dreaptă, a frontului, dominată de înălțimile satului Şimon, a fost asigurată de Batalionul II care se bucura de sprijinul populației şi a unor călăuze, iar Batalionul I a fost lăsat ca rezervă a regimentului.

Atacul început în zorii zilei a fost sprijinit de Divizionul Regimentului 6 Artilerie, aflat sub comanda maior Alexandru Rizeanu"[57].

De pe poziții bine fortificate dinainte şi situate pe înălțimile dealul Castelului Bran (879 m) şi Măgura (1375), în zorii zilei de 15 inamicul reorganizat a primit forțele române cu un puternic baraj de foc. Învingând această rezistență, românii ocupă şi depăşesc zona Branului făcând peste o sută cincizeci de prizonieri[58].

Este greu de descris amploarea şi dramatismul acestor lupte sângeroase, iar mărturiile unui participant sunt de mare importanță:

„*Ascunşi pe diferite puncte dominante, prin casele răspândite după dealuri, prin mici boschete de arbori, trag şi lovesc în trupele noastre cari totuşi înaintează şi atacă.*

Către orele 12, în ziua de 15, înaintarea se opreşte pe tot frontul Regimentului 30.

---

[55] C. Calotescu, *op. cit.,* pp. 39-42.
[56] *Ibidem,* pp. 43-44.
[57] *Ibidem,* pp. 44.
[58] Victor Atanasiu, *Bătălia din zona Bran-Câmpulung*, Editura Militară, Bucureşti, 1976, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

La stânga noastră, Regimentul 22 înaintează greu pe înălțimile dela Peştera-Măgura.

La dreapta nu avem nici o ştire dela Bat. din Regimentul 28 Infanterie.

Artileria lungă inamică, trage necontenit în carne vie şi nu poate fi ajunsă de tunurile noastre cari făceau eforturi disperate să ajute înaintarea infanteriei.

Situația este critică şi va trebui să se ia o măsură salutară.

Branul nu va putea cădea decât atacat şi învăluit pe la S. Est unde se găsea Batalionul II. Bat. I din rezerva regimentului este trimis să întărească Bat II şi către orele 5 după amiază ambele batalioane adunate, aranjate şi aşezate în formație de atac pe 7 valuri, cu multă strădanie şi atențiune pentu a nu fi descoperite, pornesc, deodată la asalt, ca din pământ, spre cota 919, punctul celei mai înverşunate rezistențe"[59].

După lupte crâncene în zona comunelor Branului şi înfrângerea rezistenței a două batalioane ungureşti în zona bine fortificată a Măgurii Branului de către musceleni, la nici 48 de ore, trupele române forțează trecătoarea şi ocupă Branul[60]. „*La ora 6 seara inamicul amenințat din flanc şi presat de front de Bat. III părăseşte pozițiile şi Branul este ocupat*". În cursul nopții de 15 spre 16 august trupele române se repliază şi reorganizează stabilind legătura pe acest sector de front[61].

Pentru forțarea şi cucerirea defileului Branului – una din cele optsprezece trecători prin care s-a făcut intrarea în Transilvania –, numai la Regimentul Muscel 30 au fost înregistrați 28 morți, 104 răniți, 12 dispăruți, la care trebuie să **menționăm cu litere de aur primul ofițer român căzut în Războiul Întregirii, Locotenent-colonel George Poenaru Bordea, pe Locotenent Grigore Cepleanu şi Sublocotenent (r.) Gheorghe Constantin**.

Înaintarea vertiginoasă face ca la 30 august românii să stăpânească câmpia Braşovului şi să ocupe în data de 17/30 august, acest important oraş transilvan[62]. Delegația oraşului condusă de consilierul comunal dr. Gh. Băiulescu întîmpină trupele române conduse de colonelul Mihail Darvari, comnadantul Regimentului 6 infanterie Mihai Viteazu. Adresându-se eliberatorilor, dr. Baiulescu a spus printre altele: „*Domnule colonel! În numele poporului român din vechiul şi preafrumosul oraş Braşov vă zic: Bine ați venit!*"[63].

---

[59] C. Calotescu, *op. cit.,* pp. 44-45.

[60] C. Kirițescu, *op. cit.,* pp. 232, 248.

[61] C. Calotescu, *op. cit.,* pp. 46.

[62] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 175, 24 aug./6 sept. 1916; nr. 131, 25 dec. 1928; C. Kirițescu, *op. cit*., p. 249; Ioan Vlad, *Văpaia din munți*, Editura C2 Design, Braşov, 2006, pp. 28-29. Vezi şi Mircea Gherman, *„Gazeta Transilvaniei" în anii primului război mondial*, în „Cumidava", XXI, Braşov, 1997, pp. 185-189.

[63] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 175, 24 aug./6 sept. 1916; nr. 131, 25 dec. 1928.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă în primele zile ale războiului românii se bucurau de surpriza atacului, de avantajele superiorității şi a loviturilor energice şi rapide, odată cu dispersarea lor înspre interiorul Transilvaniei, acestea au dispărut, iar ofensiva scade[64].

Avantajul creat de trupele de acoperire române, care au surprins duşmanul şi au împins frontul până la Olt, a fost stopat de înfrângerile suferite pe frontul din Dobrogea. Astfel, la 6 septembrie Armata a II-a încetează ofensiva şi se opreşte înaintarea. Staționarea Armatei române pe un front larg şi neconsolidat, izolarea celor trei armate au avantajat inamicul care a reuşit să depăşească criza inițială şi să se consolideze pe linia Mureşului – poziție dinainte fortificată[65].

Concentrarea atenției şi acțiunilor Comandamentului român pe frontul de Sud a favorizat planul armatei germane de a surprinde Corpul român de pe Olt şi în final de a întrerupe legăturile prin pasul Bran şi Predeal. În sprijinul acestei manevre inamicul asigurase prezența a 14 divizii din care 2 divizii de cavalerie[66].

În contextul unei stări dezastruoase a armatei şi pe fondul deprimant a luptătorilor, la 25 septembrie/8 octombrie generalul Alexandru Averescu revine la comanda Armatei a 2-a, în condiții de retragere a Armatei române[67].

Generalul Erich von Falkenhayn repurtează o importantă victorie asupra românilor la Sibiu şi de la 1 octombrie preia comanda trupelor din Transilvania în vederea organizării ofensivei coerente şi puternice de respingere a forțelor româneşti[68]. În fața Armatei IX germane conduse de von Falkenhayn şi Armatei 1 austriacă, trupele române înregistrează o serie de înfrângeri şi Armata a II-a se retrage pe aliniamentul stâng al Oltului. Ordinul Marelui Cartier General al Armatei Române de oprire a atacurilor şi retragere urmărea replierea forțelor şi consolidarea unei linii de rezistență prin care se urmărea în ultimă instanță apărarea arterelor de legătură din punctele Perşani, Şinca-Veche, Bran, Braşov, Predeal[69].

Generalul Popovici este înlocuit de la comanda *Grupului Olt* cu generalul David Praporgescu[70]. Ofensiva şi victoriile obținute de români nu sunt fructificate, comandanții nu reuşesc să continue urmărirea inamicului, fapt ce a făcut ca Armata a II-a aflată sub comanda generalului Crăiniceanu să înceapă retragerea spre munți, pe direcția Braşov[71].

---

[64] C. Kirițescu, *op. cit.,* pp. 235-236.
[65] Al. Rizeanu, E. Arghiropol, *op. cit.,* pp. 641- 642.
[66] *Ibidem,* pp. 644-645.
[67] Petre Otu, *Mareşalul Alexandru Averescu: militarul, omul politic, legenda*, ed. a 2-a, Editura Militară, Bucureşti, 2009, pp. 148-149.
[68] C. Kirițescu, *op. cit.,* pp. 275-283; Al. Rizeanu, E. Arghiropol, *op. cit.,* pp. 646-647.
[69] Al. Rizeanu, E. Arghiropol, *op. cit.,* pp. 646-647; Ş. Trâmbaciu, I. Batalli, G. Bălan, *op. cit.,* p. 24.
[70] C. Kirițescu, *op. cit.,* pp. 275.
[71] *Ibidem,* pp. 287.

https://biblioteca-digitala.ro

Subofițerul german artilerist Fritz Ortlepp, participant la luptele din zona Bran-Dragoslavele, aprecia astfel lipsurile armatei noastre:

„Forțele române desemnate să lupte contra Ungariei – armata I-a, a II-a şi a IV-a – ocupaseră mari părți din Transilvania, dar neglijaseră să execute o mişcare de ofensivă decisivă împotriva forțelor inferioare numeric ale puterilor centrale; în felul acesta, au fost favorizate suplimentarea şi coordonarea diviziilor germane şi austro-ungare de pe toate fronturile puterilor centrale, determinând catastrofele armatei române de la Sibiu, munții Perşani şi Braşov"[72].

Asemenea altor sectoare pe front şi trecătoarea Branului a fost supusă atacului Corpului 1 de rezervă german, apărarea sa bazându-se pe Divizia 22 infanterie de sub comanda generalului de brigadă Aristide Razu, la care s-a adăugat Divizia 12 infanterie sub comanda general de brigadă Traian Găiseanu[73].

Falkenhayn a fost conştient că trebuie să folosească avantajele victoriilor anterioare, slaba organizare şi dotare a românilor, cât şi inferioritatea lor numerică. În acest context împotriva Armatei a II-a române pune în mişcare *Grupul Staabs* format din trei divizii, *Grupul Morgen* cu Divizia 3 cavalerie germană şi Divizia 1 cavalerie austro-ungară şi două divizii de cavalerie comandate de generalul Schmettow[74].

Începând cu 23 septembrie comandamentul german ordonă ofensiva în mare forță în urma căreia Armata a II-a părăseşte zona Munților Perşani, Vlădeni şi încearcă să facă o nouă rezistență pe frontul Sf. Gheorghe-Braşov-Râşnov-Bran, care este însă respinsă.

Învingerea Armatei a II-a în zona Şinca-Perşani-Braşov, a favorizat planurile germane şi le-a consolidat convingerile că este necesară o acțiune armată rapidă, continuă şi susținută de forțe care execută misiuni în viteză spre a grăbi retragerea română în zona Predeal-Bran[75].

Ocuparea regiunii şi oraşului Braşov, la 24-25 septembrie, a făcut ca Divizia 3-a cu efectivele şi forțele diminuate să se retragă, în timp ce aripa stângă a Armatei a 2-a era supusă unor presiuni pe sectorul de front Piatra Craiului şi Vf. Comisului, apărat de „*2 batalioane din cadrul Regimentului 10 infanterie Putna*"[76].

La 26 septembrie, generalul Averescu, prin Ordinul de operații nr. 14, stabileşte modalitățile de rezistență în fața inamicului şi modul de retragere a

---

[72] Fritz Ortlepp, *Luptele din regiunea Bran şi Dragoslavele*, trad. din lb. germană de preot I. Răuțescu, Editura Phoenix, Braşov, 2003, p. 17.
[73] V. Atanasiu, *op. cit.*, p. 71; A. Petre Otu, *op. cit.*, p. 153.
[74] C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 288; V. Atanasiu, *op. cit.*, pp. 28-29.
[75] Al. Rizeanu, E. Arghiropol, *op. cit.*, p. 649; Ş. Trâmbaciu, I. Batalli, G. Bălan, *op. cit.*, p. 24.
[76] Ş. Trâmbaciu, I. Batalli, G. Bălan, *op. cit.*, pp. 24-25.

https://biblioteca-digitala.ro

Armatei a II-a[77]. Pentru a bara înaintarea Diviziei 76 germană s-au dat lupte sângeroase în defileul Şinca şi Poiana Mărului, infanteriştii fiind în inferioritate numerică şi de dotare. Deşi *Secţia de mitraliere* din Regimentul 10 infanterie, aflată sub comanda plutonierului Ciubotaru Dumitru, rezista cu îndârjire pentru a permite ca detaşamentul de sub comanda colonelului Leonida Foişoreanu să organizeze poziţii consolidate în raionul de front din trecătoarea Branului[78].

Rezistenţa încrâncenată a detaşamentului Foişoreanu inclusiv la bombardamente şi atacuri de învăluire s-a făcut cu mari sacrificii, zona Muscel-Tohan-Bran fiind scăldată în sângele ostaşilor români. Aripa stângă a frontului nostru, din sectorul Zărneşti, a fost asigurată de batalionul maiorului M. Butescu[79].

Aceste lupte prefaţau un şir lung şi dramatic de confruntări cu inamicul care vor fi cunoscute în istorie cu denumirea *Bătălia Bran-Câmpulung*[80].

Chiar dacă *Detaşamentul Foişoreanu* a înfruntat cu dârzenie atacurile Corpului I rezervă german şi reuşeşte să respingă o serie de atacuri inamice, situaţia a impus ca trupele Diviziei 22 Infanterie, formate din Divizia 5 Infanterie de sub comanda generalului Razu Aristide să fie aduse de pe frontul dunărean pentru a contribui la apărarea trecătorii Branului şi a stăvili pătrunderea de sud de Carpaţi[81].

Armata a IX-a germană, care avea în componenţă Divizia 76 germană şi Brigada 8 munte austriacă, la care se adăuga Divizia 12 bavareză, a avut misiunea să străpungă frontul de la trecătoarea Bran, pentru a continua ofensiva spre Câmpulung-Târgovişte[82].

Comandantul Corpului 1 armată germană, generalul von Morgen, a dispus ca atacul să fie direct pe direcţia de intrare în defileul Bran şi să fie combinată cu o manevră de învăluire prin spatele trupelor române, ocolind Munţii Piatra Craiului şi ajungând în final pe direcţia Dâmboviţei şi Argeşului[83].

Superioritatea numerică, de tehnică, cât şi de instrucţie a armatelor inamice şi-a spus cuvântul în luptele de cucerire a Branului, unde Corpul I de rezervă

---

[77] V. Atanasiu, *op. cit.*, p. 57.

[78] Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprescu, *România în primul război mondial*, Editura Militară, Bucureşti, 1979, pp.183-185; Ş. Trâmbaciu, I. Batalli, G. Bălan, *op. cit.,* p. 24.

[79] V. Atanasiu, *op. cit.*, pp. 37-38; Ioan Vlad, *Luptele armatei române din Ţara Bârsei pentru apărarea Braşovului împotriva trupelor germane şi austro-ungare în toamna anului 1916,* în „Cumidava”, XV-XIX, 1990-1994, p. 190.

[80] Georghe Platon (coordonator), *Istoria Românilor. De la Independenţă la Marea Unire,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003, pp. 425-426; V. Atanasiu, *op. cit.*, pp. 20-133. I. Vlad, *Luptele armatei române ...*, pp. 187-197.

[81] Ş. Trâmbaciu, I. Batalli, G. Bălan, *op. cit.,* p. 26.

[82] V. Atanasiu, *op. cit.*, p. 179.

[83] *Ibidem*, p. 184; V. Atanasiu, A. Iordache, M. Iosa, I. M. Oprea, P. Oprescu, *op. cit.*, p. 185.

https://biblioteca-digitala.ro

german a folosit trupe special instruite şi pregătite pentru luptele din munţi. Astfel, concomitent cu atacul din 29 septembrie, executat de Divizia 76 germană împotriva Diviziei 12 române, care apăra zona trecătorii, Brigada 8 munte austriacă a pornit de la Zărneşti la 25 septembrie, a urcat prin Munţii Făgăraş, ocolind Masivul Piatra Craiului, urmând Plaiul Tămaşului pentru a cădea în spatele frontului[84].

Ecoul luptelor şi suferinţelor, al amintirilor şi desnădejdilor s-a reverberat în timp, el venind să completeze demersul istoric şi să asigure o viziune mai nuanţată a perioadei. Încercăm aici să amintim o parte dintre ele.

Plină de nostalgie este întâmplarea nojiţelor din copilărie ale meşterului Ioan Clinciu (Călugărul): *„Era în timpul primului război* (1916 - n. n.) *când fugit fiind cu părinţii în pădure la Valea Rece (Pârăul lui Zară), am găsit un fir prin iarbă pe care l-am tăiat cu briceagul şi l-am folosit ca nojiţe pentru opinci. La scurt timp tunurile nemţeşti care acţionau dinspre Poiana Mărului şi-au dereglat tirul, iar bombardamentul a scăzut din intensitate, permiţând unor plutoane de infanterişti români să se retragă şi să se adăpostească în Bucegi. Mai târziu am aflat că pentru nojiţe tăiasem firul cercetaşului din detaşamentele germane de siguranţă, salvând ostaşii români*"[85].

Evocarea acestor momente cu profundă încărcătură istorică nu este completă fără mărturiile brănenilor, care din nefericire se păstrează tot mai puţine.

Pentru istoria Branului de importanţă deosebită sunt relatările lui Sextil Puşcariu despre începerea războiului: *„Furtuna ce s-a dezlănţuit prin aceste regiuni din sud-estul Ardealului a răvăşit şi Branul. Verişoara mea Livia Moşoiu se mutase de curând în vila frumoasă pe care şi-o zidise şi în care se instalase cu tot confortul visat în mulţi ani de trai necăjit. În noaptea de Sfânta Maria, tocmai adormisem, obosită, cînd un călăreţ veni în galop şi bătu la fereastră: „România a declarat război. La Giuvala au fost ciocniri sângeroase şi jandarmii, care se retrag, au împuşcat cîţiva brăneni. Plecaţi numaidecît!". Şi, fără alte explicări, călăreţul îşi continuă galopul.*

Cînd m-am oprit din fuga în care pornisem şi mi-am dat seama de halul în care panica mă adusese, îmi povestea mai târziu verişoara-mea, am început să râd singură. Peste cămaşa de noapte îmbrăcasem numai o fustă, iar o gheată o încălţasem fără ciorap. Dar ceea ce nu puteam înţelege deloc era pentru ce, din toate obiectele din casă, am salvat tocmai sfeşnicul greu de alamă, pe care m-am

---

[84] Al. Rizeanu, E. Arghiropol, *op. cit.,* pp. 650-651; Erich von Falkenhayn, *Campania Armatei a IX-a împotriva românilor şi ruşilor*, 1916/1917, ed. a 2-a, Bucureşti, 1937, pp. 112-114.

[85] Inf. Ioan Clinciu; vezi şi Emil Stoian, *Opincile în zona Bran*, în „Cumidava", XV-XIX, 1990-1994, p. 294.

https://biblioteca-digitala.ro

pomenit că îl țin strâns în mână"[86].

Dragostea savantului pentru natura regiunii s-a împletit în timpul numeroaselor sale drumeții cu pasiunea pentru cunoaşterea amănuntelor ce au semnificație filologică sau istorică: *„În aceeaşi vară, am făcut o plimbare pe Măgura cea cu priveliştea desfătată şi cu covoare-i multicolore. La umbra unor gingaşi mesteacăni m-am oprit din urcuş şi am intrat în vorbă cu un țăran care-şi ascuțea coasa.*

Tocmai pe „podul" ăla unde e casa mea mergeau tranşeele. Cînd au intrat românii, picau gloanțele ca muştele pe casa noastră. Noi am plecat, lăsând totul, şi ne-am ascuns în pădure, unde am stat după o stâncă de la 2 după amiaz, până la 2 după miezul nopții. A doua zi, cînd m-am coborât să văd, ungurii plecaseră, luîndu-mi 6 capete de vite, porcii, găinile şi brânza. De alte lucruri nu s-au atins.

În casa noastră erau românii. Generaul tocmai vorbea cu „ofițerul" de pionieri ca să aducă lemne din regat să zidească podul pe care ungurii îl aruncaseră în aer şi ofițirul zicea că în două săptămâni va fi gata. Eu trăgeam cu urechea şi, apropiindu-mă binişor, m-am dat în vorbă.

- Vă trebuie pod de lux sau pod zdravăn, domnule general ?

- Ba pod ca să trecem pe el cu carele şi tunurile.

- Atunci mă prind eu că-l fac în patru zile, căci suntem la poalele pădurii şi de ce să aducem lemnele din alte părți ?

- Dar cine eşti tu ?

- Eu sunt primarul din Moeci, şi aşa şi aşa.

- Apoi să-mi faci podul, să vedem!

Şi m-am vorbit cu vărul nevesti-mii, învățătorul Puşcaşu, care s-a dus la Satu-Nou, să aducă cărăuşi, am trimis la toți oamenii pe care îi ştiam bărdaşi în sat să vie a doua zi, iar eu m-am dus cu 40 de oameni în pădure şi am tăiat nişte trunchi zdraveni. Pînă i-am tăiat au şi venit vreo 30 de telegi din Tohan, care i-au adus la vale, unde aşteptau bărdaşii şi până a doua zi seara podul era gata. Atunci m-am dus la generalul, care îşi avea cvartirul în vila Arhimandritului, şi i-am lăsat vorbă prin teologul lui Vlad Enescu că podu-i gata. Generalul n-a vrut să creadă, dar a dat poruncă şoferului să gate maşina şi m-a pus pe mine lângă şofer. Ca la zece paşi de pod ne-am oprit, căci se temea că n-are să țină podul automobilul, şi s-a dat jos şi s-a coborît la apă să vadă podul pe dedesubt. Când a văzut ce trunchi groşi îl țin, mi-a spus să mă aşez lîngă el în cupeu şi am trecut podul: «L-ai făcut mai bine ca un ofițer de pionieri» şi mi-a zis să scriu îndată ce dicta. Era o scrisoare de recunoştință. «Poi, eu poduri de lux nu ştiu să fac, dar dacă e de ținut greutăți, asta ține! ».

[86] S. Puşcariu, *op. cit.*, pp. 169-170.

https://biblioteca-digitala.ro

Cînd au venit ungurii înapoi, tot eu i-am condus pe români peste munți. Mi-am luat nevasta şi copiii şi ce puteam duce pe doi cai”[87].

„În 16 august 1920, după o plimbare la vărul-meu Victor[88]*, în Sohodolul Branului, însemnam în Ziarul meu cele povestite de el din vremea băjeniei lui:*

,,... În miercurea aceea de septembrie, când împuşcăturile pe crestele dealurilor de la Tohanul Vechi, care se văd atât de frumos de aici, se întețeau şi nu mai erau pocnetele răzlețe ale patrulelor, ci răpăitul neîntrerupt al ostaşilor români care se retrăgeau înaintea germanilor ce veneau de la Şinca Veche, în miez de noapte mi-am luat fetițele de mînă şi cu o geantă cu albituri am trecut munții ca să ies la Predeal ...”[89].

La capitolul haiduciei este povestită istoria farmacistului sas din Bran care *„Când au intrat românii în 16 şi Weber a fugit, brănenii i-au furat tot ce avea prin casă*”, iar în final este nevoit să plece în mare grabă[90].

Deşi relatează fapte ce au o reală conotație istorică, prin vocație şi spirit umoristic prezentarea lor este îmbrăcată în limbajul caracteristic: ,,Romanțioasă a fost şi scena gardei naționale care a oprit pe germani în Bran şi caracteristică pentru felul brănenilor de a interpreta revoluția.

Cînd a izbucnit revoluția s-a format şi aici „garda”. În fruntea ei erau câțiva ofițeri tineri demobilizați şi câțiva flăcăi din sat. Într-o zi, vin nemții dinspre Rucăr, armate de-ale lui Mackensen care evacuase Muntenia. În frunte o coloană. Garda mi-o opreşte în dreptul castelului, o mână în curtea cârciumii, o închide acolo şi anunță că vor scoate caii la licitație. Căpeteniile gardei toată noaptea au cotrobăit prin căruțele nemților le-au luat tot ce era mai prețios, porci, conserve, haine etc., împărțind lucrurile între ei, înainte să ajungă la „licitație”. A doua zi au venit două automobile cu ofițeri superiori germani, care fură oprite în fața poştii. Vreo zece gardişti aveau ordin să împuşte mereu în aer, ca să îngrozească pe nemți, iar cei cîțiva ofițeri îi poftiră pe germani să se coboare şi să predea automobilele. Aceştia, neputându-se dumiri şi neştiind cum e revoluția românilor ardeleni, ascultară. Dar pe când căpeteniile gardelor se făceau că telefonează la Braşov spre a lua informații de la ,,comanda supremă”, germanii observară că totul e un bluff şi începură să monteze mitraliera ce o aveau în automobil, mai ales că un regiment întreg venea în urma lor. Tragicomedia se isprăvi prin aceea că ofițerii gardei fură făcuți prizonieri, duşi la Tohanul Nou, de unde li se dădu drumul numai după ce restituiră o parte din caii licitați în ajun”[91].

---

[87] *Ibidem*, pp. 172-173.
[88] Victor Puşcariu (1879-1939), preot în Sohodolul Branului, văr primar cu autorul.
[89] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 170.
[90] *Ibidem*, p. 517.
[91] *Ibidem*, pp. 517-518.

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan N. Stanciu în memoriile sale consemna: „(...) *din anul 1914 de când cu începerea răsboiului mondial se tot svonea că va veni România şi va ocupa Ardealul după ce chiar şi visasem cum veneau armatele române, în ziua de Sf. Maria am mers cu vacile pe „Margine”, pe la ora 6, fără să ştiu nimic de ce se întâmplase noapte. Văd la Cristian că se aprind casele una după alta şi auzim numai puşcături pe vârful Măgurii. Tocmai atunci ne-am dat seama de ce se petrece şi am venit repede acasă. Atunci tot satul* (Predealul Branului - n.n.) *fierbea, am voit să săpăm o groapă pentru ascuns de ale casei, dar am lăsat lucrul ca să ne interesăm de viață. Când pe la amiaz s-a aruncat în aer podul Porții de la Bran, bubuitura mi-a dat o sperietură de parcă şi astăzi o simt. Eu nu mai auzisem altă detunătură decât puşca şi trăznetul. Răsboiul însă nu s-a ținut la noi deocamdată ci numai după câteva săptămâni când germanii au înfrânt armatele române, am fost martor la adevăratul răsboi de granate pe Muscel şi de infanterie pe la noi pe sub Măgură, am văzut când cădeau soldații pe Padina lui Dumitru, pe care apoi i-am îngropat noi civilii.*

În timpul luptei eram jumătate satul pe la noi şi prin pădure şi într-un moment se sparge o ghiulea prin hotarul de mărăcini al Comşii, adică cea mai aproape explozie de noi. Tot atunci alta în casa Uți lui Nicolae Boboc (al Crângului) şi casa ia imediat foc, lumea fugea care încă rău îngrozită. Uța şi fratele său Ghiță începe a plânge iară eu le zic tăceți că dacă scăpăm noi cu case cu tot vă dăm ajutor să vă facem altele”[92].

Preotul Victor Puşcariu din Sohodolul Branului, alături de alți băjenari români, ajunge în Basarabia şi chiar dincolo de Nistru, până la Elisabetograd (Kirovograd)[93].

Nicolae Belu Puşcăşel ajunge cu sute de oi până în Transnistria, unde se întâlneşte cu învățătorul din Predealul Branului, Ioan Boş[94].

„*La vârsta de 5 ani, în data de 15 august 1916, când România a declarat război Austro-Ungariei, am asistat la arestarea tatălui meu. Legat de mâini şi de picioare (de jandarmii unguri cu pene la coif) a fost aruncat într-o căruță şi dus la Braşov şi apoi deportat în oraşul Sopron –Vestul Ungariei. Aceasta, pentru că avea 2 copii şi un ginere trecuți (fugiți) în vechiul regat şi înrolați în Armata Română care lupta contra Ungariei.*

Imediat după ridicarea tatii, am asistat la sosirea şi trecerea trupelor române spre Braşov. Pentru că aveam casă pe Strada Principală, pentru a nu asista la tulburări, am fost încarcerați toți într-o căruță şi duşi la o şură în Sohodol

---

[92] Ioan N. Stanciu, *Din memoriile mele, scrise la anul 1938, martie 12,* mss., f.l., f.a., pp. 85-87.
[93] S. Puşcariu, *op. cit.*, pp. 170-172.
[94] Inf. prof. univ. dr. ing. Nicolae Boş.

https://biblioteca-digitala.ro

în spatele unui deal, unde am stat 3 zile. Ziua ne urcam pe vârful dealului şi priveam cum treceau spre Braşov armata eliberatoare.

După trei zile, grosul trupelor a trecut şi deci şi şocul. Ne-am întors acasă: mama, Eugenia (Jana)[95] *şi cu mine. Am găsit casa în ordine, doar găinile şi două vaci luate de armată.*

Liniştea a durat circa două săptămâni, după care a urmat retragerea Armatei Române ca urmare a ofensivei Armatei Germane.

După retragerea Armatei Române şi recuperarea Branului, de autorităţile maghiare, au urmat doi ani de greutăţi şi mizerie. Deoarece cu ocazia celor 2 treceri ale Armatei Române, spre Braşov şi înapoi, câteva locuinţe ale familiilor de maghiari din Bran au fost devastate, acestea la revenire au reclamat la autorităţile maghiare. Ca urmare, mama a fost declarată ca autoarea informaţiilor pentru Armata Română şi ca atare a fost arestată şi depusă la penitenciarul Braşov pentru cercetări, care au durat şase săptămâni, după care au eliberat-o ca nevinovată.

Pe timpul celor 6 săptămâni, am rămas singur cu Jana, eu aveam 5 ani, iar Jana 7 ani”[96].

Intrarea trupelor române în Bran a fost primită cu nespusă bucurie şi entuziasm de populaţia locală. Ştim că pe lângă mulţi alţii, în centrul Branului, lângă castel, au venit în întâmpinare cu flori Ana Aldea, Ana Stoian, Livia Popovici, n. Stoian.

În casele lui Niki Popovici şi a familiei Puşcariu au fost găzduiţi ofiţeri români. Curând însă, odată cu retragerea trupelor române, mulţi brăneni au fost arestaţi, alţii s-au retras şi au luat calea pribegiei. Din lotul celor arestaţi şi duşi pe jos prin ploaie la Judecătoria Zărneşti, Livia Popovici a făcut congestie şi a murit[97].

„*La intrarea trupelor române în Bran, la 15 august 1916, tatăl dr. Aurel Stoian (fostul primar al comunelor brănene, Ion Stoian*[98]*) şi o soră (Livia Stoian) au întâmpinat soldaţii cu tradiţionala „pâine cu sare”. La întoarcerea trupelor maghiare aceştia au fost arestaţi şi duşi la vestita închisoare de la Vacz*”[99].

Este dificil să putem face un inventar exhaustiv al distrugerilor şi suferinţelor populaţiei din satele brănene ca urmare a războiului, dar potrivit unor mărturii ce au dăinuit peste decenii, subliniem că multe case au fost distruse şi vandalizate, din biserici s-au rechiziţionat clopotele, chiar şi în Castelul Bran au intrat soldaţi, care şi-au adăpostit caii şi au pricinuit multe pagube.

---

[95] E. Stoian, *Portrete din Bran,* pp. 154-155.
[96] Gh. Picu-Băncilă, *op. cit.*; E. Stoian, *op. cit.*, p. 28.
[97] Inf. Emilian Stoian, Bran, acad. Nicolae Zamfir.
[98] E. Stoian, *Dr. Aurel Stoian, delegat al comitatului Făgăraş la Marea Unire,* în „Acta Terrae Fogarasiensis”, Editura ALTIP, Făgăraş, 2013, pp. 223-243.
[99] Inf. dr. Gheorghina Stoian, dr. Aurel Stoian, mss. Copie în arhiva autorului.

https://biblioteca-digitala.ro

Iată cum notează Sextil Puşcariu în *Jurnal* aceste momente: „*Păcat că nu putem locui în căsuţa noastră, pe care ne-am clădit-o cu atâta dragoste şi a cărei grădinuţă fiecare brad şi fiecare pom îşi are trecutul său. Războiul a trecut şi pe aici pustiind. Tot ce strânsesem înăuntrul ei a fost dus, ferestrele sunt sparte, uşile fără broască.*

Vila pe care mi-a dat-o cînd m-am însurat, încalte, e aproape pustiită. Au adăpostit nemţii caii în ea şi soldaţii sălbăticiţi au spart uşile cu topoarele ...

Dar nici un singur moment n-am regretat această jertfă materială ce a trebuit s-o aduc eu războiului pentru unitatea naţională”[100].

Nici crucile, la umbra cărora se odihnesc eroii neamului, nu rămân neobservate savantului: „*Pe promenada de sub Măgură sunt două morminte de eroi. Septembrie 1916 e scris pe cruce. Când s-au retras românii. Pe când eu din depărtare urmăream buletinele care vorbeau de lupte pe la Predealul Branului şi apoi la Dragoslavele. Ce lin trebuie să fie somnul sub umbra deasă a cetinei de brad, lângă valea care murmură neîncetat! ...*”[101] .

Mai multe relatări atestă că în luptele crâncene din zona Bran, la Măgura Branului şi în locul cunoscut de localnici cu numele de *Submăgură* au murit mulţi ostaşi. „*Pe Submăgură erau morţi mulţi, unul lângă altul*”[102], „*răniţii ţipau îngrozitor, nu ne puteam apropia de ei să-i ajutăm, când bombardamentele se opreau fugeam din bordeiul săpat în pământ în păduricea de lângă apa Turcului şi le duceam mâncare. În timpul luptelor, noi copiii stăteam ascunşi cu bunica în acest bordei*”[103]. „*Peste tot şuierau şi cădeau gloanţe şi proiectile, ştiu că doar două şrapnele au trecut prin casa veche a lui Ioan Stoian, de lângă castel, fapt ce a făcut ca să fie demolată şi construită una nouă*”[104].

Locotenentul dr. Aurel Stoian, fiind rănit pe front, vine acasă în perioada de convalescenţă. În zilele de 15-16 august, când trupele române intrau în Bran, participă, alături de alţi locuitori, la primirea entuziastă ce a avut loc aici. Fiind ofiţer în armata austro-ungară, pentru vina de a fi fraternizat cu *inamicul* este condamnat la moarte de instanţa militară. Reuşind să schimbe încadrarea, este fericit să fie trimis pe front, în linia întîi, în Galiţia.

Şirul nesfârşit al brănenilor care au suferit în urma războiului este greu de evidenţiat. Exemplificăm numai câteva cazuri. Elisaveta Verte Băncilă, născută Reit, de 39 ani, din Sohodolul Branului, „*În urma provocării* (îndemnului - n.n.) *D-voastră prin Glasul Ardealului referitor la despăgubirile celor întemniţaţi şi*

---

[100] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 511.
[101] *Ibidem*, pp. 511-512.
[102] Inf. Sofia Obancea Bran-Şimon.
[103] Inf. Viorica Stoian, Bran.
[104] Inf. Silvia Stoian, Bran.

https://biblioteca-digitala.ro

internați", arată la 29 decembrie 1918 „*Onoratul justițiar al gărzii Naționale Române din Brașov*" că a fost „*Închisă pe motivul că a arătat locuința unor unguri soldaților Români despre cari unguri se presupune că au pus o bombă în apropierea casei Comandantului trupei de* (...) *din Bran care bombă explodând a rănit grav doi soldați Români*". Pentru perioada cât a fost închisă – 1 martie 1917 până la 30 septembrie 1917 – cere despăgubiri de 1.500 coroane[105].

Aceluiaşi for se adresează pentru despăgubiri, la 30 decembrie 1918, George Reit din Bran-Sohodol, care a fost condamnat la 12 ani de temniță grea pe motiv că „*a servit în armata română*": „*Am fost închis în Braşov şi Cluj din 1 octombrie 1917 până la 6 noiembrie 1918. Am fost tratat foarte rău. Ne batjocoreau şi maltratau aproape zilnic. Ne-a desculțat şi dezbrăcat de hainele şi îmbrăcămintele noastre şi ne-a dat altele rele* (...)"[106].

Ioan Oncioiu de 38 ani din Şirnea, căsătorit, cu şase copii: „*am fost condamnat la cinci ani de temniță grea pentru faptul că am condus armata română de la frontieră apoi că am colaborat şi îndrumat pe ofițerii români*". „*Din 6 Maiu 1917 până la 16 Nov. 1918 am fost închis în temniță în Braşov şi Cluj*"[107].

Într-o circulară transmisă în ianuarie 1919, de la Sibiu, de către vicarul arhiepiscopesc protopopului de la Bran, Ioan Hamzea, se cerea o situație cu pagubele pricinuite preoților care au fost refugiați în timpul războiului[108].

Un document datat 19 ianuarie 1919 atestă că „*în legătură cu înaltul ordin consistorial Nr. 224 din 8 Ian. a.c.*", „*în tractul protopresbiterial al Branului au fost refugiați preoții: Isaia Enescu din Cheia, Iosif Comănescu din Codlea, Iosif Comănescu jun. Din Ghimbav, Iosif Runceanu, Măgura, George Enescu, Moieciu inferior, George Tişcă, Moieciu superior, Ioan Balca, Poarta, Moise Micu, Aron Gogonea, Poiana Mărului, Constantin Proca, Ioan Nan din Râşnov, Ioan Moşoiu, Şimon biserica nouă, Ioan Budu, Şirnea, George Babeş, Sohodol biserica nouă, Victor Puşcariu, biserica veche, Ilarie Plotogea şi capelanul Victor Plotogea, Tohanul nou* (....)", la care se adaugă preoții din Zărneşti[109].

Parohul Ioan Moşoiu din Şimon, Biserica nouă, arată protopopului, la 22 ianuarie 1919, că în perioada 23 septembrie 1916 şi până la 10 ianuarie 1919 a fost refugiat, fiind păgubit de suma de 5.861,40 coroane[110].

---

105 Arhiva Muzeului Primei Şcoli Româneşti, Braşov, datat Sohodol, 29/XII, 1918 (în continuare, AMPSR Bv.).

106 AMPSR Bv., datat Bran Sohodol, 30 XII, 1918, mss. Vezi şi I. Vlad, *Românismul braşovenilor. Documente (1916-1919)*, Editura Transilvania Expres, Braşov, 1998, pp. 170-171.

107 AMPSR Bv.

108 *Ibidem.*

109 *Ibidem*, nr. 66/1919.

110 *Ibidem*, nr. 6/1919, nr. 14/1919, nr.17/1919.

https://biblioteca-digitala.ro

Ilarie Reit: „*Am fost deținut din 5 aprilie 1917 la 5 mai 1917 în castelul Braşov* (Cetatea - n.n.). *Din 19 mai am fost eliberat şi imediat internat în Braşov unde am stat până la pretractarea cauzei mele, ținută la Cluj în 10 octombrie st. n. 1917, când aflându-mă nevinovat, m-a eliberat şi reîntorcându-mă acasă mi-am recuperat oficiul parohial din Bran-Poarta*”[111].

La 29 ianuarie 1919, parohul George Enescu, din *Moeciul inferior*, arăta că la 23 septembrie 1916 s-a refugiat cu Armata Română şi a revenit la 1 noiembrie 1918, față de care solicită jumătate din venitul pe care l-ar fi obținut[112].

V. Runceanu de la Oficiul parohial Moeciu de Sus arată protopopului că valoarea discului furat la *Schimbarea la față* este de 14 coroane[113].

Preotul Iosif Runceanu, 49 ani, de la parohia Măgura, estimează în 4 februarie 1919 despăgubirile la suma de 23.279, 05 coroane[114].

Preotul Ioan Balca din satul Peştera, întorcându-se din refugiu, roagă „*să fie reabilitat în postul său*”[115], preotul Victor Puşcariu arată că s-a refugiat începând cu 23 septembrie 1916 şi că şi-a reluat postul începând cu 7 decembrie 1918[116].

Parohiile din zonă – de exemplu Cristian[117], Predealul Branului[118], Tohanul Nou[119], Şimon, biserica veche[120] –, au început să doneze bani pentru îngrijirea mormintelor eroilor. „*Colecta întreprinsă între parohienii din Com. Peştera-Bran, județul Făgăraş, la prasnicul Schimbărei la față 6 august a. c.* (...) *în scopul eshumărei şi aducerei într-un cimitir comun a tuturor soldaților căzuți în război*”[121], atestă grija şi patriotismul locuitorilor din aceste sate, dar şi numărul însemnat de eroi.

Oficiul parohial Bran „*subşterne Preaonoratului oficiu protopresbiteral suma de 5 Cor. drept rezultat al colectei cu discul pentru fondul orfanilor de război* (...)*, dat la 12 Februarie 1920*”. Semnează Ilarie Reit, paroh[122]. În baza aceluiaşi ordin (4914/B), Parohia Moeciu de Jos, prin parohul George Enescu, la 16

[111] *Ibidem*, nr. 10/1919, nr. 12.052 bis. Vezi şi I. Vlad*, op. cit.*, p. 180.
[112] AMPSR Bv., nr. 5/1919.
[113] *Ibidem*, nr. 66/1919.
[114] *Ibidem*, Parohia Măgura, 4 feb. 1919.
[115] *Ibidem*, Parohia Peştera, 244/1919.
[116] *Ibidem*, nr. 1/1919.
[117] *Ibidem*, Parohia Cristian, nr. 145/10 aug. 1919.
[118] *Ibidem*, Parohia Predeal, nr. 64/11 aug. 1919.
[119] *Ibidem*, Tohanul Nou, la 7 dec 1919, paroh Ilarie Plotogea.
[120] *Ibidem*, Şimon, la 15 august 1919, paroh Ioan Mănoiu, nr. 71/1919.
[121] *Ibidem*, Parohia Peştera, 97/1919.
[122] *Ibidem*, Parohia Poarta-Bran, nr. 19/1920.

https://biblioteca-digitala.ro

februarie 1919, achită suma de 20 coroane[123], iar Oficiul parohial Măgura la 20 februarie 1920 donează suma de 23 coroane[124].

Din Sibiu, prin Ordinul 3910 din 13/26 mai 1919, dr. Ilarion Puşcariu, vicar archiepiscopesc, se adresează protopresbiterului tractului Bran, Ioan Hamzea, cerându-i să înainteze datele „*pentru despăgubirea comunelor bisericeşti*" aşa cum au mai fost cerute "*cu ordinul No 1116 şi 2199 şi urgentate cu No 3423 Pres.*"[125].

O consecinţă a războiului a fost şi perturbarea activităţilor şcolare. Într-o circulară adresată „*On. Oficiu Parohial Poarta, Măgura, Peştera*" se arată „*că de 4 ani de zile în comuna Poarta* (în prezent Bran - n.n.) *nu se ţine şcoală*", iar „*acest oficiu*" primeşte însărcinarea de „*a îngriji, ca fără amânare să se aducă edificiul şcolar în stare de a se putea folosi, ca astfel să se poată începe şcoala*"[126].

Un impact extrem de dureros asupra populaţiei l-a avut rechiziţionarea clopotelor de la bisericile din satele brănene pentru satisfacerea industriei militare austro-ungare. Menţionăm că s-a ridicat clopotul de la biserica din Predealul Branului[127], iar la bisericile din Şimon din cinci clopote s-au luat trei[128].

Investigaţiile făcute de Sebastian Măluşelu[129] în zona Predealul Branului, activitatea sa în cadrul Asociaţia Naţionale Cultul Eroilor Regina Maria, Filiala Braşov, au condus la identificarea mai multor gropi comune cu oseminte ale oştenilor români. Astfel s-au identificat gropi cu oseminte ale eroilor în zona *Submăgură*, unde s-au pus imediat după război cruci de lemn, iar din grija Reginei Maria s-a amenajat *Promenada de Submăgură*, pe unde îi plăcea adesea să treacă.

De asemenea, sunt identificate gropi cu oseminte la Ghiţă Măluşelu (*Cornului Şanţului*), la Ion Dobrescu, la *Padina lu' Bobocel*, în Izlaz, la *Marginea Cordonului*, şi după alte informaţii la Gh. Ţenţu „*între doi meri vineţi*", lângă pârâul lui Ilarie Letcă[130]. Pe locul unde a fost o groapă comună cu oseminte ale ostaşilor Detaşamentului colonel Foişoreanu, aproape de Muscel, în Predealul Branului, pe fosta proprietate a lui Ghiţă Pătru, actualmente proprietatea lui Viorel

---

[123] *Ibidem*, Parohia Moeciu de Jos, nr. 576/1919.
[124] *Ibidem*, Parohia Măgura, 20 ianuarie 1920.
[125] *Ibidem*, bis 3910 Pres.
[126] *Ibidem*, nr. 75/1919.
[127] Vezi mai sus, nota 20.
[128] I. Vlad, *Braşovul şi Marea Unire,* Editura "Dacia Europa Nova", Braşov, 1996, pp. 76-77. Despre clopotul luat de la Biserica Sf. Nicolae din Şimon, vezi: preot Aron Ioan I. Moşoiu, *Cronica parohială a Bisericii Sfântul Nicolae din Şimon Bran*, mss., f.a., pp. 81, 87, 98; E. Stoian, *Regina Maria în amintirile Branului*, Editura Marist, Baia Mare, 2012, pp. 6-13.
[129] Inf. Sebastian Măluşelu, Predealul Branului.
[130] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

Solovăstru, s-a sfințit în 7 iunie 2014 o cruce cu placă comemorativă pentru cinstirea eroilor români[131].

Ele se adaugă la monumente de cinstire a eroilor mai vechi: Troița de lemn de la Moeciu de Jos, Troița de lemn din parcul central din Bran, lucrată de Gheorghe Aldea şi Ioan Chițu, sfințită în 1922[132].

La 23 iulie/5 august 1919, primarul din Şimon-Bran aducea o veste îmbucurătoare:

„Domnule Părinte Moşoiu,

Sunt încunoştiințat de Jandarmi, că bravii noştrii soldați Români au luat Buda-Pesta şi sunteți rugat a publica la oameni şi să trageți clopotele. Vă sărut dreapta!

Şimon în 5 august 1919 *I. Băncilă m. p.*

Primar.

Ziua aceasta însemnată pentru noi – românii –, a fost Marți. Entuziasmați, beți de bucurie şi mândrie națională am dispus tragerea clopotului la biserică, abordarea steagului – mândrul nostru steag tricolor procurat în ziua de 20 August din Ploieşti şi ascuns în podul bisericii pe boltă sub țigle în zilele pline de urgie şi întristare venite peste noi prin retragerea Armatei române şi ocuparea spurcaților Germani şi Unguri. Acest steag la reîntoarcerea noastră din refugiu l'am aflat spre marea mea bucurie, a fost singurul steag din Bran, care a fâlfâit mândru şi victorios, purtat de bravii mei parohieni cari l'au purtat însuflețiți la scuturarea jugului unguresc şi proclamarea libertății conform hotărârilor din 18 Noiembrie 1918 dela Alba Iulia”[133].

---

[131] Subliniem că ridicarea şi sfințirea acestei cruci la groapa cu osemintele ostaşilor români căzuți în luptele din septembrie 1916, în zona Muscel-Tohan-Predeal-Bran, s-a făcut din inițiativa şi strădaniile d-lui Sebastian Măluşelu, vicepreşedinte al Asociației Naționale Cultul Eroilor *Regina Maria*, Filiala Braşov, şi s-a bucurat de sprijinul d-lor Marian Măluşelu, Liviu Cioacă şi Emil Stoian, preşedinte al Asociației *Fiii şi Prietenii Branului.*

[132] E. Stoian, *op. cit.*, p. 76; Idem, *Înzestrarea şi înfrumusețarea Branului cu monumente religioase în timpul Reginei Maria*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, I, Editura ALTIP, 2012, p. 134.

[133] Preot Aron I. I. Moşoiu, *op. cit.,* pp. 87-88.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

Arhiva Muzeului Primei Şcoli Româneşti, Braşov.

Arhivele Militare Române, Fond *D.C.I. Registru ofițeri activi infanterie*, vol. 3.

Cultul eroilor noştri, nr. 6/1922.

Gazeta Transilvaniei, an LXXIX, nr. 142, 155, 160, 168, 175, Braşov, 1916; nr. 131/1928.

Universul, 26 august 1916.

*** *1918 la Români. Documente,* vol. I, Bucureşti, 1984.

Constantin ARGETOIANU, *Pentru cei de mâine amintiri din vremea celor de azi*, Editura Albatros, Bucureşti, 1991.

IDEM, *Pentru cei de mâine amintiri din vremea celor de azi*, vol. III, 1916-1917, Editura Humanitas, Bucureşti.

Victor ATANASIU, *Bătălia din zona Bran-Câmpulung*, Editura Militară, Bucureşti, 1976.

IDEM*, Unele considerații asupra angajării României în primul război mondial – Ipoteza „Z”,* în ”Studii”, tom 24, nr. 6, 1971.

Victor ATANASIU, Anastasie IORDACHE, Mircea IOSA, Ion M. OPREA, Paul OPRESCU, *România în primul război mondial*, Editura Militară, Bucureşti, 1979.

George BABEŞ, *Cronica Bisericei ortodoxe-române din Sohodol-biserica nouă, plasa Bran, județul Braşov*, mss., 1933.

Ionel BATALLI, V. MOCANU, I. STRUJAN, *Pe aici nu se trece!,* Editura Militară, Bucureşti, 1976.

Dragomir Silviu BERTONI, *Relațiile româno-austro-ungare în perioada 1900-1914*, teză de doctorat, mss., Craiova, 2012.

Miroslav BROŽOSKÝ, *Konopiště*, Praga, 1999.

Constantin CALOTESCU, *În luptă cu Regimentul Muscel No. 30.* Lucrare aprobată de Marele St. Major cu ordinul No. 6245 din 29 Noembrie 1929, Editura Inst. de Arte Grafice „Lucia”, Bucureşti.

Neculai CIBIN, *Răsboiul nostru,* Editura Grafoanaytis, Ploieşti, 2013.

*** *Cuvântări de Ferdinand I Regele României*, Bucureşti, 1922.

D. DRĂGHICESCO, *La Transylvanie*, Paris, 1918.

Lucian DRĂGHICI, *Acțiunile armatei române în zona Bran-Câmpulung Muscel în toamna anului 1916,* mss., nr. A 752/11.02. 2013.

https://biblioteca-digitala.ro

Erich von FALKENHAYN, *Campania Armatei a IX-a împotriva românilor şi ruşilor*, 1916/1917, ed. a 2-a, Bucureşti, 1937.

Cristache GHEORGHE, Ionel BATALLI, *Ansamblul monumental de la Valea Mare-Mateaş*, Editura Militară, Bucureşti, 1985.

Mircea GHERMAN, *„Gazeta Transilvaniei" în anii primului război mondial*, în „Cumidava", XXI, Braşov, 1997, pp. 185-189.

Constantin KIRIŢESCU, *Istoria războiului pentru întregirea neamului. 1916-1919.* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989.

Milton G. LEHRER, *Ardealul pământ românesc*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989.

Ioan LUPAŞ, *Istoria unirii românilor*, Editura Scripta, Bucureşti, 1993.

Ion MAMINA, *Consilii de Coroană,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997.

Ioan MOGA, *Les Roumains de Transylvanie au moyen □ge,* Centrul de Studii şi Cercetări privitoare la Transilvania, Sibiu, 1944.

Neculai MOHIOR, Ion DĂNILĂ, Vasile POPA, *Ferdinand I văzut de contemporanii săi,* Editura Militară, Bucureşti, 2006.

Aron Ioan I. MOŞOIU, *Cronica parohială a Bisericii Sfântul Nicolae din Şimon Bran*, mss., f.a.

Ioan MOŞOIU, *Branul şi cetatea Branului*, Editura Asoc. Turin-Clubul României, 1930.

Fritz ORTLEPP, *Luptele din regiunea Bran şi Dragoslavele*, trad. din lb. germană de preot I. Răuţescu, Editura Phoenix, Braşov, 2003.

Petre OTU, *Mareşalul Alexandru Averescu: militarul, omul politic, legenda*, ed. a 2-a, Editura Militară, Bucureşti, 2009.

C. PAPUC, *Carpaţii*, în „Gazeta Transilvaniei", LXXIX, nr. 182, 2(16) sept. 1916.

Camil PETRESCU, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1968.

Gheorghe PICU BĂNCILĂ, *Date autobiografice,* mss.

Ionel PICU BĂNCILĂ, *Autobiografie,* mss.

Georghe PLATON (coordonator), *Istoria Românilor. De la Independenţă la Marea Unire,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003.

Sextil PUŞCARIU, *Memorii,* Bucureşti, 1978.

*** *Războiul României, descriere după publicaţiunile oficiale germane*, cu o prefaţă a traducătorului şi 7 planşe, I. Brănişteanu Agenţie de publicitate şi tipografie, Bucureşti, f.a.

Al. RIZEANU, E. ARGHIROPOL, *Tratat de geografie fizică, politică, economică, militară*, vol. II, Bucureşti, f.a.

https://biblioteca-digitala.ro

*** *România în războiul mondial 1916-1919, Documente, Anexe*, vol. 1, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Bucureşti, 1934.

Ioan RUSU ABRUDEANU, *România şi Războiul Mondial,* Editura Librăriei SOCEC, Bucureşti, 1921.

Serviciul Istoric al Marelui Stat Major, *România în Războiul Mondial 1916-1919,* vol. I, Bucureşti, 1934.

Ioan SCURTU, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. II*, Ferdinand,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2010.

Ioan N. STANCIU, *Din memoriile mele, scrise la anul 1938, martie 12,* mss., f.l., f.a.

STELEA (Iosifescu) Mădălina Maria, *Judeţul Muscel în anii Primului Război Mondial,* teză de doctorat, Universitatea Valahia Târgovişte, 2010, mss.

Emil STOIAN, *Dr. Aurel Stoian, delegat al comitatului Făgăraş la Marea Unire,* în „Acta Terrae Fogarasiensis”, Editura ALTIP, 2013, pp. 223-243.

IDEM, *Înzestrarea şi înfrumuseţarea Branului cu monumente religioase în timpul Reginei Maria*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, I, Editura ALTIP, 2012.

IDEM, *Opincile în zona Bran*, în „Cumidava”, XV-XIX, 1990-1994, Braşov.

IDEM, *Portrete din Bran,* Editura Dealul Melcilor, Braşov, 2002.

IDEM, *Regina Maria în amintirile Branului*, Editura Marist, Baia Mare, 2012.

Dumitru SUCIU, *Monarhia şi făurirea României Mari*, Editura Albatros, Bucureşti, 1997.

Mircea TĂNASE, *De la Armata a II-a la Comandamentul 2 Operaţional Întrunit ,,Mareşal Alexandru Averescu”*, în vol. ”Mărăşti-Mărăşeşti-Oituz: Ţinut al jertfei şi al biruinţei”, coordonatori: Gheorghe Buzatu, Horia Dumitrescu, Editura PALLAS, Focşani, 2007.

Ştefan TRÂMBACIU, Ionel BATALLI, George BĂLAN, *Bătălia din zona Bran-Câmpulung (octombrie-noiembrie 1916)*, Editura EuroPress, Piteşti, 2003.

Ioan VLAD, *Braşovul şi Marea Unire,* Editura ”Dacia Europa Nova”, Braşov, 1996.

IDEM, *Luptele armatei române din Ţara Bârsei pentru apărarea Braşovului împotriva trupelor germane şi austro-ungare în toamna anului 1916,* în „Cumidava”, XV-XIX, 1990-1994, Braşov.

IDEM, *Românismul braşovenilor. Documente (1916-1919)*, Editura Transilvania Expres, Braşov, 1998.

IDEM, *Văpaia din munţi*, Editura C2 Design, Braşov, 2006.

Erich ZÖLLNER, *Istoria Austriei,* vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997.

https://biblioteca-digitala.ro

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Hartă germană (1916).
Fig. 2 – Vedere generală.
Fig. 3 – Vama Fundata.
Fig. 4 – Borna „La Crucea”.
Fig. 5 – Lt.-col. Gheorghe Poenaru Bordea.
Fig. 6 – Monumentul primului erou român.
Fig. 7 – Mormânt de erou (Bran, 1916).
Fig. 8 – Militari (Bran, 1916).
Fig. 9 – *Gen. Şerbescu şi col. Yates în fața clopotelor regăsite. 28 August 1919.*
Fig. 10 – Cruce la groapa cu oseminte (Predeluț-Bran).
Fig. 11 – Cruce la groapa cu oseminte (Predeluț-Bran) – detaliu.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 9

Fig. 10

https://biblioteca-digitala.ro

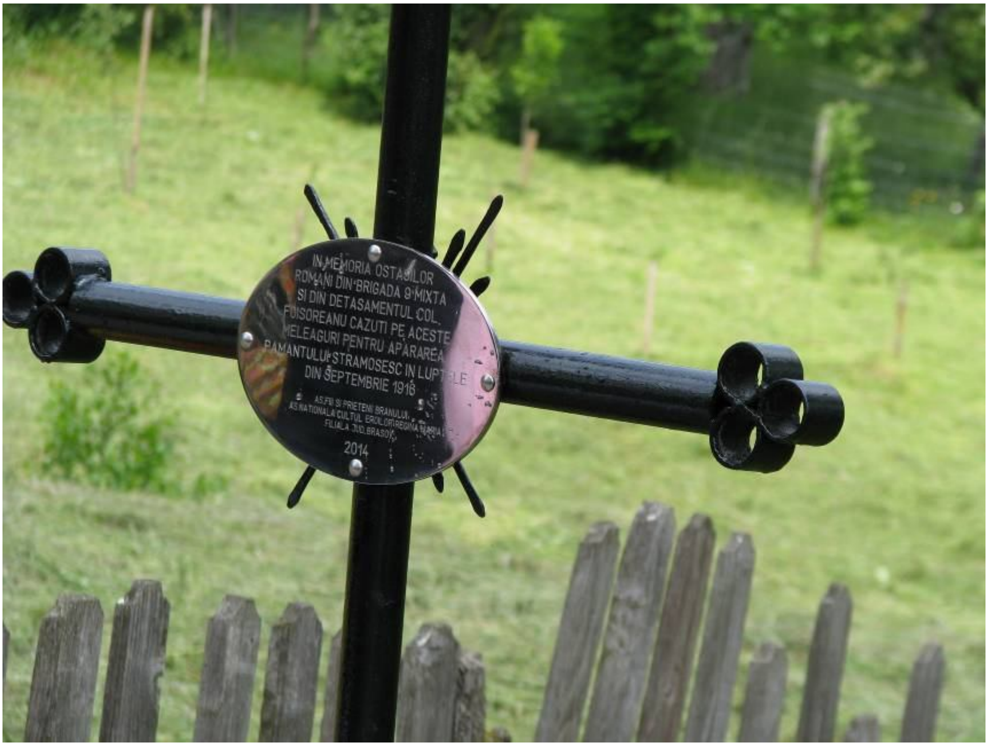

Fig. 11

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

FĂGĂRĂŞENII ŞI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. MEMORIE ŞI ISTORIE (II)

CONSTANTIN BĂJENARU
bjnrcosti@yahoo.com
Muzeul Ţării Făgăraşului ”Valer Literat” – Făgăraş

THE CITIZENS OF FĂGĂRAŞ COUNTY AND THE FIRST WORLD WAR. MEMORY AND HISTORY (II)

ABSTRACT

The First World War represented a complex political-military, social, economic, and also an intellectual phenomenon which involved, directly or indirectly, the whole mankind. The countless limit situations encountered during the whole conflict, had generated multiple attitudes, reactions and actions which were not only related to events, but also to mentalities, education or traditions.

If until recently, Romanian historiography maintained itself in the traditional – presenting only causes, military forces and the technique involved, battles, casualties and others – in the last few years, it began to rediscover the event, humanizing it. Sufficiently numberless testimonies having memorial character (journals, memories and letters), persuaded us to try to reveal the aspects which define mankind – compassion, reconciliation, mutual aid etc.

To this imperative we dedicate our contribution, trying to present life experiences, attitudes and actions which resulted from the voluntariate in the Romanian army, the events happened in Făgăraş and in the region in the autumn of 1916, the imprisoning and the voluntariate in Russia.

Keywords: citizens of Făgăraş county, First World War, memorial, history, events.

Cum aminteam în prima parte a demersului nostru[1], Primul Război Mondial a reprezentat un complex fenomen politico-militar, social, economic, dar şi mental, care a angrenat, direct sau indirect, întreaga umanitate. Nenumăratele situaţii limită ivite pe parcursul îndelungatului conflict, au generat multiple

[1] Urmează a fi publicată în paginile revistei ”Ţara Bârsei”, nr. XIII (serie nouă), editată de către Muzeul Casa Mureşenilor din Braşov.

https://biblioteca-digitala.ro

atitudini, reacţii şi fapte care nu s-au mai raportat doar la evenimente, ci şi la mentalităţi, educaţie, cutume sau tradiţii.

Dacă până de curând istoriografia română s-a menţinut în tradiţional – prezentând doar cauzele, forţele militare şi tehnica angrenată, bătăliile, pierderile umane ş.a. –, în ultimii ani a început să redescopere evenimentul, umanizându-l. Destul de numeroasele mărturii cu caracter memorialistic (jurnale, memorii şi scrisori), ne determină să încercăm a revela şi aspectele care definesc însăşi omenirea – compasiunea, reconcilierea, întrajutorarea etc.

Acestui imperativ îi dedicăm şi contribuţia noastră, care a surprins în prima fază momentele importante ale debutului războiului – mobilizarea făgărăşenilor, plecarea pe front şi frontul din Galiţia. În cele ce urmează, vom încerca să surprindem experienţe de viaţă, atitudini şi fapte care au decurs din voluntariatul în armata română, evenimentele petrecute în Făgăraş şi zonă în toamna anului 1916, prizonieratul şi voluntariatul din Rusia.

Începând războiul, era normal ca autorităţile maghiare – atât politice cât şi militare – să-şi exprime temerile în privinţa modului cum vor reacţiona românii la apelul de mobilizare. Şi se manifestau cu atât mai mult, cu cât guvernul budapestan era conştient de inechităţile la care-i supusese pe români; aici, se mai adăuga şi eşecul ultimelor tratative cu exponenţii acestora, nereuşită de la care trecuseră doar câteva luni. Îngrijorările, însă, au rămas fără temei, reacţia românilor la chemarea sub arme fiind peste aşteptările guvernanţilor. La această atitudine de loialitate faţă de împărat, a contribuit decisiv şi hotărârea României, din august 1914, de a se declara neutră.

Totuşi, încă de la debutul conflictului, administraţia comitatului Făgăraş începuse să supravegheze, aproape în permanenţă, starea de spirit a locuitorilor, aflaţi în imediata apropiere a graniţei cu România, şi în special pe cea a românilor. La scurte intervale de timp, erau trimise la Budapesta informaţii asupra atmosferei existente, spre a se putea preîntâmpina eventualele situaţii ameninţătoare pentru siguranţa statului. Într-o astfel de telegramă, cifrată, trimisă premierului Tisza de către comitele suprem Széll, la 15 mai 1915, se comunica despre persistenţa, pentru moment, a unei situaţii paşnice, fără apariţia unor ”*fenomene îngrijorătoare*”[2].

Cu toate că marea majoritate a făgărăşenilor chemaţi sub arme s-au supus fără vreo împotrivire ordinelor, au început să apară şi semne de opunere, în forme de manifestare diferite, încă de la debutul războiului.

Unul dintre modurile de opoziţie a constat în conceperea unor acţiuni de răzvrătire împotriva autorităţilor civile şi militare, care însă, după cum s-a dovedit,

---

[2] D.G.A.S., *1918 la Români. Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Documente externe. 1879 -1916*, vol. I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 601 (doc. nr. 161).

https://biblioteca-digitala.ro

aveau mai mult un caracter idilic. Fratele marelui poet național Octavian Goga, Emil, descria în cartea-jurnal *Două Siberii* o astfel de tentativă, menționând o conversație secretă între ofițerii români prezenți în centrul de recrutare de la Făgăraş, în cursul căreia au plănuit să-i răzvrătească pe cei 10.000 de români mobilizați aici şi în acest mod să deschidă drumul armatei române: ”*Ținutul e românesc curat, aruncăm în aer podul de peste Olt şi* (...) *noi suntem stăpânii situației. Vestea se răspândeşte peste tot Ardealul şi pilda noastră e urmată de toate regimentele româneşti*”[3].

O a doua modalitate a constituit-o rezistența față de autorități, manifestată sub forma refuzului unor rezervişti de a se prezenta la încorporare sau a celor plecați la lucru în România de a se reîntoarce pentru a fi mobilizați, dar şi a dezertării înainte de plecarea din garnizoană, în perioada de translare spre front şi chiar de pe front. Cazurile de acest gen, sporadice la început, au luat amploare pe măsura luării contactului cu realitățile crunte ale războiului şi mai ales după intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale. Nu cunoaştem numărul românilor făgărăşeni care au procedat astfel, trecând apoi munții, pe căi lăturalnice, în Vechiul Regat, însă îl apreciem la 500-1.000 de persoane până în august 1916 şi la peste 2.000-3.000 după retragerea armatei române din zona Făgăraşului, la începutul lui octombrie 1916.

Într-o astfel de situație s-a aflat viitorul general-maior Leonte Comşa[4], din Mândra Făgăraşului, încorporat în Regimentul 31 infanterie în toamna anului 1915, care a dezertat şi a trecut munții, urmând apoi Şcoala militară de ofițeri de infanterie din Bucureşti, alături de alți trei făgărăşeni – Ionică Bârsan din Vad, Ieronim Popa din Şinca-Veche şi Ioan Chiujdea din Vaida-Recea. Intuind că, asemenea lui, marea majoritate a făgărăşenilor a procedat aproape identic în momentele în care au decis să treacă munții clandestin, pentru a se înrola voluntari,

[3] Eugen Goga, *Două Siberii*, Bucureşti, 1916, p. 32.

[4] Leonte Comşa s-a născut la data 1 iulie 1894 în localitatea Mândra, fostul comitat Făgăraş, fiind al treilea copil al familiei Lazăr şi Sofia Comşa. A urmat gimnaziul la Braşov şi apoi Seminarul Pedagogic la Sibiu, obținând diploma de învățător în 1914. După declanşarea Primului Război Mondial s-a încorporat în armată, fiind repartizat la Regimentul 31 Infanterie, Sibiu. După război s-a întors la Sibiu, înscriindu-se la Şcoala de ofițeri activi „Nicolae Bălcescu“. A fost combatant şi în Al Doilea Război Mondial, când a avansat în gradele de maior şi colonel, pentru ca după 1946 să fie general al Armatei Române. A fost un militar înnăscut, convins şi desăvârşit, dar n-a putut niciodată să se asocieze cu comunismul, iar pentru aversiunea sa față de acesta a fost întemnițat şi apoi mutat cu domiciliul forțat în Moldova. După eliberare, s-a întors la Sibiu, unde s-a şi stins din viață, în anul 1981.

https://biblioteca-digitala.ro

vom derula episoadele aventurii lui L. Comşa – ca studiu de caz –, în baza informaţiilor cuprinse în memoriile sale[5].

Gândul trecerii în *ţara liberă* şi înrolarea ca voluntar s-a înfiripat în urma primului său ”*conflict cu autorităţile austro-ungare*”, cauzat de purtarea unei cocarde tricolore la pălărie. La scurt timp, întâlnindu-se cu doi foşti colegi de şcoală – Leonte Roibu şi Ioan Socaciu –, aceştia l-au informat că făcuseră toate pregătirile necesare, urmând a pleca chiar în acea noapte cu o căruţă până la Poiana Mărului, iar de acolo, cu o călăuză, vor merge la Bran şi apoi ”*peste graniţa vremelnică*”[6].

Invitat să-i însoţească, tânărul învăţător le-a cerut un răgaz pentru a-şi anunţa mama, însă nerăbdarea celor doi a dus la înţelegerea de a se revedea ulterior în România, întâlnire care se va realiza practic doar peste trei ani, în timpul luptelor de la Mărăşeşti. Nerenunţând la idee, în primele zile ale lui octombrie 1914 plănuieşte, împreună cu un fost coleg de la Gimnaziul din Braşov, Nicolae Dinu din Măieruş, să formeze un grup mic, prevăzut cu arme şi muniţii, care să treacă graniţa inclusiv prin folosirea forţei. Acestora li s-au alăturat alţi trei camarazi, dintre care doi erau făgărăşeni – sergentul Grigore Ludu şi Octavian Bărbat –, primul procurând armele necesare, care au constat în zece carabine, pe care le-au ascuns pe câmpul de instrucţie[7].

În momentul decis pentru plecare – seara zilei de 30 noiembrie/13 decembrie –, grupul a sporit la zece, celor patru membri iniţiali rămaşi alăturându-se Victor Balea, ajutor de contabil la banca *Albina* din Sibiu, învăţătorul Nicolae Maniţiu din Vurpăr, soldaţii Cazan şi Pinciu, învăţătorul Sidon Turcea din Şinca-Nouă şi un alt soldat nenominalizat. După ce au dezgropat armele, s-au îndreptat spre Tălmaciu, având ca ţintă frontiera de pe muntele Sterpul, pe care trebuiau să o atingă folosind căi lăturalnice. Odată depăşit pericolul de a fi capturaţi, au început să coboare spre Voineasa, în drum având parte şi de o surpriză – la o cabană au nimerit peste un grup de soldaţi italieni (!), care dezertaseră şi ei din armata imperială încercând să-şi găsească refugiu tocmai în România[8].

Au continuat drumul, prin Brezoi, către Râmnicu-Vâlcea, unde s-au prezentat imediat la comanda Regimentului 2 infanterie spre a se înrola. Aici au întâlnit câţiva ardeleni care trecuseră frontiera mai înainte, printre care şi făgărăşenii Ieronim Popa şi Ioan Chiujdea[9].

---

[5] Paul Abrudan, *General de brigadă Leonte Comşa – Memorii de război*, în ”Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară”, nr. 10, Bucureşti, 1976, pp. 197-206.
[6] *Ibidem*, p. 198.
[7] *Ibidem*.
[8] *Ibidem*, pp. 198-199.
[9] *Ibidem*, p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro

Şi pentru ca posteritatea să nu uite cine a luptat pentru înfăptuirea idealului național, sunt amintiți de către memorialist şi alți români din comitatul Făgăraş care s-au înrolat voluntari, în momente diferite, în unitățile româneşti şi luptele la care au luat parte: învățătorii Ştefan Lupu din Porumbacu de Sus, Gheorghe Motoc din Săsciori, Ioan Drugă din Ludişor, Ioan Mețianu şi Tiberiu Radeş din Făgăraş (toți la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz), apoi Iosif Runceanu din Măgura-Bran (la Sibiu), Dionisie Călifaru din Sărata, Alexandru Blebea din Cuciulata (Mărăşeşti), Aurel Şenchea, fiul martirului Ioan Şenchea (rănit mortal la Turtucaia), Nae Răuță din Zărneşti (ucis în bătălia de pe Neajlov), Ioan Topor şi Axente Puşcariu din Tohanu Nou, Andrei Mănăilă şi Ovidiu Vodă din Zărneşti (ultimul, rănit mortal în bătălia Braşovului), frații Samoilă şi Alexandru Socol din Berivoii Mari (Mărăşeşti, Răzoare), medicul Liviu Ursu din Vad, David Cucu din Mândra (căzut eroic la Mărăşeşti) şi alți 30 de tineri[10].

Ajunşi, în fine, la Bucureşti, şi-au încercat şansele de admitere, la începutul anului 1915, în Şcoala militară de artilerie şi geniu, dar fără succes. Ulterior, în luna aprilie, N. Manițiu şi V. Balea au fost admişi în Şcoala de ofițeri de rezervă infanterie, iar L. Comşa şi N. Dinu doar la 1 noiembrie, la aceeaşi şcoală. După terminarea şcolii, care a durat şase luni, au fost avansați şi trimişi la diferite unități militare pentru a face practică[11].

L. Comşa, în momentul intrării României în război, a plecat împreună cu unitatea sa (Regimentul 33 Infanterie – Tulcea) în sudul Dobrogei, luând parte la luptele de la Flămânda, în funcția de comandant de pluton. Pentru o perioadă firul memorialistic este întrerupt, fiind reluat abia în vara anului următor, cu însemnări privitoare la zilele în care a participat la luptele eroice de la Mărăşeşti. La începutul anului următor a fost transferat la Regimentul 1 Infanterie Turda, din cadrul Corpului voluntarilor ardeleni şi bucovineni, cu sediul la Hârlău, unde se reîntâlneşte cu Nicolae Dinu şi întâlneşte alți făgărăşeni, comandanți de subunități militare: căpitanul rezervist Ştefan Boier din Vad, sublocotenentul Nicolae Comşulea din Râuşor şi sublocotenentul Țețu din Făgăraş[12].

Unul dintre amintiții frați Socol din Berivoi, Alexandru, a făcut şi el câteva însemnări cu caracter memorialistic, din care reiese periplul său din perioada conflictului mondial. Astfel, în toamna lui 1915, primind o permisie din poziția de elev la Şcoala de ofițeri de rezervă din Brno, a luat decizia de a trece Carpații spre a se înrola voluntar. Cursurile Şcolii de ofițeri din Bucureşti fiind deja începute, a primit un post la Ministerul de Externe, pe care l-a părăsit, însă, în septembrie 1916, pentru a deveni elev la Şcoala de ofițeri din Iaşi. Avansat elev plutonier la 1

[10] *Ibidem*, pp. 200-202.
[11] *Ibidem*, p. 203.
[12] *Ibidem*, p. 206.

https://biblioteca-digitala.ro

aprilie 1917, a fost repartizat, împreună cu Ştefan Mesaroş din Sebeş-Făgăraş, la Regimentul 51 Infanterie[13].

Ajuns acolo, a găsit o situație complicată – trupele abia se refăceau după epidemia de tifos exantematic, fiind în plin proces de reorganizare şi înzestrare cu armament şi tehnică de luptă, neexistând *clipă de răgaz*. După trei luni *de intensă pregătire*, a intrat în luptă la Nămoloasa, fiind dispus în prima linie pentru misiuni de recunoaştere[14].

În august 1917 a fost avansat la gradul de sublocotenent şi transferat la Regimentul 50 Infanterie (Divizia a 13-a), cu care a luptat la est de Mărăşeşti, unde în timpul grelelor încleştări a fost rănit în piept şi brațul stâng[15].

Un alt făgărăşean – medicul Liviu Ursu din Vad –, s-a înscris voluntar în urma evenimentelor cauzate de retragerea armatei române din zona Făgăraşului. Din 1914 urmase cursurile Facultății de medicină din Budapesta, până la mijlocul lunii iulie 1916, după care a început practica la Spitalul civil din Făgăraş, condus de către Titu Perția.

S-a refugiat împreună cu acesta în toamna lui 1916, punându-se la dispoziția Marelui Cartier General. T. Perția, ca medic primar chirurg, a fost avansat la gradul de maior, iar tânărul Ursu a fost asimilat ca intern I, cu gradul de plutonier, fiind repartizat la Spitalul 482 din Vaslui. La începutul anului următor, unitatea medicală la care activa a fost transformată în spital de tifos exantematic, această epidemie provocând ravagii printre militari: ”*Numărul morților a devenit atât de mare, încât în fiecare dimineață se transportau mai multe furgoane la gropile comune, situate în afara oraşului*”[16]. Printre cei răpuşi de molimă s-a aflat şi doctorul T. Perția, alături de alți 16 medici români şi unul din cadrul Misiunii militare franceze. Epidemia a putut fi eradicată numai în primăvara lui 1917, trupele române revenindu-şi încetul cu încetul, pentru a putea fi apte în fața iureşului care îi aştepta în vara aceluiaşi an.

După ce în aprilie-iunie a urmat cursurile anului III la Facultatea de medicină din Iaşi, L. Ursu a fost avansat şi mutat la Spitalul 309 din Vaslui, unitate care pe timpul luptelor din vară a funcționat ca spital de triaj al Armatei I. Ulterior, a fost încadrat ca medic al Regimentului 5 vânători, cu care a trecut în Transilvania la mijlocul lunii noiembrie 1918[17].

Un eveniment cu două fațete distincte – entuziasm şi dezolare –, s-a petrecut în toamna anului 1916. Intrarea României în război a adus românilor

---

[13] *Ibidem*, p. 210.
[14] *Ibidem*.
[15] *Ibidem*, p. 211.
[16] *Ibidem*, p. 208.
[17] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

făgărăşeni o mare bucurie şi ”*nădejdi înspre biruinţă şi mai mari*”[18]. Din acest motiv, armata română a fost întâmpinată cu steaguri tricolore, cu praporii bisericilor, cu sunetul clopotelor, cu flori şi pâine.

Înaintarea rapidă a unităţilor militare române a provocat panică şi consternare în rândurile autorităţilor comitatului, ca şi în privinţa populaţiei maghiare, săseşti şi evreieşti, care au început să se refugieze în pripă peste Olt. Cu toate că evacuarea administraţiei şi populaţiei din zonele ardelene de graniţă fusese teoretic organizată de guvernul de la Budapesta încă de la începutul lunii august şi comunicată autorităţilor comitatense la 25 august 1916[19], repeziciunea ofensivei române a zădărnicit acţiunea, astfel încât retragerea s-a realizat practic în mare grabă.

O mărturie contemporană evenimentelor, aminteşte despre panica creată în Făgăraş de intrarea trupelor române în Ardeal, o bună parte din populaţie fiind înspăimântată şi stăpânită de un singur gând – refugiul. În numai două zile, autorităţile civile, ”*în frunte cu îngâmfatul prefect Széll József*”, s-au organizat şi au părăsit oraşul, plecând spre punctul de refugiu dinainte stabilit, Sighişoara, nemairămânând aici ”*decât populaţiunea clasei de jos, puţini români, unguri şi saşi intelectuali*”. Odată cu aceştia s-a retras dincolo de Olt – însă doar până la Galaţi – şi jandarmeria comitatului (circa 350 de oameni), pusă sub autoritatea căpitanului Szikorszky, cel care va lua în perioada imediat următoare o serie de hotărâri dureroase în privinţa populaţiei civile româneşti[20].

Referitor la impactul psihologic creat de intrarea României în război, vicarul greco-catolic al Făgăraşului, Iacob Popa, nota şi el următoarele: „(…) *peste noapte a erupt războiul cu România. Dimineaţa în Făgăraş toată lumea era f*[oarte] *alarmată. Mulţi* [îm]*pachetează şi se fac gata de plecare. Trăsurile toate ocupate pentru gendarmerie. Trenurile pe linia Făgăraşului nu mai circulă pentru civili. Nici poştă, nici jurnale nu vin. În 18/VIII 1916, seara la 9 oare, oficialii publici au căpătat de la comitele suprem poruncă să fie gata cât la noapte să plece cu toţii la Sighişoara, cum au şi plecat. Au plecat şi alţii privaţi foarte mulţi domni: unguri şi jidani în noaptea aceea, cu căruţele peste Galaţi cătră Sighişoara. Seara la 10 ¾ oare am căpătat scrisoare de la v*[ice] *comitele ca să punem în siguranţă toate ce sunt ale statului şi să le predăm la Sighişoara*”[21].

---

[18] Arhiva Parohiei Beclean, *Cartea de Aur*.

[19] Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 232.

[20] *Glasul Oltului*, nr. 29/1921, Făgăraş, p. 2 (articolul *Din durerile neamului*, semnat de Ilie Stoichiţia).

[21] Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Cluj (în continuare S.J.A.N. Cluj), Fond *Iacob Popa*, doc. nr. 925, *Însemnări zilnice despre evenimentele din Făgăraş*, f. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

Zile întregi a persistat o stare de incertitudine totală, informațiile reale lipsind cu desăvârşire şi în primul rând a celor referitoare la mersul operațiunilor militare: ” *N-avem nici o gazetă, nici o informațiune, e penibil ...*”[22].

Situația în oraş era confuză şi sumbră din toate punctele de vedere – ”*timp de panică şi de tristă durere*”, cum se exprima un alt contemporan –, atât locuitorii săi, cât şi cei din împrejurimi, fiind nevoiți să suporte şi nenumăratele lipsuri ale articolelor de bază. Prăvăliile erau închise, iar rechizițiile jandarmilor se realizau prin curți, ”*pentru că altcum populația din Făgăraş şi provincie năvălea în prăvălii ca să cumpere sare, gaz şi tutun, care pe acel timp lipseau totalmente*”[23]. Exista teama permanentă a instalării foametei: ”*Toate bolțile sunt închise, în piață nu se vinde şi nu se cumpără nimic. Femeile celor duşi la armată au rămas fără ajutor de la stat, n-or avea ce mânca*”[24].

Ulterior, conducerea interimară a oraşului a luat câteva măsuri repetate pentru prevenirea înfometării, prin distribuirea unor produse alimentare: ”*Azi* (18/31 august 1916 - n.n.) *s-au luat măsuri pentru a se împărți pe mâine câte 2 feldere*[25] *de grâu şi slănină săracilor, din magazinele Domeniului erarial din Făgăraş*”[26].

Oraşul nemaiavând la conducere nici un fel de autoritate, civilă sau militară, cei rămaşi s-au organizat şi au hotărât să formeze o instituție interimară – pe care au numit-o *Consiliul comunal provizoriu/Senatul orăşenesc interimar* –, având în componență pe deputatul dietal Nicolae Şerban - preşedinte, Kovács János - vicepreşedinte, avocat Nicolae Pandrea - notar, avocat Victor Pralea - şeful Poliției, Székely Ferencz - şeful Gărzii civile, Ilie Stoichiția - subşef al Gărzii şi mulți alții, care se înscriseseră ca agenți ai Gărzii; autoritatea Consiliului a fost recunoscută inițial ca legitimă inclusiv de către amintitul căpitan Szikorszky[27].

Din păcate, buna înțelegere între cele două autorități n-a durat prea mult şi după câteva zile jandarmii – cu certitudine din cauza apropierii armatei române de Făgăraş –, şi-au pierdut încrederea în autoritatea civilă provizorie, revenind la ”*mijloacele-i obişnuite*” şi începând ”*să dezlănțuie opera lor de vandalism*”[28].

Tabloul acțiunilor dureroase comise de către jandarmerie împotriva populației civile, lipsite de apărare, este descris şi în presa locală postbelică: ”*În toate zilele se prezentau patrulele maghiare de jandarmi, în frunte cu avocatul*

---

[22] *Ibidem*.
[23] *Glasul Oltului*, I, nr. 32/1921, Făgăraş, p. 1 (articolul *Din durerile neamului*, semnat de Ilie Stoichiția).
[24] S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, doc. nr. 925, f. 12.
[25] Felderă = Măsură de capacitate pentru cereale, egală cu circa 20 de litri.
[26] S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, doc. nr. 925, f. 12.
[27] *Glasul Oltului*, I, nr. 32/1921, p. 1.
[28] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

evreu Taglicht, care descuiau prăvăliile şi devastau tot ce găseau, căruțele oamenilor erau luate cu forța şi încărcate şi duse la Galați. În zadar am protestat noi contra acestei pustiiri, în zadar am cerut să ni se dee cel puțin ceva înscris (act – n.n.) *pentru tot ceea ce se lua. La toate protestările noastre, jandarmii unguri şi îndeosebi av*[ocatul] *Taglicht ne amenințau cu arestarea* (...)”[29].

Până la intrarea armatei române în Făgăraş, au avut loc câteva întâmplări tragice – unele adevărate crime –, care i-au avut ca victime atât pe unii lideri naționali, preoți, intelectuali, cât şi țărani simpli. Omorul cu cel mai mare impact asupra populației româneşti făgărăşene, săvârşit de către jandarmii retraşi dincolo de Olt, a fost cel al liderului politic național din Făgăraş, avocatul Ioan Şenchea. Acesta, din cauza aglomerației foarte mari create atât de autorități, cât şi de către o bună parte a populației neromâneşti din oraş, care se retrăgeau împreună spre Sighişoara, neputând merge mai departe a fost prins prin pădurile de la Cincu. Fără vreo judecată prealabilă şi sub pretextul spionajului şi a trădării de patrie, a fost împuşcat pe loc, iar corpul i-a fost aruncat sau îngropat într-o zonă nedepistată niciodată[30], cu toate încercările de după război ale soției sale, Luiza Şenchea, de a descoperi rămăşițele martirului făgărăşean[31].

De asemenea, în 22 august/4 septembrie, deputatul român al Făgăraşului în Parlamentul de la Budapesta, avocatul N. Şerban, a fost luat ca ostatic de către jandarmi şi ținut sub pază în Galați, ” *pentru ca să nu se întâmple în Făgăraş spionagiu şi revoluțiune*”[32].

Una dintre obligațiile la care a fost supusă populația civilă, consta în prestarea de diverse munci în beneficiul armatei: ”*Azi după amiazi a fost la Casa oraşului un colonel cu căpitanul din Galați şi alți 2 oficeri şi au cerut brațe de lucru pentru şanțuri (pe dealul Galațiului ?). Astfel au publicat cu doba, ca fiecare bărbat şi chiar copil, care e în stare să lucre cât de cât, mâine dimineață la 8 oare să se prezinte la Casa oraşului cu unelte de săpat. Colonelul zicea că dacă nu vor fi destui bărbați, vor duce la lucru femei*[33]. Cei care au răspuns dispoziției au fost trimişi să sape tranşee la marginea Făgăraşului – o parte către Beclean, iar ceilalți către Ileni.

Ordinul primit cu această ocazie, ca şi altele asemănătoare, precum şi din ce în ce mai desele bubuituri ale tunurilor, au produs o stare ”*foarte enervată şi*

[29] *Ibidem*.
[30] *Glasul Oltului*, I, nr. 18/1921, p. 1.
[31] *Oltul*, I, nr. 77/1919, p. 4.
[32] S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, doc. nr. 925, f. 13.
[33] *Ibidem*, f. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

alarmată” în sufletele oamenilor. Acest zbucium se multiplica apoi ”*prin lipsa informațiunilor autentice şi a ziarelor, din cari nici azi n-am căpătat nici unul*”[34].

Ca urmare a retragerii grabnice şi pentru a încerca zădărnicirea ofensivei Armatei a II-a române, prin lipsirea de mijloace de comunicație, în 1/14 septembrie 1916 autoritățile militare maghiare au aruncat în aer şinele, locomotivele şi vagoanele, şi au incendiat mai multe clădiri din gara Făgăraş. În aceeaşi zi, au dinamitat şi aruncat în aer jumătatea dinspre oraş a podului de peste Olt, la fel cum se întâmplase şi cu cele de la Şercaia – Hălmeag, Şona, Cincşor ş.a.[35].

În pofida acestor măsuri disperate, armata română a reuşit să intre în Făgăraş şi să-l ia în stăpânire în ziua de 2/15 septembrie 1916. Momentul a fost zugrăvit de vicarul Iacob Popa astfel: ”*Zi memorabilă, în care a intrat armata română în Făgăraş. Dimineața la 3 oare am auzit foc violent de puşti de către miazăzi la marginea oraşului. Acesta s-a repețit cu intervale mai mici ori mai mari până la 7 dimineața.*

Când am [i]*eşit de la liturg*[h]*ie* (...), *soldații români sunt deja în piață* (...).

Abia am dejunat şi vine de ne chiamă, ca să ne prezentăm în numele oraşului înaintea Dlui Colonel. Aceasta am şi făcut-o cu Dl. v[ice] *preşedinte Kovács şi alți câțiva din membrii Senatului interimal, înaintea Casei oraşului, pe când treceau în şir lung tunurile de câmp româneşti către podul Oltului. Am spus Dlui Colonel cum auctoritățile ne-au părăsit, cum suntem constituiți interimal şi am cerut părtinire şi tractare blândă, asigurându-l de sentimentele paşnice ale tuturor cetățenilor din oraş.*

Dânsul a respuns că armată română nu e condusă de sentimente ostile față de nici una dintre naționalități. Dânsul nu se poate acum ocupa de afacerile oraşului. Noi să rămânem organizați cum am fost, să ne continuăm activitatea până la alte dispusețiuni”[36].

A doua zi, sub controlul armatei române, a fost constituit *Consiliul comunal*, cu primar şi şef de poliție români. S-a alcătuit o listă de către românii de vază rămaşi în oraş, care a fost prezentată generalului de divizie Grigore Simionescu, fiind aprobată în componența: avocat Liviu Pandrea primar, avocat Victor Pralea şef de poliție, Ioan Dejenar casier; din *Consiliul comunal* făcea parte şi vicarul foraneu Iacob Popa[37].

După câteva săptămâni, însă, regruparea Armatei a IX-a germane era finalizată, astfel încât generalul Falkenhayn se afla în situația de a putea debuta

---

[34] *Ibidem.*
[35] *Ibidem*, f. 13.
[36] *Ibidem*, f. 15.
[37] *Ibidem*, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

ofensiva împotriva Armatei a II-a române. Acțiunea i-a fost uşurată şi de o decizie pripită a Marelui Cartier General Român, care se concentra în continuare pe frontul sudic – retragerea Armatei a II-a în stânga Oltului şi ocuparea tuturor comunicațiilor care duceau către Braşov.

Armatele inamice reuşiseră să-şi asigure inclusiv superioritatea numerică. Acestea constituiau „*o impozantă forță militară: armatele încercate în luptele mari de pe toate fronturile războiului european, veteranii de pe Somme şi de pe Ancre, din Flandra şi de la Verdun, de pe Narew şi de pe Isonzo, pe care-i conduceau generali experimentați, mari specialişti în arta războiului. În urma armatei veneau uriaşe convoaie cu un armament formidabil*”[38].

Înaintarea rapidă a armatelor germane, care atinseseră aliniamentul Pojorta-Luța-Beclean -Calbor[39], a condus la ocuparea Făgăraşului în 4 octombrie, după ce fusese evacuat de către trupele române, iar în ziua următoare ajungând înaintea pozițiilor armatei române de pe aliniamentul Perşani-Şinca, aflat pe versantul vestic al Munților Perşani, poziție strategică importantă.

Privitor la situația creată cu evacuarea Făgăraşului de către trupele române, vicarul Iacob Popa nota: ”*De dimineață s-a continuat transportul de trupe, care şi tot felul de material în direcția Şercaia* (...). *Neştiind că de ce e vorba, ba crezând că este o retragere, ne-a cuprins pe toți nelinişte mare*”. Neliniştea aceasta l-a îndemnat pe vicar, ca de altfel pe toată lumea, să adreseze unui ofițer român o întrebare firească: ”(...) *ce înseamnă toate acestea* (?)*, ori doară trebuie să plecăm şi noi, pentru că dacă se retrage armata română noi nici nu dorim, dar nici nu putem să mai dăm față cu armata şi autoritățile ungureşti*”[40]. I s-au dat răspunsuri liniştitoare, cum că este o retragere strategică a comandei, însă l-a intrigat aserțiunea că în cazul unei retrageri totale populației oricum nu i s-ar comunicat oficial.

În cele din urmă, inevitabilul a lovit implacabil. După ce salutaseră cu mare entuziasm înaintarea trupelor române, populația, conştientă şi totodată îngrozită de perspectiva reîntoarcerii administrației maghiare, acum privea cu deznădejde aceeaşi armată. Intelectualii, fruntaşii satelor, dar şi *mulțime de popor de pe valea Oltului*[41], iau cu toții drumul exilului, ca o coloană tristă alăturată celei militare: ”*Cu bagaj, cu ce am putut lua în mână, ne-am urcat în carul ultim al coloanei* (...). *Întunerec, ploaie şi rece* (...). *Apoi larmă, porunci*” şi înghesuială[42].

---

[38] C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 289.
[39] Erich von Falkenhayn, *Campania Armatei a 9-a împotriva românilor şi a ruşilor*, Atelierele Grafice Socec & Co S.A., Bucureşti, 1937, p. 75.
[40] S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, doc. nr. 925, f. 17.
[41] Arhiva Parohiei Beclean, *Cartea de Aur*.
[42] S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, doc. nr. 925, f. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

Un aspect important şi totuşi insuficient cunoscut al acțiunilor din anii războiului, l-a constituit organizarea unităților de voluntari ardeleni şi bucovineni dintre prizonierii aflați în Rusia. Acțiunea de mobilizare a acestora a cunoscut o amploare deosebită, cu atât mai mult cu cât Rusia se afla în aceeaşi tabără militară cu România.

Însă, condițiile grele la care erau supuşi prizonierii români de către conducerile lagărelor din Rusia, i-a determinat pe aceştia ca, încă din toamna anului 1916, să plece spre Darnița. Rezultatul plecării din lagăre l-a constituit, însă, dispersarea lor pe o suprafață extinsă şi angajarea masivă la diverse munci.

În aceste împrejurări, un grup de cinci intelectuali – printre care şi viitorul prefect al Făgăraşului, avocatul Octavian Vasu –, a luat inițiativa concentrării voluntarilor, pornind o acțiune de convingere a autorităților ruseşti relativ la necesitatea creării unui corp de voluntari români, bine organizat şi cu o componență numerică importantă. Unul dintre voluntari, îi atribuia avocatului făgărăşean un rol capital în cadrul acțiunii pornite în Rusia: ”(...) *cunoscător desăvârşit nu numai a limbii ruse, ci şi a firii şi obiceiurilor ruseşti, a fost un destoinic ambasador al voluntarilor pe lângă toate autoritățile ruseşti, de la care voluntarii au simțit nevoia unui sprijin*”[43].

Activitatea perseverentă a grupului *condus* de O. Vasu s-a materializat printr-un ordin al Înaltului Comandament Rusesc, din noiembrie 1916, prin care era recunoscut oficial Corpul voluntarilor ca ”*armată a Transilvaniei şi Bucovinei*”[44]. Acesta era considerat un aliat al Rusiei, întocmai ca şi Corpul voluntarilor cehoslovaci.

În decembrie 1916, liderii voluntarilor trimiteau Guvernului român stabilit la Iaşi un memoriu, în care, după ce informau asupra constituirii Corpului şi îşi afirmau hotărârea de a se uni cu România, solicitau sprijinul pentru organizarea cât mai eficientă a unităților de voluntari, având ca finalitate trimiterea lor pe frontul din Moldova.

Până în vara anului 1917 s-au înscris peste 1.500 de prizonieri, care au format primul corp de voluntari. Entuziasmul cu care a fost primit eşalonul în capitala Moldovei, a stimulat şi mai mult acțiunea de organizare a comisiilor de propagandişti, care trebuiau să meargă în circumscripția militară a Moscovei pentru a relua recrutarea.

Au fost numite şase astfel de comisii, din care făceau parte un ofițer superior al armatei române – şeful comisiei –, un refugiat ardelean, bănățean sau bucovinean şi un ofițer dintre voluntarii rămaşi la Kiev, cunoscător al limbii ruse şi

---

[43] Elie Bufnea, *Revoluția de eliberare națională a Transilvaniei. Unirea (1914-1918)*, Editura MARIST, Baia Mare, 2010, p. 186.
[44] *Ibidem*, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro

al realităţilor de acolo. Comisia a treia, repartizată la Borizaglebsk, îi avea ca membri pe maiorul Gheorghe Plesnilă, vicarul Iacob Popa şi sublocotenentul Ilie Cucu. Comisiile au fost dotate cu broşuri sau manifeste, printre care şi gazeta *România Mare*, apărută la Kiev în 23 de numere, între iulie-decembrie 1917[45].

Iacob Popa, după plecarea din Făgăraş, a ajuns la Bucureşti, iar de acolo, sub presiunea ofensivei germane, a trecut la Iaşi. După numirea ca membru al Comisiei de propagandă III, în septembrie 1917 se afla lângă oraşul Burin, trimis la o fabrică de zahăr pentru a face ”*propagandă intensă*” printre cei aproximativ 450 de prizonieri, în acelaşi timp trebuind să facă investigaţii în zonă spre a afla dacă mai sunt şi alţi prizonieri ”*în număr mai mare de 10*”[46].

În urma cercetărilor efectuate în zonă, vicarul mai descoperea o fabrică de apă în care munceau aproape 200 de români, „*destul de bine dispuşi pentru cauza noastră*”, şi o alta în care, alături de români, se aflau mai mulţi germani şi maghiari; cei din urmă, aflând despre misiunea prelatului, au ameninţat ”*că vor sări cu violenţă*” asupra propagandiştilor[47].

Apoi, lui Iacob Popa i s-a desemnat o rută în gubernia Kursk, pe care trebuia să o finalizeze, în răstimp de o lună, cu încorporarea a peste 600 de oameni. De asemenea, colegul său de comisie, locotenentul Ilie Cucu, dispus pe un alt itinerar, trebuia să atragă la cauză circa 350-400 de români din gubernia Voronejscaia şi 831 din gubernia Kursk[48].

Prizonierii convinşi de către propagandişti au semnat un *Angajament* de înscriere ca voluntari în armata română, fie ei ofiţeri, subofiţeri sau soldaţi. Finalul documentului era consfinţit cu cuvintele: ”*Dumnezeu să ne ajute, ca prin lupta noastră să desrobim ţerile locuite de români şi să întemeiem pe vecie România mare, glorioasă, puternică şi fericită*”[49].

Printre cei recrutaţi cu acest prilej de vicar apar şi câteva nume de făgărăşeni: Vichente Oancea din Şercăiţa, Adam Stoica din Şercaia, Aron Itu din Şinca-Nouă şi Gheorghe Badea din Holbav[50].

La începutul lunii noiembrie 1917, vicarul primea noi recomandări în privinţa bunului mers al acţiunii, comunicându-i-se în primul rând necesitatea ca adunările de propagandă să se organizeze obligatoriu acolo unde se găseau prizonierii – lagăre, stabilimente industriale, ferme etc. – şi doar în zilele de

---

[45] Liviu Botezan, *Contribuţii la problema recrutării de voluntari dintre românii transilvăneni ajunşi prizonieri în Rusia în primul război mondial*, în ”Acta Musei Napocensis”, XX, Cluj-Napoca, 1983, p. 279.
[46] S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, doc. nr. 160.
[47] *Ibidem*, doc. nr. 161.
[48] *Ibidem*, doc. nr. 167.
[49] *Ibidem*, doc. nr. 168.
[50] *Ibidem*, doc. nr. 176, pp. 1, 4, 5.

https://biblioteca-digitala.ro

sărbătoare. De asemenea, accentul propagandei trebuia să fie îndreptat către cei cu moral sau sentimente naționale scăzute: ”(...) *acolo unde ați constatat că simțământul național e mai stins, acolo trebuieşte să depuneți toată forța inteligenței Dvs. pentru a redeştepta printre prisonieri acest simțământ*”[51].

De multe ori activitatea a fost îngreunată de acțiunile țăranilor ruşi răsculați, care incendiau şi prădau. Tulburările produse de revoluția bolşevică şi ideea încheierii păcii cu Puterile Centrale au condus la o oarecare bulversare a planurilor inițiale, veştile ajungând şi în rândurile prizonierilor. Situația tensionată era descrisă realist de către vicar, care afirma că ştirile acestea sumbre au ”*străbătut şi printre prisonierii noştri şi nu e chip a-i convinge şi a-i conduce la o orientare mai sănătoasă şi mai optimistă cu privire la situația generală şi la situația specială a noastră, a românilor. Astfel, prisonierii întâmpină acțiunea noastră nu numai cu neîncredere, dar chiar cu duşmănie. Câtă vreme persistă atmosfera aceasta, nu vom reuşi să luăm voluntari, pentru că duşmanii voluntariatului, cari nu sunt numai maghiarii şi germanii, dar mulți chiar şi dintre prisonerii români, au prea multe şi grele argumente față de mintea simplă şi şovăelnică a celor cari altcum ar avea sentimente mai bune*”[52]. Din cei 92 de prizonieri aflați în Jeleț, nu se înscrisese niciunul.

Nici la sfârşitul anului situația nu suferise vreo modificare sensibilă, prizonierii continuând să rămână reticenți, iar uneori reacționând chiar cu violență. Cei mai mulți dintre românii aflați în zona Eleț au refuzat să primească daruri de Crăciun, fiindu-le teamă că vor fi luați voluntari *cu sila*. Propagandiştii au fost amenințați cu bătaia şi li s-a comunicat că prizonierii şi-au asigurat ajutorul ungurilor dintr-o altă tabără[53].

Ulterior, lucrurile s-au mai calmat şi românii au revenit la sentimente mai bune, astfel încât marea majoritate a îmbrățişat ideea de a se înscrie ca voluntari. În final, numărul făgărăşenilor înrolați în Corpul voluntarilor s-a ridicat la cifra de 349, o cifră destul de redusă în comparație cu alte zone ardelene, însă explicabilă prin faptul că din comitatele sudice mulți români trecuseră Carpații spre a se înrola în armata română[54].

Din primăvara anului 1918, activitatea politică şi de propagandă nu a mai fost posibilă, acțiunea de mobilizare a voluntarilor români fiind transferată gradat în zonele răsăritene ale Rusiei şi în Siberia, aflate în afara autorității bolşevicilor. Până la încheierea lungii lor ”expediții” în mai 1920 şi îmbarcarea în portul

---

[51] *Ibidem*, doc. nr. 182.
[52] *Ibidem*, doc. nr. 183.
[53] *Ibidem*, doc. nr. 223.
[54] E. Bufnea, *op. cit.*, p. 176.

https://biblioteca-digitala.ro

Vladivostok pentru repatriere, voluntarii români au avut de dus multe lupte şi hărţuieli cu trupele şi partizanii sovietici.

Tot mai numeroasele mărturii revelate de fondurile arhivistice, de jurnalele edite sau de diverse alte însemnări cu caracter memorialistic, evidenţiază acum şi vor accentua în viitor complexitatea acestui moment istoric, dezmembrând rigiditatea impusă de istoriografia tradiţională. Prin urmare, acest tezaur memorial va contribui la certificarea truismului că Primul Război Mondial n-a constituit doar un eveniment politico-militar, ci unul total, cu multiple implicaţii în social, economic, mental etc.

Bibliografie

Arhiva Parohiei Beclean, *Cartea de Aur*.

Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Cluj, Fond *Iacob Popa*.

Glasul Oltului, I, nr. 18, 29, 32, Făgăraş, 1921.

Oltul, I, nr. 77/1919, Făgăraş.

Paul ABRUDAN, *General de brigadă Leonte Comşa – Memorii de război*, în "Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară", nr. 10, Bucureşti, 1976, pp. 197-206.

Liviu BOTEZAN, *Contribuţii la problema recrutării de voluntari dintre românii transilvăneni ajunşi prizonieri în Rusia în primul război mondial*, în "Acta Musei Napocensis", XX, Cluj-Napoca, 1983.

Elie BUFNEA, *Revoluţia de eliberare naţională a Transilvaniei. Unirea (1914-1918)*, Editura MARIST, Baia Mare, 2010.

D.G.A.S., *1918 la Români. Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Documente externe. 1879 – 1916*, vol. I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.

Erich von FALKENHAYN, *Campania Armatei a 9-a împotriva românilor şi a ruşilor*, Atelierele Grafice Socec & Co S.A., Bucureşti, 1937.

Eugen GOGA, *Două Siberii*, Bucureşti, 1916.

Constantin KIRIŢESCU, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989.

Lista ilustraţiilor

Fig. 1 – Voluntari din Beclean în armata română – 1918 (Muzeul Ţării Făgăraşului "Valer Literat", nr. inv. I3-30).

Fig. 2 – Voluntari din Beclean în armata română – 1918 (verso).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3 – Aurel Şenchea – 1915.

Fig. 4 – Ioan Şenchea – 1910.

Fig. 5 – Brevet decorație Socol Alexandru din Berivoi.

Fig. 6 – Decorație “Crucea Comemorativă a Războiului”.

Fig. 7 – C.P. Armatele austro-germane în centrul Făgăraşului (octombrie 1916).

Fig. 8 – Schiță cu situația militară din zona Făgăraş (septembrie 1916).

Fig. 9 – Protopopul ortodox Nicolae Borzea.

Fig. 10 – Vicarul greco-catolic Iacob Popa.

Fig. 11 – Filă din *Însemnările zilnice* … (august-octombrie 1916; S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, nr. inv. 925).

Fig. 12 – Trenul blindat Mărăşeşti în Siberia.

Fig. 13 – C.P. Plutonier Alexandru Sochi (Siberia, 1917; S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, nr. inv. 1.025).

Fig. 14 – C.P. Plutonier Alexandru Sochi – verso (S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, nr. inv. 1.025).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

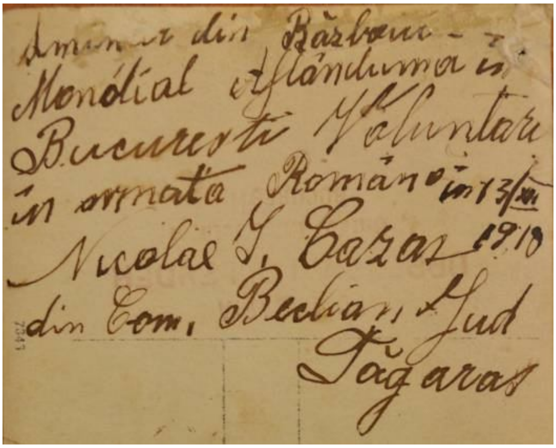

Amintire din Răsboiu-
Mondial aflându-mă în
București Voluntar
în armata Română în 13/XII
Nicolae G. Cazan 1918
din Com. Bechian, Jud
Făgăraș

Fig. 2

Fig. 3

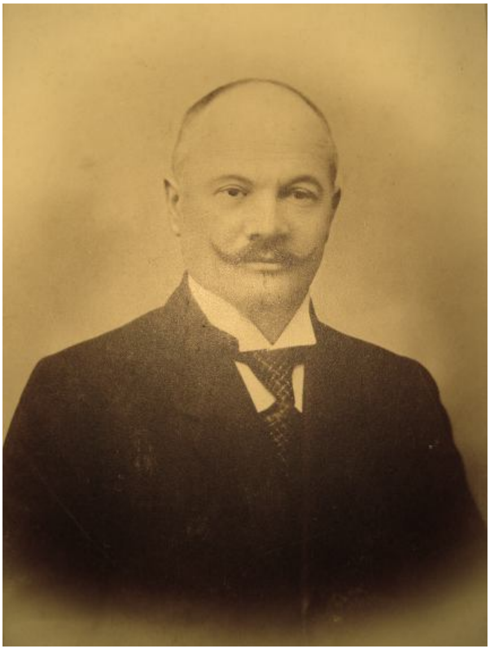

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

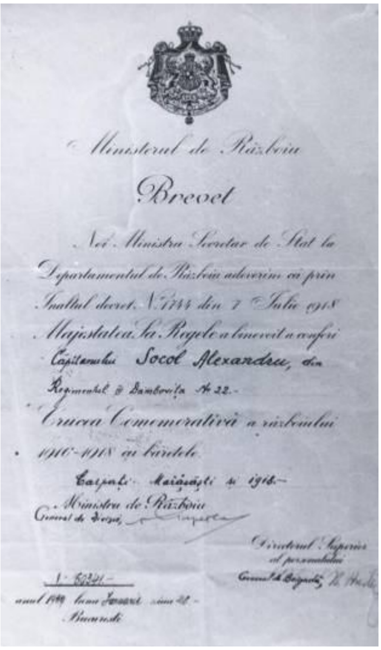

Ministerul de Războiu

Brevet

Noi Ministru Secretar de Stat la Departamentul de Războiu adeverim că prin Înaltul decret N. 1744 din 7 Iulie 1918 Majestatea Sa Regele a binevoit a conferi Căpitanului Socol Alexandru, din Regimentul Dâmbovița No 22.-

Crucea Comemorativă a războiului 1916-1918 cu baretele

Carpați Mărășești și 1916.-

Ministru de Războiu
General de Diviziă, [signature]

Directorul Superior al personalului
General de Brigadă, [signature]

anul 1919 luna Ianuarie ziua 28.-
București

Fig. 5 **Fig. 6**

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 8 **Fig. 9**

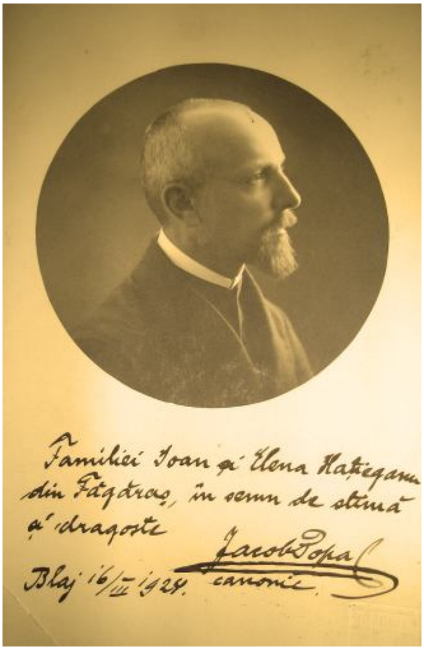

Fig. 10 **Fig. 11**

https://biblioteca-digitala.ro

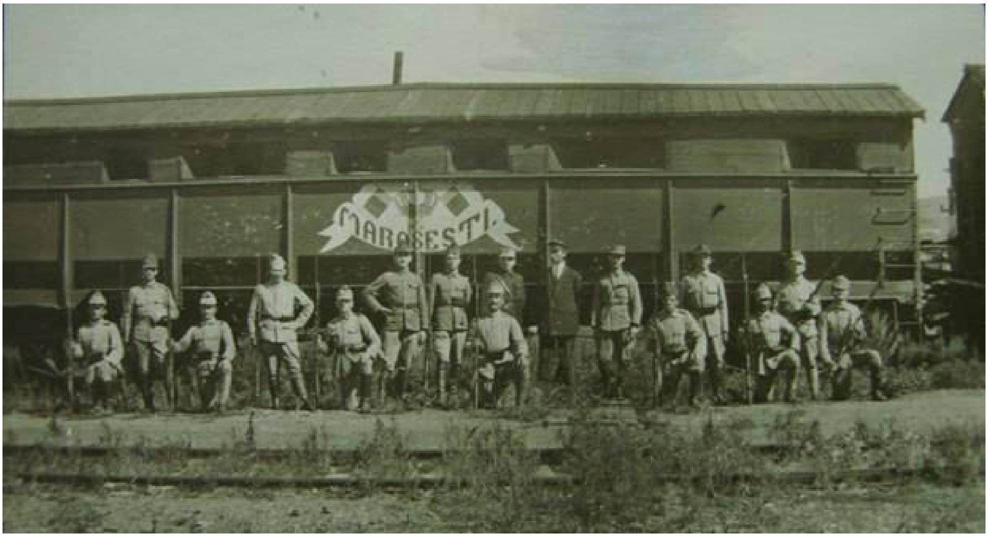

Fig. 12

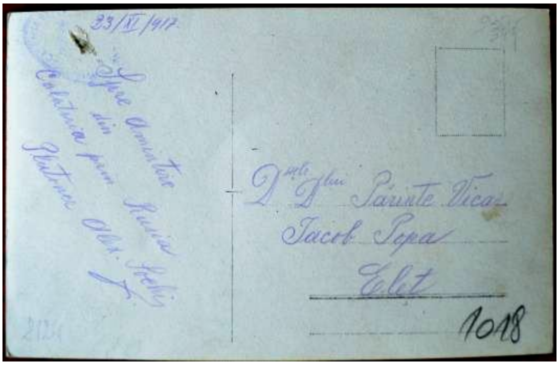

Fig. 13 **Fig. 14**

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUŢII LA ISTORIA ŢĂRII FĂGĂRAŞULUI. PARTICIPAREA VĂDENILOR LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

GHEORGHE FARAON
geo.faraon@yahoo.com
Muzeul Ţării Făgăraşului ”Valer Literat” – Făgăraş

CONTRIBUTIONS AT THE HISTORY OF FAGARAS COUNTY. PEOPLE FROM VAD TAKING PART IN THE FIRST WORLD WAR

ABSTRACT

After a brief description of the village, there are marked the events related to the outbreak of war in 1914. Mobilization of the left front enrolled in the Austro-Hungarian army. Follow sending campaign for admission in Hungary at Fuleş, to village personalities that were considered nationalistic by Austro-Hungarian authorities. Conduct of war, awaiting Romania to enter the war, and moving to Transylvania. Welcoming the Romanian army in the village in September 1916, but disappointment and hard times that followed the rejection and withdrawal of the Romanian army. In the end the victory from 1918.

Keywords: war, mobilization, enlistment, fighting, prisoners, victory.

Localitatea Vad este o frumoasă şi străveche aşezare a Ţării Făgăraşului ale cărei începuturi se pierd în negura veacurilor. Denumirea de Ţara Făgăraşului este utilizată de majoritatea cercetătorilor istorici ai acestei zone, iar cea de Ţara Oltului este denumirea populară, preluată şi folosită în studii etnografice şi geografice[1].

Satul se află în partea de sud-est a depresiunii Făgăraşului, în unghiul format de Carpaţii Meridionali cu cei Răsăriteni, fiind amplasat pe câmpia de acumulare piemontană, în mijlocul şesului aluvionar al Văii Şincii.

Vadul se află la interferenţa a trei mari unităţi morfo-structurale şi anume: zona nordică a Munţilor Făgăraşului, Munţii Perşanilor centrali şi sudici, şi Depresiunea Făgăraşului. Este situată aproximativ în centrul ţării, având

[1] Constantin Catrina, Ioan Lupu, *Judeţul Braşov. Monografie*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1981, pp. 24-25.

https://biblioteca-digitala.ro

următoarele coordonate geografice: 45° 50' 6.93" latitudine nordică; 24° 56' 39.02" longitudine estică; altitudine 462 m.

Localitatea face parte astăzi din județul Brașov, comuna Șercaia. Este situată pe DN 73A Șercaia-Râșnov. Localitățile limitrofe sunt: Șercaia (centrul de comună), spre N; Perșani, spre E; Șinca-Veche, Ohaba și Șercăița, spre S; Bucium și Toderița, spre SV; Mândra, spre NV.

Satul se află într-un cadru natural deosebit, datorat formelor de relief impunătoare care se pot observa încă de la intrarea în localitate: spre sud și sud-vest culmile semețe și trufașe ale Munților Făgăraș; spre est și sud-est Munții Perșani și Măgura Codlei care se zărește în zare; în nord Podișul Transilvaniei cu dealurile împădurite de peste Olt; spre vest câmpia întinsă a Făgărașului.

Frumusețea acestei zone este sporită de Valea Șincii, care alunecă argintie și jucăușă prin sat, la care se adaugă farmecul deosebit al Dumbrăvii Narciselor.

Vatra satului este situată într-o zonă de șes, ocupând o suprafață de circa 2 km^2, între platourile *Coastă* la est și *Aluniș* la vest. Satul are 391 de numere de casă, cuprinzând 231 de gospodării, restul de numere reprezentând grădini.

Localitatea este împărțită în două părți inegale de *Valea Șincii*: partea din stânga sau *Peste vale* este mai mică, iar partea din dreapta este mai mare.

Un eveniment major la care vădenii au participat cu trup și suflet, a fost Primul Război Mondial. După cum se cunoaște, în anul 1914 acesta a izbucnit, iar evenimentul a fost vestit în sat prin tragerea clopotelor și anunțat ca toate evenimentele importante de Iacob Țiganul (cel care suna dintr-un corn de vită). El vestea începutul războiului și faptul că toți bărbații până la 30 de ani să se prezinte pentru încorporare.

Primăria din Vad a comunicat Preturii din Șercaia că „*buni de armată erau 183 de persoane, din care 83 erau în America, 20 în București, iar 80 au fost mobilizate*"[2].

Cei mobilizați vor fi însoțiți de familii până la gară, toți sperând ca războiul cu Serbia să nu țină mult timp (de precizat că au fost înrolați în armata austro-ungară).

Despre trei vădeni plecați în America știm că s-au înrolat acolo, în armata americană: Gheorghe Cosgarea, Toma N. Popa și Ioan Gh. Boldiș.

Dintre cei plecați în București s-au înrolat în armata română zece: „*Valeriu Cociș (21 ani), Ioan Vornica (28 ani), Valeriu Cosgarea, Augustin Cosgarea, Nicolae Poșta, George Gh. Poșta, frații Nicolaie și Ion Albu și Silviu și Iacob Morar*"[3].

---

[2] Emilian Boieriu, *Cartea Vadului*, mss., f.a., f. 1317.
[3] *Ibidem*, f. 1318.

https://biblioteca-digitala.ro

Printre vădenii care au fost mobilizați în armata austro-ungară se număra învățătorul Nicolae Boier, care a „*fost încorporat la 2 august 1914*”[4], la acea dată părăsind şcoala din Vad.

Despre Iacob Rotar şi Tamaş Mărginean, ştim că „*au fost înrolați în vara anului 1914 în armata Austro-Ungară şi au fost trimişi în Galiația până în 1916, ambii dezertează, primul ajunge acasă şi stă ascuns o perioadă, iar al doilea se predă la ruşi şi este dus în lagăr de unde revine târziu în 1929*”[5].

Nicolae Pop (n. 1888) din Vad, directorul Şcolii Normale de învățători din Blaj, vice-notar al cancelariei mitropolitane Blaj, a fost mobilizat între 1915-1918 „*ca preot militar, în grad de căpitan pe lângă regimentul 50 Alba Iulia*”[6].

Tot în toamna anul 1915, tânărul intelectual din Vad, Ioan Bârsan, împreună cu Ieronim Popa din Şinca-Veche şi Leonte Comşa din Copăcel, trec munții şi se înscriu la şcoala de ofițeri. Aceasta era la Bucureşti şi se numea „*Şcoala Pregătitoare de Ofițeri, care în 1915 avea să cuprindă un batalion de elevi activi şi un batalion cu elevi la termen redus*”[7]. După absolvire este încadrat în Regimentul 11 Siret. În anul 1916, când România intră în război, Ioan Bârsan este rănit şi pensionat ca invalid, la grad de căpitan (Fig. 1).

Următorul vădean despre care avem o dată concretă a încorporării, a fost învățătorul Corneliu Pop, care a fost „*mobilizat la 15 octombrie 1915 la Regimentul 13 inf. Brün (Cehoslovaci), a luat parte la luptele de pe frontul italian din 1916 unde cade prizonier la 10 octombrie 1916*”[8] (Fig. 2).

Conform unei statistici realizate de ASTRA, în armata austro-ungară au fost înrolați „*489.544 de români transilvăneni*”[9]; fără îndoială, acest număr îi cuprinde şi pe cei din Vad. Astfel, transilvănenii vor fi trimişi să lupte pentru o cauză străină de ei pe fronturile cu Rusia, în Galiția (Polonia) şi pe frontul din Italia, la Piave.

Despre Toma Damian (n. 1898) ştim că „*a fost mobilizat 1916 şi s-a demobilizat în grad de sublocotenent*”[10].

În primăvara anului 1916, din lipsă de materie primă, autoritățile militare austro-maghiare au pornit o campanie de strângere a „*clopotele bisericilor, obiectelor*

---

[4] Gheorghe Faraon, *Contribuție la istoria Țării Făgăraşului. Apariția şi dezvoltarea instituțiilor de învățământ în comuna Şercaia (jud. Braşov)*, în „Țara Bârsei”, VIII (XIX), 2009 (serie nouă), nr. 8, p. 107.
[5] E. Boieriu, *op. cit.*, f. 1341.
[6] Corneliu Pop, *Monografia şcoalei primare de stat din comuna Vad*, mss., Vad, f.a., p. 37.
[7] Ioan Părean, *De la Şcoala ostăşească la Academia Forțelor Terestre*, în „Revista Academiei Forțelor Terestre Sibiu”, IV(23), nr. 3, Sibiu, 2001, p. 7.
[8] C. Pop, *op cit*, p. 26.
[9] Traian V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crişana, Sătmar şi Maramureş aduse în războiul mondial din 1914-1918*, în „Transilvania ”, LIV, nr. 1-2 (ianuarie-februarie), 1922, p. 38.
[10] *Ibidem,* p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro

de cupru, cazanelor de fiert țuica, căldărilor, sfeşnicelor şi a altor obiecte de alamă”[11] pentru a putea fi topite şi apoi transformate în obuze de tun. Acest lucru s-a realizat pe întreg cuprinsul Transilvaniei şi nici clopotele din Vad nu au scăpat.

O echipă formată din câțiva soldați unguri s-a prezentat la casa părintelui Ioan Bunea şi i-au cerut să deschidă biserica, deoarece veniseră să rechiziționeze clopotele. Zvonul s-a răspândit cu repeziciune în sat, oamenii venind cu mic cu mare şi au asistat neputincioşi la acest trist eveniment.

În numai 40 de minute clopotul cel mare, care cântărea 115 kg şi care a fost primit de sat în 1778 în dar de la împărăteasa Maria Tereza, a fost desprins din turn şi aruncat la pământ, din el desprinzându-se o mică bucată de la margine.

Vădenii, ca şi ceilalți transilvăneni, au urmărit mersul războiului şi aşteptau cu nerăbdare momentul în care România să intre în război şi armata română să treacă munții spre Transilvania. Vestea despre o intrare iminentă a României în luptă este adusă în vara anului 1916 în sat de fetele care lucrau în Bucureşti.

Dr. Liviu Urs a absolvit liceul la Blaj, unde şi-a luat bacalaureatul în iunie 1914, apoi se înscrie la cursurile de medicină ale Universității de la Budapesta, unde este admis după un examen dat în septembrie 1914, apoi urmează aceste cursuri până la 15 iulie 1916. Intrarea trupelor române în Transilvania îl găseşte la practica pe care o făcea la Spitalul civil din Făgăraş, condus de dr. Titu Perția. La retragerea trupelor române s-a retras o dată cu ele, împreună cu doctorul Perția; ajunşi la Bucureşti, se pun la dispoziția Marelui Cartier General. Împreună au fost repartizați la spitalul 428 din Vaslui, care va fi transformat din 1 ianuarie 1917 în spital de tifos. A luptat contra tifosului care a cuprins un număr mare de persoane, atât militari cât şi civili. Printre cei care mor de această boală se numără şi doctorul Perția. După o luptă intensă, medicii de la acest spital au reuşit să stăvilească molima şi treptat să o anihileze.

Tânărul Liviu Urs, încadrat acum cu grad de plutonier, urmează cursurile anului III ale Facultății de Medicină de la Iaşi, în perioada aprilie-iunie 1917. Promovat în anul IV, la 1 iulie 1917, a fost avansat la grad de sublocotenent şi repartizat la Spitalul nr. 309 din Vaslui (Fig. 3).

România intră în război la data de 14/27 august 1916, prin declarația de război înaintată Austro-Ungariei. După retragerea armatei române din Transilvania, autoritățile austro-maghiare au intensificat măsurile represive împotriva *„mişcării naționale şi a conducătorilor ei*”[12]. Din zona Țării Făgăraşului au fost ridicate un

---

[11] Costin Chira, *Consecințele primului război mondial asupra populației rurale din Banat*, în „Buletinul Cercurilor Ştiințifice Studențeşti, Arheologie-Istorie”, nr. 4, 1998, p. 177.
[12] Ioan Mândrea, *1918 în Țara Făgăraşului*, în „Cumidava”, XII, Braşov, 1979-1980, p. 288.

https://biblioteca-digitala.ro

număr de 205 persoane[13], vizați fiind în primul rând preoții şi învățătorii care nu au fost recrutați, dar şi alte categorii de persoane, precum muncitorii şi țăranii. Deportarea se făcea *„fără nici un act legal, fără vreo sentință judecătorească, doar în urma reclamațiilor autorităților locale de stat*"[14]. Intelectualii, mai ales, erau acuzați de *„agitarea sentimentelor naționale ale populației româneşti*"[15].

Din Vad au fost trimişi spre internare la Füleş şi în alte 12-15 localități din comitatul Sopron (Ungaria), învățătorul Octavian Pop, *„din septembrie 1916 până în mai 1917*"[16], apoi a fost mobilizat în Regimentul 31 infanterie Zimon, Valeriu Boier, *„inginer silvic la Beiuş*"[17], preotul Ioan Bunea, *„deportat un an şi opt luni* "[18], învățătorul Gheorghe Cosma şi fiii acestuia, profesorul Augustin Cosma din Oradea şi teologul Emilian Cosma; tot din Vad a mai fost deportat şi țăranul Ioan Damian. Aceştia stau închişi *„18 luni,* [şi] *au fost eliberați abia în lunile mai-iunie 1918 după semnarea păcii dintre România şi Puterile Centrale*"[19] (Fig. 4).

Punerea în aplicare a ordinului a fost făcută de jandarmeria din Şercaia, începând cu data de 1 septembrie 1916. Cei vizați au fost luați de acasă, fiindu-le interzisă luarea vreunui bagaj cu ei, apoi au fost îmbarcați în tren şi duşi în Ungaria.

Cei deportați au fost nevoiți să-şi cumpere hainele, să plătească săpunul şi alte diferite cheltuieli cu bani primiți de acasă. De la administrația lagărului au primit sume infime, de câte 2 coroane pe zi (în total 1.100 coroane), din care 25 fileri era cvartirul pe zi; au fost retraşi la 1 august 1917.

La pierderile materiale ale celor plecați, s-au adăugat apăsătoarele chinuri sufleteşti şi umilința pe care cei mai în vârstă le-au suportat foarte greu, fiind puşi să trăiască în condiții greu de imaginat. Pe întreaga perioadă au fost depuse numeroase cereri de eliberare atât de cei internați, cât şi de familiile acestora rămase acasă. A intervenit în favoarea lor şi deputatul român din Parlamentul de la Budapesta, Ştefan Cicio Pop, şi vice-comitele Făgăraşului, Alexandru Belle, însă toate demersurile au rămas fără rezultat. Răspunsul guvernului a fost că *„Aceştia au fost reclamați ca buni români, iar în ei nu se poate avea încredere*"[20]. Au fost

[13] Ioan I. Şerban, *Românii din armata austro-ungară în anii primului război mondial*, în „Annales Universitatis Apulensis", nr. 2-3, Alba Iulia, 1998-1999, p. 212.
[14] Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească în perioada dualismului (1867-1918)*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Sibiu, 1986, pp. 189-190.
[15] I.I. Şerban, *op cit*, p. 212.
[16] Ioan Vlad, *Ioan Şenchea-martirul Ardealului*, Editura Pastel, Braşov, 2004, p. 446; C. Pop, *op. cit.*, p. 22.
[17] C. Pop, *op cit*, p. 39.
[18] *Ibidem*, p. 30; Gheorghe Codrea, *Istoria învățământului poporal din Țara Făgăraşului*, Făgăraş, 1933, p. 14.
[19] I.I. Şerban, *op cit*, p. 212.
[20] E. Boieriu, *op cit*, f. 1332.

https://biblioteca-digitala.ro

eliberați la începutul lunii mai, petrecându-şi Sfintele Paşti pe drum, ajungând acasă doar a treia zi de Paşti

La 15/28 august 1916 Armata a II-a Română trece granița în Transilvania. Despre entuziasmul românilor făgărăşeni, la aflarea acestei veşti, ne stau mărturie relatările protopopului Nicolae Borzea de Viştea: „*Aşteptam zi de zi să sosească ziua dorită, care se iveşte la 15 august 1916. Acest moment mare şi greu care a decis soarta neamului ...*”[21]. Desigur că aceleaşi gânduri îi însuflețeau pe toți românii ardeleni.

După eliberarea Țării Bârsei la 24 august/8 septembrie 1916, trupele Diviziilor a 3-a şi a 6-a au început înaintarea ordonată prin defileul Vlădeni; acesta fost străbătut în decursul acelei zile, ajungând seara în Perşani, după ce a respins o puternică rezistență inamică. Acesta din urmă s-a retras „*la nord de Olt, în raionul Hălmeag*”[22], iar trupele române în ziua următoare au continuat înaintarea „*în zona Şinca Veche, Ohaba, **Vad***”[23]. Pe 1 septembrie, trupele diviziei a 3-a erau grupate pe trei coloane:

- coloana din dreapta, în zona Veneția de Jos-Veneția de Sus-Comăna de Jos-Comăna de Sus;
- coloana din centru, în zona Vad-Şercaia;
- coloana din stânga, în zona Iaşi-Săvăstreni-Săsciori[24].

La momentul respectiv, saşii şi ungurii din Şercaia s-au retras peste Olt, în Hălmeag, zăvorându-şi casele şi curțile, împreună cu jandarmii de la post. Au fost atunci şi oameni nedemni din satele din jur, chiar şi din Vad, care au profitat de haosul creat şi au spart case şi magazinele saşilor, furând tot ce s-a putut (vase, haine, unelte, mărfuri), au spart butoaie de spirt, iar în special femeile alergau după maşini de cusut. Un adevărat vandalism, dezonorant pentru o populație paşnică cum era cea românească. Acum a fost împuşcat, în condiții neelucidate, de către unguri „*Iosif Iosif Strâmbu, din Vad, căsătorit, cu 4 copii, la Şercaia*”[25].

În aşteptarea armatei române se cânta în Vad un cântec adus şi împrăştiat în zonă de Maria Bercan din Copăcel:

„Transilvanie frumoasă
Găteşte-te de mireasă,
Că-ți aducem pețitor,
Steagul nostru tricolor.

[21] Nicolae Borzea, *Organizarea românilor olteni în Țara Făgăraşului din Țara Voievozilor Români la 11 Noiembrie 1918*, Făgăraş, 1925, pp. 20-22.
[22] *România în anii Primului Război Mondial,* vol. I, Editura Militară, Bucureşti, 1987, p. 293.
[23] Ioan Ciupea, *Țara Făgăraşului în timpul campaniei armatei române în Transilvania, august-septembrie 1916*, în „Acta Musei Napocensis”, XX, 1983, p. 624.
[24] *Ibidem,* p. 626.
[25] C. Pop, *op. cit*, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro

Sui Braşovule, bătrâne,
Că vin oştile române,
Sui Sibiu, sui Făgăraş,
Că vin Oştile în marş"[26].

Vădenii au aşteptat armata să vină, dar aceasta întârzia şi oamenii îşi pierdeau treptat răbdarea. Se presupunea în sat că vor veni pe la Bran şi că nu vor întâmpina rezistență până pe linia Oltului. Situația a fost însă alta, armata română a venit prin defileul de la Vlădeni, unde au întâlnit o puternică rezistență, dar după ce a fost respinsă au ajuns în Vad, nu pe drum, ci direct de peste hotar, de la Perşani.

Oamenii din sat i-au aşteptat la intrarea în sat dinspre Ohaba, iar soldații au intrat de pe hotar, coborând de peste *Coastă*. Odată ajunşi în sat, bucuria oamenilor a fost extrem de mare. Oamenii îi îmbrățişau pe soldați, oferindu-le fructe şi flori, iar aceştia la rândul lor le aruncau pâine din căruțele de manutanță. Vădenii sperau că acesta este momentul în care visul de milenii al românilor, Marea Unire cu România s-a realizat.

Un episod tragic s-a petrecut în ziua de 21 august 1916 la Şercaia, când o patrulă a armatei române, formată din 7 soldați, a fost trimisă în recunoaştere. Fiind hăituită de trupele maghiare, un sas s-a oferit „*binevoitor*" să îi ascundă în biserica lor. Apoi s-a dus şi a chemat pe unguri, care i-a împuşcat pe toți. Numele lor erau: „*Gh. Bundea, reg 2 Vânători, Ioan Dianu, Anghel Dumitru, Marin Duțu, Ioan Moise, Gh. Albu, regimentul 6 Vânători şi Ioan Glista*"[27]. În memoria lor a fost ridicat un monument în curtea bisericii greco-catolice din Şercaia (Fig. 5).

Din data de 29 august găsim următoarea informație: „(...) *în după-amiaza zilei am primit ordin să plec la Vad pentru a recunoaşte înspre nord de sat o regiune bună de bivuacat care să aibă avantajul de a fi defilată de focul artileriei adverse care trăsese asupra satului în zilele precedente cu o remarcabilă precizie*"[28]. Aceste informații le avem de la locotenentul Horia Lazăr, din Regimentul 2 Vânători de munte, care a participat activ la desfăşurarea luptelor din zona noastră, el ținând un jurnal de război.

Inițial, Regimentul ajunge de la Perşani la Şercaia, de unde locotenentul este trimis după cum am văzut să caute un loc ferit de artileria inamică aşezată la Hălmeag, în apropierea stului nostru. În continuare, el descrie situația din ziua de 31 august: „*Toată ziua am fost lăsați în voie, urmând ca după înserat regimentul să plece în Vad, de unde se vor lua ulterior dispoziții pentru însărcinări speciale ce trebuiau să aştepte regimentul. La ora 9 seara regimentul se pune în marş şi la 10*

---

[26] E. Boieriu, *op. cit.*, f, 1321.
[27] Monumentul eroilor de la Şercaia.
[28] Horia Lazăr, *Jurnal de front*, Editura Militară, Bucureşti, 1980, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro

ajungem pe poziția ce recunoscusem ca loc de bivuac cu o zi înainte. S-a ordonat executarea unor tranşee cu profil de 2 m pentru a fi defilați de vedere şi focurile artileriei de la Hălmeag, s-a lucrat toată noaptea din greu, terenul fiind pietros, iar dimineața s-a ordonat intrarea trupei în sat. (…) *în după-amiază s-au adunat toți ofițerii şi li s-a comunicat ordinul de atac asupra tuturor pozițiilor de pe Olt, simultan în noaptea de 1 spre 2 septembrie la ora 3 a.m.* (…). *Vor participa la atacul asupra pozițiilor de la Hălmeag, regimentul 2 Vănători de Munte, un batalion din regimentul 30 Muscel etc.*”[29].

Evenimentele din 31 august 1916 sunt confirmate de câteva consemnări de pe marginea unei cărți bisericeşti din biblioteca parohiei:

- „*Las ca suvenir pentru amintire al meu nume şi prenume Manole T Simion, comuna Brătieni (astăzi Brădet), județul Argeş, 31 august, 1916*”[30];

- „*Vă las spre amintire al meu dulce nume şi iubit prenume căci tocul rugineşte, măna putrezeşte, iar slova se citeşte şi se pomeneşte. Gheorghe Radu Ivaşcu, comuna Bârzeşti, Jud. Muscel*”[31];

- „*Totul trece şi se uită, totul trece ca un vis, numai al meu nume rămâne aicea scris. Manole T Simion Caporal Compania Mitralieră Regimentul Nr. 30 Muscel, 31 august 1916*”[32].

Altă consemnare apare datată 1 septembrie, când prin Vad a trecut şi Regimentul 2 Vânători de Munte, din armata română: „*trecuta-u p'aici prin comuna Vad Reg. 2 Vânători pe ziua de 1 septembrie 1916 şi am săvârşit liturghia*”[33] (Fig. 6).

În noaptea următoare a început asaltul asupra liniei Oltului. Trupele inamice au aruncat podul în aer şi au fortificat cu tranşee şi cu sârmă ghimpată malul drept, având „*patru tunuri mari şi două răpăluite (reparate)*”[34], sperând să încetinească cât mai mult posibil înaintarea românilor prin acest loc. Sediul brigăzii care a forțat linia Oltului era în Vad, fiind cantonat în casa lui Ioan Cosgarea, la nr. 9 (astăzi 264), sub comanda lt.-col. Ioan Lupescu.

Pe 1 septembrie au fost aduse la brigadă, sub escorta a doi soldați din Regimentul 22 Dorobanți aflat în Părău, două tinere fete, Maria Manciulea şi Lucreți Canja, bănuite de spionaj în favoarea inamicului de peste Olt. Comandantul şi-a dat seama că nu are de a face cu spioni şi a dispus eliberarea lor. Drept mulțumită, acestea s-au oferit să îndrume armată română la trecerea Oltului, cunoscând bine cursul râului şi locurile bune de trecere. În noaptea de 1 spre 2

---

[29] *Ibidem*, p. 55.
[30] Arhiva Bisericii Ortodoxe Vad, scris cu creionul pe fila unui *Nou Testament*, vezi p. 330.
[31] *Ibidem,* p. 250.
[32] *Ibidem.*
[33] *Ibidem,* scris cu creionul pe fila unui *Minei.*
[34] H. Lazăr, *op. cit.*, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro

septembrie, sub îndrumarea celor două fete, soldații români trec Oltul şi cad în spatele inamicilor, la Crihalma. Aceştia au fost luați prin surprindere pentru că fortificaseră la Hălmeag singurul loc de trecere pe care ei îl cunoşteau. Pentru contribuția avută la reuşita operațiunii, cele două au fost decorate cu „*cea mai înaltă distincție ostăşească-Virtutea Militară*”[35].

Episodul arestării lor a fost ilustrat de către romancierul Camil Petrescu astfel: „*Cele două fete au fost pârâte de un țăran mustăcios şi uscat ca un mucenic*”[36] pentru că îi refuzaseră dragostea. C. Petrescu era la momentul respectiv sublocotenent în armata română, el fiind însărcinat să le împuşte, dar nefiind convins de vinovăția lor le-a trimis înapoi la brigadă, care se afla în Vad, unde lt.-col. Lupescu a decis eliberarea lor.

Se pare că acestea au trecut Oltul cu o zi înainte pentru a aduce înapoi vitele părinților, care au fost luate cu forța de către armata ungară la trecerea acestora peste Olt.

Un episod asemănător s-a întâmplat în ziua următoare, în 2 septembrie, când la brigadă a fost adus un român, îmbrăcat în cioareci albi de postav, găsit în pădure de o patrulă românească şi acuzat de spionaj. Lt.-col. Lupescu crezând că acesta s-a ascuns de români a ordonat împuşcarea lui. Omul s-a aşezat în genunchi şi se tânguia că este român din Şercaia şi că românii de peste vale s-au ascuns în pădure de frica patrulelor ungureşti care dacă îi prindeau îi împuşcau ca trădători pentru că nu s-au retras odată cu maghiarii şi cu saşii dincolo de Olt.

Lt.-col. Lupescu era de neînduplecat şi a ordonat împuşcarea acestuia motivând că armata română a venit să-i elibereze, iar ei îi vindeau la unguri. Cu câteva momente înainte de punerea în aplicare a ordinului, proprietarul casei, Ioan Cosgarea, care a lipsit câteva momente, fiind prins cu treburi în şură, a sosit şi a recunoscut pe om ca fiind Vlad, casierul băncii româneşti *Şercăiana* din această localitate, român cinstit şi onest. Atunci s-a adresat acestuia: „*Ce faceți domn colonel, noi v-am aşteptat să ne eliberați, asta-i eliberarea* ?”[37]. După ce i-a explicat acestuia care era situația, colonelul, convins de judecata greşită, şi-a cerut iertare: „*iartă-mă nene Ioane, aşa-i războiul*”[38].

Cam în aceeaşi perioadă, notarul Urs, originar din Vad, a fost arestat de autoritățile române, fiind pârât ca spion. La un moment dat se zvonea chiar că va fi judecat de autoritățile militare române. Acesta însă a explicat de ce a rămas în localitate şi a fost eliberat. El a fost denunțat că în calitatea sa administrativă – avea

---

[35] Lucian Ionescu-Tomşani, *Eroina de la Olt, Maria Manciulea*, Editura Militară, Bucureşti, 1979, p. 73.
[36] Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2009, pp. 244-252.
[37] E. Boieriu, *op. cit*, f. 1326.
[38] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

ordin să se retragă odată cu autoritățile maghiare. El a rămas clandestin în sat, ascunzând-se până la sosirea armatei române. Probabil că în calitate de notar a trebuit să facă anumite concesii maghiarilor pentru a putea să profeseze, dar era un bun român, acest lucru nu poate fi pus la îndoială. Drept dovadă sunt şi numele cu care el şi-a botezat copiii, care nu puteau fi maghiarizate – Liviu, Melania, Ghiorghiță, Tiberiu şi Lucia.

La sfârşitul aceleaşi cărți bisericeşti pe care s-au semnat soldații români, mai găsim şi următoarea informație: „*8 septembrie românii au dat cu tunul în biserica din Hălmeag de au spart zidul de un metru grosime*”[39], scris de Achim Demian, în etate de 70 ani.

Din 9 septembrie ştim că la Şercaia, în curtea Bisericii de peste vale, sunt îngropați şi căpitanul Avram Constantin şi soldatul Marin Militaru, din Batalionul 2 Pionieri Român, „*decedați în urma rănilor primite în luptele de la Hălmeag*”[40].

Brigada din Vad s-a îndreptat apoi spre Părău, pentru a ocoli focul tunurilor, Ioan Cosgarea conducând ofițerii români pe sub *Coastă*, pe *Drumul Părăului*, apoi făcând apoi transporturi pentru armată. Trupele române care se îndreptau spre Olt au trebuit să ocolească şoseaua de pe *Calea Şercăii* şi să înainteze pe căile de hotar, pentru că tunurile inamice aşezate pe dealul Hălmeagului erau fixate să bată direct pe această linie. În toiul luptelor şi biserica din Vad a fost lovită de două ori de obuzele austro-ungare.

În noile condiții create după victoria armatei române în Transilvania, reacția populației româneşti din zonă a fost de a înlătura de la conducerea localităților fostele autorităţi politice asupritoare, austro-ungare. Situația aceasta s-a menținut din păcate aproximativ 40 de zile, deoarece, lipsită de ajutor şi prinsă între doua fronturi, „*acela din Transilvania condus de mareşalul Falkenhayn şi cel sudic de sub comanda feldmareşalului Makenzen, armată română a fost nevoită să se retragă din Transilvania*”[41].

Îngrijorarea în sat era mare, bucuria de la începutul lunii septembrie transformându-se mai întâi în îngrijorare, iar apoi în panică, ce cuprinsese mai ales pe cei care intraseră în conflict cu autoritățile maghiare, prin refuzul de a se retrage împreună cu ei peste Olt.

Retragerea Diviziei a 6-a infanterie, din rezerva Armatei a 2-a române, a început „*la 2 octombrie şi s-a realizat până în 4 octombrie pe traseul Şercaia-Perşani-Vlădeni*”[42]. Armata germană dotată cu hărți exacte a pornit în urmărirea armatei române, în Vad venind din Mândra direct peste deal, fixându-şi artileria pe

---

[39] Arhiva Bisericii Ortodoxe Vad, ultima filă din *Noul Testament.*
[40] Monumentul eroilor de la Şercaia.
[41] Ştefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba- Iulia,* Cluj-Napoca, 1968*,* p. 267.
[42] *România în anii …*, p. 324.

https://biblioteca-digitala.ro

dealul *Fața Măgurii*, unde au săpat tranşee, reuşind astfel să ocupe poziția dominantă din zonă. Germanii au pornit un bombardament care a stârnit panica în sat. Direcția obuzelor era spre *Coastă*, locul pe unde se retrăgea armata română înfrântă. Practic satul a fost inclus în zona de bombardament. În timpul bombardamentului a fost lovită turla bisericii de trei ori, altă ghiulea a lovit casa din fața şcolii (de la nr. 258, astăzi locuința lui Gh. Cosgarea), care a găurit acoperişul. Bombardamentul a durat 8-9 ore, în această perioadă oamenii au trebuit să se ascundă care pe unde au putut, mai ales în pivnițele caselor.

Armata germană a înaintat şi şi-au adus artileria pe *Prundul Văii*, lângă punte, de unde a început iarăşi să tragă asupra armatei române care se afla pe câmpia de pe *Coastă*, până la lăsarea serii. Apoi, după ce a înnoptat în Vad, a continuat luptele pe *Coastă*, spre Perşani, aici dându-se lupte corp la corp, la baionetă. Românii, inferior dotați şi încălțați cu opinci, dar şi cu moralul căzut după oprirea înaintării şi respingerea ei, făceau cu greu față corpurilor de ulani nemți, călări pe cai iuți, şi a tunarilor care băteau neîncetat armata română pusă pe fugă. Pe câmpul de luptă de pe *Coastă* au rămas împrăştiate lopeți, arme, gloanțe, tunici, ranițe cu lenjerie, bocanci, gamele, saci de merinde etc. Apoi frontul s-a mutat la Perşani, unde iarăşi au avut loc lupte grele.

Trupele germane care au luat parte la aceste bătălii au fost formate din o divizie de cavalerie, ulanii, şi două divizii de infanterie. De pe urma trecerii trupelor germane populația satului a suferit mult, ca şi mai apoi de pe urma trupelor austro-ungare şi a slujbaşilor guvernamentali, care au reluat administrarea teritoriului, fiind mult mai aroganți şi batjocoritori la adresa românilor şi a încercării eşuate, deocamdată, de emancipare națională.

În urma luptelor din zona satului au fost ucişi mai mulți ofițeri români, care au fost înmormântați de locuitorii Vadului la marginea localității, pe vechiul drum care ducea la Făgăraş, mormântul lor fiind străjuit de o Troiță; ulterior, osemintele unuia din ei au fost deshumate şi duse în localitatea de baştină, iar restul au fost îngropate în cimitirul localității.

În această perioadă, vârful represiunii ungureşti era format din jandarmerie, care acum încerca să îşi ia revanşa persecutând şi cu mai mare severitate populația românească. Persecuția şi şicanele împotriva vădenilor încep cu interogări aspre ale familiilor celor refugiați împreună cu armata română şi continuând cu percheziții amănunțite, în căutarea de eventuale materiale de propagandă lăsate de armata română şi pentru descoperirea de obiecte sustrase de la saşii din Şercaia în perioada în care aceştia s-au retras peste Olt din fața armatelor române. Au venit atunci în sat saşii din Şercaia să îşi caute obiectele dispărute din case şi curți.

Mai dure au fost însă cercetările întreprinse de jandarmi pentru descoperirea armelor şi echipamentului de luptă care au fost aduse în sat de

https://biblioteca-digitala.ro

localnici. Ele au fost aduse mai ales de pe *Coastă*, aceste obiecte fiind considerate de jandarmi *pradă de război* a armatei austro-ungare. Omenii erau descălțați de opinci, chiar dacă era destul de rece, de către jandarmi, aceştia pretextând că ele au fost aduse de oameni de pe câmpul de luptă, de pe *Vâlceaua Cosgăreştilor*. Cei care au reuşit să facă rost de câte o manta militară n-au trebuit să le vopsească pentru a nu fi recunoscute, deoarece din ele şi-au croit apoi haine călduroase pentru iarnă.

Jandarmii aplicau sechestru pe vite, porci, găini, orice abatere sau activitate era taxată ca nesupunere. Conducătorul secției de jandarmi din Şercaia era un plutonier cu numele Brassay, care era foarte dur, venind în sat de 2-3 ori pe săptămână şi făcându-le oamenilor tot felul de mizerii.

La conducerea comunei au fost puşi de către noile autorități foşti colaboraționişti şi fideli ai stăpânirii maghiare: Tămaş Cociş, primar, Gheorghe Popa şi Nicolae Vornica. Aceştia petreceau cu jandarmii unguri, care aveau cazarma în casa lui Gheorghe Popa. Mâncarea şi băutura era procurată de la oamenii din sat prin şantaj, cerând pâine, carne, găini, slănină, cartofi, făină şi rachiu, spunând că le trebuie ca să-i îmbuneze cu ele pe jandarmi, dar ei li se alăturau acestora la petreceri.

Odată cu armata română numeroşi români din județele Sibiu, Făgăraş şi Braşov au plecat în România. Sunt şi cazurile învățătorilor „ *Iacob Boieriu, Gheorghe Boieriu cu soția Olimpia, tot învățătoare şi Ion Cociş învățător în Tohanul Vechi, originar din Vad care vor urma armata română până în Moldova*”[43]. Alți vădeni care părăsesc satul în aceste momente critice au fost „*Ion Cosgarea de la Nr. 9 (264 azi), notarul Gheorghe Urs cu familia, fostul primar Tamaş Boieriu, al Boierițului, care pleacă cu carul cu boi, Emil Mărginean, Tămaş Pop, Gheorghe Morar, Nicolaie Strâmbu, Elena Dăneț şi Nicolae Poşta*”[44].

O parte dintre ei nu au mai avut norocul să prindă sfârşitul războiului, murind în refugiu în Moldova, cum au fost cazurile lui „*Nicolae Strâmbu, căsătorit, cu 5 copii şi al lui Gheorghe I Morar, căsătorit, cu 1 copil* ”[45], ambii în 1916, iar în anul următor Elena Dăneț şi Nicolae Poşta, toți murind în Moldova de tifos exantematic.

În exilul din Moldova vădenii au trebuit să muncească şi să se descurce în acele vremuri tulburi. Astfel:

- Ioan Cosgarea a fost angajat la fabrica de zahăr din Săscut, unde a primit locuință, iar din salariu a reuşit să pună bani deoparte, după război revenind acasă cu o sumă frumuşică economisită;

---

[43] Gh. Faraon, *op. cit.*, p. 108.
[44] E. Boieriu, *op. cit.*, f. 1329.
[45] C. Pop, *op. cit*, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

- învăţătorul Gheorghe Boieriu s-a stabilit mai întâi la Iaşi, apoi în Basarabia, la Soroca, unde a ţinut cursuri de limba română cu învăţătorii de acolo până în anul 1920 când s-a întors acasă;

- notarul Gheorghe Urs s-a stabilit mai întâi în Moldova, iar ulterior în Ucraina, fiind apoi ales ca preşedinte al românilor refugiaţi.

Au fost maltratate de autorităţile austro-maghiare în această perioadă următoarele persoane: „*Iosif Păsărar, Maria T. Pop, născută Borcea, Gheorghe Popa senior, Achim Dăneţiu, Gheorghe Urian şi Ambrozie Păsărar*”[46]. Două persoane din Vad au fost împuşcate în 1916 de aceleaşi autorităţi – este vorba de „*Maria Morariu, născută Cosgarea, la Azuga, şi Iosif Iosif Strâmbu, casătorit, cu 4 copii, omorât la Şercaia*”[47].

În anul 1917, la 1 septembrie, se întoarce la post învăţătorul Octavian Pop, „*care este trimis la vatră de către comisia de revizuire găsindu-l bolnav*”[48].

O informaţie interesantă despre activitatea de pe front o avem de la învăţătorul Corneliu Pop, care, după cum am văzut mai sus, în 1916 a căzut prizonier în Italia şi tot acolo s-a înrolat ca voluntar în armata italiană: „*armata VIII, Bat. de alpini, Comp. românească şi a luat parte la luptele de pe Piave – în contra austro-ungarilor, în toamna anului 1918*”[49]. În urma acestei bătălii a fost avansat sublocotenent şi decorat cu *Crucea Com. Italiană*. Reîntors în ţară cu Regimentul II Cloşca din Legiunea română, „*a luat parte cu Bat. VII vânători de munte la campania de la Tisa contra ungurilor*”[50]. A fost decorat şi de Statul român cu *Crucea Com. Română*, fiind demobilizat la 30 septembrie 1919.

Au mai luat parte la războiul pentru întregirea neamului următorii vădeni:

- Ofiţeri: **dr. Emil Urian**, căpitan, medic, ofiţer activ în armata română până în 1932; **dr. Eugen Bunea** (n. 1892), maior Reg. 31 infanterie Sibiu, ofiţer activ după război; **Ştefan Boieriu** (n. 1885), căpitan pe frontul din Rusia; **dr. Ioan Bârsan**, căpitan în armata română, a fost rănit în campania din Transilvania (1916), primind pensie de invalid; **dr. Emil Boeriu** (n. 1888), locotenent pe frontul din Rusia (fost prizonier); **Valeriu Pop** (n. 1886), locotenent; **Iacob Boier** (n. 1886), Reg. 23 honvezi, sublocotenent pe frontul din Rusia (fost prizonier); **Gheorghe Gh. Cosgarea** (n. 1886), sergent pe frontul din Rusia; **Ioan Gh. Urian** (n. 1895), sergent pe frontul din Italia; **Valeri V. Vornica** (n. 1890), caporal pe frontul din Rusia; **Nicolae Vulcan** (n. 1895), caporal pe frontul din Italia; **Gheorghe Ios.**

---

46 *Ibidem*, p. 30.
47 *Ibidem*.
48 *Ibidem,* p. 23.
49 *Ibidem*, p. 26.
50 *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Strâmbul (n. 1897), caporal pe frontul din Italia; **Nicolae Borcea** (n. 1895), caporal pe frontul din Rusia, **Samoilă Urian** (1882-1932), locotenent pe frontul din Rusia (fost prizonier în Siberia).

- Soldați: **Ioan I. Florea Oltean** (n. 1878), soldat frontul italian; **Nicolae Bârsan** (n. 1897), soldat Rusia; **Nicolae N. Cosma** (n. 1876), soldat Rusia; **Andreiu Oltean** (n. 1897), soldat Rusia; **Ştefan Oltean** (n. 1886), soldat Rusia; **Gheorghe Bârsan Popa** (n. 1885), soldat Rusia; **Achim Macavei** (n. 1884), soldat Rusia; **Ioan I. Oltean** (n. 1893), soldat Rusia; **Emil Cosgarea** (n. 1899), soldat Italia; **Nicolae N. Oltean**, soldat Italia; **Gheorghe A. Poşta** (n. 1897), soldat Italia; **Ioan M. Mocanu** (n. 1893), soldat Rusia; **Gheorghe N. Urian** (n. 1892), soldat Italia; **Ioan N. Boieriu** (n. 1889), soldat Italia; **Ştefan Strâmbu** (1893-1926), soldat Rusia; **Ilie Boier** (1895), soldat Rusia (fost prizonier); **Nicolae N. Albu**, **Valeriu Cosgarea**.

Au rămas jertfă pe toate câmpurile de luptă următorii:

- 1914: **Carol Iosif Strâmbu**, 29 ani, căsătorit, 1 copil, din Reg. 31 infanterie, decedat la 27 noiembrie - Galiția; **Simion N. Urian**, căsătorit, fără copii, din Reg. 23 honvezi, decedat la 27 noiembrie - Galiția; **Ioan Gh. Popa** (n. 1888), căsătorit, fără copii, Reg. 31 inf., decedat în decembrie - Polonia; **Victor Gh. Langa**, 30 ani, căsătorit, 1 copil, Reg. 31 inf., decedat la 30 octombrie - Galiția; **Ioan Gh. Vulvară** (n. 1885), 29 ani, căsătorit, 2 copii, Reg. 2 inf., decedat la 22 octombrie - Galiția. **Iacob S. Boeriu** (1893), 21 ani, Reg. 31 inf., decedat în Polonia; Simion N. Marian (n. 1889), 25 ani, Reg. 23 honv., decedat în Galiția;

- 1915, **Iacob Iac. Vulcan** (n. 1892), necăsătorit, Reg. 31 inf., decedat Serbia; **Ioan M. Gavrilă** (n. 1875), 40 ani, căsătorit, 1 copil, Reg. 23 honv., decedat în spitalul din Debrețen, în 3 noiembrie; **Gheorghe Gh. Moldovan** (n. 1886), 29 ani, căsătorit, fără copii, Reg. 31 inf., decedat la 29 martie, Polonia; **Nicolaie I. Urian** (n. 1895), necăsătorit, Reg. 31 inf., decedat Polonia; **Mitrofan Cosgarea** (n. 1877), 38 ani, necăsătorit, Reg. 23 honv., Galiția; **Gheorghe Ios. Borcea** (n. 1892), căsătorit, 1 copil, Reg. 31 inf., 23 ani, decedat Galiția; **Iacob S. Boieriu** (n. 1893), 22 ani, necăsătorit, Reg. 31 inf., decedat Galiția; **Iacob Iac. Ghircoiaş** (n. 1889), 26 ani, căsătorit, Reg. 31 inf., decedat Galiția; **Nicolae N. Poşta** (n. 1889), 26 ani, Reg. 23 honv., decedat în Bucovina;

- 1916: **Sofron S. Boieriu** (n. 1895), 21 ani, necăsătorit, Reg. 31 inf., decedat Bucovina; **Ioan Gh. Cosgarea** (n. 1895), necăsătorit, Reg. 23 honv., decedat Galiția; **Ioan I. Dăneț** (n. 1895), 21 ani, necăsătorit, din Reg. 31 inf., decedat Bucovina; **Ioan N. Strâmbu** (n. 1876), 40 ani, căsătorit, 4 copii, Reg. 23 honv., dispărut pe 16 august în Italia; **Gheorghe Iacob Oltean** căsătorit, 2 copii, decedat Italia; **Samoilă N. Iminovici** (n. 1878), 38 ani, căsătorit, 1 copil, Reg. 23 honv., decedat în 12 aprilie în Galiția; **Ioan L. Morariu** (n. 1876), 39 ani, căsătorit,

https://biblioteca-digitala.ro

fără copii, Reg. 23 honv. (Pionieri), decedat la 1 octombrie în Galiția; **Valeriu I. Bolog** (n. 1897), 19 ani, Reg. 31 inf., decedat în Italia; **Valeriu Gh. Langa** (n. 1884), 30 ani, tren Divizia 12, decedat la 30 octombrie 1914 în Galiția;

- 1917: Augustin I. Cosgarea (n. 1893), 24 ani, necăsătorit, Reg. 31 inf., decedat în Italia; Valeriu T. Cociş (n. 1896), necăsătorit, decedat în Moldova din cauza tifosului; **Nicolae Poşta**, decedat în Moldova datorită tifosului; **Ioan I. Vornica** (n. 1889), căsătorit, 1 copil, Reg. Mihai Viteazul, decedat la Mărăşeşti; **Gheorghe Gh. Popa**, necăsătorit, decedat la Mărăşeşti; **Ioan Şt. Bolog**, necăsătorit, Reg. 31 inf., decedat în Italia; **Toma N. Popa**, necăsătorit, decedat în Franța (s-a înrolat în America); **Nicolae I. Urian**, 22 ani, mort în 20 mai1917 într-un spital din Austria.

Mai sunt şi cazurile lui **Ioan Gh. Cosgarea**, despre care ştim doar că a murit în război pe frontul din Franța, fără să avem alte detalii, **Ioan Gh. Boldiş**, decedat în armata americană (1917), iar despre Tamaş Popa găsim următoarea informație: „*mort pe frontul francezo-american*"[51] (mai târziu mama sa, Reghina N. Popa, face o donație în memoria lui la biserica din Vad, în valoare 2.000 lei.

Alți ofițeri din Vad morți în război: **Ştefan Strâmbu**, sergent, decedat în prizonierat în Rusia şi **Valer Cociş**, caporal, decedat în România.

Au decedat acasă, din cauza rănilor primite în război, următorii: **Achim I. Păsărariu** (n. 1895), necăsătorit, în 1916; **Simion Cosgarea**, căsătorit, 2 copii, decedat 1921, Sibiu; **Rovin Urian** (n. 1887), căsătorit, 8 copii, decedat 1928. Despre următorii se cunoaşte faptul că au murit din cauza rănilor, fără să ştim însă şi locul decesului sau anul: **Ioan Iac. Popa**, necăsătorit; **Valeriu Marian** (n. 1897), căsătorit, un copil[52].

Tot în cartea bisericească amintită mai sus, se află şi următoarea însemnare din anul 1919: „*las ca suvenir numele meu sergent Barbu Marin din Compania I Telegrafie a comandamentului din Transilvania. Pentru care a fost detaşat pe traseul liniilor de Telefon şi Telegraf Sibiu-Făgăraş-Braşov. Pe ziua de 18 stil nou şi 5 stil vechi luna mai anul 1919. Sergent Barbu Marin contingentul 12, din Județul Romanați, comuna Brăncoveni*"[53] – evident un soldat român cantonat în Vad.

Au fost prizonieri în Rusia: Gh. Gavrilă, Gh. Popa, Ilie Boier, Iacob Morar, Şt. Boier, Iacob Boier, Gh. Gh. Cosgarea (n. 1886), Valeriu V. Vornica (n. 1890), Nicolae Borcea (n. 1895), Nicolae Bârsan (n. 1897), Nicolae N. Cozma (n. 1878), Andrei Oltean (n. 1897), Şt. Oltean (n. 1886), Gh. Bârsan (n. 1885), Achim Macavei (n. 1884), Ioan I. Oltean (n. 1890), Ioan Iosif Oltean (n. 1893), Ioan I. Mocan (n. 1893), Toma I. Mărginean (1891).

[51] Arhiva Bisericii Ortodoxe Vad, *Protocolul despre binefăcătorii bisericii din Vad*, f. 5.
[52] C. Pop, *op. cit.* , pp. 12-14.
[53] Arhiva Bisericii Ortodoxe Vad, scris cu creionul pe fila unui *Nou Testament*.

https://biblioteca-digitala.ro

Prizonieri în Italia: Cornel Pop (n. 1897), Ioan Gh. Urian (n. 1895), Nicolae Vulcan (n. 1895), Gh. Iosif Strâmbu (n. 1897), Ioan I., Florea Oltean (n. 1878), Emil Cosgarea (n. 1899), Simeon Cosgarea (n. 1877), Gh. P. Muntean (n. 1877), Iosif Iacob Poşta (n. 1877), Valeriu Marian (n. 1877), Ioan Boieriu, Gh. Dăneţ, Nicolae Cosgarea, Iosif Boieriu, Sin Strâmbu, Ioan Oltean, Al. Buciumeanu, Tămaş Damian, Nicolae Oltean, Gh. Vulcan, Irodion Boier.

Prizonieri la sârbi: Gh. Urian şi Rovin Urian; ultimul a fost invalid de război, având ambele picioare amputate.

După ruperea frontului şi dezagregarea armatelor, mulţi români au fost nevoiţi să se întoarcă acasă individual sau cum au putut. La începutul anului 1919 mai erau încă prizonieri la ruşi sau la italieni, aceştia însă s-au reîntors organizaţi.

Militarii români din armata austro-ungară care au luptat în Galiţia şi care au căzut prizonieri la ruşi au fost închişi în lagărul de la Darniţa, „*un cartier al Kievului, pe malul vestic al Niprului, unde se găsea un mare lagăr de prizonieri din armatele Puterilor Centrale, printre care şi un număr de câteva mii de români*”[54].

Cu sprijinul autorităţilor militare din România şi la iniţiativa unor ofiţeri români prizonieri, s-au demarat tratativele de creare a unui corp de voluntari români, transilvăneni şi bucovineni, dintre cei căzuţi prizonieri. Acest lucru s-a întâmplat la „*9 decembrie 1916, când s-a creat un Comitet Executiv, cu scopul de a întreprinde demersurile necesare mobilizării voluntarilor*”[55]. În data de „*23 februarie 1917 Ministerul de Război de la Iaşi a emis ordinul nr. 1191 prin care se consfinţea constituirea Corpului de Voluntari transilvăneni şi bucovineni din Rusia*”[56], acest ordin fiind de fapt recunoaşterea oficială a demersurilor prizonierilor români, iar prin el se asigura şi sprijinul complet al autorităţilor române faţă de aceşti prizonieri.

La 16 martie s-a anunţat oficial constituirea acestui corp, iar două zile mai târziu voluntarii au semnat un angajament prin care se puneau „*trup şi suflet în slujba patriei adevărate*”[57]. Practic acesta era un angajament de înrolare în Armata Română, pentru dezrobirea Ardealului. La 13/26 aprilie are loc adunarea naţională a prizonierilor români de la Darniţa, în care „*a fost aprobat de către aceştia*

---

[54] Ioan I. Şerban, *Semnificaţia memoriului manifestat al voluntarilor români de la Darniţa Kievului. 13/26 aprilie 1917*, în „Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, nr. 4-5, 2000-2001, p. 145.
[55] Idem, *Primul Corp al Voluntarilor Români din Rusia (I)*, în „Apulum”, XXV, 1988, p. 429.
[56] Petre Nemoianu, *Prima Alba Iulia. Voluntarii români în războiul pentru reîntregirea neamului*, Timişoara, 1922, p. 36.
[57] *Ibidem*, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

documentul de constituire al Copului de Voluntari”[58]. Acest demers a fost numit apoi de istorici *Prima Alba Iulie*[59], pentru că acum cei aflați în prizonierat, din Transilvania şi Bucovina, s-au unit cu Țara înaintea unirii oficiale de la 1 decembrie 1918. La 8 iunie 1918 legiunea română formată acolo a intrat în Iaşi, unde a fost primită cu mare solemnitate de autoritățile române.

Următorii vădeni au făcut parte din acest corp: Ştefan Boier, căpitan, aghiotant al comandantului; Emil Boier, locotenent; Gheorghe Gh. Cosgarea (n. 1886), sergent; Valeriu V. Vornica (n. 1890), caporal; Nicolae Vornica (n. 1895), caporal; Nicolae Bârsan (n. 1897), soldat; Iacob Boieriu (n. 1876), soldat; Nicolae N. Cozma (n. 1876), soldat; Andrei Oltean (n. 1897), soldat; Ştefan Oltean (n. 1886), soldat; Ioan I. Oltean (n. 1893), soldat; Ioan Iosif Oltean (n. 1893), soldat.

Despre un alt vădean, soldatul Iacob Morar, aflăm că a făcut parte din armata austro-ungară în 1914-1916, apoi cade prizonier şi ajunge în Siberia, unde se înscrie în anul 1919 în *Casa Voluntarilor Români din Siberia*; apare în lista Batalionului I operativ *Horea*, Compania a 2-a, la numărul 56: „*soldat, Iacob Morar, vârsta 27 ani, ocupația morar, domiciliu Vad, județul Făgăraş*”[60]. Aceşti voluntari se găseau în garnizoana din oraşul rusesc Taişet.

În aceeaşi situație s-a aflat şi Emil Cosgarea. Acesta a fost înrolat în armata austro-ungară, fiind trimis pe frontul italian. Într-o noapte din luna iunie 1918, pe când patrula prin tranşee s-a hotărât, împreună cu un soldat din Sebeş, să dezerteze. El a luat-o tiptil înainte, dar cel din Sebeş nu l-a mai urmat, probabil cuprins de frică. La răsăritul soarelui se afla în fața unei rețele de sârmă ghimpată şi cineva îi face semn să treacă. La primul punct de comandă italian este chestionat despre starea armatei austriece şi despre moralul soldaților. El le spune că soldații sunt plini de păduchi şi demoralizați. A fost dus în lagărul de la Mirabela, la o distanță de 60 km de front, după care a fost transferat în alt lagăr şi detaşat la munci agricole la particulari. Apoi a fost vizitat de un ofițer român care i-a propus să se înscrie ca voluntar, ceea ce a şi acceptat.

După evenimentele revoluționare din Rusia şi scoaterea vremelnică a României şi Serbiei din război, majoritatea trupelor imperiului austro-maghiar au fost concentrate pe frontul italian, aici intrând şi regimentele româneşti. Pe acest front au căzut prizonieri „*peste 400 de mii de soldați şi 10 000 de ofițeri ai monarhiei*”[61].

---

[58] I.I. Şerban*, Semnificația ...,*p. 146.
[59] *Ibidem*.
[60] Ioana Rustoiu, Gabriel Rustoiu, Smaranda Cutean, *Corpul Voluntarilor Români din Siberia (1918-1920). Album*, Editura Marist, Baia-Mare, 2010, p. 140.
[61] Ioan Popescu-Puțuri, Augustin Deac, *1918. Unirea Transilvaniei cu România*, Bucureşti, 1978, p. 465.

https://biblioteca-digitala.ro

Ca şi pe frontul cu Rusia, s-a vehiculat ideea realizării unui corp de armată format din cei capturați pe frontul din Italia. Astfel, pe „*24 februarie 1917, s-a format un grup de 22 de ofițeri români, care au redactat un memoriu, adresat la începutul lunii următoare autorităților italiene, aliaților şi legației române de la Paris, prin care se cerea cu insistență eliberarea românilor din prizonierat şi constituirea unei legiuni care să combată pe front alături de aliați*”[62]. După numeroase eforturi, „*la 28 iulie 1918, la Ponte di Brenta, în apropiere de Padova, a avut loc ceremonia înmânării drapelului tricolor românesc primei companii de voluntari transilvăneni şi bucovineni din Italia*”[63].

Cu toate că acest corp a luat ființă la data menționată mai sus, decretul oficial de recunoaştere dat de statul italian a venit „*pe data de 15 octombrie 1918*”[64].

În perioada organizării Legiunii, prizonierii unguri şi saşi căutau să-i convingă pe români să refuze înrolarea ca voluntari şi în acest scop îi amenințau cu represalii când se vor întoarce acasă, spunând că zvonul unirii Transilvaniei cu România este fals. În unele cazuri această propagandă ostilă a ungurilor şi saşilor a avut efect, mai ales cei avuți s-au abținut „*de teamă să nu se întâmple ceva celor de acasă*”[65], după cum îşi amintea fostul prizonier din Vad, Emil Cosgarea.

În acest corp s-au înscris următorii vădeni: Cornel Pop (n. 1897), locotenent; Ioan Gh. Urian (n. 1895), sergent; Nicolae Vulcan (n. 1895), caporal; Georghe Is. Strâmbu (n. 1897), caporal; Emil Cosgarea (n. 1896), soldat; Ioan Florea Oltean (n. 1897), soldat; Nicolae I. Oltean (n. 1897), soldat; Gheorghe A. Poşta (n. 1897); Gheorghe N. Urian (n. 1892); Ioan N. Boeriu (n. 1889). Au revenit acasă la sfârşitul anului 1918, fără a participa la luptele din Italia din cauza terminării războiului, ei fiind în perioada de instruire. La 2 decembrie 1931 aceştia au fost decorați de Guvernul României cu medalia *Fedinand I* cu spade pe panglică.

Situația economică în perioada Primului Război Mondial

După declanşarea războiului în 1914, o mare parte din bărbați au fost trimişi pe front. Viața din sat şi-a reluat cu greu mersul, pentru că tot greul muncilor de la câmp cădea acum pe seama celor rămaşi acasă, adică a femeilor, bătrânilor şi a copiilor. Un alt inconvenient major în această perioadă a fost rechiziționarea cailor din sat de către armată. Acum muncile câmpului trebuiau

[62] I.I. Şerban, *Istoricul Legiunii Române ...*, p. 498.
[63] *Ibidem*, p. 510.
[64] *Ibidem*, p. 512.
[65] E. Boieriu, *op. cit.,* f. 1348.

https://biblioteca-digitala.ro

realizate cu boii, acest lucru încetinind mult eficiența muncii. Multe parcele din câmp rămân nelucrate pentru că hotarul satului era întins şi proprietățile împrăştiate, iar cu boii se ajungea greu dintr-o parte în alta.

Munca la câmp era obositoare, grânele trebuiau secerate, dar acest lucru se realiza cu secera sau cu coasa; această îndeletnicire devenise foarte dificilă pentru cei rămaşi acasă. Tot muncă grea era şi încărcatul gunoiului în car şi apoi împrăştierea lui pe câmp.

Munci pe care de obicei le făceau bărbații erau pădurăritul şi aratul, acestea depăşind cu mult puterile de execuție ale femeilor, deşi mai vedeai pe ici-colo câte o femeie voinică care trăgea de coasă sau de coarnele plugului. Nu găseai oameni pe care să îi plăteşti ca să facă aceste lucruri. În familiile mari în care erau mulți copii aceştia au fost nevoiți să învețe rosturile muncilor agricole şi a pădurăritului pentru a putea trece peste această perioadă.

Aşa au trecut primii doi ani de război, 1914-1916: rechizițiile pentru armată au continuat, dările s-au înăsprit, iar împrumuturile pentru război s-au repetat; în luna ianuarie 1916, comunei Vad i se impusese deja să subscrie un al treilea împrumut de o mie de coroane.

Cea mai dificilă perioadă din punct de vedere economic a fost cea cuprinsă între lunile august şi octombrie, când prin localitate au trecut trupele armatei române, apoi la sfârşitul lunii septembrie acestea au început retragerea din Transilvania, respinse de armata germană. Lupte au fost date şi pe teritoriul satului, peste culturi, mai ales în *Coastă*, iar în urma nemților au venit trupele austro-ungare care au reluat în stăpânire zona. Aceste trupe au făcut rechiziții forțate, luând diferite bunuri de la săteni, fără a emite bon, echivalând astfel cu deposedarea forțată.

Acum era perioada culesului cartofilor, care deşi a fost întârziată de evenimentele de război recoltarea lor s-a realizat până la urmă de către cei rămaşi acasă.

Pagube au fost înregistrate şi la culturi, pentru că mai multe locuri care erau arate, gunoite şi pregătite de însămânțat, nu au mai putut fi utilizate din cauza luptelor. Otava a rămas necosită pe câmp, iar fânul din pădure a rămas neadunat. Toate aceste pierderi au fost considerate calamități, fiind generate de desfăşurarea evenimentelor de război de pe teritoriul satului nostru.

În lunile august şi septembrie pădurăritul a fost oprit, iar puținele lemne care se mai găseau în localitate au fost în mare parte rechiziționate de armată. Situația tindea să devină disperată pentru populație şi în acest context locuitorii satului au început să se agite. Pentru a preveni o situație delicată, autoritățile comunale au permis sătenilor să îşi procure lemne de foc din pădurea *Dumbrava* (3

https://biblioteca-digitala.ro

km de sat), deşi cei de la Ocolul silvic s-au opus ca oamenii să folosească stejarul pentru încălzit (oamenilor li s-au repartizat câte doi stejari de familie).

O altă situație neprevăzută, care a afectat în toamna anului 1916 o parte din locuitorii satului, a fost cauzată de lipsa forței de muncă de la Ferma de stat din Şercaia (*Aerariu*), unde muncile agricole stagnau. În această situație, autoritățile locale au obligat o parte din locuitorii satului Vad să participe împreună cu atelajele, de trei ori pe săptămână, la muncă. Oamenii plecau la ora 6 dimineața şi ajungeau acasă seara în jurul orei 8. Trebuiau să parcurgă cca. 16 km dus–întors. Situația aceasta a persistat până către Crăciun, dar se pare că timpul a fost bun, fără ploi multe şi ger.

În anul următor, 1917, recolta a fost destul de proastă, acest lucru s-a datorându-se şi faptului că multe pământuri au rămas neînsămânțate în anul anterior. Totuşi, oamenii au început să o ducă oarecum mai bine. Asta şi datorită faptului că au învățat cum să se descurce în anii anteriori. Însă, un avantaj major a fost şi faptul că în perioada respectivă războiul nu s-a mai purtat în zona noastră, iar în decursul acestui an încep să revină de pe front şi o parte din cei plecați.

În anul 1918 viața din sat începe treptat să îşi reintre în normal. În cursul lunii noiembrie 1918 vădenii au asistat la retragerea trupelor germane care veneau din România. Trupele germane încolonate, iar unitățile de artilerie, dotate cu tunuri de calibru mare, trase de cai lipițani, mânați de soldați echipați cu cizme şi cămăşi sclipitoare, care stăteau sus pe afet.

Trupele germane erau bine aprovizionate, în Vad aceştia oferind oamenilor zahăr în schimbul smântânii. Pe timpul retragerii, aceştia nu cereau de la oameni decât cazare pentru soldați când îi apuca noaptea şi grajduri pentru cai. Printre soldați se aflau şi speculanți care vindeau tot felul de lucruri, cum ar fi ceasuri de buzunar, stofe, haine civile, câte un sac de zahăr sau chiar câte un cal. Cai cumpărau mai ales cei întorşi de pe front.

În acest context a avut loc în sat un incident care nu îi face cinste şi anume: câțiva tineri întorşi de pe front au furat într-o noapte mai multe perechi de cai care aparțineau regimentului de ulani opriți peste noapte în sat. Dimineața, când a fost sesizată lipsa cailor, nemții au amenințat cu represalii, dând un ultimatum scurt populației şi aşezând câteva mitraliere în poziție de tragere pe *Ulița Mare*. Acestea au avut efectul scontat, pentru că populația s-a panicat şi i-a determinat pe hoți să dea drumul pe stradă cailor, iar cei bănuiți au fost luați la bătaie de către soldați, care i-au lovit cu pumnii şi picioarele.

Astfel au trecut locuitorii localității peste perioada grea a Primului Război Mondial.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

Arhiva Bisericii Ortodoxe Vad.

Emilian BOIERIU, *Cartea Vadului*, mss, f.a.

Nicolae BORZEA, *Organizarea românilor olteni în Țara Făgăraşului din Țara Voievozilor Români la 11 Noiembrie 1918*, Făgăraş, 1925.

Constantin CATRINA, Ioan LUPU, *Județul Braşov. Monografie*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1981.

Costin CHIRA, *Consecințele primului război mondial asupra populației rurale din Banat*, în „Buletinul Cercurilor Ştiințifice Studențeşti, Arheologie-Istorie", nr. 4, 1998.

Ioan CIUPEA, *Țara Făgăraşului în timpul campaniei armatei române în Transilvania, august-septembrie 1916*, în „Acta Musei Napocensis", XX, 1983.

Gheorghe CODREA, *Istoria învățământului poporal din Țara Făgăraşului*, Făgăraş, 1933.

Gheorghe FARAON, *Contribuție la istoria Țării Făgăraşului. Apariția şi dezvoltarea instituțiilor de învățământ în comuna Şercaia (jud. Braşov)*, în „Țara Bârsei", VIII (XIX), 2009 (serie nouă), nr. 8.

Lucian IONESCU-TOMŞANI*, Eroina de la Olt, Maria Manciulea*, Editura Militară, Bucureşti, 1979.

Horia LAZĂR, *Jurnal de front*, Editura Militară, Bucureşti, 1980.

Ioan MÂNDREA, *1918 în Țara Făgăraşului*, în „Cumidava", XII, Braşov, 1979-1980.

Petre NEMOIANU, *Prima Alba Iulia. Voluntarii români în războiul pentru reîntregirea neamului*, Timişoara, 1922.

Ştefan PASCU, *Marea Adunare națională de la Alba- Iulia,* Cuj-Napoca, 1968.

Traian V. PĂCĂȚIAN, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crişana, Sătmar şi Maramureş aduse în războiul mondial din 1914-1918*, în „Transilvania ", LIV, nr. 1-2 (ianuarie-februarie), 1922.

Mircea PĂCURARIU, *Politica statului ungar față de biserica românească în perioada dualismului (1867-1918)*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Sibiu, 1986.

Ioan PĂREAN, *De la Şcoala ostăşească la Academia Forțelor Terestre*, în „Revista Academiei Forțelor Terestre Sibiu", IV(23), nr. 3, Sibiu, 2001.

Camil PETRESCU, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

Corneliu POP, *Monografia şcoalei primare de stat din comuna Vad*, mss., Vad, f.a.

Ioan POPESCU-PUŢURI, Augustin DEAC, *1918-Unirea Transilvaniei cu România*, Bucureşti, 1978.

*** *România în anii Primului Război Mondial*, vol. I, Editura Militară, Bucureşti, 1987.

Ioana RUSTOIU, Gabriel RUSTOIU, Smaranda CUTEAN, *Corpul Voluntarilor Români din Siberia (1918-1920). Album*, Editura Marist, Baia-Mare, 2010.

Ioan I. ŞERBAN, *Primul Corp al Voluntarilor Români din Rusia (I)*, în „Apulum", XXV, 1988.

IDEM, *Românii din armata austro-ungară în anii primului război mondial*, în „Annales Universitatis Apulensis", nr. 2-3, Alba Iulia, 1998-1999.

IDEM, *Semnificaţia memoriului manifestat al voluntarilor români de la Darniţa Kievului. 13/26 aprilie1917*, în „Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, nr. 4-5, 2000-2001.

Ioan VLAD, *Ioan Şenchea-martirul Ardealului*, Editura Pastel, Braşov, 2004.

Lista ilustraţiilor

Fig. 1 – Ioan Bârsan (1915).

Fig. 2 – Cornel Pop în uniforma voluntarilor români din Italia. Ţinuta de ofiţer.

Fig. 3 – Liviu Urs, medic militar.

Fig. 4 – Intelectuali din Vad deportaţi la Füleş în Ungaria. În rândul din faţă, de la dreapta la stânga: primul, dascălul Gheorghe Cosma, al doilea, învăţătorul Cornel Pop, al treilea, preotul Ioan Bunea. În rândul din spate, de la stânga la dreapta: primul, teologul Emilian Cosma, al doilea, elevul Valeriu Boeriu, următorul, profesorul Augustin Cosma, ultimul, ţăranul Ioan Damian, în spatele învăţătorului Cosma, considerat a fi „*tradiţionalist român*" de jandarmii din Şercaia şi deportat alături de intelectualii satului.

Fig. 5 – Monumentul Eroilor, Şercaia.

Fig. 6 – Filă carte bisericească (Biserica din Vad).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 Fig. 2

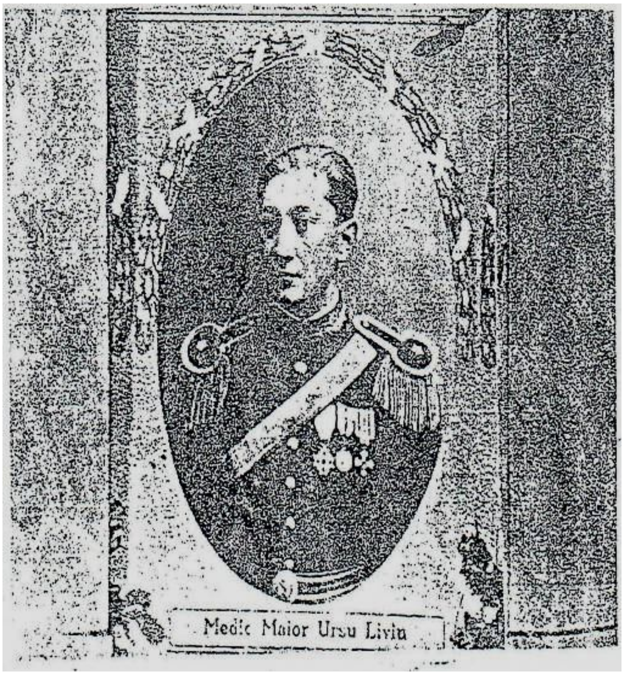

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

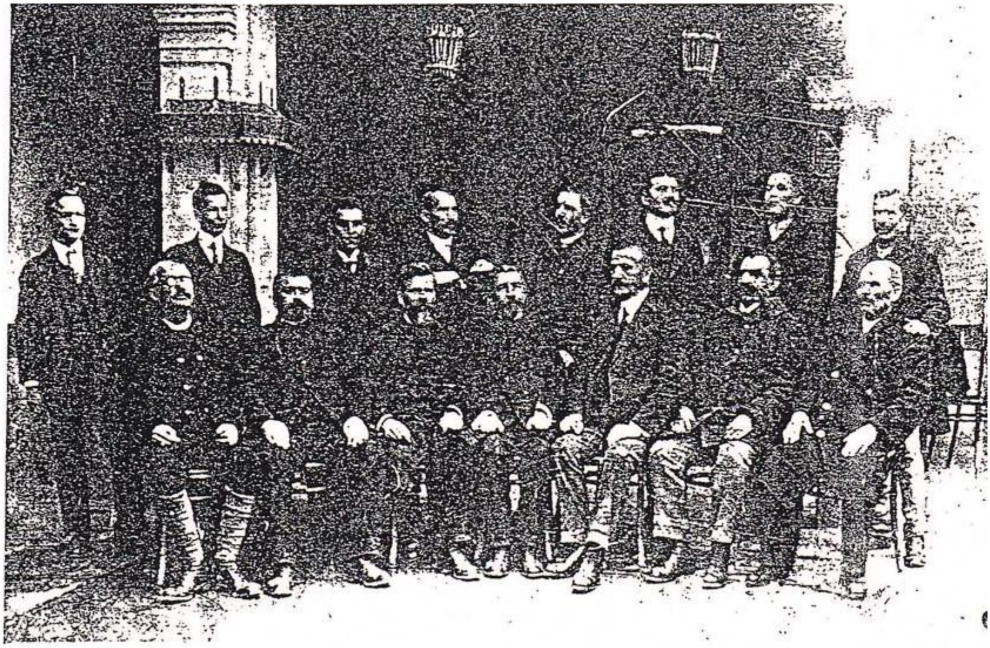

Fig. 4

Fig. 5

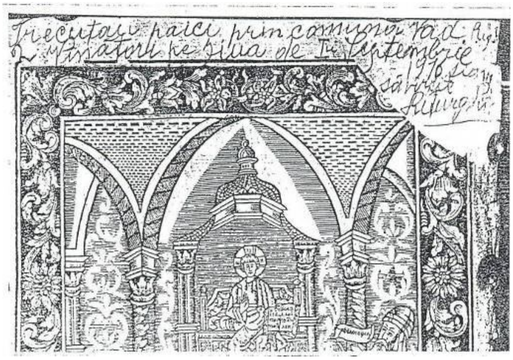

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

MAUSOLEUL DE LA MATEIAŞ, MONUMENTUL DE SUFLET AL MUSCELENILOR. AVATARURILE MONUMENTELOR

MARIN POPESCU
marin.popescu@muzeulcampulung.ro
Muzeul Municipal Câmpulung Muscel

THE MAUSOLEUM FROM MATEIAŞ, THE SOUL MONUMENT OF THE PEOPLE FROM MUSCEL. THE AVATARS OF MONUMENTS

ABSTRACT

History of building up monuments is often unknown and many events and personalities influenced for the better, or delayed their construction. The Mateias Mausoleum makes no exception, and for many of us remain unknown the avatars of this symbol of Muscel region. Perhaps if we learn more about the past, we will avoid mistakes in the future.

Keywords: mausoleum, monument, first world war, heroes, soldiers.

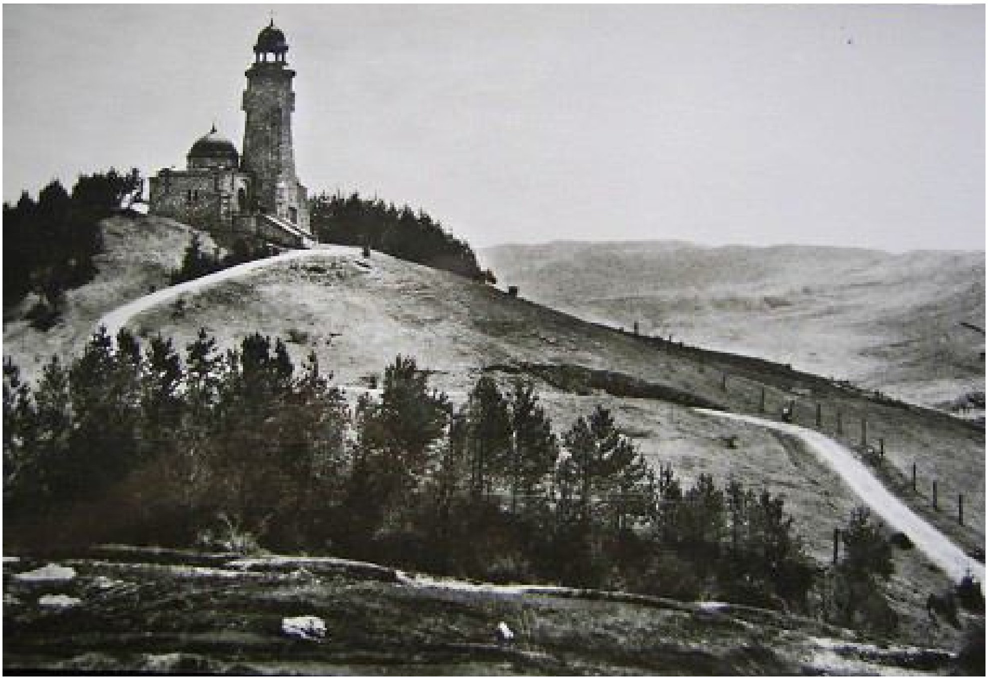

https://biblioteca-digitala.ro

Viața noastră spirituală este marcată de ele. Politicienii încearcă să şi le asume în lupta lor pentru câştigarea de voturi sau prestigiu. Le vizităm când avem timp, trecem grăbiți atunci când interesele ne presează fără să le mai vedem, dar monumentele sunt acolo şi dacă avem curiozitatea vom vedea că au trecut prin momente înalțătoare sau dramatice şi că, într-un fel, viața lor seamănă cu a oamenilor.

Mausoleul de la Mateiaş este un asemenea loc şi cred că este necesar să rămână mărturii peste timp de la cei care într-un fel sau altul au fost martori direcți la aspecte necunoscute din devenirea sa şi, mai ales, este interesant cum viața politică a influențat existența şi evoluția monumentului de suflet al muscelenilor. Peste ani şi ani, multe din cele prezentate aici vor fi uitate şi cred că este normal să încercăm păstrarea peste timp a unor amintiri ce poate vor fi de interes şi învățătură pentru cei din viitor.

Chiar dacă faptele sunt cunoscute, reamintesc pe scurt perioada de tragică confruntare cu armata germană a trupelor române, în toamna însângerată a anului 1916 pe culoarul Rucăr –Bran, cea mai lungă perioadă a luptelor având loc în imediata apropiere a oraşului Câmpulung, în jurul muntelui Mateiaş, acolo unde se va ridica mai apoi monumentul.

Zilele de avânt patriotic în care trupele noastre au forțat vama de la Giuvala au trecut repede, veştile optimiste venite de dincolo de munți au fost urmate de sunetul sinistru al canonadelor ce marcau apropierea frontului, urmate de refugiul populației civile cât mai departe, într-o fugă zadarnică şi, în final, retragerea armatelor române. Aspra perioadă de ocupație a trecut şi a lăsat în urmă distrugeri şi traume greu de uitat.

Neconsolați pentru pierderile suferite oamenii încercau să reia firul vieții paşnice şi să reclădească pentru viitor, ştergând astfel urmele răului. Nimeni nu-i putea uita însă pe cei care au luptat cu arma în mână şi şi-au jertfit viața pentru un ideal național ce devenise sensul vieții oricărui român.

Imediat după terminarea luptelor, în 1919, ia ființă la Bucureşti *Societatea "Mormintele Eroilor căzuți în război"*, sub înaltul patronaj al Reginei Maria, iar ca la un semnal dat, în multe localități, ințiative ale unor entuziaşti au dus la apariția unor monumente şi cimitire ale eroilor. În sate sau oraşe, intelectuali şi edili, oameni de afaceri sau simpli cetățeni, participau cu dăruire la strângerea de fonduri şi la desfăşurarea lucrărilor, indiferent de starea lor materială.

La Câmpulung, s-a constituit în martie 1920 un *Comitet de acțiune* care dorea ridicarea în piața centrală a oraşului a unui monument impunător care să amintească peste vremuri zilele de luptă glorioasă a celor din Reg. 30 şi 70 Muscel. Lipsa fondurilor ducea la amânarea deschiderii lucrărilor şi cu toate că cetățenii contribuiau cu puținul lor n-au reuşit mulți ani la rând să-şi vadă visul împlinit. O

https://biblioteca-digitala.ro

contribuție deosebită a avut-o unul dintre luptătorii de pe muntele Mateiaş, colonelul Grigore Grecescu, care a pus ordine în activitatea *Comitetului* local de inițiativă şi a apelat la sprijin din partea Comitetului Central al *Societății "Mormintele eroilor ..."*, demersurile sale fiind însă întârziate şi din cauza entuziasmului unor comitete din localitățile rurale apropiate. Dând dovadă de mult zel, aceştia depistau locurile unde se găseau mormintele unor eroi, organizau slujbe religioase şi solicitau insistent ca monumentul mult visat să fie ridicat în localitatea lor şi numai acolo, mai ales că peste tot se mai vedeau urmele luptelor, iar locuitorii suferiseră mult din cauza acestora. Toți aceştia erau îndreptățiți să spere că vor avea un monument reprezentativ, dar patriotismul local ducea la risipirea resurselor. Lipsa fondurilor amâna an după an ridicarea unui "Panteon" al cărui loc era văzut de cei mai mulți pe muntele Mateiaş, devenit simbol al rezistenței în fața armatei germane. Până la urmă, în piața centrală a Câmpulungului a fost ridicată o frumoasă statuie reprezentând un militar român ce ridică triumfător drapelul de luptă, privind în zare spre muntele Mateiaş, acolo unde luptele au durat 45 de zile. Câmpulungenii au acceptat ca viitorul Mausoleu sa fie ridicat undeva în afara oraşului, mai aproape de fosta linie de rezistență.

Colonelul Grecescu, Cavaler al ordinului "Mihai Viteazul" şi erou al recent încheiatului război, a pus ordine în activitatea *Comitetului* şi i s-a alăturat comandantul Garnizoanei, col. Nicolescu Florian, şi el participant la lupte. Toată lumea era de acord, entuziasmul era fără limite şi este de neînțeles cum de nu se trecea de perioada discuțiilor sterile, fără urmări practice. Zilele, lunile şi anii se scurgeau, rănile războiului se închideau şi la toate ocaziile personalitățile vremii repetau că monumentul dorit de toți muscelenii va fi totuşi ridicat. Mulți nu mai sperau să vadă vreodată ridicându-se un obiectiv atât de important.

O altă posibilă amplasare a fost la Dragoslavele, în punctul Gura Pravăț, unde exista deja un cimitir militar ridicat chiar în timpul războiului, aşa că în anul 1922 s-au făcut demersurile necesare pentru ca acesta să devină şi amplasament pentru Mausoleu.

Era prima propunere concretă, cu amplasament şi justificare pentru a fi realizat într-o localitate martir, distrusă prin desfăşurarea luptelor cele mai sângeroase chiar pe ulițele sale. Mai mult, prin strădaniile unui fiu al satului, preotul Ioan Răuțescu, cimitirul militar menționat s-a ridicat chiar în timpul ocupației germane, colaborând cu aceştia pentru că tânărul preot vedea dincolo de perioada trecătoare de război, în sensul cel mai creştin posibil. Credea cu tărie că fiecare om, indiferent de tabără sau etnie, fiind o făptură a lui Dumnezeu, dincolo de perioada (vai, atât de scurtă !) a vieții, este egal printre semeni. A sprijinit cu aceeaşi dăruire şi ridicarea unui cimitir pentru germanii căzuți în lupte, care există şi astăzi. Amintirea acestui păstor de suflete se păstrează vie deşi a plecat de multă

https://biblioteca-digitala.ro

vreme de la cele lumeşti. Nu şi-a părăsit comunitatea nici în cele mai grele momente şi a lăsat în urmă o operă durabilă, constând în monografii ale localităţii de baştină şi a Câmpulungului, a bisericilor şi mănăstirilor din Muscel, trăindu-şi viaţa alături de sătenii săi, deşi au fost multe tentaţii pentru a accede la funcţii înalte în ierarhia bisericească. Printre altele, a tradus şi o carte de amintiri a unui subofiţer german care descrie "de partea cealaltă" evenimentele.

Cuvântul său, alături de al multor intelectuali şi oameni politici din zonă, determină autorităţile locale să persevereze în ideea ridicării unui monument, dar lucrurile trenau în continuare. Documente scrise sunt foarte puţine, dar ne descriu tabloul unor ani în care lipsurile materiale marcau viaţa locuitorilor şi restrângeau drastic posibilitatea ridicării monumentului pe care muscelenii îl doreau cât mai reprezentativ. Este uşor de imaginat dezamăgirea supravieţuitorilor sângeroaselor încleştări şi a urmaşilor lor când anii treceau şi visatul monument nu prindea contur.

S-a implicat şi factorul politic, dar desele schimbări de guverne duceau la schimbarea în valuri a prefecţilor şi a celorlalţi conducători locali, astfel că totul trebuia reluat într-o încercare sisifică. Nici alte monumente ridicate în perioada respectivă n-au avut o soartă mai uşoară, dar oamenii perseverau şi dintr-o publicaţie locală aflăm că, tot în 1922, la inaugurarea unui mic monument în satul Nămăieşti, acţiune organizată de *Casa de Educaţie Naţională "Eroii Pravăţului"*, s-a constituit un *Comitet de Iniţiativă* pentru ridicarea unei Capele şi a unui monument, în fruntea celor 5 membri fiind ales colonelul Grigore Grecescu. S-au deschis liste de subscripţii publice, s-au făcut demersurile necesare pentru aprobări, dar lucrările n-au început încă mulţi ani, din lipsă de fonduri. Între timp, celelalte monumente de mai mici dimensiuni, statui şi cruci, erau ridicate rând pe rând, în timp ce entuziaşti, tineri şi vârstnici, parcurgeau fostele câmpuri de luptă prin munţi şi păduri seculare, adunând cu pioşenie osemintele eroilor ce erau depuse la biserici în aşteptarea ridicării Mausoleului care să le adăpostească.

Anii treceau şi prin 1926 găsim în publicaţia locală *Glasul Ţării* un articol în care sunt prezentate cu amarăciune "*starea de paragină*" a cimitirelor militare din zonă, nepăsarea autorităţilor şi dezamăgirea urmaşilor celor care şi-au dat viaţa pentru ţară.

O problemă majoră, care ducea la tergiversarea începerii lucrărilor, era reprezentată şi de încercările repetate ale unor factori politici, a partidelor de atunci, de a-şi însuşi gloria ridicării monumentului, comitetele de iniţiativă respingând constant aceste presiuni, precum şi găsirea unui amplasament adecvat, toate localităţile din zona luptelor insistând să ofere locul ce va găzdui visatul "Panteon". Nu mai insistăm cu prezentarea frământărilor şi dezamăgirii celor care vedeau cum trec anii, şi ajungem în 1928, anul începerii construcţiei, când – în sfârşit – sunt

https://biblioteca-digitala.ro

îndeplinite toate condițiile: fonduri de la nivel central, un *Comitet* local format din 26 persoane care să hotărască un amplasament convenabil tuturor, arhitectul care să realizeze un proiect, în persoana lui Dumitru Ionescu-Berechet, fiu al Câmpulungului, şi o firmă care să realizeze obiectivul. În urma licitației, onoarea îi revine antreprizei locale *Frații De Nicolo*, italieni stabiliți de generații în zonă şi care se bucurau de un mare prestigiu.

La 11 km de Câmpulung, pe şoseaua spre Braşov, pe muntele Mateiaş, însângerat în timpul luptelor din toamna 1916, la locul de întâlnire a hotarelor a trei localități ce încă mai purtau semnele dureroase ale luptelor, pe o stâncă ce domina şoseaua, a început construcția Mausoleului de la Mateiaş. Între timp, societatea "*Mormintele eroilor ...*" se transformase în "*Cultul Eroilor*", iar pentru monumente de acest tip se acordau terenuri expropriate special. Era rezolvată şi spinoasa problemă a banilor, fondurile alocate erau substanțiale, fiind completate din subscripții publice.

Presa locală descrie entuziasmul cu care au debutat lucrările, la 10 ani de la începutul luptelor. Ostaşii Regimentului 30 Dorobanți din Câmpulung, rezerviştii şi urmaşii eroilor ajutau cu însuflețire pe constructori astfel că, până la prima zăpadă, monumentul se contura deja, sfidând timpul cu pereții săi de piatră fasonată şi care-i dădeau aparența de indestructibilitate.

În anul următor găsim şi mărturia subofițerului german Fritz Ortlepp, vizitator al locurilor unde a luptat, la invitația preotului Răuțescu şi care, pe lângă emoțiile fireşti la revederea vechilor tranşee şi adăposturi, a mormintelor unor camarazi căzuți în luptă, descrie şi monumentul în curs de edificare. Este impresionat de a vedea în preajmă una dintre cele mai idilice imagini: copilaşi din satul apropiat păzind animalele aflate la păscut şi jucându-se cu candoarea vârstei fragede. Privit cu multă curiozitate, le-a împărțit bomboane şi le-a făcut fotografii. Se pare însă că lucrările erau întrerupte.

Să nu uităm că trăim pe meleagurile meşterului Manole şi este explicabilă lentoarea cu care au continuat lucrările în anii următori, astfel că despre o inaugurare oficială putem vorbi abia prin 1935.

Problema fondurilor reapare în permanență şi, deşi se făceau eforturi deosebite, de la serate şi baluri de binefacere pentru donații, la subscripții publice repetate, până la urmă se renunța la multe detalii, cum ar fi de pildă un bassorelief cu tematică eroică şi multe altele. Pentru oamenii de astăzi, care trăiesc într-un ocean informațional, este greu de înțeles cât de puține ştiri avem din perioada respectivă, dar, sintetizând, articolele de presă prezentau monumentul în stare de realizare ca pe ceva unic în țară, un far în noaptea istoriei aşezat într-o zonă de verdeață, un parc cu alei, bănci şi flori unde vizitatorii îşi vor aduce cu pioşenie omagiul celor ce au făurit România Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

Din lipsa fondurilor n-au mai fost realizate amenajările exterioare, cu toate că pe lângă cei 1.300.000 lei alocați inițial s-au mai cheltuit suplimentar încă peste trei sute de mii lei. Nici lucrările de decorațiuni interioare n-au fost finalizate în totalitate, criza economică şi apropierea celui de Al Doilea Război Mondial spunându-şi cuvântul.

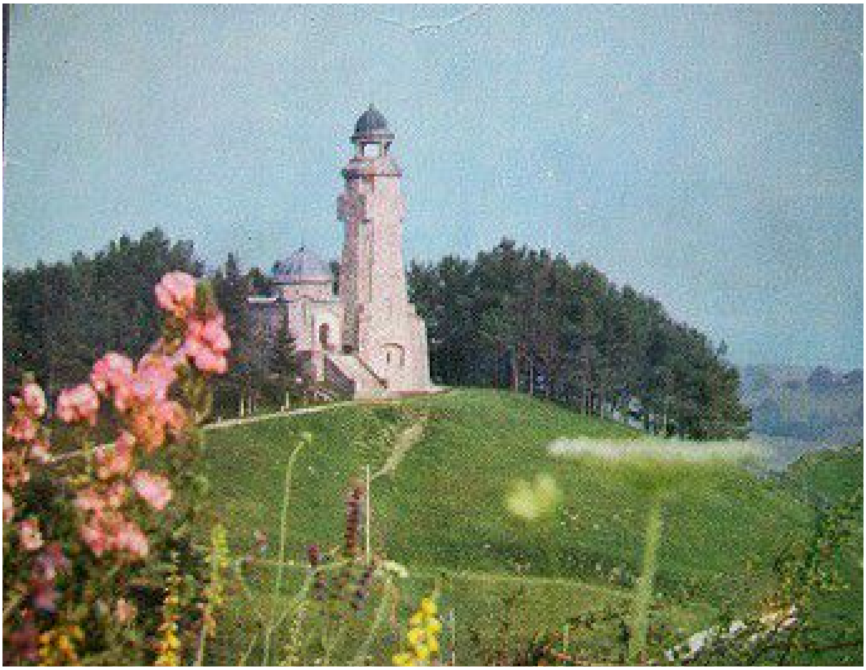

În general şi astăzi edificiul principal se prezintă la exterior ca în faza inițială şi se compune din două corpuri: unul orizontal, la care se ajunge urcând o scară din piatră fasonată, o sală de formă pătrată ce este acoperită cu o cupolă având forma asemănătoare căştii soldatului român din Primul Război Mondial şi al doilea corp, lipit de primul, la care se ajunge din interiorul acestuia, având forma unui turn foişor în formă de cruce, în interiorul căruia este realizată o scară în spirală ce duce la subsolul amenajat ca osuar şi până la cota maximă (+ 20 m), terminat cu o cupolă de mai mici dimensiuni, iar sub aceasta, o platformă de unde se poate admira zona în care s-au desfăşurat luptele. Sala de la intrare a fost inițial o Capelă în care, pe lângă icoane ortodoxe şi un altar aşezate spre răsărit, existau aşa cum reiese din descrierile unui vizitator din vara anului 1930 (scriitorul Mihai Tican-Rumano), basoreliefuri reprezentând trei teme principale: actul Descălecării legendarului Negru Vodă pe aceste meleaguri, prezența lui Mihai Viteazul în Transilvania, întâiul întregitor de neam, şi luptele purtate de ostaşii români pentru acelaşi ideal. Au fost apoi înlocuite cu picturi în tempera cu tematică asemănătoare. Din păcate acestea au dispărut din cauza climatului rece şi umed, iar după august

https://biblioteca-digitala.ro

1944 intervine şi schimbarea politică ce a dus practic la raderea imaginilor şi închiderea monumentului pentru mulți ani.

Prin robustețe şi perfecțiunea proporțiilor, prin cadrul natural în care a fost amplasat, Mausoleul de pe muntele Mateiaş impresionează şi se înscrie printre cele mai frumoase monumente de acest fel din țară. Din păcate, în următoarea perioadă, timp de trei decenii traversează o perioadă neagră, ultimele lucrări de întreținere fiind executate de societatea "*Cultul Eroilor*" în 1945, după care şi aceasta a fost desființată în anul 1947.

Fără pază şi custode, monumentul este aproape abandonat şi ajunge la cheremul răufăcătorilor, fiind profanate osemintele, împrejmuirea distrusă, uşi şi ferestre sparte, şi multe alte vandalisme greu de imaginat. Se adaugă stricăciunile aduse de cutremurele din 1940 şi 1977, dar monumentul se încăpățânează să rămână în picioare.

Din inițiativa locală, în anul 1979 s-a declanşat un amplu proces de consolidare, restaurare şi extindere, la semnalul de alarmă tras de un primar cu pasiune pentru istoria locală, pe nume Manole Bivol. Gestul său a declanşat forțe nebănuite şi ca prin minune, de la conducătorul de partid al județului care era legat sufleteşte de zona în care a luptat o rudă apropiată, la şefi de instituții si întreprinderi, muzee şi organizații obştesti şi de tineret, cetățeni obişnuiți, până la ministrul Milea, fiu al Muscelului. Cu toții s-au ataşat ideii de a realiza ceva cu adevărat pe măsura sacrificiului făcut de înaintaşi.

În perioada respectivă, factorul politic nu putea fi evitat, pentru că hotăra şi controla totul, dar cei implicați au folosit pentru realizarea "cauzei" slăbiciunile sistemului şi au profitat de conjunctura economică deosebit de favorabilă. Astfel, în mod declarat, toate lucrările se făceau din resurse "*economisite sau recuperate*", munca era efectuată "*cu voluntari*" şi s-a deschis după moda timpului un "*Şantier local de muncă al tineretului*" iar proiectarea s-a facut gratuit de I.P.J. De data asta toți cei care erau implicați au muncit cu convingere şi entuziasm şi nu au evitat nici contribuțiile directe în bani. Se făceau adevărate scamatorii financiare cu insigne, cocarde şi plachete ce erau cumpărate, elevii colectau maculatură, deşeuri din sticlă şi fier vechi, se închideau ochii la folosirea de utilaje care teoretic lucrau la alte obiective şi pentru care erau necesari mulți, foarte mulți bani; ca din întâmplare Câmpulungul câştiga "întrecerea socialistă" între oraşe şi banii mergeau automat la construcțiile ce se ridicau rapid la Mateiaş. Cei care au trăit acele vremuri înțeleg cum se desfăşurau lucrurile şi din păcate totul este o ilustrare a faptului că suntem ca popor în stare să facem lucruri care depăşesc limitele posibilului, dar numai în dictatură. Nu este locul descrierii în amănunt a lucrărilor şi mai ales de amintire a numelor sutelor de participanți direcți, de data asta existând documente şi lucrări ample publicate.

https://biblioteca-digitala.ro

Interesant printre altele este modul de realizare a decorațiunilor interioare şi exterioare, mai ales că totul trebuia trecut prin controlul de partid şi depăşite capriciile conducătorilor de la cel mai înalt nivel, care puteau schimba totul pe moment. Lucrările erau permanent supravegheate, fapt ce avea şi un aspect pozitiv: ritm rapid şi constant de construcție.

În etapa aceasta monumentul are o şansă extraordinară şi nici un amănunt nu este uitat. Se consolidează stânca pe care este amplasată vechea construcție, se injectează betoane speciale din exterior printre pietrele din care este efectuată zidăria şi se realizează lucrări de rezistență dinspre interior. Este terasată toata zona şi se începe o lucrare de mari proporții, începând de la intrare în jos, spre vest: scara monumentală, săli de muzeu, un bassorelief de mari dimensiuni cu tema luptelor armatei române, o curte de onoare pentru paradă, parcare pentru autovehicule şi un parc cu arbuşti ornamentali specifici zonei de munte. La interior, se reiau vechile teme şi un grup de studenți de la Arte Plastice, conduşi de profesorul Petre Achițenie, încep lucrări care să treacă de "cenzura de partid", dar să fie şi la înălțimea evenimentelor omagiate. Pentru aceasta, realizează zeci de propuneri cu care se deschide o expoziție şi se ajunge, ținând seama de spațiul de expunere, la trei teme: intrarea trupelor române în luptă, finalul victorios şi legătura organică între poporul român şi armata sa.

Putem vedea astfel cum erau oferite multe variante şi stiluri, dar într-un mod subtil profesorul Achițenie a ales fară să pară interesat variantele ce se potriveau cel mai bine ținând cont de faptul că până la urmă s-a ales mozaicul, o tehnică dificilă, dar rezistentă la condițiile de climă locale. La terminarea lucrărilor aprobate, după ce factorii politici de decizie erau obişnuiți deja cu lucrarea, a forțat nota şi a realizat în sala osuarului, pe plafon, icoane ortodoxe, fapt ce a fost în mod cu totul surprinzător tolerat, din moment ce nu s-a luat atitudine potrivnică "de la vârf". Ca şi în literatură, când autorii făceau unele concesii şi aduceau omagiul obligatoriu pentru a vedea lumina tiparului, prof. Achițenie a pictat icoanele înconjurate de tricolor, pe fond "albastru de Voroneț", cu texte patriotice etc. Poate astăzi când exprimarea artistică este liberă din nou, banii ar fi fost impedimentul unei asemenea realizări.

La fel a procedat şi sculptorul Radu Adrian care, realizând bassorelieful, explică fiecare siluetă de ostaş ca fiind o anumită atitudine patriotică în primul rând, dar şi ca o respingere a războiului, a violenței în general, reuşind până la urmă să-şi ducă la bun sfârşit lucrarea, cu cât mai puține intervenții şi "indicații".

Într-o descriere sumară, fosta capelă prezintă un succint capitol de istorie, pornind de la bolta în care sunt prezentate în medalioane figurile marilor noştri voievozi, printre care: Mircea cel Bătrân,Vlad Țepeş, Ştefan Cel Mare, Iancu de Hunedoara şi Mihai Viteazul. Mai jos, portretele celor trei mari înaintaşi ai

https://biblioteca-digitala.ro

neamului nostru: Burebista, Traian şi Decebal. La nivelul privitorului, folosind la maxim spaţiile disponibile, sunt redate cele trei teme menţionate: ostaşii români avântaţi în lupta pentru dezrobirea Ardealului, defilarea pe sub arcul de triumf la finalul victorios şi legătura între popor şi Armată. Lucrări ample au fost realizate la subsolul amenajat ca osuar şi pe lângă icoanele despre care am vorbit, s-au montat plăci de marmură pe care au fost gravate numele tuturor celor căzuţi în luptele din zonă, a fost reamenajată cripta şi pusă în valoare podeaua, unde au fost realizate frumoase intarsii în marmură. De remarcat şi uşa de la intrare, de o formă deosebită, realizată în bronz la ARO.

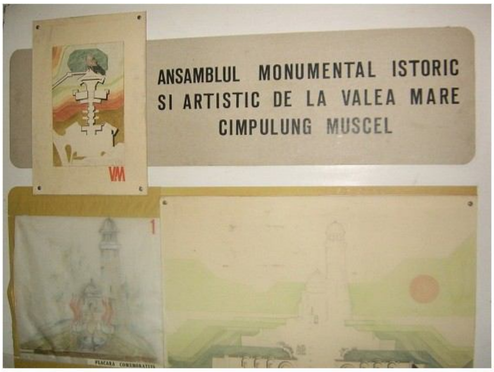

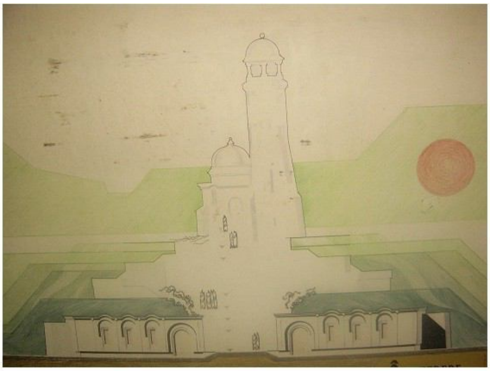
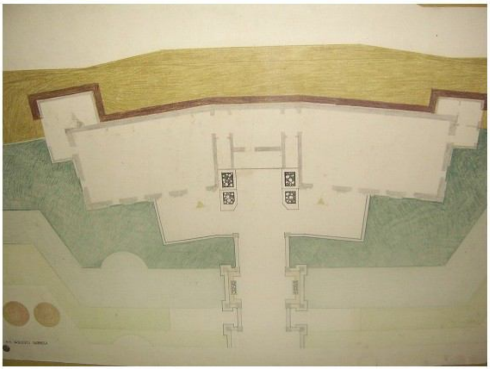
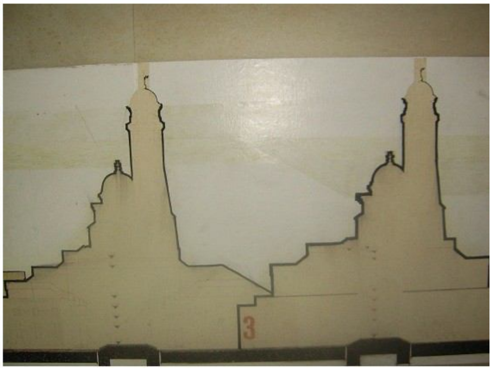

https://biblioteca-digitala.ro

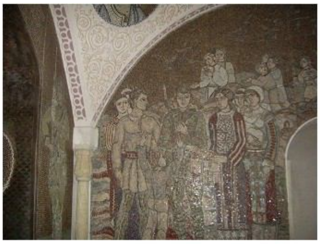

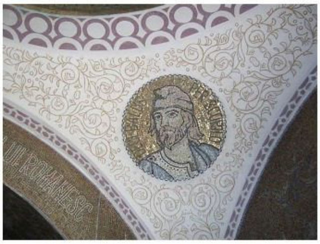

https://biblioteca-digitala.ro

Din păcate aşa cum se poate vedea, lipsa unor hidroizolații eficiente duce la degradarea în continuare a monumentului.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru expozitia muzeală s-a colaborat cu Muzeul Militar şi deşi rămasă în general la nivelul anului 1984, când a fost realizată, reuşeste să redea un moment unic în istoria noastră. Vizitatorul trăieşte emoții deosebite ajuns la sala unde este amenajată o Dioramă de mari dimensiuni, intrând în atmosfera de luptă şi jertfă a toamnei 1916.

Inaugurarea oficială din 25 octombrie 1984 a fost făcută cu toată pompa obişnuită în perioada respectivă. Mii de participanți, coruri, momente de omagiere a „Partidului şi Conducătorului”, cu actori ce întruchipau vechii voievozi depunând la rândul lor omagii, defilare militară, coroane de flori, cuvinte înflăcărate şi mesaje, evocarea Congresului al XIII-lea şi angajamente.

Intrând în circuitul de vizitare, curtea de onoare a devenit locul obişnuit în care se făceau pionieri, utecistii aveau şi ei activități, iar de Ziua Națională, se depuneau coroane de flori şi se rosteau cuvântari. Mai multă implicare a politicului este greu de imaginat.

După 1989, s-au reluat slujbele religioase şi mai ales de Ziua Eroilor manifestările capătă o amploare deosebită. Consiliile locale din Câmpulung şi comunele limitrofe, Garnizoana, au în permanentă atenție acest monument aflat în grija directă a Muzeului Municipal de Istorie Câmpulung. Sub acest patronaj s-au efectuat lucrări de întreținere şi s-au asigurat fondurile necesare funcționării.

Cu toate acestea, probleme pot apărea oricând şi avatarurile pot să continue. Fondurile se obțin tot mai greu, totul costă mai mult, entuziasmul se estompează şi el, iar problema unor lucrări de amploare care să pună şi mai bine în valoare monumentul şi zona sunt deocamdată doar proiecte. Şansa constă în ataşamentul tradițional al conducătorilor locali, al oamenilor simpli față de monumentul lor de suflet şi sunt convins că şi pe viitor se vor găsi resurse pentru ca urmaşii să aibă un loc în care să-şi descopere trecutul şi de reculegere.

Bibliografie selectivă

Dumitru BACIU, *Lumini muscelene*, Bucureşti, 1980.

Fritz ORTLEPP, *Luptele din zona Bran şi Dragoslavele* (Traducere din limba germană de I. Răuțescu), Câmpulung, 1933.

Petre POPA, *Memorialul de război, Mateiaş*, Editura Tipnaste, Piteşti, 2009.

Ioan RĂUȚESCU, *Dragoslavele*, Câmpulung, 1937.

Ştefan TRÂMBACIU, *Bătălia din zona Bran-Câmpulung. Ansamblul monumental-istoric de la Mateiaş*, Editura EuroPress, Piteşti, 2003.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ARHEOLOGIE - ISTORIE

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CÂTEVA CONSIDERAȚII REFERITOARE LA DENSITATEA DE LOCUIRE A DEPRESIUNII FĂGĂRAŞULUI ÎN A DOUA EPOCĂ A FIERULUI

LUCICA SAVU
savu_lucica@yahoo.com
Muzeul Județean de Istorie Braşov

SOME CONSIDERATIONS ABOUT THE DENSITY OF SETTLEMENTS IN FAGARAS DEPRESSION IN THE SECOND IRON AGE

ABSTRACT

This study tries to find some of the possible explanations of the few settlements and fortresses dating from to the second Iron Age known in the Fagaras Depression. Will be analyzed by comparison method, the area in question and the one in eastern Transylvania, where their density was demonstrated.

One of the explanations was obtained by overlaying maps on topography of the area with the well known "Josefine –maps". It was marked in this way limit the deforested land in the medieval period, which we can assume that had the same status in antiquity. An argument in this regard is the actual names of some villages as well as several local place names.

The presence of wetlands in the largest part of the floodplain and the first terrace Olt, until the last half century probably restricted territory that settlements were located in the studied period in the second stage height storage basin piedmont plain.

Keywords: settlements, deforestations, Olt River, fortresses, alluvial silt deposits.

La o cartare a descoperirilor arheologice databile în a Doua Epocă a Fierului din Bazinul Superior şi Mijlociu al Oltului constatăm[1] că există diferențe majore referitoare la numărul siturilor existente în diferite teritorii care fac parte din zona studiată.

---

[1] Studiu realizat în cadrul stagiului de pregătire doctorală în cadrul Proiectului „*MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală şi postdoctorală*".
Contract: POSDRU 159/1.5/S/137832.
Beneficiar: Academia Română, Filiala Cluj-Napoca.
Proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013. Axa prioritară 1 - „*Educația şi formarea în sprijinul creşterii economice şi dezvoltării societății bazate pe cunoaştere*". Domeniul major de intervenție 1.5 - „*Programe doctorale şi post-doctorale în sprijinul cercetării*".

https://biblioteca-digitala.ro

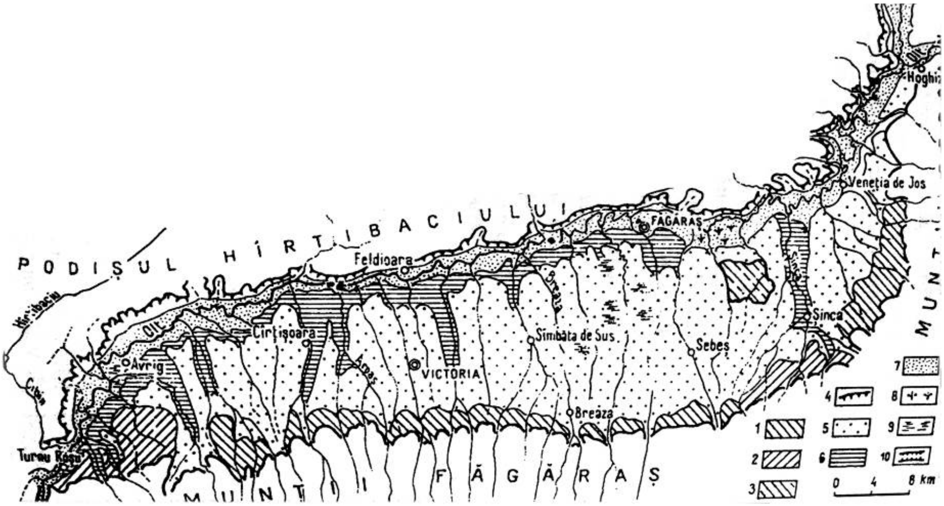

Fig. 1 – Geomorfologia Depresiunii Făgăraşului

(după N. Popescu, G. Dragu, *Depresiunea Făgăraşului*, 1987)

Legenda: 1. dealuri submontane (600-800m), frecvent împădurite; 2. dealuri submontane (550-600m), păşuni, fânețe şi terenuri arabile; 3. cueste izolate (550-600m, păşuni şi fânețe; front de cuestă (amplitudini 150-200m), fânețe, livezi şi culturi; 5. glaciesuri şi conuri piemontane aluvio-pluviale, terase superioare şi medii (pleistocen mediu şi superior), terenuri arabile, fânețe şi păşuni; 6. glaciesuri piemontane aluvio-pluviale şi terenuri joase (pleistocen superior), terenuri arabile, fânețe şi păşuni; 7. lunci largi, terenuri arabile sau păşuni; 8. turbe; 9. terenuri mlăştinoase, cu exces de umiditate; 10. defilee.

De departe cea mai săracă în descoperiri este Depresiunea Făgăraşului, în special partea vestică a acesteia, unde lipsesc cetățile, iar aşezările sunt quasi-inexistente. O analiză sumară a cadrului natural al Depresiunii[2] va fi de un real folos în înțelegerea situației. Aceasta are forma unui piemont etajat în trei trepte. Cea mai înaltă este reprezentată de zona colinară din vecinătatea munților, cu o altitudine de 600-800 m şi lipsită de aşezări chiar şi în zilele noastre. A doua treaptă, situată la latitudini de 400-600 m, este reprezentată de câmpia de acumulare piemontană şi este intersectată de foarte multe văi care au dus la formarea unor culmi, numite de localnici *poduri*. Aceasta reprezintă zona de maximă concentrare demografică în prezent.

A treia treaptă este reprezantată de lunca Oltului, zonă extinsă în care erau favorizate inundațiile şi unde în timp s-au format numeroase bălți, fapt care explică absența locuirii în aceasta zonă.

[2] Anca Aflat, *Hazarde, vulnerabilitate şi riscuri asociate în Valea Oltului (sectorul Racoş - Călimăneşti),* Teză de doctorat susținută la Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca, mss., 2012, *passim.*

https://biblioteca-digitala.ro

Râul Olt, de-a lungul cursului său de circa 120 km pe teritoriul depresiunii amintite, primeşte în sectorul munţilor Perşani doar câţiva afluenţi mici: Bogata, Lupşa, Comana, Veneţia şi Părăul, însă dinspre Munţii Făgăraş afluenţii sunt numeroşi, prezintă rupturi de pantă[3] şi aluvionări frecvente, astfel că solurile sunt puţin fertile. Într-o lucrare referitoare la evoluţia habitatului zonei în perioada medievală, autorul confirmă prin documentele şi hărţile cercetate că „*extinderea solurilor brune arată că în trecut Depresiunea Făgăraşului era acoperită cu păduri de gorun, iar în zona dealurilor submontane cu păduri de amestec gorun-carpen-fag şi făgete pure, acestea din urmă dând poate şi numele ţării*”. Modificările antropice asupra Depresiunii în perioada medievală constituie un indiciu referitor la extensia pădurilor în acel moment şi, implicit, în antichitate. Indicii importante în acest sens constituie toponimele care au rezultat în urma unor astfel de acţiuni. Se pare că suprafeţele acoperite cu păduri[4] erau mult mai întinse, dacă luăm în seamă doar marea pădure de stejari de lângă hotarul satului Mândra sau pădurea de stejari traversată de drumul ţării în hotarul satului Dridif. Referitor la perioada secolelor XV-XVI, defrişările de păduri au fost efectuate mai cu seamă în regiunile mai înalte ale câmpiei Piemontane, unde au apărut sate noi, în al căror nume se păstrează amintirea vegetaţiei silvestre: Braniştea Urăşei, Copăcel, Breaza[5], Pojorta, Bucium. Perimetrul în care sunt aşezate satele din perioada pe care o cercetăm se identifică aproape perfect cu câmpia de acumulare piemontană, a cărei lăţime variază între 5-6 km la extremităţile de est şi vest, şi 15-20 km în zona centrală.

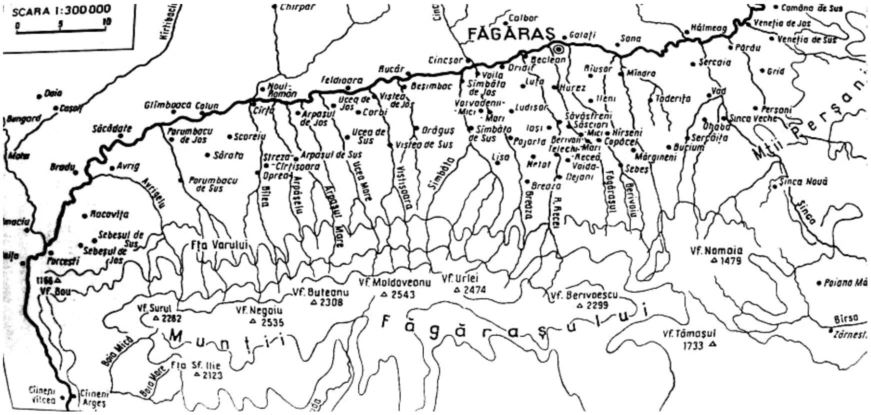

Fig. 2 – Satele Ţării Făgăraşului (după D. Prodan, *Boieri şi vecini* ..., 1963)

---

[3] *Ibidem.*

[4] Lukacs Antal, *Ţara Făgăraşului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1999, *passim.*

[5] Ioan Ciupea, *Observaţii asupra toponimiei şi antroponimiei Ţării Făgăraşului,* în „Acta Musei Napocensis”, 24-25, 1987-1989, pp. 24-25.

https://biblioteca-digitala.ro

O altă dovadă a extinderii pădurii şi pe multe dintre podurile aluvionare pe care au apărut ulterior satele o constituie hărțile întocmite de inginerii militari austrieci, aşa-numitele *hărți josefine*, care nu au fost incluse în materialul ilustrativ, putând fi consultate on-line[6].

Sintetizând cele mai sus prezentate putem identifica variate explicații pentru numărul redus de aşezări. Prin suprapunerea informațiilor referitoare la suprafețele împădurite, cu cele care confirmă prezența unor depuneri aluvionare aduse de afluenții dinspre nord ai Oltului (fapt confirmat arheologic în zona localității Vad[7], jud. Braşov, unde a fost descoperit un artefact datat în altă perioadă, la săparea unei fântâni, la 4 m adâncime), cu cele prin care este confirmată prezența, în Evul Mediu, în număr mare a bălților pe treapta inferioară a acestuia, rezultă o hartă pe care teritoriile propice locuirii erau, în antichitate, mult mai restrânse.

Nu trebuie uitate excepțiile, respectiv existența unor cetăți (Breaza şi Arpaşu de Sus) pe treapta de relief cea mai înaltă, a aşezărilor de la Copăcel şi Şinca Veche în imediata vecinătate a acesteia, dar şi în lunca Oltului (Comăna de Jos-*Gruiul Văcarului* şi Şercaia). Toate aceste considerente constituie dovezi ale bunei cunoaşteri a reliefului de către autohtoni. Rămâne totuşi un semn de întrebare referitor la aşezarea de la Copăcel, în condițiile în care nu se încadrează în tiparele obişnuite, anume asocierea aşezărilor cu existența unei cetăți în vecinătate. Faptul acum amintit ar putea constitui un indiciu al posibilității de a exista o altă cetate în apropierea terasei superioare a Oltului care să controleze accesul în Depresiunea Făgăraşului dinspre răsărit.

Singurele două cetăți cunoscute în stânga Oltului, în teritoriul depresiunii, au fost amplasate în puncte care ofereau o bună vizibilitate asupra sectorului mijlociu al Râului, dar puteau să controleze şi circulația transmontană, în dreptul a două trasee bine-cunoscute în Evul Mediu. Precizăm că este vorba de continuarea drumului de pe valea superioară a Dâmboviței care, mai sus de Cetățeni, se bifurca, una dintre direcții fiind spre vest, spre micile depresiuni de sub munte: Nucşoara, Arefu şi Sălătruc. Din prima dintre acestea este cunoscut un drum de plai care avea corespondență în zona cetății Breaza[8]. Pornind de la principiul conform căruia o cetate are şi importante valențe de exprimare a puterii conducătorului acesteia, ne întrebăm care erau locuitorii care i se supuneau celui de la Breaza ? Admițând existența aşezării din imediata vecinătate a acesteia, tot ni se pare puțin dacă ținem

---

6 http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b8/Districtul_Fagaras_Josephinische_Landesaufnahme%2C_1769-1773.jpg

7 Florea Costea, *Repertoriul arheologic al județului Braşov*, Ed. C2 Design, Braşov, 2004, *sub voce* Vad.

8 Thomas Nägler, *Cercetările din Cetetea de la Breaza (Făgăraş)*, în "Studii şi Comunicări", 14, Sibiu, 1969, pp. 89-123.

https://biblioteca-digitala.ro

cont de descoperirea în zonă a unui tezaur de 132 de denari romani[9]. Considerăm că este posibil să fi existat şi alte aşezări care gravitau în jurul acesteia, necercetate din cauzele prezentate mai sus. O altă posibilitate este existența unei cetăți cu rol exclusiv de supraveghere a teritoriului pe care aceasta îl avea, amplasată la mari distanțe de zona aşezărilor.

Celălalt traseu alpin pornea de la Arefu şi traversa sectorul cel mai înalt al Munților Făgăraş coborând în spatele cetății de la Arpaşu de Sus. Aceasta din urmă impresionează prin dimensiunile mari ale elementelor defensive în raport cu suprafața apărată. Este vorba foarte probabil de o garnizoană de soldați ce locuiau în interior împreună cu familiile lor[10]. O dovadă a practicării comerțului este prezența acelui fragment de bol de import.

Ne exprimăm rezerva în legătură cu utilizarea aşa-ziselor *drumuri de plai* cunoscute în perioada medievală, deşi a fost atestată prezența artefactelor de import şi imitație în cetatea de la Arpaşu de Sus, iar asemănarea cu cele de la sud de Carpații Meridionali, în special din dava de la Cetățeni, este mare. Este probabil că acestea au fost cunoscute dar, ținând cont de terenul impropriu practicării unui comerț în adevăratul sens al cuvântului, este posibil ca principala cale comercială utilizată să fi fost cea care urma firul Oltului în continuarea drumurilor comerciale care urmau cursul Buzăului montan, a Oituzului sau traversau Culoarul Rucăr-Bran.

O dovadă a utilizării ultimului dintre traseele amintite o constituie prezența mai multor descoperiri monetare în apropierea Culoarului Rucăr-Bran: un tezaur de 127 de monede romane republicane[11] şi de mai mulți denari apăruți de-a lungul anilor, tezaurele de la Săcele-Satulung şi de la Bran-Poartă[12], precum şi vasul campanian din bronz de la Cristian (enochoe).

Prin comparație, abundența de cetăți din zona Carpaților Orientali[13] este firească dacă ținem cont de poziția strategică (de control a comerțului transmontan) şi de bogăția de resurse naturale a zonei (fier, cupru şi, mai ales,

---

9 Gheorghe Poenaru Bordea, C. Ştirbu, *Tezaurul de denari romani republicani de la începutul Principatului descoperit la Breaza, com. Lisa, jud. Braşov*, în "Studii şi Cercetări de Numismatică", 5, 1971 pp. 165-279; Nicolae Lupu, *Denarii romani republicani descoperiți la Breaza, jud. Braşov*, în "Sudii şi Comunicări", 14, Sibiu, 1969, pp. 261-269.

10 Mihail Macrea, Ioan Glodariu, *Aşezarea dacică de la Arpaşul de Sus,* Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1976.

11 B. Mitrea, D. Rosetti, *Un tezaur de denari romani republicani şi imperiali descoperit la Cetățeni, Muscel*, în "Studii şi Comunicări", Piteşti, 1972.

12 Ioan Glodariu *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1974.

13 Viorica Crişan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Editura Carpații Răsăriteni, Sf. Gheorghe, 2000, *passim,* cu bibliografia mai veche.

https://biblioteca-digitala.ro

sare). Dacă în privința exploatării fierului situația poate fi surprinsă cu ocazia săpăturilor arheologice, prin identificarea fragmentelor de zgură şi a cuptoarelor de redus minereu de fier, referitor la utilizarea sării situația se cere nuanțată. Nu trebuie uitat că este mai probabilă utilizarea, în preistorie, a surselor de apă sărată (izvoare, fântâni), din cauza facilității accesului la acestea. Studiile etnografice[14] au confirmat prezența acestora în zona Homoroadelor, în imediata vecinătate a Ocnei Sibiului, precum şi în zonele limitrofe ale Depresiunii Făgăraşului, în arealul Perşani-Şinca Veche-Bucium, jud. Braşov, şi în teritoriile localităților Avrig, Bradu, Săcădate şi Sărata din județul Sibiu.

Admițând faptul că necesarul de resurse minerale, la nivelul epocii fierului, era cu totul altul decât cel actual, putem considera drept centru minier local concentrarea de descoperiri referitoare la exploatarea şi prelucrarea fierului din estul spațiului intracarpatic. Nu la fel se prezintă situația în zona Depresiunii Făgăraşului, unde au fost cercetate, doar la Şercaia şi la Copăcel, cuptoare de redus minereu de fier, iar cantități mici de zgură au fost recuperate din siturile Arpaşu de Sus şi Cisnădioara. Toate acestea constituie argumente în favoarea ideii că necesarul de fier în epocă putea fi asigurat de micile rezerve locale. Ar putea fi explicată astfel prezența sitului izolat de la Copăcel, la mare distanță de Olt şi de celelalte urme de locuire, fără a se cunoaşte, până acum, existența vreunei cetăți în aria de protecție a căreia să o putem plasa.

În teritoriul depresionar al Bârsei[15] au fost identificate, de asemenea, mai multe concentrări demografice: în apropierea confluenței Râului Negru cu Oltul, în teritoriul Braşovului actual, în teritoriul administrativ al comunei Feldioara (aşezări aflate în legătură cu cetatea de la Crizbav), complexul de cetăți şi aşezări din zona Defileului Oltului din Munții Perşani şi concentrarea de locuire din zona actualelor sate Comăna-Cuciulata. În nordul județului Braşov, într-o zonă aflată la mai mulți km de Olt, sunt atestate aşezări la Buneşti şi Roadeş, fără a se putea preciza dacă acestea aveau un caracter civil sau militar din cauza lipsei cercetărilor.

O privire asupra amplasării pe hartă a descoperirilor relevă lipsa aşezărilor la sud de Olt, în arealul cuprins între actuala localitate Breaza şi intrarea în Defileul de la Turnu Roşu, cu excepția noii aşezări de la Avrig-*Valea Rea*[16], identificată pe baza fragmentelor ceramice specifice autohtonilor (geto-daci), rezultat al unei cercetări de teren. În zona respectivă lipsesc cetățile de orice fel, cauza probabilă fiind, mai degrabă, lipsa cercetărilor. Este de domeniul evidenței că trebuia să fi

---

[14] Andrea Chiricescu, *Civilizația tradițională a sării în estul Transilvaniei. Raport de cercetare*, Editura Angustia, Sf. Gheorghe, 2013, pp. 291, 294.

[15] Fl. Costea, *op. cit.*, cu bibliografia mai veche.

[16] Cristian Roman, Sorin Tincu, Eugen Bucur, *Considerații etno-arheologice privind exploatarea surselor saline din Țara Făgăraşului*, în "Angustia", 12, 2008, pp. 93-96.

https://biblioteca-digitala.ro

existat un punct de supraveghere a accesului în Defileul Oltului de la Turnu Roşu, însă cercetări arheologice efectuate recent, în punctul *La Cetate*[17], aflat pe o prelungire a Munţilor Făgăraş, cu acces atât dinspre localităţile Avrig, jud. Sibiu, cât şi dinspre Racoviţa, jud. Sibiu, unde hărţile vechi indicau o posibilă mică cetate de supraveghere a accesului în Defileu. În urma publicării rezultatelor cercetării a fost confirmată existenţa cetăţii medievale, pe baza elementelor constructive, nu şi a celei antice în lipsa artefactelor de orice fel care să poată fi datate în această epocă.

Pe malul drept al Oltului, pe dealurile care străjuiesc Depresiunea Făgăraşului dinspre nord, nu sunt cunoscute cetăţi, iar numărul aşezărilor este şi acesta mic. Sunt cunoscute urme ale prezenţei autohtonilor (geto-daci) pe văile afluenţilor acestuia : pe Valea Felmerului şi la o distanţă mai mare, pe Valea Săsăuşului (siturile de la Veseud[18] şi Chirpăr) şi a Hârtibaciului, unde prezenţa locuirii autohtone este mai numeroasă (Agnita, Ghiajda de Sus, Beneşti, Cornăţel şi Roşia). Este surprinzătoare prezenţa unei singure aşezări, cea de la Cincşor, în vecinătatea văii care se deschide în dreapta Oltului, dacă ţinem cont de importanţa acordată acesteia în epoca romană, când acolo a fost amplasat un castru de trupă auxiliară.

În privinţa centrului de putere de la capătul sudic al Defileului trebuie făcute mai multe precizări. În judeţul Vâlcea, în raza localităţii Cosota (cunoscută în literatura de specialitate mai veche sub numele Ocniţa)[19], pe trei înălţimi aşezate în potcoavă se aflau cetăţi dacice construite pentru a proteja salinele din apropiere şi a controla comerţul cu sare. Acestea împreună cu marea aşezare civilă amplasată pe terasele inferioare constituiau centrul de putere zonal.

Cea mai nordică aşezare pusă în legătură cu acest centru de putere este cea cercetată în defileu, la Cozia Nouă[20]. În vecinătatea acesteia, la Căciulata, jud.

---

[17] Petre Beşliu Munteanu, *Cronica cercetărilor aheologice din România, campania 2009*, CIMEC, Bucureşti, 2010, *sub voce Cetatea medievală de la Avrig - "La Cetate", passim.*

[18] Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al judeţului Sibiu (situri, monumente arheologice şi istorice)*, Biblioteca Septemcastrensis, III, Sibiu, 2003, *passim,* cu bibliografia completă (în continuare, *RepArhSibiu*).

[19] Dumitru Berciu, *Buridava dacică*, Seria Biblioteca de Arheologie, XL, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1981, *passim*; Mariana Iosifaru, *Jurnal de şantier*, în „Studii vâlcene", IV, 1980, pp. 5-8; Idem, *Descoperiri arheologice geto-dacice pe raza mun. Rm. Vâlcea*, în „Buridava", IV, 1982, pp. 27-32; Mioara Turcu, *Dicţionarul cetăţilor şi aşezărilor fortificate geto-dacice*, Editura Fundaţiei România de Mâine, Bucureşti, 2002, pp. 110-111; Valeriu Sîrbu, *Oameni şi zei în lumea geto-dacilor*, Editura C2 Design, Braşov, 2006, pp. 44-45; Claudiu A. Tulugea, *Preistoria nordului Olteniei*, Editura Offsetcolor, Râmnicu Vâlcea, 2012, *sub voce* Ocniţa.

[20] Emil Moscalu, *Aşezarea dacică de la Cozia-Veche, jud. Vâlcea*, în "Studii şi cercetări de istorie veche", 19, 4, pp. 629-642.

https://biblioteca-digitala.ro

Vâlcea[21], a fost identificat şi un mormânt al unui dinast al locului. C. Borangic aminteşte două astfel de complexe funerare, rămase nepublicate, cel de-al doilea fiind localizat la Racovița, jud. Sibiu, fără alte precizări.

Lipsind dovezile referitoare la prezența fortificațiilor care să controleze accesul în defileu, la cele două capete ale acestuia, putem doar presupune existența acestora pe baza celor două morminte de dinaşti sus-amintite.

În vecinătatea vestică, respectiv zona de depresiune a Sibiului[22], artefacte specifice autohtonilor (geto-daci) sunt cunoscute şi s-a constatat că sunt amplasate pe terasele principalilor afluenți din dreapta ai Oltului, anume Cibinul (siturile de la Şelimbăr, Sibiu, Guşterița, Şura Mică, Orlat şi Galeş) şi afluentul acestuia Sadu (aşezarea de la Cisnădioara).

Rămâne în continuare nelămurită problema lipsei cetăților în partea dreaptă a Oltului, în bazinul mijlociu al acestuia, precum şi absența quasi-totală a locuirii sectorului vestic al Depresiunii Făgăraşului. În stadiul actual al cercetărilor, absența cetății cu rol de centru zonal este cu greu acceptată şi cu atât mai dificil de acceptat că acestea au lipsit pe suprafețe atât de extinse. Referitor la zona vestică a Țării Făgăraşului până la intrarea Oltului în Defileul de la Turnu Roşu putem presupune, în afară de lipsa cercetărilor, şi o posibilă distrugere a urmelor de locuire cauzată de aluviuni, dar şi de lucrările de hidro-ameliorare a cursului acestuia, realizate în anii ‘80 ai secolului trecut.

Repertoriul aşezărilor şi cetăților aparținând autohtonilor (geto-daci) din Bazinul Mijlociu al Oltului (secolele IV a.Chr. - I p.Chr.)

1. **Arpaşu de Sus, com. Cârțişoara, jud. Sibiu.**
   Punct/localizare: capătul platoului Tinosu, cunoscut şi prin toponimul *Cetățeaua*, situat la marginea sudică a satului, la confluența pârâurilor Arpaşul Mare şi Plavaia.
   Tipul: cetate.
   Sistemul defensiv a constat în construirea unui val şi a unui şanț în partea vulnerabilă a platoului – cea dinspre sud. Au fost identificate două faze de realizare a acestuia, fără a se putea face o diferențiere mai precisă pe baza analizei artefactelor descoperite. S-a obținut astfel o zonă protejată de formă triunghiulară, în care au fost amplasate locuințele şi anexele acestora. Au fost cercetate 19 astfel de construcții (din care două nesigure) şi 53 de gropi (din care 4 nesigure). Materialele recuparate au fost puține dar variate, fiind

[21] Cătălin Borangic, *Tarabostele de la Cetățeni,* în “Revista de Istorie a Muscelului. Studii şi Comunicări. Analele Muzeului Municipal Câmpulung Muscel”, 2012, pp. 17-29.
[22] *RepArhSibiu*, *passim*, cu bibliografia mai veche.

https://biblioteca-digitala.ro

identificate piese de imitaţie după ceramică elenistică şi un obiect de podoabă din argint.

Datare: secolele II a.Chr. - I p.Chr.

Bibliografie: Macrea, Berciu 1955, pp. 615-621; Macrea, 1957, pp. 145-149; Glodariu 1974-1975, pp. 23-27; Macrea, Glodariu 1976; Glodariu, 1977, *sub voce* Arpaşu de Sus; Glodariu 1981; Glodariu 1982; Costea 1985-1992.

2.1. Avrig, jud. Sibiu.

Punct/localizare. Sunt amintite două toponime: *Cetate,* în apropierea Oltului şi *La Cetate*, pe o terasă ce coboară din Munţii Făgăraş (alt 854 m), la hotarul cu satul Racoviţa, jud. Sibiu. Repertoriile arheologice vechi (Marţian, Roska) menţionează prezenţa unei mici fortificaţii medievale, precizând că este posibilă şi existenţa uneia din a Doua Epocă a Fierului în acest loc. O cercetare de teren efectuată în anul 1998 în primul dintre puncte a infirmat ipoteza, singurele fragmente ceramice descoperite fiind datate în Epoca Bronzului.

În celălalt punct, *La Cetate*, au fost efectuate cercetări sistematice pentru înţelegerea sistemului defensiv al sitului medieval, publicate în 2009 sub formă de raport de săpătură şi on-line, articolul fiind denumit *Fortificaţiile medievale de la Tălmăcel şi Avrig-Racoviţa*. Autorul prezintă în detaliu modul de construcţie şi amplasare a zidului medieval şi precizează că nu a descoperit nici un fel de ceramică. Rămâne astfel nelămurită problema existenţei în acest loc al unei cetăţi antice, deşi amplasamentul ar fi fost favorabil în controlul circulaţiei de-a lungul Oltului şi a intrării în Defileu.

Bibliografie: Marţian 1920, p. 539; Roska 1942, p. 85; inedite; Munteanu 2010, *passim.*

2.2. Avrig, jud. Sibiu.

Punct/localizare: *Valea Rea*, la sud-vest de localitate, pe un pod aluvionar de pe malul unui pârâiaş.

Aşezare reperată pe teren. Cercetările de suprafaţă au confirmat prezenţa ceramicii specifice autohtonilor (geto-daci), după spusele autorilor publicaţiei.

Bibliografie: Roman, Tincu, Bucur, 2008, p. 96.

3. Beclean, jud. Braşov.

Punct/localizare: *la Cantonul CFR*, pe terasa joasă din imediata apropiere a Oltului, la sud de şoseaua Braşov-Sibiu.

Aşezare cercetată printr-un sondaj de salvare, în anul 1987. A fost verificat terenul de pe ambele laturi ale drumului, însă nu s-a constatat prezenţa urmelor de locuire din a Doua Epocă a Fierului. Se presupune că aşezarea a fost amplasată la sud de şosea, conform unor descoperiri întâmplătoare din anul 1975, şi că a fost distrusă din cauza arăturilor adânci. O altă ipoteză este legată de caracterul temporar al aşezării.

https://biblioteca-digitala.ro

Descoperiri întâmplătoare: aşezare indicată de cele câteva fragmente ceramice specifice autohtonilor (geto-daci) descoperite prin cercetări de suprafaţă în punctul *La şosea,* în dreapta drumului Braşov-Sibiu, la 2 km de sat.

Posibilă aşezare din faza anterioară precedentei în punctul *La Canton*, pe baza câtorva fragmente ceramice cu butoni alungiţi (sec. II a.Chr.).

Datare: sec. II a.Chr. - I p.Chr.

Bibliografie: Costea, Dragotă 1983-1992, p. 12; Costea, Dragotă, Frătean, 1996, pp. 5-16.

4.1. Breaza, com. Lisa, jud. Braşov.

Punct/localizare: *Cetate sau La Turn*, la 5 km sud de satul actual, la confluenţa a două pâraie, în imediata apropiere a Munţilor Făgăraş.

Cercetările sistematice au vizat cetatea din secolul al XIII-lea. S-a constatat că în momentul construirii acesteia a fost distrusă aproape integral cea din a Doua Epocă a Fierului.

Tipul. Se presupune că acolo a funcţionat o **cetate** de tip promotoriu barat, fără a putea face afirmaţii sigure în acest sens din cauza distrugerii medievale.

Sistemul defensiv poate fi doar presupus. Informaţiile oferite de autorii cercetării sunt contradictorii. Pornind de la configuraţia terenului se vorbeşte despre posibilitatea ca în antichitate locul să fi fost protejat cu un sistem dublu val-şanţ, primul fiind amplasat în marginea platoului, în zona unde promontoriul prezenta o îngustare, iar al doilea la 170 m distanţă, spre sud. Acelaşi studiu menţionează identificarea – încastrate în zidul de incintă medieval –, a unor pietre din calcar fasonate, despre care se afirmă că ar fi realizate în tehnica elenistică şi precizează că este posibil ca acestea să fi făcut parte dintr-un turn-locuinţă. Afirmaţia este susţinută de informaţia că au fost descoperite, cu ocazia săpăturii, a unor fragmente de ţiglă de tip grecesc, neilustrate însă în publicaţia referitoare la sit. Dealtfel, în raportul de cercetare publicat nu se regăsesc artefacte specifice celei de-a Doua Epoci a Fierului.

Datare generală: secolele II a.Chr. - I p.Chr.

Bibliografie: Costea 1985-1992, p. 96; Costea 2004, *sub voce* Breaza; Glodariu 1982, pp. 23-36; Glodariu 1983, pp. 83-84; Lupu 1969, pp. 261-269; Costea 2002, p. 177; Mitrea 1970, pp. 331-349; Nagler 1969, pp. 89-123; Poenaru-Bordea, Ştirbu 1971, pp. 165-279.

3.2. Breaza, jud. Braşov.

Punct/localizare: la baza dealului pe care este amplasată cetatea, pe un platou rectangular, la interesecţia apelor Pojortei şi Brescioarei.

Aşezare reperată pe teren acum distrusă de lucrări de amenajare (pământul dislocat şi înlocuit cu altul), cu ocazia plantării unei livezi. Au fost realizate

https://biblioteca-digitala.ro

cercetări de suprafață cu ocazia săpăturilor sistematice care au vizat cetatea medievală. Sondajele efectuate cu această ocazie au confirmat existența unor locuințe şi a unei cantități apreciabile de ceramică, lipitură de perete arsă şi cărbune, toate acestea fiind în poziție secundară.

De pe teritoriul satului sunt cunoscute un tezaur de denari romani, de copii fidele realizate local, precum şi alte monede romane, în număr mai mic.

Datare: sec. II a.Chr. - I p.Chr.;

Bibliografie: Nagler 1969, pp. 89-123; Poenaru-Bordea, Ştirbu 1971, pp. 165-279; Costea 2004, *sub voce* Breaza.

3. **Calbor, jud. Braşov.**

Punct/localizare: probabil Dealul Calborului.

Descoperire întâmplătoare: fragmente ceramice specifice populației autohtone (geto-daci), lucrate cu mâna şi la roata olarului se află în colecția muzeului din Făgăraş.

Datare: sec. II a.Chr. - jumătatea sec. I a.Chr.

Bibliografie: Costea 2004, p. 164.

4. **Cincşor**, **jud. Braşov.**

Punct/localizare: *La Baraj*, în imediata vecinătate a Oltului, pe malul drept al acestuia.

Aşezare reperată pe teren. Cercetările arheologice de salvare s-au desfăşurat în două campanii, 1987 şi 1988, cu ocazia începerii lucrărilor de hidroameliorare a cursului Oltului. A fost cercetată o locuință semiadâncită aparținând autohtonilor (geto-daci). Fragmente ceramice de aceeaşi factură au fost identificate în perimetrul castrului roman, fără a se putea preciza dacă sunt în acest context sau este vorba despre etapa anterioară stăpânirii romane în zonă.

Datare: sec. I a.Chr. - I p.Chr.

Bibliografie: Costea 1989, pp. 490-516; Costea 2004, *sub voce* Cincşor.

5.1. **Comăna de Jos, jud. Braşov.**

Punct/localizare: *Gruiul Văcarului* este o movilă aluvionară situată la 500 m de Olt şi 1,6 km de sat, cu o altitudine relativă de maxim 5 m. Cu toate acestea în timpul marilor inundații de pe râul Olt din anii '70 movila în discuție a rămas uscată, după cum am aflat de la autorii cercetării.

Aşezare cercetată sistematic: sit dublu stratificat, cercetat în anii '70 ai secolului trecut, una dintre faze aparținând autohtonilor (geto-daci), rezultatele cercetării fiind publicate monografic. Din această perioadă au rezultat cinci locuințe şi circa 120 gropi de provizii. Materialul arheologic este reprezentat în principal din vase ceramice de ambele categorii, printre care şi imitații de kantharoi, şi foarte puține obiecte din fier.

https://biblioteca-digitala.ro

Caracterul locuirii: aşezare cu caracter agricol şi pastoral, aflată probabil în legătură cu celelalte, învecinate, de pe teritoriul satelor Comăna şi Cuciulata.

Datare: mijlocul secolului I a.Chr. - I p.Chr.

Bibliografie: Glodariu, Costea, Ciupea 1980, *passim*; Costea 2004, *sub voce* Comana de Jos.

5.2. Comăna de Jos, jud. Braşov.

Punct/localizare: *Dealul Slătinii.*

Aşezări reperate pe teren. Săpăturile de salvare din anul 1989 au confirmat existența unei cantități mici de fragmente ceramice similare celor de pe *Grui* , probabil dovezi ale existenței unei alte aşezări databile în secolul al II-lea a.Chr.

Bibliografie: Costea 2004**,** *sub voce* Comăna de Jos.

5.3. Comăna de Jos, jud. Braşov.

Punct/localizare: *După Şuri.*

Aşezare reperată pe teren. Săpăturile de salvare au confirmat prezența unor fragmente ceramice din aceeaşi perioadă, fără alte detalii.

Datare: sec. II a.Chr.

Bibliografie: Costea 2004, *sub voce* Comăna de Jos.

5.4. Comăna de Jos, jud. Braşov.

Punct/localizare: *Lazuri.*

Aşezare reperată pe teren. Din săpături de salvare provin fragmente ceramice specifice autohtonilor (geto-daci).

Datare: sec. II a.Chr. - I p.Chr.

Bibliografie: Costea 2004, *sub voce* Comăna de Jos.

6. Copăcel, com. Hârseni, jud. Braşov.

Punct/localizare: *La Gheorgheşti*, pe o terasă joasă din stânga pârâului Copăceoasa, la vest de sat.

Aşezare cercetată sistematic între anii1980-1984**.**

Suprafața ocupată de aşezare este de cca. 1,5 ha (160/85 m), acum inundabilă, însă se presupune că pârâul şi-a schimbat cursul în timp, în antichitate fiind mai spre est, unde se poate observa un vad secat.

S-au cercetat sistematic mai mult de 20 de locuințe de suprafață, toate amplasate pe o temelie de piatră de râu, cu suprafețe mari, de 25-60 mp, şi fără urme de lipitură de perete. Inventarul recuperat a fost bogat, nelipsind monedele macedonene şi vasele ceramice care imitau piese elenistice şi romane. Aceste informații constituie argumente în favoarea caracterului sezonier al aşezării. A fost săpată o construcție de dimensiuni mari, cu ziduri din piatră şi compartimentată. Deşi sistemul constructiv este unul aparte, inventarul recuperat a fost unul obişnuit unei locuințe.

https://biblioteca-digitala.ro

Alte două locuințe, singurele care aveau pereții lipiți, au adăpostit cuptoare de redus minereul de fier. În interiorul sau în apropierea acestora s-a descoperit o mare cantitate de zgură de fier şi un fragment de lupă semiprelucrată.

Caracterului aşezării a fost unul sezonier, deşi inventarul locuințelor era unul bogat şi variat, şi a aparținut, probabil, unor meşteri fierari.

Datare: sec. II a.Chr. - I p.Chr.

Bibliografie: Costea 1981, pp. 169-174; Costea 1987-1988, pp. 97-118; Costea 1992, pp. 141-143.

7.1 Cuciulata, jud. Braşov.

Punct/localizare: *Stogul lui Coțofan* este situat în vatra satului şi reprezintă un pinten calcaros aplatizat.

Aşezare cercetată sistematic de către Gh. Bichir. Trebuie precizată existența aici a patru fragmente ceramice importate din lumea romană în aşezarea aparținând autohtonilor (geto-daci). Strachina care imită un lebes are cele mai apropiate analogii în necropola de la Olteni, a cărei încadrare cronologică în secolele IV-III este bine argumentată. Având în vedere asocierea acesteia cu brățara cu nodozități şi cu celelalte artefacte publicate de către autorul cercetării sistematice, considerăm că începuturile aşezării trebuie plasate la începutul secolului III a.Chr.

Datare: încep. sec. III a.Chr. - I p.Chr.

Bibliografie: Bichir 1969, pp. 123-151; Costea, Ciupea, 1979-1980, pp. 17-22.

7.2 Cuciulata, com. Hoghiz, jud. Braşov.

Punct/localizare: *Pleşița Pietroasă,* deal, la 2 km de Comăna de Jos, pe malul drept al pârâului Valea Hotarului.

Caracterul sitului este dificil de precizat în condițiile în care stratul de depunere este foarte subțire, din cauza eroziunii accentuate a stâncii, majoritatea materialelor arheologice fiind recuperate de la baza dealului, amestecate cu cele de tip Schneckenberg. Amplasarea urmelor de locuire pe un deal cu pante abrupte pare să indice existența acolo a unei cetăți, aşa cum ar fi logic să existe în apropierea numărului mare de aşezări din zona Comăna-Cuciulata, însă afirmații sigure în acest sens nu mai pot fi făcute.

Datare: secolele III - II a.Chr.

Bibliografie: Bichir 1969, pp. 123-151; Costea, Ciupea 1979-1980, pp. 17-22.

8.1. Felmer, com. Şoarş, jud. Braşov.

Punct/localizare: *Via Popii.*

Aşezări reperate pe teren. Cu ocazia cercetărilor de suprafață au fost descoperite fragmente ceramice de factură geto-dacică. Tot acelaşi punct este

https://biblioteca-digitala.ro

indicat şi ca loc de descoperire a unui ulcior lucrat la roată, cenuşiu, grafitat.
Datare: sec. I a.Chr. - I p.Chr.
Bibliografie: Costea, Ciupea 1979-1980, pp. 17-22; Fl. Costea 2004, p. 10.

8.2. Felmer, com. Şoarş, jud. Braşov.
Punct/localizare: *Sub Mesteceni.*
Aşezare reperată pe teren. Fragmentele ceramice aparţinând autohtonilor (geto-daci) au fost descoperite cu ocazia cercetărilor de teren.
Datare: sec. I a.Chr. - I p.Chr..
Bibliografie: Costea 2004, p. 107.

8.3. Felmer, com. Şoarş, jud. Braşov.
Punct/localizare: pe ambele părţi ale pârâiaşului ce desparte *Calea ai Strâmbă* de *Tabla Ciuţii*.
Aşezare reperată pe teren. Un sondaj efectuat în acest loc a condus la identificarea unor fragmente de vase ceramice modelate manual, precum şi a unor spărturi de râşniţe din tuf vulcanic, toate de factură autohtonă (geto-daci).
Datare: sec. I a.Chr. - I p.Chr.
Bibliografie: Costea 2004, p. 107.

9. Mândra, jud. Braşov.
Punct/localizare: *Gura Urăşei,* pe o terasă a pârâului Urăşa, la vărsarea acestuia în Olt.
Aşezarea a fost reperată pe teren prin săpături de salvare efectuate cu ocazia unor lucrări edilitare. Au fost cercetate locuinţe de suprafaţă şi adâncite, şi a fost recuperat material ceramic atât specific secolelor I a.Chr.-I p.Chr., cât şi fragmente de vase ceramice negre-lustruite, care ar putea fi încadrate cronologic la începutul secolului al II-lea a.Chr.
Bibliografie: Costea, Dragotă 1983, 1992, p. 69; Costea 2004, *sub voce* Mândra.

10. Şercaia, jud. Braşov.
Punct/localizare: *Băluş*, la 2 km nord de sat, pe stânga pârâului Şinca şi a drumului care duce la Hălmeag, pe prima terasă din stânga Oltului, cu înălţimea relativă de 12-18 m şi cu o pantă domoală la 50 m sud de baza terasei.
Cercetări sistematice au dezvăluit existenţa a opt locuinţe semiadâncite, fără sisteme de încălzire, şi a cca. 40 de gropi aparţinând autohtonilor (geto-daci). A fost cercetată şi o construcţie care adăpostea un cuptor de redus minereul de fier. Materialul arheologic recuperat a fost mai sărac decât în alte aşezări contemporane şi a constat în ceramică de ambele categorii, unelte şi zgură de fier.
Datare: sec. II a.Chr. - I p.Chr.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie: Glodariu, Costea 1983, pp. 9-25; Costea 2004, *sub voce* Şercaia.

11. **Şinca Veche, jud. Braşov.**

Punct/localizare: *Dealul Pleşu* se află la sud de sat, la 500 m spre est de pârâul Crețu, pe o înălțime apărată natural din trei părți. Spre deal, pe cea de a patra latură a fost identificat un șanț natural larg de 4-5 m de care, probabil, au profitat locuitorii aşezării.

Săpăturile sistematice, desfăşurate în anii '80 ai secolului trecut, au dus la identificarea unor locuințe puțin adâncite în pământ, cu plan rectangular. A fost cercetat un atelier de olar din inventarul căruia au fost recuperate multe vase miniaturale, discuri de lut ars, bulgări mari de pământ, câteva pietre mari de calcar trecute prin foc. Artefactele rezultate sunt cele specifice unei aşezări bogate a autohtonilor (geto-daci) din care nu lipsesc o monedă (Tiberius), un număr mare de imitații de kantharoi şi căni cu o toartă (oenochoe), toate dintr-o pastă foarte fină.

Datare: sec. II a.Chr. - I p.Chr.

Bibliografie: Costea 1998-2000, pp. 7-22; Costea 2004, p. 124.

12. **Voila, jud. Braşov.**

Punct/localizare: *Tabla lui Mereşug,* pe o terasă qvasiinundabilă situată la circa 500 m sud de şoseaua Braşov-Sibiu, între Voila şi Sâmbăta de Jos.

Aşezare reperată pe teren. Săpăturile de salvare efectuate în anii '80 ai secolului trecut nu au identificat complexe de locuit, poate şi din cauza bulversării terenului de lucrările agricole. Artefactele recuparate constau în ceramică, inclusiv fragmente de străchini trilobate, unelte de lut, piatră şi din fier (doar un cuțitaş şi o verigă de coasă).

Datare: Au existat două faze de locuire a aşezării:

Faza I, datată în secolele IV - II a.Chr.;

Faza a II-a, în secolele II a.Chr. - I p.Chr., scăzută ca intensitate.

Bibliografie: Costea 1989, pp. 493-519; Costea, Dragotă 1983-1992, p. 126; Costea 2004, p. 127.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie generală

Adam 1982 = J. P. ADAM, *L'architecture militaire greque*, Paris 1982.

Aflat 2012 = A. AFLAT, *Hazarde, vulnerabilitate şi riscuri asociate în Valea Oltului (sectorul Racoş-Călimăneşti)*, teză de doctorat susținută la Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca, mss.

Antal 1999 = L. ANTAL, *Țara Făgăraşului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1999.

Berciu 1981 = D. BERCIU, *Buridava dacică*, Seria Biblioteca de Arheologie, XL, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1981.

Bichir 1969 = Gh. BICHIR, *Aşezări dacice în țara Oltului*, în „Studii şi Comunicări", 14, Sibiu, 1969, pp. 123-151.

Binder 1969 = P. BINDER, *Drumurile şi plaiurile Bârsei*, în „Studii şi articole", 14, 1969.

Borangic 2012 = C. BORANGIC, *Tarabostele de la Cetățeni,* în „Revista de Istorie a Muscelului. Studii şi Comunicări. Analele Muzeului Municipal Câmpulung Muscel", 2012, pp. 17-29.

Busuioc von Hasselbach 2000 = D.N. Busuioc von HASSELBACH, *Țara Făgăraşaului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană de la Cârța*, Bucureşti, 2000.

Chițescu 1981 = L. CHIȚESCU, *Cetatea de piatră de la Cetățeni (jud. Argeş)*, în „Muzeul National", 5, 1981, pp. 71-75.

Chițescu, Marcu, Poenaru-Bordea = M. CHIȚESCU, M. MARCU, Gh. POENARU-BORDEA, *Monede antice de aur şi argint în Colecția Muzeului Județean Braşov*, în „Cumidava", 11, 1978.

Ciupea 1987-1989 = I. CIUPEA, *Observații asupra toponimiei şi antroponimiei Țării Făgăraşului*, în „Acta Musei Napocensis", 24-25, 1987-1989.

Costea 1970 = Fl. COSTEA, *Săpăturile arheologice organizate de Muzeul Județean Braşov în anul 1970*, în „Cumidava", 4, pp. 635-642.

Costea, Ciupea 1979-1980 = Fl. COSTEA, I. CIUPEA, *Noi descoperiri arheologice în Țara Făgăraşului*, în „Cumidava", 12, 1, 1979-1980, pp. 17-22.

Costea, Dragotă 1983-1992 = Fl. COSTEA, Gh. DRAGOTĂ, *Beclean*, în „Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992".

Costea, Dragotă, Frătean 1996 = Fl. COSTEA, Gh. DRAGOTĂ, I. FRĂTEAN, *Sondajul de salvare de la Beclean*, în „Cumidava", 20, 1996, pp. 5-17.

Costea 1985-1992 = Fl. COSTEA, *Fortificații dacice în sud-estul Transilvaniei*, în „Marisia", 15-22, 1985-1992, pp. 55-69.

https://biblioteca-digitala.ro

Costea 1981 A = Fl. COSTEA, *Aşezarea dacică de la Copăcel*, în „Acta Musei Porolisenssis”, 5, 1981, pp. 169-174.

Costea 1989 = Fl. COSTEA, *Săpăturile arheologice de salvare de la Cincşor şi Voila (Campaniile 1987-1982*), în „Cumidava”, 14, 1989, pp. 491-518.

Costea 1992 = Fl. COSTEA, *Aşezarea de la Copăcel*, în „Materiale şi Cercetări Arheologice”, 17, 1992, pp. 141-143.

Costea 1998-2000 = Fl. COSTEA*, Aşezarea dacică de la Şinca Veche, jud. Braşov,* în „Cumidava”, 22-24, 1998-2000, pp. 7-22.

Costea 2002 = Fl. COSTEA, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea şi în timpul stăpânirii romane,* Editura C2 Design, Braşov, 2002.

Costea 2004 = Fl. COSTEA, *Repertoriul arheologic al judeţului Braşov*, Editura C2Design, Braşov, 2004.

Costea et *alii* 2006 = Fl. COSTEA et *alii*, *Augustin-Tipia Ormenişului, judeţul Braşov. Monografie arheologică (I),* Editura C2 Design, Braşov, 2006.

Costea *et alli* 2007 = Fl. COSTEA *et alii*, *Hălmeag*, în „Cronica Cercetărilor Arheologice din România, campania 2007”.

Crişan 1969 = I. H. CRIŞAN, *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969.

Crişan 1989-1993 = V. CRIŞAN, *Despre situaţia dermografică în estul Transilvaniei în sec. II i.e.n. - I e.n.,* în „Acta Musei Napocensis”, 26-30, I, 1, 1989-1993, pp.79-91.

Crişan 2000 = V. CRIŞAN, *Dacii din estul Transilvaniei*, Editura Carpaţii Răsăriteni, Sf. Gheorghe, 2000.

Crişan 2009 = V. CRIŞAN, *Dacii din Curbura internă a Carpaţilor. Drumurile interne şi relaţiile extracarpatice, sec. II a.Chr.- I p.Chr),* în „Dacii din Curbura Carpaţilor. Catalog de Expoziţie”, Editura Angustia, Sf. Gheorghe, 2009, pp. 9-14.

Crişan, Sîrbu 2011 = V. CRIŞAN, V. SÎRBU**,** *Covasna* **-** *Fairies Fortress, a Carpathian Mountain Fortified by Dacians*, în H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcueţ, D. Băcueţ (eds.), „Identităţi culturale locale şi regionale în context european. In memoriam Alexandri V. Matei”, Bibliotheca Musei Porolissensis, XIII, Zalău, 2011.

Eskenasy 1981 = V. ESKENASY, *O nouă fortificaţie românească din Ţara Făgăraşului, Cetatea Comanei (sec. XIII-XIV)*, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor istorice şi de artă”, 50, 1, 1981.

Glodariu 1974 = I. GLODARIU *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj-Napoca, 1974.

Glodariu 1974-1975 = I. GLODARIU, *Fortificaţia aşezării dacice de la Arpaşu de sus*, în „Cumidava”, 8, 1974-1975, pp. 23-25.

https://biblioteca-digitala.ro

Glodariu 1977 = I. GLODARIU, *Aspecte ale politicii demografice romane în zona de sud a Transilvaniei*", în "Acta Musei Napocensis", 14, 1977, pp. 95-109.

Glodariu 1980 = I. GLODARIU, Fl. COSTEA, I. CIUPEA, *Comăna de Jos. Aşezările de epocă dacică şi prefeudală*, Bucureşti, 1980.

Glodariu 1981 = I. GLODARIU, *Contribuţii la cronologia ceramicii dacice în epoca Latené târzie*, în "Studii dacice", Cluj-Napoca, 1981, pp. 146-163.

Glodariu, Iaroslavschi 1981 A = I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, *Civilizaţia fierului la daci (secolele II î.Chr.-I d.Chr.)*, Cluj-Napoca, 1979.

Glodariu, Costea 1983 = I. GLODARIU, Fl. COSTEA, *Aşezarea dacică de la Şercaia (jud. Braşov)*, în "Cumidava", 13, 1983, pp. 9-25.

Glodariu 1983 = I. GLODARIU, *Arhitectura dacilor. Civilă şi militară (sec.II i.e.n.- I e.n.)*, Eeditura Dacia, Cluj-Napoca, 1983.

Lupu 1969 = N. LUPU, *Denarii romani republicani descoperiţi la Breaza, jud. Braşov*, în "Studii şi Comunicări", 14, Sibiu, 1969, pp. 261-269.

Lupu 1989 = N. LUPU, *Tilişca. Aşezările de pe Căţănaş*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989.

Macrea, Berciu 1955 = M. MACREA, D. BERCIU, *Şantierul arheologic de la Caşolţ şi Arpaşul de Sus*, în "Studii şi cercetări de istorie veche", VI, 3-4, 1955, pp. 615-621.

Macrea 1957 = M. Macrea, *Şantierul arheologic Caşolţ-Arpaşul de Sus,* în "Materiale şi Cercetări Arheologice", IV, 1957, pp. 145-149.

Macrea, Glodariu 1976 = M. MACREA, I. GLODARIU, *Aşezarea dacică de la Arpaşul de Sus,* Editura Academiei R.S.R., Bucureşti 1976.

Măndescu 2010 = D. MĂNDESCU, *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V-III a.Chr.) între Carpaţi, Nistru şi Balcani,* Editura Istros, seria Teze de doctorat 21, Brăila, 2010.

Marţian 1902 = I. MARŢIAN, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistriţa, 1920.

Marţian 1921 = I. MARŢIAN, *Urme din războaiele romanilor cu dacii. Studiu arheologic cu 39 de schiţe şi desemnuri*, Cluj, 1921.

Mitrea, Rosetti 1972 = B. MITREA, D. ROSETTI, *Un tezaur de denari romani republicani şi imperiali descoperit la Cetăţeni, Muscel*, în "Studii şi Comunicări", Piteşti, 1972.

Moscalu 1962 = E. MOSCALU, *Aşezarea dacică de la Cozia-Veche, jud. Vâlcea*, în "SCIV", 19, 4, pp. 629-642.

Munteanu 2010 = Petre Beşliu MUNTEANU, *Cronica cercetărilor aheologice din România, campania 2009*, CIMEC, Bucureşti, 2010, *sub voce Cetatea medievală de la Avrig-"La Cetate".*

https://biblioteca-digitala.ro

Munteanu = Petre Beşliu MUNTEANU, *Fortificațiile medievale de la Tălmăcel şi Avrig-Racovița (jud. Sibiu)* în http://www.cetati.medievistica.ro/pagini/Castelani/texte/Besliu_Avrig_Talmacel/Avrig.htm, 19.10.2014.

Nägler 1969 = Th. NÄGLER, *Cercetările din Cetetea de la Breaza (Făgăraş)*, în ”Studii şi Comunicări”, 14, Sibiu, pp. 89-123.

Orghidan 1969 = N. ORGHIDAN, *Văile tranversale din România. Studiu geomorfologic*, Bucureşti, 1969.

Poenaru-Bordea, Ştirbu 1971 = Gh. POENARU-BORDEA, C. ŞTIRBU, *Tezaurul de denari romani republicani de la începutul Principatului descoperit la Breaza, com. Lisa, jud. Braşov*, în ”Studii şi Cercetări de Numismatică”, 5, 1971, pp. 165-279.

Pop 2011 = A.M. POP, *Țara Bârsei. Studii de geografie regională*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2011.

Popa 2001 = D. POPA, în vol. ”Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu”, Cluj-Napoca, 2001.

Prodan 1963 = D. PRODAN, *Boieri şi vecini în Țara Făgăraşului în sec. XVI-XVII*, în ”Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, VI, 1963.

Puşcariu 1904 = I. PUŞCARIU, *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgăraşului*, Sibiu, 1904.

RepArhSibiu = S. A. LUCA, Z. K. PINTER, A. GEORGESCU, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (situri, monumente arheologice şi istorice)*, Biblioteca Septemcastrensis, III, (Eds. S. A. Luca, Z. K. Pinter, A. Georgescu), Sibiu, 2003.

Roska 1942 = M. ROSKA, *Erdely regeszety repertoriuma*, Cluj, 1942.

Roman, Tincu, Bucur 2008 = C. ROMAN, S. TINCU, E. BUCUR, *Considerații etno-arheologice privind exploatarea surselor saline din Țara Făgăraşului*, în ”Angustia”, 12, 2008, pp. 91-100.

Savu 2013 = L. SAVU, *Discoveries of Celtic nature on the middle and superior course of Olt in the second Iron Age*, in ”The Thracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages-Settlements, Fortresses, Artefacts”, vol. I (Eds. Cr. Schuster, O. Cîrstina, M. Cosac and G. Murătureanu), Proceedings of The 12th International Congress of Thracology), Târgovişte, 10th -14th September 2013, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2013, pp. 327-334.

Sîrbu 2009 = V. Sîrbu, *Comunitatea dacică (sec. IV-III a.Chr.) de la Olteni, jud. Covasna*, în ”Dacii din Curbura Carpaților. Catalog de expoziție”, Editura Angustia, Sf. Gheorghe, 2009, pp. 23-28.

Szekely 1973 = Z. SZEKELY, *Vase greceşti de la Cernat şi Poian (jud. Covasna)*, în ”SCIV”, 24, 3, 1973, pp. 527-532.

https://biblioteca-digitala.ro

Szekely 1982 = Z. SZEKELY, *Dacii din sud-estul Transilvaniei*, în ”Muzeul Național”, 6, 1982, pp. 67-73.

Tulugea 2012 = C. A. TULUGEA, *Preistoria nordului Olteniei*, Editura Offsetcolor, Râmnicu Vâlcea, 2012.

Velcea, Savu 1982 = V. VELCEA, Al. SAVU, *Geografia Carpaților şi Subcarpaților româneşti*, Bucureşti, 1982.

*** 2009 = *Dacii din curbura Carpaților. Catalog de expoziție* (eds. V. Sîrbu, V. Crişan), Editura Angustia, Sf. Gheorghe, 2009.

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b8/Districtul_Fagaras_Josephinische_Landesaufnahme%2C_1769-1773.jpg, 18.10.2014.

https://biblioteca-digitala.ro

AŞEZĂRI DACICE DIN ŢARA FĂGĂRAŞULUI

GHEORGHE DRAGOTĂ
Muzeul Ţării Făgăraşului „Valer Literat” – Făgăraş

DACIAN SETTLEMENTS IN THE FĂGĂRAŞ COUNTY

ABSTRACT

The archaeological researches in the Făgăraş County referring to the Dacian Age gave us the opportunity of discovering many settlements which prove the advanced material and spiritual culture of the ancestors of our people.These discoveries also show that the material and spiritual civilization of the Dacians living in this region and in the south-east of Transylvania was closely related to the civilization of the Geto-Dacians who lived all over the ancient Dacia.

Archaeological excavations have been made at Arpaşu de Sus, Breaza, Comăna de Jos, Cuciulata, Copăcel, Şinca Veche we know for certain that there were unfortified Dacian settlemens at Beclean, Voila and Vad, even if some fortifications were also built nearby.

The Dacian civilization and culture had developed for hundreds of years and reached the highest level between 1stBC - 1stAD centuries.

The Geto-Dacians created everlasting original values of material and spiritual culture which were included in the world cultural patrimony a long time ago.

Keywords: archaeological researches, Dacian settlements, Arpaşu de Sus, Breaza, Comăna de Jos, Copăcel, Cuciulata, Şinca Veche, fortification, houses, ceramics.

Dacii s-au impus în Europa antică prin remarcabilele lor realizări în felurite domenii de activitate şi prin faptele de arme binecunoscute, ajungând la o mare înflorire a culturii materiale şi spirituale. Remarcabil de unitară pe întreg teritoriul vechii Dacii, civilizaţia dacică îşi găseşte expresia cea mai înaltă prin aşezările civile şi cetăţile descoperite şi pe teritoriul Ţării Făgăraşului.

În Ţara Făgăraşului sunt cunoscute, din cercetări sistematice sau din periegheze, un număr semnificativ de aşezări dacice, care permit afirmaţia că avem de-a face cu o zonă intens şi permanent locuită de daci, înainte şi chiar după cucerirea romană. Unele dintre aceste situri îşi au începuturile cu mult înainte de apariţia statului, din secolele V-III î.Chr., precum cele de la Şinca-Veche, Mândra, Beclean, Voila. Cercetările în aşezările de la Cuciulata şi Voila permit includerea (ca început la Cuciulata, iar ca sfârşit la Voila şi Mândra) acestor localităţi în

https://biblioteca-digitala.ro

secolele III-II î.Chr. Cele mai multe aşezări îşi au începutul în ultimele decenii ale secolului al II-lea î.Chr. şi continuă până la cucerirea romană sau până cândva în preajma acesteia (unele în anii următori anului 106 d.Chr.), ca cele de la Breaza, Comăna de Jos, Veneția de Jos, Părău, Hălmeag, Şercaia, Şona etc. Majoritatea s-au dezvoltat pe vetre locuite de traci în epoca bronzului şi în prima epocă a fierului, ca cele de la Cuciulata, Comăna de Jos, Veneția de Jos, Părău ş.a.[1].

Cele din stânga Oltului îşi încetează existența în preajma sau în timpul cuceririi romane, spre deosebire de construcțiile militare sau aşezările fortificate, care vor fi incendiate sau distruse din temelii. Majoritatea aşezărilor dacice situate la sud de Olt, pe afluenții din stânga râului, nu mai funcționează în epoca romană sau, mai corect spus, până acum nu avem date despre existența lor în acea epocă, în cazurile cercetate dovedindu-se că existența lor a încetat. În schimb, se poate presupune că altele au continuat să existe pe acelaşi loc, fapt dovedit de persistența materialului arheologic tipic amestecat cu cel provincial[2].

Țara Făgăraşului nu face excepție de la originalitatea şi unitatea civilizației daco-getice, excepțiile fiind doar mici particularități legate de specificul zonei şi, în primul rând, de poziția geografică. Aşezată în zona dintre Olt şi munți (Perşani la est, Făgăraş la sud), această depresiune, brăzdată de numeroase ape curgătoare, acoperită cu păduri întinse, a oferit condiții favorabile locuirii, fiind intens locuită în perioada de maximă dezvoltare a civilizației daco-getice.

Țara Făgăraşului oferea condiții favorabile de locuire nu numai datorită condițiilor geografice, dar şi ca poziție strategică, fiind o zonă de tranziție care făcea legătura între diferite regiuni: prin vest, către Arpaşu de Sus, iar pe valea Oltului cu Oltenia; prin est, către Cuciulata, iar prin pasul Bran cu Muntenia, deci cu lumea romană. Salba de aşezări dacice de pe malul stâng al Oltului desemnează culoarul din apropierea râului drept singurul propice locuirii, restul teritoriului – până în munți – fiind acoperit de păduri. În dreapta Oltului situația este oarecum diferită, deoarece aici malul abrupt, terenul lutos şi pădurile întinse nu au constituit condiții favorabile locuirii, ceea ce nu înseamnă că în această zonă nu ar fi existat locuire dacică.

În schimb, unele dintre aşezările de pe malul drept sunt mai intens locuite în timpul stăpânirii romane (Felmer, Calbor, Cincşor, Feldioara ş.a.), ceea ce pledează pentru teza deja formulată cu privire la părăsirea localităților dacice din stânga Oltului, în interiorul provinciei romane. Majoritatea aşezărilor dacice erau situate fie în imediata apropiere a luncii Oltului (Cuciulata, Comăna de Jos,

---

[1] Florea Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înainte şi în timpul stăpânirii romane*, Editura C2 Design, Braşov, 2002, p. 124 (în continuare: Fl. Costea, *Dacii*).

[2] Nicolae Gudea, *Castrul roman de la Feldioara. Încercare de monografie arheologică*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2008, p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro

Beclean, Voila), fie înconjurate, uneori chiar din două părți, de apele unor râuri care se vărsau în Olt (Arpaşu de Sus, Breaza, Copăcel, Şercaia, Şinca). Pe lângă asigurarea sursei de apă, vitală pentru orice fel de viețuire, se aveau în vedere şi eventualele pericole. Din acest motiv, majoritatea aşezărilor erau ridicate pe coline, promontorii de calcar sau piatră, înconjurate de pădure, care oricând putea oferi un loc de refugiu sigur în caz de primejdie. Nu întâmplător, din acelaşi motiv, în apropierea aşezărilor civile lipsite de protecție naturală, se înălțau şi aşezări fortificate.

Vestigiile materiale descoperite în aşezările dacice din Țara Făgăraşului sunt mărturii concludente pentru gradul înaintat de cultură materială şi spirituală al strămoşilor noştri. În urma cercetărilor arheologice efectuate până acum, a rezultat un valoros material arheologic, material reprezentat, în special, de ceramică, unelte, arme, podoabe etc. Acestea sunt dovezi ale nivelului înalt atins de către daci în practicarea agriculturii, creşterea animalelor, metalurgiei fierului, olăritului, torsului, țesutului, precum şi al schimburilor comerciale.

Progresele înregistrate de civilizația daco-getică în toate domeniile vieții materiale şi spirituale au fost mai numeroase şi s-au remarcat mai pregnant în secolele II î.Chr.-I d.Chr.

Din prima vârstă a fierului (Hallstatt) sunt cunoscute aşezările de la Comăna de Jos, Veneția de Jos, Părău, Şercaia şi Mândra[3]. Deşi nu sunt încă, decât în mică măsură, cercetate sistematic – cu excepția celei de la Comăna de Jos –, aşezările respective, descoperite prin cercetări de suprafață, permit afirmația că zona a fost intens locuită în această epocă. Purtătorii culturii hallstattiene au preferat locurile înalte de pe terasele din stânga Oltului. Din păcate, cercetările sistematice vizând secolele V-IV î.Chr. sunt destul de puține şi nu întotdeauna integral publicate, ceea ce a făcut dificilă ajungerea la unele concluzii.

Săpăturile efectuate, cu mai mulți ani în urmă, la Comăna de Jos, au dus la identificarea şi a două aşezări hallstattiene, pe *Dealul Heleşteului* şi pe *Dealul Slătinii*, ambele situate pe terasele înalte din stânga Oltului[4]. Stratul de cultură, cu locuințe şi o cantitate mare de ceramică, conduce spre concluzia că au fost locuite intens şi timp îndelungat până în cea de-a doua vârstă a fierului.

La fel de intense sunt şi locuirile de la Veneția de Jos şi Părău, datate într-o fază imediat premergătoare perioadei Latène. La ieşirea din Veneția de Jos, tot pe terasa înaltă din stânga Oltului (cunoscută sub numele de *Podul Fântânilor*,

---

[3] Săpături de salvare efectuate în anul 1990 de Gheorghe Dragotă, de la Muzeul Țării Făgăraşului, şi Ioan Bauman, în colaborare cu dr. Florea Costea, ambii de la Muzeul Județean de Istorie Braşov.

[4] Ioan Glodariu, Florea Costea, Ioan Ciupea, *Comăna de Jos - aşezările de epocă dacică şi prefeudală*, Cluj-Napoca, 1980, p. 60 (în continuare: *Comăna de Jos*).

https://biblioteca-digitala.ro

datorită izvoarelor bogate și constante ca debit), s-a sondat tot o aşezare hallstattiană[5]. Alte două aşezări din aceeaşi vreme s-au descoperit pe teritoriul comunei Părău[6], prima în punctul *La Fântână*, iar a doua în punctul numit *Calea Hălmeagului*, ambele pe terasa înaltă din stânga Oltului. Tot pe terasa înaltă din stânga Oltului, dar pe teritoriul comunei Şercaia[7], în stânga şi în dreapta râului Şinca, a fost sondată o altă aşezare hallstattiană din zona amintită, unde au apărut complexe databile în prima epocă a fierului. Intensitatea locuirii hallstattiene şi distanțele mici dintre aşezări ar putea indica existența acolo a unei puternice uniuni tribale.

O aşezare hallstattiană s-a semnalat şi pe teritoriul comunei Mândra, în punctul *Gura Râuşorului*[8], pe partea stângă a pârâului, de unde au fost recoltate fragmente ceramice databile în secolele VI-IV î.Chr. Acestea au provenit din câteva gropi, puțin adâncite, iar alte fragmente de vase au fost găsite în două locuințe care nu s-au conturat prea vizibil, podeaua lor fiind deteriorată de plug.

Deşi cercetările arheologice sistematice nu sunt decât într-o fază de început pentru Țara Făgăraşului, se poate afirma că în zonă au fost reperate şi cercetate câteva aşezări dacice, între care unele sunt bine cunoscute datorită săpăturilor sistematice efectuate. Dintre acestea din urmă amintim pe cele de la Arpaşu de Sus, Cuciulata, Breaza, Comăna de Jos, Copăcel, Şercaia ş.a.

Cu ocazia cercetărilor efectuate la cetatea feudală de la Breaza[9] s-a constatat arheologic existența, pe acelaşi loc, a unor vestigii dacice, a unei fortificații dacice, aproape integral distrusă de cea medievală. Fortificația era prevăzută cu şanț şi val. Şanțul se afla în fața valului, înspre exterior, în partea cea mai îngustă a crestei (spre sud, spre munte). Poziția şanțului în raport cu valul nu este totdeauna aceeaşi. Cetatea dacică de la Breaza face parte din categoria fortificațiilor de tip promontoriu barat, fiind cel mai simplu dintre toate categoriile cunoscute.

La poalele *Cetățuii* se afla o întinsă aşezare civilă, astăzi integral distrusă. Descoperirea în cursul cercetărilor a unor blocuri mari de piatră, ce aveau în ele cunoscutele jgheaburi pentru bârne, reutilizate la construcțiile medievale (pietre de calcar fasonate), precum şi a unor țigle dacice de tip grecesc, îndreptățesc presupunerea existenței pe platou a unei cetăți dacice sau măcar a unui turn ridicat din piatră de talie, analog celor cunoscute în fortificațiile contemporane de la

---

[5] Florea Costea, *Repertoriul arheologic al județului Braşov*, Editura C2 Design, Braşov, 2004, p. 83 (în continuare: Fl. Costea, *Repertoriul*).
[6] *Ibidem*, p. 75.
[7] *Ibidem*, p. 80; vezi şi *Comăna de Jos*, p. 61.
[8] Fl. Costea, *Repertoriul,* p. 74.
[9] Thomas Nägler*, Cercetările din cetatea de la Breaza (Făgăraş)*, în „Studii şi comunicări", 14, Sibiu, 1969, pp. 88-117.

https://biblioteca-digitala.ro

Tilişca, Căpâlna şi din zona capitalei statului dac[10]. Turnul amintit mai sus, construit din blocuri mari de piatră şi cărămidă, era un turn-locuinţă, ridicat în epoca dacică. Materialele arheologice dacice descoperite în aşezarea civilă, mai ales ceramică lucrată cu mâna, cât şi la roată (fructiere), precum şi unele fragmente de la chiupuri, bogat ornamentate pe pereţii exteriori, sunt databile în secolele I î.Chr.-I d.Chr. Ridicarea fortificaţiei de tip promontoriu barat, prevăzută cu şanţ şi val şi, în special, construirea turnului-locuinţă, pot fi datate mai degrabă către mijlocul secolului I î.Chr. sau numai în secolul I d.Chr. (turnul)[11]. Fortificaţia dacică de la Breaza a avut destinaţie strict militară, menită fiind să bareze sau să supravegheze un drum comercial sau punct obligatoriu de trecere, fiind locuită permanent de comandant şi o mică garnizoană[12]. Se pare că fortificaţia dacică de la Breaza a sfârşit printr-un puternic incendiu, în anii războaielor daco-romane, însoţit, probabil, şi de o demantelare parţială[13].

În preajma fortificaţiei dacice se afla aşezarea civilă, care s-a dezvoltat nu atât datorită acestei fortificaţii din apropiere, cât mai ales graţie condiţiilor economice favorabile ale locurilor unde se afla situată. Aceasta se găsea pe drumul de plai ce unea, peste munte, ţinuturile de pe cele două versante ale Carpaţilor meridionali[14].

În apropierea aşezării civile dacice, pe prima terasă de sub cetatea dacică, care s-a dovedit a fi fost intens locuită, dovadă fiind numeroasele fragmente ceramice şi chirpic, au fost descoperiţi 10 denari republicani romani în punctul numit *Capul Turnului*[15]. Aceşti denari sunt monede de argint ce se extind pe un spaţiu de timp ale cărui limite sunt fixate între anii 129 î.Chr.-38 d.Chr. Ţinându-se seama de faptul că cele 10 piese n-au fost găsite grupate şi că monedele se extind pe un timp destul de îndelungat, s-a ajuns la concluzia că cei 10 denari făceau parte dintr-un tezaur mai mare.

Într-adevăr, la Breaza au mai fost descoperiţi încă 122 denari, care se datează între 155/120-8/6 î.Chr.[16]. Probabil că cei 10 denari mai sus amintiţi fac

---

[10] *Comăna de Jos,* p. 63.
[11] Ioan Glodariu*, Arhitectura dacilor- civilă şi militară (sec. II î.e.n.- I e.n.)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983, pp. 84 şi 112-113 (în continuare: I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*).
[12] *Ibidem*, p. 120; vezi şi Mioara Turcu, *Dicţionarul cetăţilor şi aşezărilor fortificate geto-dacice*, Editura Fundaţiei „România de mâine", Bucureşti, 2002, p. 38.
[13] Fl. Costea, *Repertoriul,* p. 95; vezi şi Nicolae Lupu, în „Studii şi comunicări", 13, 1967, pp. 91-92.
[14] I. Glodariu*, Arhitectura dacilor*, p. 121; vezi şi I. H. Crişan, *Burebista şi epoca sa,* Editura Enciclopedică română, Bucureşti, 1975, p. 282.
[15] Nicolae Lupu, *Denari republicani romani descoperiţi la Breaza, jud. Braşov,* în „Studii şi comunicări", 14, Sibiu, 1969, pp. 261-266.
[16] Gheorghe Poenaru-Bordea, Constanţa Ştirbu, *Un tezaur de denari republicani de la începutul Principatului descoperit la Breaza, com. Lisa, jud. Braşov,* în „Studii şi cercetări

https://biblioteca-digitala.ro

parte din acelaşi tezaur, care se compunea, deci, din 132 monede romane[17]. Tot la Breaza s-a mai descoperit şi o monedă dacică.

Monede republicane romane de argint au mai fost descoperite în Țara Făgăraşului şi la Beclean, în număr de 29 piese, dintre care au fost identificate 16 şi datate între secolul II î.Chr. şi 31 î.Chr.[18].

Aşezarea dacică de la Arpaşu de Sus face parte din categoria aşezărilor fortificate, caracteristice şi numeroase în epoca statului dac. Această aşezare a fost cercetată sistematic în anii 1954-1955[19] şi 1974[20]. Aşezarea dacică este situată la nord de ramificațiile masivului Arpaşu Mare (2.468 m), la marginea de sus a satului Arpaşu de Sus, în capătul întinsului platou *Tinosu*. Fortificarea aşezării constă dintr-un val cu palisadă dublă, având un şanț în fața lui. La fortificația de la Arpaşu de Sus, pe culmea valului, s-a ridicat un zid de pământ şi lemn. Fața externă a zidului (de fapt parapetul de lemn) era mai înaltă decât cea internă pentru a oferi protecția necesară apărătorilor. Construită integral din pământ şi lemn, fortificația de la Arpaşu a dat aşezării de acolo un caracter pronunțat militar, constatându-se existența a două faze de fortificare. Distanța în timp dintre faza I şi faza II de fortificare nu poate fi apreciată, dar este cert că prima fază nu a fost distrusă[21].

În prima fază a fost săpat un şanț în partea cea mai îngustă a platoului *Tinosu*, pământul excavat fiind folosit la ridicarea valului, plasat la nord de şanț, a cărui înălțime era între 2,50 m şi 3 m. În această fază sistemul de fortificație (val plus şanț) are adâncimea totală de aproximativ 24 m, din care valului îi revin circa 13 m. Faza a doua reprezintă înălțarea valului şi construirea palisadei, iar pe culmea valului s-a ridicat un zid din pământ şi lemn. Fața externă a zidului (de fapt parapetul de lemn) era mai înaltă decât cea internă, pentru a oferi protecția necesară apărătorilor. Grosimea acestui „zid" era de circa 5-5,5 m, iar înălțimea valului, împreună cu a zidului de lemn şi pământ, era de aproximativ 5-6 m. Tot din faza a doua, fortificației îi aparține şi un mic şanț interior valului, plasat la baza pantei, săpat cu rostul de a colecta apa de ploaie scursă de pe panta valului.

---

de numismatică", V, 1971, pp. 265-282.

[17] Dr. Fl. Costea crede că este vorba de tezaure şi descoperiri diferite (în *Repertoriul,* p. 96); vezi şi Fl. Costea, *Dacii,* p. 203.

[18] Fl. Costea, *Repertoriul,* p. 90; idem, *Dacii*, p. 162.

[19] Mihail Macrea, *Şantierul arheologic Caşolț-Arpaşul de Sus. Raport preliminar asupra rezultatelor din campania anului 1955*, în „Materiale", IV, 1957, pp. 145-149; vezi şi Mihail Macrea, Dumitru Berciu, *Şantierul arheologic de la Caşolț şi Arpaşul de Sus,* în „SCIV", VI, 3-4, 1955, pp. 615-621; Hadrian Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1972, p. 216.

[20] I. Glodariu, *Fortificația aşezării dacice de la Arpaşu de Sus,* în „Cumidava", VIII, Braşov, 1974-1975, pp. 23-28.

[21] I. Glodariu, *Arhitectura dacilor,* p. 55; vezi şi Angelica Bălos, *Organizarea internă a aşezărilor fortificate în epoca clasică*, în „Sargetia", XXVI/1, Deva, 1995-1996, p. 243 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro

Existenţa fortificaţiei de la Arpaşu de Sus poate fi încadrată între sfârşitul deceniului al II-lea al secolului I î.Chr. şi războaiele daco-romane (106 d.Chr.)[22]. Fortificaţia a suferit o singură distrugere violentă şi anume cea care-i marchează sfârşitul.

În aşezare au fost găsite multe locuinţe şi gropi din care s-au recoltat ceramică, obiecte de metal, râşniţe de mână etc. La Arpaşu de Sus locuinţele erau masate înspre marginile promontoriului, în centrul aşezării rămânând un spaţiu cu mai puţine construcţii[23]. Locuinţele aşezării sunt de două tipuri: semiadâncite în pământ şi de suprafaţă, cele din urmă constituind majoritatea locuinţelor descoperite în cursul cercetărilor. Au fost semnalate locuinţe cu bază de piatră, formate dintr-o încăpere, cu temelia din lespezi de piatră, aşezate în cel mult două-trei rânduri şi pereţii din bârne, şi învelitoarea din paie sau din şindrilă[24]. Au fost depistate în jur de 75 de locuinţe, iar populaţia aşezării a fost estimată la 150 de persoane[25].

Materialele arheologice recoltate în cursul cercetărilor constau în primul rând din ceramică, care este de două categorii: lucrată cu mâna, care este preponderentă (vase de întrebuinţare curentă şi confecţionate în fiecare gospodărie), şi ceramică lucrată la roată, care provine din mâinile meşterilor olari care-şi asigurau existenţa – în bună parte – prin meşteşugul lor (Fig.1). Tot în legătură cu ceramica este de subliniat că, în afara câtorva excepţii, lipsesc vasele întregi şi întregibile, la fel cum lipseşte categoria ceramicii pictate. Se remarcă, de asemenea, mulţimea râşniţelor rotative din tuf vulcanic şi a cutelor. În schimb, inventarul metalic al aşezării este extrem de sărac, piesele de fier fiind reprezentate de lame de cuţit, o verigă, o furculiţă cu doi dinţi, un piron, un vârf de lance, precum şi o fibulă de fier. Lipsa uneltelor de fier precum şi a vaselor întregi sau întregibile, s-ar putea explica prin faptul că populaţia aşezării a fost transferată, după cucerirea romană, în interiorul graniţelor provinciei romane, iar tot ce era relativ preţios (nu numai prin valoarea intrinsecă, ci mai ales prin utilitate) în inventarul locuinţelor, au fost transportate în noile locuri spre care-i ducea administraţia romană[26].

Sursa principală de existenţă a locuitorilor aşezării a fost agricultura, practicată pe întinsele platouri din jur, care ofereau – în acelaşi timp – condiţii

---

22 Fl. Costea, *Fortificaţii dacice din sud-estul Transilvaniei*, în „Marisia", 1985-1992, p. 56 şi urm.; idem, *Dacii*, p. 175.

23 M. Macrea, I. Glodariu, *Aşezarea dacică de la Arpaşu de Sus*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1976, p. 89; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor.*, p. 45.

24 M. Macrea, I. Glodariu, *op.cit.*, p. 27; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor,* p. 12.

25 I. Glodariu, *Arhitectura dacilor,* p. 55; vezi şi I.H. Crişan, *op.cit.*, pp. 276-277.

26 M. Macrea, I. Glodariu, *op.cit.*, p. 90; vezi şi I. Glodariu, *Fortificaţia ...*, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

propice creşterii vitelor. Materialele arheologice descoperite pun în evidenţă practicarea unor meşteşuguri casnice precum torsul, ţesutul, în parte olăritul.

Referitor la rosturile aşezării fortificate de la Arpaşu de Sus, se poate afirma că au fost, în primul rând, militare, afirmaţie ce are ca temei tocmai contrastul dintre proporţiile neobişnuite ale fortificaţiei şi aşezarea redusă ca întindere şi ca număr de locuitori. În aceste condiţii, aşezarea trebuie să fi fost o „garnizoană" de oşteni care adăpostea şi familiile acestora şi, fiind plasată la mică distanţă de Olt, într-un punct de unde vizibilitatea era perfectă până dincolo de râu, iar din spate fiind ferită de atacuri de înălţimile protectoare ale munţilor, ea putea controla uşor o zonă întinsă, inclusiv circulaţia pe valea Oltului. Fortificaţia aşezării de la Arpaşu de Sus este de tipul promontoriu barat, binecunoscut în Dacia de dinaintea cuceririi romane.

Sfârşitul aşezării, împreună cu fortificaţia ei, s-a petrecut în vremea războaielor daco-romane, fiind distrusă printr-un incendiu care a mistuit partea ei lemnoasă.

Cercetările de la Cuciulata[27] au permis să se identifice două aşezări dacice, una situată pe *Stogul lui Coţofan*, iar alta pe *Pleşiţa Pietroasă*. *Stogul lui Coţofan* este un promontoriu de calcar situat la marginea estică a satului, ocupând o poziţie strategică importantă, având o altitudine de 536 m. Cercetările întreprinse aici au dus la concluzia că este cazul unei aşezări deschise, de terasă, cu un singur nivel de locuire, databilă în epoca statului dac[28]. Acest strat de cultură din epoca dacică conţinea puternice urme vizibile de incendiu (cenuşă şi cărbune). Locuinţele aşezării au fost construite din bârne şi au avut podeaua lipită cu lut. Nu s-au observat gropi de pari. Terenul stâncos nu a permis săparea gropilor de provizii, locuitorii aşezării păstrându-şi, probabil, proviziile în chiupuri de lut, coşuri împletite din nuiele, vase de lemn, saci sau chiar în hambare, aşa cum s-au descoperit în unele aşezări din Munţii Orăştiei.

În stratul de cultură s-au descoperit, în afară de ceramică, oase de animale, bucăţi de lemn carbonizat, sticlă sau os. Lipsesc fragmentele de chirpic, iar uneltele şi armele de fier sunt puţine. Obiecte de podoabă s-au găsit, de asemenea, puţine, acestea fiind reprezentate prin câteva mărgele lucrate din sticlă sau pastă de sticlă, un colan de bronz, o fibulă (tipică pentru Latène-ul târziu). Această gamă de obiecte poate fi întregită prin enumerarea şi a unei monede de argint (denar republican roman) de la Augustus, bătută în anul 18 î.Chr.[29], a unui fragment de

---

[27] Gheorghe Bichir, *Aşezări dacice din Ţara Oltului,* în „Studii şi comunicări", 14, Sibiu, 1969, pp. 123-152; vezi şi Fl. Costea, Ioan Ciupea, *Noi descoperiri arheologice în Ţara Făgăraşului,* în „Cumidava", XII/1, 1979-1980, pp. 17-22.

[28] Gh. Bichir, *op.cit.,* p. 150; Fl. Costea, *Dacii*, p. 166.

[29] Gh. Bichir, *Săpăturile de salvare de la Cuciulata (r. Rupea, reg. Stalin),* în „Materiale", VII, 1961, p. 352.

https://biblioteca-digitala.ro

figurină de lut, pus pe seama unor practici magico-religioase, şi a unei brăţări de bronz (Fig. 3), alcătuită din trei segmente[30].

Ceramica ocupă un loc important în cadrul descoperirilor făcute pe *Stogul lui Coţofan*. Ea poate fi împărţită în două mari categorii: 1) ceramică lucrată cu mâna, având ca forme principale ceaşca dacică, vasul-borcan, strachina şi fructiera; 2) ceramică cenuşie lucrată la roată, ce are ca forme caracteristice fructiera, vasul cu două toarte, căniţa, strachina (Fig. 2) şi strecurătoarea.

Ceramica descoperită aici îşi găseşte analogii în toate aşezările şi necropolele dacice târzii, dovedindu-se prin aceasta unitatea culturii materiale a daco-geţilor în secolul I d.Chr., pe întreg teritoriul locuit de aceştia. În afara ceramicii autohtone, caracteristice, au mai fost semnalate fragmente de vase romane de import[31].

Tot pe raza satului Cuciulata, pe un promontoriu stâncos, situat la circa 4 km sud de *Stogul lui Coţofan* şi la aproximativ 2 km spre Comăna de Jos, a fost cercetată şi aşezarea – probabil fortificată – de pe *Pleşiţa Pietroasă*[32], unde au fost depistate resturi sporadice din epoca dacică, căci aici predomină materiale aparţinând culturii bronzului Glina III-Schnechenberg. Aşezarea dacică de aici (nu s-a putut surprinde în strat de cultură) a durat puţin timp şi s-a întins în special în zona de nord şi nord-est a *Pleşiţei Pietroase*. Din materialul ceramic recoltat lipsesc ceaşca dacică şi o serie de elemente de ornament.

Aşezarea de la *Pleşiţa Pietroasă* este anterioară celei de pe *Stogul lui Coţofan* şi, după ceramică, a putut fi datată în secolele III-II î.Chr. Se pare că aceiaşi daci care au părăsit *Pleşiţa Pietroasă* s-ar fi instalat pe *Stogul lui Coţofan*[33]. Nu este exclusă nici mutarea lor în lunca Oltului, în una dintre aşezările de la Comăna de Jos sau în cea de-a treia de la Cuciulata[34], dar încă necercetată.

Pe baza materialului arheologic descoperit în cele două aşezări dacice de la Cuciulata, se poate deduce că ocupaţia principală a locuitorilor acestor aşezări o constituia păstoritul, agricultura ocupând locul secundar. În sprijinul practicării păstoritului în aşezarea de la Cuciulata pledează întinsele păşuni montane din jur şi oasele de animale găsite în săpătură, din rândul cărora un loc important îl deţin cele de ovine. Pe *Stogul Ciutei*,un promontoriu situat la circa 250 m est de *Stogul lui Coţofan*, au putut exista chiar stâni sezoniere. Locuitorii de pe *Stogul lui Coţofan*, se ocupau cu creşterea vitelor şi cu agricultura, fapt dovedit de numărul mare al oaselor de animale şi de cele două fragmente de seceri şi de câteva boabe de grâu

---

[30] Fl. Costea, I. Ciupea, *op.cit.*, p. 19.
[31] Fl. Costea, *op.cit., loc. cit.*
[32] Fl. Costea, *Repertoriul*, p. 106; vezi şi Gh. Bichir, în „Dacia. N.S.”, 6, 1962, pp. 87-114.
[33] Gh. Bichir, *Aşezări dacice din Ţara Oltului,* p. 149.
[34] Fl. Costea, *Dacii*, p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro

carbonizat[35]. Ca îndeletniciri casnice legate de păstorit şi prelucrarea lânii, pot fi amintite torsul, țesutul şi împletitul. Torsul şi țesutul sunt atestate de prezența fusaiolelor şi a greutăților de lut piramidale (găsite în stare fragmentară). Împletitul poate fi dovedit cu ajutorul andrelelor, descoperite şi acestea în timpul săpăturilor de pe *Stogul lui Coțofan*[36].

Cu ajutorul materialelor arheologice descoperite s-a reuşit încadrarea în timp a celor două aşezări de la Cuciulata, începând cu secolul al II-lea î.Chr. – cea de pe *Pleşița Pietroasă*, unde ar fi existat probabil şi o fortificație, însă de proporții mai reduse, care supraveghea trecerile dinspre Țara Bârsei peste munții Perşani –, şi până în secolul al II-lea d.Chr. – cea de pe *Stogul lui Coțofan*, al cărei sfârşit trebuie pus în legătură cu războaiele daco-romane din anii 101-106, aşa cum indică urmele de incendiu constatate în săpătură. Tot în timpul războaielor de cucerire a Daciei a fost distrusă şi aşezarea de la Arpaşu de Sus.

O altă aşezare dacică, integral investigată arheologic, este cea de la Comăna de Jos[37]. Pe movila din plină luncă a Oltului, apărată din trei părți de apele râului şi din cealaltă – probabil – de mlaştini, numită de localnici *Gruiul Văcarului*, s-a cercetat (în anii 1974-1976) o aşezare dacică cu locuințe adâncite sau semiadâncite în pământ şi multe gropi de provizii şi menajere, datată la sfârşitul epocii Latène. Locuirea dacică de pe *Grui* este de intensitate redusă (dimensiunile de 300x180 m) şi a fost precedată de una sporadică, de la începutul epocii bronzului, şi de alta de la începutul primei epoci a fierului. Din Latène au fost cercetate mai multe locuințe, adâncite sau semiadâncite, cu suprafețe între 10 şi 15 m.p., cu elevația din lemn şi lipită cu lut[38]. Locuințele dacice, după adâncimea diferită în pământ, au fost împărțite în semibordeie şi bordeie (unul singur). Atât unele cât şi celelalte au principiul de construcție acelaşi: schelet de pari cu împletitură de nuiele lipită cu lut şi acoperişul din stuf. Totuşi semibordeiele, sub raport evolutiv, sunt mai apropiate, ca mod de construcție, de locuințele de suprafață.

La unele locuințe s-a constatat prezența, în interior, a unei gropi nu prea adânci, care putea servi drept depozit de alimente. Situații analoage s-au întâlnit şi la unele locuințe aparținând aşezării de la Arpaşu de Sus[39]. În nici una dintre locuințele cercetate nu s-au descoperit vetre de foc, astfel că se poate presupune că pentru prepararea hranei se utilizau vetre amenajate în afara locuințelor. Sistemul

---

[35] Gh. Bichir, în „Materiale”, VII, 1961, p. 354; idem, în „Studii şi comunicări”, 14, Sibiu, 1969, p. 147.
[36] Gheorghe Dragotă, *Descoperiri arheologice în Țara Făgăraşului*, în „Făgăraş. 700 de ani. 1291-1991. Pagini de istorie”, Bucureşti, 1991, p. 24.
[37] Fl. Costea, *Repertoriul*, pp. 66-67; vezi şi *Comăna de Jos*, pp. 35-69.
[38] Fl. Costea, *Dacii*, p. 165.
[39] M. Macrea, I. Glodariu, *op.cit.*, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

de încălzire al locuinţelor rămâne, până acum, necunoscut. Gropile, foarte numeroase în cadrul aşezării, reprezintă singurele amenajări gospodăreşti descoperite în spaţiul dintre locuinţe. În funcţie de forma şi de sistemul de amenajare, gropile se împart în două tipuri distincte: gropile în formă de pâlnie şi gropile în formă de căldare (mai puţin numeroase decât primele). Ele serveau la păstrarea alimentelor, a cerealelor, iar cele mai puţin adânci puteau servi depozitării unor resturi menajere.

Materialul arheologic, în general nu prea bogat şi variat, a fost descoperit, în marea majoritate, în aria locuinţelor şi a gropilor. Ceramica reprezintă cea mai mare parte a acestui material arheologic şi este reprezentată de categoriile binecunoscute în toate aşezările dacice: lucrată cu mâna şi modelată la roată (Fig. 5). Ceramica lucrată cu mâna are, în mod obişnuit, pasta plină de impurităţi, deoarece nisipul nu a fost cernut cu grijă, iar arderea este neuniformă, dar bună. Cea mai frecventă formă întâlnită este vasul de dimensiuni mijlocii, cunoscut sub numele de vas-borcan. Lipsesc cu totul vasele mari, cu formă asemănătoare, lucrate tot cu mâna. Alături de vasele-borcan s-au mai găsit şi alte forme, cum ar fi fructierele, ceştile tronconice (Fig. 4) ş.a. Fructierele lucrate cu mâna, din pastă cu mai puţine impurităţi şi ceva mai uniform arsă, nu sunt nici ele prea frecvente. Ceştile de formă tronconică sunt cu mult mai numeroase, fiind caracteristice tuturor aşezărilor dacice. Acestea erau lucrate tot din pastă cu impurităţi şi arse inegal, fiind cunoscute în trei variante: cu o singură toartă, în mod obişnuit lipsite de ornamente; cu două toarte, decorate cu brâuri alveolare; fără toartă (o singură ceaşcă).

Ceramica lucrată la roată este bine reprezentată în descoperirile din aşezare. Formele caracteristice acestei categorii sunt fructierele şi cupele, în general, vasele de dimensiuni mijlocii, precum cănile, strecurătorile, chiupurile, cărora li se adaugă câteva forme de import sau imitaţii după formele de import (kantharos, străchini, capace ş.a.). Analogii pentru formele de vase şi pentru ornamentica lor se întâlnesc în toate aşezările dacice cunoscute.

Ustensilele gospodăreşti sunt extrem de puţine, ele reducându-se la o cute fragmentară, un lustruitor de lut, o râşniţă şi mai multe prâsnele de fus (fusaiole). Piesele de metal sunt, de asemenea, rare, fiind descoperite o verigă de coasă, lama unui cuţit, o daltă fragmentară ş.a.

Armele constau doar din două vârfuri de lance, ambele întregi, fiind caracteristice pentru secolul I d.Chr. Oasele descoperite în aşezare au fost găsite în gropi şi în locuinţe (mai puţine) şi provin de la cornute mari, ovi-caprine şi porcine, ceea ce constituie un indiciu despre una din ocupaţii – păstoritul – şi pentru componenţa hranei locuitorilor aşezării.

https://biblioteca-digitala.ro

Ocupațiile de bază ale locuitorilor așezării au fost aici, ca și în alte așezări rurale, cultivarea pământului, creșterea vitelor (după natura oaselor), pescuitul ş.a. Într-o așezare atât de restrânsă este greu de presupus dezvoltarea meșteșugurilor la un nivel mai înalt, așa cum erau în marile așezări de pe cuprinsul Daciei. Existența în așezare a vaselor confecționate la roată sau a imitațiilor și importurilor, a pieselor de metal, se explică prin schimbul comercial, în natură (în special cu produse agricole) sau chiar pe bază de monedă, cu regiunile mai apropiate sau mai îndepărtate ale Daciei intracarpatice sau sud și est-carpatice.

Apropierea așezării dacice de pe *Gruiul Văcarului* de așezarea de pe *Pleșița Pietroasă*, aflată la numai 1 km distanță, care, probabil, era prevăzută cu fortificație de pământ și lemn, duce la concluzia că în vremuri de restriște locuitorii din luncă se puteau refugia și adăposti în așezarea fortificată de pe înălțime[40]. Referitor tot la așezarea de pe *Grui*, relativa sărăcie a inventarului – în sensul absenței uneltelor, vaselor întregibile și a urmelor de incendiu –, pledează în favoarea ipotezei că așezarea nu a fost părăsită în grabă, ceea ce ne duce la concluzia că aceasta nu a sfârșit violent. Într-o asemenea situație, locuitorii au luat cu ei toate obiectele care rezistau transportului și, în primul rând, unelte din metal[41]. Schimbarea locului așezării s-a petrecut, probabil, în primii ani ai provinciei romane Dacia, printr-o părăsire organizată de către locuitorii ei, populația fiind strămutată în interiorul provinciei[42].

Așezarea de la Copăcel[43], situată pe o terasă joasă a pârâului Copăceoasa, pe malul stâng al acestuia, în punctul *La Gheorghești*, la sud-vest de sat, este printre ultimele așezări dacice cercetate arheologic din Țara Făgărașului și una dintre puținele locuiri dacice din stânga Oltului. Singurul strat de cultură este dacic, dar a fost descoperită – în poziție secundară – și o lamă de silex, ajunsă aici întâmplător din așezarea neolitică, aflată la circa 200-400 m la sud. Cercetările arheologice efectuate aici între anii 1980-1984, având caracter de salvare, au scos la lumină peste 20 de construcții, majoritatea fiind locuințe, având fundația din piatră de râu[44].

Materialele descoperite sunt exclusiv dacice, preponderentă fiind ceramica modelată cu mâna, dar nelipsind nici cea lucrată la roată. Dintre obiectele deosebite

---

[40] Fl. Costea, *Repertoriul*, p. 101; *Comăna*, p. 57.

[41] Gheorghe Dragotă, *Civilizația dacilor din Țara Făgărașului*, în „Țara Făgărașului. Istorie și cultură", vol. 1, Făgăraș, 2002, pp. 13-14.

[42] I. Glodariu, *Aspecte ale politicii demografice romane în zona de sud a Transilvaniei,* în „Acta MN", XIV, 1977, p. 106.

[43] Fl. Costea*, Așezarea dacică de la Copăcel (jud.Brașov)*, în „Acta Musei Porolissensis", V, Zalău, 1981, pp. 169-173; idem, *Așezarea dacică de la Copăcel (com. Hârseni, jud. Brașov),* în „Acta MN", XXIV-XXV, 1987-1988, pp. 97-109.

[44] Fl. Costea, *Repertoriul*, p. 103; idem*, Dacii*, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro

descoperite, se cuvin menționate: un vârf de săgeată cu trei muchii, o foarfecă de tuns oile, aproape întreagă, o monedă de tip Dyrrachium (Fig. 6) şi un vas întregibil, lucrat la roată. În gropi s-au mai descoperit: un vas-borcan întregibil, un vârf de săgeată, o fibulă de fier şi acul de la un alt exemplar, un cuțit (toate destul de bine conservate).

Ceramica deține ponderea între materialele recoltate, proporția cea mai mare reprezentând-o ceramica lucrată cu mâna, fiind în proporție de 75%, iar ceramica lucrată la roată reprezintă circa 30% din olărie. Tipurile de vase cele mai numeroase le reprezintă recipientele mari, mijlocii şi vasele borcan. Mai puțin numeroasă, olăria modelată la roată nu este nici ea prea diversificată, străchinile lipsind constant. Frecvente sunt în schimb chiupurile, îngropate în sol sau aşezate pe podeaua locuințelor (două dintre ele au buza în trepte şi erau arse oxidant). Egale cifric cu chiupurile sunt şi fructierele, dar de pe ambele tipuri de vase lipseşte ornamentul lustruit sau grafitat.

Nu a fost reperată nicio groapă de provizii, locul lor fiind luat de hambarele din lemn, cu temelie de piatră. De asemenea, nu s-a descoperit nici o unealtă agricolă sau legată de practicarea agriculturii. În schimb, nu lipsesc foarfecele de tuns oi şi armele.

Tot în aşezare au fost descoperite aglomerări de pietre mari, care, fiind destul de compacte şi având cam aceeaşi suprafață, au dus la presupunerea că ele pot proveni de la locuințe. Dar, se pare că ceea ce s-au numit locuințe au avut altă destinație, suprafețele lor fiind neobişnuit de mari în comparație cu ce se ştie până acum despre locuințele dacilor. S-au găsit 20 de asemenea construcții, la care se adaugă una cu un zid de piatră (bolovani de râu nelegați cu mortar). Aceasta se presupune că ar fi fost un palat de tipul celui de la Popeşti[45], care ar fi aparținut unui conducător sau chiar aristocrat dac, sau poate folosea pentru oficierea unor ceremonii religioase. Atât această construcție, cât şi celelalte locuințe reperate, aveau temelie (inclusiv podeaua) şi pereții pe o bună parte sau pe toată înălțimea din piatră, iar apoi continuați din lemn. Era preferată piatra fiindcă terenul era mlăştinos sau inundabil în cea mai mare parte.

Un interes deosebit l-a suscitat depistarea, în două încăperi, a unor cuptoare de redus minereul de fier, după cum s-a putut deduce din prezența unei importante cantități de zgură şi a unor lupe de fier, asemănătoare celor de la Şercaia (vezi mai jos). Pe acest temei, se poate considera că locuitorii aşezării de la Copăcel aveau ca îndeletnicire principală prelucrarea fierului şi a bronzului, şi în mai mică măsură se ocupau cu agricultura şi păstoritul, aşezarea având o specializare meşteşugărească. Unii specialişti consideră că nu este exclusă nici producerea pastei de sticlă, având în vedere pereții arşi de la cuptoarele de redus minereul. Descoperirea în aşezare a

[45] I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, pp. 25-26.

https://biblioteca-digitala.ro

unei lespezi de piatră, adusă de la mare depărtare şi a cărei compoziţie pare a indica folosirea ei la „fabricarea” sticlei, conturează mai clar caracterul particular al aşezării dacice de la Copăcel.

Având în vedere lipsa uneltelor agricole, la care se adaugă şi ştirile sigure despre existenţa în antichitate a întinselor păduri şi păşuni în această zonă, se crede că aşezarea dacică de la Copăcel era de tip pastoral, locuită probabil timp îndelungat, dar sezonier.

Aşezarea dacică de la Şercaia se află la aproximativ 2 km de sat, în stânga drumului Hălmeagului şi a pârâului Şinca, înainte de vărsarea acestuia în râul Olt. Este situată în buza unei terase largi, fiind de fapt prima terasă din stânga Oltului, cu o înălţime relativă de 12-15 m, în general plană, cu denivelări neglijabile şi cu o pantă domoală.

La Şercaia[46], după mai multe campanii arheologice rodnice, în 1978 s-au încheiat săpăturile în punctul *Băluş*, unde a fost cercetată o aşezare dacică locuită între secolele I î.Chr. - I d.Chr., fiind cercetate 8 locuinţe şi 40 de gropi. Principala caracteristică a locuinţelor dacice de aici este că toate aparţin tipului de construcţie cunoscut sub numele de semibordei. Pereţii locuinţelor se aflau aproape în întregime deasupra solului, iar pentru accesul în interior a fost necesară tăierea în sol a unor trepte. Surprinzătoare este absenţa constantă din locuinţe a vetrelor de foc, ceea ce face neclar atât sistemul de încălzire, cât şi locul de preparare a hranei. Acestea puteau fi amenajate în alte părţi, dar ele nu au fost surprinse în niciun sector al săpăturilor de la Şercaia[47]. Aici s-a descoperit, în vara anului 1976, un atelier cu podeaua adâncită în pământ, care conţinea resturile unui cuptor de redus minereul, zgură de fier şi o însemnată cantitate de cărbune (mangal)[48].

Cuptorul de redus minereul descoperit la Şercaia era slab conservat, avea baza cvasipătrată, cu vatra dreaptă sau albiată, iar pereţii tronconici, ridicaţi din pământ bătut, în parte dărâmaţi, se rotunjeau treptat formând un horn tronconic liber. Vatra albiată a cuptorului măsura 55 cm în diametru şi conţinea zgură şi o lupă ovală. Pereţii, păstraţi *in situ* pe o înălţime de 20-25 cm, erau din lut, arşi în interior, arsură ce nu depăşea grosimea de 2-3 cm. Cuptorul avea înălţimea de 70-80 cm şi diametrul ajungea la 50 cm. Funcţiona cu curent artificial de aer, acesta fiind introdus, cu ajutorul foalelor şi a tuburilor suflante, printr-un orificiu perforat oblic în perete[49].

---

[46] I. Glodariu, Fl. Costea, *Aşezarea dacică de la Şercaia,* în ”Cumidava”, XIII/2, 1983, pp. 9-43;vezi şi Fl. Costea, *Dacii*, p.172.
[47] Fl. Costea, *Repertoriul*, p. 122.
[48] Ioan Glodariu, Eugen Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci (sec. II î.e.n.- I e.n.),* Cluj-Napoca, 1979, p. 23, fig. 1; vezi şi Fl. Costea, *Dacii*, p. 188.
[49] *Ibidem*, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

Acest cuptor, ca de altfel multe altele similare descoperite în aproape toate zonele locuite de daco-geți, constituie o dovadă certă a nivelului atins de civilizația daco-geților şi în domeniul exploatării şi reducerii minereului de fier.

Din epoca dacică au mai fost reperate, iar unele chiar cercetate parțial, aşezări noi, dintre care pot fi menționate cele de la Beclean, Cincşor, Felmer şi Şinca-Veche, unde se presupune chiar existența unei fortificații. Presupunerea existenței unei fortificații dacice în zona din apropierea satului Şinca-Veche a izvorât pe de o parte din existența acolo a cunoscutei poteci care, pornind din regiunea Câmpulungului şi a Rucărului, ajungea la Şinca-Veche şi, pe de altă parte, din analogia situațiilor constatate la Arpaşu de Sus şi Breaza.

Pe teritoriul satului Beclean[50], în punctul numit *La Canton*, situat în partea de nord-vest a localității, pe ambele părți ale căii ferate, în anul 1987 s-a efectuat un sondaj de către specialişti de la muzeele din Făgăraş şi Braşov. Prin săparea a trei secțiuni, s-a reuşit identificarea unei locuințe semibordei, în formă de patrulater neregulat, a câtorva gropi de forme şi dimensiuni diferite (cele mai multe conținând fragmente ceramice, lemn carbonizat, chirpic înroşit şi o fusaiolă), şi ceramică modelată cu mâna (pereți de vase cu butoni mari alungiți sau prismatici). Datarea acestei aşezări dacice poate fi eşalonată între secolele IV-I î.Chr.[51].

La Cincşor[52], în punctul *La Baraj*, pe o terasă, a fost cercetat parțial un bordei dacic din care a rezultat numai ceramică modelată cu mâna (pereți de oale-borcan brun-castanii). Locuința poate fi datată în secolele III-II î.Chr. Fragmente ceramice similare au fost descoperite şi pe o terasă învecinată. De asemenea, în incinta castrului a fost găsită ceramică dacică modelată cu mâna, mai ales fragmente de pereți de la vase-borcan, ornamentate cu brâu alveolar, de culoare cenuşie.

În perimetrul satului Felmer[53], în punctele *Sub Mesteceni*, *Calea ai Strâmbă* şi *Chiscul lui Andrieş*, au fost descoperite fragmente ceramice de oale mari, negre la exterior, castanii-roşietice şi lucioase în interior, prâsnele din lut ars şi unelte din piatră, majoritatea grupate pe locuințe adâncite, care demonstrează existența unei comunități hallstattiene.

Pe terasele dintre pârâiaşul ce desparte *Calea ai Strâmbă* de *Tabla Ciuții*, în urma unor sondaje au fost depistate fragmente ceramice dacice, de ambele categorii, precum şi fragmente de râşnițe din tuf vulcanic. Ceramica lucrată la roată este numai cenuşie, unele exemplare fiind lustruite. Mai numeroasă şi tot de ambele

---

[50] Fl. Costea, Gh. Dragotă, I. Frătean, *Sondajul de salvare de la Beclean, jud. Braşov (1987)*, în „Cumidava”, XX, Braşov, 1996, pp. 5-16; Fl. Costea, *Repertoriul*, p. 90.
[51] Fl. Costea, *Dacii*, p. 162.
[52] Fl. Costea, *Repertoriul*, pp. 98-99; idem, *Dacii*, p. 165.
[53] Fl. Costea, *Repertoriul*, pp. 70-71 şi 107; idem, *Dacii*, p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro

categorii este ceramica dacică descoperită în apropiere de *Tufa Morii*: torţi de ceşti, fragmente de borcane şi buze de fructiere cenuşii, unele lustruite.

În aşezarea de pe *Calea ai Strâmbă*, şi nu *Via Popii*, a fost descoperit ulciorul negru-cenuşiu, lucrat la roată şi decorat prin lustruire şi grafitare, datat de I.H. Crişan în faza a IV-a a ceramicii daco-getice, după anul 106 d.Chr.[54]. În aceste aşezări menţionate mai sus, locuirea va continua şi în timpul stăpânirii romane, aşa după cum demonstrează monedele, monumentele din piatră şi ceramica.

Aşezarea dacică de la Şinca-Veche[55] este situată la circa 1 km de sat, pe o terasă puţin înclinată, în punctul *Pleşu*, cunoscut şi sub numele de *Dealul Bălăneştilor*, continuare spre sud a celui numit *La Mănăstire*. Au fost dezvelite 6 locuinţe şi 13 gropi, cinci locuinţe fiind de suprafaţă şi doar una adâncită, care intră în categoria bordeielor. Singura locuinţă conturată perfect avea o suprafaţă de 16 m^2, în centru având un stâlp central care susţinea un acoperiş conic. Gropile erau de tip căldare, având mărimi diferite, de formă circulară, cu diametrul de 50 cm şi cu un conţinut diferit. Au fost descoperite numeroase ceşti miniaturale sau de dimensiuni obişnuite (cele mai multe întregibile), discuri din lut ars, un calapod lustruitor, ceramică modelată cu mâna, fragmentară şi întregibilă, şi câteva vase lucrate la roată. Din celelalte complexe cercetate au rezultat, de asemenea, aproape numai ceramică de ambele categorii, o ascuţitoare de gresie şi o monedă de argint din vremea lui Tiberius, un ac de fibulă din fier (probabil de tipul *linguriţă*).

Majoritatea ceramicii (peste 90% din aceasta) este modelată cu mâna şi înregistrează tipuri binecunoscute: borcane, chiupuri, străchini, fructiere, boluri, capace, ceşti (unele cu brâu alveolat, altele cu brâu simplu, amplasat sub buză). Decorul este în relief sau incizat, cu brâuri alveolate sau crestate şi atrag atenţia butonii mari, prismatici sau arcuiţi spre bază.

Puţina ceramică lucrată la roată este reprezentată de un chiup, câteva ceşti (căni) cenuşii şi una neagră, din pastă fină, şi un ciob de la un vas mic (cană ?), vopsit roşu pe ambele feţe. Caracterul aşezării rezultă şi din gropile cercetate: toate sunt de formă cilindrică şi au adâncimi foarte mici (cea mai adâncă are 0,80 m), care nu puteau fi nici de bucate, nici menajere, ci locuri din care s-a luat probabil lutul pentru confecţionarea vaselor.

Cercetările efectuate au demonstrat că dacii de la Şinca-Veche se îndeletniceau cu agricultura, păstoritul, pescuitul, ţesutul şi olăritul. Aici au fost puse bazele unei comunităţi de meşteri olari ce furnizau nu numai ceramică de uz

---

[54] I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania*, Bucureşti, 1969, p. 262, nr. 124.

[55] Fl. Costea, *Aşezarea dacică de la Şinca Veche*, în „Cumidava”, XXII-XXIV, Braşov, 1998-2000, p. 7 şi urm.; idem, *Repertoriul*, pp. 124-125; vezi şi FL. Costea, *Dacii*, pp. 172-173.

https://biblioteca-digitala.ro

comun, ci şi vase de lux. Este posibil să avem de-a face cu locuiri sezoniere ale unor meşteri olari, astfel putându-se explica existența unor tipuri şi forme de vase ce se întind peste câteva secole. Nu este exclus ca începuturile locuirii să fie plasate în secolul al IV-lea î.Chr., dacă nu cumva şi mai înainte (poate secolul al V-lea î.Chr.) şi a continuat până în secolul al II-lea d.Chr., dovadă fiind prezența monedei emisă în timpul împăratului Tiberius (14-37 d.Chr.), poate chiar până la cucerirea romană. Este posibil ca aşezarea dacică să fi luat sfârşit la cucerirea romană (anul 106 d.Chr.), locuitorii suferind o strămutare supravegheată, ca să poată fi încadrați în rigorile stăpânirii romane.

Nu se ştie dacă ei nu au trăit mai departe în puncte încă neidentificate arheologic, în vatra satului sau chiar la Şinca-Nouă, unde este atestată o aşezare prin câteva monede imperiale romane. Locuirea acestor aşezări încetează la începutul secolului II d.Chr., în momentul războaielor daco-romane, când acestea au fost părăsite sau distruse prin incendiere (în special cele fortificate), populația dacică fiind strămutată la nord de Olt, unde o vom găsi atestată arheologic şi trăind în noile condiții impuse de cuceritorii romani[56].

Opinia după care populația autohtonă din Țara Făgăraşului a fost transferată de romani la nord de Olt, în provincia Dacia romană, cu scopul de a-i dezrădăcina pe aceştia şi de a realiza o supraveghere mai eficace a lor şi mărirea numărului de contribuabili[57], bazată pe cunoaşterea acestui procedeu al romanilor şi pe absența uneltelor şi a inventarului gospodăresc din aşezările cercetate arheologic, trebuie să fie verificată prin extinderea cercetării arheologice la un număr semnificativ de asemenea aşezări dacice. Este interesant de menționat faptul că locuirea aşezărilor dacice din Țara Făgăraşului de către populația dacică încetează imediat după cucerirea Daciei de către romani, în primii ani ai secolului II d.Chr.

Faptul că în majoritatea aşezărilor predomină fragmentele ceramice şi mai puțin vasele întregibile, pledează pentru părăsirea bruscă, precipitată a acestor aşezări. De asemenea, lipsa uneltelor agricole este explicabilă prin modalitatea de părăsire a aşezărilor, toate fără excepție în acelaşi fel, la începutul secolului II d.Chr., datorită războaielor daco-romane. Se pare că aşezările fortificate (Arpaşu de Sus, Breaza) sfârşesc prin incendiere, deoarece cuceritorii romani preferau să le incendieze pentru preîntâmpinarea unor eventuale primejdii.

Totuşi, pare puțin probabil ca întreagă Țara Făgăraşului să-şi fi pierdut populația prin strămutări, având în vedere că geografia locurilor, cu munții şi pădurile înconjurătoare, oferea nenumărate posibilități de adăpost şi refugiu. De

[56] *Comăna de Jos*, p. 66.
[57] I. Glodariu, *Aspecte ale politicii demografice ...*, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro

fapt, o numeroasă parte a populației dacice a rămas să viețuiască în afara granițelor provinciei Dacia romană.

Majoritatea aşezărilor dacice din Țara Făgăraşului aveau un pronunțat caracter rural, fiind de dimensiuni modeste sau chiar reduse, ca aproape toate aşezările din Dacia preromană. Din acest punct de vedere, aceste aşezări nu constituie o excepție, integrându-se perfect în sistemul categoriilor de aşezări pentru Dacia.

Aceste descoperiri de aşezări dacice din Țara Făgăraşului (Fig. 7), dintre care unele au fost cercetate sistematic, iar altele doar reperate, demonstrează nivelul înalt şi unitatea civilizației materiale şi spirituale daco-getice. Cunoştințele şi datele despre înaltul grad de dezvoltare al culturii materiale şi spirituale a dacilor din Țara Făgăraşului vor spori, probabil, în anii următori prin noi investigații istorice şi arheologice.

Săpăturile arheologice sistematice au oferit şi continuă să ofere o documentație bogată care întregeşte, în chip minunat, aria de răspândire a vetrei străvechi şi luminează structura superioară a civilizației geto-dacilor[58].

Cercetările arheologice efectuate în Țara Făgăraşului demonstrează că dacii au locuit intens în această regiune, întemeindu-şi aşezări atât pe terasele mai joase, cât şi în zona de munte.

Toate aceste descoperiri de aşezări dacice demonstrează – odată mai mult – unitatea civilizației materiale şi spirituale daco-getice. Românii sunt, fără îndoială, urmaşii direcți ai geto-dacilor şi spiritualitatea lor are cu siguranță la bază pe cea a strămoşilor[59].

Viitoarele cercetări arheologice din Țara Făgăraşului vor îmbogăți, cu siguranță, cunoaşterea epocii dacice şi vor aduce noi dovezi privitoare la gradul înalt de civilizație al acesteia.

Bibliografie

Angelica BĂLOS, *Organizarea internă a aşezărilor fortificate în epoca clasică*, în „Sargetia”, XXVI/1, Deva, 1995-1996.

Gheorghe BICHIR, *Aşezări dacice din Țara Oltului,* în „Studii şi comunicări”, 14, Sibiu, 1969, pp. 123-152.

IDEM, *Săpăturile de salvare de la Cuciulata (r. Rupea, reg. Stalin),* în „Materiale”, VII, 1961.

Florea COSTEA, *Aşezarea dacică de la Copăcel (com. Hârseni, jud. Braşov),* în „Acta MN”, XXIV-XXV, 1987-1988, pp. 97-109.

[58] Dumitru Berciu, *De la Burebista la Decebal*, Editura Politică, Bucureşti, 1980, p. 8.
[59] I.H. Crişan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, Editura Albatros, Bucureşti, 1986, p. 435.

https://biblioteca-digitala.ro

IDEM, *Aşezarea dacică de la Copăcel (jud.Braşov)*, în „Acta Musei Porolissensis”, V, Zalău, 1981, pp. 169-173.

IDEM, *Aşezarea dacică de la Şinca Veche*, în „Cumidava”, XXII-XXIV, Braşov, 1998-2000.

IDEM, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înainte şi în timpul stăpânirii romane*, Editura C2 design, Braşov, 2002.

IDEM, *Fortificaţii dacice din sud-estul Transilvaniei*, în „Marisia”, 1985-1992.

IDEM, *Repertoriul arheologic al judeţului Braşov*, Editura C2 design, Braşov, 2004.

Florea COSTEA, Gheorghe DRAGOTĂ, Ioan FRĂTEAN, *Sondajul de salvare de la Beclean, jud. Braşov (1987*), în „Cumidava”, XX, Braşov, 1996, pp. 5-16.

Florea COSTEA, Ioan CIUPEA, *Noi descoperiri arheologice în Ţara Făgăraşului,* în „Cumidava”, XII/1, 1979-1980, pp. 17-22.

I. H. CRIŞAN, *Burebista şi epoca sa*, Editura Enciclopedică română, Bucureşti, 1975.

IDEM, *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania*, Bucureşti, 1969.

Hadrian DAICOVICIU, *Dacii*, Bucureşti.

Gheorghe DRAGOTĂ, *Civilizaţia dacilor din Ţara Făgăraşului*, în „Ţara Făgăraşului. Istorie şi cultură”, vol. 1, Făgăraş, 2002.

IDEM, *Descoperiri arheologice în Ţara Făgăraşulu*i, în „Făgăraş. 700 de ani. 1291-1991. Pagini de istorie”, Bucureşti, 1991.

Ioan GLODARIU, *Arhitectura dacilor-civilă şi militară (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983.

IDEM, *Aspecte ale politicii demografice romane în zona de sud a Transilvaniei,* în „Acta MN”, XIV, 1977.

IDEM, *Fortificaţia aşezării dacice de la Arpaşu de Sus,* în „Cumidava”, VIII, Braşov, 1974-1975, pp. 23-28.

Ioan GLODARIU, Eugen IAROSLAVSCHI, *Civilizaţia fierului la daci (sec. II î.e.n.-I e.n.),* Cluj-Napoca, 1979.

Ioan GLODARIU, Florea COSTEA, *Aşezarea dacică de la Şercaia,* în ”Cumidava”, XIII/2, 1983, pp. 9-43.

Ioan GLODARIU, Florea COSTEA, Ioan CIUPEA, *Comăna de Jos-aşezările de epocă dacică şi prefeudală*, Cluj-Napoca, 1980.

Nicolae GUDEA, *Castrul roman de la Feldioara. Încercare de monografie arheologică*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2008.

https://biblioteca-digitala.ro

Nicolae LUPU, *Denari republicani romani descoperiți la Breaza, jud. Brașov,* în „Studii și comunicări”, 14, Sibiu, 1969, pp. 261-266.

Mihail MACREA, *Șantierul arheologic Cașolț-Arpașul de Sus. Raport preliminar asupra rezultatelor din campania anului 1955*, în „Materiale”, IV, 1957, pp. 145-149.

Mihail MACREA, Ioan GLODARIU, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, Editura Academiei R.S.R., București, 1976.

Mihail MACREA, Dumitru BERCIU, *Șantierul arheologic de la Cașolț și Arpașul de Sus,* în „SCIV”, VI, 3-4, 1955, pp. 615-621.

Thomas NÄGLER, *Cercetările din cetatea de la Breaza (Făgăraș)*, în „Studii și comunicări”, 14, Sibiu, 1969, pp. 88-117.

Gheorghe POENARU-BORDEA, Constanța ȘTIRBU, *Un tezaur de denari republicani de la începutul Principatului descoperit la Breaza, com. Lisa, jud. Brașov,* în „Studii și cercetări de numismatică”, V, 1971, pp. 265-282.

Mioara TURCU, *Dicționarul cetăților și așezărilor fortificate geto-dacice*, Editura Fundației „România de mâine”, București, 2002.

Abrevieri bibliografice

Acta MN – Acta Musei Napocensis. Revista Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.

Cumidava – Cumidava. Revista Muzeului Județean de Istorie Brașov.

Marisia – Marisia. Revista Muzeului Județean Mureș, Târgu-Mureș.

Materiale – Materiale și cercetări arheologice, București.

SCIV(A) – Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Chiup dacic descoperit la Arpașu de Sus.
Fig. 2 – Strachină dacică descoperită la Cuciulata.
Fig. 3 – Brățară de bronz descoperită la Cuciulata.
Fig. 4 – Ceașcă dacică descoperită la Comăna de Jos.
Fig. 5 – Ceramică dacică descoperită la Comăna de Jos.
Fig. 6 – Monedă de tip Dyrrachium descoperită la Copăcel.
Fig. 7 – Hartă: Descoperiri dacice în Țara Făgărașului.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5

Fig. 6

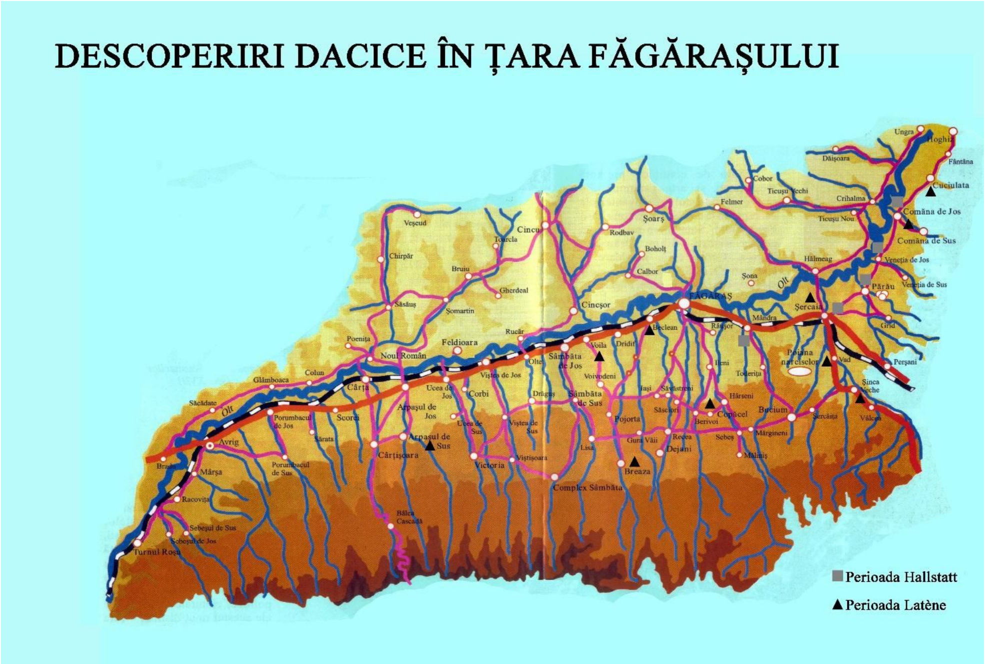

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro

ISTORICUL CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE ALE SITULUI DE LA SOBARI (R. SOROCA)

SERGIU MATVEEV
sssmatveev@yahoo.com
Universitatea de Stat din Moldova – Chişinău

HISTORY OF ARCHEOLOGICAL RESEARCH OF THE SOBARI (R. SOROCA)

ABSTRACT

The site of Sobari (r. Soroca) was discovered in 1950 by researcher G. Fedorov and investigated during systematic archeological diggings throughout several expeditions, which can be distinguished by authority holders in the following stages: Ėmanuil Rikman, includes the 1960s-70s when the ruins of the enclosure and stone building were discovered, various sets of construction attributed to Sântana de Mureş-Černjachov culture have been examined and the determination of housing levels and chronological site limits; the Ion Niculiță stage begun in the early 1990s lead to the complete investigation of the stone building and the interior of the stone enclosure, collection of important remains used for dating of the site which largely confirmed the results of previous research. In 2009 the examination continued with non-invasive methods based on a geomagnetic scan performed by Al. Popa. Starting 2013, the author becomes responsible for the research at Sobari; the two expeditions primarily focused on the study of the stone enclosure and the area of the site located to the south of the lakes.

Keyword: Sobari, Soroca, Sântana de Mureş-Černjachov, Ėmanuil Rikman, Ion Niculiță, geomagnetic research.

Situl arheologic Sobari I (r. Soroca) a fost descoperit în anul 1950 de către cercetătorul G. Fedorov[1] în punctul *Cetățuia*, amplasat la circa 2 km spre nord-vest de localitatea omonimă. În perioada interbelică proprietar al terenului respectiv a fost Chirița Onufrie Pavel, iar la momentul descoperirii sitului terenul se afla în proprietatea gospodăriei agricole locale, suprafața fiind lucrată agricol. Începând cu anul 1962 situl

[1] Федоров Г. Б., *Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э.*, МИА, 89, 1960, p. 271.

https://biblioteca-digitala.ro

de la Sobari a fost cercetat prin săpături arheologice sistematice, în mai multe campanii, care pot fi separate după deținătorii de autorizație în câteva etape.

Etapa I. Cercetări realizate de către Ėmanuil Rikman

Arheologul dr. Ė. Rikman a efectuat patru campanii de cercetări arheologice în anii 1962, 1965, 1967 şi 1971[2]. Venit de la Moscova cu aproximativ un deceniu mai devreme, Ė. Rikman a reuşit la acel moment să se încadreze cu succes în cercetarea monumentelor arheologice din R.S.S.M., devenind unul dintre principalii specialişti în problemele legate de perioada marii migrații a popoarelor, numită atunci şi perioada romană târzie.

În anul **1962** Detaşamentul Medieval Timpuriu al Expediției Arheologice organizate de Academia de Ştiințe a R.S.S.M. şi Academia de Ştiințe a U.R.S.S. a continuat cercetarea siturilor culturii Sântana de Mureş-Černjachov pe teritoriul dintre Prut şi Nistru, de importanță majoră fiind catalogat cel de lângă satul Sobari, pe atunci r. Floreşti, cunoscut ca urmare a periegezelor Expediției Pruto-Nistrene din anul 1950.

Periegeza realizată în anul 1962 sub conducerea lui P. Bârnea a confirmat existența unei citadele de formă rectangulară cu latura lungă orientată pe axa est-vest, pe suprafața căreia au fost identificate aglomerații de cărămidă şi țiglă, care a fost apreciată ca aparţinând perioadei romane târzii, şi care suprapunea o aşezare de tip Sântana de Mureş-Černjachov.

În iulie-august 1962 au fost realizate cercetări arheologice sub conducerea lui Ė. Rikman, secundat de I. Niculiță şi P. Parasca de la Universitatea de Stat din Chişinău, cât şi reprezentanți de la alte instituții de învățământ şi cercetare. La acel moment cercetările de la Sobari erau cel mai nordic sit al culturii Sântana de Mureş-Černjachov studiat în R.S.S.M.

Analiza vizuală realizată la începutul cercetărilor de către Ė. Rikman, I. Rafalovič şi N. Chetraru, a permis stabilirea dimensiunilor incintei de piatră, sectoarele vestic, nordic şi estic, care păstrau o lungime de 37,5 m, 90 m şi 45 m, cât şi identificarea mai multor aglomerații de lut ars, probabil construcții aşezate în două rânduri pe panta nordică a sitului, rândul superior fiind compus din 19 aglomerații, iar cel inferior din 18 aglomerații. Sectorul sudic al incintei nu a putut fi identificat la suprafața solului, fapt care a determinat primul obiectiv al cercetării. Astfel, pentru identificarea sectorului sudic al cetățuii au fost trasate Secțiunile I, IV şi V.

Secțiunea I/1962 a fost trasată la limita zonei de iarbă şi a celei arabile, perpendicular presupusului perete sudic al Cetățuii şi era compusă din 5 pătrate a

[2] Рикман Э.А., *Поселение первых столетий нашей эры Собарь в Молдавии*, în ”Советская археология”, 1970 г., № 2, pp. 180-197; Рикман Э.А., *Археологическая карта Молдавской ССР. Выпуск 5: Памятники сарматов и племён Черняховской культуры*, Кишинёв, 1975, pp. 64-66.

https://biblioteca-digitala.ro

câte 4 m^2, orientată cu latura lungă sub un unghi de 340°. Cercetarea a avut drept scop identificarea sectorului sudic al Cetățuii, imposibil de determinat la suprafața solului. Numerotarea carourilor se făcea dinspre nord spre sud. Vestigiile arheologice acumulate prezentau fragmente de lut ars cu urme de paie şi nuiele, 33 fragmente de ceramică roşietică zgrunțuroasă, 3 fragmente cenuşii fine şi 2 oase. Urme ale fortificației sau ale altor construcții nu au fost identificate. Secțiunea a surprins limita nordică a sitului culturii Sântana de Mureş-Černjachov.

Secțiunea II/1962 a fost trasată în sectorul nord-vestic al Cetățuii, la distanța de 10 m de şanțul vestic al incintei. În acel loc, un localnic pe nume Chirița declara că ar fi extras o cantitate mare de piatră. Inițial secțiunea însuma 4 pătrate, ulterior fiind adăugate încă 4, ocupând astfel o suprafață de 32 m^2. Numerotarea lor se făcea de la nord spre sud în două rânduri, latura lungă era orientată sub un unghi de 340°. În rezultatul cercetărilor a fost identificat colțul unei construcții, un perete orientat pe linia nord-sud cu lățimea de 1,3 m şi unul perpendicular pe primul, dinspre est, cu lățimea de 0,7-1,6 m. Ruinele indicau că pereții s-au dărâmat spre exterior, formând un brâu în jurul fundamentului. La 1,5 m spre vest a fost identificat încă un zid paralel primului cu lățimea de 1,3 m. În cadrul secțiunii au fost descoperite 770 fragmente de țiglă, 225 de caliptere, 151 de cărămidă, 190 pietre şi 27 oase. Ceramica era reprezentată prin 5 fragmente de culoare cenuşie aparținând culturii Sântana de Mureş-Černjachov şi 31 de fragmente atribuite de către Ė. Rikman culturii Noua din epoca bronzului. Piesele de inventar au fost compuse din mai multe bucăți de sticlă, un fragment de pahar de sticlă, cuie de fier, un cercel din bronz, un fragment de seceră, o lamelă de silex, cât şi o piatră cu două litere incizate „U” şi „R”.

Secțiunea III/1962 a fost amplasată la distanța de 55 m de colțul nord-estic al Cetățuii, la suprafață fiind identificate mai multe pietre, care indicau prezența elementelor de fortificație. Cercetarea avut drept scop identificarea peretelui nordic al Cetățuii, care putea fi bine urmărit grație şanțului rămas după extragerea pietrelor din fortificație de către localnici. Ea avea forma unui pătrat, compus din 4 pătrate a câte 4 m^2 fiecare, cu una din laturi orientată sub un unghi de 330°. Ruinele fortificației erau orientate est-vest, însumând o lățime de 4,7 m. De-a lungul dărâmăturilor a fost identificat un şanț cu o lățime de 1,5 m. Au fost depistate mai multe pietre de diferite dimensiuni, dinspre sud şi nord fiind şi pietre de dimensiuni mai mari care posibil formau un pavaj al construcției. Din materialul ceramic acumulat doar două fragmente de culoare cenuşie identificate au fost atribuite culturii Sântana de Mureş-Černjachov, celelalte, de culoare roşietică, denotând rezerve în atribuire. În limitele secțiunii au fost descoperite mai multe bucăți de cărămidă şi țiglă.

https://biblioteca-digitala.ro

Secțiunea IV/1962 se afla la distanța de 18 m spre sud-vest de Secțiunea I, la suprafață, în acel loc, fiind identificate fragmente de vase ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov şi bucăți de lut ars. Ea era compusă din 5 pătrate a câte 4 m^2, fiind orientată cu latura lungă pe axa est-vest. Numerotarea carourilor se făcea dinspre vest spre est. Cercetarea a avut drept scop identificarea sectorului sudic al Cetățuii. Ca rezultat al cercetărilor au fost identificate urme slabe ale unei locuințe, fiind colectate mai multe bucăți de lut de culoare roşietică şi cafenie, cu urme de nuiele, cu un diametru de 1,5-2 cm. Vestigiile arheologice acumulate însumau 144 fragmente de lut ars cu urme de paie şi nuiele, 10 fragmente de ceramică roşietică zgrunțuroasă, 9 fragmente de ceramică cenuşie fină, 1 fragment ceramic cenuşiu zgrunțuros. Secțiunea a surprins limita nordică a sitului Sântana de Mureş-Černjachov.

Secțiunea V/1962 a fost trasată în câmpul de porumb, unde la suprafață au fost identificate mai multe bucăți de lut ars şi fragmente ceramice ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov. Colțul de sud-vest al secțiunii se află la 4 m distanță de colțul nord-estic al Secțiunii IV. Secțiunea era compusă din 5 pătrate a câte 4 m^2 şi era orientată cu latura lungă pe axa nord-sud. Numerotarea carourilor se făcea dinspre nord spre sud. Ulterior au mai fost adăugate 2 pătrate pentru a contura complexul identificat, astfel secțiunea însumând 28 m^2. Cercetarea a avut drept scop identificarea sectorului sudic al Cetățuii. În limitele secțiunii a fost descoperit un cuptor de olărie însoțit de groapa olarului, unite printr-un canal. Camera de ardere nu s-a păstrat decât fragmentar. Grătarul, păstrat în fragmente, a fost amplasat pe un stâlp cilindric cu diametrul de 0,35 m. Dinspre sud-vest camera de foc avea un canal cu lungimea de 0,9 m şi lățimea de 0,4-0,55 m. Canalul trecea în groapa olarului care avea o formă oval-alungită, cu dimensiunile la nivelul stratului steril de 0,5×0,8 m şi adâncimea de 0,4 m, iar de la nivelul antic de călcare circa 1 m. La 1,45 m spre sud-vest de complexul de olărie a fost descoperită o groapă care, judecând după fragmentele de lut ars şi cărbuni din umplutură, servea pentru stocarea deşeurilor arderii. Ca rezultat al cercetării au fost identificate peste 2.250 de bucăți de lut ars şi câteva fragmente de vase, unele vitrificate.

Dat fiind că secțiunile I-V nu au identificat clar locuirea din perioada culturii Sântana de Mureş-Černjachov, a fost decis ca cercetările să fie mutate spre sud, unde în timpul periegezelor au fost identificate aglomerații de lut.

Secțiunea VI/1962 a fost trasată la o distanță de 40 m spre sud-vest de secțiunea IV. Ea avea dimensiunile de 2×12 m, iar ulterior pătratelor 1 şi 2 dinspre est le-au fost ataşate pătratele 7 şi 8, iar pătratelor 3-4 dinspre vest pătratele 9-10, mai apoi în colțul nord-estic au fost trasate pătratele 11 şi 12, iar în partea de est a pătratului 3, pătratul 13. Acest lucru a permis conturarea completă a complexului identificat. Numerotarea pătratelor se făcea dinspre nord spre sud, secțiunea fiind

https://biblioteca-digitala.ro

orientată cu latura lungă sub un unghi de 320°. La nivelul stratului steril, după ridicarea aglomerației de lut ars au fost identificare 6 gropi, care formau un dreptunghi cu dimensiunile de 3×6 m, probabil conturul unei locuințe de suprafață, orientate cu latura lungă de-a lungul pantei, aproximativ pe axa nord-sud. Materialul arheologic este compus din 5 fragmente de vase atribuite culturii Sântana de Mureş-Černjachov, unul de la o amforă romană şi 23 de fragmente atribuite epocii bronzului. Din aceeaşi secțiune au fost colectate 458 bucăți de lut ars, 28 de pietre şi 3 oase. Construcția a fost atribuită culturii Sântana de Mureş-Černjachov.

Secțiunea VII/1962 a concentrat cel mai mare efort în anul 1962, ea fiind trasată în partea inferioară a pantei nordice, la distanța de 130 m spre sud-est de secțiunea VI. Suprafața intens lucrată agricol era aglomerată de fragmente de ceramică, pietre şi bucăți de lut ars. Secțiunea inițial avea forma unui unghi, însumând 8 pătrate, ulterior pentru a obține conturul locuinței de suprafață identificate au fost trasate pătrate suplimentare care au atins cifra de 46, iar suprafața secțiunii a ajuns la 184 m^2. Numerotarea pătratelor se făcea în ordinea trasării lor, respectându-se regula dinspre nord spre sud şi dinspre vest spre est, latura lungă fiind orientată sub un unghi de 310°. Studiul aglomerației de lut, care acoperea o suprafață de 10×16 m, a permis concluzia că înainte de construcția locuinței panta în acel loc a fost nivelată. Pe anumite sectoare au fost identificare resturile podelei. Mai multe gropi erau legate de carcasa construcției, gropile 1-5, însă, au fost identificate în interiorul construcției, ca şi cele 3 vetre. Vestigiile arheologice erau compuse din peste 300 de fragmente de vase atribuite culturii Sântana de Mureş-Černjachov, dar şi mai multe piese de inventar din: *fier* – cuie, cuțite, inel, fragment de plug, pandativ; *sticlă* – fragment de vas; *lut* – bucată de lut cu amprenta unei împletituri, bucată de lut cu amprente de cereale; *bronz* – vârf de săgeată; *piatră* – cutii.

Secțiunea VIII/1962 a fost trasată la circa 200 m spre est de secțiunea I, unde la suprafață au fost identificate mai multe bucăți de lut ars şi fragmente ceramice ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov. Ea avea forma rectangulară, fiind compusă din 4 pătrate a câte 4 m^2, ulterior dinspre vest au mai fost adăugate 2 pătrate. Latura lungă a secțiunii era orientată sub unghi de 320°. Numerotarea se efectua dinspre nord spre sud. În solul secțiunii a fost identificată o aglomerație de lut şi mai multe gropi, care însă nu au permis conturarea clară a construcției de suprafață care a existat în acel loc. Una dintre gropi se evidenția prin dimensiuni mult mai mari, având o formă neregulată în plan cu lățimea de 0,55 m şi lungimea de 1,3 m, adâncimea gropii era de 0,4 m din momentul identificării şi de cca. 1 metru de la nivelul antic de călcare. Din umplutura gropii au fost colectate fragmente ceramice care au fost atribuire culturii Sântana de Mureş-Černjachov. În

https://biblioteca-digitala.ro

întreaga suprafață a secțiunii au fost identificate fragmente de ceramică care aparțineau doar acestei culturi. Se remarcă descoperirea unui pisălău de piatră, a unui fragment de cute, a unui fragment de seceră din fier şi a unei fusaiole de lut.

Astfel, suprafața totală cercetată în anul în anul 1962 a constituit 377 m^2, fiind identificate construcții locative şi gospodăreşti, vestigii care denotă preocuparea localnicilor cu agricultura, olăritul şi alte meşteşuguri. Pe lângă locuirea din secolele III-IV p.Chr. au fost depistate piese ceramice confecționate cu mâna, pe care Ė. Rikman le-a apreciat drept aparținând epocii bronzului târziu – cultura Noua. Ultima concluzie a autorului urmează să fie verificată suplimentar, dat fiind că în anul 2014 în limitele Secțiunii XV, amplasate în zona descoperirilor materialului ceramic confecționat cu mâna, într-adevăr au fost descoperite piese din acest grup ceramic, doar că analiza lor preventivă impune o datare, în linii majore, cu mileniul I a.Chr., cel mai curând cu o fază tardivă a primei epoci a fierului.

În iulie **1965** cercetările au fost continuate şi au avut drept scop acumularea materialelor databile pentru construcția de piatră, cât şi corelarea construcțiilor de piatră cu aşezarea Sântana de Mureş-Černjachov. Pentru stabilirea cronologiei sitului s-a făcut apel şi la analize prin metode arheo-magnetice, realizate de T. Nečaeva. Din echipa de lucru, pe lângă grupul de profesori şi studenți de la Universitatea de Stat din Chişinău, a făcut parte şi G. Nikitina de la Institutul de Arheologie a Academiei de Ştiințe U.R.S.S.

Secțiunea II/1965. Cercetarea a avut drept scop decopertarea părții vestice a construcției de piatră, continuare a cercetărilor care a dus la identificarea colțului sud-vestic al construcției în anul 1962. La cele 32 m^2 cercetați în campania anterioară sau adăugat încă 44 m^2.

Din rândul vestigiilor arheologice se remarcă fragmente de râşniță, cuie de fier, fragmente de sticlă, un număr mare de pietre de diferite dimensiuni, fragmente de cărămidă, țiglă şi caliptere. Ca rezultat a fost decopertată partea de vest a unei construcții de piatră de formă rectangulară, pereții căreia au fost ridicați din piatră neprelucrată, uneori fațetată pe părțile exteriore, emplectonul fiind format de pietre aşezate fără ordine prinse de mortar calcaros şi şamotă formată din cărămidă şi țiglă mărunțită. Peretele vestic s-a păstrat pe o lungime de 9,8 m. Adâncimea fundației constituia cca. 1 m, din care 0,4-0,5 m în stratul steril. Peretele s-a păstrat cel mai bine în sectorul nord-vestic, având o înălțime de 0,9 m şi grosimea de 0,9-1 m. Din construcția peretelui au fost colectate peste 440 de cărămizi întregi sau fragmentare. Pe suprafața unei cărămizi a fost identificată o reprezentare schematică a unui plugar cu un plug tras de un cal, realizată prin incizie. Autorul săpăturilor a exprimat rezerve față de autenticitatea imaginii, admițând că ea ar fi putut fi realizată de cineva dintre elevii participanți la săpături. Analiza arheo-magnetică a materialului tegular, realizată de T. Nečaeva la Institutul de Arheologie al U.R.S.S., a oferit o datare cu

https://biblioteca-digitala.ro

sfârşitul sec. III p.Chr. Cercetătorii N. Gostar, D. Šelov şi I. Zeest au propus o datare a construcţiei de piatră cu sec. II-III p.Chr. Specialistul în sticlăria antică, P. Sorokina, care a analizat sticla de geam de la Sobari, a găsit similitudini cu sticlăria din sec. IV p.Chr. de la Chersones. Mai multe fragmente de sticlă au fost trimise la Laboratorul condus de Ju. Ščapova la Moscova pentru realizarea unei analize spectrale. În ciuda multitudinii pieselor din secolele III-IV p.Chr., datarea construcţiei de piatră a devenit mai dificilă după descoperirea câtorva fragmente ceramice, care au fost datate cel mai timpuriu cu secolul al XVII-lea.

Secţiunea IX/1965. În anul 1965 au continuat căutările complexelor locative ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov. Pentru realizarea obiectivului dat, la 25 m spre vest de Cetăţuie, în câmpul lucrat agricol, unde la suprafaţă au fost identificate mai multe bucăţi de lut ars şi fragmente ceramice ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov, a fost trasată secţiunea IX. Ea avea forma pătrată, fiind compusă din 4 pătrate a câte 4 m^2, fiind orientată sub un unghi de 320°. Din solul excavat au fost colectate 15 fragmente de vase ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov, un fragment de amforă datat în perioada romană târzie, 377 bucăţi de lut ars şi 5 pietre. Urme ale construcţiilor nu au fost identificate.

Secţiunea X/1965 a fost trasată la 25 m spre est de Cetăţuie, în câmpul lucrat agricol, unde la suprafaţă au fost identificate mai multe bucăţi de lut ars. Avea forma pătrată, fiind compusă din 4 pătrate a câte 4 m^2, cu orientarea de 320°. În rezultatul cercetărilor a fost identificată o aglomeraţie de formă alungită din bucăţi de lut ars, fiind colectate peste 450 de bucăţi. Interes deosebit prezintă amprentele mai multor specii de cereale păstrate pe bucăţile de lut, identificate de către V. Januševič. Au fost colectate şi câteva bucăţi de oase.

Secţiunea XI/1965 a avut iniţial dimensiunile de 2×2 m, trasarea ei având ca scop studierea stratigrafiei interiorului incintei în partea estică. Secţiunea a fost trasată la 70 m spre est de Secţiunea II. Colţul nord-estic al secţiunii se afla la distanţa de 5,8 m vest de peretele estic al Cetăţuii şi la distanţa de 14 m de peretele nordic. Identificarea unui strat compact de lut ars a impus lărgirea suprafeţei cercetărilor la 16 m^2, caroul iniţial obţinând numărul 3. Numărarea pătratelor se făcea dinspre colţul nord-estic al Cetăţuii. Secţiunea a fost orientată sub un unghi de 352°. După mai multe extinderi suprafaţa ei a însumat 80 m^2. În rezultatul cercetării a fost parţial identificat conturul unei locuinţe de suprafaţă, toate cele patru laturi continuând în pereţii secţiunii. În pătratul 2, posibil, a fost identificat colţul nord-estic al locuinţei. Au fost descoperite resturile a două vetre amenajate cu ajutorul bucăţilor de piatră. Distanţa între ele era de 2,8 m. În straturile de sol cercetate au fost colectate peste 850 de fragmente de vase lucrate la roata olarului, 2 bucăţi lucrate cu mâna şi 51 de la amfore romane, 2.589 bucăţi de lut ars, 1 os, 112 pietre şi o bucată de silex prelucrat. Specific acestui complex, ca şi întreg

https://biblioteca-digitala.ro

sitului, este predominarea uşoară a ceramicii roşietice asupra celei cenuşii. Din rândul pieselor de inventar colectate se evidenţiază: un fragment de cupă de sticlă, fragmente de sticlă de geam, fragment de cuţit de fier, fragment de zăbale de fier.

În ceea ce priveşte cercetările anului **1967** există mai multe referinţe în lucrările lui Ė. Rikman, dar un Raport de săpătură sau zilnicul de şantier nu au fost identificate. Faptul că cercetările din 1965 la Secţiunea XI au fost oprite la careul 20, iar cele din 1971 încep cu careul 36, permit presupunerea că în anul 1967 au fost cercetate careurile 21-35, fără a exclude complet, mai puţin probabil să fi fost făcute cercetări şi la Secţiunea II, unde carourile săpate în 1971 le vor continua pe cele din 1965. Lipsa Raportului de săpături în Arhiva Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, probabil, se explică prin schimbările care au survenit în anul 1968 în viaţa lui Ė. Rikman. În primăvara acelui an, când trebuia să depună raportul, Ė.A. Rikman a primit un concediu de creaţie de şase luni pentru definitivarea tezei de doctor habilitat. La 1 noiembrie 1968 el va depune cererea de concediere de la serviciu, va părăsi R.S.S.M. şi va merge la Moscova, unde va încerca, nereuşit, să se angajeze la Institutul de Arheologie al A.Ş. a U.R.S.S.[3]. Meticulozitatea de care a dat dovadă Ė. Rikman pe parcursul desfăşurării cercetărilor arheologice de teren în R.S.S.M. şi scrierii rapoartelor anterioare, ne permite să admitem că raportul a fost totuşi scris şi posibil prezentat la Moscova. Cu atât mai mult cu cât conform Regulamentelor privind cercetările arheologice valabile în U.R.S.S. cercetătorul care nu depunea Raportul de săpătură era privat de dreptul de a mai obţine autorizaţie de săpătură.

La debutul cercetărilor din anul **1971** s-a constatat că piatra din o parte a zidurilor identificate în campaniile anterioare a fost excavată de localnici.

Secţiunea II/1971 a fost continuată prin intermediul a două linii de pătrate a câte 7 m^2 fiecare, astfel însumându-se 56 m^2, care au permis continuarea cercetărilor construcţiei de piatră. Numerotarea lor a fost efectuată în continuarea celor din campaniile anterioare (nr. 14-27). Materialul arheologic acumulat consta în primul rând din piatră, cărămidă, ţiglă şi caliptere, dar au fost descoperite şi mai multe piese de inventar: cuie de fier, fragmente de sticlă de geam, mai multe fragmente de amfore. Interes aparte prezintă un fragment de vas de culoare roşietică cu suprafaţa lustruită, ornamentat pe umeri cu dreptunghiuri aplicate prin ştanţare. În cadrul secţiunii a fost descoperită o groapă cu diametrul de peste 0,4 m, umplutura căreia conţinea fragmente ceramice atribuite culturii Sântana de Mureş-Černjachov. Peretele nordic al construcţiei de piatră a fost afectat puternic de extragerile ilicite de piatră, dar resturile conservate indicau similitudini cu celelalte sectoare ale construcţiei. La distanţa de 5,5 m de peretele vestic a fost identificat un perete care separa 2 încăperi, cu o lungime de 3,9 m, având pe partea centrală un

---

[3] Sergiu Matveev, Adrian Pelivan, *Ė.A. Rikman-destinul unui arheolog*, în ”Revista Arheologică”, serie nouă, vol. IX, nr. 2, Chişinău, 2013, pp. 279-289.

https://biblioteca-digitala.ro

loc special amenajat, cu lățimea de 1,6 m pentru ușă. Peretele respectiv diferă de cel exterior, fiind ridicat din pietre de dimensiuni mari, fără a avea pavaje pe părțile exterioare. Pietrele au fost prinse cu mortar. La adâncimea de 0,5-0,6 m a fost identificată podeaua locuinței, amenajată din lut cu urme de ardere, urmat de un strat de cernoziom care îl separa de nivelul de locuire Sântana de Mureş-Černjachov. La distanța de 1,6 m de peretele sudic au fost descoperite bazele de piatră a două coloane aşezate pe cuiburi de mortar cu grosimea de 8 cm.

Secțiunea XI/1971. Scopul cercetării a constat în identificarea limitelor estice şi vestice ale Construcției II de nuiele şi lut, care nu au fost depistate în campaniile din 1965 şi 1967. În solul carourilor cercetate în 1971 au fost colectate cca. 550 de fragmente ceramice de la vase lucrate la roata olarului, coraportul celei roşietice şi a celei cenuşii fiind de aproximativ 1:1, 79 de fragmente de la amfore romane care au fost datate pentru secolele II-III p.Chr., 8 pietre şi 12 oase. Cercetătorii dr. A. David şi dr. G. Uspenskij au realizat şi analiza materialului osteologic, care a determinat prezența oaselor de bovine şi ovine. Din rândul pieselor de inventar se remarcă bucăți de sticlă de la o cupă cu ornament în formă de faguri, realizată prin şlefuire, o greutate din lut cu două orificii de formă conusoidală de la un război de țesut, fragmente de amforă şi ulcior de culoare roşietică. În rezultatul cercetărilor limitele presupuse ale complexului nu au fost identificate, secțiunea nu a fost copertată cu sol, stare în care se păstrează până în prezent.

În ciuda concluziei despre importanța sporită a cercetărilor de la Sobari, din motive necunoscute săpături arheologice la situl de Sobari Ė. Rikman nu a mai efectuat. Profesorul Ion Niculiță, care l-a secundat pe Ė. Rikman pe mai multe şantiere arheologice, admite că stoparea cercetărilor a fost cauzată de necorespondența concluziilor lui Ė. Rikman cu tezele oficiale ale istoriografiei sovietice. Documentar, această presupunere găseşte confirmare în procesele verbale ale ”*Consiliul ştiințific pentru studiul complex al problemei „Relațiile slavo-volohe şi formarea poporului moldovenesc*”[4].

Etapa II. Cercetări realizate de către I. Niculiță

Schimbările care au survenit în R.S.S.M. la sfârşitul anilor 80 ai secolului XX au permis reluarea săpăturilor arheologice la situl de la Sobari. Astfel, în anul 1990 expediția Universității de Stat din Moldova, studenții căreia au îndeplinit stagiul de practică şi în campaniile anterioare, au reînceput cercetările la Sobari. Profesorul universitar dr. hab. Ion Niculiță a efectuat patru campanii de săpătură la situl Sobari în anii 1990 (secondat de T. Arnăut), 1991, 1993 (secondat de Al.

[4] S. Matveev, *Aspecte din activitatea Consiliului ştiințific pentru studiul complex al problemei „Relațiile slavo-volohe şi formarea poporului moldovenesc”*”, în ”Destin românesc”, serie nouă, II (XIII), nr. 1-2 (49-50), Chişinău, 2007, pp. 160-171.

https://biblioteca-digitala.ro

Popa) şi 1994 (secondat de V. Banaru)[5]. Din cauza conflictului armat de pe Nistru din anul 1992, cercetări arheologice la Sobari nu au fost desfăşurate. În această etapă cercetările au fost concentrate în zona incintei, unde a fost continuată studierea edificiului de piatră prin intermediul continuării secțiunii II, la care au fost ataşate şi doua anexe: IIa şi IIb.

Secțiunea II/1990. Cercetarea a avut drept obiectiv cercetarea peretelui estic al construcției de piatră, parțial identificat în anii 1965 şi 1971, dar care nu mai era *in situ*, fiind între timp extras ilicit de către localnici. A fost trasată o linie de pătrate de la nord spre sud, numerotarea cărora o continua pe cea din anii anteriori (28-34). A fost confirmată existența celei de a doua încăperi. Vestigiile acumulate nu diferă de cele recuperate de către Ė. Rikman.

Secțiunea II/1991. Cercetarea a avut drept scop evidențierea întregului perimetru al construcției de piatră. A fost trasată o casetă dreptunghiulară cu dimensiunile de 14×22 m, împărțită în 77 de pătrate a câte 4 m^2. Numerotarea o continua pe cea din anul 1990, începând cu numărul 28, fiind realizată dinspre nord spre sud şi de la vest spre est. Pe lângă materialul de construcție (pietre, cărămizi – circa 3.000 fragmente, țiglă – peste 4.000 fragmente) şi caliptere (circa 1.300 fragmente), au fost descoperite cuie de fier, bară de fier, fragmente de amfore, fragmente de sticlă. Construcția nu a putut fi conturată în întregime.

Caseta IIa/1993. Cercetarea a avut drept scop evidențierea întregului perimetru al construcției de piatră pe partea de sud-est. Pe latura de sud a fost trasată o casetă numită „a”, compusă din 8 pătrate, numerotate de la vest spre est: a1-a8. Ca rezultat au fost catalogate circa 6.000 de pietre, cărămidă pătrată şi dreptunghiulară care însumau 3.850 de fragmente şi 117 întregi, circa 900 fragmente de țiglă groasă şi 6.700 fragmente de țiglă subțire, cât şi 2.590 fragmente de caliptere. Lista vestigiilor o continuau 77 de fragmente ceramice, dintre care 68 de culoare roşietică şi doar 9 de culoare cenuşie. Piesele de inventar completează descoperirile din anul 1993, fiind prezente prin fragmente de sticlă, cuie de fier, monedă de argint, *stilum* din bronz, foiță de aur şi o bară de bronz. Au fost identificate mai multe baze de coloane, dar construcția nu a putut fi conturată în întregime.

Caseta IIa/1994. Cercetarea a avut drept scop evidențierea întregului perimetru al construcției în partea de sud a anexei „a”. Noua casetă avea dimensiunile de 2×20 m, pătratele fiind numerotate de la vest spre est: a11-a20. Au

[5] Ion Niculiță, Valeriu Bănaru, *Raport preliminar privind săpăturile arheologice din stațiunea de epocă romană de la Sobari din anul 1994*, în ”Cercetări arheologice în aria nord-tracă”, Bucureşti, 1995, pp. 492-507; I. Niculiță, A. Popa, *Prezență romană în zona nord-vest pontică*, Chişinau, 2000, pp. 48-60; Al. Popa, *Die Siedlung Sobari, Kr. Soroca (Republik Moldau)*, în ”Germania”, 75 (1997), S. 119-131. La această etapă din echipa de lucru, în diferiți ani, au făcut parte dr. I. Hâncu, T. Arnăut, A, Zanoci, V. Banaru, Al. Popa, Al. Perjaru, S. Matveev, A. Avdeev ş.a.

https://biblioteca-digitala.ro

fost cercetate şi pătratele a1-a3, rămase nesăpate din campania anterioară. Pe lângă materialul de construcție – pietre, cărămizi, țiglă şi caliptere –, au fost descoperite piese de inventar: cuie de fier, o mărgică de sticlă, o monedă de argint, un picior de amforă. Numărul bazelor de coloană a ajuns la 16.

Caseta IIb/1994. Scopul acestei cercetări a fost verificarea caracterului şi a conținutului straturilor culturale din incinta Cetățuii. Perpendicular pe latura sudică a careului a16 a fost trasată o tranşee cu dimensiunile de 2×70 m. Numerotarea carourilor s-a realizat dinspre nord spre sud – b1-b35. În limitele secțiunii, stratul cultural nu a fost identificat, în solul cercetat au fost descoperit un număr mic de materiale de construcție de la locuința de piatră, un număr redus de fragmente de vase lucrate la roata olarului şi un ac de bronz. Autorul cercetării conchide că lipsa stratului cultural în incintă ar indica asupra existenței în aceeaşi perioadă de timp a aşezării Sântana de Mureş-Černjachov şi a incintei de piatră.

Lipsa altor edificii de piatră în limita casetelor investigate, cât şi interesul sporit față de alte situri arheologice, a determinat abandonarea cercetărilor sitului de la Sobari.

În anul **2009** pe suprafața sitului a efectuat investigații geomagnetice echipa condusă de Gh. Postică şi Al. Popa, care au însumat o suprafață de circa 10.000 m^2, atât în zona incintei, cât şi la sud de ea. Suprafețele secțiunilor rămase neacoperite, cât şi sectorul crescut abundent cu arbuşti, nu au putut fi investigate. Ca rezultat, au fost identificate sectoare din ruinele incintei de piatră şi localizate mai multe complexe edificate probabil din lemn cu lipitură de lut[6].

După o întrerupere de aproape 20 de ani, în anul **2013**[7] cercetările sitului de la Sobari au fost reluate şi continuate în anul 2014[8] de către subsemnatul, investigațiile fiind concentrate în zona incintei de piatră pe sectoarele estic şi vestic, dar şi în partea sitului amplasată la sud de lacuri, unde până la acel moment nu fuseseră realizate săpături arheologice. Ca rezultat, s-au adus contribuții la înțelegerea elementelor de construcție a incintei şi a nivelului de locuite, atât în interiorul ei, cât şi pe alte sectoare ale sitului.

---

[6] Al. Popa, S. Musteață, V. Bicbaev, K. Rassmann, O. Munteanu, Gh. Postică, G. Sîrbu, *Rezultate preliminare privind sondajele geofizice din anul 2009 şi perspectivele folosirii magnetometriei în Republica Moldova*, în vol. ”Arheologia între ştiință, politică şi economia de piață”, Chişinău, 2010, pp. 145-157.

[7] S. Matveev, *Incinta de piatră de la Sobari (r. Soroca)*, în ”Sesiunea ştiințifică a Muzeului Național de Istorie a Moldovei (ediția a XXIII-a)”, 3-4 octombrie 2013, Program, Rezumatele comunicărilor, Chişinău, 2013, pp. 29-31; S. Matveev, *Situl de epocă romană Sobari şi problema fortificațiilor în cadrul culturii arheologice Sântana de Mureş-Černjachov*, în ”Acta Terrae Fogarasiensis”, II, Alba Iulia, 2013, pp. 35-48.

[8] S. Matveev, *Rezultatele preliminare ale cercetărilor arheologice de la Sobari din anul 2014*, în ”Sesiunea ştiințifică a Muzeului Național de Istorie a Moldovei (ediția a XXIV-a)”, 16-17 octombrie 2014, Program, Rezumatele comunicărilor, Chişinău, 2014, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

Г. Б. ФЕДОРОВ, *Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э.*, МИА, 89, 1960.

Sergiu MATVEEV, *Aspecte din activitatea Consiliului ştiinţific pentru studiul complex al problemei „Relaţiile slavo-volohe şi formarea poporului moldovenesc”*”, în ”Destin românesc”, serie nouă, II (XIII), nr. 1-2 (49-50), Chişinău, 2007, pp. 160-171.

IDEM, *Incinta de piatră de la Sobari (r. Soroca)*, în ”Sesiunea ştiinţifică a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (ediţia a XXIII-a)”, 3-4 octombrie 2013, Program, Rezumatele comunicărilor, Chişinău, 2013, pp. 29-31.

IDEM, *Rezultatele preliminare ale cercetărilor arheologice de la Sobari din anul 2014*, în ”Sesiunea ştiinţifică a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (ediţia a XXIV-a)”, 16-17 octombrie 2014, Program, Rezumatele comunicărilor, Chişinău, 2014, p. 31.

IDEM, *Situl de epocă romană Sobari şi problema fortificaţiilor în cadrul culturii arheologice Sântana de Mureş-Černjachov*, în ”Acta Terrae Fogarasiensis”, II, Editura ALTIP, 2013, pp. 35-48.

Sergiu MATVEEV, Adrian PELIVAN, *Ė.A. Rikman-destinul unui arheolog*, în ”Revista Arheologică”, serie nouă, vol. IX, nr. 2, Chişinău, 2013, pp. 279-289.

Ion NICULIŢĂ, A. POPA, *Prezenţă romană în zona nord-vest pontică*, Chişinau, 2000.

Ion NICULIŢĂ, Valeriu BĂNARU, *Raport preliminar privind săpăturile arheologice din staţiunea de epocă romană de la Sobari din anul 1994*, în ”Cercetări arheologice în aria nord-tracă”, Bucureşti, 1995, pp. 492-507.

Al. POPA, *Die Siedlung Sobari, Kr. Soroca (Republik Moldau)*, în ”Germania”, 75 (1997), S. 119-131.

Al. POPA, S. MUSTEAŢĂ, V. BICBAEV, K. RASSMANN, O. MUNTEANU, Gh. POSTICĂ, G. SÎRBU, *Rezultate preliminare privind sondajele geofizice din anul 2009 şi perspectivele folosirii magnetometriei în Republica Moldova*, în vol. ”Arheologia între ştiinţă, politică şi economia de piaţă”, Chişinău, 2010, pp. 145-157.

Э.А. РИКМАН, *Археологическая карта Молдавской ССР. Выпуск 5: Памятники сарматов и племён Черняховской культуры*, Кишинёв, 1975, pp. 64-66.

IDEM, *Поселение первых столетий нашей эры Собарь в Молдавии*, în ”Советская археология”, 1970 г., № 2, pp. 180-197.

https://biblioteca-digitala.ro

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Ėm. Rikman.

Fig. 2 – I. Niculiță.

Fig. 3 – Etapele cercetărilor sitului arheologic Sobari.

Fig. 4 – Schiță topografică cu localizarea schematică a sondajelor (1962-1994).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

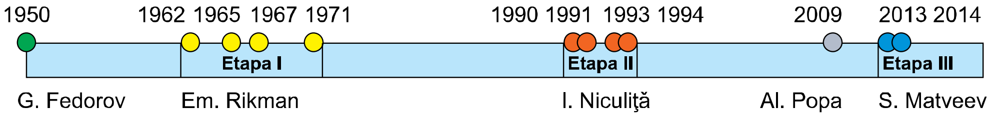

Fig. 3

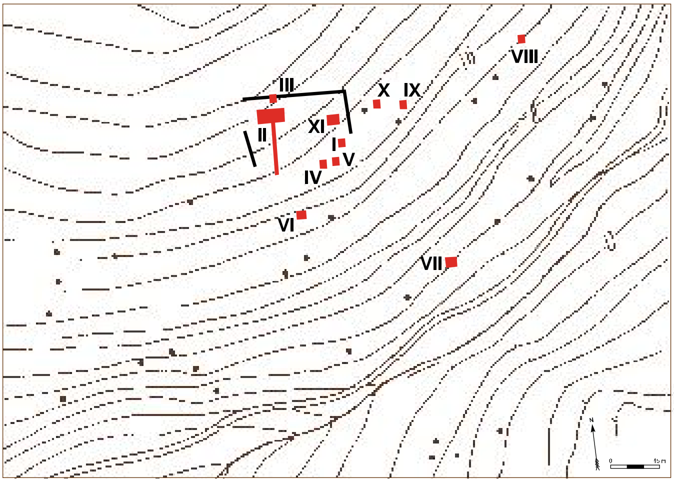

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

SPADE MEDIEVALE DESCOPERITE ÎN JUDEȚUL COVASNA

BORDI ZSIGMOND LÓRÁND
bordi_lorand@yahoo.com
Muzeul Național Secuiesc – Sf. Gheorghe

MEDIEVAL SWORDS DISCOVERED IN COVASNA COUNTY

ABSTRACT

In the past 150 years at the territory of modern Covasna county 18 swords were appeared, 16 of which are in the collections of various museums in the region.

Chronologically these swords are divided into three categories: swords from the first half of the 13th century (2 pcs.), those used in the period between the middle of the 13th century and the second of the 14th century (9 pcs.) and swords specific to the last decades of the 14th century and the first decades of the 15th century (5 pcs).

Because some of them have appeared besides human bones, they are considered to have appeared that they are findings from burials with weapons, which can regard as unique for the late Middle Age period. Newer researches have come to challenge this assumption, leading to the conclusion that the fact that almost all the specimen were discovered at a relatively large distance from the settlements, these weapons came into the ground with the equipment of warriors who fled in forests and perished of wounds, in the time of the military conflicts that occurred in the area during the 13th century respectively the first decades of the 15th century.

Keywords: sword, burial with weapon, ottoman invasion.

În ultimii 150 de ani pe teritoriul județului Covasna au fost descoperite 18 spade, care au îmbogățit panoplia armelor medievale din Transilvania (Fig. 1). Caracteristica principală a acestor descoperiri, este faptul că toate provin din colecții particulare sau au fost găsite incidental, de către persoane nespecializate, ceea ce a creat lacune privind locul descoperirii şi păstrării lor în sol. Chiar şi în cazurile în care arheologii s-au putut deplasa la fața locului, acestea erau deja distruse de lucrările care au dus la descoperirea spadelor.

16 dintre ele se găsesc în colecțiile Muzeului Național Secuiesc (12 exemplare în colecția de la sediul din Sf. Gheorghe, două în colecția Muzeului

https://biblioteca-digitala.ro

Depresiunii Baraolt de la Baraolt[1] şi una în colecţia Muzeului *Haszmann Pál* de la Cernat[2]). Cea de-a şaisprezecea piesă, o spadă descoperită în Pădurea Rica de lângă Racoşul de Sus, a intrat în colecţiile Muzeului de la Odorheiu Secuiesc, datorită faptului că în momentul descoperirii sale, în secolul al XIX-lea, Depresiunea Baraolt făcea parte din judeţul Odorhei.

Alături de spadele păstrate în colecţiile diferitelor instituţii muzeale, dispunem de informaţii cu privire la alte piese a căror descoperire a fost documentată, dar care au dispărut între timp.

Prima, o spadă despre a cărei soartă nu se ştie nimic de şapte decenii[3], a fost descoperită în anul 1943 la Sf. Gheorghe, pe malul stâng, estic al Oltului, într-o carieră de nisip de pe platoul Eprestető (Fig. 2). Pe baza informaţiilor oferite de către muncitorii care au făcut descoperirea, ea făcea parte din inventarul unui mormânt de inhumaţie, orientat est-vest, alături de un vârf de lance. În mormânt, alături de rămăşiţele defunctului se găseau şi oseminte de cal[4]. Spada păstrată în condiţii de conservare bune (Fig. 2/4) avea o lungime totală de 81,5 cm, din care lama, lată de 5 cm, reprezintă 75,5 cm. Mânerul (Fig. 2/3) prevăzut cu două orificii de fixare avea lungimea de 6 cm. Garda (Fig. 2/1-2), lungă de cca. 8, cm era turnată din bronz, având forma unui cilindru central din care evoluează două aripioare prismatice cu capătul îngroşat şi curbat către partea frontală. Partea frontală a gărzii a fost ornamentată cu caneluri şi creste realizate prin turnare, în timp ce partea posterioară este netedă. Publicaţiile mai vechi încadrau spada în secolele V-VII d.Chr., punând-o în relaţie cu populaţia gepidă din Transilvania[5], în timp ce cercetările de ultimă oră o atribuie mediului bizantin şi o datează pentru secolele IX-XI[6].

Cea de-a doua piesă, ale cărei dimensiuni nu ne sunt cunoscute, a fost descoperită în anul 1977, împreună cu un schelet uman şi un pinten, în hotarul

---

[1] Bordi Zsigmond Lóránd, *Középkori kardok a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben*, în "Acta Siculica", Sf. Gheorghe, 2008, pp. 241-265.

[2] Mulţumesc şi cu această ocazie d-lui Haszmann Pál, care mi-a atras atenţia asupra spadei aflate în colecţia secţiei conduse de către domnia sa.

[3] Spada, contrar celor menţionate de diferitele lucrări de specialitate, nu a intrat în colecţia Muzeului Naţional Secuiesc, deoarece, după ce a fost documentată, ea a fost restituită proprietarului carierei de nisip, Simonffy Mária, văduva lui Csutak Vilmos, fost custode al muzeului. Din informaţiile de care dispunem, piesa s-a pierdut în ultimii ani ai războiului sau la scurt timp după încheierea acestuia.

[4] Székely Zoltán, *Sepsiszentgyörgy története a középkor végéig*, Jókai-nyomda, Sepsiszentgyörgy, 1948, pp. 61-62.

[5] *Ibidem*, pp. 63-64.

[6] Zeno-Karl Pinter, *Sabia şi spada medievală în Transilvania şi Banat (secolele IX-XIV)*, Editura Banatica, Reşiţa, 1999, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro

localității Zagon, cu ocazia surpării malului unei movile[7]. Spada, datată pentru secolele XII-XIII, a dispărut la scurt timp după descoperire, soarta sa fiind necunoscută până în prezent.

1. Cel mai timpuriu exemplar al colecției[8], a fost descoperit în jurul deceniului opt al secolului al XIX-lea în perimetrul localității Micloşoara. Locul, data şi condițiile descoperirii nu sunt cunoscute (Fig. 3), ştiindu-se doar că aceasta a fost donată Colecției de la Imeni (predecesoarea Muzeului Național Secuiesc), de către un anume Simon Sámuel înainte de anul 1879[9].

Arma, care s-a păstrat în condiții de conservare relativ bune (Fig. 3/1), lipsindu-i doar vârful[10], are în prezent lungimea maximă de 105,2 cm şi greutatea de 1,400 kg. Lama, lungă de 86,7 cm, este lată de 5,1 cm lângă gardă şi se îngustează către vârf, ajungând în regiunea rupturii la 3,6 cm. Pe circa 80% din lungimea lamei se poate observa o şănțuire mediană dublă, lată de 9 mm şi adâncă de 1,2 mm. Ambele suprafețe ale lamei au fost decorate cu câte un motiv incrustat, constând dintr-o floare (pe una din părți o floare cu patru petale, iar pe cealaltă una cu opt petale) cu două frunze alungite, care evoluează din câte un triunghi cu laturile arcuite (Fig. 3/3-4).

Spada a fost prevăzută cu o gardă dreaptă, lungă de 24,2 cm, având o secțiune pătrată (1×1 cm) cu colțurile teşite. Mânerul, lung de 10,6 cm, are grosimea de 0,6 cm, evoluând de la lățimea de 2,6 cm lângă gardă, până la 1,5 cm în regiunea butonului. Acesta din urmă are forma aproximativă a unui sector circular cu vârf rotunjit, având deschiderea de 84° şi raza de 5,8 cm (Fig. 3/2). Greutatea piesei, cu grosimea de 3,8 cm la bază, respectiv 1,4 cm la vârf, este de 0,49 kg.

Lama spadei prezintă analogii cu lamele spadelor descoperite la Coroi[11], Bâtca Doamnei[12], respectiv o spadă din *Transilvania* aflată la sfârşitul secolului al

---

[7] Valeriu Cavruc (redactor), *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, Tipografia Cova, Sf. Gheorghe, 1998, p. 159; Székely Zoltán, *Spade din feudalismul timpuriu din sud-estul Transilvaniei*, în vol. "Corespondență arheologică", redactor: Székely Zsolt, Braşov, 2006, p. 55.

[8] Colecția Muzeului Național Secuiesc (în continuare, MNS), Nr. inv. I. 233.

[9] Nagy Géza, *A Székely N. Múzeum ismertetése*, în "A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője", I, Sepsiszentgyörgy, 1891, p. 59.

[10] Nu dispunem de date privind faptul că vârful a fost rupt deja în momentul descoperirii, nefiind exclus faptul ca deteriorarea lamei să se datoreze ca şi în cazul majorității celorlalte piese zelului organelor Ministerului Afacerilor Interne din perioada comunistă, care le-au rupt vârfurile din motive de securitate.

[11] Z.-K. Pinter, *op. cit.*, pp. 131-132, Pl. 39-b.

[12] Constantin Matasă, Ioana Zamoşteanu, Mihai Zamoşteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, în "Materiale şi Cercetări Arheologice", VII, Bucureşti, 1959, p. 347.

https://biblioteca-digitala.ro

XIX-lea în colecția Societății Muzeului Ardelean de la Cluj[13]. Lamele robuste, cu tăişurile uşor convergente, prevăzute cu şănțuire mediană pe două treimi sau trei sferturi ale lungimii, sunt considerate relativ timpurii, avându-şi originile în mediul normand de la începutul mileniului. În tipologia realizată de către Z. Pinter, aceste lame sunt incluse în tipurile D, datate pentru secolul al XIII-lea[14].

Analogiile butonului se regăsesc în cazul a câtorva descoperiri din România (Dejan[15], Coroi[16]), respectiv în cazul spadei descoperite la Myjava, în Slovacia[17], apărând de asemenea pe scena crucificării de pe o frescă datată în jurul anului 1260 din mănăstirea Sopoćani de lângă Novi Pazar, din sud-estul Serbiei[18], dar şi pe statuia lui Herman I de Meissen din domul de la Naumburg, datată în jurul anului 1255 (Fig. 19/1). În lucrările de specialitate acest buton este identificat sub diferite denumiri (tipul E la Oakeshott[19], forma 6 la Pinter[20], respectiv tipul E1 la Aleksić[21]), datate toate pentru prima jumătate a secolului al XIII-lea.

2. O spadă relativ asemănătoare cu cea precedentă. În anul 1949, la cca. 300 m de capătul nordic al localității Săsăuşi (Fig. 4), pe malul sudic al albiei pârâului Estelnic[22], în timpul lucrărilor de reamenajare a drumului (DN 11) a fost descoperit un schelet uman, aflat la 2 metri adâncime, având lângă el o spadă şi un coif de fier. În colecția Muzeului Național Secuiesc a ajuns doar partea superioară a spadei (Fig. 4/1)[23], donatorul Incze Sándor neputând oferi informații cu privire la alte piese de inventar, nici despre vârful lamei, respectiv coiful care au fost distruse în timpul excavării[24].

Lungimea totală a fragmentului de spadă este de 83 cm. Lama puternic corodată s-a păstrat cu o lungime de 63 cm, având lățimea de 5,2 cm, respectiv

---

[13] Szendrei János, *Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon,* Budapest, 1896, Nr. Cat. 184, pp. 64, 66.
[14] Z.-K. Pinter, *op. cit.*, p. 95.
[15] *Ibidem*, p. 132, Pl. 39-a.
[16] Vezi nota 10.
[17] Alexander Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9.bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei*, in ”Slovenská Archaeológia”, XXIV, 2, p. 257.
[18] Marko Aleksić, *Mediaeval Swords from Southeastern Europe. Material from 12th to 15th Century*, Belgrad, 2007, pp. 41-42.
[19] Ewart Oakeshott, *Archaeology of Weapons*, London, 1960, p. 225, fig. 106.
[20] Z.-K. Pinter, *op. cit.*, Pl. 32.
[21] M. Aleksić, *op. cit.*, pp. 23, 41-44.
[22] Identificarea locului descoperirii a fost posibilă abia în urma consultării hărților contemporane, fiind îngreunată de faptul că localitatea – azi înglobată în municipiul Tg. Secuiesc – s-a extins în cursul ultimelor şase decenii.
[23] Colecția MNS, Nr. inv. I. 229 (Nr. inv. vechi. 14.529).
[24] Székely Zoltán, *Raport despre cercetările arheologice efectuate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe în anii 1945-1953*, în ”Almanah 1878-1953”, Redactor: Székely Zoltán, Tg. Mureş, 1955, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro

grosimea de 4,5 mm lângă gardă. Lama s-a îngustat şi subţiat treptat spre vârf, astfel încât în regiunea rupturii ea are lăţimea de 4,7 cm, respectiv grosimea de 2 mm. Lama, pe a cărei suprafaţă nu se mai pot observa urmele şănţuirii mediane, a fost decorată pe ambele laturi cu câte o cruce cu talpă (cruce *teutonică*), încrustată (Fig. 4/3). Garda lungă de 25,2 cm, a fost realizată dintr-o bară de fier având secţiune pătrată (14×8 mm) în partea centrală, respectiv circulară (Ø = 8 mm) la capete. Mânerul lung de 11,5 cm, are lăţimea de 2,9 cm în regiunea gărzii, îngustându-se treptat spre capăt (2,1 cm). Spada a fost prevăzută cu un buton masiv, de formă pentagonală, înalt de 7,6 cm şi lat de 7,7 cm, având o grosime de 2,8 cm la bază (Fig. 4/2).

Datorită gradului de degradare avansată a lamei, aceasta nu poate contribui la datarea piesei, singurul element utilizabil în acest sens fiind butonul. Acesta din urmă este înrudit cu butonul spadei de la Micloşoara, fiind o apariţie relativ rară în cadrul descoperirilor cunoscute, fiind documentată doar pe spada din *Transilvania*[25] şi spada descoperită în râul Ljubljanica în apropiere de Ljubljana, în Slovenia, datate în perioada cuprinsă între sfârşitul secolului al XII-lea şi prima jumătate a secolului al XIII-lea[26]. Acest tip de buton este cunoscut şi din arta plastică medievală, apărând şi pe statuia lui Dietrich von Brena din domul de la Naumburg (Fig. 19/2).

Butonul încadrat în tipul F atât de Oakeshott[27], cât şi de către Aleksić[28], este datat pentru prima jumătate a secolului al XIII-lea.

Cele două spade care se încadrează în categoria spadelor pentru „o singură mână”, utilizate cu precădere pentru lovire şi într-o mai mică măsură pentru împuns, sunt arme specifice primei jumătăţi al secolului al XIII-lea. Bibliografia de specialitate mai veche leagă spadele cu acest tip de buton de Transilvania şi le pune în legătură cu populaţia săsească[29], în timp ce mai nou este acceptat specificul lor Transilvănean, fără a li se atribui un caracter etnic[30].

Cea de a doua categorie a spadelor medievale covăsnene, cea mai numeroasă parte a colecţiei, este reprezentată de spadele prevăzute cu butoane având forma unor trunchiuri de con lipite la bază.

[25] Szendrei J., *op. cit.*, p. 66.
[26] M. Aleksić, *op. cit.*, p. 181.
[27] E. Oakeshott, *op. cit.*, p. 225, fig. 106.
[28] M. Aleksić, *op. cit.*, p. 44.
[29] Nagy Géza, *Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon*” in ”Archaeológiai Értesítő”, 16, p. 356; Robert Forrer, *Schwerter und Schwertknauft. Die Sammlung Carl von Swarzenberg-Bergenz*, Leipzig, 1905, p. 17.
[30] Z.-K. Pinter, *op. cit.*, p. 131.

https://biblioteca-digitala.ro

3. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Pădurea Rica[31], aflată la cca. 5 km spre nord-vest de localitatea Racoşul de Sus (Fig. 5), a fost descoperită într-o locație şi condiții necunoscute o spadă, care a ajuns în colecția Colegiului de la Odorheiu Secuiesc, de unde a trecut în patrimoniul Muzeului *Haáz Rezső* din localitate[32]. Spada, având o lungime maximă de 108 cm şi greutatea de 1,150 kg, s-a păstrat în condiții relativ bune, putându-se observa doar câteva ciobituri ale tăişului (Fig. 5/1). Lama, lungă de 91,5 cm, este lată de 4,5 cm în regiunea gărzii, cu tăişurile evoluând convergent către vârf, şi a fost prevăzută cu o şănțuire mediană lată de 0,9 cm, care se extinde pe cca. 55% din lungimea ei. Mânerul, lung de 11,2 cm, are lățimea de 3 cm lângă gardă, îngustându-se în regiunea butonului. Garda, lungă de 21,5 cm, are secțiunea circulară, cu diametrul de 0,85 cm, capetele sale îngroşându-se în formă de pâlnie, atingând diametrul de 1,4 cm. Butonul oval (5,6×5 cm), cu grosimea de 4 cm şi greutatea de cca. 0,415 kg, este format din două trunchiuri de con, care evoluează dintr-un cilindru central (Fig. 5/2).

4. În anul 1933, un păstor a descoperit într-o cavitate a solului din apropierea Cetății Kincsás, aflată la cca. 1 km de Vârful Bodoc (Fig. 6), o spadă, pe care a dat-o preotului din Bodoc, care la rândul său a donat-o Muzeului Național Secuiesc[33].

Arma, având lungimea maximă de 98 cm şi greutatea de 1,05 kg, s-a păstrat în condiții de conservare relativ bune, apărând doar două ciobituri de mari dimensiuni pe tăiş, respectiv îi lipsindu-i vârful degradat pe parcursul timpului şi deteriorat în cursul restaurării (Fig. 6/1).

Lama, lungă de 80 cm, are lățimea de 4,7 cm în regiunea gărzii, cu tăişurile convergente, ajungând la 3,8 cm în regiunea ruptă. Pe suprafața ei se poate observa o şănțuire mediană lată de 1,2 cm, care acoperă cca. 90% din lungime. Garda, lungă de 19 cm, este dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite în partea centrală, devenind circulară în zona centrală a aripilor (Ø 0,85 cm) şi îngroşându-se în formă de pâlnie către capete, unde atinge diametrul de 1,5 cm. Mânerul lung de 11 cm, are lățimea de 2,9 cm în regiunea gărzii, îngustându-se către capăt. Butonul circular – cu diametrul de 5,4 cm şi grosimea de 3,6 cm, având greutatea de 0,392 kg –, este format din două trunchiuri de con, aşezate spate în spate, pe un corp central cilindric (Fig. 6/2).

5. O spadă de aceeaşi factură cu cele precedente a fost descoperită în perioada interbelică în albia râului Cormoş, pe teritoriul localității Brăduț (Fig. 7)[34].

---

[31] Toponimul acoperă un piemont împădurit de cca. 5 km^2, situat între pârâurile Rica şi Nadeş.
[32] Colecția Muzeului *Haáz Rezső* din Odorheiu Secuiesc, Nr. inv. 1.850/v.92.
[33] Colecția MNS, Nr. inv. I. 237 (Nr. inv. vechi 8.167).
[34] Bordi Zs. L., *op. cit.*, p. 243.

https://biblioteca-digitala.ro

Arma a intrat pentru început în posesia negustorului Ottrobán Nándor, ajungând ulterior în colecția Kászoni Gáspár, ca în prezent să se afle împreună cu celelalte piese ale colecției în patrimoniul Muzeului Depresiunii Baraolt de la Baraolt[35].

Spada, păstrată în condiții de conservare destul de precare (Fig. 7/1), prezentând pe toată suprafața sa urme de coroziune şi n-a beneficiat de restaurare şi conservare, are lungimea maximă de 103,6 cm şi greutatea de 0,955 kg.

Lama, cu lungimea de 86,6 cm şi lățimea de 4 cm în zona gărzii, are tăişurile uşor convergente şi vârful rotunjit. Pe suprafața acoperită de rugină nu se poate observa şănțuirea mediană. Garda, căreia îi lipseşte unul dintre capete, are în prezent 17,3 cm, dar original avea cca. 20-21 cm, are secțiunea dreptunghiulară cu colțurile rotunjite în partea centrală (0,8×1,1 cm) şi devine circulară cu capetele lățite în formă de pâlnie (1,1 cm). Garda lungă de 11,4 cm are lățimea de 2,8 cm lângă gardă, îngustându-se până la 1,9 cm în regiunea butonului. Acesta din urmă, format din două trunchiuri de con, aşezate spate în spate pe un corp central cilindric, are formă ovală (5,6×5,3 cm) şi grosimea de 3,5 cm, cu o greutate de cca. 0,388 kg (Fig.. 7/2).

6. O a patra spadă cu caracteristici aproximativ asemănătoare cu cele precedente a fost descoperită în condiții necunoscute din localitatea Ojdula (Fig. 8), aflându-se în prezent în colecția Muzeului *Haszmann Pál* de la Cernat[36]. Spada, păstrată în condiții de conservare relativ bune, cu vârful rupt din motive de securitate după intrarea în muzeu (Fig. 8/1), are în prezent lungimea maximă de 111 cm şi o greutate de cca. 1,260 kg.

Lama, cu tăişurile uşor convergente, având şănțuire mediană lată de 0,95 cm pe cca. 60% din lungime, este lungă de 90,5 cm şi are o lățime de 4 cm în regiunea gărzii. Garda, lungă de 22 cm, este circulară în secțiune, cu capetele îngroşate în formă de pâlnie, având diametrul de 1,6 cm (Fig. 8/2). Mânerul lung de 12,7 cm, are lățimea de 2,8 cm lângă gardă, cu laturile aproximativ paralele, convergând doar pe ultima cincime în regiunea butonului. Butonul de formă aproximativ circulară, cu diametrul de 6-6,2 cm, grosimea de 3,8 cm şi greutatea de 0,527 kg, este format din două trunchiuri de con asimetrice, aşezate spate în spate pe un corp central cilindric (Fig. 8/2).

7. O a cincea spadă de acest tip a fost descoperită în anul 1912 în pădurea *Ciumernicel* (Kiscsemernek), aflată la cca. 1 km spre est de Sita Buzăului din Depresiunea Întorsura Buzăului (Fig. 9)[37]. Spada[38], păstrată în condiții relativ bune,

[35] Colecția Muzeului Depresiunii Baraolt, Nr. inv. BEvM IV. 21.
[36] Informațiile cu privire la această spadă inedită provin de la Haszmann Pál, fostul conducător al instituției.
[37] Bordi Zs. L., *op. cit.*, p. 243.
[38] Colecția MNS, Nr. inv. I. 230 (Nr. inv. vechi 4.744).

https://biblioteca-digitala.ro

având vârful rupt din motive de securitate şi garda pierdută, are lungimea maximă de 97 cm şi greutatea de 1,200 kg (Fig. 9/1).

Lama, cu tăişurile uşor convergente, lungă de 77,8 cm şi lată de 5,4 cm, purta şănțuire mediană lată de 1,2 cm pe 85% din lungime. Ea este decorată cu motiv incizat format din câte o cruce înscrisă într-o pereche de cercuri concentrice aflate la 16,8 cm de la umărul mânerului (Fig. 9/3-4). Dintr-o scrisoare din perioada interbelică aflăm că spada era prevăzută cu o gardă dreaptă de formă şi secțiune necunoscută, lungă de 22,2 cm[39]. Mânerul spadei a avut o lungime de 13,5-14 cm, cu lățimea de 3 cm lângă umăr şi îngustându-se spre buton. Acesta din urmă avea înălțimea de 5,2 cm, lățimea de 5,5 cm şi grosimea de 4,1 cm, cu o greutate de 0,436 kg, având forma butoanelor spadelor descrise mai sus (Fig. 9/2).

8. Ultima spadă din categoria celor cu buton bitronconic dublu, provine de pe teritoriul municipiului Sf. Gheorghe, descoperit într-un punct (Fig. 10), condiții şi la o dată necunoscută, care a intrat în colecția Muzeului Național Secuiesc ca donație a văduvei lui Vajna Tamás în perioada premergătoare Primului Război Mondial[40]. Spada, cu vârful rupt, păstrată în condiții de conservare bune, are lungimea maximă de 113,2 cm şi o greutate de 1,596 kg (Fig. 10/1).

Lama lungă de 94,7 cm, cu tăişurile convergente, are lățimea de 5,8 cm lângă gardă. Pe 70% din lungimea ei se poate observa o şănțuire mediană lată de 1,4 cm şi adâncă de 0,2 mm, al cărui capăt dinspre vârf este decorat cu câte o floare de crin stilizată. Pe ambele laturi, pe toată lungimea şănțuirii, a fost săpată câte o inscripție, indescifrabilă datorită degradării (Fig. 10/3-4). Garda simplă, în formă de vergea, este lungă de 24,4 cm, fiind circulară în secțiune, cu un diametru de 0,8 cm. Mânerul este lung de 12,3 cm şi are lățimea de 2,8 cm lângă gardă. Spada a fost prevăzut cu un buton format din două trunchiuri de con puse spate în spate, cu înălțimea de 5,7 cm, lățimea de 5,3 cm şi grosimea de 4 cm, respectiv o greutate de 0,45 kg (Fig. 10/2).

Spadele cu buton bitronconic sunt cele mai des întâlnite în Transilvania, ele fiind cunoscute din descoperirile făcute la Sighişoara, Bucova, Făgăraş, Timişoara, Alba Iulia, Hamba[41], respectiv Sâncraiu de Mureş[42]. Din reprezentările de spade medievale, spade cu butoane de acest tip apar pe statuia lui Eckehard al II-lea de Meissen, din domul de la Naumburg, datată în jurul anului 1255 (Fig. 19/3), pe

[39] La punctul nr. 6 în scrisoarea cu privire la colecția de spade a muzeului, din 30 decembrie 1937, a directorului executiv al MNS, Felszeghi István, către preşedintele *Casei Naționale Regina Maria* din Piatra Neamț; Arhiva MNS Nr. 297–1937.
[40] Colecția MNS, Nr. inv. I. 238; Bordi Zs. L., *op. cit.*, p. 243.
[41] Z.-K. Pinter, *op. cit.*, pp. 134-142, Pl. 41-42.
[42] Zrinyi Andrei, *Repertoriul localităților din județul Mureş cu descoperiri arheologice din secolele IV-XIII e. n.*, în "Marisia", V, 1976, p. 146, Pl. LXXXIV-b.

https://biblioteca-digitala.ro

piatra de mormânt a unui cavaler, datat pentru prima jumătate a secolului al XIV-lea, păstrat în biserica evanghelică din Bistrița[43] (Fig. 19/4), domină reprezentările de spade din miniaturile *Cronicii Pictate*, realizată în jurul anului 1360 (Fig. 19/5), respectiv pe scena de bătălie de pe o pafta descoperită într-un mormânt cuman la Kigyóspuszta în Ungaria (Fig. 19/6), datat pentru mijlocul secolului al XIII-lea[44].

Spadele de acest tip au fost încadrate de către Oakeshott în tipul XII, utilizat în perioada 1180-1320, în timp ce despre butoanele incluse în tipul I afirmă că acestea au fost foarte populare în Evul mediu, fiind utilizate în perioada cuprinsă între 1180-1500. Dacă pentru gărzile simple în formă de vergea (Oakeshott forma 1), ca şi cea cu care este echipată spada de la Sf. Gheorghe, afirmă că ele au fost forme comune din secolul al X-lea până în perioada Renaşterii, pe cele cu capătul evazat (Oakeshott forma 1) le datează pentru perioada 1200-1350[45]. A. Ruttkay încadra spadele prevăzute cu astfel de butoane în tipul XVI, datându-le pentru secolele XIII-XIV[46]. Z.-K. Pinter a realizat o tipologie mai nuanțată a spadelor de acest tip, încadrându-le în tipul VIII, evidențiind subtipul VIIIa – cele cu butoane formate din două trunchiuri de con opuse (tipul 7) –, respectiv subtipul VIIIb – cele care au un corp central cilindric (tipul 8) –, considerând că primul subtip care apare pe lame mai robuste, cu tăişurile paralel, este mai timpuriu (mijlocul secolului al XIII-lea), iar cel de-al doilea poate fi datat din ultimul sfert al secolului al XIII-lea până spre jumătatea secolului al XIV-lea[47].

Cele cinci spade prezentate mai sus fac parte din categoria spadelor de cavalerie pentru o singură mână, care deşi au aplicate două tipuri de butoane cu datări diferite, datorită lamelor cu tăişul convergent şi şănțuiri înguste, care acoperă mai mult de 75% din lungime, trebuiesc datate pentru secolul al XIV-lea.

9. În anul 1916 văduva fostului primar al oraşului Sf. Gheorghe, Gödri Ferenc, a donat Muzeului Național Secuiesc o spadă descoperită într-un loc necunoscut de pe teritoriul județului Trei-Scaune din aceea vreme (Fig. 11)[48].

Spada, care s-a păstrat întreagă şi în condiții de conservare foarte bune, are lungimea maximă de 113 cm şi greutatea de 1,298 kg (Fig. 11/1). Lama, lungă de 94,5 cm, având lățimea maximă de 4,5 cm, cu tăişurile uşor convergente, până în apropierea vârfului rotunjit, poartă o şănțuire mediană lată de 1,3 cm pe 80% din

---

[43] Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 166, fig. 143.
[44] Toth Zoltán, *La boucle de Kígyospuszta*, in ”Archaeologiai Értesítő”, III, 4, 1-2, 1943, p. 183; Éri István, *Adatok a kígyóspusztai csat értékeléséhez*, in ”Folia Archaeologica”, 8, 1956, p. 137.
[45] E. Oakeshott, *op. cit.*, pp. 203, 224-225, 232.
[46] A. Ruttkay, *op. cit.*, pp. 259-260.
[47] Z.-K. Pinter, *op. cit.*, pp. 137, 142.
[48] Colecția MNS, Nr. inv. 234 (Nr. inv. vechi 6.176); Bordi Zs. L., *op. cit.*, p. 244.

https://biblioteca-digitala.ro

lungime. Garda lungă de 22,5 cm este circulară în secțiune (Ø 1 cm), iar capetele ei se evazează în formă de pâlnie, după o nervură. Mânerul lung de 12 cm, are lățimea de 2,5 cm lângă gardă şi se îngustează către buton până la 1,3 cm. Butonul spadei este format dintr-un disc central de formă ovală (5,6×5,9 cm), din care evoluează pe ambele laturi câte un disc tronconic plat, până la grosimea de 2,8 cm (Fig. 11/2-3).

Spada poartă inscripții săpate pe ambele laturi ale lamei în şănțuirea mediană. Pe una din laturi apare o inscripție formată din şapte caractere înscrise între două cruci (Fig. 11/3), în timp ce pe cealaltă latură se găseşte un grup de 14 caractere înscrise între două litere R de mari dimensiuni (Fig. 11/4). Caracterul relativ şters al semnelor, respectiv lipsa unor analogii concludente, nu ne permit descifrarea celor două inscripții, dar pe baza formei literelor (unele sunt întoarse), respectiv a aranjamentului relativ haotic al lor, se poate presupune că inscripția a fost copiată de pe o altă armă într-un atelier local.

În materialul arheologic din Transilvania nu sunt publicate spade cu acest tip de buton, o oarecare asemănare apărând doar în cazul unei spade pentru o singură mână, cu garda simplă în formă de vergea, descoperită în albia Dunării, la Ercsi, în Ungaria[49].

Probabil datorită acestui fapt, butonul nu apare în tipologia lui A. Ruttkay. În cea realizată de către Z.-K. Pinter apare forma 9, în tip ce spada exemplificată, un exemplar descoperit la Oradea, are butonul oval şi mai masiv[50], fiind un exemplar mai greu, pentru două mâini. E. Oakeshott data spadele de acest gen în tipul XIII, utilizat în perioada 1280-1320, iar butonul în tipul J, utilizat cu precădere în perioada 1250-1400[51]. În tipologia realizată de către M. Aleksić butonul este încadrat în tipul K[52], dar la descriere este exemplificat un buton de pe o spadă descoperită la Višnjica, lângă Belgrad, a cărei formă diferă de cea care apare pe planşa tipologică[53].

Spada se încadrează în tipul celor pentru o singură mână, utilizată mai degrabă pentru lovit decât pentru împuns, care poate fi datată datorită lamei cu tăişuri convergente şi şănțuirea mediană pe 80% din lungime, a gărzii cu capăt evazat şi decorat cu nervură, respectiv a butonului, care pare a fi o formă evoluată din cele cu corp cilindric central, cel mai probabil din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Datarea este întărită şi de monumentul funerar al lui Philippe d'Artois, conte de Eu (1358-1397), participant la bătălia de la Nicopole, aflat în cripta

[49] Pandula Attila, *Viselet, fegyverek*, in Kristó Gyula, *Az Anjou-kor háborúi*, Budapest, 1988, p. 228, fig. 4.
[50] Z.-K. Pinter, *op. cit.*, p. 98, Pl. 32; pp. 148-149, Pl. 46-b.
[51] E. Oakeshott, *op. cit.*, pp. 203, 225.
[52] M. Aleksić, *op. cit.*, p. 25, fig. 1.
[53] *Ibidem*, pp. 54-55, fig. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

capitlului Notre-Dame et Saint-Laurent din Eu (Franța), unde apare reprezentată o spadă prevăzută cu un buton asemănător (Fig. 11/5).

Lista descoperirilor de spade este întregită de două piese care, datorită butoanelor cu care au fost echipate, având forma de măciulie realizată din şase trunchiuri de con lipite la bază, reprezintă descoperiri unicat, care pentru moment par să fie specifice zonei.

10. În deceniul nouă al secolului al XIX-lea, în pădurile de lângă Pava (azi înglobat în Zăbala) a fost descoperită o spadă (Fig. 12), care a fost cumpărată de către Cserey Jánosné Zathureczky Emilia, fondatoarea Muzeului Național Secuiesc, şi donată muzeului în toamna anului 1885[54]. Spada, nedecorată, păstrată întreagă, în condiții de conservare relativ bune, prezentând doar deteriorări din cauza ciobirii tăişului, are lungimea maximă de 103,3 cm, respectiv greutatea de 1,352 kg (Fig. 12/1).

Lama lungă de 83,5 cm – având lățimea maximă de 4,4 cm, cu tăişurile foarte uşor convergente şi vârf rotunjit –, poartă o şănțuire mediană lată de 1,2 cm pe 90% din lungime. Garda simplă, în formă de vergea, este lungă de 27 cm, având secțiune pătrată, cu colțurile teşite (0,7×0,7 cm). Mânerul are lungimea de 13,3 cm, respectiv o lățime de 2,9 cm lângă gardă, îngustându-se constant spre capăt. Butonul masiv – înalt de 5,3 cm, lat de 5,5 cm şi gros de 5,6 cm –, este format din şase trunchiuri de con lipite la bază, având greutatea de 0, 524 kg (Fig. 12/3).

11. A doua spadă cu butonul în formă de măciulie, a fost descoperită la o dată necunoscută în Pădurea Godra, situată la cca. 8 km nord-vest de localitatea Vârghiş (Fig. 13), care împreună cu celelalte obiecte din colecția Kászoni, din care făcea parte, a intrat în patrimoniul Muzeului Depresiunii Baraolt[55]. Spada, fără urme vizibile de decor, ruptă în două şi conservată în condiții relativ slabe, este lungă de 100,5 cm şi cântăreşte 1,440 kg (Fig. 13/1).

Lama, lungă de 82,5 cm şi lată de 5,6 cm, are tăişurile ciobite în câteva locuri, convergente, cu vârful rotunjit. Şănțuirea mediană, lată de 1,2 cm, apare pe 77% din lungimea lamei. Garda simplă, în formă de vergea, are secțiunea circulară (Ø 1,4 cm) şi este lungă de 20 cm. Mânerul lung de 11,5 cm, are lățimea de 2,8 cm în regiunea gărzii şi se îngustează spre buton. Butonul, format din şase trunchiuri de con lipite la bază, este înalt de 5,3 cm, lat de 5,7 cm şi gros de 5,7 cm, cântărind 0,550 kg (Fig. 13/2).

Ambele se încadrează în categoria spadelor pentru o singură mână, utilizate în egală măsură pentru împuns şi lovit. În bibliografia consultată nu am găsit analogii pentru butoanele cu care au fost prevăzute. Singurul element de datare a

---

[54] Colecția MNS, Nr. inv. 203 (Nr. inv. vechi 122/1885); Bordi Zs. L., *op. cit.*, p. 244.
[55] Colecția Muzeului Depresiunii Baraolt, Nr. inv. BEvM IV. 22; Bordi Zs. L., *op. cit.*, p. 245.

https://biblioteca-digitala.ro

lor este lama cu tăişul convergent şi şănţuiri înguste, care acoperă mai mult de 75% din lungime, şi care permit o datare pentru secolul al XIV-lea, probabil a doua jumătate a acestuia.

Ultimele exemplare sunt spade unice în felul lor, care nu alcătuiesc o serie tipologică asemănătoare celor precedente.

12. Cea mai mare (lungime maximă 116,5 cm) şi mai grea (greutate 1,837 kg) spadă a colecţiei, a fost descoperită alături de un schelet în hotarul localităţii Belin (Fig. 14)[56]. Piesa s-a păstrat în condiţii de conservare relativ bune, având doar garda îndoită parţial, respectiv vârful rupt, după intrarea în colecţia muzeului (Fig. 14/1).

Lama, lungă de 90 cm şi lată de 6,4 cm, are tăişurile uşor convergente, pe suprafaţa ei apărând o şănţuire mediană lată de 1,6 cm, care acoperă 45% din lungime. Suprafaţa ei este decorată pe ambele laturi cu câte o cruce malteză înscrisă în cercuri concentrice (Fig. 14/3-4). Garda simplă, în formă de vergea, este lungă de 20,5 cm, având secţiune pătrată cu colţurile teşite, cu dimensiunea de 0,9×0,9 cm. Mânerul, cu lungimea de 22,5 cm şi lat de 3,5 cm lângă gardă, se îngustează uniform spre capăt. Butonul, de mari dimensiuni, are forma unui cilindru plat cu baza ovală şi marginile teşite, având înălţimea de 6,1 cm, lăţime de 7,8 cm şi grosime de 2,8 cm, respectiv greutatea de 0,495 g (Fig. 14/2).

Până în momentul de faţă nu cunoaştem descoperiri de spade de acest tip în Transilvania, ea fiind însă cunoscută atât din descoperirile din Slovacia (Mužla, regiunea Nitra)[57], cât şi în cele din regiunile de la sud de Dunăre[58], apărând de asemenea şi pe piatra de mormânt al lui Stibor de Stiboricz cel tânăr († 1434).

În bibliografia de specialitate internaţională nu există un consens cu privire la datarea spadelor de acest tip. E. Oakeshott includea lamele cu tăişul uşor convergent şi şănţuire mediană scurtă în tipul XIX, apărut după anul 1360[59], în timp ce butonul, inclus în tipul H1, era considerat o formă specifică pentru perioada dintre a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi sfârşitul secolului al XV-lea[60]. Această tipologizare a fost preluată şi de către A. Ruttkay, la care spada prevăzută cu acest tip de buton este inclusă în tipul XIX şi datată în perioada cuprinsă între 1350 şi 1500[61].

În colecţia Muzeului Askeri din Istanbul se găsesc mai multe spade de acest tip (tipul VIII), datate de inscripţiile de pe ele pentru perioada 1368-1369,

---

56 Colecţia MNS, Nr. inv. I. 241; V. Cavruc, *op. cit.*, p. 43.
57 A. Ruttkay, *op. cit.*, p. 26.
58 M. Aleksić, *op. cit.*, pp. 46-47.
59 E. Oakeshott, *op. cit.*, pp. 309-310, fig. 148.
60 *Ibidem*, pp. 320-321, fig. 161.
61 A. Ruttkay, *op. cit.*, pp. 260-261.

https://biblioteca-digitala.ro

respectiv 1400-1408, care au ajuns în colecție din arsenalul mameluc din Alexandria şi provin ca pradă de război sau cadouri oferite de curtea cipriotă. Două dintre acestea (nr. cat. 26 şi 27), datate pentru anii 1400-1408, sunt izbitor de asemănătoare (mâner pentru două mâini, gardă scurtă în formă de vergea, buton oval masiv, cu marginile teşite) cu spada de la Belin[62]. Tot în această colecție găsim analogii şi pentru însemnul în formă de cruce malteză înscrisă în cercuri concentrice, ea apărând pe spada cu nr. inv. 2.384, datată pentru anii 1400-1408[63], respectiv cea cu nr. inv. 12.146, datată pentru anii 1427-1428[64].

În concluzie, spada de două mâini, pentru împuns şi lovit, descoperită în hotarul localității Belin, poate fi datată pentru intervalul cuprins între a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi prima jumătate a secolului al XV-lea.

13. O altă spadă[65], apărută alături de oseminte umane, provine de la Chichiş, aflat la granița dintre județele Braşov şi Covasna, fiind descoperită în anul 1949, la adâncimea de 4 metri, pe malul drept al Râului Negru, cu ocazia construirii podului de cale ferată (Fig. 15)[66]. Alături de spadă – lungă de 112,5 cm şi o greutate de 1,50 kg (Fig. 15/1), păstrată în condiții de conservare relativ bune (prezintă doar degradări minore pe tăiş) –, a apărut şi o monedă, care însă s-a pierdut.

Lama lungă de 87 cm, având lățimea maximă de 5,2 cm, are tăişurile uşor convergente, terminându-se într-un vârf ascuțit. Pe 64% (55,5 cm) din lungimea ei apare o şănțuire mediană lată de 1,4 cm, în care pe una dintre laturi a fost încrustat un trapez umplut cu cruciulițe (Fig. 15/3). Garda simplă, în formă de vergea, lungă de 17 cm, are secțiune dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite (0,9×1,2 cm). Mânerul, lung de 19,7 cm, are lățimea de 2,9 cm lângă gardă, marginile sale evoluând aproximativ paralel până în apropiere de capăt, unde se îngustează brusc. Butonul văzut din față are formă ovală (5,1×6 cm), fiind format dintr-un disc central din care răsar două trunchiuri de con cu laturile concave, având grosimea de 5 cm (Fig. 15/2). Este decorat cu o şănțuire pe muchia discului central, respectiv

---

[62] David G. Alexander, *European Swords in the Collections of Istambul. Part I. Swords from the Arsenal of Alexandria*, in "Waffen- und Kostümkunde", 27/2, Berlin, 1985, nr. cat. 24-30.
[63] *Ibidem*, p. 91, nr. cat. 8.
[64] *Ibidem*, p. 91, nr. cat. 12.
[65] Colecția MNS, Nr. inv. I. 232 (Nr. inv. vechi 11.910).
[66] Cu ocazia primei publicări a spadei (Székely Zoltán, *op. cit.*, pp. 42-43), ca loc al descoperirii apare „*podul peste Olt, pe malul drept*", informație preluată din cartea de inventar. Informația este eronată, datorită faptului că în ultimii 150 de ani în apropierea satului Chichiş – care de altfel se află pe malul stâng al Oltului –, n-a existat niciun pod peste râu. Cercetările efectuate la fața locului şi discuțiile purtate cu localnicii au dus la concluzia că locul descoperirii se află în apropierea pilonului nordic al podului de cale ferată.

https://biblioteca-digitala.ro

câte o cruce săpată în suprafețe. În acestea din urmă se mai pot observa urmele unui metal de culoare gălbuie, care umplea golurile.

Spadele de două mâini, pentru împuns şi lovit, prevăzute cu acest tip de buton, sunt o apariție destul de rară între descoperirile din Transilvania, fiind cunoscut doar un exemplar descoperit lângă Gheorgheni, jud. Harghita, în punctul *Priszáka*[67]. În Ungaria este cunoscut un exemplar – având lamă cu tăişurile foarte convergente –, aflat în colecția Muzeului Național, provenit dintr-un loc necunoscut[68], şi un exemplar descoperit în lacul Balaton[69], în timp ce A. Ruttkay nu menționa nici un exemplar din Slovacia. Marco Aleksić menționează mai multe spade prevăzute cu acest tip de buton, numit tipul K, descoperite atât în Serbia, Slovenia, cât şi în Croația[70]. În Muzeul Askeri se găsesc de asemenea opt spade de acest tip, datate de inscripții între anii 1400-1408, dintre care pe patru butoane apare crucea[71]. Răspândirea pe scară largă, europeană, a spadelor de acest tip, este documentată de o spadă foarte asemănătoare cu cea de la Chichiş, descoperită în Anglia, în Tamisa, lângă Tower[72].

În ceea ce priveşte datarea, în publicațiile mai vechi[73] E. Oakeshott nu făcea referiri la spadele cu buton de acest tip, dar mai nou le încadra în tipul J, incluzându-le în categoria spadelor din familia D, foarte populare în perioada 1360-1410[74]. În opinia lui M. Aleksić acest tip de spadă este specifică ultimei jumătăți a secolului al XIV-lea şi începutul secolului următor, iar pierderea lor a avut loc în cursul luptelor antiotomane de la Dunăre, de la începutul secolului al XV-lea[75].

Luând în considerare faptul că singurele spade cu datări certe sunt cele de la Istanbul, considerăm că spada descoperită la Chichiş face parte din categoria unui tip de arme care au apărut în ultimele decenii al secolului al XIV-lea, devenind răspândite pe scară largă în primele decenii ale secolului următor.

14. În anul 1957, pe teritoriul localității Zălan, în Pădurea Harcsa, pe malul pârâului Setét, aflat pe partea vestică a crestei Munților Baraolt (Fig. 16), păstorul Farkas Ferenc a descoperit o spadă, pe care a predat-o Muzeului Național Secuiesc[76]. Condițiile descoperirii nu sunt cunoscute, ştiindu-se doar că alături de

---

[67] Nagy István, *Restaurált és tisztított fegyverek* (Catalog de expoziție), Miercurea Ciuc, 2007, p. 2.
[68] Csillag Ferenc, *Kardok történelmünkben*, Budapest, 1971, p. 126, fig. 24.
[69] Lugosi János, Temesváry Ferenc, *Kardok*, Budapest, 1988, p. 225, cat. 10.
[70] M. Aleksić, *op. cit.*, pp. 54-58.
[71] D.G. Alexander, *op. cit.*, nr. cat. 32-39.
[72] E. Oakeshott, *Rekords of the Medieval Swords*, Woodbridge, 1991, p. 99.
[73] Idem, *Archaeology ...*, p.
[74] Idem, *Rekords of ...*, pp. 10, 12.
[75] M. Aleksić, *op. cit.*, p. 57.
[76] Colecția MNS, Nr. inv. 240 (Nr. inv. vechi 15.491); Bordi Zs. L., *op. cit.*, p. 246.

https://biblioteca-digitala.ro

ea a mai apărut şi o monedă, pe care însă descoperitorul n-a păstrat-o[77]. Spada cu lungimea de 117,5 cm şi greutatea de 1,742 kg, s-a păstrat în condiții de conservare foarte bune, prezentând doar câteva ciobituri pe tăiş, respectiv urme de coroziune în regiunea vârfului (Fig. 16/1).

Lama – lungă de 90 cm, având lățimea maximă de 5,2 cm, cu tăişurile convergente –, este şănțuită pe o lungime de 60%. În şanțul median, lat de 1,05 cm, au fost săpate pe ambele laturi câte trei semne în formă de II (sau semnul zodiacal al gemenilor: ♊) (Fig. 16/3-4). Garda, lungă de 20,5 cm, este aplatizată, lățindu-se spre capete. Mânerul lung de 22,5 cm, are lățimea maximă de 2,9 cm şi se îngustează uşor către capăt. Spada a fost prevăzută cu un buton masiv, format dintr-o prismă octogonală, din ale cărei planuri evoluează câte un trunchi de con (înălțime: 6 cm; lățime: 6,7 cm; grosime: 3,5 cm) (Fig. 16/2).

Singura analogie pe care am găsit-o pentru spada pentru două mâini, cu buton octogonal, de la Zălan, este o spadă cu gardă având forma unui S culcat, provenită din Arsenalul de la Alexandria, aflată în prezent în Royal Ontario Museum din Toronto şi care poartă o inscripție în care apare numele sultanului Al Ashraf Sayf al-Dīn Barsbāy (1422-1428), despre care se crede că a ajuns în Egipt după cucerirea insulei Cipru de către mameluci în anul 1426[78]. Deoarece acest tip de gardă este considerată mai târzie decât garda cu care este echipată spada noastră, este necesar să considerăm că aceasta trebuie datată în intervalul dintre sfârşitul secolului al XIV-lea şi primele decenii ale secolului următor.

15. Una dintre cele mai interesante descoperiri a fost făcută în Depresiunea Întorsura Buzăului, unde în deceniul nouă al secolului al XIX-lea, pe Vârful Mănicel, aflat la vest de localitatea Brădet – azi parte componentă a oraşului Întorsura Buzăului (Fig. 17) –, un pădurar a descoperit o spadă înfiptă în pământ[79]. Spada, cu o lungime maximă de 107,8 cm şi cântărind 1,510 kg, s-a păstrat în condiții foarte bune, lipsindu-i doar părțile perisabile ale mânerului (Fig. 17/1).

Lama lungă de 87,2 cm, cu lățimea maximă de 5,8 cm, are tăişul puternic convergent şi vârful uşor rotunjit. Pe 61% din lungime se poate observa o şănțuire mediană lată de 1,5 cm şi adâncă de 0,15 cm. Garda lungă de 18,8 cm este aplatizată, lățindu-se spre capete. Mânerul, lung de 14 cm şi lățimea maximă de 2,8 cm, are laturile paralele pe jumătatea lungimii, după care se îngustează uşor către capăt. Spada a fost prevăzută cu un buton masiv, gros de 2,6 cm, având formă ovală (5,4×7,3 cm), cu suprafețele laterale uşor bombate, terminate în câte o suprafață plană circulară (Fig. 17/2).

[77] Székely Z., *op. cit.*, p. 55.
[78] M. Aleksić, *op. cit.*, p. 72, fig. 23, cat. 393.
[79] Colecția MNS, Nr. inv. 236 (Nr. inv. vechi 77/1889); Bordi Zs. L., *op. cit.*, pp. 246-247.

https://biblioteca-digitala.ro

Spada prezintă mai multe elemente de decor. Pe suprafețele plane ale butonului au fost săpate câte o cruce cu brațele egale. Pe lamă apare, pe o latură, un semn în formă de α orientat paralel cu axul, gravat în apropierea gărzii, urmat la 12 cm de un cerc în care este gravat un romb – iar în acesta este gravată o cruce –, flancat la fiecare colț de un arc de cerc (Fig. 17/3); pe cealaltă latură apare un semn în formă de ⊥ (Mjöllnir stilizat ?), lângă gardă, respectiv tot la 12 cm de ea un cerc în care se găsesc două arcuri de cerc duble, închise la capăt, care evoluează dintr-un cerc central, având forma unui S culcat (Fig. 17/4).

Din materialul arheologic publicat în Transilvania nu cunoaştem nici un exemplar asemănător cu această spadă pentru o singură mână, pentru împuns şi lovit. În tipologia realizată de către E. Oakeshott, lama este încadrată în tipul XVIII, specific pentru secolul al XV-lea[80], garda în tipul 6, răspândit în secolele XIV-XV[81], în timp ce pentru buton nu este prezentată nici o analogie, cum de altfel nu este exemplificată nici o spadă pe care cele două elemente să apară împreună. A. Ruttkay menționează o spadă prevăzută cu buton de acest tip (tipul XVII), descoperit la Kálna nad Hronom din sudul Slovaciei, dar atât lama, cât şi garda, sunt diferite[82]. În Muzeul Askeri se găsesc doar două spade cu astfel de buton, descrise ca variante ale grupului IX, care însă pot fi datate doar după numele înscrise pe ele pentru ultimul deceniu al secolului al XIV-lea, respectiv primul deceniu al secolului următor[83]. De altfel, spada cu numărul de catalog 40 poartă pe o latură a lamei un decor în formă de S culcat[84], foarte asemănător cu cel de pe spada de la Mănicel, pe baza căruia s-ar putea presupune că cele două provin din acelaşi atelier.

Luându-se în considerare analogiile cunoscute, respectiv lama cu tăişurile foarte convergente, garda aplatizată şi butonul masiv de formă ovală, spada descoperită pe Vârful Mănicel, poate fi datată pentru primele decenii ale secolului al XV-lea.

Faptul că spada a fost descoperită într-un vârf de munte poate însemna că aceasta a ajuns aici ca urmare al unui ritual de întemeiere, hotărnicire sau jurământ prin care era marcat un teritoriu ce urma să fie apărat. Paralelismele acestui ritual se regăsesc în mediul săsesc transilvănean, în legenda întemeierii celor şapte scaune săseşti. Conform tradiției orale, cei doi *greavi*, conducători ai coloniştilor, şi-au înfipt spadele pe promontoriul aflat în centrul Sibiului şi au jurat să cultive şi să apere pământul nou dobândit pe veci. După acest act, spadele au fost duse la cele

[80] E. Oakeshott, *Archaeology ...*, p. 306, fig. 148.
[81] *Ibidem*, p. 233, fig. 113.
[82] A. Ruttkay, *op. cit.*, pp. 259-260, fig. 1, XVII.
[83] D. G. Alexander, *op. cit.*, p. 86, Nr. cat. 40-41.
[84] *Ibidem*, p. 92.

https://biblioteca-digitala.ro

două extremităţi al Pământului Crăiesc, marcându-i astfel graniţele, şi aici saşii au jurat din nou să-şi apere pământurile cu arma în mână[85]. Spada a putut fi înfiptă în Vârful Mănicel ori cu ocazia realizării unei hotărniciri – vârful aflându-se pe creasta care formează cumpăna apelor dintre bazinul hidrografic al Oltului şi al Buzăului, care în Evul mediu era şi hotarul dintre posesiunile Braşovului şi al scaunului secuiesc Sepsi –, ori ca un ritual magico-religios, un jurământ de apărare a ţinuturilor natale prestat ca urmare a uneia dintre invaziile otomane din primele decenii ale secolului al XV-lea.

16. Ultima piesă a fost colecţionată în anul 1934 la Comolău (Fig. 18), în prezent parte componentă a localităţii Reci, dar nu se poate şti despre ea dacă a fost descoperită în localitate sau provine dintr-o descoperire făcută într-un alt loc[86].

Spada s-a păstrat în condiţii de conservare foarte slabe, având lama şi aripioarele gărzii rupte, iar butonul lipsă (Fig. 18/1). Din lungimea maximă de 78 cm, lama lată de 5 cm, cu tăişurile uşor convergente reprezintă 54 cm. Pe lamă se poate observa o şănţuire mediană lată de 1 cm şi lungă de 37,6 cm. Garda are secţiunea dreptunghiulară în regiunea rupturii, dar nu se poate stabili din cioturile rămase dacă ea avea formă de vergea sau capete lăţite aplatizate, respectiv o altă formă. Mânerul, cu capătul îndoit spre lamă, are lăţimea maximă de 3,5 cm şi lungimea totală de 22,9 cm, dar avea probabil în jur de 17-19 cm cu butonul montat. Lama este decorată cu câte o cruce înconjurată de patru, respectiv opt puncte înscrise într-un cerc (Fig. 18/2-3).

Deoarece principalele elemente de datare, garda şi butonul nu s-au păstrat, singurele elemente relevante în acest sens sunt lama, ale cărei tăişuri uşor convergente şi şănţuirea scurtă, care nu depăşea jumătatea lungimii ei, foarte asemănătoare cu cea a spadei de la Belin, respectiv mânerul pentru două mâini, ceea ce indică realizarea ei în cursul secolului al XV-lea.

*

Una dintre problemele care se pun în legătură cu cele 16 descoperiri de spade, este cea a momentului în care ele au ajuns în pământ, datarea pe baza tipologiei nepermiţând decât identificarea perioadei când aceste arme au fost utilizate, dar nu oferă şi date cu privire la aceasta din urmă. Problema este cu atât mai pregnantă cu cât spadele erau arme cu o mare valoare materială şi spirituală, şi care puteau fi păstrate şi utilizate timp de mai multe generaţii, în special în cazul în care acestea au aparţinut unui strămoş care s-a evidenţiat prin ceva.

Singurele elemente care ar putea fi ajutătoare în acest sens, ar fi piese descoperite împreună cu ele, care ar permite o datare mai strânsă a momentului.

[85] Z.-K. Pinter, *op. cit.*, pp. 47-48.
[86] Colecţia MNS, Nr. inv. 235 (Nr. inv. vechi 8.353); Bordi Zs. L., *op. cit.*, p. 247.

https://biblioteca-digitala.ro

Chiar dacă dispunem de informații cu privire la alte obiecte descoperite cu ele în cel puțin trei dintre cazuri (Săsăuşi - coif, Chichiş - monedă, Zălan - monedă), acestea s-au pierdut înainte de a fi fost văzute de specialişti.

Un alt aspect care trebuie luat în discuție, este modul de descoperire a unora dintre spade. Ne referim la acelea care, apărute alături de oseminte umane – *morminte* –, au fost considerate ca făcând parte din inventarul funerar[87]. Dintre cele 16 spade din județ, patru – cele de la Săsăuşi, Chichiş şi Belin, respectiv spada pierdută de la Zagon –, au apărut în astfel de condiții, ducând la concluzia – de altfel falsă – că ele aparțin unor morminte izolate, unde „(...) *morții au fost înhumați pe spate cu coif metalic, cu spada cu două tăişuri şi pinteni*”[88]. Aceasta ar duce la concluzia că în Evul mediu, în plină eră creştină, pe teritoriul actualului județ Covasna s-ar fi practicat rituri funerare, în inventarul cărora ar fi fost prezente si armele, specifice cu o jumătate de secol în urmă.

Cercetând mai atent locurile descoperirilor se poate stabili că acestea sunt de fiecare dată la o distanță mare de vetrele medievale ale localităților: în cazul de la Belin este indicat un punct aflat la cca. 1 km la sud-est de vatra satului; în cazul spadei de la Săsăuşi, aceasta a apărut la o distanță de aproximativ 300 m de satul medieval, iar la Chichiş podul de cale ferată unde a fost descoperită spada se găseşte la cca. 1,5 km de acesta. Dacă în primul caz s-ar putea vorbi de înmormântare, în ultimele două cazuri descoperirile sunt puse în legătură cu albiile unor cursuri de apă, ceea ce exclude înmormântările în zonă.

Verificând şi alte posibilități, am ajuns la concluzia că majoritatea spadelor, în special cele descoperite departe de localități, au putut ajunge în pământ ca urmare a unor conflicte militare mai puțin cunoscute din cronicile şi documentele vremii. Ele au făcut parte din echipamentul unor luptători răniți, care s-au refugiat în pădurile din zonă şi care pierind în urma rănilor au fost devorați de către sălbăticiuni, iar din echipamentul lor nu s-au mai păstrat decât piesele mai mari, cum ar fi spadele. Ipoteza este întărită şi de informația oferită de către un participant sas la bătălia de la Câmpul Pâinii (13 octombrie 1479), conform căreia pădurile din jur erau pline de cadavrele achingiilor morți[89].

Luând în considerare această posibilitate, am încercat să studiem evenimentele militare care au avut loc în perioada cuprinsă între secolul al XIII-lea şi sfârşitul secolului al XV-lea, sperând ca acestea vor ajuta în elucidarea momentului în care au ajuns în pământ spadele. Cercetând izvoarele şi lucrările de

---

87 Székely Z., *op. cit.*, pp. 49, 49-50; V. Cavruc, *op. cit.*, pp. 43, 159.
88 Székely Z., *op. cit.*, p. 55.
89 Szakály Ferencz, Fodor, Pál, *A kenyérmezei csata (1479. október 13.)*, în ”Hadtörténelmi Közlemények”, 111, 2, 1998, Anexa II, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

specialitate referitoare la această temă am ajuns la concluzia că pot fi luate în considerare trei evenimente militare majore.

Prima ar fi invazia mongolă de la 1241, despre care se ştie doar că a avut loc o luptă în Ţara Bârsei, soldată cu nimicirea oştirii voievodului Transilvaniei[90]. Spadele din secolul al XIII-lea descoperite la Micloşoara şi Săsăuşi ar putea indica traseul armatelor invadatoare, dar totuşi trebuie să menţionăm şi posibilitatea ca aceste spade să fi fost pierdute în timpul unor evenimente militare ulterioare.

Pentru secolul al XIV-lea este menţionată la anul 1335 o invazie tătară[91], dar documentele perioadei nu menţionează decât un asediu al cetăţii Heltuin de lângă Crizbav, care a avut loc în cursul anului şi în care un nobil, răsplătit de regele Carol Robert pentru serviciile sale, a fost rănit şi a pierdut mai multe rude şi servitori[92]. Asediul unei cetăţi aflate în munţi, departe de zonele locuite şi rutele comerciale, pare a contrazice posibilitatea unei invazii mongole, putând fi vorba cel mult de o acţiune a oştilor Ţării Româneşti, care a avut loc ca represalii în urma campaniei lui Carol Robert din anul 1330, la care probabil au participat şi oşteni din Hoarda de Aur. Izvoarele nu pomenesc de teritoriul care a fost afectat efectiv de invazie, dar se poate presupune că armata invadatoare, preocupată în primul rând de asediul cetăţii Heltuin, a activat cu precădere pe malul stâng al Oltului, în partea vestică a Ţării Bârsei. Prin urmare, datorită faptului că spadele descoperite pe celălalt mal al Oltului sunt ori mai timpurii, ori mai târzii decât acest eveniment, nici una dintre ele nu poate fi legată de ea.

Invazia din 1335 este urmată de o perioadă de opt decenii şi jumătate de acalmie, ca la începutul deceniului trei al secolului al XV-lea sud-estul Transilvaniei să fie călcată din nou de oşti străine. În anul 1421 Ţara Bârsei a fost invadată de o oştire otomană care a cucerit Braşovul, luând un număr însemnat de prizonieri, printre care întreaga conducere a oraşului[93]. Alte însemnări[94] oferă informaţii mai detaliate despre soarta braşovenilor, dar nici una din ele nu menţionează dacă oastea otomană a atacat şi alte regiuni ale zonei. Totuşi,

---

[90] Analele de la Freisach din anii 1217-1300, în Nagy Balázs (redactor), *A tatárjárás*, Budapest, 2003, p. 40.

[91] „*1335 Tartari tertio Hungariam vastarunt et in hisce Transsilvaniae partibus toto septenio morati sunt, omnia vastitates et diripietes praeter urbem Brassoviam et oppidi Rosenau arcem, in edito monte sitam, ita tamen, ut oppidum ipsum funditus cum vicina arce ad Burcyam fluvium (die Orlenburg) in plano delerent*" (Cronica lui Simon Massa şi Marcus Fuchs, în "Quellen zur geschichte de stadt Brassó", IV, Brasov, 1903, p. 73).

[92] *Documente privind Istoria României. C. Transilvania* (veacul XIV), vol. III (1331-1340), Bucureşti, 1954, Nr. doc. 366.

[93] „*1421 verwüstet der Türkische Kaiser Amurat Bey Burzenland, nimmt Kronstadt an und führet den Rat hinweg*" (Cronica lui Paul Sutoris, în "Quellen ...", IV, p. 11).

[94] *Besondere Nachricht vom Burzenland*, în "Quellen ...", IV, p. 52; Cronica lui Simon Massa şi Marcus Fuchs, în "Quellen ...", IV, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro

cunoscându-se modul de operare a achingiilor, care executau incursiuni de jaf pe o rază de mers de o zi călare, nu putem exclude faptul că au avut loc raiduri în valea Oltului şi în regiunea Sf. Gheorghe. Nu poate fi exclus ca cu aceste ocazii să fi avut loc ciocniri între forțele locale şi invadatori, în urma cărora au putut ajunge în pământ spadele de la Chichiş[95], Bodoc şi Zălan, respectiv cea de la Belin şi chiar şi aceeaa de la Micloşoara. Limita nordică a incursiunii a avut probabil vecinătatea Belinului, achingiii neajungând în Depresiunea Baraolt, deoarece rezultatele cercetării arheologice efectuate la vechea biserică din Vârghiş[96] atestă o singură fază de distrugere, databilă cu un deceniu mai târziu.

În vara anului 1432[97] a avut loc o altă incursiune otomană în Țara Bârsei. Cronicile braşovene[98] indică faptul că această oaste a fost comandată personal de către sultanul Murad al II-lea (1421-1444, 1446-1451), în timp ce o cronică turcească îl menționează la comandă pe Evrenos-oglu Ali beg[99]. În afara de faptul că trupele otomane au cucerit încă o dată Braşovul şi au devastat Țara Bârsei, după care au trecut Munții Perşani, îndreptându-se spre Sibiu, nu se cunosc prea multe despre această invazie. Nu poate fi exclus însă faptul că invadatorii, care din câte se pare au pătruns prin Valea Buzăului, au devastat pentru început partea sudică a județului Covasna. Ipoteza pare a fi întărită de descoperirea spadei de la Sita Buzăului, respectiv cele trei spade descoperite în zonă (Zagon, Pava şi Ojdula) care par a indica o ciocnire armată care a putut avea loc în apropiere de oraşul Covasna.

Activitatea din valea Oltului a armatei otomane este mai bine cunoscută, ea ajungând până în partea nordică a Depresiunii Baraolt, fapt atestat de tezaurul monetar format din 53 de quartingi emişi de regele Sigismund de Luxemburg, descoperite îngropate în podeau bisericii, sub stratul de distrugere marcată de un incendiu puternic[100]. Concomitent, spadele descoperite în Pădurea Rika, Pădurea Godra, respectiv Brăduț, ar putea indica de asemenea o luptă, care a putut avea loc într-un loc aflat între Vârghiş şi Baraolt.

---

[95] Râul Negru reprezintă o graniță naturală între Țara Bârsei şi scaunul Sepsi, care putea fi utilizată ca linie de apărare în cazul unei invazii.

[96] Bartok Botond, *Ruinele bisericilor romanice şi gotice târzii de la Vârghiş (j. Covasna)*, în: "Acta Siculica", 1/1996, Sf. Gheorghe, 1997, pp. 175-176.

[97] Cronica lui Simon Massa şi Marcus Fuchs menționează că trupele otomane au ajuns în împrejurimile Sibiului în jurul sărbătorii Sfântului Laurențiu (10 august).

[98] Cronica lui Paul Sutoris, în "Quellen ...", IV, p. 11; *Besondere Nachricht vom Burzenland*, în "Quellen ...", IV, p. 52; Cronica lui Simon Massa şi Marcus Fuchs, în "Quellen ...", IV, p. 75.

[99] Ca dată a invaziei este menționat anul 836 al Hejirei (28 august 1432 – 17 august 1433). *Tevárikh-i-ál-i-Oszmán*, IV, p. 76, în Thury József, *Török történetírok*, I, Budapest, 1893, p. 17.

[100] Informație Bartok Botond; Pap Francisc, Bartok Botond, *Tezaurul monetar de la Vârghiş, j. Covasna (sec. XV)*, în "Acta Siculica", 1/1996, Sf. Gheorghe, 1997, pp. 181-182.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

Marko ALEKSIĆ, *Mediaeval Swords from Southeastern Europe. Material from 12th to 15th Century*, Belgrad, 2007.

David G. ALEXANDER, *European Swords in the Collections of Istambul. Part I. Swords from the Arsenal of Alexandria*, în ”Waffen- und Kostümkunde”, 27/2, Berlin, pp. 81-118.

BARTOK Botond, *Ruinele bisericilor romanice şi gotice târzii de la Vârghiş (j. Covasna)*, în ”Acta Siculica”, 1/1996, Sf. Gheorghe, 1997, pp. 175-180.

BORDI Zsigmond Lóránd, *Középkori kardok a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben*, în ”Acta Siculica”, Sf. Gheorghe, 2008, pp. 241-265.

Valeriu CAVRUC, *Repertoriul arheologic al judeţului Covasna*, Tipografia Cova, Sf. Gheorghe, 1998.

CSILLAG Ferenc, *Kardok történelmünkben*, Budapest, 1971.

ÉRI István, *Adatok a kígyóspusztai csat értékeléséhez*, în ”Folia Archaeologica”, 8, pp. 137-153.

Robert FORRER, *Schwerter und Schwertknauft. Die Sammlung Carl von Swarzenberg-Bregenz*, Leipzig, 1905.

LUGOSI János, TEMESVÁRY Ferenc, *Kardok*, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988.

Constantin MATASĂ, Ioana ZAMOŞTEANU, Mihai ZAMOŞTEANU, *Săpăturile de la Piatra Neamţ*, în ”Materiale şi Cercetări Arheologice”, VII, Bucureşti, 1960, pp. 339-350.

NAGY Balázs (redactor), *A tatárjárás*, Budapest, 2003.

NAGY Géza, *A Székely N. Múzeum ismertetése*, în ”A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője”, I, Sepsiszentgyörgy, 1891, pp. 40-90.

IDEM, *Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon*, în ”Archaeológiai Értesítő”, 16, 1896, pp. 344-365.

NAGY István, *Restaurált és tisztított fegyverek* (Catalog de expoziţie), Miercurea Ciuc, 2007.

Ewart OAKESHOTT, *Archaeology of Weapons*, London, 1960.

IDEM, *Rekords of the Medieval Swords*, Woodbridge, 1991.

PANDULA Attila, *Viselet, fegyverek*, în Kristó Gyula, *Az Anjou-kor háborúi*, Budapest, 1988, pp. 216-254.

PAP Francisc, BARTOK Botond, *Tezaurul monetar de la Vârghiş, j. Covasna (sec. XV.)*, în ”Acta Siculica”, 1/1996, Sf. Gheorghe, 1997, pp. 181-186.

Zeno-Karl PINTER, *Sabia şi spada medievală în Transilvania şi Banat (secolele IX-XIV)*, Editura Banatica, Reşiţa, 1999.

Alexander RUTTKAY, *Waffen und Reiterausrüstung des 9.bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei*, în ”Slovenská Archaeológia”, XXIV, 2, 1976, pp. 245-395.

https://biblioteca-digitala.ro

SZAKÁLY Ferencz, FODOR Pál, *A kenyérmezei csata (1479. október 13.)*, în ”Hadtörténelmi Közlemények”, 111, 2, 1998, pp. 309-352.

SZENDREI János, *Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon,* Budapest, 1896.

SZÉKELY Zoltán, *Sepsiszentgyörgy története a középkor végéig*, Sepsiszentgyörgy, 1948.

IDEM (redactor), *Raport despre cercetările arheologice efectuate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe în anii 1945-1953*, în ”Almanah 1878-1953”, Tg. Mureş, 1955.

SZÉKELY Zsolt (redactor), *Spade din feudalismul timpuriu din sud-estul Transilvaniei*, în ”Corespondenţă arheologică”, Braşov, 2006, pp. 54-56

THURY József, *Török történetírok*, I, Budapest, 1893.

TOTH Zoltán, *La boucle de Kígyospuszta*, în ”Archaeologiai Értesítő”, III, 4, 1-2, 1943, pp. 174-185.

Virgil VĂTĂŞIANU, *Istoria artei feudale în Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, 1959.

ZRINYI Andrei, *Repertoriul localităţilor din judeţul Mureş cu descoperiri arheologice din secolele IV-XIII e. n.*, în ”Marisia”, V, Tg. Mureş, 1976, pp. 125-155.

Lista ilustraţiilor

Fig. 1 – Harta localităţilor covăsnene cu spade pierdute şi spade aflate în colecţii muzeale.

Fig. 2 – Spada descoperită la Sf. Gheorghe, în anul 1943.

Fig. 3 – Spada de la Micloşoara, descoperită în deceniul 8 al secolului al XIX-lea.

Fig. 4 – Spada descoperită la Săsăuşi, în anul 1949.

Fig. 5 – Spada descoperită în Pădurea Rica (la NV de Racoşul de Sus), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Fig. 6 – Spada descoperită în apropierea Cetăţii Kincsás (1933).

Fig. 7 – Spada descoperită la Brăduţ, în perioada interbelică.

Fig. 8 – Spada de la Ojdula.

Fig. 9 – Spada descoperită la E de Sita Buzăului (1912).

Fig. 10 – Spada de la Sf. Gheorghe, descoperită înainte de 1914.

Fig. 11 – Spada donată în 1916, provenită de pe teritoriul fostului comitat Trei Scaune.

Fig. 12 – Spada descoperită în anii 1880 lângă Pava (azi inclusă în Zăbala).

Fig. 13 – Spada descoperită la NV de Vârghiş.

Fig. 14 – Spada descoperită în hotarul localităţii Belin.

Fig. 15 – Spada de la Chiciş, descoperită în anul 1949.

Fig. 16 – Spada descoperită în Pădurea Harcsa (localitatea Zălan), în anul 1957.

Fig. 17 – Spada descoperită în anii 1880 la Brădet (azi, inclusă în Întorsura Buzăului).

Fig. 18 – Spada colecţionată din Comolău (localitatea Reci), în anul 1934.

Fig. 19 – Analogii de butoni de spadă.

https://biblioteca-digitala.ro

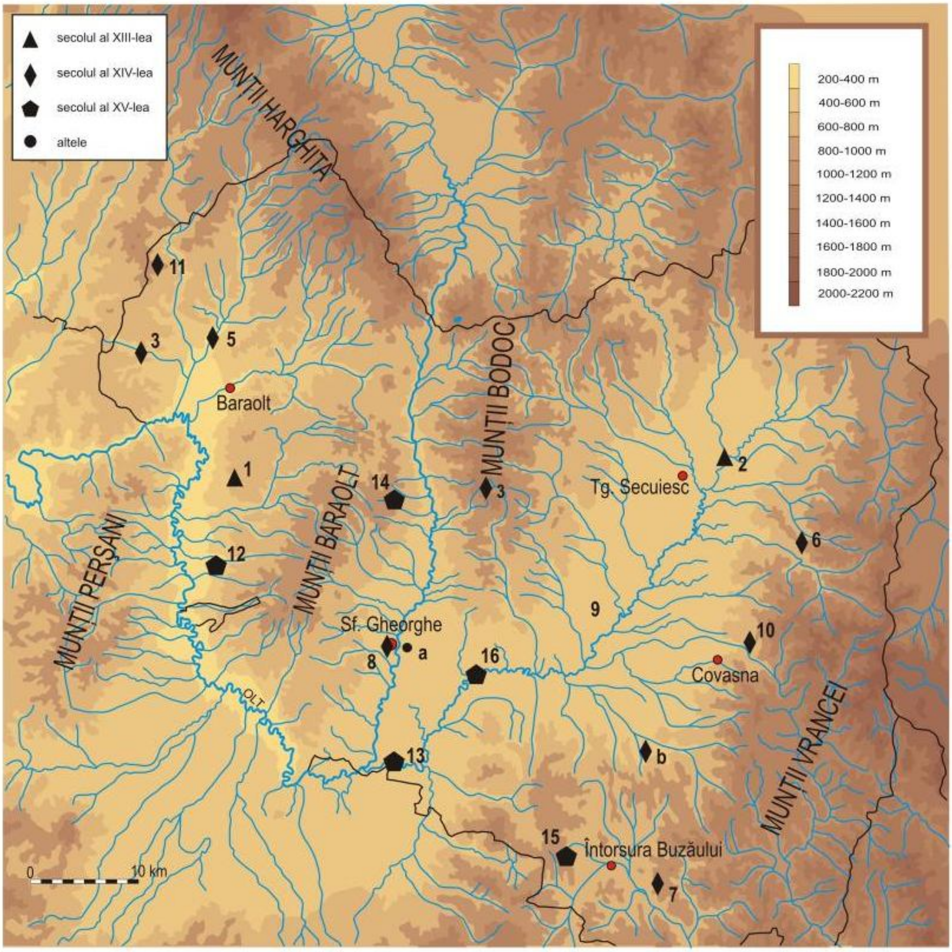

Spade pierdute: a. Sf. Gheorghe - Epretető; b. Zagon

Spade în colecțiile muzeale: 1. Micloşoara; 2. Săsăuşi; 3. Racoşu de Sus - Pădurea Rica; 4. Bodoc - Cetatea Kincsás; 5. Brăduț; 6. Ojdula - Pădure; 7. Sita Buzăului - Pădurea Ciumernicel; 8. Sfântu Gheorghe; 9. Trei-Scaune; 10. Pava - Pădure; 11. Vârghiş - Pădurea Godra; 12. Belin - Extravilan; 13. Chichiş - Podul de cale ferată; 14. Zălan - Pădurea Harcsa; 15. Brădet - Vârful Mănicel; 16. Comolău

Fig. 1

https://biblioteca-digitala.ro

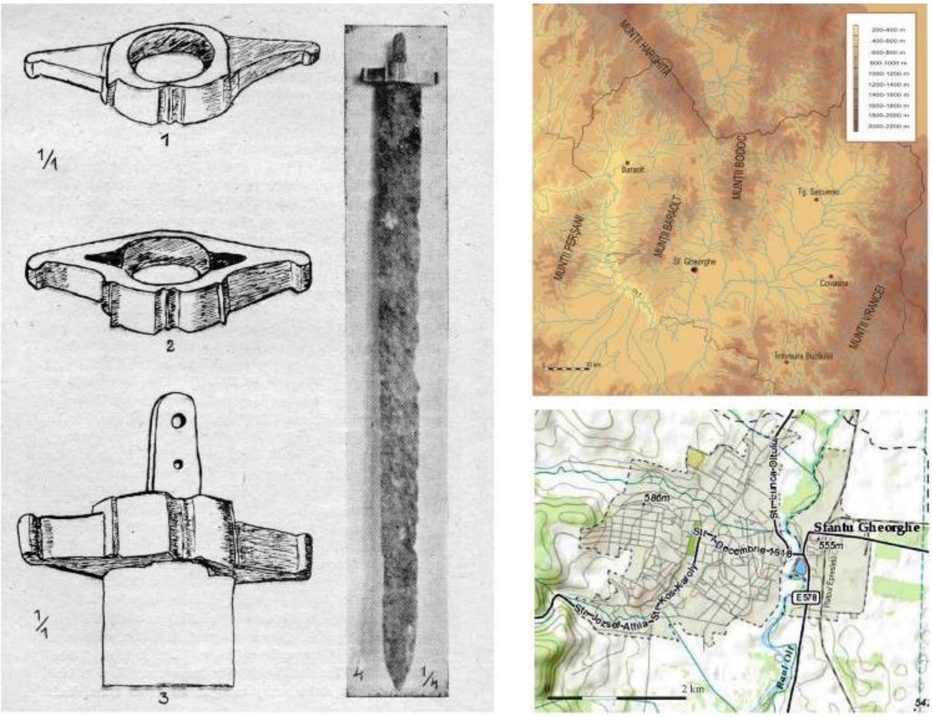

Fig. 2

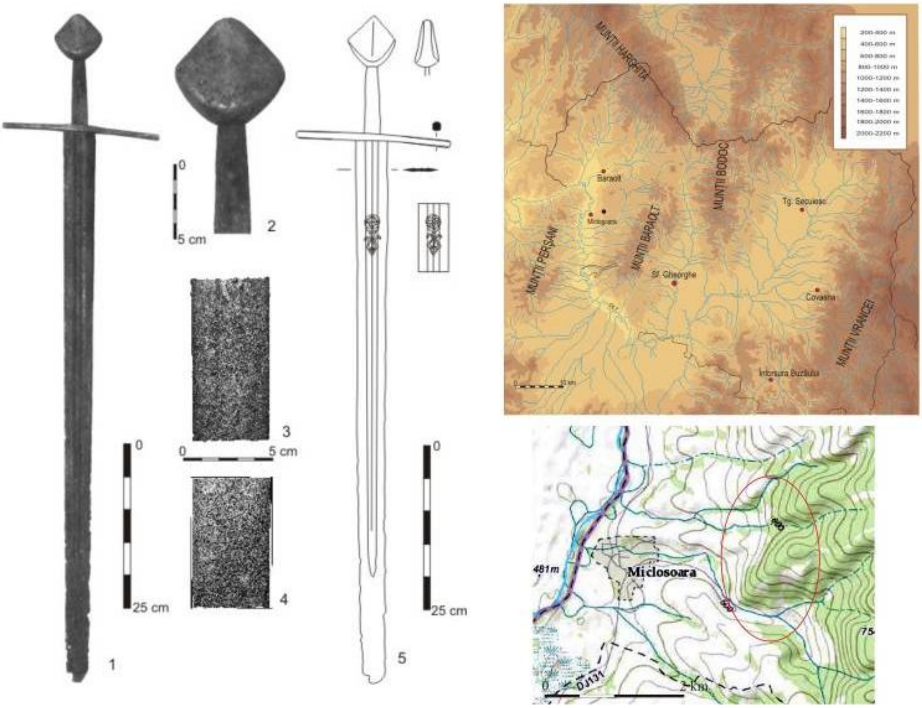

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4

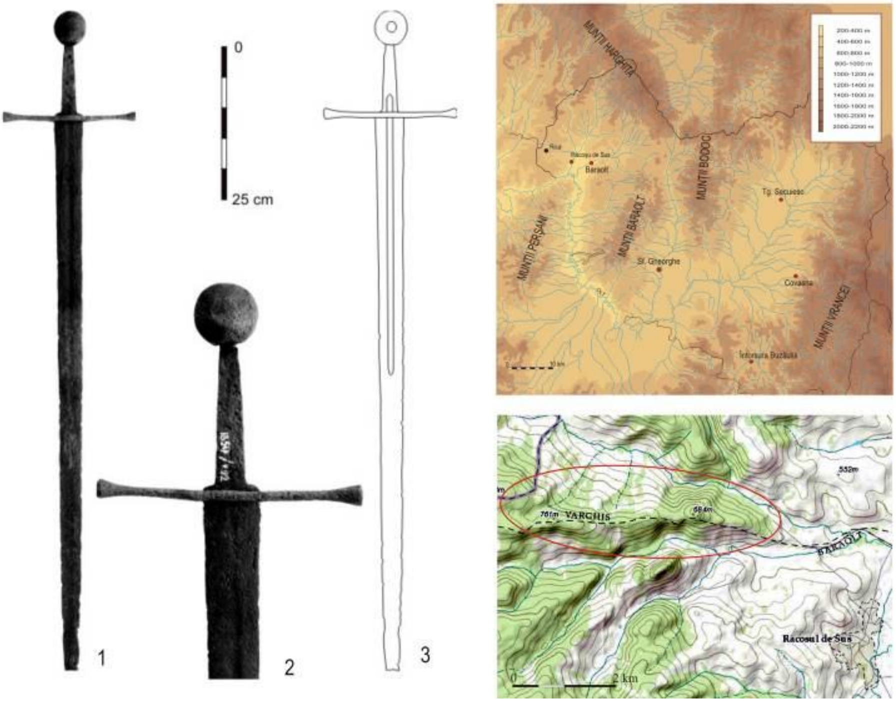

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

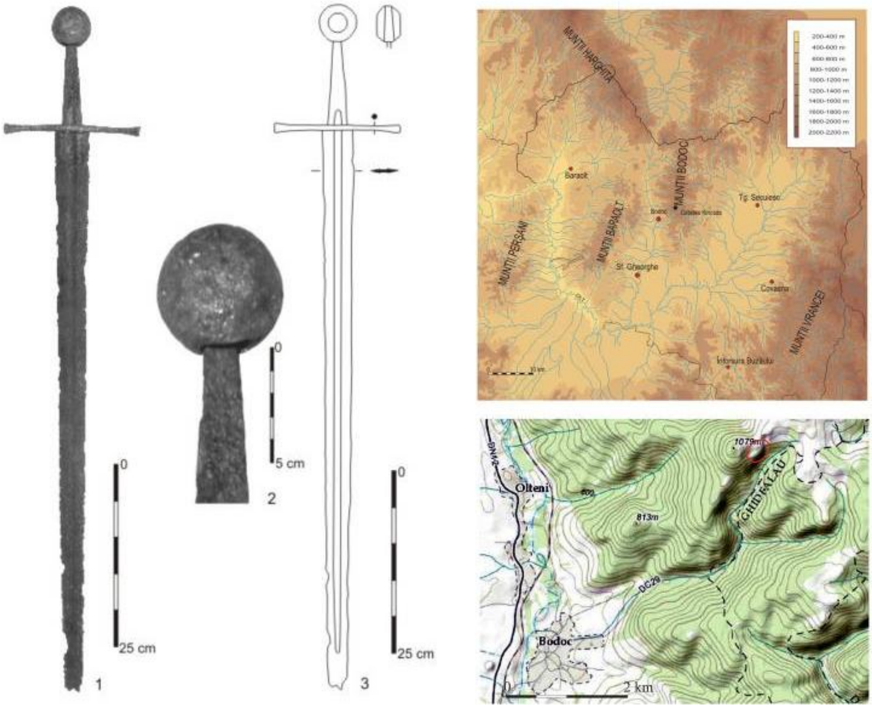

Fig. 6

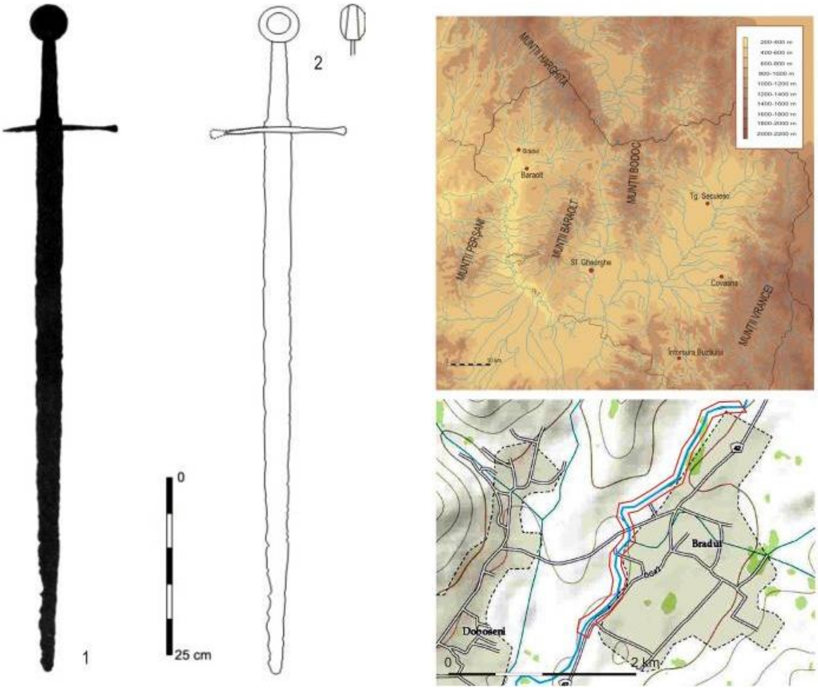

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro

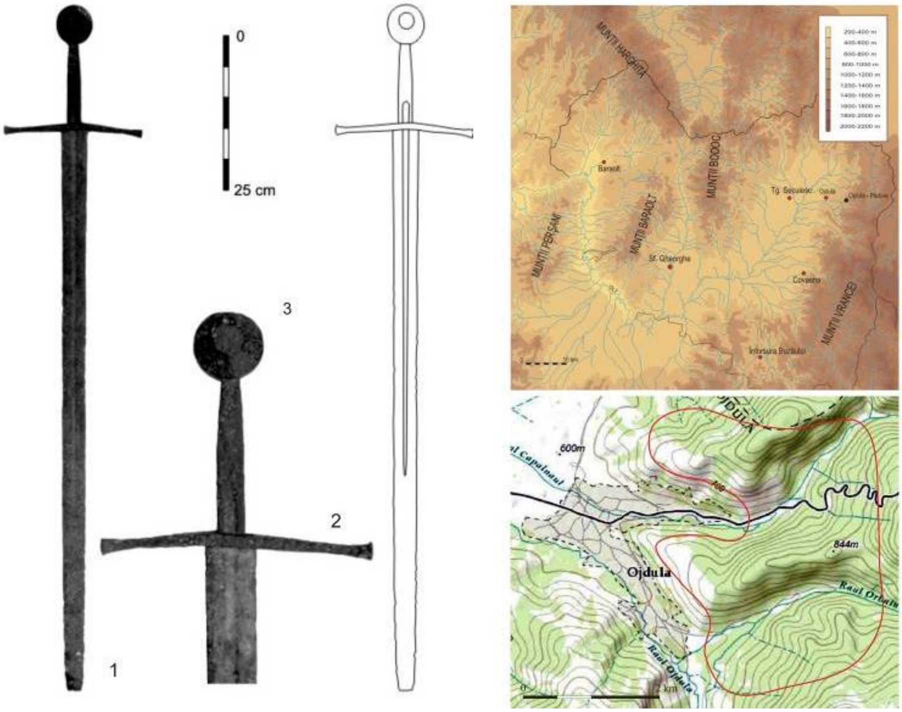

Fig. 8

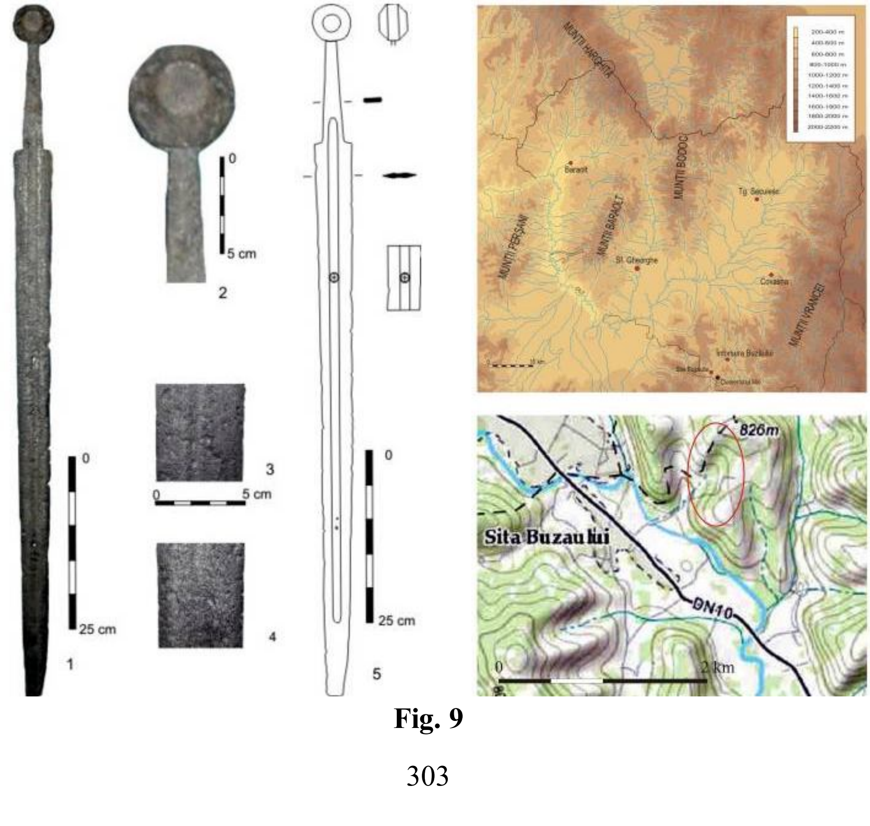

Fig. 9

https://biblioteca-digitala.ro

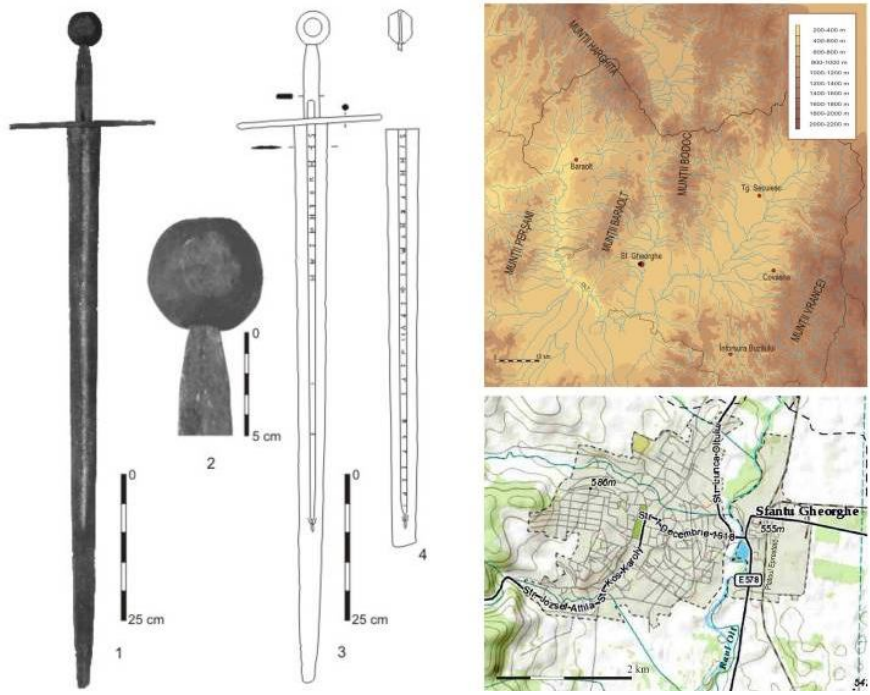

Fig. 10

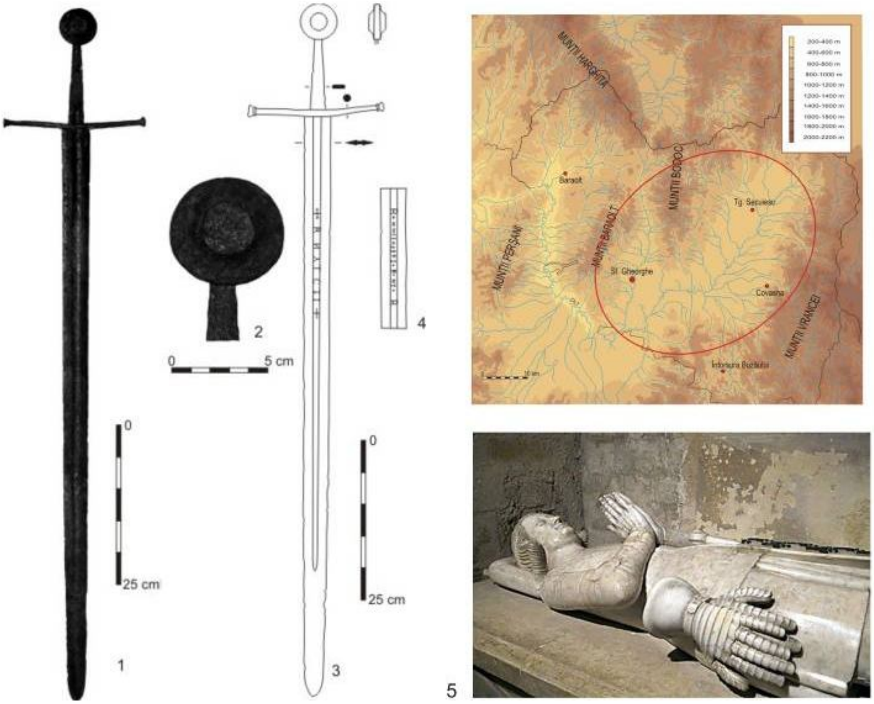

Fig. 11

https://biblioteca-digitala.ro

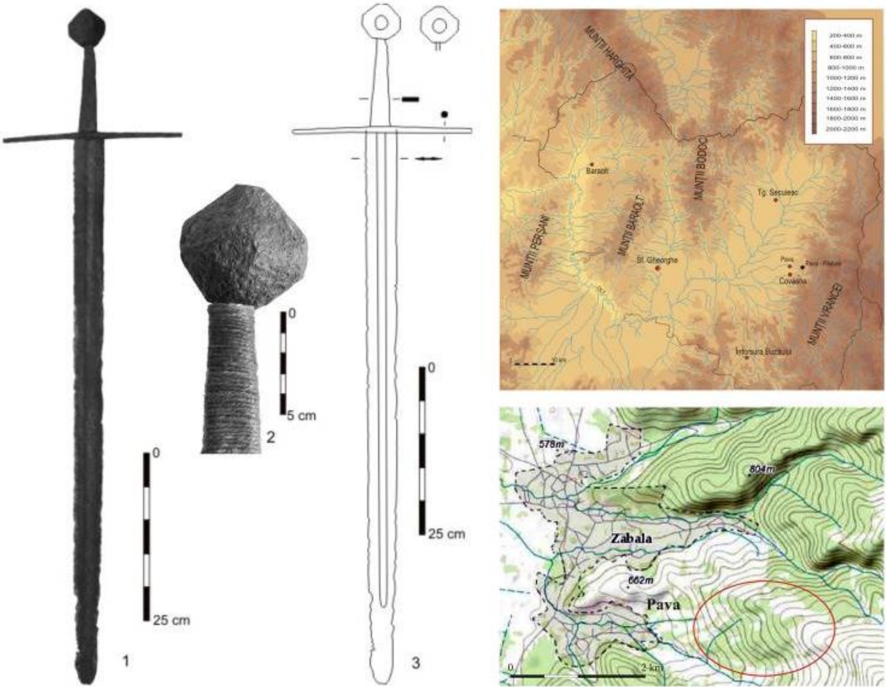

Fig. 12

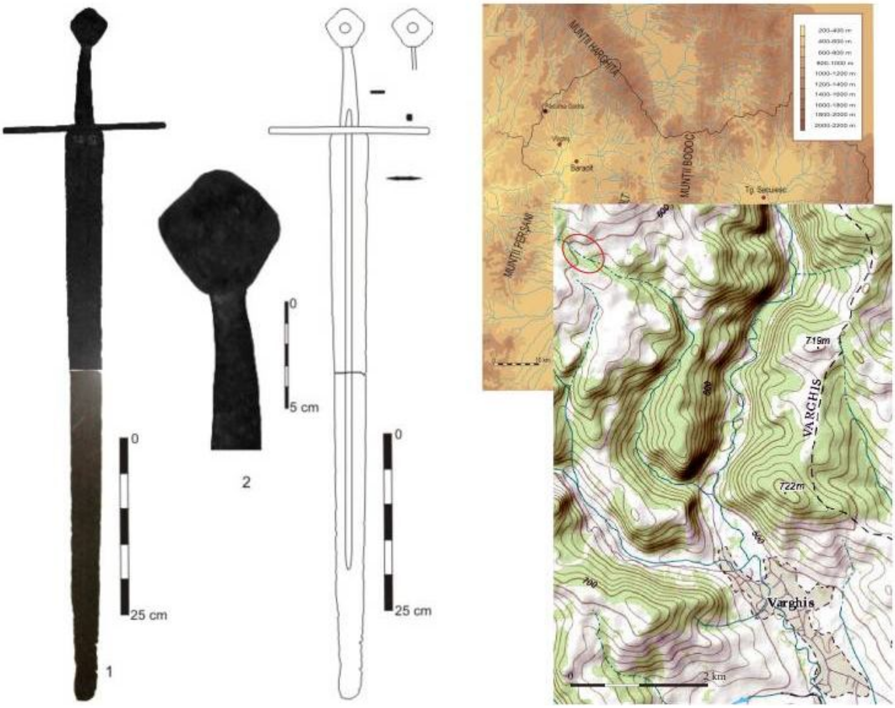

Fig. 13

https://biblioteca-digitala.ro

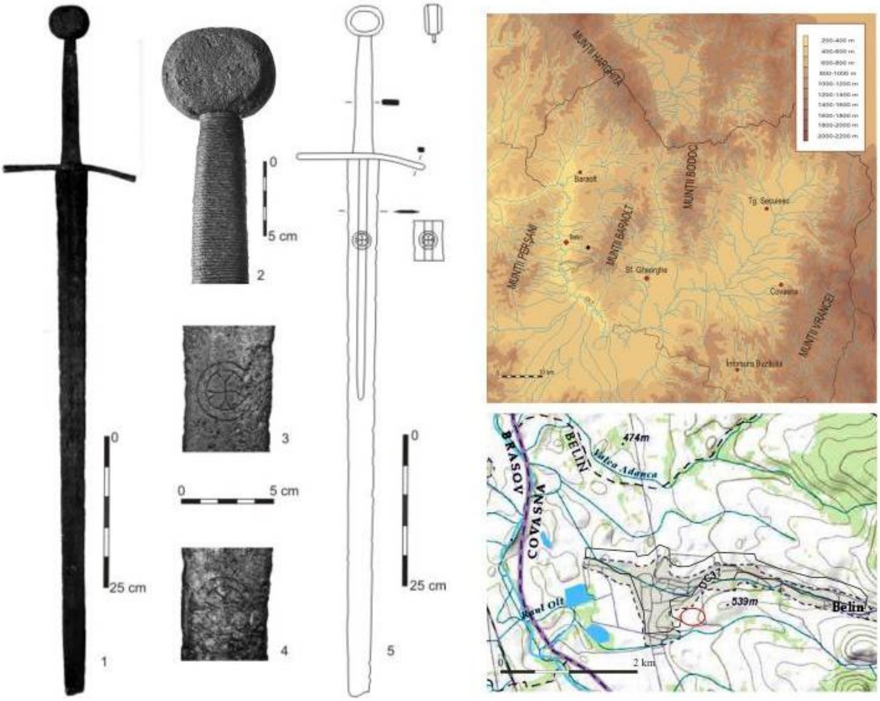

Fig. 14

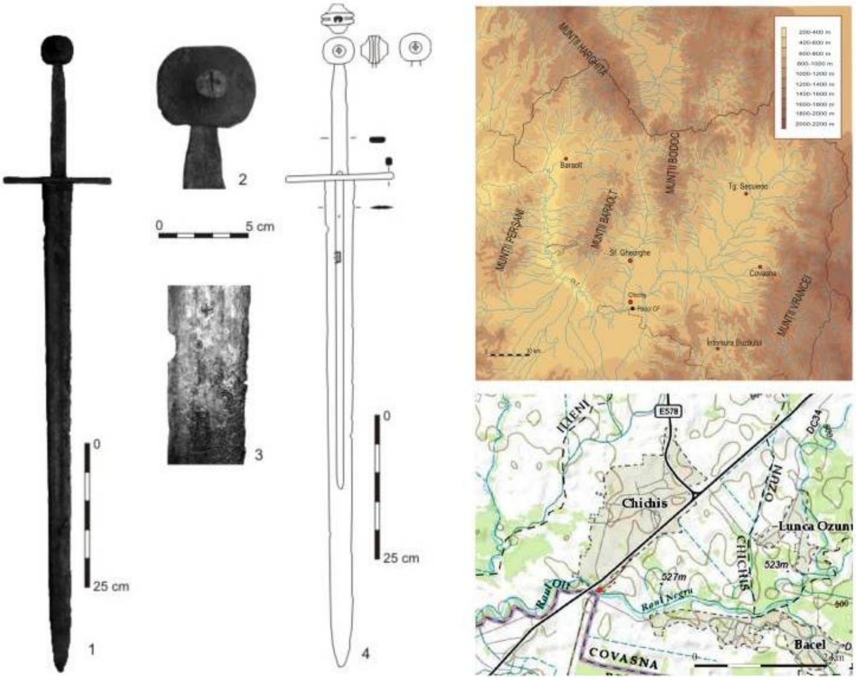

Fig. 15

https://biblioteca-digitala.ro

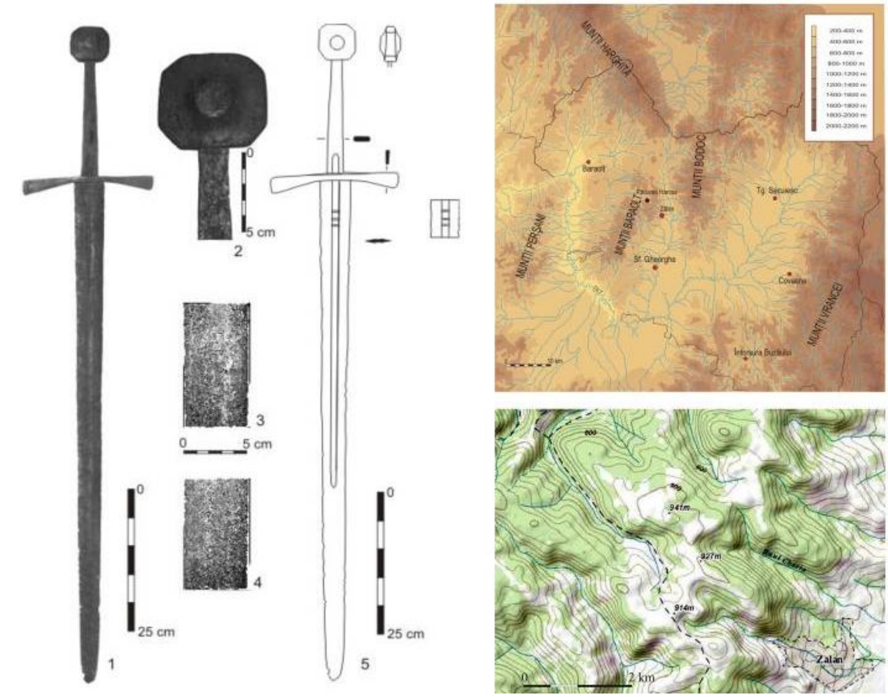

Fig. 16

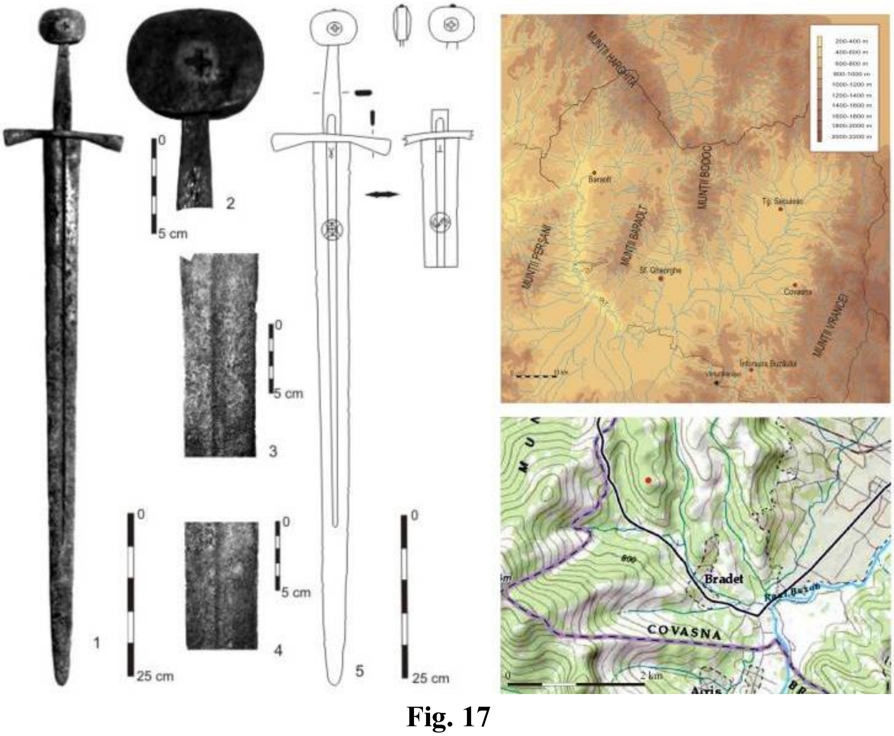

Fig. 17

https://biblioteca-digitala.ro

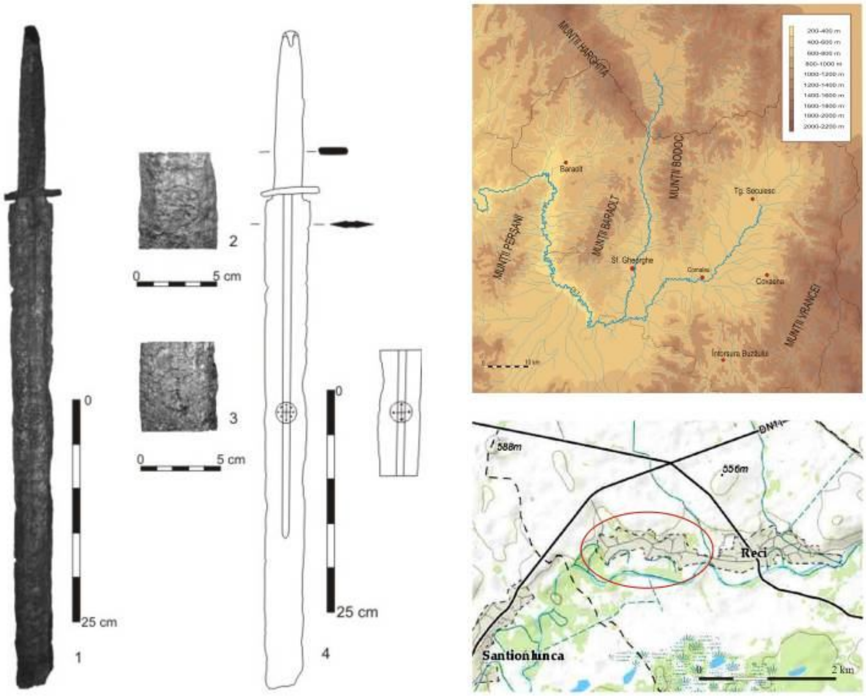

Fig. 18

Fig. 19

https://biblioteca-digitala.ro

ÎMPĂRAȚI BIZANTINI ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

VASILE MĂRCULEȚ
vasmarculet@yahoo.com
Colegiul Tehnic „Mediensis" – Mediaş

BYZANTINE EMPERORS IN THE ROMANIAN TERRITORIES

ABSTRACT

During the period between the 12th-15th centuries, three Byzantine emperors were present in the Romanian territories in Northern Danube. In 1148 Manuel I Comnenos undertook a victorious campaign against the Cumans. The action helped the Byzantine Empire to institute a vigorous military control over the extra-Carpathian territories from the North of Danube. In the winter of 1365-1366 emperor Ioannes I Palaiologos traveled to the city of Buda to negotiate with Louis I the start of an anti-ottoman action. On his way there and back the emperor crossed the region of Banat were he enjoyed the hospitality of the Romanian princes. In 1423-1424 the co-regent Ioannes VIII traveled to Italy and Hungary to ask for help against the Turks. Most likely, on his way back he transited Wallachia and Moldavia to reach Chilia for boarding a ship to travel to Constantinople (translation by Theodora Mărculeț).

Keywords: Manuel I Comnenos, Ioannes I Palaiologos, Ioannes VIII, Cumans, Wallachia, Moldavia, Chilia.

Stăpânirea bizantină asupra teritoriilor de pe malul stâng al Dunării de Jos în secolele XI-XII a condus, inevitabil, la stabilirea unor legături ale Constantinopolului cu regiunile de pe malul stâng al fluviului. Sub Manuel I (1142-1180), Imperiul Bizantin îşi instaura un control militar strict asupra acestor regiuni. În contextul confruntărilor cu cumanii nord dunăreni, în anul 1148, războinicul basileu conduce personal o campanie împotriva acestora.

Secolul al XIV-lea înregistrează apariția pe harta politică a sud-estului european a statelor medievale româneşti de sine stătătoare: Țara Românească, Moldova şi Dobrogea. Necesitatea obținerii consacrării lor în planul relațiilor internaționale a determinat tinerele țări româneşti să se orienteze spre Bizanț, perceput încă drept centrul de legitimare din lumea ortodoxă. La rândul său, Constantinopolul, măcinat de criză, confruntat îndeosebi cu viguroasa ofensivă

https://biblioteca-digitala.ro

otomană, aflat în căutare disperată de aliaţi, a venit în întâmpinarea doleanţelor statelor româneşti, acordându-le recunoaşterea solicitată. Constituirea mitropoliilor dependente de Patriarhia Ecumenică de Constantinopol, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, marca şi integrarea Ţărilor Române în *oikoumene*, moment echivalent cu debutul perioadei bizantine din istoria lor. În acest context, asistăm la o intensificare a legăturilor bizantino-române. Pe fondul demersurilor întreprinse de autorităţile bizantine în scopul obţinerii de ajutor politic şi militar împotriva turcilor, a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi în prima parte a secolului al XV-lea înregistrează prezenţa unor împăraţi bizantini în spaţiul românesc.

Campania nord-dunăreană a lui Manuel I Comnenos din 1148. În anul 1148, cumanii întreprind una din marile lor invazii în Imperiul Bizantin. Desfăşurarea evenimentelor generate de acţiunea barbarilor reprezintă o confirmare certă a politicii ofensive bizantine la nord de Dunăre.

Cronicarul Ioannes Kynnamos, care prezintă pe larg desfăşurarea evenimentelor din anul 1148, relatează că *”oşti de sciţi au trecut fluviul Istros şi distrug ce întâlnesc în cale şi pradă totul”* şi *„au cucerit şi un oraş însemnat care se adapă şi el din apele Istrosului*”[1]. Oraşul cucerit de cumani este desemnat de cronicarul bizantin cu numele de Demnitzikos[2].

Identificarea oraşului Demnitzikos a condus la o acută controversă în istoriografie. Nu insistăm cu discuţia asupra acestor aspecte. Precizăm doar că diferiţii specialişti au propus identificarea lui cu Zimnicea, S/v/iştov, Glavinitza, Dinogetia sau chiar Turnu Măgurele[3].

---

[1] Ioannes Cinnamus, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum.* Ad fidem Codicis Vaticani, recensuit Augustus Meineke, Bonnae, MDCCCXXXVI, III, 3; Joannes Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, Translated by Ch. M. Brand, New York, 1976, pp. 76-77; Cf. Petre Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, Bucureşti, 1978, pp. 73-88.

[2] I. Cinnamus, *op. cit.*, III, 3; J. Kinnamos, *op. cit.*, p. 77; Cf. P. Diaconu, *op. cit.*, pp. 73-88.

[3] Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. III: *Les fondateurs d'État*, Bucarest, 1937, p. 70; Nicolae Bănescu, *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube*, în „Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique”, XIII, 1927, pp. 20-21; Ion I. Nistor, *Bizantinii în luptă pentru recucerirea Daciei şi a Transdanuviei*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice”, s. III, t. XXV, m. 15, 1943, p. 28; V. N. Zlatarsky, *Istorija na bălgarskata dărjava prez srednite vekove*, vol. II, Sofia, 1934, pp. 384-385; A. A. Bolşacov-Ghimpu, *La localisation de la cité byzantine de Demnitzikos*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, V, 1967, 3-4, pp. 545-549; Fr. Chalandon, *Les Comnènes*. II. *Jean II Comnène et Manuel I Comnène*, Paris, 1912, pp. 323-325; Ion Barnea, Ştefan Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei*, *vol. III*: *Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1971, pp. 158-160; P. Diaconu, *op. cit.*, pp. 82-86.

https://biblioteca-digitala.ro

Succesul inițial al cumanilor s-a datorat, se pare, neglijării arătate de autoritățile bizantine apărării frontierei Dunării de Jos. Slăbirea amenințării barbare o perioadă atât de lungă de timp după 1122-1123, de la ultima mare invazie a pecenegilor în imperiu, a indus probabil o stare de siguranță materializată în diminuarea atenției acordate hotarului de pe Dunărea de Jos, situație de care cumanii au profitat în 1148.

Invazia cumană a primit imediat o ripostă pe măsură din parte împăratului Manuel I Comnenos. În fruntea forțelor terestre, împăratul ”*a luat drumul către Istros, după ce poruncise să fie aduse corăbii de la Bizanț către Istros, pe la Anchialos*”[4]. Angajarea acestor impresionante efective militare şi conceperea unei campanii combinate, pe apă şi pe uscat, de o asemenea amploare împotriva barbarilor evidențiază clar intenția basileului de a elimina definitiv amenințarea reprezentată de aceştia.

Conform relatării lui Ioannes Kynnamos, cumanii au evitat o confruntare directă cu armata bizantină repliindu-se peste Dunăre. Retragerea le-a fost favorizată de ritmul lent cu care s-au desfăşurat operațiunile terestre ale armatei imperiale, determinate de întârzierea flotei care trebuia să opereze pe Dunăre, probabil spre a le intercepta căile de retragere. Ca urmare, profitând de această situație favorabilă, ”*sciții care prădaseră țara romeilor, tocmai trecuseră fluviul Istros şi aşezându-şi corturile îşi făcuseră tabăra nu departe*”, pe malul stâng, consemnează Kynnamos[5]. Spre deosebire de Ioannes Kynnamos, Niketas Choniates înregistrează o ciocnire bizantino-cumană la sud de Dunăre. Abia după consumarea acesteia, susține cronicarul bizantin, barbarii ar fi degajat teritoriile sud-dunărene ale imperiului revenind la nord de fluviu[6].

Întârzierea flotei, care a permis retragerea cumanilor pe malul stâng, a compromis, fără îndoială, obiectivul principal al campaniei: acela de a aplica barbarilor o lovitură decisivă. Hotărât însă să ducă până la capăt acțiunea împotriva cumanilor, împăratul, fără a mai aştepta sosirea flotei, a trecut cu o parte a armatei sale pe malul stâng, folosind monoxilele locale.

Forțele imperiale trecute în nordul Dunării, întărite cu contingente barbare, probabil tot turanice, înrolate în armata bizantină, sub comanda împăratului, secondat de *hypostrategosul* Giphardos, i-au urmărit pe cumani, i-au surprins şi i-au zdrobit undeva într-o zonă colinară a Munteniei. Relatarea campaniei nord-dunărene întreprinsă de Manuel I îşi află o largă prezentare în opera lui Ioannes Kynnamos. ”*Aşadar* – relatează cronicarul bizantin – *a lăsat restul oştirii tăbărâtă*

---

[4] I. Cinnamus, *op. cit.*, III, 3; J. Kinnamos, *op. cit.*, p. 76.
[5] *Ibidem.*
[6] Niketas Choniatae, *Historia*, ex recensione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, MDCCCXXXV, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro

pe malurile fluviului, iar el [...]*, legând şi aşezând bărcile una de alta, trecu Istrosul cu cinci sute din soldații săi. Trebuind să înainteze a dat peste două râuri navigabile. Cum nici nu vedea deloc vreo barcă de care să se poată folosi pentru trecerea* [râurilor]*, a poruncit alor săi ca, legând bărcile de pe Istros de cozile cailor, să le aducă la râurile amintite. Ceea ce făcându-se au trecut fără osteneanlă şi străbătând apoi un ținut întins ajunseră până la muntele Tenuormon, care înaintează până la hotarele Tauroscitiei* (Haliciului - n.n.). *Acolo, găsind tabăra sciților* (cumanilor - n.n.) *cu totul deşartă de oameni* (plecaseră cu puțin timp mai înainte – n.n.)*, şi-au continuat înaintarea* [...]. *Şi aruncându-se din spate asupra sciților, se încleştă în luptă cu ei* [...]. *Au căzut mulți barbari şi au fost prinşi ca la o sută, între care era şi Lazaros (Λάζαρος), bărbat de foarte mare vitejie, cu vază între căpeteniile lor. Pe ceilalți i-au scăpat vrednicia cailor şi desişurile munților, foarte numeroase în acest ținut*”[7].

Campania bizantină din nordul Dunării din 1148 a primit interpretări diferite din partea specialiştilor. Spre exemplu, Ioan Ferenț identifică în relatarea lui Ioannes Kynnamos numeroase elemente specifice gestelor eroice, considerând, perfect justificat, ca neplauzibilă informația cronicarului bizantin potrivit căreia împăratul s-ar fi hazardat în urmărirea cumanilor, în adâncimea teritoriului controlat de aceştia, doar în fruntea unui detaşament format din 500 de soldați[8]. Fără îndoială, gruparea bizantină care a acționat la nord de Dunăre împotriva cumanilor a fost mult mai numeroasă.

Identificarea şi localizarea muntelui Tenuormon, precum şi a celor două râuri navigabile întâlnite de bizantini au constituit subiectul altor controverse generate în rândul istoricilor. Fără a insista asupra discuțiilor din literatura de specialitate, precizăm că muntele Tenuormon a fost localizat de specialişti în regiunea Teleorman-Ilfov, în nordul Dobrogei, nord-estul Munteniei sau sudul Moldovei, în regiunea Buzăului sau a Râmnicului Sărat, în nordul Moldovei[9].

---

[7] I. Cinnamus, *op. cit.*, III, 3; J. Kinnamos, *op. cit.*, pp. 77-78.

[8] Ioan Ferenț, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj, f.a., pp. 41-43.

[9] Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Originile Craiovei 1230-1400*, Bucureşti, 1878, p. 31; Alexandru D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană, vol. II: Năvălirile barbare 270-1290*, Bucureşti, 1925, p. 191; N. Iorga, *Relații toponimice pentru istoria neştiută a românilor.* I. *Teleormanul*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. III, t. XXIII, m. 14, 1941, p. 11; N. Bănescu, *Bizanțul şi romanitatea de la Dunărea de Jos*, în „Discursuri de recepție la Academia Română”, Bucureşti, 1980, p. 280; I. I. Nistor, *Emanciparea politică a dacoromanilor din Transdanuvia*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. III, t. XXIV, m. 17, 1942, p. 12; Ion Donat, *Revelații toponimice pentru istoria neştiută a românilor*, în „Ramuri”, 1941, p. 4; V. N. Zlatarsky, *op. cit.*, pp. 384-385; P. Mutafčiev, *Bulgares et Roumains dand l'histoire de Pays danubiens*, Sofia, 1932, pp. 308-309; Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, *II: Sprachrsete der*

https://biblioteca-digitala.ro

Potrivit localizărilor propuse pentru muntele Tenuormon, istoricii au identificat şi cele două râuri la care face referire Ioannes Kynnamos. Spre exemplu, aceştia s-au pronunţat pentru Argeş şi Dâmboviţa, Vedea şi Teleormanul, Argeş şi un braţ lateral al Dunării, Bârladul şi Siretul[10].

O altă informaţie, la fel de interesantă, pe care ne-o furnizează lucrarea lui Ioannes Kynnamos în legătură cu evenimentele consumate la nord de Dunăre în 1148, se referă la capturarea de către bizantini a unei căpetenii locale, numite *Lazaros (Λάζαρος)*. Cine a fost acesta ? A fost el un şef autohton de origine română sau o căpetenie cumană ? Răspunsuri categorice nu pot fi însă oferite acestor întrebări doar pe baza informaţiilor pe care le deţinem. O opinie deosebit de interesantă cu privire la acest aspect, acceptată de majoritatea covârşitoare a istorigrafiei româneşti, a fost formulată de Nicolae Iorga. Potrivit acestuia, *Lazaros*, care ar putea fi de fapt un Lazăr, ”*trebuie să fie deci un reprezentant al populaţiei supuse sau un barbar creştinat sub influenţa ei*”[11].

În opinia noastră, în condiţiile în care acest Lazaros sau Lazăr a fost un autohton romanic, respectiv un român, atunci putem afirma, cu titlu de ipoteză, că ne aflăm în prezenţa unui potentat autohton, poate chiar a unui conducător al unei formaţiuni politice locale, dependentă de cumani. Într-o asemenea situaţie, Lazaros sau Lazăr devine primul conducător cunoscut din regiunile dintre Carpaţi şi Dunăre.

Succesul înregistrat în campania din 1148 a deschis calea Imperiului Bizantin spre instaurarea unui control militar destul de riguros asupra teritoriilor nord-dunărene extracarpatice. Stau mărturie acestei realităţi o serie de informaţii transmise de Niketas Choniates care permit concluzia potrivit căreia în deceniul şapte al secolului al XII-lea o serie de unităţi militare bizantine formate din vlahi operau în aceste regiuni. În 1164, acestea îl capturau pe prinţul Andronikos Comnenos, care, după evadarea din închisoarea în care era deţinut în urma tentativei de uzurpare împotriva lui Manuel I, căuta refugiu la Halici[12].

Rezultatele politicii nord-dunărene promovate de Manuel I Comnenos sunt clar relevate de istoricul Adolf Armbruster. În concluzie, acesta conchide că la Dunărea de Jos, basileul bizantin ”*obţinuse rezultate mai însemnate decât*

Turkvölker in der bizantinischen Quellen, Berlin, 1958, pp. 305-306; A. A. Bolşacov-Ghimpu, *op. cit.*, pp. 545-549; I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, pp. 157-160.

[10] N. Bănescu, *op. cit.*, p. 280; A. A. Bolşacov-Ghimpu, *op. cit.*, pp. 545-549; I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, pp. 157-160; P. Diaconu, *op. cit.*, pp. 82-86.

[11] N. Iorga, *Histoire des Roumains*, III, p. 70.

[12] N. Choniatae, *op. cit.*, p. 171.

https://biblioteca-digitala.ro

Iustinian; în adevăr, el reuşise să cuprindă în Imperiul Bizantin o mai mare parte din Dacia sudică, în formă de semidependență”[13].

Controlul militar ferm exercitat de Imperiul Bizantin asupra teritoriilor extracarpatice locuite de români în a doua parte a domniei lui Manuel I Comnenos, avea să-şi arate importanța strategică în condițiile conflictului bizantino-maghiar din 1166-1167. În noul context militaro-politic apărut la Dunăre, teritoriile extracarpatice vor servi forțelor imperiale ca regiuni de tranzit şi baze de atac împotriva stăpânirilor din interiorul arcului carpatic ale regilor maghiari. Cel mai elocvent exemplu în acest sens îl reprezintă conceperea şi executarea campaniei antimaghiare din anul 1166, la care în cadrul trupelor imperiale au paricipat şi numeroşi vlahi[14].

Pe fondul contextului prezentat, bizantinii reluau contactele cu romanitatea nord-dunăreană. Ca urmare, referindu-se la românii din armata bizantină participanți la campania antimaghiară din 1166, Ioannes Kynnamos subliniază originea lor latină, precizând că ”*se spune că* [ar fi] *colonii de demult ai celor veniți din Italia*”[15].

Identificarea regiunilor de proveniență ale vlahilor menționați de Ioannes Kynnamos şi Niketas Choniates s-a constituit într-o importantă controversă în istoriografie. Unii istoricii au considerat că vlahii din cele două surse erau originari din sudul Dunării, alții că erau români din nord[16]. Cert rămâne faptul că un răspuns categoric este dificil de formulat. Nu este însă exclus ca în cadrul forțelor bizantine să se fi reunit reprezentanți ai ambelor ramuri ale romanității orientale. Pe baza unor asemenea constatări, Adolf Armbruster conchidea că ”*ne aflăm aici înaintea primei dovezi despre conştiința originii romane la românii nord-dunăreni*”[17].

Moartea lui Manuel I Comnenos (1180) a pus capăt ambițiilor sale cu privire le refacerea imperiului universal. La rândul său, criza generalizată a Imperiului Bizantin instalată după această dată a anulat orice politică activă a Constantinopolului în nordul Dunării de Jos.

Prezența lui Ioannes V Palaiologos în Banat (1366). Stabilirea turcilor în Peninsula Balcanică a condus la apariția unei amenințări directe la adresa

---

[13] Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993, p. 32.
[14] I. Cinnamus, *op. cit.*, VIII, 3; J. Kinnamos, *op. cit.*, p. 195.
[15] *Ibidem*.
[16] Cf. Eugen Stănescu, *Les «Βλάχοι» de Kinnamos et Choniatès et la présence militaire byzantin au nord du Danube sous les Comnènes*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, IX, 3, 1971, pp. 585-593; Cf. A. Armbruster, *op. cit.*, p. 31; Cf. Alexandru Madgearu, *Românii şi armata bizantină*, în „Revista de Istorie Militară”, 1-2, 2013, p. 31.
[17] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

civilizației creştine europene. Presiunea otomană la adresa stăpânirilor bizantine a determinat autoritățile constantinopolitane să facă demersuri disperate pentru obținerea unui ajutor politic şi militar din Apus.

Proclamarea cruciadei antiotomane de către papa Urbanus V, în primăvara anului 1363, la care urmau să participe Ludovic I de Anjou, regele Ungariei, Pierre de Lusignan, regele Cyprului, şi Amedeo VI (Il Conte Verde), contele de Savoya, unchiul împăratului Ioannes I Palaiologos (1341-1376, 1379-1391), a fost în măsură să-i dea noi speranțe basileului, cu atât mai mult cu cât scopul declarat al acțiunii era eliberarea *Romaniei* de sub turci[18]. Aparentul succes înregistrat în organizarea cruciadei era comunicat cu mult entuziasm de Pontiful roman împăratului bizantin, la 18 aprilie 1365[19].

Ca răspuns la îndemnurile din Apus, în iarna anilor 1365-1366, basileul, însoțit de doi dintre fiii săi, Manuel şi Mihail, s-a deplasat, fără ezitare, spre Buda cu scopul ”*să dea o direcție precisă cruciadei, să clarifice viitoarele raporturi din Balcani, în criză după instalarea emiratului turc sub Murâd I (1363-1389) în Thracia şi vădita aplecare spre acesta a țarului bulgar de Târnovo, Ivan Alexandru (1331-1371)*”[20].

Călătoria împăratului Ioannes V Palaiologos şi a suitei sale la Buda îşi află o succintă prezentare într-un discurs al demnitarului imperial Demetrios Kydones. Conform relatării autorului bizantin, ”*în miez de iarnă, peste aşteptările tuturor, a ieşit în largul Pontului şi a urcat cu corabia pe Istros, nu traversându-l de pe un mal pe celălalt, ci ferindu-se de maluri ca de nişte stânci ascunse sub apă. A pornit cu oameni puțini, de păreau că nu-i sunt de ajuns nici pentru ca să-l slujească la masă, urmând să se roage de fiare mai degrabă decât de oameni; şi avea să-i convingă să ia armele pentru noi şi să înfrunte primejdii ei, nişte străini pentru libertatea noastră*”[21].

Relatarea transmisă de Demetrios Kydones ne oferă extrem de puține informații cu privire la demersurile făcute de împăratul bizantin la curtea din Buda. Nu insistăm asupra acestor aspecte care nu prezintă importanță deosebită pentru

---

[18] Vasile Mărculeț, *Relațiile Imperiului Bizantin şi ale republicilor maritime italiene cu Țările Române până în secolul al XV-lea*, Editura ISTROS, Brăila, 2013, p. 77.

[19] Joseph Gill, *John V Palaeologus at the court of Louis I of Hungary (1366)*, în „Byzantinoslavica”, XXXVIII, 1, 1977, p. 31.

[20] Sergiu Iosipescu, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, Editura Militară, Bucureşti, 1985, p. 112; Cf. P. Datta, *Spedizione in Oriente di Amedeo VI conte di Savoia provata con inedite documenti*, Torino, MDCCCXXVI, p. 106.

[21] Demetrii Cydonii, *Ad Romaeos deliberative*, în ”Patrologiae cursus completus”, accurante J.-P. Migne, *Patrologiae Graecae*, t. CLIV, Lutetiae Parisiorum, 1866, col. 1.000; *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele istoriei României)*, vol. III, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1975, pp. 524-525.

https://biblioteca-digitala.ro

subiectul abordat în prezentul studiu. De altfel, asupra lor s-au oprit cu multă atenție alți specialiști[22].

Aşa cum se cunoaşte, însă, la revenirea de la Buda, la începutul anului 1366, împăratul bizantin şi însoțitorii săi au fost blocați de țarul bulgar Ivan Alexandru şi de coregentul Ivan Šišman, la Vidin, cetate aflată din 1365 sub stăpânire maghiară. A fost nevoie de intervenția militară a contelui Amedeo VI, aflat în cruciadă împotriva turcilor, şi de colaborarea cu acesta a despotului Dobrotici al Dobrogei pentru a impune autorităților bulgare deblocarea împăratului de la Vidin pentru a-şi putea continua drumul spre Constantinopol[23].

Aspectul care prezintă importanță pentru demersul nostru este constituit de prezența, pentru scurtă vreme, a împăratului bizantin în Banat. Faptul este confirmat de o scrisoare de prin septembrie 1369 adresată de cnezii români din districtul Caransebeşului banului Benedict Himfy, prin care îşi arătau imposibilitatea de a-i pune la dispoziție suma de 300 de florini, solicitată de acesta. Între argumentele invocate se numără şi cheltuielile făcute cu găzduirea basileului de la Constantinopol. Referindu-se la acest aspect, autorii scrisorii precizează că, ”*apoi, domnul Dionisie voievodul, a adus cu sine pe împăratul grecilor, cărora, după porunca domnului nostru regele, le-am dat o găzduire atât de bună încât cu atâtea cheltuieli am fi putut să cinstim [chiar] pe domnul nostru regele. În timpul acesta, tot în acea vreme de iarnă, a venit domnul nostru regele împreună cu numitul împărat, cărora atunci le-am dat o găzduire atât de bună încât au căzut numai asupra noastră cheltuielile atât de mari pentru acea găzduire, din care n-am izbutit până acuma să plătim niciun dinar, şi anume două sute şaizeci şi patru de florini au căzut în întregime numai asupra celor din cetate, iar din districtul acelei [cetăți] au rămas neplătiți o sută cincizeci de florini*”[24].

Prezența împăratului bizantin în spațiul românesc a primit unele interpretări interesante din partea unor specialişti. Spre exemplu, Sergiu Iosipescu, referindu-se la faza de debut a călătoriei lui Ioannes V la Buda conchide că ”*în preajma plecării din Constantinopol sau chiar în drumul spre Buda*”, basileul ”*consacrase poziția vechiului său aliat, domnul Dobrotiță* (Dobrotici - n.n.), *prin titlul despotal, după cum recunoscuse succesiunea liberă a lui Vladislav I în scaunul Țării Româneşti*”[25].

---

[22] Francisc Pall, *Encore une fois sur le voyage diplomatique de Jean V Paléologue en 1365/66*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, IX, 1971, 3, pp. 535-540; J. Gill, *op. cit.*, pp. 31-38.
[23] F. Bollati di Saint-Pierre, *Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (Il Conte Verde)*, Torino, MCM, pp. 82-85, 88-89, 94-95; Cf. P. Datta, *op. cit.*, pp. 112-117, 123-135.
[24] *Documenta Romaniae Historica*, D. *Relații între Țările Române*, vol. I *(1222-1456)*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1977, pp. 96-97, nr. 55.
[25] S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro

Argumentul principal adus de Sergiu Iosipescu în susținerea teoriei sale îl reprezintă titlul de despot cu care Dobrotici apare pentru prima oară în noiembrie 1366, în cronica expediției contelui de Savoia[26]. Dacă în cazul lui Dobrotici putem admite ipotetic, pe baza legăturilor existente între acesta şi dinastia Palaiologilor, că opinia exprimată poate fi veridică, în ceea ce-l priveşte pe Vladislav I ”*recunoaşterea succesiunii libere*” a lui la tronul Țării Româneşti de către împăratul Bizanțului rămâne, în condițiile în care nu dispunem în prezent de nicio informație care să o susțină, o simplă supoziție.

Revenind la scrisoarea cnezilor români din Caransebeş, informațiile cuprinse în aceasta permit constatarea potrivit căreia împăratul Ioannes V Palaiologos şi suita lui, însoțiți de autoritățile maghiare, au tranzitat districtul Caransebeşului, unde au primit găzduire din partea potentaților locali, atât la deplasarea spre Buda, cât şi la revenirea din Ungaria. Conform concluziei formulate de cercetătoarea Maria Holban, împăratul bizantin a sosit la Vidin pe la sfârşitul lunii ianuarie sau începutul lunii februarie 1366, când, însoțit de voievodul Dionisie al Transilvaniei, la momentul respectiv şi căpitan al cetății şi districtului Vidinului, s-a îndreptat, prin Caransebeş, spre Buda[27]. Potrivit aceleiaşi specialiste, dialogul maghiaro-bizantin de la Buda a fost unul extrem de scurt, astfel că la sfârşitul lunii februarie sau la începutul lui martie 1366, împăratul bizantin, în drum spre Vidin, însoțit de regele Ungariei, a fost iarăşi oaspetele cnezilor români din Caransebeş[28].

Informațiile transmise de scrisoarea cnezilor români din Caransebeş către Benedict Himfy ne relevă însă faptul că prezența împăratului bizantin şi a însoțitorilor săi în zonă nu a fost una benefică. Cheltuielile făcute cu găzduirea acestora, atât la deplasarea spre Buda, cât şi la revenirea din Ungaria, au depăşit puterea financiară a districtului. Acestea au fost atât de mari încât nici la peste trei ani de la consumarea evenimentelor nu erau încă achitate, continuând să apese considerabil asupra situației financiare a districtului Caransebeşului şi a cetății omonime.

Trecerea împăratului Ioannes VIII Palaiologos prin Țara Românească şi Moldova (1424). O ultimă prezență imperială bizantină în Țările Române se înregistrează la sfârşitul primului sfert al secolului al XV-lea. Protagonistul său a

[26] F. Bollati din Saint-Pierre, *op. cit.*, p. 88; Cf. S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 112.
[27] Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească şi Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în „Studii şi Materiale de Istorie Medie”, I, 1956, p. 15.
[28] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

fost Ioannes VIII Palaiologos, la momentul respectiv asociat la domnie al tatălui său, împăratul Manuel II Palaiologos (1391-1425).

Ofensiva otomană a condus la pierderea de către Imperiul Bizantin a tuturor teritoriilor sale balcanice. Ca urmare, la începutul secolului al XV-lea, imperiul mai stăpânea Constantinopolul, cu un redus teritoriu din jurul său şi câteva posesiuni minuscule în Thracia, pe litoralul pontic. Însuşi Constantinopolul a fost supus asediului de câteva ori. Situația disperată a obligat autoritățile bizantine la noi demersuri diplomatice pentru a obține ajutor militar din Apus. În acest context, s-a consumat şi scurta prezență a coregentului Ioannes VIII în spațiul românesc.

În căutare de ajutor, la 15 noiembrie 1423, coregentul Ioannes VIII a întreprins o călătorie în Italia şi Ungaria, pentru a solicita sprijin împotriva turcilor[29]. Rezultatele înregistrate de demersurile lui Ioannes VIII au fost însă nesemnificative.

Din *Memoriile* lui Georgios Sphrantzes, un apropiat al familiei imperiale, aflăm că după încheierea vizitei în Ungaria, ”*la sfârşitul lui octombrie din anul 33* (6933=1424 - n.n.), *împăratul kyr Ioannes s-a întors la Constantinopol dinspre Chilia de la Dunăre, corăbii plecând într-acolo de la Constantinopol*”[30]. Anterior acestui moment, pe când Ioannes VIII se afla încă în Ungaria, Georgios Sphrantzes relatează că în scrisorile trimise la Constantinopol coregentul bizantin comunica faptul ”*că e sănătos şi că porneşte cu bine înspre părțile de la Marea Țară Românească şi ca să vină corăbii în localitatea Chilia ca să-l ia şi să-l aducă*”[31].

Ulterior, informațiile transmise de Georgios Sphrantzes aveau să fie preluate de Makarios Melissenos (Pseudo-Phrantzes) în *Cronica* sa redactată în secolul al XVI-lea. Referitor la aceste aspecte, Makkarios Melissenos consemnează că ”*la sfârşitul lui Octombrie din anul 6933, împăratul kyr Ioannes s-a întors la Constantinopol prin partea ce vine în josul fluviului Istros, printr-o localitate numită Chilia, trireme plecând într-acolo de la Constantinopol. Căci trimise din Ungaria de mai înainte un om de altă limbă şi de alt neam, ca să vină pe uscat cu un răvaş cifrat*”, în care se preciza ”*că era sănătos şi avea să meargă cu bine înspre părțile de pe la Marea Țară Românească şi să vină trireme la locul numit Chilia să-l ia şi să-l aducă*”[32].

Momentul preluării coregentului bizantin de pe litoralul românesc al Mării Negre este înregistrat de o cronică minoră, publicată de lingvistul grec Spiridin Lambros, şi valorificată în istoriografia românească de Nicolae Iorga. Cronica

[29] Georgios Sphrantzes, *Memorii 1401-1477*. În anexă Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, *Cronica 1258-1481*, Bucureşti, 1966, XII, 3.
[30] *Ibidem*, XIII, 1.
[31] *Ibidem*, XIII, 3.
[32] Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, *Cronica 1258-1481*, Georgios Sphrantzes, *Memorii 1401-1477*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1966, pp. 258-259.

https://biblioteca-digitala.ro

semnalează plecarea, la 13 septembrie 6933 [1424], a celor două vase trimise să-l preia pe Ioannes VIII de la Asprokastron (Cetatea Albă) şi să-l transporte la Constantinopol, unde, potrivit aceleiaşi surse, a ajuns în noiembrie[33].

Analiza celor două surse ne relevă o serioasă contradicţie între informaţiile transmise cu privire la locul de îmbarcare a coregentului Ioannes VIII pentru deplasarea la Constantinopol. Sesizând acest fapt, Nicolae Iorga conchidea că ”*e admis că Ioan s-a coborât la Chilia numai, unde aceleaşi corăbii veniră să-l caute, cum spune Phrantzes, cronicarul totuşi aşa de bine informat, al casei lui Manuil*”[34].

Informaţiile transmise de sursele bizantine cu privire la prezenţa coregentului Ioannes VIII Palaiologos în spaţiul românesc au primit interpretări diferite din partea istoricilor. Ca întotdeauna în astfel de situaţii, unii au exacerbat importanţa acestora, alţii au diminuat-o printr-o abordare excesiv de restrictivă. Precizăm însă că, aproape fără excepţie, specialiştii amintiţi şi-au îndreptat atenţia în special asupra prezenţei coregentului bizantin în Moldova. Au contribuit la aceasta, în primul rând, informaţiile referitoare la respectivul aspect, cu multe inexactităţi de altfel, cuprinse în unele lucrări ale istoriografiei moldoveneşti din secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea.

În lucrarea sa *Descriptio Moldaviae*, scrisă în 1714, Dimitrie Cantemir afirmă în câteva rânduri faptul că împăratul Ioannes VIII Palaiologos i-a recunoscut lui Alexandru cel Bun ”*titlul de despot*” şi l-a cinstit cu o ”*coroană regească*”[35]. Potrivit eruditului moldovean, aceste fapte s-au petrecut ”*în vremea sinodului de la Florenţa*”[36].

Informaţiile transmise de Dimitrie Cantemir necesită câteva precizări. În primul rând, faptele amintite nu s-au putut consuma în timpul Conciliului unionist de la Ferrara-Florenţa, desfăşurat între 1438 şi 1439, deoarece la momentul respectiv Alexandru cel Bun nu mai era în viaţă. În consecinţă conchidem noi, evenimentul pe care îl are în vedere cărturarul moldovean este trecerea prin Moldova a lui Ioannes VIII în 1424, pe care însă îl datează greşit în timpul conciliului florentin.

---

[33] N. Iorga, *Noi ştiri byzantine despre istoria românilor*, în „Revista Istorică”, XX, 1-3, 1934, p. 45.

[34] *Ibidem.*

[35] Demetrius Cantemir, *Descriptio Moldaviae* – Demetrii Cantemirii Moldaviae Principis, *Descriptio antiqui et godierni status Moldaviae*, ad fidem codicum duorum in Bibliotheca Academiae Mosquitanae Scientiarum Seruatorum post Alexandrum Papiu-Ilarian iterum edita 1714, II, I; II, II; II, VI; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. L. Manu, Bucureşti, 1981, pp. 60, 69, 127.

[36] *Ibidem*, II, I; *Ibidem*, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro

În 1723, mitropolitul Gheorghe II al Moldovei redacta o *Istorie pentru prea sfânta icoană a prea sfintei stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu şi pururea Fecioarei Mariei, ce s-au aflat în scrisorile sfintei mitropolii a Moldovei*, în care reia problema întâlnirii dintre Alexandru cel Bun şi Ioannes VIII Palaiologos din 1424. În relatarea lui, arhiereul moldovean susţinea că înaintea Conciliului de la Ferrara-Florenţa, ”*fiind la Ţarigrad împărat creştinesc Manuil Paleologul, iar fiul lui Ioann Paleologul era la Beciu (sau Viiana) fiindcă era ginere chesariului din Beciu. Iară la vremea bătrâneţelor lui Manuil Paleologul au trimis la Beciu la fiul său Ioann, chemându-l să meargă la Ţarigrad, să fie împărat în locul lui Mihail tatăl său. Deci mergând să treacă la Ţarigrad au venit pe la Ţara Moldovei şi au eşit întru întâmpinarea fericitul Alexandru Voievod cu tot sinatul. Asemenea şi preasfinţitul mitropolit kyr Iosif, cu tot clirosul bisericesc dupre cum se cuvine unui împărat creştinesc şi l-au petrecut până la cetatea Chiliia la Dunăre [...]. Şi s-au făgăduit luminatul împărat cum că deaca va merge la Ţarigrad, va face Moldaviia ca Ohridul şi ca Chiprul să fie nesupusă şi neplecată niciunii eparhii. Şi mergând la Ţarigrad au luat împărăţia [...]. Şi strângând sobor cu patru patriarhi şi cu toţi mitropoliţii, au rădicat Mitropolia Moldovei de supt ascultarea Ohridului şi au aşezat-o să fie ca un patriarh, precum iaste Ohridul şi Chiprul, aşa şi Moldaviia*”[37].

Un deceniu mai târziu, în cronica sa intitulată *Istoria Ţerii Româneşti şi a Moldovei*, compilată în 1733, Vasile Buhăescul Cămăraşul consemna că în vremea lui Alexandru cel Bun ”*venit-au pre la Moldova şi Andronic Paleologul* (Ioannes VIII - n.n.), *fiiul lui Manuil Paleologul, împăratul grecilor şi ginere chesariului de Beciu, viind el de la Beciu s-au pohtit a vedea ţara Moldovei. Petrecutu-l-au Alexandru Vodă cu multă cinste până la Galaţi. Carele pre urmă stând împărat în locul lui tătâne-său, atuncea au dezlipit Mitropolia Moldovei de supt ascularea Ohridii, făcând-o ca şi Ohrida, trimiţând mitropolitului mitră şi sacos, cum şi lui Alexandru Vodă corună şi alte daruri scumpe împărăteşti*”[38].

La începutul secolului al XIX-lea, aceeaşi idee era reluată de Dionisie Fotino. În lucrarea sa, *Istoria Daciei*, acesta conchidea că ”*întorcându-se de la Viena Andronic Paleologul, fiul lui Manuil împăratul Constantinopolului, şi ginere al împăratului Austriei, a trecut prin Moldova. Alexandru, făcându-i mari onoruri şi ceremonii, l-a petrecut până la Galaţi. După aceasta, Andronic ajungând a se sui pe tronul împărăţiei, a trimis lui Alexandru Vodă diademă (coroană)*

[37] Apud Ciprian Zaharia, *Iosif I Muşat întâiul mare ierarh roman. Noi mărturii privind viaţa culturală şi spirituală a Moldovei în secolele XIV şi XV*, Arhiepiscopia Romanului şi Huşilor, 1987, p. 262.

[38] *Cronica lui Vasile Buhăescul Cămăraşul*, ed. Em. E. Kretzulescu, în „Revista pentru Istorie, Archeologie şi Filologie”, XIV, 1913 (1914), p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro

împărătească împreună cu alte daruri, iar mitropolitului Moldovei sac şi mitră precum şi icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului”[39].

Într-un discurs rostit în 1837, preluat de episcopul Melchisedec Ştefănescu, Alexandru Haşdeu susținea că ”*prințul Alexandru cel Bun, primind diadema împărătească de la împăratul grec Andronic paleologul, a întemeiat la Suceava o şcoală juridică după modelul celei din Constantinopol, în care, oameni învățați, aduşi din Bizanț, tâlcuiau pravilele numite Vasilicale, precum şi o şcoală greco-latină-slavonă pentru clerul bisericesc*”[40].

În aceeaşi epocă îşi exprima opinia asupra informațiilor transmise de Georgios Sphrantzes, respectiv asupra evenimentelor din anul 1424, şi Gheorghe Asachi. În broşura intitulată *Descrierea istorică a tabloului ce înfăţişează pe Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, când au primit coroana şi hlamida de la ambasadorii împăratului Ioan Paleologul II*, publicată la Iaşi în 1839, al cărei text a fost reluat în nuvela *Alexandru cel Bun*, acesta afirmă că în 15 noiembrie 1424 împăratul Manuel II Palaiologos îl trimise ”*pe fiul său, imperatorul Ioan, la Buda spre a negoția o alianță în contra turcilor. Cercând pretutindene a-şi face aliați şi deşteptând pretutindene inimici asupra lui Amurat, imperatorul Ioan, la înturnarea sa din Ungaria, retrecu Munții Carpați şi deştinse în Moldova, la începutul lunei octomvrie, anul 1425. Reputațiunea lui Alexandru cel Bun îl atrasă acolo. Un imperator de Bizanț cu atâta mai mult era închinat în Moldova, pentru că el era considerat de şef şi protector al Bisericii ortodoxe. Prin urmare, Alexandru, acompaniat de mitropolitul Iosif, de curtea şi de gvardia sa, mersese spre întâmpinare până la marginile țărei cu o ceremonie religioasă, la care se adună un număr mare de popor din toate părțile Moldovei. Încongiurat de toată pompa bisericească şi precedat de oameni de oaste, imperatorul intră în Suceava [...]. Imperatorul avu conferenți cu Alexandru, a regulat şi relațiunile imperiului cu Moldova. Spre a da însă un omagiu public virtuţelor lui Alexandru, a-l atrage în interesele sale şi spre a mai restrânge legăturile de o amiciție folositoare cauzei comune, imperatorul rezolu a-i face un prezent imperial onorific, unicul de care putea atuncea disposa deştinzitoriul cezarilor. De asemene, aflând că mitropolitul țărei atârna de acel de Okrida, el promise că, înturnându-se la Constantinopoli, va face independent scaunul arhiepiscopal al Moldovei, în asemănare cu acel de la Cipros şi de la Okrida. Novela despre îmbolnăvirea imperatorului Manuel a grăbit călătoria fiului. Alexandru însărcină pe un moldovean confident de a merge înainte imperatorului Ioan şi a duce la Constantinopoli novela neîntârziatei sale înturnări.*

[39] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Munteneşti şi a Moldovei*, Editura VALAHIA, Bucureşti, 2008, pp. 417-418.

[40] Apud Melchisedec Ştefănescu, *Viața şi scrisorile lui Grigorie Țamblac*, Bucureşti, 2010, pp. 10-11.

https://biblioteca-digitala.ro

Atuncea principele în persoană, cu toată curtea sa şi cu înaltul cler, au acompaniat până la marginile ţărei pe Ioan, care sosi la cetatea Chilia, situată la gura Dunărei [...]. Îndată ce se sui pe tron după moartea părintelui său, imperatorul Ioan îşi aminti de ospitalitatea lui Alexandru, mai ales că interesele politice nu erau mai puţin puternice de a cultiva amiciţia sa. Rezolând de a împlini datoria contractată, el a reunit în consiliu patru patriarhi şi episcopi şi prin un act solenel eliberă arhiepiscopatul Moldovei de supremaţia Okridei, înălţându-l independent, ca pe un patriarh”[41].

La mijlocul secolului al XIX-lea, arhimandritul Neofit Scriban identifica şi el în evenimentele anului 1424 o aşa-zisă autocefalie a Bisericii Moldovei. ”*Împăratul Ioan Paleologul* – susţinea el –, *în călătoria sa de la Viena trece prin Moldova şi face pe mitropolitul ei neatârnat de Ohrida numindu-l în diplomul ce-i dă Αφτοκέφαλος*”[42].

Trecerea prin Moldova a lui Ioannes VIII Palaiologos la revenirea de la Buda spre Constantinopol este susţinută şi de unii istoricii ai zilelor noastre. Aceştia nu exclud nici ei posibilitatea unei întâlniri a coregentului bizantin cu Alexandru cel Bun. În acest sens s-au pronunţat unii cercetători precum Nicolae Grigoraş sau Ştefan S. Gorovei.

Nicolae Grigoraş este de părere că în octombrie 1424, când s-a întors de la Buda, Ioannes VIII ”*ultimul popas l-a făcut în Moldova, de unde pentru a ajunge acasă, s-a îmbarcat pe corăbii la Cetatea Albă sau la Chilia, care se afla în «Valahia Mare»*”[43]. În ceea ce priveşte afirmaţiile lui Dimitrie Cantemir, le atribuie unei tradiţii apărute la începutul secolului al XVIII-lea, potrivit căreia Alexandru cel Bun a primit insemne regale din partea împăratului Ioannes VIII Palaiologos[44]. În concluzie, conchide Nicolae Grigoraş, ”*este indiscutabil că Alexandru cel Bun a avut relaţii strânse cu Bizanţul şi că în organizarea de stat a introdus legislaţia bizantină prin Basilicale, a completat ierarhia administrativă, noii dregători primind atribuţii şi denumiri similare cu cele ale celor din anturajul împăratului bizantin*”[45].

Ştefan S. Gorovei susţine şi el că ”*în 1424, când împăratul Ioan Paleologul, întorcându-se de la Buda, a trecut pe pământul românesc pentru a se îmbarca la Chilia pentru Constantinopol, se pare că domnul Moldovei a avut o*

[41] Gheorghe Asachi, *Nuvele istorice a României*, t. I. Iaşi, 1867, pp. 40-42; Gh. Asachi, *Nuvele istorice*, ed. P. V. Haneş, Bucureşti, 1915, pp. 49-51.
[42] Nicolae Scriban, *Scurtă istorisire şi hronologie despre Mitropolia Moldovei*, Paris, 1857, pp. 7-8.
[43] Nicolae Grigoraş, *Ţara românească a Moldovei până la Ştefan cel Mare (1359-1457)*, Iaşi, 1978, p. 107.
[44] *Ibidem*, pp. 107-108.
[45] *Ibidem*, p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro

întrevedere cu el”[46]. Nu respinge nici el categoric opinia lui Dimitrie Cantemir cu privire la primirea de către Alexandru cel Bun a coroanei regale şi a titlului de despot, precum şi la preluarea de către domnul Moldovei a unor extrase din *Basilicale* pentru a le folosi ca norme de drept în ţară[47]. ”*Cum o scrisoare de la sfârşitul domniei lui Alexandru* – conchide el cu privire la acest ultim aspect – *evidenţiază «lipsa codicelor de legi» în Moldova, capitolul juridic al activităţilor domnului moldovean a fost pus sub semnul întrebării. Credem, însă, că receptarea – fie şi fragmentară sau rezumativă – a dreptului bizantin sub Alexandru cel Bun, în cadrul acelei perioade de influenţă greacă [...], nu poate fi negată prin această menţiune [...]; recent, s-a arătat că ar fi posibilă receptarea unui «sinopsis mic», adică o formă rezumativă a Basilicalelor*”[48].

La polul opus se situează opiniile unor istorici contemporani care pun sub semnul întrebării, total sau parţial, opiniile cu privire la o trecere prin Moldova a lui Ioannes VIII Palaiologos şi la o eventuală întrevedere a acestuia cu Alexandru cel Bun, în toamna anului 1424. Aceştia atribuie asemenea păreri exclusiv unei tradiţii formate pe la începutul secolului al XVIII-lea. În acest sens s-au exprimat, spre exemplu, Alexandru Elian şi Constantin Cihodaru.

Din punctul de vedere al lui Alexandru Elian, trecerea lui Ioannes VIII prin Moldova, ”*neidentificată de altfel de niciun izvor român sau străin, poate fi socotită ca un element imaginat de tradiţia moldovenească şi încorporat povestirii mitropolitului Gheorghe*”[49]. Ca urmare, conchide acest istoric, ”*ca adevar istoric ni se va îngădui să nu reţinem decât trecerea basileului prin Chilia, încă nu moldovenească, unde nu avea ce căuta Alexandru cel Bun, cu clerul şi cu «tot sinatul», ca să întâmpine pe tânărul călător venit din Ţara Românească, întors cu puţine roade din Apus şi îndreptându-se grăbit spre Bizanţul în care se afla suferind părintele său*”[50].

Veridicitatea afirmaţiilor lui Dimitrie Cantemir cu privire la primirea coroanei regale de către Alexandru cel Bun din partea lui Ioannes VIII Palaiologos şi a întâlnirii domnului moldovean cu coregentul bizantin este primită cu rezerve şi de Constantin Cihodaru. Acesta susţine că ”*din izvoarele contemporane nu se cunoaşte nimic în legătură cu întrevederea dintre Alexandru şi împărat şi despre darurile pe care acesta le-ar fi făcut domnului. Se pare că afirmaţiile lui Cantemir*

---

[46] Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Editura Albatros, Bucureşti, 1976, p. 45.
[47] *Ibidem.*
[48] *Ibidem*, p. 46.
[49] Alexandru Elian, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în „Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare”, vol. îngrijit de M. Berza, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1964, p. 130.
[50] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

au la bază o tradiție formată târziu, pe la începutul secolului al XVIII-lea la Mănăstirea Neamț”[51].

Din punctul nostru de vedere, informațiile transmise de sursele bizantine cu privire la trecerea lui Ioannes VIII Palaiologos prin Țările Române în 1424 trebuie abordate mai nuanțat. Considerăm că ele se cuvine a fi raportate la relațiile dintre Imperiul Bizantin, Țara Românească şi Moldova la momentul respectiv.

În toamna anului 1424 domn al Țării Româneşti era Dan II (1422-1431, cu întreruperi) aflat la prima sa domnie. Din informațiile transmise de cronicarul bizantin Doukas cunoaştem că această primă ocupare a tronului de Dan II s-a realizat atât cu sprijinul Bizanțului, cât şi al Moldovei. Dan, care s-ar fi aflat la Constantinopol în timpul asediului oraşului de către Murâd II (1422), după eşecul turcilor, scrie Doukas, ”*s-a închinat împăratului şi-i cerea slobozenie să plece pe drumul cel mai drept acasă. Împăratul dându-i toată cinstea, l-a urcat pe una din cele mai mari corăbii şi l-a trimis pe Marea Neagră la Cetatea Albă. Acolo boierii Țării Româneşti ce se aflau, l-au proclamat pe el domn şi l-au pus în domnia bunicului* (unchiului - n.n.) *său omorându-l pe feciorul din flori al lui Mircea*”[52].

Pe baza acestor informații putem identifica existența în toamna anului 1424 a unor relații strânse între Imperiul Bizantin, Țara Românească şi Moldova sub steagul luptei antiotomane. Fără îndoială, acest fapt a putut constitui factorul determinant pentru ca Ioannes VIII Palaiologos să opteze pentru trecerea prin Țările Române la revenirea de la Buda.

Trecerea prin Moldova a coregentului Ioannes VIII Palaiologos în 1424 nu a fost un caz singular. Fără îndoială, ca urmare a bunelor relații existente între statul românesc est-carpatic şi Imperiul Bizantin, şi alți înalți demnitari constantinopolitani au ales în deplasările lor spre Europa Apuseană, în prima jumătate a secolului al XV-lea rutele moldovene. Spre exemplu, în 1423 prințul Demetrios Palaiologos, fratele lui Ioannes VIII şi viitor despot al Moreei, alege un asemenea itinerar pentru a călători în Apus. Din *Memoriile* lui Sylvestros Syropoulos aflăm că după ce autoritățile imperiale ”*i-au aranjat călătoria în compania lui kyr Mattheos Asan, a lui Doria şi a altor câțiva arhonți*”, prințul bizantin, împreună cu suita sa, ”*a plecat prin Asprokastron spre Ungaria în luna septembrie indictionul al doilea*”[53]. Un deceniu mai târziu, în 1434, Demetrios

---

[51] Constantin Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399-1 ianuarie 1432)*, Editura Junimea, Iaşi, 1984, p. 209.

[52] Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ed. V. Grecu, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1958, XXIX, 7.

[53] Sylvestros Syropulus, *Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos sive Concilii Florentini exactissima narration*, edidit R. Creyghton, Gagae-Comitis, MDCLX, II, XI; *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele istoriei României)*, vol. IV, Bucureşti, 1982, pp. 368-369.

https://biblioteca-digitala.ro

Palaiologos conducea o altă delegație bizantină care tranzita Moldova spre Buda de unde urma să se îndrepte spre Basel pentru a participa la lucrările conciliului care începuseră în 1431. Din delegația bizantină mai făceau parte Isidoros, arhimandritul Mănăstirii Sfântul Demetrios, viitorul mitropolit al Kievului şi cardinal al curiei papale, şi Ioannes, Dysipathos, ginerele lui Demetrios. Delegației i se alăturase şi călugărul augustinian Albertus de Crispis, din a cărui scrisoare, expediată în 24 iunie 1434 din Ulm, aflăm că, în drum spre Apus, solia bizantină trecuse ”*per Walachiam Moldoaviensem*”, apoi străbătuse Transilvania, îndreptându-se spre Tisa[54].

Itinerariul urmat de Ioannes VIII din Ungaria până la gurile Dunării nu poate fi precizat cu exactitate doar pe baza sumarelor ştiri pe care le deținem. Acesta a putut coborî pe Dunăre până la Brăila, care aparținea Țării Româneşti, sau chiar până la Chilia, sau a putut urma un itinerar terestru, pe care nu-l putem preciza însă. Din considerentele pe care le-am arătat, credem că itinerariul ales de coregentul bizantin a fost cel terestru. Informațiile transmise de Georgios Sphrantzes, conform căruia de la Buda Ioannes VIII urma să pornească ”*înspre părțile de la Marea Țară Românească*”, conferă, considerăm noi, consistență opiniei noastre.

Nu insistăm aici asupra discuțiilor privind apartenența Chiliei. Unii istorici o atribuie Țării Româneşti, alții Moldovei. Din punctul nostru de vedere, situarea Chiliei ”*înspre părțile de la Marea Țară Românească*” nu este acelaşi lucru cu localizarea ei ”*în părțile Marii Țări Româneşti*”, ci într-o regiune vecină acesteia, în cazul de față în sudul Moldovei şi în hotarele acesteia.

Conținutul discuțiilor lui Ioannes VIII Palaiologos cu autoritățile moldovene nu se cunoaşte. Respingem însă categoric ca nefondată teza susținută de unii istorici, potrivit cărora cu acest prilej Biserica Moldovei ar fi fost ridicată la rang patriarhal şi i s-a recunoscut autocefalia. Fără a intra în alte discuții, precizăm doar că rangul de mitropolie a Bisericii Moldovei şi statutul său de dependență de Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol până la căderea Bizanțului (1453) o infirmă.

Nu excludem însă posibilitatea ca lui Alexandru cel Bun să-i fi fost recunoscut cu acest prilej statutul de domn de sine stătător sau singur stăpânitor. Semnificativ din acest punct de vedere, este după părerea noastră, titlul de *autocrator (α□τοκρατωρ)* cu care apare domnul Moldovei la scurt timp după acest moment, pe epitrahilul de la Stara – Ladoga, din 1428 sau 1429[55]. Titlul, de certă

---

[54] Al. Elian, *op. cit*, p. 128.
[55] N. Iorga, *Patrahirul lui Alexandru cel Bun: cel dintâi chip de domn român*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. II, t. XXXV, 1912-1913 (1913), p. 344.

https://biblioteca-digitala.ro

factură bizantină, s-a regăsit neîntrerupt în titulatura basileilor constantinopolitani. Acesta nu-i putea parveni domnului moldovean decât pe filieră bizantină.

La finalul prezentului studiu putem conchide că, în contexte politico-militare diferite, în perioada secolelor XII-XV, trei împărați bizantini au fost prezenți în spațiul românesc nord-dunărean. În 1148, basileul Manuel I Comnenos a întreprins o campanie victorioasă împotriva cumanilor. Acțiunea a deschis calea Imperiului Bizantin spre instaurarea unui control militar destul de riguros asupra teritoriilor nord-dunărene extracarpatice. În iarna anilor 1365-1366, împăratul Ioannes V Palaiologos s-a deplasat la Buda pentru a trata cu regele Ludovic I declanşarea unei acțiuni antiotomane. Atât la dus cât şi la întors, basileul şi suita lui au tranzitat Banatul, unde au beneficiat de ospitalitatea cnejilor români. În 1423-1424, coregentul Ioannes VIII a întreprins o călătorie în Italia şi Ungaria, pentru a solicita ajutor împotriva turcilor. La revenirea din Ungaria, acesta a tranzitat, foarte probabil, Țara Românească şi Moldova, pentru a se îmbarca la Chilia spre a se deplasa la Constantinopol.

Bibliografie

Adolf ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993.

Gheorghe ASACHI, *Nuvele istorice a României*, t. I. Iaşi, 1867.

IDEM, *Nuvele istorice*, ed. P. V. Haneş, Bucureşti, 1915.

Ion BARNEA, Ştefan ŞTEFĂNESCU, *Din istoria Dobrogei*, *vol. III*: *Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1971.

Nicolae BĂNESCU, *Bizanțul şi romanitatea de la Dunărea de Jos*, în „Discursuri de recepție la Academia Română”, Bucureşti, 1980.

IDEM, *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube*, în „Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique”, XIII, 1927.

F. BOLLATI di Saint-Pierre, *Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (Il Conte Verde)*, Torino, MCM.

A. A. BOLŞACOV-GHIMPU, *La localisation de la cité byzantine de Demnitzikos*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, V, 1967, 3-4.

Demetrius CANTEMIR, *Descriptio Moldaviae*-Demetrii Cantemirii Moldaviae Principis, *Descriptio antiqui et godierni status Moldaviae*, ad fidem codicum duorum in Bibliotheca Academiae Mosquitanae Scientiarum Seruatorum post Alexandrum Papiu-Ilarian iterum edita 1714, II, I; II, II; II, VI.

https://biblioteca-digitala.ro

Dimitrie CANTEMIR, *Descrierea Moldovei*, ed. L. Manu, Bucureşti, 1981.

Fr. CHALANDON, *Les Comnènes*. II. *Jean II Comnène et Manuel I Comnène*, Paris, 1912.

Niketas CHONIATAE, *Historia*, ex recensione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, MDCCCXXXV.

Constantin CIHODARU, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399-1 ianuarie 1432)*, Editura Junimea, Iaşi, 1984.

Ioannes CINNAMUS, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum.* Ad fidem Codicis Vaticani, recensuit Augustus Meineke, Bonnae, MDCCCXXXVI, III, 3.

*** *Cronica lui Vasile Buhăescul Cămăraşul*, ed. Em. E. Kretzulescu, în „Revista pentru Istorie, Archeologie şi Filologie”, XIV, 1913 (1914).

Demetrii CYDONII, *Ad Romaeos deliberative*, în ”Patrologiae cursus completus”, accurante J.-P. Migne, *Patrologiae Graecae*, t. CLIV, Lutetiae Parisiorum, 1866.

P. DATTA, *Spedizione in Oriente di Amedeo VI conte di Savoia provata con inedite documenti*, Torino, MDCCCXXVI.

Petre DIACONU, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, Bucureşti, 1978.

*** *Documenta Romaniae Historica*, D. *Relații între Țările Române*, vol. I *(1222-1456)*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1977.

Ion DONAT, *Revelații toponimice pentru istoria neştiută a românilor*, în „Ramuri”, 1941.

DUCAS, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ed. V. Grecu, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1958.

Alexandru ELIAN, *Moldova şi Bizanțul în secolul al XV-lea*, în „Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare”, vol. îngrijit de M. Berza, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1964.

Ioan FERENȚ, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj, f.a.

*** *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele istoriei României)*, vol. III, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1975.

*** *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele istoriei României)*, Editura Academiei R.S.R., vol. IV, Bucureşti, 1982.

Dionisie FOTINO, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Munteneşti şi a Moldovei*, Editura VALAHIA, Bucureşti, 2008.

Joseph GILL, *John V Palaeologus at the court of Louis I of Hungary (1366)*, în „Byzantinoslavica”, XXXVIII, 1, 1977.

Ştefan S. GOROVEI, *Muşatinii*, Editura Albatros, Bucureşti, 1976.

https://biblioteca-digitala.ro

Nicolae GRIGORAŞ, *Țara românească a Moldovei până la Ştefan cel Mare (1359-1457)*, Iaşi, 1978.

Maria HOLBAN, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească şi Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în „Studii şi Materiale de Istorie Medie", I, 1956.

Nicolae IORGA, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. III: *Les fondateurs d'État*, Bucarest, 1937.

IDEM, *Noi ştiri byzantine despre istoria românilor*, în „Revista Istorică", XX, 1934, 1-3.

IDEM, *Patrahirul lui Alexandru cel Bun: cel dintâi chip de domn român*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", s. II, t. XXXV, 1912-1913 (1913).

IDEM, *Relații toponimice pentru istoria neştiută a românilor*, I. *Teleormanul*, în „Analele Academiei Române. emoriile Secțiunii Istorice", s. III, t. XXIII, m. 14, 1941.

Sergiu IOSIPESCU, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, Editura Militară, Bucureşti, 1985.

Joannes KINNAMOS, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, Translated by Ch. M. Brand, New York, 1976.

Alexandru MADGEARU, *Românii şi armata bizantină*, în „Revista de Istorie Militară", 1-2, 2013.

Vasile MĂRCULEȚ, *Relațiile Imperiului Bizantin şi ale republicilor maritime italiene cu Țările Române până în secolul al XV-lea*, Editura ISTROS, Brăila, 2013.

Gy. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica*, *II: Sprachrsete der Turkvölker in der bizantinischen Quellen*, Berlin, 1958.

P. MUTAFČIEV, *Bulgares et Roumains dand l'histoire de Pays danubiens*, Sofia, 1932.

Ion I. NISTOR, *Bizantinii în luptă pentru recucerirea Daciei şi a Transdanuviei*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", s. III, t. XXV, m. 15, 1943.

IDEM, *Emanciparea politică a dacoromanilor din Transdanuvia*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", s. III, t. XXIV, m. 17, 1942.

Francisc PALL, *Encore une fois sur le voyage diplomatique de Jean V Paléologue en 1365/66*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", IX, 1971, 3, pp. 535-540.

Bogdan PETRICEICU HAŞDEU, *Originile Craiovei 1230-1400,* Bucureşti, 1878.

https://biblioteca-digitala.ro

*** Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, *Cronica 1258-1481*, Georgios Sphrantzes, *Memorii 1401-1477*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1966.

Nicolae SCRIBAN, *Scurtă istorisire şi hronologie despre Mitropolia Moldovei*, Paris, 1857.

Georgios SPHRANTZES, *Memorii 1401-1477*. În anexă Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, *Cronica 1258-1481*, Bucureşti, 1966.

Eugen STĂNESCU, *Les «Βλάχοι» de Kinnamos et Choniatès et la présence militaire byzantin au nord du Danube sous les Comnènes*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, IX, 3, 1971, pp. 585-593.

Sylvestros SYROPULUS, *Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos sive Concilii Florentini exactissima narration*, edidit R. Creyghton, Gagae-Comitis, MDCLX.

Melchisedec ŞTEFĂNESCU, *Viața şi scrisorile lui Grigorie Țamblac*, Bucureşti, 2010.

Alexandru D. XENOPOL, *Istoria românilor din Dacia Traiană, vol. II: Năvălirile barbare 270-1290*, Bucureşti, 1925.

Ciprian ZAHARIA, *Iosif I Muşat întâiul mare ierarh roman. Noi mărturii privind viața culturală şi spirituală a Moldovei în secolele XIV şi XV*, Arhiepiscopia Romanului şi Huşilor, 1987.

V. N. ZLATARSKY, *Istorija na bălgarskata dărjava prez srednite vekove*, vol. II, Sofia, 1934.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CELE MAI VECHI BISERICI ROMÂNEŞTI DIN ȚARA FĂGĂRAŞULUI

ANTAL LUKÁCS
antal_lukacs@yahoo.com
Universitatea Bucureşti – Facultatea de Istorie
AUREL DRAGNE
aureldragne@yahoo.com
Muzeul Țării Făgăraşului – Făgăraş

LES PLUS ANCIENNES ÉGLISES ROUMAINES DU PAYS DE FĂGĂRAŞ

RÉSUMÉ

Le but de notre démarche scientifique vise la réévaluation du fonds patrimonial ecclésiastique du Pays de Făgăraş par la méthode de l'investigation archéologique. On a suivi un itinéraire qui reflète pleinement le fondement autochtone dont le rôle demeure décisif. Suivant l'évolution stylistique de l'architecture, on redécouvre le filon traditionnel.

Deux d'entre les plus anciennes églises en mur conservées, *L'Assomption de Marie* de Voivodenii Mari et *Les Saints Archanges*, sont attestées depuis 1500. Les fouilles archéologiques ont apporté des détails significatifs vis-à-vis de l'histoire ecclésiastique de cette contrée.

A Voivodenii Mari on a identifié un tombeau qui appartenait à l'édifice, dont l'inventaire spécifiait deux pièces de monnaie émises par le roi Matia Corvin (1458-1490), ce qui prouve la datation antérieure de l'an 1500. Le monument actuel remplace un édifice roman du XIV-ème siècle. La découverte extrêmement valeureuse, corroborée au nom de la localité Voivodeni, d'une profonde résonance, suppose l'existence d'une chapelle de la résidence voïvodale. On met en évidence le fait que le village situé sur la Valée Breaza, aux sources de laquelle se trouve les ruines d'une cité ancienne, remonte au voïvode Negru-Voda.

A Vistea de Jos, la préexistence d'un cimetière sur l'emplacement de l'actuelle église, constitue la preuve éloquente qu'elle a été précédée par une autre, plus ancienne, en mur, ou en bois. Les formes de l' abside polygonale à l'extérieur et circulaire, à l'intérieur, l'identification d'un pronaos, ce sont les premières manifestations de l'architecture de tradition byzantine spécifiques aux églises en mur roumaines de la Transylvanie.

Un élément inédit de ces deux églises, est conféré par la niche relique, ce qui confirme, indubitablement, la pratique des offrandes votives du fondateur.

https://biblioteca-digitala.ro

Mots-clé: investigations archéologique, architecture ecclésiastique, église et société (XIV-XVI), univers culturel roumain.

Întregirea istoriei ecleziastice a spaţiului făgărăşean este de aşteptat să vină de la datele oferite de cercetarea vechilor biserici ale *ţării*. Numărul edificiilor de zid păstrate este însă mic comparativ cu situaţia din celelalte *ţări* intracarpatice. Doar două biserici aparţin unui orizont anterior secolului al XVII-lea: *Adormirea Maicii Domnului* din Voivodenii Mari şi *Sfinţii Arhangheli* din Viştea de Jos, ambele datate stilistic la cumpăna secolelor XV-XVI (anul 1500). Din secolul al XVII-lea ne-au rămas bisericile *Sfântul Nicolae* din Săsciori, *Cuvioasa Parascheva* din Comăna de Jos şi *Adormirea Maicii Domnului* din Comăna de Sus. La sfârşit de veac, ctitoriile făgărăşene ale domnitorului Constantin Brâncoveanu (dintre care amintim în mod deosebit Biserica *Sfântul Nicolae* din Făgăraş) au influenţat hotărâtor tradiţia constructivă locală: toate bisericile de mai târziu au adoptat forme de plan, sisteme de boltire şi elemente stilistice specifice arhitecturii de factură brâncovenească.

Studiile privind arhitectura ecleziastică românească din această zonă sunt relativ târzii. În primele decenii ale veacului trecut se remarcă preotul şi profesorul făgărăşean Valer Literat. Valoarea investigaţiilor sale ştiinţifice constă şi în faptul că o parte din monumentele cercetate în perioada interbelică astăzi nu se mai păstrează sau au suferit transformări radicale. Aportul la istoriografia ţinutului este remarcabil: concluziile sale, cuprinse în lucrări rămase mult timp în manuscris, sunt rezultatul unei judicioase analize, deopotrivă a ansamblurilor iconografice, a obiectelor de inventar liturgic sau a vechilor inscripţii.

Contribuţii importante au fost aduse de Ioana Cristache-Panait şi Eugenia Greceanu. Analiza arhitectonică a bisericilor de zid făgărăşene, cuprinsă în studii şi articole deja consacrate pentru această tematică, relevă atât trăsăturile specifice ale tradiţiei constructive locale, cât şi influenţele datorate interferenţelor cu celelalte spaţii culturale româneşti.

Monumentelor ecleziastice făgărăşene nu le-au fost însă consacrate monografii care să fi fost elaborate după toate rigorile impuse de cercetarea ştiinţifică: până nu demult, niciuna din bisericile făgărăşene nu a constituit obiectul vreunei investigaţii arheologice.

Biserica *Adormirea Maicii Domnului* din Voivodenii Mari

Satul Voivodeni este situat în partea centrală a Ţării Făgăraşului, pe cursul mijlociu al văii Breaza, la izvoarele căreia se află ruinele fortificaţiei atribuite de tradiţia populară legendarului voievod făgărăşean Negru Vodă. În 1437 satul este

https://biblioteca-digitala.ro

oferit de domnitorul Vlad Dracul boierului Roman, alături de Săsciori şi Sâmbăta de Sus[1]. După 1494 este consemnată pentru întâia oară influenţa familiei Bika de Voivodeni: în calitate de stăpân al Ţării Făgăraşului, Ladislau Gereb de Vingart confirmă cumpărarea de către boierul Aldea Bika a mai multor posesiuni făgărăşene[2]. Scindarea patrimonială a localităţii este un fapt împlinit la 1527, când Aldea Bika este calificat *de Voivodenii Mari.* Vreme de 25 de ani, între 1509 şi 1534, boierul Aldea este membru fără întrerupere al scaunului de judecată al ţării, caz unic în istoria instituţiei în acest secol. Neavând urmaşi, adoptă în 1518 pe nepoţii săi Ioan şi Manea[3]. Ascensiunea familiei la începutul secolului al XVI-lea s-ar putea datora neimplicării în revolta din 1509, prin care boierii făgărăşeni urmăreau repunerea ţării sub autoritatea domnului muntean. Aceşti boieri şi urmaşii lor au stăpânit satul pe tot parcursul secolelor XVI-XVII, monopolizând şi funcţia sacerdotală[4]. Cu siguranţă ei sunt ctitorii bisericii din Voivodenii Mari, care constituie cel mai vechi edificiu ecleziastic păstrat din Ţara Făgăraşului (Fig. 1).

Planul şi forma actuală ale bisericii (Fig. 2) nu sunt cele originare, monumentul suferind de-a lungul timpului mai multe intervenţii. În faza iniţială, biserica era constituită dintr-un naos rectangular şi o absidă semicirculară de reminiscenţă romanică. Pronaosul şi turnul de deasupra lui sunt adăugiri din anul 1951. Ele înlocuiesc o construcţie mai veche, dărâmată de comunitate în anul 1947 cu scopul declarat de a zidi un nou edificiu. Partea distrusă era constituită dintr-un pronaos, continuat înspre apus cu turnul clopotniţă, ambele de la mijlocul secolului al XIX-lea. La baza turnului, tinda boltită asigura accesul în biserică[5] (Fig. 3).

Naosul (5,50 x 4,40) este acoperit cu o boltă stelată ale cărei nervuri se desprind direct din zid, fără intermediul consolelor (Fig. 4). Arhitectura bolţii, precum şi profilul nervurilor au constituit principalele elemente de datare ale edificiului[6].

---

[1] *Documenta Romaniae Historica, B, Ţara Românească*, I (1247-1500), Bucureşti, 1966, pp. 142-144.

[2] Antal Lukács, *Ţara Făgăraşului în Evul Mediu – secolele XIII-XVII*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1999, p. 91.

[3] *Ibidem.*

[4] Ştefan Meteş, *Viaţa bisericească a românilor din Ţara Oltului*, Sibiu, 1930, p. 123. Primul preot cunoscut este Teodor Bica, pomenit înainte de 1518.

[5] Conform tradiţiei consemnate de C. Stan în volumul *Şcoala poporană din Făgăraş şi depe Târnave*, I, Sibiu, 1928, p. 495, pronaosul a fost construit în 1827, iar turnul clopotniţă în 1847. Pentru o prezentare a ansamblului de dinaintea demolării din 1947, vezi Valeriu Literat, *Biserici vechi româneşti din Ţara Oltului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1996, pp. 121-126.

[6] Eugenia Greceanu, *Ţara Făgăraşului – zonă de radiaţie a arhitecturii de la Sud de Carpaţi*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, XXXIX, nr. 2, 1970, p. 35, nota 4. Forma stelată a bolţii apare în Transilvania către mijlocul secolului al XV-lea, la biserica Sfântul Mihail din Cluj, precum şi la sacristia mănăstirii romano-catolice din Teiuş, ridicată în

https://biblioteca-digitala.ro

Comunicarea cu altarul se face prin doar două deschideri ale catapetesmei; cea sudică, consacrată ca *uşă împărătească*, este destinată exclusiv ceremonialului liturgic (Fig. 5). Catapeteasma masivă de zidărie se continua în partea superioară cu tâmpla ce susţinea şarpanta în două ape. Probabil cu prilejul intervenţiilor din 1947-1951 tâmpla a fost suprimată, făcând loc unui inexpresiv acoperiş în patru laturi.

Absida este boltită în sistemul unui semicilindru orizontal, intersectat direct de semicilindrul vertical al peretelui. Conform unor date istoriografice mai vechi[7], preluate mai apoi şi de alţi autori, s-a presupus că altarul ar fi fost adăugat într-o etapă ulterioară, nefiind contemporan cu nava[8]. Ipoteza a fost infirmată de examinarea paramentului, care dovedeşte că cele două structuri sunt ţesute organic. Mai mult, grosimea identică a pereţilor altarului şi navei, cât şi prezenţa sediliei pe latura de nord a absidei, converg spre această concluzie[9].

Date noi au fost furnizate de săpătura arheologică de salvare efectuată la monument în anul 2000. Intervenţia a fost determinată de apariţia unui puternic atac distructiv al ciupercii *Merulius lacrimans*, care a afectat în totalitate pardoseala de lemn a edificiului. Întrucât se impunea evacuarea pământului din biserică până la o adâncime de 0,50 metri, asistenţa arheologică s-a dovedit salutară, dovadă vestigiile importante care au fost identificate pe parcursul investigaţiei[10].

Pentru început a fost trasată o secţiune de sondaj, S1, în axul navei vechi, în scopul stabilirii stratigrafiei. Au mai fost deschise opt casete (notate convenţional C1-8): patru la colţurile interioare ale navei, două în altar şi alte două

---

prima sa formă de Ioan Corvin. Profile similare de nervuri ceramice se întâlnesc la bolţile stelate ale bisericii evanghelice din Râşnov (1500) şi la bolţile în reţea ale bisericilor evanghelice din Movile şi Buneşti (ambele datate 1519). Autoarea este de părere că acceptarea unui decalaj faţă de prototipurile citate împing datarea bisericii către anul 1500.

[7] Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă şi istorie*, tom II, Sibiu, 1897, pp. 390-392. Raportul administratorului protopopesc Vasile Maxim din Avrig trimis mitropolitului Andrei Şaguna la 17 ianuarie 1860 consemnează: „(…) *Afară de mănăstirile pomenite se mai află vrednică de consemnat bisericuţa noastră din Voivodenii Mari, care pentru vechimea sa se deosebeşte de toate celelalte biserici din Ţara Oltului. Aceasta este zidită în stil gotic şi se vede că a pătimit unele prefaceri după schimbarea timpurilor, ea e o zidire mică, cu boltitură foarte înaltă, lângă care în vremile mai nouă s-a zidit un turn şi altariu mic, lucru tare prost; şi pre dinafară structura veche s-a schimbonosit. Am căutat să aflu anul zidirei ei şi n-am aflat alta decât în stâlpul uşii săpat în peatră cu slove româneşti anul 1613 şi cu puţină scriptură, care însă nu se poate ceti, că abia se cunoaşte şi trebuie că bisericuţa e mai veche după structura ei, şi anul de mai sus doară nu e anul zidirii ei, ci poate e semnat de altul oare cine mai târziu* (…)”.

[8] Şt. Meteş, *op. cit*., p. 124; V. Literat, *op. cit*., p. 121

[9] Eugenia Greceanu, *op. cit*., p. 35.

[10] Cf. Raport tehnic. *Cercetările de la biserica din Voivodeni, comuna Voila, judeţul Braşov*, an 2000, cod RAN 42389.01. Responsabil de şantier: conf. dr. Antal Lukács, Universitatea Bucureşti, Facultatea de Istorie.

https://biblioteca-digitala.ro

în exterior, pe latura nordică, în punctele de îmbinare dintre altar şi navă, respectiv navă şi pronaos (Fig. 2).

Cercetările din C1 şi C2 au reconfirmat contemporaneitatea navei şi a altarului, dovadă concordanţa dintre grosimea şi adâncimea fundaţiilor ţesute ale celor două structuri (Fig. 6).

Sondajul din S1 a stabilit că sub nivelul actual de călcare, la circa 0,30 m, biserica a avut un paviment de cărămidă din care s-a păstrat o porţiune de 1 x 3 m în faţa zidului catapetesmei (Fig. 7). Având dimensiunile de 25 x 13 x 3-4 cm, cărămizile pavimentului au fost montate într-un pat de nisip şi lut nisipos, ce prezenta în partea superioară o nivelare de lut galben, păstrată în grosimi variabile de 8-12 cm (Fig. 8). Nu se poate determina cu precizie când a fost realizat acest paviment, dar el este ulterior înmormântărilor din secolele XV-XVI, putând fi amenajat cel târziu cu prilejul adăugirilor din secolul al XIX-lea. În perioada medievală biserica a avut o podea de lut, mormintele şi gropile ulterioare intersectând acest strat care, situat la cota de pornire a elevaţiei zidurilor, a constituit nivelul de călcare antic al edificiului (Fig. 8, 9, 10).

Cu privire la datarea bisericii, plasată până acum în jurul anului 1500, sondajul din C3 a adus precizări importante. La adâncimea de 0,85 m a fost identificat mormântul M7 care aparţine bisericii, scheletul prezentând între degetele mâinii drepte două monede de argint emise de regele Matia Corvin (1458-1490) (Fig. 11, 12). Deoarece înmormântările au avut loc după construcţia bisericii, datarea edificiului trebuie coborâtă cu două-trei decenii faţă de anul 1500. Cu o singură excepţie, M5, toate mormintele identificate în interiorul navei (M1-4; 6, 7) se încadrează în perioada secolelor XV-XVI, aparţinând bisericii. Apartenenţa lui M3 şi M4 la edificiu e dovedită şi de cele două inele de argint încadrate tipologic în secolul al XVI-lea (Fig. 13, 14,15). Doar în cazul lui M5 din colţul de sud-vest al navei, în C4, s-ar putea presupune provenienţa dintr-o perioadă anterioară: scheletul a fost secţionat de către constructorii medievali cu prilejul realizării şanţului de fundaţie al bisericii.

Sondajul din C1 a condus la identificarea, în fundaţia catapetesmei, a unei nişe cu lăţimea de 0,60 m şi adâncimea de 0,50 m, încheiată în partea superioară în unghi ascuţit, la 0,45 m de bază. Lucrată îngrijit şi tencuită în interior, a avut destinaţia de firidă-relicvar (Fig. 16, 17). Între vestigiile conservate se numără o coastă umană, bucăţi de mortar şi un fragment de cărămidă. În groapa de circa 1 m² din faţa firidei au fost identificate trei blocuri de piatră ecarisată cu urme de mortar, numeroase pietre de râu plate, prinse în mortar, provenind de la o pardoseală, precum şi multe fragmente de tencuială cu urme de pictură, olane, cărămizi şi mortar (Fig. 9, 18, 19). Groapa nu poate fi mai recentă de secolele XVI-XVII, de

https://biblioteca-digitala.ro

vreme ce este căpăcuită de pavimentul de cărămidă şi intersectată de M2 (Fig. 9, 18).

Materialele şi piesele de arhitectură identificate provin cel mai probabil de la un edificiu mai vechi, care a precedat biserica actuală. Această ipoteză îşi găseşte justificarea nu doar în fragmentele de olane şi tencuială pictată, cât mai ales în identificarea în altar a resturilor fundaţiei unei abside mai vechi. Fundaţia este relativ bine conturată în C5 (Fig. 20, 21). Având doar 0,60 m lăţime şi 0,50 m adâncime, a fost distrusă în cea mai mare parte de constructorii edificiului actual. Noua fundaţie urmăreşte fidel planimetria celei vechi, fiind realizată la doar câţiva centimetri în exteriorul acesteia. Astfel se explică probabil ridicarea unei abside semicirculare de reminiscenţă romanică, insolită în mediul gotic al celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea. Constructorii noului edificiu au refăcut altarul pe vechile trasee, lărgind absida cu aproximativ 0,75 m.

Realizată din piatră de râu, fundaţia veche a aparţinut unui edificiu romanic care, prin dimensiunile modeste, nu putea fi mai recent de secolul al XIV-lea. Din nefericire, intervenţiile repetate şi folosirea neîntreruptă a cimitirului până astăzi n-au permis surprinderea unor morminte mai vechi sau a unor vestigii anterioare celei de a doua jumătăţi a secolului al XV-lea. Singura piesă de inventar contemporană edificiului romanic este vasul ceramic identificat în C1, lângă fundaţia catapetesmei (Fig. 22). Lucrat la roată înceată, aparţine tipologic ceramicii secolelor XIII-XIV.

Soluţiile arhitecturale complexe adoptate în edificarea bisericii, care depăşeau cu mult nevoile unei comunităţi rurale făgărăşene de la începutul secolului al XVI-lea, cât şi identificarea antecedentelor unui edificiu romanic care a precedat construcţia actuală, fac din biserica din Voivodenii Mari un monument de primă importanţă al Ţării Făgăraşului. Încă din 1947, cu prilejul vizitării monumentului, Valer Literat a atras atenţia asupra bisericii şi a satului, încheindu-şi expunerea cu o serie de întrebări care reclamă încă un răspuns concludent[11]. În stadiul actual problema esenţială care se ridică este următoarea: vechea biserică aparţine primei jumătăţi a veacului al XIV-lea, adică este biserica voievodului Ţării Făgăraşului, ori celei de-a doua jumătăţi şi aparţine perioadei ducatului, iar numele satului Voivodeni provine de la voievodul statului muntean. Cum reşedinţa ducilor

[11] V. Literat, *op. cit.*, p. 126: „*De ce satul acesta poartă numele de Voivodeni ? De ce această clădire aşa de deosebită s-a zidit tocmai în satul Voivodeni, care e mai la centrul Văii Oltului decât de exemplu Făgăraşul ? Prin Voila-Cincşor e trecătoarea cea mai practicabilă spre interiorul Transilvaniei şi tot de la Voivodeni drumul spre miazăzi merge aproape în linie dreaptă până la cetatea lui Negru Vodă de la Breaza, pe unde este singura trecătoare directă şi mai îndemânatecă, din Ţara Oltului, peste munţi. Să fie asta numai o întâmplare ? Oare terenul de sub şi din vecinătatea lăcaşului din Voivodeni n-o fi păstrând în sânul lui nicio rămăşiţă din trecut ...?*”.

https://biblioteca-digitala.ro

de Făgăraş se afla la Făgăraş, este plauzibilă presupunerea că în cazul satului Voivodeni şi a bisericii de aici să avem de-a face cu vechea reşedinţă a voievozilor făgărăşeni.

Biserica *Sfinţii Arhangheli* din Viştea de Jos

Satul apare pentru prima dată în documente la 1511, când mai mulţi boieri, fii ai răposaţilor Comşa, Stoica şi Şandor de Vişt, cer întărirea stăpânirilor lor în Viştea de Jos, Viştea de Sus şi a unei jumătăţi din boieronatul Arpaşului de Jos. Cererea era justificată de o danie mai veche pe care domnitorul Mircea cel Bătrân o făcuse strămoşului lor Costea, document pierdut însă în timpul invaziilor turceşti din 1478-1479[12]. Localitatea este însă cu mult mai veche: apariţia sa precede epoca domnitorului Mircea, dovadă că în timpul acestuia exista deja o puternică familie boierească cu posesiuni în mai multe sate.

Conform unei informaţii din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, furnizată de protocolul vizitaţiunii episcopului unit Atanasie Rednic (1769), biserica satului ar fi fost zidită de *boereasa* Hanoe[13].

Analiza elementelor arhitecturale şi stilistice au determinat datarea edificiului în jurul anului 1500[14]. Avem astfel de a face cu un monument care, alături de biserica din Voivodenii Mari, aparţine unui orizont care se leagă de stăpânirea domnilor munteni în perioada ducatului făgărăşean (Fig. 23).

Părţile cele mai vechi ale edificiului sunt considerate a fi nava şi absida (Fig. 24). Nava patrulateră prezintă câte două contraforturi puternice pe laturile de nord şi sud, încheindu-se în partea superioară cu o boltă în leagăn, din piatră. Alături de forma arcului frânt a ferestrelor şi a uşilor catapetesmei, toate elementele arhitectonice aparţin tradiţiei locale romanico-gotice. Comunicarea între navă şi absida altarului se realizează, ca şi la biserica din Voivodenii Mari, prin doar două deschideri ale catapetesmei de zid. Absida, poligonală în exterior şi semicirculară în interior, constituie una dintre primele manifestări ale influenţelor arhitecturii din Ţara Românească, fapt ce diferenţiază structura de cea din Voivodenii Mari[15]. În

---

[12] *Documenta Romaniae Historica, B, Ţara Românească*, I (1247-1500), Bucureşti, 1966, pp. 32-33. În privinţa genealogiei familiei, vezi A. Lukács, *op. cit.*, pp. 89- 90.

[13] Zenovie Pâclişanu, *Vechi vizitaţiuni canonice în Ardealul veacului al XVIII-lea*, în „Cultura Creştină”, nr. 1-2, 1919, p. 99; Ioana Cristache-Panait, *Cu privire la unele monumente din Ţara Făgăraşului în lumina relaţiilor cu Ţara Românească*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, XXXIX, nr. 2, 1970, p. 31. Autoarea citată consideră că ar fi vorba de partea veche a ansamblului formată din naos şi altar, a căror construcţie o plasează în secolul al XV-lea.

[14] Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 35.

[15] *Ibidem.*; Idem, *Pătrunderea influenţelor de origine bizantină în arhitectura bisericilor româneşti de zid din Transilvania*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică”, tom XIX, nr. 2, 1972, p. 202.

https://biblioteca-digitala.ro

schimb, sistemul de boltire este identic, bolta de piatră în leagăn intersectând direct semicilindrul vertical al peretelui.

În secolul al XIX-lea, biserica a fost mărită prin extinderea navei şi adăugarea unui turn clopotniță. În pofida faptului că în zona de contact a structurilor corespunzătoare celor două faze de construcție se păstrează urmele unei fracturi clare de zidărie, vizibilă foarte bine pe paramentul nordic, aceasta nu pare să corespundă cu închiderea navei bisericii vechi.

Deschiderea şantierului de sondaje arheologice, în vederea identificării informațiilor necesare elaborării unui proiect complex de restaurare şi conservare a monumentului, a oferit date extrem de importante, ce determină o reevaluare a poziției de până acum în privința principalelor faze de construcție.

Din păcate, investigația arheologică a fost de mică amploare, fiind deschise doar patru casete de sondare, una în interiorul bisericii (notată convențional C1), în zona în care se presupunea că se închidea nava corespunzătoare primei faze de edificare a monumentului, şi trei în exterior (C2-4) (Fig. 24).

Cercetările din C1 au confirmat supoziția conform căreia nava veche se închidea în zona contrafortului exterior. Aici au fost găsite resturile fundației zidului de vest, demantelat cu prilejul prelungirii bisericii (Fig. 24, 25, 26). Profilul de nord al casetei dovedeşte însă faptul că atât fundația, cât şi zidul navei, continuă fără întrerupere, de unde marea probabilitate ca biserica să se fi încheiat înspre apus cu un pronaos. Această supoziție e întărită de o descoperire extrem de valoroasă, în extremitatea sud-vestică a lui C1. Este vorba de o nişă-relicvar în formă de ogivă, foarte frumos lucrată, la realizarea căreia s-a utilizat procedeul boltirii cu lut. Nişa pătrunde 0,40 m sub fundația zidului demantelat al navei, astfel că avem de a face cu o realizare contemporană cu edificarea monumentului (Fig. 25, 27). În interiorul acesteia a fost identificată o casetă de lemn, cu o lungime de 0,30 m, teşită la unul dintre capete, căpătând astfel aspectul unui mic sicriu (Fig. 28). Ea conținea resturi textile, panglici cu fir metalic şi pandantivi, cât şi un fragment de os foarte mic (Fig. 29)[16]. Cu siguranță este vorba de o depunere votivă la ridicarea monumentului.

Fundația bisericii vechi are o adâncime relativ mică, de 0,50-0,60 m, fiind realizată din pietre de râu înecate în mortar în şanțul de fundație. Elevația zidului este îngrijit lucrată, din lespezi plate. Nivelul antic de călcare se situează la doar 0,20 m adâncime.

[16] Lucrată dintr-o țesătură de fir metalic pe miez de mătase, panglica are ambele componente într-o stare avansată de deteriorare. Piesa, deosebit de friabilă, este păstrată în mediu hidratat controlat, în repaus perfect, fără manevrare. Fotografia surprinde o etapă a procesului de conservare şi restaurare.

https://biblioteca-digitala.ro

Cercetările din C2 relevă faptul că fundaţia şi elevaţia contrafortului nu sunt ţesute cu fundaţia şi zidul bisericii, fiind probabil adosat navei într-o etapă ulterioară. La realizarea sa au fost deranjate mai multe morminte, dovadă că la momentul edificării acolo funcţiona un cimitir (Fig. 30). Singura piesă de inventar arheologic identificată în C2 o constituie un fragment din ceramică fină, foarte bine arsă la roşu, micasată, care mai conservă din decoraţia originară reprezentarea unui cap de cal. Fragmentul, parte constitutivă a unei cahle ce înfăţişa ca posibil câmp iconografic scena *cavalerului în turnir,* redat în mişcare spre stânga, sau pe cea a *Sfântului Gheorghe omorând balaurul*, poate fi încadrat tipologic în secolul al XVII-lea (Fig. 34).

În C3 se observă cu claritate că atât elevaţia zidurilor, cât şi fundaţiile altarului şi ale navei sunt ţesute. Fundaţiile lor suprapun un mormânt, fără să-l deranjeze, dovadă că la apariţia bisericii aici funcţiona deja un cimitir (Fig. 31). Acest fapt întăreşte supoziţia că pe locul bisericii actuale a existat alta mai veche de lemn sau de zid.

În C4 au fost surprinse fundaţiile prelungirii navei şi ale turnului. Nivelul de construcţie este indicat de lentila de mortar de la adâncimea de 0,50 m, fundaţia coborând la 1,70 m (Fig. 32). În unele zone dinspre vest ale zidului navei şi turnului se observă o tencuială mai veche, situată la câţiva centimetri adâncime faţă de nivelul actual de călcare (Fig. 33).

Sondajele de la Viştea de Jos au relevat existenţa unui monument care prezintă cel puţin trei faze de construcţie, a cărei edificare a fost precedată de o biserică mai veche, de zid sau de lemn, dovadă preexistenţa cimitirului. Doar săpăturile sistematice vor putea însă lămuri etapele evoluţiei acestei vechi biserici făgărăşene.

Analiza arhitectonică coroborată cu investigaţia arheologică ne oferă indicii valoroase în privinţa vechilor biserici de zid. Ca trăsătură comună se remarcă planul dreptunghiular alungit al navei, încheiat înspre răsărit cu absida decroşată. Semnalăm tendinţa elitelor făgărăşene de a edifica biserici monumentale, menite să reflecte un anumit statut social-ierarhic, precum şi rolul precumpănitor al ctitorilor în viaţa politică a provinciei. În pofida structurii greoaie conferite de masivitatea zidurilor, biserica din Voivodenii Mari impresionează printr-o maiestuoasă boltă stelată ce imprimă monumentului o notă distinctă de eleganţă şi nobleţe. Încă de timpuriu tradiţia constructivă locală, caracterizată de variaţia în mediul transilvan a elementelor de factură romanico-gotică, se întrepătrunde cu influenţe ale arhitecturii bizantine. Existenţa unei organizaţii politice şi bisericeşti comune pe cele două laturi ale Carpaţilor în perioada ducatului, cât şi relaţiile culturale neîntrerupte între cele două spaţii româneşti, au

https://biblioteca-digitala.ro

contribuit la adoptarea unor forme şi structuri specifice arhitecturii din Țara Românească. Este cazul bisericii din Viştea de Jos, a cărei absidă reprezintă una dintre primele manifestări ale influenței arhitecturii de tradiție bizantină în Transilvania. Identificarea arheologică a unui pronaos constituit ca o prelungire a navei centrale întăreşte această supoziție.

Cercetarea a dovedit faptul că cele două monumente suprapun edificii mai vechi. Aşa cum era de aşteptat, investigatia arheologică a oferit un nou suport surselor documentare din veacul al XVIII-lea, ce consemnează biserici vechi de sute de ani, ctitorii ale elitelor boiereşti[17]. Numărul mic al bisericilor de zid păstrate, anterioare secolului al XVII-lea, s-ar datora astfel acțiunii de înlocuire a vechilor biserici cu altele noi în perioadele mai recente.

Un element insolit în arhitectura religioasă de zid făgărăşeană îl constituie nişa sau firida-relicvar, ce atestă practica depunerilor votive ale ctitorului, atât în faza inițială, cât şi cu prilejul unor etape intermediare de construcție sau refacere. Cercetări recente întreprinse la biserica mănăstirii din Şinca Nouă, amplasată pe Valea Lărguța (edificiu datat arheologic la mijlocul secolului al XVII-lea), ne îndreptățesc să concluzionăm că practica votivă nu se limitează doar la orizontul cronologic al edificiilor de secol XV-XVI. Adosată fundației nord-estice, în interiorul absidei altarului, sub proscomidiar, nişa relicvar a bisericuței mănăstireşti este bine individualizată, fiind căpăcuită în faza inițială de lespezile pavimentului de piatră. Alături de cazurile deja prezentate de la Voivodenii Mari şi Viştea de Jos, oferă un nou temei mărturiei localnicilor din Voivodeni care, în 1951, lărgind deschiderea dintre pronaos şi vechea navă, ar fi găsit în elevația zidului demantelat o altă casetă de lemn conținând oseminte (!)[18].

Catapeteasma de zid cu doar două deschideri individualizeazǎ cele două biserici făgărăşene. Structura e una de tradiție arhaică, de vreme ce e prezentă şi la alte edificii transilvănene ce aparțin secolelor XIV-XVI[19]. Doar două deschideri

---

[17] Z. Pâclişanu, *op. cit.*, pp. 92-99. Cu prilejul vizitei canonice întreprinse în Țara Făgăraşului în 1769, episcopul Atanasie Rednic oferă date valoroase cu privire la unele edificii azi dispărute. În Berivoii Mari, biserica de piatră zidită de boieri e foarte veche. La Mărgineni, biserica veche de circa 300 de ani (!) e zidită de vechii boieri ai satului. Acelaşi lucru îl constată şi la Ohaba, unde biserica foarte veche a fost zidită tot de boieri. La Breaza edificiul are o vechime de peste 200 de ani, iar la Ileni şi Lisa de peste o sută.

[18] Informație oferită de Gheorghe Bica, Voivodenii Mari, nr. 169.

[19] Enumerăm aici doar vechea biserică a Mănăstirii Râmeț (sec. XIV), bisericile *Sfinții Arhangheli* din Cicău (secolul XV), *Naşterea Maicii Domului* din Galda de Jos (secolul XVI), *Adormirea Maicii Domnului* din Livezile (secolul XVI), toate în județul Alba, precum şi cazurile semnalate de Andrei Medieşanu în Țara Hațegului, cf. *Biserici medievale româneşti de odinioară din Țara Hațegului*, în „Mitropolia Banatului", nr. 7-8, 1985, pp. 496-501.

https://biblioteca-digitala.ro

avea şi catapeteasma bisericii mănăstireşti din Şinca Nouă (mijl. sec. XVII). Aici structura pare să fi fost adoptată din considerente practice, determinate de dimensiunile modeste ale monumentului: cele două deschideri ale catapetesmei (aprox. 0,5-0,6 m) sunt delimitate de un pilon central din zidărie (0,3 x 0,4 m). Un caz cu totul special îl reprezintă biserica de lemn din Cuciulata, datată la mijlocul secolului al XVIII-lea, al cărei iconostas cu doar două uşi constituie o simplificare. De altfel, monumentul în ansamblul său denotă simplitatea, singurele elemente menite să-i confere o notă distinctă constituindu-le pronaosul supralărgit şi absida poligonală decroşată. Apartenenţa catapetesmelor de la Şinca şi Cuciulata la această tipologie dovedeşte faptul că modelul, ce apare oarecum incidental, are în Ţara Făgăraşului o îndelungată tradiţie, perpetuîndu-se până târziu, la mijlocul secolului al XVIII-lea. Cel mai probabil este rezultatul unei simplificări ce trădează, pentru spaţiul transilvan, o relativă libertate în transpunerea în plan constructiv a normelor impuse de tradiţia liturgică de factură bizantină.

Suntem convinşi că reevaluarea fondului patrimonial al bisericilor făgărăşene prin metoda ştiinţifică a investigaţiei arheologice ar oferi date semnificative atât pentru o mai bună cunoaştere a istoriei ecleziastice a ţinutului, cât şi în definirea mai clară a rolului deţinut de Ţara Făgăraşului ca zonă de confluenţă şi legătură a întreg spaţiului românesc.

Bibliografie

*** *Documenta Romaniae Historica, B, Ţara Românească*, I (1247-1500), Bucureşti, 1966.

Eugenia GRECEANU, *Influenţa gotică în arhitectura bisericilor româneşti de zid din Transilvania*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică”, tom XVIII, nr. 1, 1971, pp. 33-61.

IDEM, *Pătrunderea influenţelor de origine bizantină în arhitectura bisericilor româneşti de zid din Transilvania*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică”, tom XIX, nr. 2, 1972, pp. 179-195.

IDEM, *Ţara Făgăraşului – zonă de radiaţie a arhitecturii de la Sud de Carpaţi*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, XXXIX, nr. 2, 1970, pp. 33-35.

Valeriu LITERAT, *Biserici din Ţara Oltului şi de pe Ardeal zugrăvite de o familie de pictori*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secţia Transilvania”, vol. IV, 1935.

IDEM, *Bisericile, mănăstirea de la Sâmbăta de Sus şi slujitorii lor. Cercetări şi documente*, în „Mitropolia Ardealului”, 20, nr. 1-2, 1975.

https://biblioteca-digitala.ro

IDEM, *Biserici vechi româneşti din Ţara Oltului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1996, cu o valoroasă postfaţă semnată de istoricul de artă Nicolae Sabău, editorul volumului.

IDEM, *Criptograme în cărţi din Ţara Oltului*, în „Dacoromania. Buletinul *Muzeului Limbei Române*”, VIII, 1934-1935, 1936, pp.185-189.

IDEM, *Din trecutul bisericii româneşti din Făgăraş în veacul al XVII-lea*, în „Revista Teologică”, XXXIII, nr. 1-2, 1943, pp. 28-40.

IDEM, *Din Ţara Oltului. Însemnări vechi din biserici noi*, în „Ţara Bârsei”, X, nr. 2, 1938, pp. 119-127; nr. 3, 1938, pp. 210-219; nr. 4-6, 1938, pp. 313-333.

IDEM, *Două biserici din Ţara Oltului*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secţia Transilvania”, 1929, pp. 228-241.

Valeriu LITERAT, JÁRAY Martin, *Vizite calvineşti la preoţii români din Ţara Făgăraşului*, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională”, VII (1936-1938), Cluj, 1939, pp. 582-620.

Antal LUKÁCS, *Ţara Făgăraşului în Evul Mediu – secolele XIII-XVII*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1999.

Andrei MEDIEŞANU, *Biserici medievale româneşti de odinioară din Ţara Haţegului*, în „Mitropolia Banatului”, nr. 7-8, 1985, pp. 496-501.

Ştefan METEŞ, *Viaţa bisericească a românilor din Ţara Oltului*, Sibiu, 1930.

Zenovie PÂCLIŞANU, *Vechi vizitaţiuni canonice în Ardealul veacului al XVIII-lea*, în „Cultura Creştină”, nr. 1-2, 1919.

Ioana CRISTACHE-PANAIT, *Cu privire la unele monumente din Ţara Făgăraşului în lumina relaţiilor cu Ţara Românească*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, XXXIX, nr. 2, 1970, pp. 30-32.

Ioana CRISTACHE-PANAIT, Eugenia GRECEANU, *Biserici româneşti de zid – monumente istorice din Ţara Făgăraşului*, în „Mitropolia Ardealului”, XV, nr. 9-10, 1970, pp. 627-636.

IDEM, *Biserici româneşti din Ţara Făgăraşului*, în „Mitropolia Ardealului”, XVI, nr. 7-8, 1971, pp. 567-579.

Ilarion PUŞCARIU, *Documente pentru limbă şi istorie*, tom II, Sibiu, 1897.

*** Raport tehnic. *Cercetările de la biserica din Voivodeni, comuna Voila, judeţul Braşov*, an 2000, cod RAN 42389.01. Responsabil de şantier: conf. dr. Antal Lukács, Universitatea Bucureşti, Facultatea de Istorie.

Constantin STAN, *Şcoala poporană din Făgăraş şi depe Târnave*, I, Sibiu, 1928.

https://biblioteca-digitala.ro

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Biserica din Voivodenii Mari. Fațada sudică.

Fig. 2 – Biserica din Voivodenii Mari. Plan. Dispunerea secțiunilor.

Fig. 3 – Biserica din Voivodenii Mari. Planul bisericii până în 1946.

Fig. 4 – Biserica din Voivodenii Mari. Bolta stelată.

Fig. 5 – Biserica din Voivodenii Mari. Catapeteasma.

Fig. 6 – Biserica din Voivodenii Mari. C2, îmbinare fundație catapeteasmă şi navă.

Fig. 7 – Biserica din Voivodenii Mari. S1, rest paviment navă.

Fig. 8 – Biserica din Voivodenii Mari. S1, profil nord.

Fig. 9 – Biserica din Voivodenii Mari. C1, profil nord.

Fig. 10 – Biserica din Voivodenii Mari. C2, profil vest.

Fig. 11 – Biserica din Voivodenii Mari. 1. Dinar 1552, C5-6; 2, 3. Dinari Matia Corvin, C3, M7.

Fig. 12 – Biserica din Voivodenii Mari. C3, M7.

Fig. 13 – Biserica din Voivodenii Mari. Inele M3, M4.

Fig. 14 – Biserica din Voivodenii Mari. Inel, M3.

Fig. 15 – Biserica din Voivodenii Mari. Inel, M4.

Fig. 16 – Biserica din Voivodenii Mari. C1, profil est.

Fig. 17 – Biserica din Voivodenii Mari. C1, profil est, firidă-relicvar.

Fig. 18 – Biserica din Voivodenii Mari. C1, plan.

Fig. 19 – Biserica din Voivodenii Mari. C1, fragmente paviment edificiu romanic.

Fig. 20 – Biserica din Voivodenii Mari. C5, C6, plan.

Fig. 21 – Biserica din Voivodenii Mari. C5, rest fundație edificiu romanic.

Fig. 22 – Biserica din Voivodenii Mari. Vas ceramic (sec. XIII-XIV), C1.

Fig. 23 – Biserica din Viştea de Jos. Fațada sudică.

Fig. 24 – Biserica din Viştea de Jos. Plan. Dispunerea casetelor.

Fig. 25 – Biserica din Viştea de Jos. C1, plan.

Fig. 26 – Biserica din Viştea de Jos. C1, fundație zid demantelat închidere navă.

Fig. 27 – Biserica din Viştea de Jos. C1, nişă relicvar, profil est.

Fig. 28 – Biserica din Viştea de Jos. C1, caseta cu relicve, vedere superioară.

Fig. 29 – Biserica din Viştea de Jos. C1, relicve.

Fig. 30 – Biserica din Viştea de Jos. C2, plan.

Fig. 31 – Biserica din Viştea de Jos. C3, plan.

Fig. 32 – Biserica din Viştea de Jos. C4, profil est.

Fig. 33 – Biserica din Viştea de Jos. C4, plan.

Fig. 34 – Biserica din Viştea de Jos. C2, fragment cahlă (sec. XVII).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

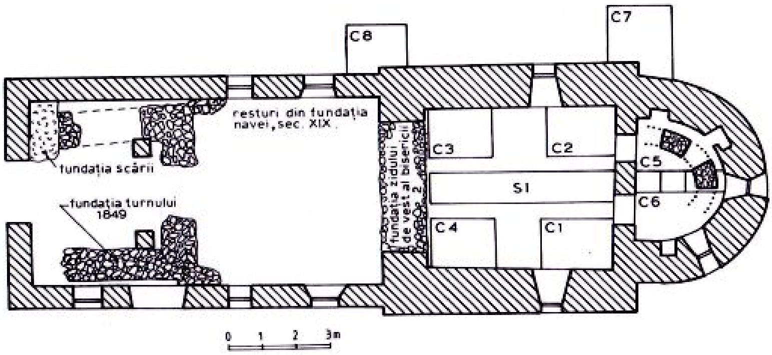

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

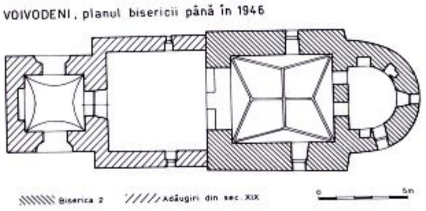

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

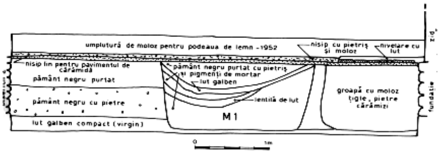

Fig. 7 Fig. 8

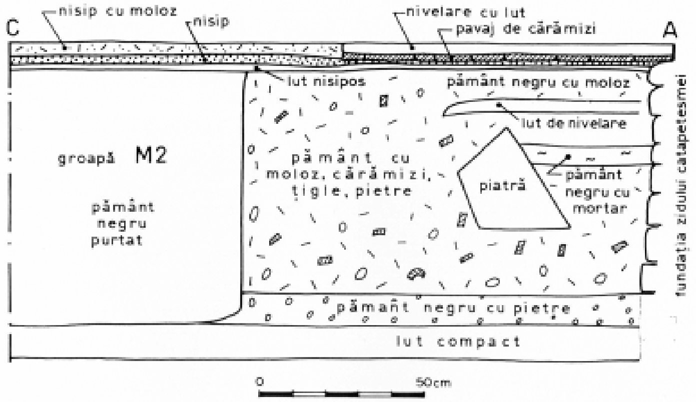

Fig. 9

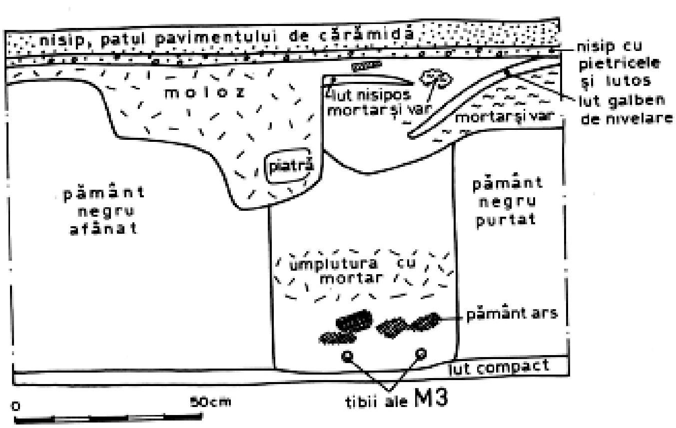

Fig. 10

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11

Fig. 12

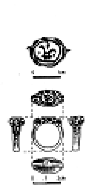

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

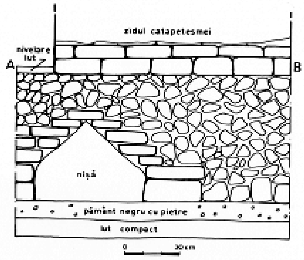

Fig. 16

Fig. 17

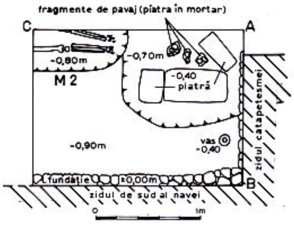

Fig. 18

Fig. 19

https://biblioteca-digitala.ro

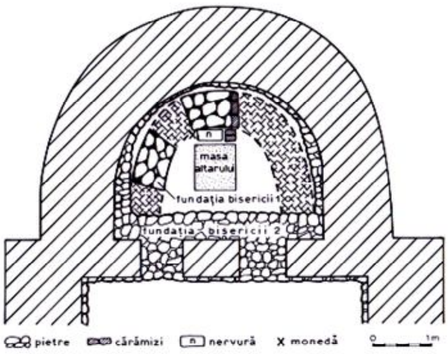

Fig. 20 **Fig. 21**

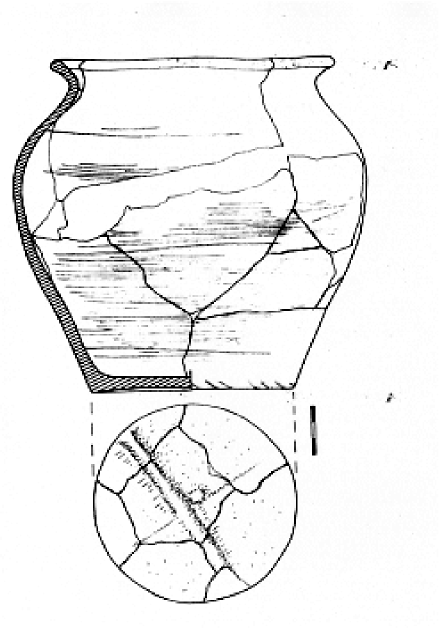

Fig. 22

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 23

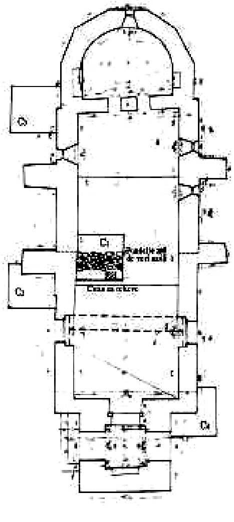

Fig. 24

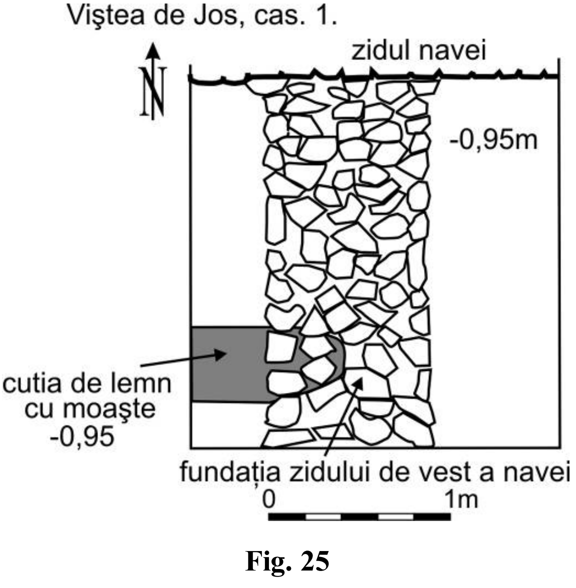

Fig. 25

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 26

Fig. 27

Fig. 28

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 29

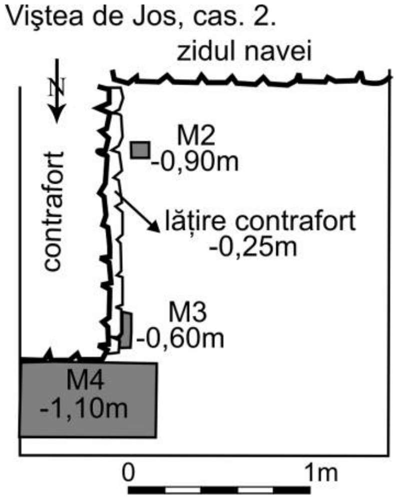

Fig. 30

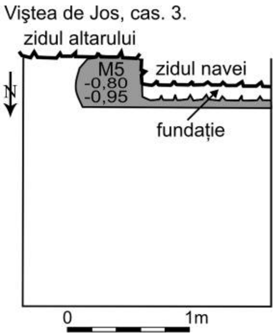

Fig. 31

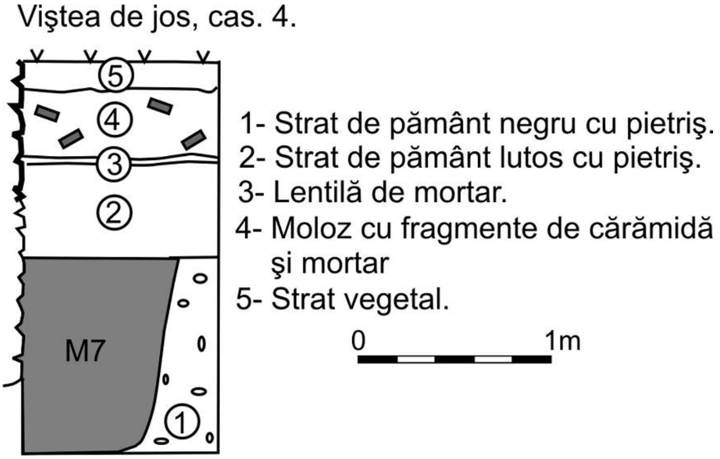

Fig. 32

https://biblioteca-digitala.ro

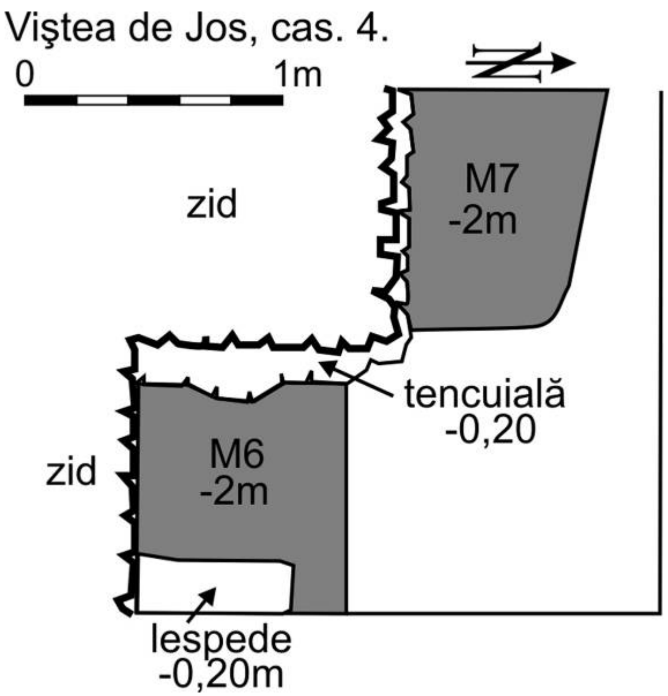

Fig. 33

Fig. 34

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI BRAŞOVEAN. ŞCOLILE DE GRĂNICERI ŞI GRĂNICEREŞTI (1773-1921)

ALEXANDRU BUCUR
albucur61@gmail.com
Asociația Națională ,,Cultul Eroilor" – Filiala Sibiu

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF EDUCATIONAL ESTABLISHMENT IN BRASOV. BORDER GUARD AND FRONTIER GUARD SCHOOLS (1773-1921)

ABSTRACT

In the specialized literature as well as in that time's press, under the name of frontier guard schools there were 21 Romanian private institutions of popular education, which functioned for half a century (1871-1921) in a series of localities within the territory of the former Romanian Frontier Guard Regiment from Orlat. Often confronted with the national and communal schools which performed their activities during the military border (1764-1851). But under other jurisdiction and within another form of organization, some of them being in the same localities, the frontier guard's schools were considered at that time, among the best schools of this profile from the entire Austro Hungarian empire, founded, starting with the autumn of 1871. As a result of the former frontier guards of the I Regiment's decision, the schools were managed by a committee, and were being supported from the Equipping Fund of the former frontier guard regiment, transformed in 1861 in the Scholar Fund.

Keywords: school, frontier guard, evolution, educator, Brasov.

A. Şcolile de grăniceri. Crearea instituției grănicereşti a favorizat apariția nu numai a condițiilor materiale ci şi a stării de spirit necesare apariției şi dezvoltării unor forme şi mijloace de educație şi instrucție, cu o organizare şi o dotare net superioare celor existente până la acea dată. În acelaşi timp a dat posibilitatea românilor din localitățile aparținătoare regimentului – şi nu numai – să beneficieze de un învățământ organizat, care le permitea dobândirea cunoştințelor în mod serios şi sistematic.

https://biblioteca-digitala.ro

La puțin timp de la declanşarea constituirii regimentelor, împărăteasa Maria Tereza a emis o patentă (la 16 martie 1764) prin care a hotărât înființarea, prin contribuția statului cât şi a grănicerilor, a câte unei şcoli la sediul fiecărui regiment, ulterior în fiecare comună sediu de batalion sau companie. Scopul inițial al acestor şcoli era acela de a pregăti pe fii țăranilor-grăniceri pentru a deveni subofițeri în cadrul companiilor respective. În anul 1766 a fost emis un alt act normativ care privea în mod special organizarea învățământului din granița transilvană. Cele două reglementări, cu aplicare limitată doar la zona de graniță, au o importanță deosebită datorită faptului că au precedat cu un deceniu cunoscutele legi din anii 1774 (*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt und Trivialschulen in sämmtlichen Kaiserlichen Königlichen Erbländern*), 1777 (*Ratio Educationis totiscque Rei Litterariae per Regnum Hungariae et Provinciae eidem Adnexas*) şi 1781 (*Norma Regia pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae*)[1], care reglementau şi modernizau organizarea învățământului pe teritoriul Imperiului austriac[2].

Şcolile înființate s-au numit triviale (*centrale* sau *capitale*), fiind frecventate de fiii grănicerilor din satele aparținătoare companiei respective. Numele acestor şcoli provenea de la semenele lor din evul mediu în care se studiau trei materii. În cele grănicereşti se studia citirea, scrierea şi socotirea, cunoştințe minime de care avea nevoie orice cetățean[3].

Prin constituirea şcolilor grănicereşti apare prima formă organizată, atestată documentar, de învățământ militar. Inițial, în şcolile triviale, limba de predare a fost româna, dar şi germana. Doar începând din anul 1837, când pe baza unui ordin al Consiliului Aulic de Război din Viena ele au fost transformate în *Deutsche Trivialschulen* iar, mai apoi, în *Deutsche Gemeinde Schule*, învățământul s-a desfăşurat preponderent în limba germană. Şcoala din Orlat a introdus limba română încă din anul 1815. La începutul activității lor, în şcolile triviale se predau următoarele obiecte de învățământ: religia, învățarea literelor, cititul, scrierea după dictare şi caligrafia, cele patru operații aritmetice, legile şcolare, vocabularul

---

[1] Dan Râpă-Buicliu, *Decrete şi cărți didactice imprimate pentru învățământul din Transilvania şi Banat (1771-1822)*, în „Sargetia”, XVI-XVII/1982-1983, Deva, pp. 551-552.

[2] *Istoria învățământului din România. Compendiu* (în continuare, *Istoria, compendiu*), Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1971, p. 75; Cornel Lupea, *Monografia unei străvechi aşezări sibiene* (în continuare *Monografia*), II, mss. dactilografiat, Victoria, p. 348; L. Dumitru, *Din istoria învățământului sibian. Şcoli grănicereşti*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane”, Sibiu, 1996, pp. 172-173; Eugen Străuțiu, *Sibiul între medieval şi modern,* Editura Etape, Sibiu, 2000, pp. 77, 81.

[3] C. Lupea, *loc. cit.*; Gavril Popa, *Scoreiul, veche vatră românească din Țara Făgăraşului,* Sibiu, 1998, p. 177.

https://biblioteca-digitala.ro

german şi noţiuni de economie. Cursurile erau obligatorii pentru toţi fiii grănicerilor având vârsta între 6 şi 12 ani, ele desfăşurându-se, de obicei, numai în lunile de iarnă, pe parcursul a 27 de ore săptămânal. Şcolarii participau şi la cursuri de pregătire militară, la vârsta de 16-17 ani, iar în momentul absolvirii şi a *cursurilor de repetiţie* primeau şi arme. Cursurile militare erau ţinute de învăţătorul clasei, în cazul în care acesta avea un grad militar, sau de un gradat al companiei, folosindu-se în acest scop arme confecţionate din lemn[4].

Dintr-un document aflat în *Arhivele de război* de la Viena, datat 1773[5], rezultă că, la acea dată, pe teritoriul regimentului funcţionau 12 şcoli[6], fiind nominalizate doar patru, probabil cele mai renumite: la Veştem, Cugir, Ohaba şi Haţeg, fiecare având câte un învăţător – care era preotul – plătit diferenţiat. Cel de la Veştem primea 4 florini şi 20 creiţari, cel de la Haţeg 4 florini şi 10 creiţari, cel din Cugir 1 florin şi 30 de creiţari, iar cel din Ohaba 1 florin şi 15 creiţari. Elevii ştiau să scrie şi să citească în limba română[7].

Date referitoare la evoluţia învăţământului din *Regimentul 1 grăniceresc român de la Orlat* se mai găsesc într-un raport oficial (*Musterungsliste*) definitivat în 20 mai 1777, semnat de generalul baron Christian Rall şi de comisarul de război Gottfried Obst. Raportul arată situaţia unor şcoli existente în opt localităţi grănicereşti care, pentru cele din actualul judeţ Braşov, se prezenta astfel: Lisa avea ca învăţător pe preotul unit, care preda în limba română fără a fi plătit, la 30 şcolari, dintre ei neştiind să scrie nici unul; Şinca şcolariza, în limba română, 65 elevi (care ştiau să citească) ai învăţătorului Ioan Nemeş, acesta fiind plătit din *Fondul de provente* cu un florin şi 15 creiţari pe lună[8].

Datele referitoare la şcolile grănicereşti de pe teritoriul *Regimentului 1 grăniceresc* sunt relativ sărace în informaţii privind sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea. Din documentele vremii aflăm că, în această perioadă, numărul şcolilor a crescut, mai ales în Ţara Oltului, unde fiecare sat mai mare dispunea de câte o şcoală. Este important să le menţionăm pe cele triviale din localităţile: Beşimbac (azi Olteţ), Bucium, Copăcel, Dejani, Ileni, Lisa, Mărgineni, Netotu (azi Gura Văii), Ohaba, Pojorta, Săsciori, Săvăstreni, Scoreiu, Sebeş, Şercaia, Şinca-Veche şi Vaida-Recea (azi Recea). Unele dintre şcolile menţionate

---

[4] Virgil Şotropa, Nicolae Drăganu, *Istoria şcoalelor năsăudene*, Năsăud, 1913, pp. 14 şi 72-75; *Istoria învăţământului din România (de la origini până la 1821)* (în continuare, *Istoria învăţământului*), vol. I, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1983, p. 337.
[5] Emil Micu, *Contribuţiuni la istoricul regimentului întâi valah*, Bucureşti, 1943, p. 113.
[6] Vasile Şchiopu, Rodica Irimescu-Sofroni, *Contribuţii la cunoaşterea şcolilor Regimentului I românesc de graniţă de la Orlat*, (în continuare, *Contribuţii*), în „Sargetia”, V, Deva, 1968, p. 495.
[7] E. Micu, *op. cit.*, pp. 25, 113.
[8] Arhiva Alexandru Bucur (în continuare, *AAB*), *Muster=Liste*, 1777 (copie), fila 73.

https://biblioteca-digitala.ro

s-au bucurat de un real prestigiu şi reputaţie, până în perioada dualismului. De pregătirea temeinică din aceste şcoli au beneficiat numeroşi fii de ţărani din Ţara Oltului şi de pe Târnave, studiile ajutându-i să devină ofiţeri, notari, învăţători, preoţi sau funcţionari şi intelectuali, care au fost de un real folos naţiunii din rândul căreia au provenit[9].

Alte şcoli, mai nou înfiinţate, care s-au bucurat de renume, au fost cele din localităţile Şinca-Veche, Viştea de Jos şi Voila. Din anul 1814 avem următoarele date despre frecvenţa în unele dintre şcolile regimentului: Tohanu Vechi – 50, Vaida-Recea – 67, ceea ce reprezenta un fapt deosebit pentru perioada respectivă, în care majoritatea românilor erau privaţi de acest element fundamental, şcoala, atât de necesar pentru emancipare şi culturalizare.

Anul 1851 a reprezentat unul nefast pentru învăţământul grăniceresc. Prin decretul împărătesc din 22 ianuarie 1851, pus în aplicare la 1 aprilie acelaşi an[10], regimentele grănicereşti au fost desfiinţate, iar şcolile de pe teritoriul lor au fost predate în administraţia civilă, suferind, în timp, o reală decădere. În perioada 1851-1871 aceste instituţii de învăţământ s-au transformat în şcoli confesionale în care învăţământul desfăşurat a fost de slabă calitate[11].

B. Şcolile grănicereşti. În literatura de specialitate, precum şi în publicistica vremii, sub denumirea de *şcoli grăniţereşti* se întâlnesc cele 21 de instituţii de învăţământ poporal româneşti care au funcţionat vreme de o jumătate de secol (1871-1921) într-o serie de localităţi de pe teritoriul fostului *Regiment 1 grăniceresc român de la Orlat.* Acestea erau instituţii particulare, finanţate din Fondul Şcolar.

Confundate adesea cu şcolile naţionale şi comunale care şi-au desfăşurat activitatea în timpul graniţei militare (1764-1851), dar sub altă jurisdicţie şi într-o altă organizare, unele dintre ele chiar în aceleaşi localităţi, şcolile grănicereşti au fost considerate, la acea vreme, printre cele mai bune şcoli de acest profil din întreaga împărăţie Austro-Ungară[12].

---

[9] Nicolae Albu, *Istoria învăţământului românesc din Transilvania până la 1800* (în continuare, *Istoria învăţământului*), Blaj, 1944, p. 163; Carol Göllner, *Regimentele grănicereşti din Transilvania, 1764-1851*, Editura Militară, Bucureşti, 1973, p. 165.

[10] Al. Bucur, C. Lupea, *Ofiţerii români din Regimentul 1 grăniceresc român de la Orlat*, Editura Etape, Sibiu, 2002, p. 15.

[11] Al. Bucur, *Înfiinţarea şi evoluţia şcolilor grănicereşti de pe teritoriul Regimentului 1 grăniceresc român de la Orlat,* în „Provocările ştiinţei secolului XXI", Sibiu, 2003, pp. 75-88.

[12] Constantin Stan, *Şcoala poporală din Făgăraş şi depe Târnave* (în continuare, *Şcoala*), Sibiu, 1928*,* p. 50; *Foaia pedagogică*, I, nr. 18/1897, p. 303.

https://biblioteca-digitala.ro

Localităţile din actualul judeţ Braşov unde au funcţionat şcolile menţionate anterior, sunt următoarele: Copăcel, Lisa, Mărgineni, Ohaba, Tohanu Vechi, Ţânţari (azi Dumbrăviţa), Vaida-Recea (azi Recea), Viştea de Jos şi Voila.

În continuare, vom prezenta câteva date despre fiecare şcoală în parte.

Şcoala din Copăcel. Învăţământul din această localitate s-a desfăşurat în clădirea care a servit, în perioada graniţei militare, drept cortel pentru locotenent, edificiu adaptat pentru procesul de învăţământ[13] şi reamenajat în anul 1888[14]. În toată perioada de funcţionare, la această şcoală au predat unul sau doi învăţători. În anul şcolar 1873-1874 în clasa I-a au învăţat 36 băieţi şi 14 fete, iar în clasa a II-a 32 de băieţi, frecvenţa fiind doar de 58 %[15]. O situaţie mai bună privind frecvenţa din şcoală o găsim în anul şcolar 1894-1895, când în clasa I-a au fost consemnaţi 75 de elevi, tot atâţia frecventând şi clasa a II-a. Despre mulţi dintre copiii localităţii avem menţiunea că erau plecaţi ca servitori în România[16]. La această şcoală mai erau arondaţi şi elevii din localităţile Ileni, Hurez şi Râuşor. Biblioteca şcolii număra, în anul 1892, 130 de volume. Ca şi la alte şcoli grănicereşti, lucrul de mână pentru eleve s-a predat benevol, de soţia învăţătorului diriginte[17].

Învăţătorul clasei I-a era salarizat de comună, nefiind sub jurisdicţia *Comitetului* de la Sibiu[18]. Odată cu începerea anului şcolar 1883-1884, comuna a refuzat să îl mai remunereze, fapt care a determinat *Comitetul* să sisteze postul respectiv, rămânând ca învăţătorul diriginte să şcolarizeze numai pe elevii mai mari, cei mici rămânând fără instruire[19]. Cu toate eforturile făcute de *Comitet* pentru remedierea situaţiei, comuna a rămas fermă pe poziţiile sale, ceea ce a determinat conducerea de la Sibiu să transfere postul de învăţător diriginte la şcoala din Mărgineni[20]. Măsura a fost comunicată *Eforiei Şcolare Locale* la data de 6 mai 1884, specificându-se că, din considerente urgente, începând cu sfârşitul lunii iunie 1884, *Comitetul* va întrerupe orice legătură cu această şcoală, ceea ce s-a şi întâmplat[21]. Pusă în faţa faptului împlinit, comuna a anunţat *Comitetul* că doreşte ca şcoala din localitate să rămână în rândul şcolilor grănicereşti, pentru totdeauna,

---

[13] Serviciul Judeţean Al Arhivelor Naţionale Sibiu, Fond *Şcoli grănicereşti* (în continuare, SJANSB, *FSG*), *Extras din Raportul despre starea şcolilor grănicereşti la finea anului şcolar 1873-1874.*
[14] *Ibidem*, D. 528/1888.
[15] *Ibidem*, *Extras din Raportul despre starea şcolilor grănicereşti la finea anului şcolar 1873-1874.*
[16] *Ibidem*, D. 8/4 ianuarie 1895.
[17] *Ibidem*, *Raportul comitetului la adunarea generală din 22 februarie 1893 privind starea internă şi externă a şcolilor centrale grănicereşti.*
[18] *Ibidem*, D. 616/29 septembrie 1883.
[19] *Ibidem, Raportul comitetului la adunarea generală din 1884.*
[20] *Ibidem*, *Protocolul adunării generale din 21-22 ianuarie 1884.*
[21] *Ibidem*, D. 522/28 iunie 1884.

https://biblioteca-digitala.ro

obligându-se a salariza şi mai departe pe învăţătorul secundar cu 130 florini, anual. Totodată, comuna s-a mai obligat să asigure şcolii lemnele pentru foc, să îngrijească grădina de legume, „*să împace toate trebuinţele ei, aşa încât să nu sufere nimic, numai şi numai să poată progresa şi contribui în măsură suficientă la luminarea şi cultivarea actualei şi viitoarei generaţiuni*”[22].

Şcoala din Lisa. În această frumoasă localitate de la poalele Făgăraşilor se poate vorbi de o tradiţie îndelungată în materie de învăţământ. Astfel, în anul 1725, din această localitate se afla la învăţătură la mănăstirea Sâmbăta de Sus, pentru a deveni diac, Samoil ot Lisa[23]. În 1765, aici se citează o şcoală, înfiinţată de episcopul Petru Pavel Aaron şi condusă de dascălul Smădu (Zmădu) Şerban[24]. În anul 1777, şcoala de grăniceri din localitate avea un număr de 30 de elevi care erau instruiţi în limba română, fără plată, de parohul unit, însă numai pentru citit[25]. Menţiuni despre şcoala din Lisa mai avem din anii 1800[26], 1836[27] şi 1848-1850[28], ea funcţionând într-un local construit în anul 1839[29].

După desfiinţarea graniţei militare, din documentele consultate rezultă că în anul 1870 şcoala nu avea învăţător, iar în 1871 aceasta a funcţionat – cu caracter confesional – în fostul cvartir al locotenentului. Cu ocazia trecerii şcolii în rândul celor grănicereşti, la aceasta vor fi afiliate şi localităţile Breaza şi Pojorta, conducerea comunei angajându-se să construiască pe propria cheltuială – dacă va fi necesar – un nou local şcolar şi să se îngrijească de nevoile acestuia[30].

Ocupându-ne de problema spaţiului de şcolarizare, vom constata că în anul 1899, din cauza numărului mare de elevi, două clase îşi desfăşurau activitatea în localul vechii şcoli, iar celelalte două în case închiriate, necorespunzătoare acestui scop[31].

În anul 1902 clădirea şcolii era deosebit de degradată, încât în orice clipă tavanul putea să cadă peste elevi. Chiar şi dotarea ei cu mobilier şi rechizite lăsa de dorit. În această situaţie, primăria comunei s-a adresat, la 24 octombrie 1902, *Comitetului* de la Sibiu, cerându-i să acorde un ajutor minim de 400 coroane, pentru dotarea celor două noi săli de clasă cu următoarele: hărţi ale ţării şi ale

[22] *Ibidem*, D. 271/8 martie 1884.
[23] N. Albu, *Istoria învăţământului*, p. 143.
[24] *Ibidem*, p. 198.
[25] George Bariţiu, *Materialu pentru istoria regimentului I granitiaru din Transilvania*, în ”Transilvania", XVI, nr. 7-8/1885 (în continuare, *Materialu*), p. 67; N. Albu, *op. cit.,* p.219; Al. Bucur, *op. cit*., p. 79.
[26] N. Albu, *Istoria şcolilor*, p. 161.
[27] *Ibidem*, p. 162.
[28] C. Stan, *Şcoala*, p. 293.
[29] SJANSB, *FSG*, D. 45/25 ianuarie 1895 şi D. 22/12 martie 1923.
[30] *Ibidem*, *Protocol din 28 august 1871.*
[31] *Ibidem*, D. 106/1899.

https://biblioteca-digitala.ro

continentelor, maşină de socotit, măsuri metrice, tabele parietale pentru citit, tabele pentru învățământul intuitiv şi istoria naturală, modele de desen, rechizite ajutătoare la predarea fizicii şi chimiei, table şi bănci şcolare corespunzătoare etc.[32]. Primăria arăta că în ultimul timp s-a îngrijit de amenajarea locuințelor pentru toți cei patru învățători, asigurându-le mobilierul necesar. Totodată a asigurat pentru două săli de predare lemnele de foc necesare, în sumă anuală de 512 coroane. Problema reparării şi adaptării vechiului local al şcolii s-a hotărât încă de la şedința *Comitetului* din data de 31 decembrie 1899. Construcția urma să dispună de patru săli pentru învățământ, drept locuință pentru învățători propunându-se adaptarea şurii şcolii, prin această transformare putându-se realiza 3-4 locuințe pentru învățători, cu câte 2-3 încăperi fiecare[33]. În acest mod locuitorii din Lisa vor scăpa de chiria de 100 florini pe an, plătită pentru cele două case închiriate, dar şi de alte inconveniente[34].

Lucrările preconizate a se efectua au fost începute încă din anul 1898 de către intreprinzătorul I. Wonner din Cârța, jud. Sibiu, darea în folosință efectuându-se abia în 13 decembrie 1903[35], costul lor ridicându-se la suma de 7.348 coroane[36].

Revenind la celelalte probleme al şcolii, consemnăm că, în luna ianuarie 1873, aceasta avea următorul număr de elevi: în clasa I-a 26 băieți şi 25 fete, iar în clasa a II-a 29 băieți şi 11 fete[37]. La începutul anului şcolar 1880-1881, numărul elevilor s-a ridicat la 100 băieți şi 63 fete, fiind scutiți de frecvență doar opt băieți şi 11 fete[38]. Cu ocazia examenului de vară din anul şcolar 1872-1873, s-a constatat faptul că elevii din prima clasă nu ştiau nici măcar rugăciunile de toate zilele[39]. Pentru acest întemeiat motiv, *Eforia Şcolară Locală* s-a văzut nevoită a se adresa *Comitetului*, solicitând un învățător diriginte mai harnic, conchizând că „*altmintrelea nu numai învățământul rabdă dar şi alte scăderi se pot întâmpla aci*"[40]! De altfel, în această perioadă şcoala lînceze şte şi pentru faptul că autoritățile locale contribuiau doar cu 50 florini anual la salarizarea învățătorilor. Şi frecvența era scăzută, dintre 150 de elevi obligați a frecventa cursurile din anul şcolar 1873-

[32] *Ibidem*, D. 94/26 octombrie 1902.
[33] *Ibidem*, D. 31/5 februarie 1899.
[34] *Ibidem*, D. 6/1902.
[35] *Ibidem*, D. 97/1902; D. 60/7 noiembrie 1903.
[36] *Ibidem*, D. 78/7 septembrie 1902.
[37] *Ibidem*, D. 163/7 martie 1873.
[38] *Ibidem*, D. 685/4 septembrie 1880.
[39] *Ibidem*, D. 386/5 iulie 1873.
[40] *Ibidem*, D. 470/14 august 1873.

https://biblioteca-digitala.ro

1874 consemnându-se doar 90. Cât despre grădina şcolii, aici „*muşiţeii acopereau ca holda straturile şi cărările*”[41].

O inspecţie condusă de preşedintele David Urs, din anul 1876, găseşte şcoala într-o stare deplorabilă, încât o situează pe ultimul loc dintre toate şcolile aflate sub conducerea *Comitetului*. Indignat de cele constatate, Urs atrage atenţia *Eforiei Locale* că în cazul în care nu se vor lua măsuri energice de remediere a situaţiei şcoala va fi desfiinţată şi mutată în altă comună, „*care în tot cazul se va interesa şi bucura mai tare de ea*”[42]. Un an mai târziu, constatându-se că la examenul de vară al anului şcolar 1877-1878 în clasele V şi VI nu a existat nici un elev[43], *Comitetul* scoate şcoala din Lisa de sub jurisdicţia sa[44].

Revirimentul se va produce în timp scurt, astfel la examenul de vară al anului şcolar 1879-1880 se constată că cei peste 60 de elevi ai clasei I-a au reuşit să citească sigur şi foarte bine, oriunde în abecedar[45]. Procesul de reabilitare a început imediat după controlul lui Urs, în 1878, acest lucru deducându-se din răspunsul dat de preşedinte unei scrisori înaintată de *Eforia Şcolară* liseană, în care răspuns se preciza, printre altele: „(...) *şcoala din Lisa este într-o stare de care eforia nu are a se ruşina, ci numai a se făli; ea, deci, nu numai că nu se va mai răţoi când o vizitează străinii, ci chiar ar face bine dacă i-ar invita la şcoală şi le-ar mulţumi pentru onoarea ce le-o face*”[46]! În acest context, apare firesc procentul ridicat de promovabilitate înregistrat la sfârşitul anului şcolar 1881-1882, de peste 80 %[47]. Tot în această perioadă, în urma unei colecte organizate în localitate, din care a rezultat suma de 5 florini şi 169 cofe de cereale, s-a construit o stupină[48], în acelaşi mod procurându-se sumele necesare pentru achiziţionarea uneltelor de grădinărit şi pomicultură necesare activităţilor respective[49]. De altfel, şcoala din Lisa a fost cotată întotdeauna cu o pomicultură foarte bine organizată[50]. Ca sursă sigură de venit, şcoala a avut doar arenda anuală a grădinii de la *Moara popii*, arendă care în anul 1893 s-a ridicat la suma de 225 florini şi 59 de cruceri[51].

---

[41] *Ibidem*, *Extras din Raportul despre starea şcolilor grănicereşti la finea anului şcolae 1873-1874*.
[42] *Ibidem*, D. 434/24 aprilie 1876.
[43] *Ibidem*, D. 681/17 septembrie 1878.
[44] *Ibidem*, *Protocolul şedinţei comitetului din 8 decembrie 1878*.
[45] *Ibidem*, D. 655/2 august 1880.
[46] *Ibidem*, D. 187/13 octombrie 1878.
[47] *Ibidem*, D. 654/21 septembrie 1882.
[48] *Ibidem*, D. 352/3 aprilie 1880.
[49] *Ibidem*, D. 822/16 noiembrie 1882.
[50] *Ibidem*, D. 654/21 septembrie 1882.
[51] *Ibidem*, D. 274/27 mai 1893.

https://biblioteca-digitala.ro

O atenție deosebită s-a acordat îndeletnicirilor practice, la examenul de vară al anului şcolar 1880-1881 consemnându-se prezentarea unor produse ale elevilor constând în pălării de paie, fuse, felinare şi săpun de rufe[52].

Începând din data de 14 noiembrie 1889 şi până în anul 1893, *Comitetul* a întrerupt din nou legătura cu şcoala, deoarece, sub presiunea inspectorului regesc de şcoli din Făgăraş, *Eforia Şcolară* a Lisei s-a transformat în *Scaun Şcolar Comunal*[53].

Supunându-se rescriptului împărătesc din 15 septembrie 1895, şcoala a fost predată *Scaunului Comunal* începând cu data de 22 februarie 1896[54]. Statul român a luat şcoala în primire în anul 1921, la data de 12 decembrie[55].

Şcoala din Mărgineni. Ca şi celelalte surori ale sale din Țara Făgăraşului, şi şcoala din Mărgineni are o bogată tradiție. Astfel, încă din anul 1658 aici se citează patru grămătici, respectiv dascăli, trei dintre aceştia fiind fii de preoți, iar unul fiu de țăran[56]. Pe un mărginean cu numele de Daniil îl întâlnim în anul 1755 ca gimnazist la Blaj[57]. Şcoala din Mărgineni l-a avut ca ctitor pe episcopul greco-catolic Petru Pavel Aaron, ea fiind consemnată ca atare în anul 1765, având în frunte pe dascălul Matei Pandrea[58]. În perioada graniței militare, în localitate a funcționat o şcoală centrală[59], bine organizată[60].

După anul 1871, la Mărgineni s-a sistematizat o şcoală grănicerească, în fostul cvartir al căpitanului[61]. Edificiul respectiv dispunea de cinci încăperi, o cămăruță şi o bucătărie, folosite după desființarea graniței militare după cum urmează: una pentru nevoi şcolare, una pentru cancelaria comunală, iar celelalte drept locuințe pentru învățători.

La început de drum, şcoala a fost dotată cu următorul material didactic: un glob terestru, mape şi tabele pentru istoria naturală. Despre curtea şi grădina şcolii ştim că erau împrejmuite cu gard şi că aveau o suprafață totală de un iugăr şi 1.300 stânjini pătrați[62]. În anul 1874 la şcoală activau doi învățători, la ea fiind afiliate şi localitățile Sebeş şi Hârseni. Biblioteca şcolii avea doar 11 volume, iar din averea

---

[52] *Ibidem*, D. 671/10 septembrie 1881.

[53] *Ibidem*, *Protocolul adunării generale din 20, 22 şi 23 februarie 1893* şi *Raportul comitetului la adunarea generală din 21 ianuarie 1896.*

[54] *Ibidem*, D. 11/6 martie 1900.

[55] *Ibidem*, D. 22/12 martie 1923.

[56] N. Albu, *Istoria învățământului*, pp. 77, 219.

[57] *Ibidem*, p. 191.

[58] *Ibidem*, p. 198.

[59] *Ibidem*, p. 219.

[60] N. Albu, *Istoria şcolilor*, p. 162.

[61] SJANSB, *FSG*, *Protocol luat la Mărgineni în 26 august 1871*; Al. Bucur, *op. cit.*, p. 85.

[62] *Ibidem, Inventarul şcolii normale din Mărgineni întocmit la data de 24 august 1871.*

https://biblioteca-digitala.ro

lăcaşului de învăţământ făceau parte şi câteva grădini în suprafaţă totală de 1,5 iugăre.

În anul şcolar 1873-1874, dintre cei 199 de copii obligaţi să frecventeze şcoala, doar 159 veneau la cursuri. În 1874 în clasa I-a erau 38 de băieţi şi 24 fete, iar în clasa a II-a 44 băieţi şi 7 fete[63]. Pe parcursul anilor, la şcoala de la Mărgineni au mai fost afiliate şi localităţile Iaşi şi Hurez[64]. Despre unul dintre învăţătorii acestei şcoli (Nicolae Traian Pop) avem menţiunea că la examenul de vară al anului şcolar 1880-1881 a prezentat un conspect despre materia predată la despărţământul al II-lea, „*confuz şi atât de rău scris încât numai pe gîcite se putea citi*"[65].

Începând cu anul 1890, în localitate a funcţionat şi o şcoală cu caracter comunal. Trei ani mai târziu şcoala grănicerească avea în proprietate şi o stupină[66].

Şcoala a fost predată *Scaunului Şcolar Comunal* la data de 24 februarie 1896[67], iar statului român în data de 22 decembrie 1921[68].

Şcoala din Ohaba. În perioada graniţei militare, în localitate a funcţionat – începând cu anul 1773 – o şcoală la care preda preotul, acesta fiind remunerat cu 1 florin şi 15 creiţari[69], transformată apoi în şcoală comunală germană[70] şi ridicată în anul 1858 la rangul de şcoală cercuală capitală, iar în 1867[71] la cel de şcoală normală, pe care o frecventau elevi de prin toate satele din jur şi, în special, din cele aparţinând fostei plase Serpeni, respectiv Şercaia: Vad, Şinca-Veche, Bucium, Cuciulata, Veneţia de Jos, Grid, Şercăiţa, Şinca-Nouă şi altele[72]. Şcoala avea patru învăţători, trei dintre aceştia fiind salarizaţi din cei 600 florini pe care îi primea drept subvenţie din *Fondul de montură* şi funcţiona cu patru clase. În anul 1867 învăţătorii care predau la această şcoală erau următorii: Iosif Popa, Ioan Bugneriu şi Ioan Pop[73]. Odată cu includerea şcolii în rândul celor grănicereşti, aici au mai rămas afiliate doar următoarele localităţi: Vad, Şinca-Veche şi Bucium, celelalte încetând să o mai subvenţioneze.

---

[63] *Ibidem*, *Extras din Raportul comitetului despre starea şcolilor grănicereşti la finea anului şcolar 1873-1874.*
[64] *Ibidem*, D. 100/19 februarie 1890.
[65] *Ibidem*, D. 671/10 septembrie 1881.
[66] *Ibidem*, *Raportul comitetului la adunarea generală din 22 februarie 1893, privind starea internă şi externă a şcolilor centrale grănicereşti.*
[67] *Ibidem*, D. 127/29 februarie 1896.
[68] *Ibidem*, D. 22/12 martie 1923.
[69] Al. Bucur, *op. cit.*, p. 78.
[70] N. Albu, *Istoria învăţământului*, p. 219; Idem, *Istoria şcolilor*, p. 162.
[71] Alte surse documentare indică anul 1868 sau chiar 1869.
[72] *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, nr. 28/1859, pp. 213-217; SJANSB, *FSG*, D. 981/29 octombrie 1877, D. 1190/19 decembrie 1876 şi D. 369/5 septembrie 1895.
[73] *Ibidem*, *Protocolul şedinţei comitetului din 27 decembrie 1871.*

https://biblioteca-digitala.ro

Prima *Eforie Şcolară* s-a constituit sub preşedinţia căpitanului pensionar Matei Şăndruc, în componenţa ei mai intrând, pe lângă alţi reprezentanţi ai *inteligenţei* locale, şi doi locotenenţi. Tot cu această ocazie s-a constatat că localul şcolar existent nu mai corespundea numărului mare de copii obligaţi a urma şcoala, dar şi faptul că şcoala necesita a fi reparată[74]. De menţionat că, încă din anul 1858, şcoala dispunea de un *Fond Şcolar Local*, administrat de un comitet format din reprezentanţi ai comunităţilor fondatoare şi anume: Ohaba, Şinca-Veche, Vad şi Bucium[75].

În anul 1874 şcoala avea trei învăţători. Clasa inferioară îşi desfăşura activitatea în fostul cortel al sergentului, iar cea superioară într-un edificiu propriu, în care avea locuinţa şi învăţătorul diriginte. Numărul elevilor din anul respectiv a fost următorul: în clasa I-a 26 elevi şi 21 eleve, în clasa a II-a 34 elevi şi 4 eleve, iar în clasa a III-a 37 de elevi. Ca dotări, şcoala avea rechizite de învăţământ din abundenţă, o livadă cu suprafaţa de 1.200 de stânjini pătraţi, bine îngrijită şi lucrată, precum şi o bibliotecă cuprinzând 56 volume[76], care era abonată la *Transilvania*, *Albina* şi *Gazeta Transilvaniei*[77].

Aşa după cum s-a mai amintit, până în anul 1890 şcoala a avut trei învăţători, dar scăzând numărul elevilor unul dintre posturi s-a sistat, salariul destinat pentru acesta – 280 florini anual – împărţindu-se după cum urmează: 100 florini pentru şcoala din Şinca-Veche, 100 florini pentru şcoala din Vad şi 80 de florini pentru cea din Bucium, cu începere din anul şcolar 1893-1894. Localităţile respective au făcut parte din *Compania a XI-a* şi până la data respectivă nu au beneficiat de sume din *Fondul Şcolar*. În ele, prin grija conducerii localităţilor respective, în perioada la care ne referim s-au edificat edificii şcolare corespunzătoare, ceea ce a dus la retragerea elevilor localnici de la şcoala grănicerească din Ohaba[78]. De altfel, procesul de diminuare al numărului de elevi de la şcoala din Ohaba a început încă din anul 1880, din această perioadă datând şi intenţia reducerii unui post de învăţător[79].

Dintr-un document datat 1888 reiese că la această şcoală nu se anunţa începutul sau sfârşitul orelor, problemă ce împiedica buna desfăşurare a

[74] *Ibidem*, *Protocol din 20 august 1871.*
[75] *Ibidem*, D. 19/27 februarie 1871.
[76] *Ibidem*, *Extras din Raportul despre starea şcolilor grănicereşti la finea anului şcolar 1873-1874.*
[77] *Ibidem*, D. 321/18 aprilie 1878.
[78] *Ibidem*, D. 62/2 februarie 1893 şi *Protocolul adunării generale din 20, 22 şi 23 februarie 1893.*
[79] *Ibidem*, *Protocolul adunării generale din 1 decembrie 1880.*

https://biblioteca-digitala.ro

programului. Pentru remedierea situației, *Comitetul* a sugerat *Eforiei* să introducă un clopoțel sau chiar şi o toacă pentru a marca începerea şi terminarea orelor[80].

În anul 1888, în urma presiunilor exercitate de organele politice locale, *Eforia Şcolară* s-a transformat în *Scaun Şcolar Comunal*, motiv pentru care *Comitetul* a întrerupt orice legătură cu şcoala din Ohaba până în anul 1893[81].

Ținându-se seamă de starea „*ticăloasă şi necorespunzătoare*” a edificiului şcolar, încă din anul 1886 *Comitetul* a hotărât construirea unui nou local şcolar, cu condiția ca localitatea să achiziționeze materialele de construcție necesare. Doi ani mai târziu s-a pus la dispoziția *Comitetului* terenul necesar pentru noua construcție, materialele necesare, precum şi asigurarea transportului acestora până la locul de destinație[82]. Edificarea s-a început doar în anul 1896[83], prin intreprinzătorii B. Maetz şi I. Czinege, cu termen de predare în 31 august 1897, toată construcția costând 6.196 florini[84]. Inaugurarea s-a făcut în 19 septembrie 1897, ceea ce a permis transformarea vechiului local şcolar în locuințe pentru doi învățători[85].

Şcoala a fost predată *Scaunului Şcolar Comunal* în 12 aprilie 1896, dată la care aceasta îşi mai desfăşura activitatea în două edificii[86], iar statului român abia în 3 martie 1923[87].

Şcoala din Tohanu Vechi. Şi în această localitate în perioada graniței militare a funcționat o şcoală trivială, dar începuturile învățământului sunt confirmate încă din anul 173[88]!

Din studierea câtorva documente anterioare înființării şcolii grănicereşti din localitate, desprindem atât interesul manifestat de tohăneni pentru şcoală, cât şi greutățile în care se zbătea instituția respectivă în preajma anului 1870[89]. În vederea preluării şcolii sub egida *Comitetului*, la data de 18 august 1871 aici s-a întocmit un inventar din care desprindem că şcoala cuprindea două încăperi, antecameră şi pivniță. Încăperile erau prea mici şi prea puțin încăpătoare – față de numărul şcolarilor –, cu plafonul scund şi ferestrele mici. Ca materiale didactice şi rechizite, şcoala deținea următoarele: clasa I-a o tablă simplă, şase bănci simple, o masă şi 57 abecedare româneşti; clasa a II-a patru bănci simple, o tablă bună, o masă, o hartă, un glob terestru, 16 catehisme, 19 exemplare din *Istoria biblică*, 16

---

[80] *Ibidem*, D. 232/1888.
[81] *Ibidem*, *Raportul comitetului la adunarea generală din 20, 22 şi 23 februarie 1893* şi *Raportul comitetului la adunarea generală din 21 ianuarie 1896.*
[82] *Ibidem*, D. 260/3 martie 1888 şi *Protocolul şedinței comitetului din 30 decembrie 1893.*
[83] *Ibidem*, D. 296/11 noiembrie 1896.
[84] *Ibidem*, D. 230/20 iulie 1896.
[85] *Ibidem*, D. 6/24 ianuarie 1898.
[86] *Ibidem*, D. 176/25 aprilie 1896.
[87] *Ibidem*, D. 22/12 martie 1923.
[88] N. Albu, *op. cit.*, p. 219.
[89] SJANSB, *FSG*, D. 73/1867.

https://biblioteca-digitala.ro

exemplare din *Istoria patriei*, 6 exemplare din *Gramatica română*, 19 exemplare din *Geografia patriei*, şapte exemplare din *Aritmetică*, şase exemplare din *Fizica populară*, 21 exemplare din *Lectura germană* şi 16 exemplare din *Lectura românească*.

S-a mai consemnat cu această ocazie existenţa unei grădini în suprafaţă de 420 de stânjini pătraţi, cu opt peri, şase meri, 23 de pruni şi un nuc. Exista şi o grădină de legume, necultivată. Aşa după cum fusese stabilit, comuna îl plătea pe învăţătorul clasei I-a din veniturile crâşmăritului şi se obliga să se supună tuturor dispoziţiilor *Comitetului*[90].

La examenul de vară al anului şcolar 1872-1873, din clasa I-a au fost prezenţi 45 de băieţi şi 27 fete, iar din clasa a II-a 34 băieţi şi doar trei fete. Aceşti elevi, sub conducerea învăţătorului George Ceortea, au dat un examen exemplar din toate punctele de vedere. S-a apreciat că, prin zelul său, învăţătorul George Ceortea a reuşit să pregătească şapte absolvenţi ai şcolii de meserii în Braşov, fapt rar întâlnit în acea vreme pentru tinerii de naţionalitate română[91].

În anul şcolar 1873-1874 şcoala a fost încadrată cu doi învăţători, numărul elevilor fiind de 104, dintre care 20 fete. Cursurile au fost suspendate în mai multe rânduri din cauza diverselor epidemii care au bântuit prin localitate. Cu toate acestea, la examenul final s-a observat că elevii vorbeau corect, tare şi gândeau logic, dovadă că au fost instruiţi bine. Acum şcoala dispunea de două edificii proprii, dintre care unul provenea de la vechea *vardă*[92], sălile de predare fiind neîncăpătoare pentru numărul mare de elevi obligaţi a frecventa şcoala. Astfel, în anul următor, din lipsă de spaţiu, au fost scutiţi de şcoală un număr de 190 de elevi[93]! Aşa stând lucrurile, se impunea – de urgenţă – construirea unui nou local şcolar. Pe baza reclamaţiilor făcute în acest sens, precum şi a constatărilor de la faţa locului, comitele suprem al comitatului Sibiului, Wächter, a transmis *Comitetului Administrativ* de la Sibiu ordinul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice nr. 34.657 din 1883, prin care forul şcolar budapestan dispunea trecerea neîntârziată la construirea unui nou edificiu atât de necesar progresului şcolar[94].

Licitaţia pentru un nou local şcolar s-a ţinut în data de 21 iulie 1883[95], ea fiind câştigată de arhitectul braşovean Pilis Mihaly, pentru suma de 8.730 de florini, clădirea urmând a avea patru săli de predare şi locuinţe pentru învăţători[96]. Construcţia, amplasată pe terenul vechii şcoli, a fost demarată în toamna aceluiaşi

---

[90] *Ibidem*, *Protocol luat în cancelaria comunei Tohanu Vechi, din 18 august 1871.*
[91] *Ibidem*, D. 386/5 iulie 1873.
[92] Corp de gardă. SJANSB, *FSG*, D. 63/5 februarie 1873.
[93] *Ibidem*, D. 979/11 noiembrie 1875.
[94] *Ibidem*, D. 300/1883.
[95] *Ibidem*, D. 416/29 iunie 1883.
[96] *Ibidem*, D. 511/22 august 1883, D. 222/3 iulie 1896 şi D. 50/30 mai 1905.

https://biblioteca-digitala.ro

an, ea necesitând ca principale materiale de construcție: „*32 de stânjini cubi de piatră de carieră, 160.000 de cărămizi, precum şi 150 de buți de var nestins*", materiale oferite, în parte, în mod gratuit, de comună[97]. Încă din acest stadiu, *Eforia Şcolară* a cerut *Comitetului* aprobarea ca pe frontispiciul edificiului să fie amplasată o inscripție[98]. Nu cunoaştem conținutul acesteia, dar în 24 septembrie 1884 construcția şcolii era definitivată, darea ei în folosință făcându-se de preşedintele Urs şi inginerul regesc Gartner[99], astfel încât anul şcolar 1884-1885 a început în noul local.

Din cauză că în mai sus menționatul an şcolar numărul elevilor obligați a frecventa şcoala era de aproape 180, prea numeroşi pentru cei doi învățători existenți, se impunea de urgență sistematizarea unui al treilea post, de dorit cu o învățătoare, care urma să fie salarizată de comună[100]. În acest sens, *Eforia Şcolară* a hotărât ca postul respectiv să fie încadrat cu teologul Gheorghe Tomaşiu, plătit de locuitori cu 12 florini anual şi cu trei orgii de lemne, însă numai în primele trei luni de serviciu[101].

Revenind la problema frecvenței la această şcoală, vom observa că aceasta s-a menținut mult timp scăzută, ceea ce a dus la situația ca ea să ocupe locul doi între şcolile grănicereşti, din acest punct de vedere, după cea din Jina. Iată justificările pe care le-a adus *Eforia Şcolară Locală* în fața *Comitetului*: epidemia de anghină care a bântuit prin sat; tohănenii, din cauza condițiilor grele ce le erau impuse la lucrul pentru fortăreața şi drumul din pasul Branului, au fost nevoiți a se refugia în România, împreună cu familiile lor, numai să scape de chin; în sat a bântuit o boală de vite timp de şapte luni, perioadă în care locuitorii nu şi-au putut câştiga nimic pentru îmbrăcăminte şi susținerea familiilor lor[102].

Frecvența de la cursurile de repetiție a fost şi mai slabă. Exemplificăm prin aceea că în anul şcolar 1877-1878 au fost obligați să frecventeze şcoala 89 elevi, însă din raportul adresat de *Eforie* către *Comitet* desprindem faptul că majoritatea dintre aceştia erau „*fie servitori în România sau în localitățile din jur, fie ca servitori la fabrica de lemnuşie*[103] *din Braşov, fie plini de sărăcie*"[104].

Numărul mare de elevi din anul şcolar 1893-1894 – 103 băieți şi 125 fete[105] –, a dus la situația ca ea să fie încadrată cu un număr de patru învățători, dar odată

---

[97] *Ibidem*, D. 489/3 septembrie 1882.
[98] *Ibidem*, D. 653/8 octombrie 1883.
[99] *Ibidem*, *Protocolul şedinței comitetului din 8 octombrie 1884.*
[100] *Ibidem*, D. 660/23 august 1884.
[101] *Ibidem*, D. 825/1884.
[102] *Ibidem,* D. 486/28 iunie 1878.
[103] Chibrituri.
[104] SJANSB, *FSG*, D, 897/29 ianuarie 1878.
[105] *Ibidem*, D. 506/6 septembrie 1893.

https://biblioteca-digitala.ro

cu pensionarea învăţătorului Ştefan Iozon, la data de 1 ianuarie 1900, al patrulea post a fost desfiinţat. De altfel, după cum s-a mai subliniat, şcoala de aici s-a confruntat şi ea cu mari lipsuri materiale. Astfel, pentru obţinerea sumei necesare achiziţionării unui clopot, cu aprobarea *Comitetului* s-a organizat o reprezentaţie teatrală, realizată de *„tinerimea inteligentă din loco”*[106], o asemenea acţiune având loc şi în anul 1899 în vederea strângerii unui fond necesar pentru înfiinţarea unei biblioteci populare în localitate[107].

În anul 1893, atât şcoala cât şi învăţătorii nu au mai primit lemne de foc, pe motivul că *„se împuţinează pădurea comunală prea tare”*[108]. La polul opus consemnăm poziţia tohănenilor, susţinută şi de *Comisia Administrativă Comitatensă*, de a înfiinţa în localitate o şcoală de fetiţe. Din considerente care nu ne sunt cunoscute, *Comitetul* de la Sibiu nu a fost de acord cu ideea, arătând că *„dacă comuna vrea să angajeze o învăţătoreasă, s-o facă pe fondurile sale”*[109].

Presiunile exercitate de organele politice superioare, vizând transformarea şcolilor grănicereşti în şcoli cu caracter comunal, s-au manifestat la Tohanu Vechi mai violent ca în alte părţi. Astfel, în anul 1889 pretorul Popenciu – făcând uz de forţă şi însoţit de jandarmi –, a transferat comunei averea de care dispunea şcoala, punând-o la dispoziţia *Comisiei Administrative Comitatense*. În asemenea condiţii, *Comitetul* sibian a sistat orice legătură cu şcoala, rămânând să salarizeze în continuare doar pe învăţătorii numiţi de el[110]. Statificarea şcolii s-a realizat, totuşi, în data de 7 martie 1896[111], după anul 1918 şcoala transformându-se din nou în şcoală confesională[112]. Ultimul episod legat de existenţa şcolii grănicereşti din Tohanu Vechi este legat de preluarea acesteia de statul român, la data de 1 septembrie 1922.

Şcoala din Ţânţari (azi Dumbrăviţa). În anul 1871 şcoala din localitate – care funcţiona încă din perioada graniţei militare – a fost cuprinsă în sistemul şcolilor grănicereşti. La clasa I-a era învăţător Ioan Gavrilă, plătit cu 120 florini anual, dintre care 80 florini de la *Comitet* şi 40 florini din casa alodială. Învăţător la clasa a II-a era parohul Ioan Popescu, salarizat în întregime de *Comitet*, cu 200 florini anual.

Învăţământul se desfăşura în două săli de cursuri, amenajate în casele bisericii, în care încăpeau cel mult 100 de elevi, dintre cei 200-220 de băieţi şi 200-210 fete apţi pentru şcoală. În acest context, s-a făcut propunerea ca şcoala să se

---

[106] *Ibidem*, D. 47/7 ianuarie 1887.
[107] *Ibidem*, D. 3/12 ianuarie 1899.
[108] *Ibidem*, D. 612/1893.
[109] *Ibidem*. *Protocolul şedinţei comitetului din 11 şi 24 septembrie 1893.*
[110] *Ibidem,* D. 728/19 octombrie 1889 şi D. 870/21 decembrie 1893.
[111] *Ibidem*, D. 138/11 martie 1896.
[112] *Ibidem*, D. 8/18 martie 1919.

https://biblioteca-digitala.ro

organizeze în cvartirul fostului căpitan, unde existau patru încăperi, dintre care una se putea amenaja pentru clasa de fetițe[113].

La examenul de vară din anul şcolar 1872-1873, examen la care a asistat şi preşedintele David Urs, s-a constatat că şcoala „*e preste tot bună, ba chiar frumoasă*”[114]. Pentru anul şcolar următor, numărul elevilor obligați să frecventeze şcoala era următorul: pentru cursul de toate zilele 99 băieți şi 108 fete; pentru cursul de repetiție 39 băieți şi 28 fete[115].

Cursurile au fost frecventate de doar 94 de elevi, dintre care 26 au fost fetițe. Se menționează acum un început de bibliotecă şcolară, precum şi o livadă în suprafață de 200 stânjini pătrați[116]. Pentru crearea unui fond din care să se achiziționeze cărți şi rechizite şcolare – pentru elevii săraci şi silitori la învățătură – , în ziua de 4 decembrie 1875 s-a organizat o colectă prin localitate, în urma căreia s-au strâns 12 florini, 100 ferdele de cereale şi 25 găleți de vin (235 litri)[117]. Pentru ajutorarea şcolii, în anul 1881 a acționat şi primarul comunei, care a donat pentru *Fondul Şcolar Local* suma de 150 florini.

Pe lângă cursurile de toate zilele şi de repetiție, se pare că în localitate au mai funcționat şi alte două forme de învățământ. Astfel, în anul 1877 se menționează că din cauza unei epizootii s-au sistat cursurile şi la şcoala de adulți[118]. În anul 1883 se consemnează o clasă de fetițe, învățătoarea acestora având, din partea *Eforiei Şcolare* şi a comunei, o remunerație anuală de 100 florini[119].

Din cauză că în anul şcolar 1883-1884 erau obligați să frecventeze şcoala un număr de 95 de elevi în clasa I-a şi 77 de elevi în clasa a II-a, s-a propus *Comitetului* înființarea unui al treilea post de învățător. Propunerea a fost acceptată, cu condiția ca salarizarea acestuia să se facă de comună[120]. Astfel, noul învățător a fost salarizat cu 150 de florini anual şi beneficia de trei orgii de lemne pentru foc şi „*cuartir liber*”[121].

În anul 1889, sub presiunea organelor politice locale, şcoala din localitate s-a transformat în şcoală comunală, schimbându-şi şi sigiliul, motiv pentru care *Comitetul*, ca şi în alte cazuri similare, a întrerupt orice legătură cu ea, rămânând

---

[113] *Ibidem*, *Protocol luat la Țânțari în 16 august 1871.*
[114] *Ibidem*, D. 350/17 iunie 1873.
[115] *Ibidem*, D. 546/10 septembrie 1873.
[116] *Ibidem*, *Extras din Raportul despre starea şcolilor grănicereşti la finea anului şcolar 1873-1874.*
[117] *Ibidem*, D. 1115/31 decembrie 1875.
[118] *Ibidem*, D. 734/27 septembrie 1881.
[119] *Ibidem*, *Protocolul şedinței comitetului din 1 mai 1883.*
[120] *Ibidem*, D. 534/3 august 1883.
[121] *Ibidem*, *Protocolul şedinței comitetului din 21 iulie 1884.*

https://biblioteca-digitala.ro

doar să salarizeze în continuare pe învăţătorii numiţi de acesta[122]. Începând cu data de 16 februarie 1896 şcoala s-a transformat în şcoală comunală în mod oficial[123], iar statul român a preluat-o la data de 21 august 1921[124].

O problemă care a dat mult de furcă ţânţărenilor, dar care şi-a găsit – în cele din urmă – o rezolvare favorabilă, a fost construirea unui local de şcoală corespunzător tuturor cerinţelor. Ea se impunea cu atât mai acut cu cât, încă din anul şcolar 1892-1893, numărul elevilor se ridica la 471, ceea ce – respectând prevederile legale în vigoare – impunea existenţa unui edificiu şcolar cu opt săli de clasă, pe când cel existent avea doar două! Din această cauză, jumătate dintre elevi nu puteau fi cuprinşi în şcoală[125]. Pe baza cererii *Eforiei Şcolare Locale*, *Comitetul* a avut în vedere problema respectivă, hotărând că, din lipsă de fonduri, construcţia solicitată să se amâne. *Eforiei* i s-a adăugat şi conducerea comunei, oferindu-se să pună la dispoziţia *Comitetului* terenul necesar, ceea ce a determinat forul şcolar sibian să aprecieze că *„această comună harnică, ce îşi iubeşte şcoala şi nu se fereşte de nici o jertfă care ţinteşte la înaintarea culturii şi a instrucţiunii fiilor săi, merită toată consideraţiunea*”[126]. *Adunarea Generală* din anul 1896 a hotărât suma cu care *Comitetul* să contribuie la construirea noului local de şcoală, hotărâre repetată şi în anul 1899[127].

Odată cu anul 1902, casele bisericii – în care se ţineau cursurile şcolare – au fost vândute, iar noul proprietar nu a mai fost de acord cu fosta destinaţie. Aşa se face că şcoala a fost nevoită să se mute în trei clădiri particulare, total necorespunzătoare pentru scopuri şcolare. La acea dată în localitate erau 600 de familii de foşti grăniceri şi 40 de negrăniceri, din care proveneau 330 de elevi pentru cursul de toate zilele şi 169 pentru cel de repetiţie. Din lipsa spaţiului, 170 dintre aceştia erau siliţi să rămână neşcolarizaţi, cu toate că şcoala era încadrată acum cu patru învăţători şi că, pentru ea, comuna contribuia cu 2.000 de coroane anual! Procesul de învăţământ se desfăşura greoi în clasele improvizate. Pentru rezolvarea acestei situaţii, comuna a intervenit iarăşi la *Comitet*, cu rugămintea de a se construi neîntârziat localul de şcoală preconizat, oferindu-se să pună la dispoziţie materialele de construcţie necesare. În şedinţa sa din 20 februarie 1902, forul şcolar sibian a hotărât construirea şcolii în perioada 1902-1904[128]. Devizul construcţiei şi

---

[122] *Ibidem*, *Protocolul şedinţei comitetului din 10 februarie 1890* şi *Raportul comitetului către adunarea generală din 20, 22-23 februarie 1893, asupra activităţii pe trieniul 1890-1893.*
[123] *Ibidem*, D. 113/22 februarie 1896.
[124] *Ibidem*, D. 22/12 martie 1923.
[125] *Ibidem,* D. 115/17 februarie 1893.
[126] *Ibidem*, *Raportul comitetului către adunarea generală din 21 ianuarie 1896.*
[127] *Ibidem*, *Protocolul adunării generale din 19-20 februarie 1902.*
[128] *Ibidem*, D. 24/12 februarie 1902.

https://biblioteca-digitala.ro

a anexelor acesteia s-a ridicat la suma de 35.910 coroane, din care *Comitetul* punea la dispoziţie doar 21.000 coroane[129].

Din lipsa mijloacelor financiare necesare, proiectul nu a reuşit să fie pus în practică la termenul stabilit şi astfel primăria s-a văzut nevoită să ceară *Comitetului* să pună capăt frământărilor legate de construirea şcolii, afirmând că ea nu mai poate contribui cu nimic la construcţia proiectată[130]. În schimb ea a pretins, ţinând cont de numărul mare al elevilor, să se înfiinţeze şi cel de-al cincilea post de învăţător, iar edificiul şcolar să se prevadă cu cinci săli de învăţământ, o sală pentru conferinţe şi locuinţele necesare învăţătorilor[131]. După eforturi susţinute, între anii 1909-1910 noul local şcolar a fost construit, recepţia având loc în data de 25 iulie 1910, întreaga construcţie costând 52.820 coroane şi 77 fileri[132]. Aşa a fost posibil ca noul an şcolar 1910-1911 să înceapă în „*casă nouă*”, spre bucuria şcolarilor şi nu numai a lor[133]!

Şcoala din Vaida-Recea (azi Recea). Ca veche moşie brâncovenească[134] iar, în timpul graniţei militare, staţiune în care îşi avea sediul *Batalionul al II-lea* din cadrul *Regimentului orlăţean*, aici a existat o şcoală normală, funcţionând într-un edificiu ridicat în anul 1789[135]. Cu statutul menţionat anterior, şcoala a beneficiat din *Fondul de provente* de următoarele: salariul învăţătorului primar, în sumă de 189 florini; salariul învăţătorului secundar, în sumă de 63 florini; pauşal de cancelarie, în sumă de 20 florini; pauşal de premiere, în valoare de 10 florini; relut de lemne, în sumă de 8 florini şi 40 cruceri.

După anul 1871, şcoala din localitate a primit subvenţiile enumerate mai sus în continuare, prin grija *Direcţiei Bunurilor Erariale* din Făgăraş[136]. În aceste condiţii, atât în perioada graniţei militare, cât şi în timpul în care ea a făcut parte din şcolile grănicereşti, instituţia din Vaida-Recea a fost frecventată de elevi provenind şi din localităţile din jur: Telechi-Recea (azi Recea), Netotu (azi Gura Văii), Dejani, Iaşi, Săsciori, Săvăstreni, Berivoii Mari (azi Berivoi), Berivoii Mici

[129] *Ibidem*, D. 59/29 noiembrie 1903.
[130] *Ibidem*, D. 41/1 septembrie 1903.
[131] *Ibidem,* D. 11/19 martie 1903.
[132] *Ibidem*, D. 34/8 august 1910.
[133] *Ibidem*, *Protocolul şedinţei comitetului din 31 octombrie 1910.*
[134] C. Stan, *Şcoala poporană*, p. 464; Minerva Nistor, *Brâncoveanu şi Braşovul*, în „Cumidava”, XII/I, Braşov, 1979-1980, p. 111.
[135] N. Albu, *op. cit*., p. 219; Lucia Protopopescu, *Contribuţii la istoria învăţământului dinTransilvania: 1774-1805*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1966, pp. 37, 61, 74, 75, 274.
[136] SJANSB, *FSG*, D. 218/28 februarie 1874. Menţionăm că în decursul anilor valoarea subvenţiilor a fost diferită.

https://biblioteca-digitala.ro

(azi Berivoi)[137], Hurez ş.a. (toate din jud. Braşov), aceasta fiind considerată drept o şcoală cu un bun renume[138].

În anul 1869 şcoala a avut caracter confesional, la data introducerii ei în rândul celor grănicereşti fiind considerată drept *şcoală capitală*. Evenimentul s-a petrecut în 27 august 1871, prilej cu care a fost aleasă şi prima *Eforie Şcolară Locală*, având următoarea componență: preşedinte, căpitanul pensionar Mihail Poparad; vicepreşedinte, locotenentul pensionar Ioan Florea; membri, alți trei foşti ofițeri, notari, parohi locali, precum şi alți reprezentanți ai inteligenței locale[139].

În anul 1874 şcoala avea trei învățători[140], la aceştia mai adăugându-se unul în 1879, ea devenind astfel prima şcoală din sistemul celor grănicereşti care avea patru învățători[141]. Ca dotări, în anul 1874 se consemnează un edificiu şcolar, compus din trei săli de învățământ şi două locuințe pentru învățători – cu câte două camere fiecare –, o bibliotecă cu 79 volume, un aparat de gimnastică, o grădină cu suprafața de 1.118 stânjini pătrați şi o livadă de 112 stânjini pătrați. Tot acum, numărul elevilor era următorul: în clasa I-a 30 băieți şi 22 fete, în clasa a II-a 38 băieți şi 4 fete, în clasa a III-a, 20 de băieți[142].

Pentru a rămâne la problema frecvenței, menționăm că în anul şcolar 1872-1873 numărul elevilor repartizați pe despărțăminte a fost următorul: la despărțământul I, 48; la despărțământul II, 53 elevi; la despărțământul III, 12 elevi; la cursul de repetiție, 11 elevi[143].

La examenul de sfârşit de an şcolar au participat: din clasa I-a, 22 băieți şi 13 fete; din clasa a II-a, 41 băieți şi 6 fete; din clasa a III-a şi a IV-a, 20 băieți. Tot cu acest prilej s-a constatat lipsa manualelor şcolare[144].

Din anul 1896 ni s-a păstrat titlul cărților distribuite ca premii elevilor: *Robinson Crusoe*, de Daniel Defoe, *Viața şi fabulele lui Esop*, *Poveşti ardeleneşti* de Ion Pop Reteganul, *Poveştile lui Moş Albu*, de Anton Pann, *Învățătorul din Mereş*ti, de Valeriu Florianu, *Istoria lui Piticot*, *Capra cu trei iezi* şi *Soacra cu trei nurori*, de Ion Creangă[145].

---

[137] Ion Iordan, Petre Gâştescu, Dimitrie I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1974, p. 81.
[138] SJANSB, *FSG*, D. 571/11 iunie 1875.
[139] *Ibidem*, *Protocol luat la Vaida Recea în ziua de 27 august 1871.*
[140] *Ibidem*, D. 104/1 februarie 1874.
[141] *Ibidem*, *Protocolul adunării generale din 1 decembrie 1880.*
[142] *Ibidem*, D. 128/4 februarie 1874.
[143] *Ibidem,* D. 306/18 mai 1873.
[144] *Ibidem,* D. 386/5 iulie 1873.
[145] *Ibidem,* D. 254/28 august 1896.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1876 în livada şcolii existau 56 de pomi fructiferi şi 45 *silbateci*[146], precum şi o stupină construită de comunitatea din Telechi-Recea. În anul 1882 stupina avea doi stupi, cumpăraţi de biserica din Vaida-Recea[147]. La 1881 în localitate exista o *Societate de Lectură* din care făceau parte intelectualii localităţii, condusă de învăţătorul diriginte Nicolau Albani, care era abonată la publicaţiile *Şezătoarea*, *Cocoşul roşu* şi *Calicul*[148].

Eforia Şcolară din localitate a fost foarte activă din toate punctele de vedere. În anul 1877, din cadrul acesteia făcea parte şi notarul comitatens Dănilă de Gremoiu[149]. *Eforia* solicita *Comitetului* în 1883, pentru şcoală, o sobă nouă, din cauză că cea veche scotea fum şi iarna se apropia[150]. De asemenea, a solicitat şi un sorb (respectiv o pompă) necesar copiilor pentru scoaterea apei din fîntână[151]. Tot *Eforia* a fost cea care a solicitat forului superior aprobarea organizării unei expoziţii în incinta şcolii[152].

Aşa după cum am arătat, şcoala a fost frecventată şi de copii din localitatea Telechi-Recea, de care o despărţea doar râul Dejanilor. Aici exista încă din 1844 o şcoală din lemn, acoperită cu paie, încadrată cu un singur învăţător. Din cauză că telechienii erau atât de rit ortodox, cât şi greco-catolic, învăţătorul respectiv se alegea şi el, conform uzanţelor vremii, cu rândul, trei ani un ortodox şi trei ani un *unit*[153]. În anul 1871 localul respectiv nu mai putea fi utilizat ca atare, motiv pentru care locuitorii din Telechi-Recea au început să-şi trimită copiii la şcoala din Vaida-Recea. În anul 1877 aici învăţau 56 de elevi *de peste râu*, pe baza unui didactru pe care trebuiau să-l achite fiecare, în valoare de 2 florini şi 1/8 orgii de lemne de foc anual. Din această sumă urma să se susţină preconizata şcoală de fetiţe, ce urma a se înfiinţa în cadrul şcolii existente[154]. Din cauză că negrănicerii telechieni nu şi-au onorat obligaţiile asumate, în toamna aceluiaşi an s-a ivit situaţia în care *Comitetul Bisericesc* din Telechi-Recea s-a adresat *Comitetului* rugându-l să fie de acord ca să fie afiliaţi la şcoala grănicerească din Vaida-Recea, obligându-se să adapteze fosta clădire de gardă pentru o şcoală de fetiţe, chiria localului să o plătească doar negrănicerii şi să susţină cu suma de 100 florini pe an salarizarea învăţătoarei[155].

---

146 *Ibidem*, D. 986/17 octombrie 1876.
147 *Ibidem*, *Protocolul şedinţei comitetului din 28 martie 1882*.
148 *Ibidem*, D. 377/9 mai 1881.
149 *Ibidem*, D. 996/1 noiembrie 1877.
150 *Ibidem*, D. 607/24 septembrie 1883.
151 *Ibidem*, D. 694/24 octombrie 1883.
152 *Ibidem, Protocolul şedinţei comitetului din 11 septembrie 1890*.
153 Enea Hodoş, *Cercetări, probleme şcolare confesionale*, Sibiu, 1944, p. 76.
154 SJANSB, *FSG*, *Protocolul şedinţei comitetului din 2 ianuarie 1877*.
155 *Ibidem*, D. 548/23 mai 1877.

https://biblioteca-digitala.ro

Contractul de afiliere a fost aprobat de *Comitet*[156], principalele sale clauze fiind următoarele: comunitatea din Telechi-Recea va contribui la salarizarea învățătoarei cu suma de 100 florini anual, plătibili în patru rate lunare, precum şi 12 m (steri) de lemne de foc; să suporte în mod egal cu şcoala din Vaida-Recea sarcinile de întreținere a şcolii de fetițe şi să mențină în stare bună îngrădirea curții şcolii şi a livezii[157].

Contractul de afiliere menționat se reînnoia în fiecare an, pe baza unor clauze bine precizate – dar pe care comunitatea din Telechi-Recea nu şi le-a îndeplinit întotdeauna în mod conştiincios. După anul 1887, deoarece valoarea didactrului a crescut la 160 florini anual, nu a mai fost plătit, motiv pentru care s-a ajuns la un proces civil, trei ani mai târziu[158].

Referindu-ne la edificiul şcolar existent, observăm că în anul 1872 acesta necesita reparații urgente şi în aceste împrejurări s-a amenajat un altul, în fostul cortel al maiorului, compus dintr-un edificiu cu 11 încăperi, două grajduri, o şură şi fosta vardă (cu două încăperi), curte şi grădină în suprafață totală de peste cinci iugăre. Edificiul s-a predat *Comitetului* la data de 31 octombrie 1876, în baza ordinului *Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice* nr. 2.047 din 16 februarie 1876, astfel încât, cu amenajările de rigoare, cursurile anului şcolar 1876-1877 au început aici[159].

După anul 1893 şcoala a fost considerată ca aparținând fostei aripi a husarilor de la Dejani, predarea acesteia către *Scaunul Şcolar Comunal* realizându-se la 19 aprilie 1896[160]. La momentul respectiv şcoala dispunea de un *Fond Şcolar Local* în valoare de 218 florini, depus spre păstrare la *Banca Furnica* din Făgăraş. Această şcoală a fost predată statului român în 16 octombrie 1921, iar cea din Telechi-Recea la data de 13 noiembrie, acelaşi an[161].

Şcoala din Viştea de Jos. Ca şi în alte localități din străvechea *Țară a Oltului* şi în Viştea de Jos învățământul poporal este atestat documentar încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Astfel, prin 1744, un localnic, Gheorghe Borzea, se pregătea pentru dăscălie în şcoala care funcționa pe lângă mănăstirea de la Sâmbăta de Sus[162]. Cam în aceeaşi perioadă se aminteşte de o mănăstire-şcoală,

---

[156] *Ibidem*, *Protocolul şedinței comitetului din 13 iulie 1877.*
[157] *Ibidem*, D. 735/1878.
[158] *Ibidem*, *Raportul comitetului către adunarea generală din 20 februarie 1893.*
[159] *Ibidem*, *Protocolul şedinței comitetului din 2 martie 1876* şi *Raportul comitetului la adunarea generală din 30 octombrie 1877.*
[160] *Ibidem*, D. 177/25 aprilie 1896.
[161] *Ibidem*, D. 22/12 martie 1923.
[162] N. Albu, *Istoria învățământului*, p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro

existentă în localitate[163]. În anul 1765, la şcoala din localitate preda învăţătorul Dumitru Şandru[164].

În perioada graniţei militare, în Viştea de Jos a funcţionat o şcoală construită în anul 1826, la nr. 181, prin contribuţia tuturor grănicerilor companiei[165]. Aceasta era compusă dintr-o singură sală de predare şi o încăpere pentru învăţător[166], cursurile având durata de opt luni. La această şcoală se pare că a predat şi cunoscutul învăţător al şcolilor din graniţa militară Chiril Crăcană[167], consemnat ca atare şi la şcolile din Jina şi Orlat.

Elevii şcolii se recrutau din toate localităţile care compuneau *Compania a VIII-a*, unde studiau până la vârsta de 18 ani, principala ei menire fiind formarea de viitoare cadre necesare *Regimentului orlăţean* cât şi administraţiei civile. Printre aceştia s-au numărat şi personalităţile culturale din Transilvania Ioan Codru Drăguşanu[168] şi Damaschin Bălescu[169].

Se pare că în prima jumătate a secolului al XIX-lea, paralel cu şcoala centrală întâlnită în ducumentele vremii şi sub denumirea de *şcoală normală*, în Viştea de Jos au funcţionat şi două şcoli naţionale, cu caracter confesional, ambele considerate drept şcoli bune[170]. În anul 1858, la şcoala ortodoxă, frecventată de 45 de elevi, preda învăţătorul Gheorghe Cârjă, considerat capabil pentru această funcţie, deşi nu avea studii de specialitate[171]. Pe baza ordinului nr. 24.555 din 14 noiembrie 1867 al înaltului guvern regesc, precum şi a protocolului luat prin *Oficiolatul Districtual* din Făgăraş, din 1 decembrie acelaşi an, în 1868 reprezentanţii foştilor grăniceri din comunele aparţinătoare de fosta *Companie a VIII-a* au hotărât ca în localitate să ia fiinţă *Şcoala Capitală Greco-Ortodoxă a fostei Companii a VIII-a din Regimentul I român*.

Prin ordinul nr. 5.454, din 30 aprilie 1868, al aceluiaşi guvern, s-a dispus ca şcoala respectivă să primească din *Fondul Şcolar* o subvenţie anuală de 600 florini. Statutele şcolii au fost aprobate în data de 20 iulie 1868[172], ea având trei învăţători, la susţinerea acesteia contribuind atât comuna, cu 90 florini anual şi şase orgii de lemne de foc, cât şi negrănicerii din localitate, cu 90 florini anual, ceea ce

[163] *Ibidem*, p. 143.
[164] *Ibidem*, p. 198.
[165] *Ibidem*, p. 219.
[166] SJANSB, *FSG*, D. 128/1896.
[167] Ioan Codru-Drăguşanu, *Peregrinul transilvan*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1980, p. 44.
[168] *Ibidem*, pp. 17, 42.
[169] N. Albu, *Istoria şcolilor*, p. 163.
[170] *Ibidem*, p. 162.
[171] *Ibidem*, p. 221.
[172] SJANSB, *FSG*, D. 492/29 septembrie 1895 şi D. 24/23 martie 1898.

https://biblioteca-digitala.ro

reprezenta salariul celui de-al treilea învățător[173]. Cu acest statut şcoala a funcționat până în anul 1871, când a fost inclusă în rândul şcolilor grănicereşti, sub denumirea de *Şcoala principală a fostei companii a VIII-a din Regimentul I român, din Viştea Inferioară*[174]. Începând cu această dată, întreaga cotă cuvenită din *Fondul Şcolar* pentru fosta *Companie a VIII-a*, respectiv 700 florini anual, a fost repartizată numai şcolii de aici, cu toate că în localitate existau numai 520 urmaşi de grăniceri.

Localitățile Drăguş – cu 870 urmaşi de grăniceri, Olteț – cu 254, Arpaşu de Jos – cu 799 etc., nu au primit nici o subvenție din fond, ceea ce, pe parcursul evoluției şcolilor grănicereşti, a dat naştere la numeroase nemulțumiri şi discuții, atât din partea localităților amintite, cât şi din partea celorlalte, respectiv Ucea de Jos, Ucea de Sus şi Arpaşu de Sus, afiliate acum la şcoala viştеană. Este perioada în care, prin rescriptul împărătesc din 19 noiembrie 1870, şcoala a mai primit o parte din grădina fostului cvartir al căpitanului precum şi un staul[175].

În anul şcolar 1873-1874, şcoala a avut trei învățători, iar elevii proveneau şi din localitățile Viştea de Sus, Arpaşu de Jos, Olteț şi Drăguş. Referitor la spațiul destinat învățământului, acesta era repartizat astfel: clasa superioară avea edificiu propriu, în care se găsea şi locuința învățătorului diriginte; celelalte clase funcționau în fostul grajd al căpitanului, adaptat provizoriu ca spațiu pentru învățământ, situat vis-à-vis de localul şcolii grănicereşti. Ca dotări, şcoala mai avea o bibliotecă cu 81 de volume, o livadă cu suprafața de 184 stânjini pătrați şi o stupină cu doi stupi.

Referitor la populația şcolară, situația se prezenta astfel: în clasa I-a, 38 elevi şi 14 eleve; în clasa a II-a, 24 elevi şi 4 eleve; în clasa a III-a, 28 elevi. Din totalul acestora, care era de 108, 89 erau localnici.

Încă de la începutul activității ei despre şcoala din Viştea de Jos a rămas mențiunea că ea prospera îmbucurător, un aport însemnat în această direcție aducându-l vicepreşedintele *Eforiei Şcolare Locale*, căpitanul pensionar Vasile Stanciu, care „*consacra institutului o îngrijire neadormită*"[176]. La examenul de iarnă al anului şcolar 1874-1875 a participat Ioan Codru Drăguşanu, ca preşedinte al *Eforiei Şcolare Locale*. În raportul său, înaintat forului şcolar de la Sibiu, el consemna printre altele: „(...) *mărturisesc că învățătorii şi-au îndeplinit datoriile cu zel şi conştiință, iar alumnii făcură progres strălucit, după cum m-am convins din răspunsurile lor exacte şi clare*"[177].

---

[173] *Ibidem*, D. 688/11 noiembrie 1895 şi D. 309/1896.
[174] *Ibidem*, D. 24/23 martie 1898; C. Stan, *Şcoala poporană*, p. 483.
[175] *Ibidem*, D. 326/11 aprilie 1874.
[176] *Ibidem*, *Extras din Raportul despre starea şcolilor grănicereşti la finea anului şcolar 1873-18*74.
[177] *Ibidem*, D. 132/11 februarie 1875.

https://biblioteca-digitala.ro

O apreciere nu mai puțin favorabilă a făcut-o însăși Francisc Koos, inpectorul regesc de școli din Brașov, care, vizitând școala, s-a declarat mulțumit în special de progresul înregistrat în pomicultură[178]. Așa stând lucrurile, nu trebuie să ne mire faptul că pe băncile școlii viștene studiau și copii din localitățile mai îndepărtate, ca Viștea de Sus, Corbi, Scoreiu, Sâmbăta de Sus, Fofeldea, Feldioara și altele[179].

Pe linia presiunilor făcute de autoritățile politice superioare în vederea statificării școlilor grănicerești, în anul 1876 pretura locală a invitat *Eforia Școlară* să predea școala *Scaunului Școlar Comunal*, care urma să fie ales. Dar *Eforia Școlară* a refuzat, specificând că va trece sub protecția confesiunii greco-catolice[180].

Încă din vara anului 1878, dată fiind starea precară a localului școlar – edificat în 1826 –, s-a preconizat construirea unuia nou, pe Ulița Drăgușului[181]. Intenția s-a materializat între anii 1878-1879, prin grija lui Vasile Stanciu (1821-1899), întreaga construcție costând 6.979 florini[182]. Noul local a fost inaugurat la data de 13 noiembrie 1879, odată cu începerea anului școlar 1879-1880, cel vechi rămânând să fie utilizat ca locuință pentru învățători[183].

În anul 1894, cu prilejul pensionării învățătorului Ioan Pop Borzea, constatându-se că numărul de elevi ai școlii este în scădere, ca o consecință directă a faptului că o mare parte din localitățile afiliate și-au construit localuri școlare proprii bine organizate, *Comitetul* a găsit de cuviință să desființeze al treilea post de învățător și, așa cum s-a arătat anterior, salariul acestuia să fie dat sub formă de ajutor școlilor din Drăguș, Arpașu de Jos și Ucea de Sus, care erau frecventate de urmași ai foștilor grăniceri[184]. Tot acum s-a intenționat să se desființeze încă un post de învățător, astfel că cel rămas – și care urma să fie subvenționat din *Fondul Școlar* – să se ocupe numai de fiii foștilor grăniceri, fiii negrănicerilor urmând ca, începând cu sfârșitul anului școlar 1895-1896, să-și deschidă un local propriu. În cazul în care negrănicerii nu reușeau acest lucru, să închirieze o sală din edificiul școlar existent, pe lângă plata unui didactru moderat. Dacă nu erau de acord cu propunerea, *Comitetul* dorea ca negrănicerii să-l plătească pe cel de-al doilea învățător al școlii grănicerești, iar celelalte cheltuieli ale școlii să se împartă în mod

[178] *Ibidem*, D. 414/16 mai 1881.
[179] *Ibidem*, D. 132/11 februarie 1875.
[180] *Ibidem*, D. 270/3 martie 1876.
[181] *Ibidem*, D. 459/21 iunie 1878.
[182] *Ibidem*, D. 479/12 iunie 1879 și D. 128/1896.
[183] *Ibidem*, D. 987/17 noiembrie 1879.
[184] *Ibidem*, D. 59/28 ianuarie 1895 și D. 24/23 martie 1898.

https://biblioteca-digitala.ro

egal între grăniceri şi negrăniceri[185]. Negrănicerii vişteni au protestat împotriva hotărârii *Adunării Generale* respective, motivându-şi protestul prin aceea că la ridicarea noului edificiu şcolar au dat şi ei ajutor la transportul materialelor, cu carele[186]. Este momentul să precizăm că problema respectivă a fost hotărâtă, în principiu, încă de la *Adunarea Generală* din 22 februarie 1893, iar evenimentele ulterioare au creat condiţii pentru a fi pusă în aplicare.

Protestul negrănicerilor a ajuns şi la cunoştinţa organelor superioare politice şi şcolare, iar în acest sens inspectorul regesc de şcoli a dispus *Comitetului* să revină asupra hotărârii şi să reînfiinţeze cel de-al treilea post de învăţător, aducând în discuţie şi problema spaţiului insuficient de şcolarizare. Astfel, în anul şcolar 1894-1895 clasa I-a şi a II-a erau frecventate de 88 de elevi, înghesuiţi într-o singură încăpere de 7,70/5,40 m, rezultând un spaţiu util de 0,48 mp pentru un elev, cu 0,32 mp mai puţin decât prevedea legea şcolară din anul 1868. În clasele a III-a şi a IV-a, de asemenea, erau 84 de elevi, nici sala de predare a acestora necorespunzând cerinţelor legii menţionate anterior[187].

Cu toate argumentările, *Comitetul* nu a renunţat la hotărârea sa şi ca măsură de remediere a propus eliminarea din şcoală a tuturor didactriştilor, precum şi a elevilor începători, fii de negrăniceri[188]. În condiţiile prezentate anterior privind încadrarea şcolii cu învăţători, aceasta a fost predată *Scaunului Şcolar Comunal*, la data de 27 februarie 1896[189], după această dată fiii negrănicerilor fiind scutiţi de a mai plăti didactrul stabilit[190]. Tot cu această dată a fost reînfiinţat cel de-al treilea post de învăţător, plătit însă din *Fondul Şcolar Local*[191]. Cu ordinul nr. 10.731 din 8 martie 1904, Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice a dispus ca negrănicerii să fie primiţi în continuare să-şi trimită copiii pentru a frecventa şcoala grănicerească[192].

Odată cu celelalte şcoli grănicereşti şi cea existentă în Viştea de Jos a fost predată statului român, la data de 28 decembrie 1921.

Şcoala din Voila. În această localitate a funcţionat o şcoală încă din timpul graniţei militare[193], care s-a bucurat de un bun renume[194]. În perioada absolutismului şcoala avea statut de şcoală centrală, pe băncile căreia se instruiau

---

185 *Ibidem*, *Raportul comitetului la adunarea generală din 21 ianuarie 1896* şi D. 123/28 februarie 1896.
186 *Ibidem*, D. 309/1896.
187 *Ibidem,* D. 484/10 septembrie 1894.
188 *Ibidem*, D. 636/1894 şi *Protocolul şedinţei comitetului din 1 decembrie 1894.*
189 *Ibidem*, D. 128/1896.
190 *Ibidem*, *Protocolul şedinţei comitetului din 26 mai 1904.*
191 *Ibidem*, *Raportul comitetului la adunarea generală din 22 februarie 1899.*
192 *Ibidem*, *Protocolul adunării generale din 30-31 mai 1905.*
193 N. Albu, *Istoria învăţământului*, p. 219; Idem, *Istoria şcolilor*, p. 162.
194 C. Göllner, *op. cit.*, p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro

tinerii dornici de a urma şi alte şcoli[195]. În anul 1858 învăţătorul acesteia era Aron Mogoş, considerat capabil de a instrui pe cei 50 de elevi care o frecventau[196].

Între anii 1869-1870, în localitate s-a ridicat un impunător edificiu şcolar – existent şi astăzi –, prevăzut cu săli de învăţământ şi locuinţă pentru învăţători, care a costat 15.000 de florini. Întreţinerea şcolii, precum şi salariile învăţătorilor se ridicau la suma de 1.200 de florini anual, sumă care se acoperea din casa alodială.

În luna mai 1871, locuitorii din Voila au făcut o ofertă *Comitetului* ca şi şcoala lor să fie primită în rândul şcolilor grănicereşti[197]. *Adunarea Generală* din 8 mai 1871 a primit cu bucurie oferta şi a recomandat *Comitetului* acceptarea ei, şcoala urmând a purta numele de *Şcoala centrală a aripei grănicerilor husari români din Dejani*, caracter pe care l-a păstrat până în preajma anului 1893, când acest titlu a fost transferat şcolii din Vaida-Recea. Tot acum s-a hotărât ca şcoala să se organizeze cu patru clase de învăţământ, clasa I-a rămânând în întreţinerea comunei. Odată cu edificiul şcolar, comuna politică urma să predea *Comitetului* şi o livadă, forul şcolar sibian urmând să-i acorde suma de 3.000 de florini, cu care comuna mai era datoare pentru împrumutul contractat cu ocazia ridicării construcţiei noii şcoli[198].

Primirea efectivă a şcolii sub egida *Comitetului* s-a hotărât în *Adunarea Generală* din 26 septembrie 1871, la acea dată ea fiind frecventată de 215 elevi, atât localnici cât şi din împrejurimi, localităţile afiliate direct fiind următoarele: Dridif, Voivodenii Mari (azi Voivodeni), Voivodenii Mici (azi Voivodeni)[199], Ludişor şi Luţa.

În luna ianuarie 1873, repartiţia elevilor în cele patru clase era următoarea: în clasa I-a, 27 elevi şi 17 eleve; în clasa a II-a, 31 elevi şi 9 eleve; în clasa a III-a, 15 elevi şi 5 eleve; în clasa a IV-a, 19 elevi şi o elevă[200].

La examenul de vară al aceluiaşi an şcolar a participat şi preşedintele Urs, care a constatat la elevi, în special la cei din clasele a III-a şi a IV-a, că „*cel din urmă copil merită a ocupa locul celui prim – toţi* [fiind] *asemenea perfecţi*”[201]! Urs a elogiat, cu acest prilej, pe învăţătorul Dănilă Pandrea, atât pentru modul în care elevii săi „*produceau experimente de fizică*”, cât şi pentru exerciţiile fizice „*care*

[195] N. Albu, *op. cit.*, p. 163.
[196] *Ibidem*, p. 221.
[197] SJANSB, *FSG*, *Protocolul şedinţei comitetului din 31 mai 1871* şi D. 73/5 septembrie 1871.
[198] *Ibidem*, D. 421/4 mai 1871.
[199] I. Iordan, P. Gâştescu, D. I. Oancea, *op. cit.*, p. 273.
[200] SJANSB, *FSG*, D. 163/7 martie 1873.
[201] *Ibidem*, D. 350/17 iunie 1873.

https://biblioteca-digitala.ro

au pus pe privitori în uimire"[202]! Şi în următorul an şcolar instituţia din Voila s-a clasat în fruntea şcolilor grănicereşti[203], pe băncile ei studiind acum şi elevi din localităţile Mărgineni, Toarcla, Copăcel, Galaţi, Hârseni, Cincu Mare (azi Cincu)[204] ş.a.[205]. În anul 1882, aici a luat fiinţă un *Fond pentru ajutorarea şcolarilor mizeri* [206], pentru majorarea căruia în ziua de 14 februarie 1883 s-a dat un concert, rezultând suma de 11 florini şi 52 de cruceri[207]. Patru ani mai târziu, locuitorii din Sâmbăta de Jos, ca unii care au contribuit la edificarea şcolii, au pretins ca fiii lor să nu mai plătească obişnuitul didactru[208], pretenţie pe care au ridicat-o în anul 1902 şi locuitorii din Dejani[209].

În anul 1891 la şcoala din Voila s-a constatat existenţa unor bănci vechi şi necorespunzătoare – dar şi în număr insuficient –, ceea ce determina o oarecare înghesuială a şcolarilor[210]. Alte date privind activitatea şcolii le deţinem din anul 1893. Ca dotări, se consemnează acum o stupină, cât şi o bibliotecă cu 67 volume. În ceea ce priveşte învăţătorii, situaţia se prezenta astfel: în locul învăţătoarei Regina Bunea – care a decedat în 8 decembrie 1892 –. a fost numită Ana Florea. Ceilalţi doi învăţători erau Gheorghe Dobrin şi Dumitru Bulicrea, despre care se face menţiunea că îşi „*îndeplineau cu zel şi scumpătate chemarea lor*". Catehizarea elevilor se efectua separat, pe rituri, de parohul local N. Şerban – pentru greco-catolici – şi de V. Muşat, din Sâmbăta de Jos, pentru ortodocşi[211]. Şcoala a fost predată *Scaunului Şcolar Comunal* la data de 15 martie 1896[212], iar statului român în 13 noiembrie 1921[213].

Concluzii. Şcolile de grăniceri şi cele grănicereşti au avut o deosebită importanţă pentru localităţile şi zona în care funcţionau, asigurând accesul la ştiinţă şi cultură al băieţilor, în special, iar – prin obligativitatea învăţământului – realizându-se eradicarea analfabetismului. În şcolile grănicereşti s-a desfăşurat un învăţământ de calitate, superior din toate punctele de vedere faţa de cel din şcolile similare comunale sau confesionale româneşti, strâns legat de practică, de nevoile imediate ale truditorilor gliei, linie pe care s-a înscris şi înfiinţarea unor şcoli de

---

[202] *Ibidem, Extras din Raportul despre starea şcolilor grănicereşti la finea anului şcolar 1873-1874.*
[203] *Ibidem*, D. 654/5 august 1875.
[204] I. Iordan, P. Gâştescu, D. I. Oancea, *op. cit.*, p. 107.
[205] SJANSB, *FSG*, D. 136/14 februarie 1875.
[206] *Ibidem*, *Protocolul şedinţei comitetului din 3 martie 1882.*
[207] *Ibidem*, *Protocolul şedinţei comitetului din 1 mai 1883.*
[208] *Ibidem*, D. 553/3 iulie 1886.
[209] *Ibidem*, *Protocolul adunării generale din 19-20 februarie 1893.*
[210] *Ibidem*, D. 207/22 aprilie 1891.
[211] *Ibidem*, *Raportul comitetului către adunarea generală din 22 februarie 1893.*
[212] *Ibidem*, D. 152/25 martie 1896.
[213] *Ibidem*, D. 22/12 martie 1923.

https://biblioteca-digitala.ro

fetițe, în care acestea învățau să devină bune gospodine şi vrednice mame. În acest context, şcolile grănicereşti au fost considerate, la vremea respectivă, drept şcoli de elită, recunoscute nu numai în Transilvania, dar şi în întreaga împărăție a vulturului cu două capete. Aşa se explică şi presiunile exercitate de autorități pentru desființarea acestora şi transformarea lor în şcoli comunale, sub directa lor conducere şi supraveghere. De pe băncile şcolilor grănicereşti s-au ridicat generații întregi de buni gospodari, de tineri înzestrați care, continuându-şi studiile la şcoli superioare – din țară şi de peste hotare –, au devenit participanți activi la emanciparea neamului românesc. Un rol deosebit al şcolilor grănicereşti a fost şi cultivarea limbii române, în împotrivirea dârză față de tendința autorităților de a înlocui limba română cu cea a „*patriei maghiare*". Numai aşa se explică prezența în aceste şcoli a manualelor şcolare editate de cunoscuți pedagogi români – atât transilvăneni cât şi de peste munți –, sprijinul acordat de învățători la apelul lansat de *Academia Română* în vederea întocmirii *Dicționarului limbii române*, refuzul sistematic al învățătorilor de a purta corespondență în limba maghiară şi refuzul elevilor de a învăța sârguincios această limbă.

Desfăşurându-şi activitatea într-o perioadă caracterizată prin mari transformări social-politice şi economice, perioadă hotărâtoare pentru existența şi viitorul poporului român asuprit din Ardeal, şcolile grănicereşti – alături de alte instituții culturale româneşti ale timpului – şi-au adus o contribuție însemnată la păstrarea trează a conştiinței naționale în inimile elevilor, pregătindu-i pentru zilele luminoase ale lui 1 Decembrie 1918, în care au crezut cu toată ființa lor!

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie
Arhiva Alexandru Bucur.
Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu, Fond *Şcoli grănicereşti.*

Foaia pedagogică, I, nr. 18/1897.
Foaie pentru minte, inimă şi literatură, nr. 28/1859.

Nicolae ALBU, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944.

George BARIȚIU, *Materialu pentru istoria regimentului I granitiaru din Transilvania*, în ”Transilvania", XVI, nr. 7-8/1885.

Alexandru BUCUR, *Înființarea şi evoluția şcolilor grănicereşti de pe teritoriul Regimentului 1 grăniceresc român de la Orlat,* în „Provocările ştiinței secolului XXI”, Sibiu, 2003, pp. 75-88.

Alexandru BUCUR, Cornel LUPEA, *Ofițerii români din Regimentul 1 grăniceresc român de la Orlat*, Editura Etape, Sibiu, 2002.

Ion CODRU-DRĂGUŞANU, *Peregrinul transilvan*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1980.

L. DUMITRU, *Din istoria învățământului sibian. Şcoli grănicereşti*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane”, Sibiu, 1996.

Carol GÖLLNER, *Regimentele grănicereşti din Transilvania, 1764-1851*, Editura Militară, Bucureşti, 1973.

Enea HODOŞ, *Cercetări, probleme şcolare confesionale*, Sibiu, 1944.

Ion IORDAN, Petre GÂŞTESCU, Dimitrie I. OANCEA, *Indicatorul localităților din România*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1974.

*** *Istoria învățământului din România. Compendiu*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1971.

*** *Istoria învățământului din România (de la origini până la 1821)*, vol. I, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1983.

Cornel LUPEA, *Monografia unei străvechi aşezări sibiene* (în continuare *Monografia*), II, mss. dactilografiat, Victoria.

Emil MICU, *Contribuțiuni la istoricul regimentului întâi valah*, Bucureşti, 1943.

Minerva NISTOR, *Brâncoveanu şi Braşovul*, în „Cumidava”, XII/I, Braşov, 1979-1980.

Gavril POPA, *Scoreiul, veche vatră românească din Țara Făgăraşului*, Sibiu, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro

Lucia PROTOPOPESCU, *Contribuții la istoria învățământului dinTransilvania: 1774-1805*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1966.

Dan RÂPĂ-BUICLIU, *Decrete şi cărți didactice imprimate pentru învățământul din Transilvania şi Banat (1771-1822)*, în „Sargetia", XVI-XVII/1982-1983, Deva.

Constantin STAN, *Şcoala poporală din Făgăraş şi depe Târnave*, Sibiu, 1928.

Eugen STRĂUȚIU, *Sibiul între medieval şi modern,* Editura Etape, Sibiu, 2000.

Vasile ŞCHIOPU, Rodica IRIMESCU-SOFRONI, *Contribuții la cunoaşterea şcolilor Regimentului I românesc de graniță de la Orlat*, în „Sargetia", V, Deva, 1968.

Virgil ŞOTROPA, Nicolae DRĂGANU, *Istoria şcoalelor năsăudene*, Năsăud, 1913.

https://biblioteca-digitala.ro

UN PROTEST AL SACAGIILOR ORAŞULUI CHIŞINĂU DIN ANUL 1821

SERGIU TABUNCIC
tabuncic2005@yahoo.com
Agenția Națională Arheologică – Chişinău

A PROTEST OF WATER CARRIERS FROM CHISINAU IN 1821

ABSTRACT

The following article is based on a file, found in the National Archive of the Republic of Moldova, regarding a complaint of a group of water carriers from Chisinau, addressed to the civil governor of Bessarabia in 1821. The plaintiffs ask the interdiction of some other water carriers that were newcomers in Chisinau (from Moldova across the Prut river border) and that would have caused unfair competition. The governor ordered the town Duma (urban administration) to examine and solve the petition, taking into account the interests of water carriers, who at that time had an essential role in supplying with potable water the public institutions and the population of Chisinau. The documents of the file contain unpublished information about the water carrier occupation such as the legal framework of the profession or the number of persons that had this job. The water carriers had to supply with water the hospital and other public settlements of the town therefore being exempt from the obligation of hosting military men and other social duties. It can be noticed the water carriers' tendency to raise the price of water sold to population in a period of time when Chisinau has registered an important demographic growth. The town Duma found a solution not to admit the artificial raise of water price, i.e. to supplement the number of working places as water carrier. The water carriers from Chisinau belonged rather to the poor social layer of the town, the majority being part of Jewish community, the others representing the Christian townsfolk. The water carriers contributed to the creation of the public park, as well as to the construction of the urban hospital and the prison, by supplying the workers with water for free. The main source of water for Chisinau was the spring near Mazarache hill. The decline of water carrier profession began after 1892, as the first networks of urban aqueduct appeared.

Keywords: Chisinau, water supply, water carrier profession, complain, the spring near Mazarache hill, aqueduct.

https://biblioteca-digitala.ro

În urma semnării tratatului de pace de la Bucureşti din 16/28 mai 1812, Imperiul Rus anexează regiunea răsăriteană a Țării Moldovei, scindând principatul în două părți. Răşluirea teritoriului național prin dezbinarea celor două maluri de Prut a avut consecințe imediate şi de durată pentru românii moldoveni şi întreg neamul românesc, impactul acelui eveniment resimțindu-se şi în prezent. Actul anexionist a marcat şi evoluția târgului Chişinău, desemnat drept capitală a proaspetei provincii țariste, numite impropriu Basarabia. Fireşte, noul statut al urbei a favorizat dezvoltarea urbanistică a acesteia, pe amplasamentul ei urmând a se construi noi clădiri destinate instituțiilor de administrație şi ecleziastice, stabilimente curative, centre de detenție, case particulare, grădini recreative etc.

În secolul al XIX-lea, una dintre cele mai importante probleme ale oraşului Chişinău ținea de asigurarea populației sale cu apă potabilă. Decenii de-a rândul, un rol însemnat în soluționarea acestei sarcini le-a revenit sacagiilor – persoanelor ce cărau apă contra cost, cu sacaua. Din păcate, istoriografia Chişinăului nu ne oferă decât foarte puține date despre această meserie, chiar dacă interesul pentru trecutul oraşului este unul mai vechi şi în constantă creştere. Rândurile de față se doresc a fi o contribuție la investigarea acestei teme, obiectivul principal al cercetării vizând o reclamație din 23 august 1821 a unui grup de sacagii chişinăuieni, din care aflăm informații inedite despre meseria în cauză.

De la prima vedere, petiția acestor sacagii (avându-l drept destinatar pe guvernatorul civil al Basarabiei, Constantin Antonovici Catacazi[1]), pare a fi o plângere de concurență neloială împotriva altor apari. Ea se păstrează într-un dosar al Arhivei Naționale a Republicii Moldova (ANRM), împreună cu alte două documente aferente:

- dispoziția din 27 august 1821 a guvernatorului Catacazi, dată Dumei Orăşeneşti din Chişinău[2], de examinare a plângerii sacagiilor;
- scrisoarea de răspuns a Dumei către guvernator, din 12 septembrie acelaşi an[3].

[1] C. A. Catacazi a fost cel de-al patrulea guvernator civil al Basarabiei, ocupând această funcție cu atribuții supreme în administrarea provinciei între anii 1817-1825. Desemnarea acestor înalți demnitari se făcea de către împăratul Rusiei. A se vedea Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, Editura Lexon-Prim, Chişinău, 2014, pp. 317-319.

[2] În Basarabia dumele orăşeneşti au fost instituite încă din primii ani de la anexarea provinciei la Imperiul Rus. Ele reprezentau organe elective ale administrației urbane, având competențe executive privind în special chestiunile cu caracter gospodăresc, funciar, comercial, economic etc. Duma orăşenească a Chişinăului s-a înființat la 2 august 1817 şi se afla în subordinea directă a guvernatorului Basarabiei. A se vedea V. Tomuleț, *op. cit.*, pp. 27 (nota 121), 292-295.

[3] A se vedea în Anexa articolului textul original rusesc al documentelor şi traducerea noastră în limba română.

https://biblioteca-digitala.ro

Petiția semnalează stabilirea în Chişinău a unor imigranți de peste Prut, care, probabil, la venirea lor aici, erau deja informați asupra posibilităților de viață oferite de capitala basarabeană. Dorind să se angreneze în activitățile economice ale oraşului, unii dintre aceşti imigranți s-au apucat să practice comerțul cu apa, sperând că acesta le va aduce prosperitatea dorită. Sacagiii mai vechi ai Chişinăului, având de înfruntat o concurență puternică din partea acestora şi căutând să-şi protejeze veniturile de impactul noilor prețuri ale apei, au înaintat o plângere guvernatorului civil al Basarabiei în care cer ca proaspeților apari să le fie interzis negoțul.

Fiindu-le afectate câştigurile şi aşa foarte mici, reclamanții se plâng că aceşti apari au primit învoiala Dumei Orăşeneşti pentru ocupația lor şi că aceleaşi autorități sunt decise să-i includă în colectivitatea sacagiilor. Petiționarii atenționează că munca lor este grea şi prost plătită, ajungându-le mijloace doar pentru a-şi hrăni familiile. Pentru a-şi justifica protestul, jălbaşii amintesc şi de truda lor depusă la construcția a două aşezăminte importante ale urbei, spitalul orăşenesc şi penitenciarul, asigurând gratuit şantierele cu apă. În acelaşi timp, semnatarii pomenesc şi contribuția pe care şi-au adus-o la înființarea grădinii publice, livrând apă la sădirea copacilor, fără să ceară pentru asta vreo recompensă. Şi tot ei furnizează apa necesară manutanței armatei.

Din scrisoarea sacagiilor aflăm unele detalii privind cadrul juridic al profesiei lor. Ei afirmă că au fost desemnați pentru această îndeletnicire prin votul comunităților creştină şi evreiască din oraş, iar alegerea s-a petrecut în baza unei dispoziții date de guvernator. Cei 15 sacagii au avut îndatorirea să-şi recruteze pentru meserie încă 30 de persoane din păturile sărace ale urbei, aşa încât numărul aparilor ajunsese la 45.

Guvernatorul a socotit necesar să readreseze scrisoarea sacagiilor Dumei Orăşeneşti, cerându-i acesteia să examineze plângerea şi să găsească o rezolvare echitabilă cerințelor înaintate de petenți, ei părând a fi oameni nevoiaşi.

Scrisoarea de raport a Dumei Orăşeneşti adresată guvernatorului relatează că cei 15 sacagii petiționari, împreună cu alți 30 de apari, au un angajament asumat, de livrare a apei spitalului orăşenesc şi altor aşezăminte ale ocârmuirii, iar în schimbul onorării acestei sarcini sunt scutiți de obligațiunea de cartiruire a militarilor şi de îndeplinirea altor îndatoriri obşteşti. Răspunsul Dumei consemnează şi faptul că sacagiii au ridicat prețul apei şi chiar îşi închipuie că fără acordul lor nici un apar nu poate fi admis în profesie, şi asta în situația când populația oraşului a crescut neîntrerupt. Tocmai din aceste motive, administrația urbei a suplimentat numărul de sacagii cu încă cinci apari, luați pe garanția unor locuitori onorabili ai Chişinăului.

https://biblioteca-digitala.ro

Acest ultim detaliu din scrisoarea Dumei evidenţiază o altă particularitate a modalităţii de accedere în meseria de sacagiu. Observăm că tagma acestora s-a format treptat, în trei etape succesive. Primii 15 sacagii au fost aleşi printr-un scrutin organizat la indicaţia guvernatorului şi la care au participat creştinii şi evreii oraşului. Aceşti sacagii au avut obligaţia să atragă în activitate încă 30 de persoane, aşa că în ziua adresării plângerii branşa număra 45 de apari. În fine, printr-o hotărâre a Dumei şi la recomandarea unor orăşeni cu autoritate morală, alte cinci persoane au fost autorizate să practice vânzarea apei. Aşadar, putem constata că spre sfârşitul celui dintâi deceniu de stăpânire ţaristă în Basarabia încă nu existau prevederi legale unitare vizând obţinerea dreptului de profesare a acestei meserii.

Majoritatea semnatarilor jalbei au nume evreieşti, dovadă că o bună parte a întregii colectivităţii a sacagiilor era formată din reprezentanţi ai acestui neam. În peisajul ***etnic*** al Moldovei evreii au avut o ***prezenţă veche*** şi destul de numeroasă. La est de Carpaţi populaţia mozaică sporeşte mai cu seamă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când a avut loc o masivă imigraţie a evreilor, pe la hotarul nord-estic al ţării. Motivele acestei imigraţii rezidă în condiţiile politice care au intervenit ca urmare a războaielor ruso-austro-turce şi a modificărilor teritoriale petrecute atunci. Grupuri întregi de evrei, alarmaţi de starea precară în care se găseau, părăsesc teritoriile ţărilor baltice, Prusiei, Austriei, Poloniei şi Rusiei, parte din ele reuşind în scurt timp să pătrundă în Moldova. În mai puţin de un veac, evreii ajung să deţină superioritatea demografică în unele din oraşele moldoveneşti, ocupând concomitent poziţiile-cheie în economia acestora[4]. La 1812 şi în deceniile următoare mai multe comunităţi evreieşti sunt atestate în diferite localităţi din Basarabia, mai ales în centrele sale urbane mai însemnate. Cât priveşte Chişinăul, populaţia sa apărea destul de eterogenă din punct de vedere etnic, transformările sociale şi economice făcând această trăsătură mai pregnantă, îndeosebi după raptul teritorial săvârşit de Rusia asupra Moldovei. Alături de moldoveni şi evrei, în urbea de pe malurile Bâcului mai locuiau ruşi, ucraineni, bulgari, greci, armeni, ţigani etc.[5].

Evreii figurează printre sacagiii Chişinăului într-o perioadă când viaţa citadină de aici a progresat în mod constant, oraşul cunoscând şi o extindere

---

[4] Ecaterina Negruţi, *Structura demografică a oraşelor şi târgurilor din Moldova 1800-1859 (contribuţii)*, Fundaţia Academică ”A. D. Xenopol”, Iaşi, 1997, pp. 166-170.

[5] Tabloul etnic al Basarabiei în secolul al XIX-lea este relevat în lucrările lui Dinu Poştarencu, *Contribuţii la istoria modernă a Basarabiei*, II, Î.S.F.E.-P. ”Tipografia Centrală”, Chişinău, 2009, şi *Destinul românilor basarabeni sub dominaţia ţaristă*, CEP USM, Chişinău, 2012, pp. 335-424.

https://biblioteca-digitala.ro

teritorială[6]. Această realitate ne este confirmată şi de numărul tot mai mare al aparilor din localitate – 15, 45 şi apoi 50 în anul 1821. În acele vremuri, sacagiii erau o prezenţă cu adevărat remarcabilă în cotidianul urbei. Într-un oraş cu fântâni şi izvoare rare cum era Chişinăul, doar şipotul său de lângă biserica Măzărache avea apă din belşug şi acolo se duceau aparii să-şi umple sacalele pentru a-şi face apoi negoţul pe străzi şi în curţile oamenilor. Evident, câştigau mai mulţi clienţi sacagiii care aveau vase mai curate, apa mai proaspătă şi animalele de povară mai robuste. Ei mai brăzdau mahalalele oraşului încă şi la sfârşitul secolului al XIX-lea, după cum arată unele fotografii din acea perioadă. Declinul meseriei se va produce la începutul ultimului deceniu al acelui veac, odată cu edificarea apeductului urban, ale cărui prime reţele s-au trasat în anul 1892[7].

Amintim că în plângerea celor 15 sacagii se consemnează faptul contribuţiei lor la zidirea temniţei şi spitalului orăşenesc, precum şi la plantarea parcului public, prin aducerea fără plată a apei în locurile cuvenite. Pentru truda voluntară depusă întru propăşirea Chişinăului, sacagiilor săi de odinioară merită şi astăzi a li se populariza amintirea, chiar şi prin relevarea unor mărturii despre aşezămintele construite şi cu ostenelile lor.

Spitalul public din Chişinău. Începuturile sale se datorează iniţiativei medicului oraşului Ivan Volfingher, care, într-un raport din 19 decembrie 1813 adresat guvernatorului civil interimar şi militar al Basarabiei, I. M. Hartingh, argumenta necesitatea deschiderii unei asemenea instituţii sanitare. Avizând pozitiv raportul, guvernatorul porunceşte arhitectului gubernial şi inginerului cadastral al Basarabiei, Mihail Ozmidov, să întocmească planul viitorului aşezământ şi

---

[6] A se vedea în acest sens cartea lui Lică Sainciuc, *Ioan Halippa. Chişinăul pe vremea lui Puşkin (1820-1823) cu 333 de intersecţii de Lică Sainciuc*, Editura Cartier, Chişinău, 2011, care prezintă şi descrie planurile vechi ale oraşului.

[7] Pentru cele mai recente informaţii documentare şi arheologice despre primul sistem de apeduct şi canalizare al Chişinăului, vezi Raisa Cecan, *Uzina de apă Chişinău. Фабрика воды Кишинэу (1892-2012).* Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită. Издание 2-е, пересмотренное и дополненное. S.A. „Apă-Canal Chişinău", Editura Proart, Chişinău, 2012; Ion Tentiuc, Valeriu Bubulici, Mariana Vasilache, Livia Sîrbu, *Despre investigaţiile arheologice de la Biserica Măzărache din Chişinău în anul 2010*, în „Identităţile Chişinăului. Materialele conferinţei, 12-13 septembrie 2011, Chişinău". Coordonatorii volumului: Sergiu Musteaţă, Alexandru Corduneanu, Editura Pontos, Chişinău, 2012, pp. 27-28, 34; Sergiu Tabuncic, *Un colector de ape reziduale descoperit în Centrul istoric al Chişinăului*, în „Arheologia preventivă în Republica Moldova". Ministerul Culturii al Republicii Moldova. Agenţia Naţională Arheologică, vol. I, nr. 1-2. Chişinău, 2014, pp. 159-168; Ion Varta, Tatiana Varta, *Primarul Carol Schmidt şi opera de modernizare a oraşului Chişinău. Studiu introductiv. Documente*, Editura Cartier, Chişinău, 2014, pp. 20-23, 125-159; Olga Garusov, *Karl Schmidt bürgermeister von Chisinau 1877-1903. Karl Schmidt primar al Chişinăului. Карл Шмидт городской голова Кишинева*, Editura Cartier, Chişinău, 2014, pp. 27-29, 76-77, 107-109.

https://biblioteca-digitala.ro

documentaţia tehnică aferentă. Terenul ales pentru construcţia spitalului se afla în noul cartier Aleksandrovsk din partea de sus a oraşului. Pentru asigurarea financiară a proiectului s-au identificat anumite resurse din bugetul provincial, ele urmând a fi suplimentate prin donaţii. S-au selectat şi antreprenorii pentru executarea lucrărilor de construcţie, fiind vorba de Lavrentie Kraevski, Ilie Trubaci şi Constantin Toma. După plan, ansamblul spitalicesc avea o capacitate de 70 de paturi şi era format dintr-o clădire principală de piatră, cu opt corpuri de case secundare şi dependinţe. Sfinţirea şi inaugurarea aşezământului a avut loc în ziua de 26 decembrie 1817. De-a lungul timpului teritoriul spitalului s-a extins, aici fiind construite noi imobile, crescând astfel şi numărul de paturi pentru bolnavi. În anul 1834 instituţia a fost trecută în subordinea Departamentului Asistenţei Publice din Basarabia, iar din 1870 s-a aflat în gestiunea Zemstvei Guberniale. Pe la 1835, în cadrul spitalului funcţiona o farmacie, unde se preparau şi se vindeau unele medicamente. Din anul 1852, pe lângă spital funcţiona şi un lăcaş de cult cu hramul *Sfântul Pavel din Teba*, amenajat la etajul superior al clădirii din mijloc (prevăzută cu două niveluri). Către sfârşitul secolului al XIX-lea s-a simţit nevoia înălţării unei biserici noi, mult mai încăpătoare, pentru suferinzii spitalului şi credincioşii din vecinătate. Locul ales pentru viitoarea biserică se afla între casa farmaciei şi blocul cu un etaj şi jumătate al spitalului, lângă strada Aleksandrovskaia. Planul lăcaşului a fost întocmit de arhitectul V. N. Ţâganko, iar lucrările de zidire s-au încredinţat antreprenorului P. M. Koşelev. Biserica ce avea să se înalţe peste puţină vreme va purta hramul *Sfântul Ierarh Nicolae*, slujba târnoşirii sale săvârşindu-se în ziua de 9 decembrie 1901[8]. Ctitoria se vede şi astăzi pe bulevardul central al Chişinăului – Ştefan cel Mare şi Sfânt –, fiind una dintre cele mai originale realizări ale arhitecturii ecleziastice din Basarabia acelui început de secol XX[9].

Temniţa oraşului Chişinău. A fost construită în anii 1814-1815, pe un teren situat mai la vale de locul spitalului. În vorbirea curentă a orăşenilor, temniţei avea să i se spună *ostrog*[10] – un termen rusesc echivalent al acestei instituţii corecţionale[11]. Mai târziu, acest termen avea să marcheze şi nomenclatura stradală

---

[8] D. Poştarencu, *Biserica Sfântul Ierarh Nicolae din Chişinău*, Chişinău, 2002, pp. 2-16; Ludmila Coadă, *Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice*, Editura Pontos, Chişinău, pp. 140-146.

[9] Arhitectura acestei biserici este descrisă în volumul colectiv *Centrul istoric al Chişinăului la începutul secolului al XXI-lea. Repertoriul monumentelor de arhitectură*, Editura Arc, Chişinău, 2010, pp. 20, 39. Lăcaşul se află pe bulevardul Ştefan cel Mare şi Sfânt, la numărul 190.

[10] D. Poştarencu, *Biserica Sfântul Ierarh Nicolae din Chişinău*, p. 4.

[11] *Толковый словарь живого великорусскаго языка Владиміра Даля*. Третье, исправленное и значительно дополненное изданіе, подъ редакціею проф. И. А. Бодуэна-де-Куртенэ. Томъ второй И-О. Изданіе Товарищества М.О. Вольфъ. С.-Петербургъ – Москва, 1905, с. 1831-1832.

https://biblioteca-digitala.ro

a urbei. Astfel, atunci când pe lângă puşcărie se va trasa o stradă, ei i se va da denumirea de *Ostrogskaia*. În perioada interbelică, străzii Ostrogului i s-au atribuit succesiv alte nume: Alexandru Lăpuşneanu[12], Iorgu Balş[13], Arhiepiscopul Gurie[14]. Pe timpul războiului va purta un nume nou – Al. Cotruță[15] –, schimbat ulterior de administrația sovietică în Ostrovskogo[16]. În 1991 strada şi-a redobândit una din vechile denumiri – Alexandru Lăpuşneanu. De notat că până în prezent s-a păstrat doar porțiunea superioară a acestei artere, cuprinsă între str. 31 August 1989 şi b-dul Ştefan cel Mare şi Sfânt[17]. Sectorul de jos ce ducea spre *ostrog* a dispărut odată cu amplasarea în acea zonă a unor noi construcții, schimbându-i-se astfel configurația urbanistică.

Grădina Publică. La câțiva ani de la ridicarea Chişinăului la rangul de reşedință provincială s-a lansat ideea creării unei grădini publice care să servească drept loc de plimbare şi odihnă pentru orăşeni. Potrivit unor mărturii documentare, terenul pe care aceasta avea să se amenajeze a fost ales chiar de către împăratul Rusiei, Alexandru I, cu ocazia vizitei sale întreprinse la Chişinău în zilele de 27-29

---

[12] *Anuarul oraşului Chişinău şi al județelor din Basarabia precum şi Calendarul pe anul 1924*, Editura Ş. Şapocinic, Chişinău, str. Sinadino, 45. *Адресно-справочная книга Весь Кишиневъ съ уездами Бессарабiи и Календарь на 1924 годъ*. Изданiе Ш. Шапочника, Кишиневъ, Синадиновская, 45, p. 99. Alexandru Lăpuşneanu a fost Domn al Țării Moldovei între anii 1552-1561 şi 1563-1568.

[13] Gheorghe Bezviconi, *Chişinăul de altădată*, în idem, *Profiluri de ieri şi de azi*, lucrare inserată în culegerea „Fapte trecute şi basarabeni uitați", alcătuire Mihai Adauge, Editura Universitas, Chişinău, 1992, p. 68. Iorgu Balş a fost fondatorul unui aşezământ filantropic pentru copii, al cărui edificiu a găzduit mai târziu Şcoala Normală de Băieți, una din vestitele instituții de învățământ din Basarabia interbelică.

[14] *Anuarul Chişinăului pe anul 1940*, Editura Aprid, Chişinău, p. 119. Arhiepiscopul Gurie Grosu (1877-1943) a fost Mitropolit al Basarabiei între anii 1918-1938.

[15] D. Poştarencu, *Străzile Chişinăului. Denumirile vechi şi actuale*, Editura Civitas, Chişinău, 1998, p. 7. Al. Cotruță a deținut funcția de preşedinte al Consiliului Zemstvei Guberniale a Basarabiei între anii 1875-1887, unde s-a manifestat ca un temerar promotor al acțiunilor de modernizare şi culturalizare a societății basarabene. Viața şi activitatea acestei mari personalități ale neamului nostru este descrisă de Ioan Pelivan, *Alexandru Matei Cotruță*, în vol. „Fapte trecute şi basarabeni uitați", Editura Univers, Chişinău, 1992, pp. 300-318. Vezi şi articolele semnate de Veaceslav Afanasiev, Maria Danilov, Dinu Poştarencu, E. A. Rumeanțev şi Ion Perciun în vol. „Nobilimea basarabeană în epoca reformelor din Imperiul Rus (volum dedicat memoriei lui Alexandru Matei Cotruță)", coordonator: conf. dr. Maria Danilov, Academia de Ştiințe a Moldovei. Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chişinău, 2013, pp. 7-21, 171-230.

[16] Anatol Eremia, *Chişinău: istorie şi actualitate. Ghidul străzilor*, Editura Profesional Service, Chişinău, 2012, pp. 89, 153.

[17] Tamara Nesterov, *Str. Al. Lăpuşneanu*, în vol. „Chişinău. Enciclopedie", Editor: Iurie Colesnic, Redactor ştiințific: Ion Dron, Editura Museum, Chişinău, 1997, p. 463.

https://biblioteca-digitala.ro

aprilie 1818[18]. În acelaşi an s-au trasat aleile de promenadă şi a început plantarea de arbori, arbuşti şi a ierbii de gazon. Au fost instalate bănci de odihnă şi s-au format rondouri de flori. În deceniile următoare parcul cunoaşte o continuă dezvoltare, ajungând un veritabil simbol pentru lumea modernă a capitalei basarabene. Apar noi spaţii peisagistice, se construieşte un havuz şi se ridică pavilioane pentru diverse expoziţii sau reprezentaţii cultural-artistice. De asemenea, se aduc două orologii, care bucurau şi ele publicul[19]. În plus, se deschid locuri de joacă amenajate cu scrânciobe şi căluşei[20]. Grădina s-a ales şi cu un gard împrejmuitor turnat din fontă[21], în parte păstrat până în prezent. La 1885 în centrul parcului a fost plasat bustul lui Aleksandr Puşkin, renumit poet rus exilat în Basarabia între 1820 şi 1823. Iar în 1928, la intrarea principală dinspre actuala stradă Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni s-a ridicat monumentul Voievodului Ştefan cel Mare, figură emblematică în istoria Ţării Moldovei şi a întregului neam românesc. Treizeci de ani mai târziu apărea Aleea Clasicilor – ansamblu statuar cuprinzând 12 busturi ale unor mari literaţi români[22] –, permanent îmbogăţită în ultimele două decenii cu noi busturi ale celor mai valoroşi scriitori ai literaturii naţionale.

Să revenim la sacagiii Chişinăului, imaginându-ne cum trebăluiau pe acele şantiere, aducând meseriaşilor apă de băut, de udare, precum şi pentru prepararea mortarului. De la izvorul Măzărache până la parc, spital şi *ostrog*, era de mers cam 2-3 km şi acest drum obositor era făcut de sacagiii dornici să participe la înfăptuirea unor importante lucrări edilitare ale oraşului.

Din puţinele mărturii istorice privind sacagiii Chişinăului fac parte şi imaginile de epocă, realizate lângă cişmeaua de sub dâmbul Măzărache sau prin alte locuri, în 1889[23]. Aceste valoroase fotografii ne oferă şansa minunată de a asista la o istorie vizuală a unei meserii urbane uitate, cum a fost cea de sacagiu.

O primă imagine ne prezintă o vedere panoramică asupra dealului bisericii Măzărache, la poalele căruia se afla cel mai vestit izvor al Chişinăului. Figurile mai des întâlnite la această cişmea erau sacagiii, care veneau aici pentru a-şi umple sacalele cu lichidul dătător de viaţă. Îi vedem cu carele lor trase de cai, apropiindu-

---

[18] O descriere a acestei vizite vezi la D. Poştarencu, *Contribuţii la istoria modernă a Basarabiei*, vol. I, Editura Grafema Libris, Chişinău, 2005, pp. 23-28.

[19] Lidia Volânschi, *Din istoria grădinii publice şi a parcului Catedralei din Chişinău*, în „Tyragetia”, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, VI-VII, Chişinău, 1998, pp. 225-233.

[20] L. Sainciuc, *op. cit.*, pp. 57-59, 157-158.

[21] Gh. Bezviconi, *op. cit.*, pp. 62-63, 65.

[22] Petru Starostenco, *Grădina Publică Ştefan cel Mare şi Sfânt*, în vol. „Chişinău. Enciclopedie”, Editura „Museum”, Chişinău, 1997, pp. 234-235.

[23] A se vedea imaginile din Anexă (fac parte din albumul fotografic publicat în 1889 de P. M. Kondraţchii, *Виды Кишинёва и его окрестностей*), care pot fi vizualizate şi pe site-ul http://andcvet.narod.ru/kish/sam1.html.

https://biblioteca-digitala.ro

se sau îndepărtându-se de izvorul care le garanta traiul de toate zilele sau poate chiar venituri mai bune.

În cea de-a doua imagine observăm aceleaşi vehicule ale aparilor, înşiruite pe un rând, lângă gurile izvorului. Simultan, cam vreo 20-22 de sacagii ar fi putut să-şi tragă la ţurloaie atelajele. De la un capăt în celălalt al cişmelei apele se scurgeau într-un jgheab care servea şi ca adăpătoare pentru cai. Remarcăm aspectul estetic al peretelui de piatră de deasupra izvorului, menit să susţină şi o terasă săpată în panta dealului, un alt zid protejând-o din partea opusă. Pentru a supraveghea siguranţa publică în zonă, de-a lungul acestei terase au fost instalate câteva patrule pedestre de poliţişti.

Imaginea din ultima fotografie îl arată pe un apar aflat la cârma căruţei sale mici, cu patru roţi, ţinând în mâini hăţurile calului înhămat la atelaj. O mică învelitoare dintr-o ţesătură apare aşezată pe spinarea animalului. Harnaşamentul acestuia este unul specific pentru tracţiunea poverilor mai grele. Pe car se află instalată sacaua – un butoi folosit la căratul apei, făcut din doage, mai larg la mijloc decât la capete. Afară de acest vas de mare capacitate, de o parte şi alta a sacagiului pot fi văzute alte două recipiente mult mai mici, utilizate la distribuţia apei. Sunt nişte doniţe – găleţi lucrate şi ele din doage legate cu cercuri şi prevăzute cu toartă. Sacagiul din fotografie are mustăţi şi barbă mare, care pot fi considerate nişte podoabe ale bărbaţilor din Basarabia acelei vremi. Vestimentaţia îi era una conservatoare, în tradiţia omului simplu: cămaşă, jachetă scurtă fără guler şi fără mâneci, pantaloni, cizme lungi până la genunchi şi şapcă cu cozoroc. În tot cazul, se pare că purtând astfel de haine şi o asemenea încălţăminte, orice sacagiu îşi putea desfăşura activitatea fără a se simţi stânjenit în mişcări.

În concluzie se poate afirma că materialele arhivistice relevate de cercetarea noastră au o valoare istorică deosebită. Ele scot în relief aspecte importante privind activitatea sacagiilor oraşului Chişinău, în primul deceniu de la anexarea Basarabiei la Rusia. În acea perioadă, ca şi în deceniile ulterioare, ei au avut un rol hotărâtor în asigurarea cu apă a locuitorilor urbei. Deoarece meseria de sacagiu era una de care oraşul nu se putea lipsi, practicanţii acesteia râvneau să obţină din negoţul lor profituri cât mai mari. Sursa principală de apă potabilă a Chişinăului era marele izvor de pe colina bisericii Măzărache.

Sacagiii s-au manifestat şi ca susţinători ai unor importante proiecte edilitare ale capitalei basarabene. Ei şi-au adus obolul la înălţarea unor construcţii precum spitalul urban şi temniţa, aprovizionând şantierele cu apă, cât şi la crearea parcului public, cărând apă pentru udare, fără plată. Sacagiii transportau apa în sacale trase de cai, utilizând la livrare şi vase mai mici, cum ar fi doniţele.

Potrivit datelor disponibile, cei mai mulţi dintre apari erau de etnie evreiască, mozaicii reprezentând o parte însemnată a populaţiei oraşului. În 1821

https://biblioteca-digitala.ro

breasla aparilor s-a completat cu noi persoane, provenite din rândul unor imigranți sosiți din Moldova de peste Prut. Deşi un regulament special al meseriei de sacagiu încă nu exista, autoritățile centrale (Guvernatorul) şi cele locale (Duma Orăşenească) încercau să reglementeze această activitate de interes public general, în primul rând prin asigurarea unor proceduri legale de încadrare în muncă.

https://biblioteca-digitala.ro

Anexă

ANRM, F. 75, inv. 1, d. 129.

Кишиневской Градской Думы дело № 591. Ходотайство водовозов г. Кишинева, перед Кишиневской Градской Думы, чтобы не разрешали другим людям заниматься этим промыслом. Дело по рассмотрению прошения 15-ти водовозов г. Кишинева об ограждении их от конкурентов в их промысле. Дело о водовозах в городе Кишиневе находящихся и желающих наприбывших из-за границы, что якобы оныя делают им в таком разе подрыв.

Начато: 27 августа 1821 года; Кончено: 12 сентября 1821 года.

1. Предписание губернатора 27 августа 1821 года № 4457;
2. Прошение 15 водовозов 23 августа 1821 года;
3. Черновой рапорт Думы 12 сентября 1821 года № 504.

Traducere

Duma orăşenească din Chişinău. Dosarul № 591 referitor la demersul sacagiilor oraşului Chişinău către Duma locală, pentru ca ea să nu permită altor persoane să se ocupe cu această îndeletnicire. Dosarul privind examinarea cererii a 15 sacagii din oraşul Chişinău de a fi protejaţi de concurenţă în meseria lor. Dosarul sacagiilor din oraşul Chişinău, precum că alţi apari amatori veniţi de după graniţă le-ar submina activitatea.

Dosar început la 27 august 1821 şi terminat la 12 septembrie acelaşi an. Dosarul cuprinde:

1. Rezoluţia guvernatorului din 27 august 1821, № 4457;
2. Reclamaţia a 15 sacagii din 23 august 1821;
3. Raportul prealabil al Dumei orăşeneşti Chişinău din 12 septembrie 1821, № 504.

Fila 1

№ 487, получено 31 августа 1821 года.

Кишиневской Градской Думе

Посылая присем жалобу 15-ти человек водовозов, что оная Дума сверх присовокупленных к ним 30-ти человек бедных здешних жителей, дозволила прибывшим из-за границы людям заниматься тем же промыслом к подрыву просителей, я предписываю Кишиневской Градской Думе учинить свое соображение и дать просителям возможное удовлетворение, имея ввиду

https://biblioteca-digitala.ro

чтоб стеснением сего скудного промысла не отнять у них последнего мелочного способа к их пропитанию. О последствии же донести мне.

Гражданский губернатор semnătura (Катакази)

№ 4457, 27 августа 1821, Кишинев.

Traducere

Adresa din 31 august 1821, înregistrată sub № 487.

Către Duma orăşenească din Chişinău

Expediindu-Vă plângerea a 15 sacagii, potrivit căreia Duma, afară de 30 de apari orăşeni săraci pe care primii şi i-au alăturat, a permis persoanelor venite de peste hotare să se ocupe cu aceeaşi îndeletnicire în paguba reclamanţilor, dispun Dumei să-şi expună raţionamentele şi să ofere o eventuală satisfacere petiţionarilor, ţinând cont că prin stânjenirea acestei mărunte meserii ei să nu fie lipsiţi de singura posibilitate de a se hrăni. Despre hotărârea luată să mi se raporteze.

Guvernatorul civil semnatura (Catacazi)

№ 4457, 27 august 1821, Chişinău.

Fila 2

№ 2704, 23 августа 1821 года.

Его Превосходительству Господину Статскому Советнику Бессарабской области Гражданскому Губернатору и кавалеру Константину Антоновичу Катаказию

Города Кишинева 15 водовозов христиан и евреев нижеподписавшихся

Прошение

По предписанию Вашего Превосходительства избрало нас все Кишиневское христианское и еврейское общество для возки воды, с тем, дабы мы присовокупили к себе бедного состояния еще 30 водовозов, а всего нас 45. Мы, исполняя местного начальника приказание, довольствуем водою без всякой малейшей остановке во все места, равномерно во время постройки острога, гобшпиталя и сада, возили воду без всякой зато заплаты, и к случившимся военным хлебопекам довольствуем водою, от чего мы с семействами нашими имеем дневное пропитание, и уплачиваем казенные и общественные подати и сносим тягости, иного же средства к пропитанию наших семейств не имеем. Ныне иностранные прибывшие из-за Прута усиливаются тоже воду возить для своей корысти посредством градской думы, коя повелевает присовокупить таковых к нам, чрез что самое, мы можем лишиться дневного пропитания. По таковым обстоятельствам осмеливаемся прибегнуть под покровительство и защиту Вашего

https://biblioteca-digitala.ro

Превосходительства, всепокорнейше просим предписать кому следует дабы воспретить иностранным иногородным временно проживающих воду возить, на что ожидаем Милостивейшей резолюции.

Александр водовоз, Нестер водовоз, Исай водовоз, Дмитрий водовоз, Матвей Дурбаша, Хам Ушерович, Лейба Гершкович, Шмуль Менашкович, Нил Монусович, Мошка Абрамович, Нахман Абрамович, Аншель Мошкович, Ушер Колишк[24] и Дувид водовоз и Гершко Александрович. По неумению оных грамоти, по прошению их подписал и писал из слов просителей, четырнадцатого класса Федор Безпоелков.

Августа 23-го дня 1821 года.

Traducere

№ 2704, 23 august 1821.

Excelenței Sale Domnului Consilier de Stat Guvernatorului Civil al regiunii Basarabia şi cavaler Constantin Antonovici Catacazi, a 15 sacagii creştini şi evrei din oraşul Chişinău iscăliți mai jos.

Doleanță

La indicația Excelenței Voastre, întreaga obşte creştină şi evreiască a oraşului Chişinău ne-a ales pe noi pentru căratul apei, încă trebuind pe alți 30 de sacagii din sărăcime să ni-i alăturăm meseriei noastre, şi de toți suntem 45. Noi, îndeplinind ordinul nacealnicului local, îndestulăm cu apă toate locurile fără nici măcar cea mai mică întrerupere, la fel în timpul construcției ostrogului, spitalului şi parcului am cărat apa fără nicio plată, precum şi pentru brutarii militari câți s-au prilejuit, de unde noi cu familiile avem a ne hrăni zilnic şi plătim dări la stat şi impozite publice, ducând lipsuri, iar alte mijloace pentru a ne întreține familiile nu avem. Acum, străinii sosiți de peste Prut de asemenea îşi dau toată osteneala ca să transporte apa în folosul lor, cu acordul Dumei, care ne impune pe aceştia să ni-i ataşăm, din care cauză noi ne putem pierde pâinea cea de toate zilele. În atare împrejurări, ne luăm îndrăzneala de a recurge la protecția şi ocrotirea Excelenței Voastre şi cu plecăciune Vă rugăm să porunciți, cui se cuvine, ca să interzică străinilor care locuiesc temporar în oraş să care apă, pentru care aşteptăm o milostivă rezoluție.

Alexandru sacagiu, Nester sacagiu, Isai sacagiu, Dumitru sacagiu, Matfei Durbaşa, Ham Uşerovici, Leiba Gherşcovici, Şmuli Menaşcovici, Nil Monusovici, Moşca Abramovici, Nahman Abramovici, Anşeli Moşcovici, Uşer Colişc şi Duvid sacagiu şi Gherşco Alexandrovici. Din neştiința de carte a acestora, la rugămintea lor a semnat şi scris, după cuvintele solicitatorilor, funcționarul de clasa a XIV-a Fedor Bezpoelcov.

23 august 1821.

[24] Lectură nesigură.

https://biblioteca-digitala.ro

Fila 3

Господину Гражданскому Губернатору Кишиневской Градской Думы

Рапорт

На предписание Вашего Превосходительства от 27 Августа № 4457 по жалобе 15-ти человек водовозов последовавшее, о дозволении якобы сею Думою заниматься тем же промыслом к подрыву просителей прибывшим из-за границы людям.

Дума честь имеет донести что означенные пятнадцать человек водовозов, кои ради принятия на себя обязанности доставлять для городового гошпиталя и других казенных мест воды, освобождены по распоряжению начальства от воинского постоя и других общественных повинностей. Приняли за правило чтобы никто более без дозволения их не занимался сим промыслом и чрез сие ограничение при настоящем в городе многолюдстве возвысили цены на воду, почему дума прибавила к нынешним 45 водовозам еще пять человек за поручительством здешних благонадежных жителей, чтобы сии прибавленные во всякое время года занимались сим промыслом безостановочно, на что и настоящие водовозы объявили в думе согласие.

№ 504, Сентября 12-го дня 1821 года.

Traducere

Domnului Guvernator Civil al regiunii Basarabia

Raport al Dumei Orăşeneşti Chişinău

La adresa Excelenţei Voastre din 27 august № 4457 privind plângerea unui grup din 15 oameni sacagii ce ne-a parvenit, precum că spre dezavantajul lor Duma le-a autorizat altor persoane venite de peste graniţă să se îndeletnicească cu aceeaşi meserie.

Duma cu onoare Vă aduce la cunoştinţă că acei 15 sacagii amintiţi, în schimbul îndeplinirii misiunii pe care şi-au asumat-o, aceea de a aduce pentru spitalul orăşenesc şi alte instituţii de stat apă, sunt eliberaţi prin ordinul autorităţilor de sarcina încartiruirii trupelor şi alte îndatoriri obşteşti. Ei au socotit că pot lua drept regulă generală, că fără învoirea lor nimeni n-ar putea să mai practice această profesie şi prin îngrădirea ce o fac acum, când populaţia urbei a crescut, preţul apei l-au ridicat, motiv pentru care Duma a suplimentat breasla celor 45 de sacagii cu încă cinci persoane pe contul garanţiei morale oferite de anumiţi orăşeni, ca cei adăugaţi să se ocupe de meserie necontenit în tot timpul anului, iar pentru aceasta sacagiii respectivi şi-au dat acordul, în Dumă.

№ 504, 12 septembrie 1821.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

*** *Anuarul Chişinăului pe anul 1940*, Editura Aprid, Chişinău.

*** *Anuarul oraşului Chişinău şi al judeţelor din Basarabia precum şi Calendarul pe anul 1924*, Editura Ş. Şapocinic, Chişinău, str. Sinadino, 45. *Адресно-справочная книга Весь Кишиневъ съ уездами Бессарабiи и Календарь на 1924 годъ*. Изданiе Ш. Шапочника, Кишиневъ, Синадиновская, 45.

Gheorghe BEZVICONI, *Chişinăul de altădată*, în idem, *Profiluri de ieri şi de azi*, lucrare inserată în culegerea „Fapte trecute şi basarabeni uitaţi", alcătuire Mihai Adauge, Editura Universitas, Chişinău, 1992.

Raisa CECAN, *Uzina de apă Chişinău. Фабрика воды Кишинэу (1892-2012)*. Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită. Издание 2-е, пересмотренное и дополненное. S.A. „Apă-Canal Chişinău", Editura Proart, Chişinău, 2012.

*** *Centrul istoric al Chişinăului la începutul secolului al XXI-lea. Repertoriul monumentelor de arhitectură*, Editura Arc, Chişinău, 2010.

Ludmila COADĂ, *Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice*, Editura Pontos, Chişinău.

Anatol EREMIA, *Chişinău: istorie şi actualitate. Ghidul străzilor*, Editura Profesional Service, Chişinău, 2012.

Olga GARUSOV, *Karl Schmidt bürgermeister von Chisinau 1877-1903. Karl Schmidt primar al Chişinăului. Карл Шмидт городской голова Кишинева*, Editura Cartier, Chişinău, 2014.

Ecaterina NEGRUŢI, *Structura demografică a oraşelor şi târgurilor din Moldova 1800-1859 (contribuţii)*, Fundaţia Academică ”A. D. Xenopol", Iaşi, 1997.

Tamara NESTEROV, *Str. Al. Lăpuşneanu*, în vol. „Chişinău. Enciclopedie", Editor: Iurie Colesnic, Redactor ştiinţific: Ion Dron, Editura Museum, Chişinău, 1997.

*** *Nobilimea basarabeană în epoca reformelor din Imperiul Rus (volum dedicat memoriei lui Alexandru Matei Cotruţă)*, coordonator: conf. dr. Maria Danilov, Academia de Ştiinţe a Moldovei. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău, 2013.

Ioan PELIVAN, *Alexandru Matei Cotruţă*, în vol. „Fapte trecute şi basarabeni uitaţi", Editura Univers, Chişinău, 1992, pp. 300-318.

Dinu POŞTARENCU, *Biserica Sfântul Ierarh Nicolae din Chişinău*, Chişinău, 2002.

IDEM, *Contribuţii la istoria modernă a Basarabiei*, vol. I, Editura Grafema Libris, Chişinău, 2005.

https://biblioteca-digitala.ro

IDEM, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, II, Î.S.F.E.-P. ”Tipografia Centrală”, Chişinău, 2009.

IDEM, *Destinul românilor basarabeni sub dominația țaristă*, CEP USM, Chişinău, 2012.

IDEM, *Străzile Chişinăului. Denumirile vechi şi actuale*, Editura Civitas, Chişinău, 1998.

Lică SAINCIUC, *Ioan Halippa. Chişinăul pe vremea lui Puşkin (1820-1823) cu 333 de intersecții de Lică Sainciuc*, Editura Cartier, Chişinău, 2011.

Petru STAROSTENCO, *Grădina Publică Ştefan cel Mare şi Sfânt*, în vol. „Chişinău. Enciclopedie”, Editura „Museum”, Chişinău, 1997.

Sergiu TABUNCIC, *Un colector de ape reziduale descoperit în Centrul istoric al Chişinăului*, în „Arheologia preventivă în Republica Moldova”. Ministerul Culturii al Republicii Moldova. Agenția Națională Arheologică, vol. I, nr. 1-2. Chişinău, 2014, pp. 159-168.

Ion TENTIUC, Valeriu BUBULICI, Mariana VASILACHE, Livia SÎRBU, *Despre investigațiile arheologice de la Biserica Măzărache din Chişinău în anul 2010*, în „Identitățile Chişinăului. Materialele conferinței, 12-13 septembrie 2011, Chişinău”. Coordonatorii volumului: Sergiu Musteață, Alexandru Corduneanu, Editura Pontos, Chişinău, 2012.

*** *Толковый словарь живого великорусскаго языка Владиміра Даля.* Третье, исправленное и значительно дополненное изданіе, подъ редакціею проф. И. А. Бодуэна-де-Куртенэ. Томъ второй И-О. Изданіе Товарищества М.О. Вольфъ. С.-Петербургъ – Москва, 1905, с. 1831-1832.

Valentin TOMULEȚ, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, Editura Lexon-Prim, Chişinău, 2014.

Ion VARTA, Tatiana VARTA, *Primarul Carol Schmidt şi opera de modernizare a oraşului Chişinău. Studiu introductiv. Documente*, Editura Cartier, Chişinău, 2014.

Lidia VOLÂNSCHI, *Din istoria grădinii publice şi a parcului Catedralei din Chişinău*, în „Tyragetia”, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, VI-VII, Chişinău, 1998, pp. 225-233.

http://andcvet.narod.ru/kish/sam1.html

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Vedere panoramică asupra colinei Măzărache cu biserica Naşterea Maicii Domnului şi izvorul cel mare al Chişinăului.

Fig. 2 – Carele sacagiilor la şipotul din preajma colinei Măzărache.

Fig. 3 – Sacagiu chişinăuian.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

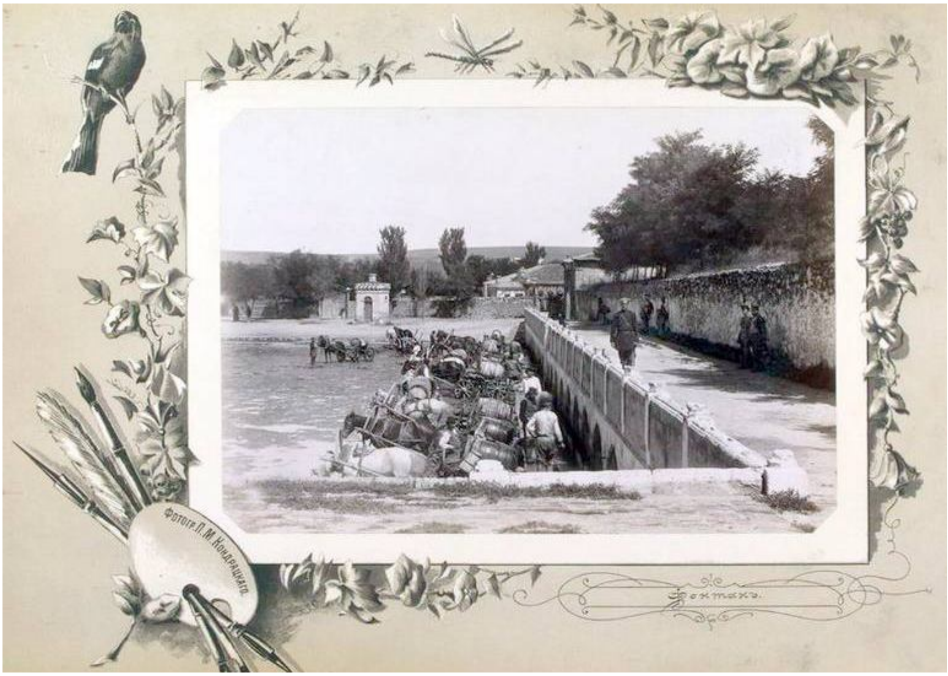

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

BRAŞOVUL RELATAT ÎN PAGINILE *GAZETEI DE TRANSILVANIA* DIN ANII 1848-1849

MARINELA LOREDANA BARNA
marinelabarna@yahoo.com
Muzeul Casa Mureşenilor – Braşov

NEWS ABOUT BRASOV IN *TRANSYLVANIA GAZETTE* PAGES IN THE YEARS 1848-1849

ABSTRACT

Brasov appears in Transylvania Gazette in the years 1848-1849, especial with political and military news. These stories presents us the tense relation beetwen roumanian and german population from the city in the midle of the nineteenth century.

Keywords: Transylvania Gazette, Brasov, 1848-1849

106 jurnale *Gazeta de Transilvania* vedeau, între 1 ianuarie şi 30 decembrie 1848, lumina tiparului în tipografia lui Johannes Gött din Braşov, prima *Gazetă* apărând în urmă cu zece ani, la 12 martie 1838. Tipograful german era în acelaşi timp editor şi al jurnalelor german[1] şi maghiar[2]. În anul 1849 jurnalul român îşi schimba titlul în *Gazeta Transilvană*, titlu sub care au fost tipărite 16 numere, până în 25 februarie. După o dispariție de nouă luni datorată confruntărilor militare dintre români şi maghiari, *Gazeta* devenea, începând cu 1 decembrie 1849, *Gazeta Transilvaniei*, avându-l în continuare redactor pe George Barițiu. În destinul acestui jurnal intervenea în curând o nouă dispariție în perioada februarie-septembrie 1850. Acesta era suspendat de cenzură în urma publicării rapoartelor despre luptele lui Avram Iancu[3]. Începând cu 9 septembrie 1850, *Gazeta* avea un nou redactor, colaborator al lui Barițiu încă din 1843 la numărul de joi, pe Iacob Mureşianu[4]. În

[1] Marian Petcu (coord.), *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedie cronologică*, Editura Polirom, Iaşi, 2012, p. 22.
[2] *Ibidem*, p. 36.
[3] *Ibidem*, p. 37.
[4] Mircea Gherman, *Date şi fapte privind activitatea lui Iacob Mureşianu la „Gazeta Transilvaniei" (1838-1877)*, în „130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania", Braşov, 1969, p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro

primul sfert de veac al existenței sale, jurnalul braşovean a fost tipărit cu alfabet chirilic.

Ştirile care au stat la baza acestui studiu sunt cele care se referă la cetatea şi la districtul Braşov în anii 1848-1849. Aceste ştiri apăreau în secțiunea alocată monarhiei austriece, respectiv Transilvaniei. Bineînțeles, ştirile despre Braşov nu apăreau în fiecare număr al jurnalului.

George Barițiu, redactorul jurnalului braşovean, urmărea cu interes şi relata despre revoluțiile care agitau Europa la începutul anului 1848. În 4 martie, *Gazeta* anunța revoluția franceză şi prezenta în detaliu evenimentele din 22 şi 23 februarie petrecute la Paris. Îngrijorat, redactorul încheia ştirea astfel: „*Ce vor zice la toate acestea ceilalți monarhi ai Europei ?*”[5].

În scurt timp, împăratul austriac se confrunta cu aceeaşi situație. Revoluția la Viena izbucnea la 13 martie, iar națiunea maghiară nu pierdea ocazia de a-şi prezenta de îndată pretențiile formulate în cele 12 puncte (cerințe)[6]. Transilvania fierbea şi ea. Adunări în diverse oraşe cereau unirea provinciei româneşti cu Ungaria sau se împotriveau unirii.

Braşovul în *Gazeta de Transilvania* apare în ştiri diverse. Zilele de sărbătoare erau consemnate în jurnalul braşovean. Aniversarea împăratului era declarată de către Barițiu „*Zi de mare însemnătate pentru cetatea noastră!*”, zi în care magistratul şi comunitatea locală au primit uniunea cu Ungaria[7]. Serbările ținute în cetate[8] şi în district[9] cu acest prilej erau împărtăşite cititorilor.

Noul împărat era salutat de jurnal la 16 decembrie 1848 astfel: „*Să trăiască junele nostru împărat Francisc Iosif I*”. Corespondentul ce semna ştirea, „*V...ț*”, atrăgea atenția asupra noilor reforme propuse tuturor popoarelor şi limbilor din monarhia austriacă şi îndemna deputații să fie înțelepți, cumpătați, cu tact, cu credință în patrie şi monarh[10].

Solemnități ostăşeşti organizate de garnizoana cetății cu prilejul victoriilor din Italia purtate de trupele austriece, erau ținute timp de trei zile în luna august[11]. Această sărbătorire a scandalizat comunitatea maghiară care, prin plângeri la guvern, a acuzat garnizoana cetății de tulburare a liniştii. Decizia de înlocuire a garnizoanei cu un batalion de secui, a stârnit proteste în cetate şi chiar trimiterea unei delegații la Cluj[12].

---

[5] *Gazeta de Transilvania* (în continuare, *Gazeta*), nr. 19 din 4 martie 1848.
[6] *Ibidem*, nr. 21 din 11 martie 1848.
[7] *Ibidem*, nr. 29 din 8 aprilie 1848.
[8] *Ibidem*, nr. 31 din 15 aprilie 1848.
[9] *Ibidem*, nr. 32 din 19 aprilie 1848.
[10] *Ibidem*, nr. 102 din 16 decembrie 1848.
[11] *Ibidem*, nr. 66 din12 august 1848.
[12] *Ibidem*, nr. 69 din 23 august 1848.

https://biblioteca-digitala.ro

Anularea plății zeciuielilor fiscale şi popeşti era anunțată printr-un decret atât la Braşov, cât şi la Sibiu[13].

Ştiri supărătoare anunțau decese numeroase cauzate de boli contagioase. Holera, ce făcea victime la Braşov în vara anului 1848, ajungea în punctul maxim în cetate în luna iulie[14], iar în luna august domnea în continuare la sate[15]. În decembrie 1849, tifosul era catalogat drept cel mai apăsător necaz rămas în urma războiului, una dintre victime fiind Elisabeta, tânăra soție a lui N. Ciurcu[16].

Datorită războiului civil, târgul de țară din 1 noiembrie era amânat până la timpuri mai favorabile[17], iar exportul de bucate spre Transilvania era suspendat cu aceeaşi dată de către guvernul *româno-muscălesc* din Țara Românească[18].

Însă ştirile despre Braşov apărute în *Gazeta de Transilvania* în anii 1848-1849 sunt în principal ştiri politice şi militare. Aceste relatări ne înfățişează relația tensionată dintre românii braşoveni şi saşii braşoveni de la jumătatea secolului al XIX-lea. Schimbările impuse de Universitatea săsească, şi anume acordarea de drepturi românilor, îi surprindeau pe saşii braşoveni nepregătiți, speriați chiar în momentul în care aceştia doreau şi îşi revendicau drepturile politice.

Prima ştire despre oraşul de la poalele Tâmpei prezenta cele opt cereri ale cetățenilor saşi braşoveni. Aceştia cereau acordarea de drepturi românilor din district, alături de reformarea organizării comunităților, transparență în socotelile caselor publice, în consultațiile publice, în judecăți precum şi apărarea tiparului liber[19]. În acelaşi jurnal, o altă ştire anunța primirea drepturilor civile şi politice de către românii şi preoții braşoveni. Delegația română înfățişată judelui şi magistratului în 30 şi 31 martie îi alerta însă pe saşii braşoveni, încât au stat toată noaptea înarmați în garnizoană[20].

Curând, apăreau ştiri despre primirea anumitor drepturi de către români: depunerea jurământului în calitate de practicanți magistruali (secretari în administrația oraşului) de către patru jurişti români şi înscrierea în garda cetății a 200 de români. Din nou, în cursul aceleiaşi luni aprilie, cererea unor drepturi politice conducea iarăşi la dispute. Pentru a detensiona situația, magistratul cerea românilor adresarea cerințelor în scris[21].

---

[13] *Ibidem*, nr. 60 din 22 iulie 1848.
[14] *Ibidem*, nr. 61 din 26 iulie 1848.
[15] *Ibidem*, nr. 68 din 19 august 1848.
[16] *Ibidem*, nr. 22 din 15 decembrie 1849.
[17] *Ibidem*, nr. 84 din 14 octombrie 1848.
[18] *Ibidem*, nr. 89 din 1 noiembrie 1848.
[19] *Ibidem*, nr. 26 din 29 martie 1848.
[20] *Ibidem*, nr. 28 din 5 aprilie 1848.
[21] *Ibidem*, nr. 30 din 12 aprilie 1848.

https://biblioteca-digitala.ro

În primăvara anului 1848, alegerile pentru deputații dietali la Brașov au fost publice, „*ca niciodată*”, scria *Gazeta*. În adunarea comunității din 26 aprilie se hotăra ca posturile de senatori să fie ocupate prin vot, din toți membrii, urmând ca la 1 mai să se voteze[22].

Însă, la noile alegeri ale deputaților pentru dieta ungară din 1 iulie, românii nu mai participau, manifestându-şi astfel nemulțumirea față de clasificarea după venit şi dajde a alegătorilor. Redactorul jurnalului era încrezător că situația se va lămuri până anul viitor[23]. Adunarea districtuală din 18 iulie făcea public numele deputaților noi aleşi din popor. Din cei 2.944 de alegători, săsimea îşi concentra voturile în doi reprezentanți, în timp ce celelalte voturi se împărțeau între doi avocați români şi câțiva candidați unguri[24].

Primul conflict între saşi şi maghiari la Braşov era semnalat la 1 mai. Jurnalul amintea şi de o proclamație amenințătoare către „*tulburătorii poporului român*” publicată de ziarul maghiar din cetate, *Erdélyi Hiradó*, nr. 58[25]. Peste câteva zile, erau anunțate încăierări între soldații polonezi şi secui ai garnizoanei oraşului[26].

În această atmosferă, jurnalul săsesc braşovean *Siebenbürger Wochenblatt*[27], într-un articol semnat de *I.B.B.*, trata uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Autorul considera că ridicarea românilor la statutul de a 4-a constitutivă cu drepturi politice ar fi fost de rău augur, aducătoare de primejdii[28].

Conform ştirilor din *Gazetă* saşii sibieni au fost primii reprezentanți ai acestei națiuni transilvănene care au reacționat şi nu au aprobat unirea cu Ungaria[29]. Nesupunerea saşilor sibieni față de ministerul ungar, în timp ce Dieta decreta „*uniune sau moarte*”, erau catalogate de către Barițiu drept fapte curajoase, dar revoluționare. În timp ce Sibiul şi alte câteva cetăți erau hotărâte să se apere, românii şi saşii din câteva sate ale districtului Braşov nu doreau înarmarea[30]. Saşii braşoveni nu se declarau ferm împotriva unirii, ci cereau doar respectarea naționalităților săseşti şi a constituției săseşti[31].

---

[22] *Ibidem*, nr. 33 din 22 aprilie 1848.
[23] *Ibidem*, nr. 50 din 21 iunie 1848.
[24] *Ibidem*, nr. 58 din 15 iulie 1848.
[25] *Ibidem*, nr. 34 din 26 aprilie 1848.
[26] *Ibidem*, nr. 35 din 29 aprilie 1848.
[27] Jurnalul apărea la 24 mai 1837, editat şi tipărit de Johann Gött şi Wilhelm Nemeth.
[28] *Gazeta*, nr. 38 din 10 mai 1848.
[29] *Ibidem*, nr. 25 din 25 martie 1848.
[30] *Ibidem*, nr. 78 din 23 septembrie 1848.
[31] *Ibidem*, nr. 26 din 29 martie 1848.

https://biblioteca-digitala.ro

Depunerea în 28 mai a celei de a doua petiții de către deputații nației române la Dieta din Cluj, agita din nou spiritele la Braşov. Punctul 11 al petiției îi supăra pe locuitorii saşi din Braşov, astfel încât îi acuzau pe români de comunism[32].

Conferirea comisarului Miklós Vay a plenipotenței asupra guvernului şi armatei de către Dieta ungară din Pesta în 4 iulie[33], semnala din nou poziția diferită pe care o aveau cele două comunități săseşti. Vizita comisarului regesc era primită cu paradă şi gardă națională la Braşov, dar cu răceală la Sibiu[34].

În vara anului 1848, legea marțială era cerută şi obținută de către magistratul Braşovului în încercarea de a stopa răscoalele izbucnite în 26 de comune[35]. Publicarea legii în district era semnalată cetățenilor în *Gazeta de Transilvania*, nr. 55, din 5 iulie 1848.

Revoluțiile paşoptiste din Țara Românească şi Moldova erau atent urmărite în paginile jurnalului. Clasa privilegiată din aceste provincii, fugind din calea trupelor armate ruseşti şi turceşti, se îngrămădea în cetatea Braşovului. Redactorul compara îmbulzeala boierilor munteni şi moldoveni cu cea petrecută în anii 1820-1821[36]. O ştire din *Gazeta de Transilvania*, nr. 68, din 19 iulie 1848, anunța reîntoarcerea treptată acasă a acestora. Tabloul refugiaților era divers: unii veniseră să se caute de sănătate, alții fugiseră de holeră, alții plecaseră în urma abdicării lui George Bibescu, erau şi arendatori şi chiar foşti guvernanți. Porunca guvernului ungar privind părăsirea cetății în trei zile de către frații români din principate, pentru a se întoarce în patria lor sau a trece spre ținuturile ungureşti, a stârnit reacții antiguvernamentale şi chiar pregătirea unei contestații. Emigranții erau învinuiți că ar coresponda cu Rusia. Gazeta germană *Siebenbürger Wochenblatt*[37] tipărea şi ea un articol contra guvernului maghiar în această chestiune[38].

Un oaspete de seamă pleca din cetatea Braşovului în 25 septembrie – principele George Bibescu, însoțit de familie. Cu o zi înainte plecau şi I. Eliade, Hr. Tell şi locotenenți legali ai Țării Româneşti[39].

Evenimentele din țările vecine duceau în luna iulie 1848 la concentrarea de trupe numeroase la Braşov[40].

Războiul ungurilor cu sârbo-croații făcea necesară anunțarea unei noi recrutări pentru Transilvania. Se cereau 60.000 ostaşi în câmpul bătăliei[41]. La

---

[32] *Ibidem*, nr. 46 din 7 iunie 1848.
[33] *Ibidem*, nr. 52 din 24 iunie 1848.
[34] *Ibidem*, nr. 54 din 1 iulie 1848.
[35] Dan Pavalache, *Cronica de Braşov*, Editura Haco International, Braşov, 2005, p. 318.
[36] *Gazeta*, nr. 55 din 5 iulie 1848.
[37] M. Petcu (coord.), *op. cit.*, p.22.
[38] *Gazeta*, nr. 68 din 19 august 1848.
[39] *Ibidem*, nr. 79 din 27 septembrie 1848.
[40] *Ibidem*, nr. 59 din 19 iulie 1848.

https://biblioteca-digitala.ro

Braşov, magistratul, comunitatea cetăţenească, gremiul negustorilor români, compania grecească şi reprezentanţi ai satelor din district decideau să nu trimită niciun ostaş. Motivele erau următoarele: nu recunoşteau unirea Transilvaniei cu Ungaria, statutul românilor era încă cel de toleraţi, noua lege de recrutare nu era sancţionată de împărat, iar cererile naţiilor nu erau rezolvate[42]. Ca răspuns, vecinii secui ameninţau cu foc şi sabie districtul[43].

Timpuri tulburi erau semnalate la Braşov în 6 septembrie 1848. Redactorul *Gazetei* considera că simpatiile şi antipatiile se arătau prea pe faţă. Confruntaţi cu ameninţarea secuilor, saşii erau conştienţi că aveau nevoie de români, dar încă stăteau în cumpănă[44].

Organizarea, în septembrie 1848, a celei de-a treia adunări de la Blaj anima comitetul de siguranţă al cetăţii, care dădea o proclamaţie către protopopii români. Astfel, la îndemnul preoţilor locali, se ţinea în ultima săptămână din septembrie 1848 o numeroasă adunare în biserica Sf. Nicolae în cauza înarmării poporului român[45].

O curioasă tulburare se petrecea în 11 octombrie la Braşov. Grănicerii secui din Târgu Secuiesc porneau în căutarea unor care cu puşti, bănuite a fi trimise la Braşov. Ameninţaţi de secui, saşii din apropierea cetăţii s-au înarmat şi au cerut ajutor militar. Până la sosirea acestuia, secuii însă plecaseră în linişte. Cu toate acestea, jurnalul anunţa că populaţia districtului era pregătită de luptă[46].

Noua situaţie a Transilvaniei, supunerea ei legii ostăşeşti şi preluarea conducerii guvernului de către general comandantul Anton Puchner era adusă la cunoştinţă locuitorilor braşoveni. Aceaşi *Gazetă* anunţa că din 22 octombrie 1848 pe cetatea Braşovului fâlfâia stindardul împărătesc[47].

Cu avizul *General Commando*-ului de la Sibiu, erau formate legiunile româneşti. Bariţiu anunţa în *Gazetă* intenţia de a se forma inclusiv o cavalerie românească. Recrutarea pentru completarea trupelor imperiale, anunţată de Anton Puchner, urma să se facă pentru cei 3.745 români şi 1.253 saşi la Sibiu, Braşov, Mediaş, Sebeş şi Haţeg[48]. Dacă înainte de 1848, starea militară însemna robie pe viaţă, regulile de recrutare se schimbaseră între timp, atrăgând tinerii dornici să lupte pentru o soartă mai bună. Rezultatele recutării şi noile reguli erau anunţate în *Gazeta de Transilvania*, nr. 89, din 1 noiembrie 1848.

---

[41] *Ibidem*, nr. 70 din 26 august 1848.
[42] *Ibidem*, nr. 71 din 30 august 1848.
[43] *Ibidem*, nr. 75 din 13 septembrie 1848.
[44] *Ibidem*, nr. 75 din 13 septembrie 1848.
[45] *Ibidem*, nr. 80 din 30 septembrie 1848.
[46] *Ibidem*, nr. 81 din 4 octombrie 1848.
[47] *Ibidem*, nr. 84 din 14 octombrie 1848.
[48] *Ibidem*, nr. 86 din 21 octombrie 1848.

https://biblioteca-digitala.ro

Apropierea de Braşov a teatrului de război şi pregătirea miliției regulate, a tunurilor, a gărzilor naționale săseşti şi româneşti, erau împărtăşite în *Gazeta de Transilvania*, nr. 93, din 15 noiembrie 1848. În 7 noiembrie toate posturile de pază militară erau îndeplinite de gardiştii români, anunța cu mândrie jurnalul braşovean[49].

Magistratul Braşovului hotăra în şedințele din 2 şi 5 noiembrie ajutorarea spitalului militar din oraş. Astfel, doamnele cetății strângeau legături de pânze şi le duceau la spițeria domnului Grainsing[50].

Evenimentele ultimei luni a anului 1848 din districtul Braşovului erau recapitulate de către Barițiu în *Gazeta de Transilvania*, nr. 97, din 29 noiembrie. Faptul că între 5 şi 9 decembrie cea mai mare parte a districtului Braşovului era în mâinile secuilor, redactorul o imputa neunirii şi totalei neîncrederi între saşi şi români, lipsei de curaj şi comodității locuitorilor saşi şi români. Situația făcea ca redactorul să afirme „*ne acoperim fața de ruşine*" – locuitorii districtului cereau ostaşilor să le apere viața, familia, averea şi chiar solicitau ajutor *muscălesc*.

Săcelele, situat în apropierea cetății Braşovului, cerea încă din primăvara anului 1848 alăturarea la districtul Treiscaune, iar populația maghiară amenința constant cu venirea secuilor. Situația devenea încordată spre finalul anului 1848 şi începutul lui 1849. Adeseori erau anunțate atacuri asupra locuințelor româneşti, atacuri pornite de maghiarii din localitate, ajutați de secui[51]. Trupele din cetate interveneau de fiecare dată cu sorți de izbândă. În 30 decembrie, *Gazeta* amintea barbariile făcute de secui la Săcele şi Hărman, şi descria modurile înfiorătoare în care au fost omorâți români[52].

Cunoscând dificultățile financiare ale conducerii româneşti, pentru susținerea eforturilor militare ale românilor angajați în confruntări cu trupe maghiare şi secuieşti aproape pe întreg teritoriul transilvănean, prin intermediul *Gazetei* Barițiu anunța organizarea unor colecte. Astfel, la începutul lunii decembrie, braşovenii au răspuns îndemnului redactorului şi au reuşit să adune mai bine de 1.600 de florini de argint pentru comitet, iar pentru soldați 300 fl. argint, 100 găleți porumb, 110 vedre vinars, 5 vedre vin şi alte lucruri în natură. Redactorul sublinia că românii au contribuit cu 900 fl. Argint[53].

O altă donație de 300 fl. argint era făcută de negustorimea română din cetate pentru ostaşii români din cazarma oraşului[54].

---

[49] *Ibidem*, nr. 88 din 28 octombrie 1848.
[50] *Ibidem*, nr. 89 din 1 noiembrie 1848.
[51] *Ibidem*, nr. 99 din 6 decembrie 1848; *Gazeta*, nr. 100 din 9 decembrie 1848; *Gazeta*, nr. 101 din 13 decembrie 1848.
[52] *Gazeta*, nr. 103 din 20 decembrie 1848.
[53] *Ibidem*, nr. 98 din 2 decembrie 1848.
[54] *Ibidem*, nr. 101 din 13 decembrie 1848.

https://biblioteca-digitala.ro

Gazeta de Transilvania, nr. 103, din 20 decembrie 1848, informa despre sosirea la Braşov a trupelor împărăteşti şi formarea unei linii de apărare de-a lungul Oltului, cât ținea districtul[55].

La începutul anului 1849, comitetul de siguranță din cetate asigura cetățenii braşoveni printr-o proclamație în limbile germană şi română că erau pe mâini bune[56]. În 7 ianuarie, fruntații secuilor depuneau jurământul de credință, una din condițiile împăcării fiind schimbul de prizonieri de război. Redacția adresa mulțumiri comandantului de trupe Gedeon pentru modul în care a gestionat această situație[57]. În scurt timp însă, în 17 ianuarie, printr-o publicare tipărită, braşovenii erau avertizați de către acelaşi comitet că secuii din vecinătate se pregăteau din nou de luptă. Locuitorii cetății erau îndemnați să se aprovizioneze pentru şase săptămâni[58].

Cucerirea Sibiului şi a Mediaşului de către generalul Bem, îl determina pe generalul Şurter să anunțe retragerea trupelor împărăteşti din cetatea Braşovului în pasul Branului. Aflând noile veşti, locuitorii decideau negocierea unei păci onorabile[59]. Ştirile bune sosite de la Sibiu făceau ca trupele, alături de prefectura română şi o parte a gărzii, să revină la Braşov în 27 ianuarie 1849[60].

La cererea insistentă a saşilor, trupele ruseşti se îndreptau spre Braşov prin pasurile Timiş şi Bran, în 30/18 ianuarie 1849. Acestea urmau să primească cvartir în cetate şi în satele din apropiere[61]. În 3 februarie 1849, trupele ruseşti, în număr de 5.000 de ostaşi, soseau la Braşov sub comanda generalului Engelhardt. Intrarea ruşilor pe pământul austriaco-transilvan era catalogată drept o *raritate*[62]. Buna colaborare între generalii austriac şi rus era salutată de braşoveni[63].

În scurt timp, ruşii îşi demonstrau calitățile combative. În 4 februarie apărau localitățile Prejmer, Hărman şi Sânpetru, situate în apropierea cetății. În semn de recunoştință, junimea săsească făcea serenade generalului rus[64].

Bravii soldați căzuți în 4 februarie aveau parte de o înmormântare neobişnuită în cetatea Braşovului. Cele 7 sicrie au trecut cu paradă de la capela românească din cetate la biserica Sf. Nicolae. Mai mulți preoți au ținut slujba de înmormântare, capelanul rus a ținut o predică în limba rusă, iar protopopul Ioan

---

55 *Ibidem*, nr. 103 din 20 decembrie 1848.
56 *Ibidem*, nr. 104 din 23 decembrie 1848.
57 *Ibidem*, nr. 106 din 30 decembrie 1848.
58 *Gazeta Transilvană*, nr. 2 din 6 ianuarie 1849.
59 *Ibidem*, nr. 3 din 10 ianuarie 1849.
60 *Ibidem*, nr. 4 din 17 ianuarie 1849.
61 *Ibidem*, nr. 5 din 20 ianuarie 1849.
62 *Ibidem*, nr. 6 din 24 ianuarie 1849.
63 *Ibidem*, nr. 8 din 31 ianuarie 1849.
64 *Ibidem*, nr. 6 din 24 ianuarie 1849.

https://biblioteca-digitala.ro

Petric în limba română. Cortegiul funerar a fost însoțit de generalii rus şi austriac, precum şi de locuitori ai cetății[65].

Proclamația generalului Bem, emisă la Mediaş în 20 februarie 1849, prin care promitea locuitorilor Transilvaniei iertare deplină dacă depuneau armele şi recunoşteau guvernul lui Kossuth, ajungea şi la magistratul Braşovului. Barițiu se declara neîncrezător[66].

Ultima ştire despre Braşov din *Gazeta Transilvană* apărea în numărul ei final din 28 februarie 1849. Secuii se apropiau tot mai mult de district din mai multe părți. Cu toate că armata ruso-împărătească era pregătită pentru atac, în 20 martie Braşovul era ocupat de Bem fără luptă. Datorită războiului, timp de nouă luni, *Gazeta Transilvană* îşi înceta activitatea.

La 1 decembrie 1849, când *Gazeta* reapărea, războiul era deja încheiat. Serbarea zilelor de 25 şi 27 decembrie 1849 era anunțată[67] şi apoi detaliată[68] cititorilor jurnalului. Liturghia era oficiată duminică, 25 decembrie 1849, în biserica cea mare românească, cu participarea generalului Şoveln, a mai multor ofițeri împărăteşti, a judelui, a câtorva membri ai magistratului şi notabilități, precum şi a protopopilor Petru Germanu şi Ioan Petric. Pentru a întregi sărbătoarea, o companie de ostaşi ai Regimentului Bianhi au tras salve de tun, iar capela militară a executat marşuri eroice.

Serbarea a fost continuată cu un parastas pentru românii căzuți în războiul civil, săvârşit în 27 decembrie tot în biserica cea mare românească. Şi de această dată participau generalul Şoveln, magistratul şi mai multe notabilități, soldați, preoți şi laici. După predica ținută de Ioan Petric, Andrei Mureşanu a cinstit în stil poetic faptele românilor. Despre cele două colecte, cea a bărbaților şi cea a cucoanelor, organizate cu acest prilej, se promitea detalierea într-un număr viitor.

Această ştire încheia ultimul număr al *Gazetei* în anul 1849. Din păcate, jurnalul nu ne oferă informații despre ocupația militară maghiară de la Braşov.

---

[65] *Ibidem*, nr. 7 din 27 ianuarie 1849.
[66] *Ibidem*, nr. 15 din 24 februarie 1849.
[67] *Ibidem*, nr. 24 din 29 decembrie 1849.
[68] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

Gazeta de Transilvania, anii 1848-1849.

Mircea GHERMAN, *Date şi fapte privind activitatea lui Iacob Mureşianu la „Gazeta Transilvaniei" (1838-1877)*, în „130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania", Braşov, 1969.

Dan PAVALACHE, *Cronica de Braşov*, Editura Haco International, Braşov, 2005.

Marian PETCU (coord.), *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedie cronologică*, Editura Polirom, Iaşi, 2012.

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNFIINȚAREA ŞI ORGANIZAREA VICARIATULUI MARAMUREŞULUI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

MARIUS CÂMPEANU
mariuscampeanu2005@gmail.com
Muzeul Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş – Baia Mare

CONSIDERATIONS REGARDING THE FOUNDATION AND THE ORGANIZATION OF THE CURASY OF MARAMURES IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

ABSTRACT

In the Greek-Catholic Church of Transylvania worked five vicariates foranee (Fagaras Hațeg, Rodna, Silvanus and Maramures.) On August 24 1776, Empress Maria Theresa founded the vicariate for the Romanians in the region of Maramures ("pro districtibus valahicus"). Bishops of Muncaci were sending to Sighet Ruthenian parishes, vicars and only occasionally Romanian priest-vicars because the Greek Catholic parishes from Maramures were under Ruthenian domination.

After incorporation in the Diocese of Gherla, the Bishop John Alexi named Michael Paul as vicar of Maramures in the fall of 1860. The already mentioned time interval the Vicarage have been managed by: Mihail Pavel (1860-1872), Ioan Pop (1872-1879), Mihail Kökényesdy (1879-1887) and Tit Bud (1887-1917).

Keywords: Maramures, Greek-Catholic Church, curacy, foundation, organization.

Separația de Muncaci şi integrarea în episcopia de Gherla

Dominația bisericească ruteană asupra Maramureşului a fost instaurată în anul 1733[1]. În structura administrativă a diecezei de Muncaci, cu sediul la Ungvar, după modelul romano-catolic de organizare erau şapte arhidiaconate, întinse în şase comitate din Ungaria Superioară: Bereg, Maramureş, Szabolcz, Satu Mare, Ugocea şi Zemplen. În cadrul eparhiei, arhidiaconatul Maramureşului deținea un anumit

[1] Prin dispozița imperială dată de Carol al VI-lea în anul 1720, comitatul Maramureşului a fost anexat Ungariei. Această reorganizare administrativă a avut drept consecință trecerea clerului şi a credincioşilor maramureşeni sub „*asistența spirituală*” a episcopilor ruteni de Muncaci.

https://biblioteca-digitala.ro

grad de autonomie administrativă, fiind condus de un vicar foraneu, care, cu mici excepții, era un cleric rutean[2]. Patronajul rutean în Maramureş a cauzat apariția unui fenomen de izolare culturală, întrucât biserica – singura instituție care putea lupta pentru progresul învățământului şi a culturii româneşti – era formată din preoți formați în şcoli maghiare, care reprezentau cu precădere interesele națiunii rutene. În acest sens, relevante sunt cuvintele vicarului Tit Bud, care afirma că "*nu cugeta nimeni dintre ruteni la deşteptarea şi cultivarea poporului român, ci din contră îi trămiteau preoți care n-au ştiut nici vorbi româneşte*"[3].

Reacția românilor față de integrarea într-o structură ecleziastică străină s-a manifestat prin numeroase acțiuni pentru recâştigare a autonomiei episcopale sau organizarea unui vicariat românesc. În anul 1735 este semnalată acțiunea protopopului Ioan Stoica, în cadrul soborului preoțesc convocat la Sighet, de alegere a unui episcop român, care urma să fie trimis în Moldova pentru consacrare arhierească[4]. După alte demersuri, la 24 august 1776 românii au obținut, prin decret imperial, instituirea unui vicariat al Maramureşului[5]. Deşi împărăteasa Maria Tereza a înființat vicariatul pentru români (*pro districtibus valahicus*), episcopii ruteni trimiteau la Sighet parohi şi vicari ruteni şi numai din când în când câte un paroh-vicar de origine română[6]. În anul 1790 reprezentanții clerului românesc din dieceza Muncaciului, întruniți la Derşida (jud. Sălaj), au redactat un memoriu către împăratul Leopold al II-lea, prin care cereau înființarea unei episcopii greco-catolice cu reşedința la Baia Mare, pentru românii din Maramureş, Sătmar, Chioar, Solnoc şi Crasna[7]. Acțiunea a eşuat, deşi petiționarii s-au bucurat de sprijinul episcopului Ignatie Darabant de la Oradea.

Lupta pentru ieşirea de sub jurisdicția Muncaciului s-a intensificat în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Deşi n-au fost înregistrate succese majore,

---

[2] În perioada muncăceană, arhidiaconatul Maramureşului a fost condus de următorii vicari: Simeon Olsavszky (1729-1733), Grigoriu Bulko (1740-1742), Joan Blasovszky (1743-1744), Andrei Bacsinszky (1746-1754), Daniel Havrilovics (1754-1761), Andrea Zsetkey (1761-1772), Mihail Paraszovics (1772-1778), Georgiu Kózseghy (1778-1806), Basiliu Papp (1808-1811), Mihail Tabakovits (1811-1813), Ştefan Andruchovics (1813-1815) şi Petru Anderco (1815-1869); în Tit Bud, *Disertațiune despre episcopii şi vicarii români din Maramureşiu*, Gherla, 1891, pp. 28-36.

[3] T. Bud, *Analele Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureş*, Gherla, 1906, p. 6.

[4] Alexandru Cziple, *Documente privitoare la Episcopia din Maramureş*, în „Analele Academiei Române, seria II, tomul XXXVIII, 1915-1916. Memoriile Secțiunii Istorice", document nr. 114, pp. 372-374.

[5] Potrivit Diplomei dotaționale a împărătesei Maria Tereza, vicariatul „*s-a fundatu şi donat pentru românii din Maramuresiu*"; în T. Bud, *Disertațiune* ..., p. 51.

[6] T. Bud, *Însemnări şi date despre înființarea parohiei greco-catolice române din Sighetul Maramureşului*, Gherla, 1905, p. 7.

[7] Alexandru Filipaşcu, *Istoria Maramureşului*, Bucureşti, 1940, pp. 163-165.

https://biblioteca-digitala.ro

populația românească din Maramureş şi-a direcționat resursele pentru îndeplinirea unor obiective limitate, dar semnificative procesului de emancipare națională şi culturală. Pe fondul politicii de deznaționalizare duse de Muncaci, reprezentanții comitatului Maramureşului, între anii 1816 şi 1835, au solicitat episcopului rutean de nenumărate ori numirea în Sighet a unui preot care să oficieze seviciul divin în limba română. În anul 1835, această doleanță a fost parțial satisfăcută, episcopul Muncaciului admițând oficierea serviciului divin alternativ, în limba ucraineană şi română, cu mențiunea că numai în a treia duminică să se predice în ucraineană[8].

Anul 1853 a adus schimbări majore pe harta administrativ-teritorială bisericească din Transilvania şi Partium, cu efecte pozitive asupra destinului spiritual şi național al românilor maramureşeni. Mai întâi, la 26 noiembrie 1853, prin bula *Ecclesiam Christi*, Papa Pius al IX-lea a ridicat Episcopia Română Unită de Alba Iulia şi Făgăraş la rangul de Mitropolie. Prin această schimbare, noua mitropolie cu sediul la Blaj a ieşit de sub tutela arhiepiscopului primat al Ungariei devenind subordonată direct Sfântului Scaun. În acelaşi an, au mai fost înființate alte două eparhii noi (de Gherla şi de Lugoj), ambele subordonate ca episcopii sufragane Mitropoliei de Alba Iulia şi Făgăraş. Dieceza greco-catolică de Gherla a fost înființată la 26 noiembrie 1853 prin bula pontificală *Ad Apostolicam Sedem*. În componența noii eparhii au intrat 634 de parohii: 540 de parohii, cu 350.000 de credincioşi, desprinse de la eparhia de Făgăraş, şi 94 de parohii, cu 60.000 de credincioşi, desprinse de la dieceza ruteană de Muncaci (din comitatele Maramureş, Satu Mare şi Ugocea)[9]. La conducerea diecezei, prin decretul împărătesc din 17 martie 1854, este numit episcopul Ioan Alexi. Hirotonirea întru episcop a avut loc în acelaşi an, la 28 octombrie, iar instalarea s-a desfăşurat la 7 septembrie 1856 de către mitropolitul Blajului, Alexandru Şterca Şuluțiu.

Alipirea parohiilor *marmațiene* la Gherla şi implicit separarea de Muncaci s-a desfăşurat în anul 1856. Folosindu-se de capcanele diferendului în situația parohiilor cu populație mixtă[10], Muncaciul a reuşit să păstreze în cadrul diecezei parohia Sighetu Marmației, sediul vicariatului Maramureşului. Potrivit reglementărilor, în parohiile mixte formate din români şi ruteni, pe baza unei metodologii precise, urma să se realizeze conscrierea obiectivă a populației după naționalitate, alipirea parohiei urmând să se facă la acea dieceză ai cărei credincioşi erau majoritari. Rezultatele conscrierii pentru Sighet erau evidente, indicând că aici

[8] T. Bud, *Însemnări şi date ...*, p. 9.

[9] Inițial, în cadrul conferinței ministeriale de la Viena din 18 noiembrie 1850, comisia primațială maghiară a hotărât separarea a 104 parohii de la eparhia Muncaciului şi încorporarea acestora în cadrul diecezelor nou înființate; totuşi, prin răspunsul său din 20 decembrie 1851 (nr. 8.728), Muncaciul recunoştea doar 94.

[10] Alături de Sighetul Marmației, în aceeaşi situație se mai aflau parohiile Coştiui, Satu Mare, Livada, Bercu, Rona şi Frumuşaua (filia Petrovei).

https://biblioteca-digitala.ro

erau un număr de 1.027 de români şi 796 de ruteni. Poziția Muncaciului în privința Sighetului a fost arbitrară, consistoriul diecezan rutean, în şedințele din 16 şi 17 decembrie 1851, refuzând cedarea parohiei Sighetului şi aducând o lungă expunere de argumente şubrede[11]. La înclinarea balanței în favoarea părții rutene a contribuit şi vicarul Petru Anderco, parohul Sighetului, care deşi fusese confirmat de Ioan Alexi în calitate de vicar al românilor din Marmația, a manifestat sentimente filorutene împletite cu principiul machiavelic, de atingere a unor scopuri personale[12]. În aceste condiții, soarta *opidului* din centrul Marmației a fost pecetluită pentru mai bine de două decenii, acesta rămânând în continuare sub patronajul diecezei rutene de Muncaci.

Înființarea vicariatului românesc al Maramureşului şi vicarii foranei de Gherla

Idea de recuperare a Sighetului ca parohie şi reşedință vicarială, a fost principalul scop avut în vedere de episcopul Ioan Alexi în cadrul vizitei întreprinse în Maramureş în primăvara anului 1860. Cu ocazia acestei vizite, care s-a desfăşurat din 19 mai până în 13 iunie, arhiereul a putut lua contact nemijlocit cu clerul şi realitățile locale, reluând astfel demersurile în dosarul Sighet. Pentru stabilitatea administrației bisericeşti în zonă, mai întâi a numit doi protopopi dinamici şi cu sentimente româneşti. Astfel, la sfârşitul lunii martie 1858, Vasiliu Caracioni îşi va începe activitatea de protopop al Izei, în urma decesului fostului protopop Grigore Roşca, iar la 1 mai Vasiliu Mihalca îşi începe activitatea de protopop surogat al Vişeului, înlocuindu-l pe liderul mişcării româneşti, Ioan Mihalyi, ajuns la vârsta de 75 de ani.

La 24 octombrie 1860, Mihail Pavel a fost desemnat vicar foraneu, sediul vicariatului fiind fixat în parohia Slatina (azi, Solotvino în Transcarpatia-Ucraina). Acesta a fost primul vicar al Maramureşului, oficiu pe care l-a îndeplinit până în anul 1872, când a fost numit episcop de Gherla[13]. În timpul păstoririi sale,

---

[11] Refuzul cuprindea numeroase argumente, dintre care enunțăm două total false şi eronate: faptul că atât românii cât şi rutenii beneficiază de servicii religioase în ambele limbi în biserica construită de Erariu, predica se ține în limba maghiară, iar cărțile de cult sunt rutene; faptul că în vechime românii ar fi fost doar o treime din numărul credincioşilor greco-catolici, iar vicariatul a fost înființat la Sighet datorită numărului mare de ruteni.

[12] Petru Anderco era român de origine. S-a născut în comitatul Satu Mare, a fost profesor de teologie la seminarul de la Ungvar şi vicar al Maramureşului între 1815 şi 1869. Chiar dacă i s-a transmis că prin separarea de ruteni românii vor pierde biserica şi casa parohială, documentele arată că a rămas fidel Muncaciului, în special pentru a nu-şi pierde beneficile vicariale.

[13] Episcopul Mihail Pavel s-a născut la 6 septembrie 1827, în comuna Recea, lângă Baia Mare „*într-o familie nobilă, dar săracă*”.Tatăl său, Constantin, a fost cântăreț de strană şi învățător. A urmat clasele gimnaziale şi liceale la Baia Mare, Satu Mare şi Caşovia. Studiile

https://biblioteca-digitala.ro

succesele înregistrate atât pe plan administrativ cât cultural sunt impresionante. Mihail Pavel, potrivit afirmaţiilor lui Tit Bud, a fost "*mentorul puternic*" sub care a debutat "*o eră nouă şi fericită*", prin tenacitatea sa izbutind să coaguleze întregul bloc românesc din comitatul Maramureşului. Cea mai importantă realizare din timpul păstoririi sale a fost soluţionarea în anul 1871 a dosarului Sighetului, în urma unei îndelungate activităţi petiţionare la care şi-au adus contribuţia episcopul gherlean Ioan Alexi, întreaga conducere a comitatului Maramureşului, printre care îi menţionăm pe Iosif Man, Gavrilă Mihaly de Apşa, Ioan Iurca şi Vasiliu Mihalca, şi nu în ultimul rând vicarul Pavel[14]. Pentru atingerea acestui scop "*a recurs la locurile cele mai înalte, a călătorit la Gherla, mai de multe ori la Viena, ba şi la Roma, necruţând nici ostenele nici spese*"[15].

Din punct de vedere cultural, vicarului Mihail Pavel îi revine calitatea de membru fondator, în anul 1860, alături de comitele suprem Iosif Man şi de alţi intelectuali români, a *Asociaţiunii pentru cultura poporului român din Maramureş*[16]. Dezideratele înfăptuite ale Asociaţiunii au fost înfiinţarea unei preparandii[17] şi a unui

---

teologice începute la Colegiul *Santa Barbara* din Viena le va finaliza la Seminarul de la Ungvar. Anterior a fost secretar episcopal la Ungvar pentru românii din dieceza Muncaciului, paroh la Apşa de Jos (a fost numit în 1854) şi notar consistorial în dieceza armenopolitană între anii 1856-1860. Este singurul vicar foraneu care nu a îndeplinit şi funcţia de protopop. În anul 1872 este numit episcop de Gherla, iar din 1879 episcop de Oradea-Mare. Se stinge din viaţă în anul 1902, fiind îngropat în biserica din Slatina, ctitoria sa. Despre viaţa şi activitatea lui Mihail Pavel, vezi Ioan Georgescu, *Episcopul Mihail Pavel. Viaţa şi faptele lui (1827-1902). La o sută de ani de la naşterea şi la douăzeci şi cinci de la moartea lui*, Oradea, 1927.

[14] Prin decretul Nunţiaturii de la Viena din 18 aprilie 1871 (nr. 493), românii din Sighet primesc aprobarea de a-şi organiza o parohie proprie în cadrul episcopiei de Gherla. În prima fază, prin intervenţia vicarului Mihai Pavel, serviciile religioase au fost oficiate într-o capelă romano-catolică din centrul Sighetului. În 1890, statul a donat un teren situat central, începându-se edificarea unei noi biserici de piatră. Pe lîngă sprijinul venit din partea Erariului, la edificarea, pictarea şi înzestrarea interioară a bisericii au contribuit toate parohiile vicariatului Maramureşului. Biserica are hramul *Adormirii Maicii Domnului* şi a fost sfinţită la 20 martie 1892 de delegatul episcopal Alexandru Erdöss, împreună cu vicarul Tit Bud şi un număr de 19 preoţi.

[15] T. Bud, *Disertaţiune ...*, pp. 38-39.

[16] Deşi statutele Asociaţiunii n-au fost aprobate de guvern decât în anul 1868, ea şi-a început activitatea culturală şi politică încă din anul 1860. Activitatea Astrei între anii 1860 şi 1905 este reflectată de T. Bud în *Analele Asociaţiunii pentru cultura poporului român din Maramureş*, editată la Gherla în anul 1906.

[17] Preparandia din Sighet a fost înfiinţată în anul 1862, avându-l la conducere pe profesorul Ioan Buşiţia, absolvent al Institutului pedagogic de la Viena şi fost dascăl la gimnaziul din Târgu Lăpuş. În aproximativ zece ani de activitate, Preparandia *a produs* peste 120 de învăţători pentru şcolile confesionale din vicariat. În anul 1870 va *fuziona* cu preparandia de stat cu limba de predare maghiară.

https://biblioteca-digitala.ro

convict pentru susținerea tinerilor care doreau să fie dascăli, dar nu dispuneau de venituri corespunzătoare.

La administrarea vicariatului i-a succedat Ioan Pop, parohul din Vad şi protopopul districtului Mara, care a îndeplinit oficiul de vicar între anii 1872 şi 1879[18]. Al treilea vicar a fost Mihail Kökényesdy, parohul Bârsanei şi protopopul districtului Cosău, care a deținut această calitate între decembrie 1879 şi septembrie 1887[19]. Înainte de a fi investit vicar, a deținut funcțiile de notar al Consistoriului subaltern vicarial marmațian, catehet şi profesor de limba română la Gimnaziul catolic din Sighet, vicepreşedinte al Asociațiunii şi preşedinte al *Reuniunii învățătorilor greco-catolici români din Maramureş*[20].

După moartea lui Mihail Kökényesdy, oficiul de vicar a rămas vacant până la 15 noiembrie 1887, atunci când a fost ocupat de către Tit Bud, care la acea vreme era paroh în Sat-Şugatag. În paralel, mai deținea funcțiile de asesor consistorial şi protopop al districtului Mara (din anul 1882). În anul 1899, după numirea parohului Sighetului, Ioan Ivaşco, în calitatea de canonic de Gherla, Tit Bud transferă sediul vicariatului de la Sat-Şugatag la Sighet, îndeplinind în paralel şi funcția de paroh.

Tit Bud a fost unul dintre cei mai mari oameni de cultură ai Maramureşului din toate timpurile[21], sfera preocupărilor sale fiind vastă. În perioada în care şi-a exercitat atribuțiile vicariale, a mai deținut funcțiile de vicepreşedinte al *Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureş*, respectiv de preşedinte al *Reuniunii învățătorilor români greco-catolici din Maramureş*. Informațiile adunate atât despre organizarea ecleziastică a românilor din Maramureş, cât şi despre cler, parohii şi protopopiate, au fost obiectul unor lucrări

[18] Vicarul Ioan Pop s-a născut la Sig, în Țara Silvaniei (astăzi, jud. Sălaj). A absolvit cursurile teologice la Viena. Anterior a fost paroh în Tăuții de Jos, în paralel îndeplinind şi oficiul de protopop al districtului Baia Sprie. Din anul 1866 a fost desemnat paroh în Vad. A murit la 10 decembrie 1879, la vârsta de 46 de ani.

[19] Mihail Kökényesdy a absolvit teologia la Ungvár. Anterior numirii în oficiul vicarial, a fost *coadjutor* (preot cooperator) la Săpânța şi paroh la Biserica Albă. A murit la 1 septembrie 1887.

[20] În dieceza Gherlei au funcționat cinci reuniuni învățătoreşti: *Reuniunea învățătorilor români sălăjeni*, *Reuniunea "Mariană" de la Rodna*, *Reuniunea învățătorilor din jurul Gherlei*, *Reuniunea învățătorilor greco-catolici din Satu Mare şi Ugocea* şi *Reuniunea învățătorilor greco-catolici din Maramureş* (înființată la Sighet în anul 1883).

[21] S-a născut la 24 decembrie 1846 în familia preotului Ioan Bud din Sat-Şugatag. A urmat clasele primare la şcoala confesională din satul natal, iar cele secundare la Sighet şi Beiuş. Între anii 1866 şi 1869 urmează studiile teologice la Gherla, după care între 1870-1873 este investit preot-cooperator şi dascăl la Ieud. După 1873 îndeplineşte funcția de notar consistorial la Gherla, ocupând acest post în cadrul administrației diecezane la cererea episcopului Mihail Pavel. După plecarea episcopului la Oradea, Tit Bud se întoarce în satul natal, unde funcționează ca preot-paroh între anii 1880-1899.

https://biblioteca-digitala.ro

inedite cu caracter monografic, dintre care amintim: *Disertațiune despre episcopii şi vicarii români din Maramuresiu* (Gherla, 1891), *Date istorice despre protopopiatele, parochiile şi mânăstirile române din Maramureş din timpurile vechi până în anul 1911* (Gherla, 1911) şi *Însemnări şi date despre înființarea parochiei greco-catolice române din Sighetul Maramureşului* (Gherla, 1905). Tit Bud a decedat la 19 august 1917, în momentul în care reprezentanții armatei şi administrației maghiare au coborât clopotul mare din turnul bisericii din Sighet, confiscat în vederea transformării în tunuri, iar acesta fiind aruncat pe caldarâm s-a sfărâmat[22].

Organizarea vicariatului Maramureşului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Din punctul de vedere al administrației bisericeşti, până la încorporarea în eparhia de Gherla cele 50 de comune greco-catolice româneşti din Maramureş au fost împărțite în trei protopopiate, cunoscute în epocă şi cu denumirea de *ieraşe*. Acestea erau: *ieraşul de sus* sau protopopiatul Vişeului, *ieraşul* Cosăului şi *ieraşul de jos* sau protopopiatul Sighetului. Din acestea, ulterior au fost înființate alte trei, după cum urmează: protopopiatul Izei, format între 1775-1778, protopopiatul Ieudului, constituit în 1862, şi protopopiatul Marei, în 1867.

Structura vicariatului Maramureşului, organizarea districtelor protopopeşti, numărul parohiilor şi a filiilor, componența consistoriului subaltern al vicariatului, dar şi alte informații cu caracter bisericesc, şcolar şi statistic în perioada adusă în prim-plan sunt conținute în şematismele diecezane de Gherla[23]. În anul 1867 *Archidiaconatul Maramureşului* a avut în componența sa 47 de parohii şi 25 de filii, cu un număr de 57.670 credincioşi, fiind alcătuit din şase districte protopopeşti: Iza, cu 7 parohii şi o filie, Ieud, cu 7 parohii, Cosău, cu 8 parohii şi 2 filii, Mara, cu 7 parohii şi 2 filii, Sighet, cu 10 parohii şi 4 filii, respectiv Vişeu, cu

---

[22] Mihai Marina, *„Maramureşeni”: portrete şi medalioane*, Editura Dragoş Vodă, Cluj-Napoca, 1998, p. 185.

[23] Pentru prezentarea structurii administrativ-teritoriale a vicariatului în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost consultate următoarele şematisme editate la Gherla: *Siematismul veneratului cleru a nou-infiintiatei diecese greco-catolice a Gherlei pre anului de la Christosu MDCCCLXVII*, Gherla, 1867 (pp. 203-221); *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Diocesis Szamosujváriensis pro anno a Christo nato 1877*, Gherla, 1877 (pp. 179-197); *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Diocesis Szamosujváriensis pro anno a Christo nato 1882*, Gherla, 1882; *Schematismus cleri Diocesis Szamosujváriensis graeci ritus catholicorum pro anno a Cristo nato 1898*, Gherla, 1898 (pp. 206-224); *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Diocesis Szamosujváriensis pro anno a Christo nato 1900*, Szamosujvárini, 1900 (pp. 232-253).

https://biblioteca-digitala.ro

8 parohii şi 16 filii. Potrivit şematismului din 1877, vicariatul *Maramarosiensis* a avut un număr de 60.485 credincioşi, protopopiatele menţionate având în componenţă acelaşi număr de parohii şi filii, cu excepţia protopopiatului Sighetului în care este menţionat şi Sighetu Marmaţiei, parohie înfiinţată în anul 1871, pe baza unui decret imperial.

În ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, din punct de vedere al structurii vicariatului, dar şi a numărului de parohii şi filii, situaţia prezentată de şematismele Gherlei din anii 1882, 1894, 1898 şi 1900 este asemănătoare. În ceea ce priveşte numărul de credincioşi din vicariat, în acest interval de timp se poate observa un considerabil progres demografic. Astfel, în anul 1882 erau 61.232 de suflete, în 1894 erau 70.115 de suflete, în 1898 erau de 73.194 suflete, iar în 1900 erau 76.150 de suflete.

Protopopiatul Vişeului sau al *ieraşului de sus* este foarte vechi, din acesta fiind înfiinţate, după reorganizarea administrativă din 1862, protopopiatele Iza şi Ieud. Primele date despre protopopiatul Vişeului sunt din anul 1781, când aflăm că era format din următoarele parohii: Petrova, Leordina, Vişeul de Sus, Vişeul de Mijloc, Vişeul de Jos, Moisei, Borşa, Săcel, Săliştea de Sus, Dragomireşti, Cuhea (Bogdan Vodă), Bocicoel, Ieud, Şieu, Rozavlea, Botiza, Poieni, Glod, Slătioara, Strâmtura şi câteva comune rutene de pe râul Ruscova. După anul 1862, au rămas în componenţă doar 9 parohii cu filiile lor: Borşa (parohia de sus), Borşa (parohia de jos), Moisei, Mănăstirea Moiseiului, Vişeul de Sus, Vişeul de Mijloc, Vişeul de Jos, Leordina şi Petrova. În a doua jumătate a veacului al XIX-lea, menţionăm următorii protopopi: Ioan Mihalyi (1816-1861), preot în Ieud, Vasiliu Mihalca (1862-1878), preot în Vişeul de Sus, Alexiu Anderco (1878-1885), preot în Borşa, *beneficiul superior*, Paul Oros (1885-1895), preot în Vişeul de Jos, şi Paul Pop (1895-1903), preot în Vişeul de Sus.

În **Borşa** erau două parohii: de jos (cu filia Baia Borşa) şi de sus. Biserica din *beneficiul inferior* este de lemn, fiind construită în 1800, iar cea din *beneficiul superior* a fost construită în 1895 de parohul-protopop Alexiu Anderco. În parohia de jos, între anii 1840 şi 1891 a fost preot Mihail Salca, iar între 1891 şi 1914 a fost preot Elia Mosolyg. În parohia de sus, între 1849 şi 1884 a fost preot Alexiu Anderco, iar între 1885 şi 1909 a fost preot Vasile Dan.

Parohia **Moisei** avea trei filii: Regiasa, Izvorul Negru şi Izvorul lui Dragoş. Preoţi în Moisei au fost Andrei Coman (1844-1878) şi Vasiliu Dragoş (1879-1902). Biserica a fost construită în anul 1840. În hotarul comunei se află Mănăstirea Moiseiului, construită în anul 1600 şi ctitorită la 1672 de mitropolitul Transilvaniei

https://biblioteca-digitala.ro

Sava Brancovici[24]. Mai întâi a fost administrată de preotul Alexandru Gyenge, iar din 1874 de Petru Mihalyi, care construieşte şi o nouă biserică de piatră, sfinţită la 15 august 1911.

Parohia **Vişeul de Jos** este una veche. De-a lungul timpului aici au fost trei biserici: prima biserică de lemn a fost dăruită credincioşilor din Bocicoel, a doua, tot de lemn, construită în 1699, a fost dăruită parohiei din Botiza, iar a treia a fost începută în 1877 şi terminată în 1895[25]. Preoţii care au slujit în această parohie au fost: Ştefan Simion între anii 1840 şi 1877, Paul Oros între 1877 şi 1895, Grigore Balint, ca preot interimar, şi Ioan Coman, începând cu anul 1896.

De o vechime considerabilă este şi parohia **Vişeul de Mijloc**, despre care în conscripţia regnicolară a veniturilor preoţeşti din 1774 se menţionează că a fost fondată în 1569[26]. Biserica a fost construită în 1827, paroh fiind Şimon Ştefan de Visó. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, parohia a avut următorii preoţi-parohi: Vasiliu Csobali (1856-1874), Andrei Kovats (1875-1889) şi Iuliu Dragoş (1892-1909).

Parohia **Vişeul de Sus** avea în componenţa sa mai multe filii: Arşiţa, Valea Peştilor, Valea Balmoşului, Valea Scradei, Reghiasa şi Valea Şchiopului. Biserica este de piatră, fiind ridicată pe parcursul a patru decenii: piatra de temelie a fost aşezată înainte de 1836, edificarea şi sfinţirea fără turn s-a realizat în 1842, iar turnul s-a ridicat după 1880[27]. Aici au slujit preoţii Vasile Mihalca (1854-1880) şi Paul Pop (1880-1903).

Parohia **Petrova**, între anii 1844 şi 1860 a fost păstorită de preotul Ambrosiu Stas, iar între anii 1860 şi 1874 de preotul Ioan Csobaly, unul din reprezentanţii clerului maramureşean care a înaintat petiţii împăratului Francisc Iosif pentru separarea parohiei Sighetului de dieceza ruteană de Muncaci[28]. Între 1874-1911 a păstorit preotul Ioan Călin. Parohia a avut o biserică de lemn care a ars în 1856. În locul acesteia a fost ridicată o altă biserică, de piatră, sfinţită în anul 1878.

În **Leordina**, între anii 1862 şi 1878 a slujit Paul Oros, între anii 1878-1887 a fost preot Demetriu Anoca, între anii 1888-1897 a fost preot Ioan Marchiş şi între anii 1897-1909 a fost preot George Timiş. Piatra de temelie a bisericii a fost pusă la 31 mai 1864 de către vicarul Mihail Pavel, pentru ca sfinţirea să fie realizată de către preotul Demetriu Anoca.

---

[24] T. Bud, *Date istorice despre protopopiatele, parochiile şi mânăstirile române din Maramureş din timpurile vechi până în anul 1911*, Gherla, 1911, p. 89.
[25] *Ibidem*, p. 78.
[26] *Ibidem*, p. 79.
[27] *Ibidem*, p. 78.
[28] Alexandru Koman, *Documente istorice maramureşene*, Vişeul de Jos, 1937, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

Protopopiatul Cosăului este amintit în documente începând cu anul 1698. În prima etapă, districtul protopopesc era format din parohiile aflate pe râurile Mara şi Cosău: Bârsana, Văleni, Onceşti, Budeşti, Sârbi, Călineşti, Fereşti, Corneşti, Năneşti, Valea Porcului, Vad, Berbeşti, Giuleşti, Sat-Şugatag, Hărniceşti, Hoteni, Deseşti, Breb şi Crăceşti (Mara). După rearondarea administrativă din 1867, în componenţa protopopiatului au rămas opt parohii şi două filii: Ocna Şugatag cu filia Hoteni, Budeşti, Sârbi, Călineşti, Fereşti cu filia Corneşti, Bârsana, Văleni şi Onceşti. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea sunt menţionaţi următorii protopopi: Filip Opriş (1835-1865), preot în Călineşti, Ştefan Opriş (1865-1867), preot în Ocna Şugatag, Mihail Kökenyesdy (1867-1887), preot în Bârsana, şi Vasiliu Gyenge (1887-1901), preot în Călineşti.

Parohia **Ocna Şugatag** a fost înfiinţată în anul 1871, fiind administrată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de următorii slujitori bisericeşti: Ştefan Opriş între 1861-1866, Demetriu Anoca între 1869-1878, Ioan Doroş între 1878 şi 1886, Vasile Pavel între 1886 şi 1895, şi Gavril Timiş între 1895 şi 1903. Atât biserica, cât şi şcoala, ambele din piatră, construite de către Erariu, erau folosite în comun cu cei de confesiune romano-catolică. În filia **Hoteni** era o biserică de lemn, primită în dar din partea credincioşilor din Slatina.

Parohia **Budeşti** are o vechime considerabilă. Au fost construite două biserici de lemn, în 1643 şi 1760, ambele avându-l drept patron spiritual pe *Sfântul Nicolae*. În această parohie au slujit preoţii Ioan Chindriş (1847-1877), Ioachim Făt, preot interimar, Ştefan Pop (1878-1896) şi Victor Gyenge din 1896.

O altă parohie cu două biserici de lemn, construite în anii 1532 şi 1665, este **Sârbi**. Aici au păstorit Laurenţiu Mihalyi, între anii 1840 şi 1861, Iosif Fucec, între anii 1861 şi 1878, şi Emil Fucec, între anii 1879 şi 1914.

Tot două biserici de lemn erau şi în **Călineşti**, prima datată în 1748, iar cealaltă începută la 1800. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea au păstorit Filip Opriş (1830-1865), Mihail Iurca (1865-1875), Timoteu Mihalca (1867-1879) şi Vasile Gyenge (1880-1901).

Parohia **Fereşti**, cu filia **Corneşti**, a fost administrată de Mihail Marchiş (1848-1862), Alexandru Man (1862-1894) şi Iosif Fucec din 1894. La Fereşti există o biserică de lemn din 1700, iar cea din Corneşti a fost construită în primele decenii ale secolului al XVII-lea.

Parohia **Bârsana** avea două biserici, una veche, de lemn, strămutată în sat la 1806 şi alta din piatră, edificată în 1881 de către parohul-vicar Mihail Kökenyesdy. Preoţii care au slujit aici au fost Demetriu Bud (1856-1866), Mihail Kökenyesdy (1866-1887), Ioan Doboşi (1887-1889), iar din 1889 Andrei Kovats.

https://biblioteca-digitala.ro

În **Văleni** era o biserică de lemn din 1787, care potrivit tradiției s-ar fi strămutat din Cuhea, unde anterior ar fi fost biserică mănăstirească[29]. Preoții care au slujit în această parohie au fost Vasiliu Onița (1830-1889), Teodor Mărginean (1889-1896) şi Antoniu Şerbac din 1896.

Parohia **Onceşti** are o vechime considerabilă. Aici au fost două biserici de lemn, ambele fiind distruse de incendii, cea existentă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea fiind adusă din Criciova[30]. Au slujit în această parohie George Barna (1850-1852), Samuil Dredianu (1853-1873), Alexandru Paşca (1873-1876) şi Ştefan Anderco din anul 1876.

Un alt protopopiat vechi în cadrul vicariatului Maramureşului este cel al **Sighetului** sau al *ieraşului de jos*. Referindu-se la acesta, vicarul Tit Bud menționa: „*District vechiu protopopesc. Din acest district s-au ținut şi unele parochii ruthene şi din cînd în când avea şi câte un protopop ruthean, iar în anumite timpuri oficiul protopopesc îl duceau vicarii din Sighet*”[31]. Parohiile româneşti care intrau în componența protopopiatului erau: Biserica Albă, Iapa, Rona de Jos, Sarasău, Slatina, cu filia Ocna Slatina, Săpânța, Sighet, Apşa de Mijloc (cu două beneficii) şi Apşa de Jos (cu două beneficii). În a doua jumătate a secolului al XIX-lea districtul a fost condus între anii 1840-1868 de Alexandru Lazăr de Purcăreț (Chioar), preot în Apşa de Mijloc, iar între anii 1868-1902 de Vasiliu Lazăr, preot în Apşa de Mijloc.

Parohia **Biserica Albă** este veche, fiind înființată în 1492 şi administrată până în 1689 de călugării bazilitani de la mănăstirea ce a funcționat pe teritoriul comunei. Până în 1820 credincioşii au avut o biserică mică de lemn, în locul acesteia fiind construită în 1898 o biserică frumoasă de piatră[32]. Parohia a fost păstorită de Mihail Kökenyesdy (1847-1866), Vasiliu Joody (1867-1881), Vasiliu Pop (1881-1888), iar din 1889 de Augustin Darabant.

În parohia **Iapa**, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au slujit Ioan Zoicaş, din 1856, Georgiu Rednic, până în 1887, Antoniu Huban, interimar între anii 1888 şi 1895, şi Iuliu Rednic, din 1896. Biserica de piatră a fost edificată de către preotul Georgiu Rednic, sfințirea acesteia desfăşurându-se în 1896. Fiul ctitorului, Iuliu Rednic, va împodobi lăcaşul de cult un un iconostas realizat la Blaj de profesorul Flaviu Domşa[33].

---

[29] T. Bud, *Date istorice* …, p. 77.
[30] *Ibidem*, p. 51. În anul 1974 biserica a fost strămutată în Muzeul Satului Maramureşean din Sighetul Marmației.
[31] *Ibidem*, p. 14.
[32] *Ibidem*, p. 26.
[33] *Ibidem*, p. 46.

https://biblioteca-digitala.ro

În documente, ca parohie, **Rona de Jos** este amintită începând cu anul 1780. Avea o biserică de lemn din 1783[34]. Preoți au fost Vasiliu Caracioni (1847-1856), Antoniu Breban (1856-1870) şi Aurel Lupan (1879-1902).

Parohia **Sarasău** este veche, fapt întărit şi de biserica de piatră, care a fost construită înainte de 1700. Preoții care au slujit în perioada adusă în prim-plan sunt: Vasiliu Şerbac (1852-1860), Petru Mirişan (1860-1864), Paul Pop (1869-1881) şi Ioan Fane (1881-1900).

Despre parohia **Săpânța**, Tit Bud scria că a fost înființată în veacul al XIV-lea[35]. În această parohie au slujit Ioan Huban, între 1856 şi 1897, şi Simeon Balea după anul 1898. Prima biserică, de lemn, a fost mistuită într-un incendiu. Biserica de zid a fost edificată în 1886, în timpul lui Ioan Huban, pentru ca pictura şi iconostasul să fie realizate în perioada în care a păstorit Simion Balea.

Parohiei **Sighetului**, Tit Bud i-a consacrat lucrarea monografică *Însemnări şi date despre înființarea parohiei greco-catolice române din Sighetul Maramureşului* (Gherla, 1905). Referindu-se la datarea acesteia, autorul menționează că nu există informații precise. Parohia greco-catolică românească din Sighet a fost înființată prin decretul Nunțiaturii de la Viena (nr. 493) din 18 aprilie 1871. A fost împlinirea unui deziderat la care şi-au adus contribuția episcopul Ioan Alexi, zelosul vicar Mihail Pavel, clerul maramureşean şi întreaga intelectualitate din comitat. Întrucât după separarea de Muncaci atât biserica cât şi casa parohială au rămas în administrarea părții rutene, în primele două decenii serviciile religioase au fost oficiate într-o capelă romano-catolică aflată în centrul Sighetului. În anul 1890, statul a donat un teren situat central, începându-se edificarea unei biserici de piatră. Pe lîngă sprijinul venit din partea Erariului, la edificarea, pictarea şi înzestrarea interioară a bisericii au contribuit toate parohiile vicariatului Maramureşului. Biserica are hramul *Adormirii Maicii Domnului*, fiind sfințită la 20 martie 1892 de delegatul episcopal Alexandru Erdöss, împreună cu vicarul Tit Bud şi un sobor format din 19 preoți. Preoții care au păstorit în parohia Sighet au fost: Ioan Pop (1871-1876) – în paralel a fost şi profesor de religie la gimnaziul din oraş –, Alexiu Berinde (1876-1877), Ioan Ivaşco (1878-1897), Gregoriu Belea (1897-1899) şi Tit Bud începând cu 1899.

În **Apşa de Jos** existau două parohii: una în partea de sus şi cealaltă în partea de jos. Fiecare parohie îşi avea propria biserică, una din 1561, cealaltă din 1776[36]. În partea de sus au slujit Mihail Marina, între anii 1856-1894, Ioan Ivaşco, între 1894-1897, şi Vasile Ivaşco din 1898. În partea de jos au funcționat ca preoți Georgiu Huban (1867-1891), iar de la 1893 Emil Huban.

---

[34] *Ibidem*, p. 47.
[35] *Ibidem*, p. 60.
[36] *Ibidem*, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

Parohia **Apşa de Mijloc** avea două *beneficii*. În parohia de jos, pe baza şematismelor de Gherla, reiese că începând cu anul 1867 şi până la sfârşitul secolului al XIX-lea a slujit preotul Vasile Lazăr. În partea de sus au slujit Alexandru Lazăr de Purcăreț (1847-1868), Ioan Ivaşco (1869-1878) şi Vasiliu Ciora după anul 1878.

Slatina avea ca filie **Ocna Slatina**. Această parohie veche a avut de-a lungul timpului trei biserici. Prima, de lemn, a ars în 1784. A doua, tot de lemn, a fost construită în 1794, fiind donată credincioşilor din filia Hoteni[37]. Pentru cea de-a treia, redăm din cele scrise de Tit Bud: „*În anul 1895 cu cheltuielele Episcopului de pia memorie Michail Pavel şi cu ajutorul poporului s-a zidit o biserică pompoasă, în care înaintea altarului zac osămintele neuitatului episcop repausat în 1 iuniu 1902*"[38]. În această parohie, în a doua jumătate a secolului au slujit următorii preoți: Mihail Pavel (1860-1873), Alexiu Berinde (1875-1881), Vasiliu Pavel (1881-1886) şi Ioan Doroş după 1886.

În arhiva episcopiei de la Ungvar, **protopopiatul Izei** este menționat încă din 1747, arătându-se de asemenea şi faptul că până în 1778 districtul a fost administrat de protopopii *ieraşului de sus*. După rearondările din 1862 şi 1867, protopopiatul Izei va avea în componență şapte parohii şi o filie: Botiza, Glod, cu filia Slătioara, Năneşti, Şieu, Rozavlea, Poieni şi Strâmtura. La conducerea protopopiatului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au aflat Gregoriu Roşca (1821-1858), preot în Rozavlea, Vasiliu Caracioni (1858-1880), preot în Strâmtura, Vasiliu Gyenge (1880-1882), preot în Glod, Mihail Iurca (1882-1888), preot în Rozavlea, Alexandru Gyenge (1888-1890, interimar), protopop al Ieudului, şi Antoniu Kovats (1890-1900), preot în Strâmtura.

Parohia **Botiza** este menționată în conscripția din 1774. A avut o biserică mică de lemn, înlocuită de o altă biserică de lemn, dăruită de comunitatea din Vişeul de Jos. În această parohie au slujit: Cornel Bud (1866-1877), George Marchiş (1880-1888), Ioan Coman (1888-1896) şi George Petrovan (1896-1902).

Glodul avea ca filie **Slătioara**. Biserica de lemn din *matre* datează din 1812, iar cea din filie era foarte veche[39]. În această parohie au activat următorii preoți: George Buday (1856-1860), Vasiliu Gyenge (1866-1880), Aureliu Zoicaş (1881-1899) şi George Bârlea după 1899.

---

[37] *Ibidem*, p. 64.
[38] *Ibidem*.
[39] *Ibidem*, p. 45. Biserica de zid din Slătioara a fost construită în 1905 de către preotul Ştefan Pop.

https://biblioteca-digitala.ro

Parohia **Năneşti** avea o biserică de la 1600[40]. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea au slujit preoţii Mihail Demeter (1847-1865) şi George Man (1865-1903).

Parohia **Şieu** este veche. Biserica de lemn datează din anul 1760. Slujitorii acestei parohii au fost: Vasiliu Şurani, între 1856 şi 1857, Petru Ilniczky, între 1857 şi 1893, şi Ştefan Ilniczky începând cu anul 1893.

În parohia **Rozavlea** a existat o biserică distrusă de tătari în timpul ultimei invazii din 1717, cea folosită în cult în secolul al XIX-lea fiind construită între anii 1717-1720. Aici au slujit parohul-protopop Gregoriu Roşca (1821-1858), Ştefan Opriş (1860-1872), Ambrosiu Sztas (1873-1872), Timoteu Mihalca (1873-1875), Mihail Iurca (1876-1889) şi Ioan Ivaşco din anul 1889.

Biserica din **Poieni** a fost construită în 1632, fiind una dintre puţinele lăcaşuri de cult din Maramureşul istoric care nu a fost distrusă în timpul invaziei tătare de la 1717. La Poieni, între anii 1847-1867 a slujit Ioan Muntean, între 1867-1888 a fost preot Vasiliu Tătar, între 1886 şi 1892 este menţionat Mihail Rednic, pentru ca după 1892 să slujească preotul Ioan Vlad.

În **Strâmtura** era o biserică de lemn strămutată de la mănăstirea Rozavlea în anul 1661, ulterior lărgită şi reparată în 1771. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea au slujit următorii preoţi: Vasiliu Caracioni (1853-1880), Vasiliu Chiş (1880-1893) şi Antoniu Kovats (1894-1900).

În urma ordinaţiunii din 25 ianuarie 1862 emise de episcopul Ioan Alexi a fost înfiinţat **protopopiatul Ieudului**, prin desprinderea a şapte parohii din componenţa protopopiatului Vişeului. În componenţa noului district protopopesc au intrat următoarele parohii: Bocicoel, Cuhea (Bogdan Vodă), Dragomireşti, Ieud, Săcel şi Săliştea de Sus (cu două beneficii). Primul protopop al Ieudului a fost Laurenţiu Mihalyi (1862-1881), preot în Sârbi şi ulterior în Ieud. În anul 1872 preotul din Dragomireşti, Alexandru Gyenge, a fost numit protopop surogat, alături de Laurenţiu Mihalyi, iar după moartea acestuia în 1881 şi până în 1903 a îndeplinit oficiul de protopop al Ieudului.

În **Bocicoel**, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au slujit preoţii: George Barna (1855-1858), Mihail Iurca (1858-1865), Vasiliu Dan (1865-1885) şi Grigore Balint (1885-1910). Biserica de piatră este din 1890, pentru construcţie preotul Grigore Balint utilizând fondurile primite din răscumpărarea de la stat a veniturilor regale în urma unei legi din 1888.

Biserica de lemn din **Cuhea** a fost ridicată după invazia tătarilor din 1717. Preoţii care au slujit aici au fost: Filip Mihalca (1820-1876), Vasile Mihalca (1876-

[40] *Ibidem*, p. 50. Biserica a fost demolată în anul 1936, fiind înlocuită de o altă biserică de lemn.

https://biblioteca-digitala.ro

1890), Mihai Rednic (1892-1899) şi Petru Salca (1900-1906). După moartea preotului Vasile Mihalca, între 1890 şi 1892 parohia a fost administrată de protopopul Alexandru Gyenge, iar între anii 1899 şi 1900, după decesul preotului Mihai Rednic, a fost administrată de către Grigore Balint, preotul din Bocicoel.

Parohia **Dragomireşti** este veche. Biserica de lemn a fost construită în 1722, după invazia tătarilor[41]. În această parohie au slujit Vasile Mihalca (1847-1854), Ioan Opriş (1854-1870). Vasile Dan (1870-1871) şi Alexandru Gyenge (1871-1903).

Anterior perioadei la care facem referire, în **Ieud** au fost două parohii. În compensație cu desființarea celei de-a doua parohii, după 1871, preoții au obținut dreptul de a ține capelani. În ultima jumătate a secolului al XIX-lea au slujit următorii preoți: Ioan Mihalyi (1816-1861), Laurențiu Mihalyi (1862-1881), Alexandru Gyenge (1881-1883), Ambrosiu Berinde (1883-1892), Georgiu Bota (1892-1900) şi Aurel Zoicaş după 1900. Între 1861 şi 1911 au funcționat 11 capelani, cei care au îndeplinit această calitate până la 1900 fiind următorii: Vasiliu Dan, Ioan Lengyel, Tit Bud, Ioan Coman, Ioachim Făt, Georgiu Bârlea şi Aureliu Zoicaş. Se păstrează două biserici de lemn – cea *din deal*, pe care Tit Bud, pe baza unei inscripții dăltuite pe o grindă, o datează la 1364[42] şi cea *din şes*, construită după 1717.

Biserica de lemn din **Săcel** a fost construită în 1728. Anterior, în această comună a funcționat o mănăstire a cărei biserică a fost dusă în Sighet între anii 1746 şi 1754[43]. Între anii 1845 şi 1900 a slujit preotul Ioan Gyenge.

Săliştea de Sus avea două parohii. În acestea erau două biserici, una din 1680 şi cealaltă din 1722. În beneficiul superior au slujit preoții Demetriu Anoca (1852-1869) şi Mihail Pop (1869-1901). În beneficiul inferior au fost Ioan Tomoioagă (1839-1879) şi Ioan Coman (1878-1902).

Protopopiatul Mara a fost înființat în anul 1867. Avea în componență şapte parohii şi două filii: Berbeşti, Breb, Deseşti, Sat-Şugatag cu filia Hărniceşti, Vad cu filia Valea Porcului, Crăceşti şi Giuleşti. În a doua jumătate a secolului al

---

[41] În anul 1936 biserica a fost strămutată în Muzeul Național al Satului *Dimitrie Gusti* din Bucureşti. Actuala biserică a fost edificată de preotul Emil Bran între anii 1905-1909. Iconostasul bisericii a fost realizat de Flaviu C. Domide de la Blaj în 1913.

[42] Biserica *din deal* a fost construită de către familia nobilă locală Balea. Datarea lui Tit Bud este pusă sub semnul întrebării atât de istoricul medievist Radu Popa, cât şi de academicianul clujean Marius Porumb. În anul 1997, prin metoda dendrocronologică utilizată de cercetătorul islandez Olafur Eggertsson biserica a fost datată în al doilea deceniu al secolului al XVII-lea.

[43] T. Bud, *op.cit.*, p. 58.

https://biblioteca-digitala.ro

XIX-lea au fost protopopi: Ioan Pop (1867-1880), preot în Vad, Petru Opriş (1880-1882), preot în Berbeşti, şi Tit Bud (1882-1903), preot în Sat-Şugatag.

În **Berbeşti** au existat două biserici de lemn. Cea mai veche a fost dăruită credincioşilor din Vad, iar cealaltă a fost ridicată în 1758[44]. Biserica de piatră a fost ridicată în anul 1882. Preoți au fost Petru Opriş, între anii 1865-1882, şi Petru Bârlea după 1882.

Biserica de lemn din **Breb** a fost construită înainte de 1531, aceasta suferind modificări în anii 1643 şi 1715[45]. Grigoriu Ivaşco a păstorit între anii 1847 şi 1896, iar Ioan Pop între anii 1896 şi 1901.

Biserica de lemn din **Deseşti** a fost construită în anul 1770[46]. Între anii 1854 şi 1965 a fost preot Ioan Crişan, iar între anii 1865 şi 1905 a fost preot Antoniu Şerbac.

Parohia **Sat-Şugatag** are o vechime considerabilă, potrivit conscripției din 1774 fiind constituită la 1439[47]. În anul 1778 parohia a intrat sub patronajul Înaltului Erariu. Sub păstorirea lui Tit Bud, comunitatea din Sat-Şugatag s-a răscumpărat de la Erariu (Ministerul de Finanțe), plătindu-i acestuia suma de 14.000 florini. Biserica din *matre* a fost construită în 1642, iar cea din filia **Hărniceşti** este de la 1770. În această parohie au slujit Ioan Bud, între 1837 şi 1856, Petru Salca, interimar între 1856 şi 1857, Ioan Dobosi, între 1857 şi 1880, Tit Bud, între 1880 şi 1899, şi Grigore Belea, între 1899 şi 1903.

În **Vad**, cu filia **Valea Porcului**, între anii 1866 şi 1878 a fost preot Ioan Pop, iar între anii 1880 şi 1909 Vasile Ioody. Acesta din urmă, în anul 1884 a sfințit noua biserică de piatră, care a înlocuit-o pe cea veche de lemn.

În **Crăceşti** (azi Mara) au slujit Timotei Mihalca (1852-1873), Ambrosiu Berinde (1873-1883), Ioan Ivaşco (1883-1890) şi Ioachim Făt începând din 1891. În timpul ultimului paroh atât satul cât şi biserica, în 1891, au fost răscumpărate de la Erariu cu suma de 28.000 de coroane, transferându-se astfel dreptul de patronat în favoarea comunității. Acelaşi slujitor bisericesc a construit şi noua biserică de piatră în 1899.

Parohia **Giuleşti** are o vechime considerabilă. Aici se păstrează cel mai vechi edificiu ecleziastic de piatră, construit în 1509[48]. Biserica nouă, tot din piatră, a fost construită în 1888. Preoții care au slujit în această parohie au fost Petru Salca (1857-1897) şi fiul acestuia, tot Petru Salca, de la 1897.

---

[44] *Ibidem*, p. 25.
[45] *Ibidem*, p. 32.
[46] *Ibidem*, p. 41
[47] *Ibidem*, pp. 65-66 („*parochia mater est Sugathagiensis circiter 1439 erecta*”).
[48] *Ibidem*, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro

Potrivit şematismelor de Gherla din 1925 şi 1930, structura vicariatului s-a modificat, alături de cele şase protopopiate fiind menţionat şi **protopopiatul Apşa** din Cehoslovacia. Acesta a fost înfiinţat pentru românii din comunele fostului comitat Maramureş, aflate în dreapta Tisei, care după tratatul de la Trianon din 1920 nu s-au regăsit în structura teritorial-administrativă a României Mari, dar care din punctul de vedere al organizării bisericeşti au fost menţinute în cadrul vicariatului Maramureşului. În 1925 protopopiatul Apşa era condus de către Ştefan Pop, parohul din Apşa de Jos, având în componenţă parohiile: Apşa de Jos (*beneficiul superior* şi *beneficiul inferior*), Apşa de Mijloc (*beneficiul superior* şi *beneficiul inferior*), Biserica Albă şi Slatina[49].

În anul 1930, prin Bula papală *Solemni Conventione* s-a făcut o nouă arondare a provinciei mitropolitane de Alba Iulia şi Făgăraş, înfiinţându-se Episcopia greco-catolică de Maramureş, cu sediul la Baia Mare[50]. Vicariatul Maramureşului a funcţionat în cadrul acestei eparhii până în 1948, momentul desfiinţării Bisericii Române Unite cu Roma.

[49] Aceste parohii, până în 1920 au făcut parte din protopopiatul Sighetului.

[50] Episcopia greco-catolică a Maramureşului a funcţionat între anii 1930 şi 1948, fiind administrată de la 16 octombrie 1930 de către episcopul dr. Alexandru Rusu. Vicariatul Maramureşului a funcţionat în cadrul eparhiei până la momentul desfinţării Bisericii Române Unite cu Roma

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

Tit BUD, *Analele Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureş*, Gherla, 1906.

IDEM, *Date istorice despre protopopiatele, parochiile şi mânăstirile române din Maramureş din timpurile vechi până în anul 1911*, Gherla, 1911.

IDEM, *Disertațiune despre episcopii şi vicarii români din Maramureşiu*, Gherla, 1891.

IDEM, *Însemnări şi date despre înființarea parohiei greco-catolice române din Sighetul Maramureşului*, Gherla, 1905.

Alexandru CZIPLE, *Documente privitoare la Episcopia din Maramureş*, în „Analele Academiei Române, seria II, tomul XXXVIII, 1915-1916. Memoriile Secțiunii Istorice".

Alexandru FILIPAŞCU, *Istoria Maramureşului*, Bucureşti, 1940.

Alexandru KOMAN, *Documente istorice maramureşene*, Vişeul de Jos, 1937.

Mihai MARINA, *„Maramureşeni": portrete şi medalioane*, Editura Dragoş Vodă, Cluj-Napoca, 1998.

Siematismul veneratului cleru a nou-infiintiatei diecese greco-catolice a Gherlei pre anului de la Christosu MDCCCLXVII, Gherla, 1867.

Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Diocesis Szamosujváriensis pro anno a Christo nato 1877, Gherla, 1877.

Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Diocesis Szamosujváriensis pro anno a Christo nato 1882, Gherla, 1882.

Schematismus cleri Diocesis Szamosujváriensis graeci ritus catholicorum pro anno a Cristo nato 1898, Gherla, 1898.

Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Diocesis Szamosujváriensis pro anno a Christo nato 1900, Szamosujvárini, 1900.

https://biblioteca-digitala.ro

DESPĂRȚĂMÂNTUL MIERCUREA AL ASOCIAȚIUNII TRANSILVANE PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ŞI CULTURA POPORULUI ROMÂN (1901-1945)

EUGEN STRĂUȚIU
spriss@ulbsibiu.ro
Departamentul de Relații Internaționale,
Ştiințe Politice şi Studii de Securitate
Facultatea de Ştiințe Politice, Relații Internaționale şi Studii Europene
Universitatea ”Lucian Blaga” – Sibiu

DEPARTMENT FROM MIERCUREA OF TRANSILVANIAN ASSOCIATION FOR ROMANIAN LITERATURE AND ROMANIAN PEOPLE'S CULTURE (1901-1945)

ABSTRACT

This study aims to exploit, in an organized manner, the available references in the complete collection of magazine "Transilvania", carefully covered year after year since 1868 at the last issue of 1946.

The Transylvanian Association of Romanian Literature and Romanian People's Culture (ASTRA) work began formally in Miercurea Sibiului, with organization of Departments as it was operated under the General Assembly of Şomcuta Mare (1869). The birth document of Miercurea Department is the record of the General Assembly for the establishment, 21 January 1901.

Until 1946, we follow: summary of the reports of Cercle Committee, submitted to the Central Committee, with a fluctuating frequency; lists of the names and quality of Department's members - sharing members on statutory categories: founders, for life, ordinary, helpers; lists of popular lectures supported by Department's members (lecturer name, location, title of lecture, sometimes approximate number of listeners); numerical tables and figures, including data on Department's wealth, membership, number of lectures, the number of agencies and libraries.

Keywords: Sibiu/Hermannstadt, Cultural Association, Romanian Literature, Miercurea Sibiului town, The Transylvanian Association of Romanian Literature and Romanian People's Culture.

https://biblioteca-digitala.ro

Activitatea prezentă a Despărțământului Miercurea al Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român justifică şi solicită fără îndoială un demers de recuperare a istoriei activităților astriste la Miercurea, în onoarea celor care le-au inspirat, organizat şi valorificat de-a lungul timpului, dar şi spre instruirea formală şi morală a generațiilor de azi şi de mâine.

Problema nu a fost urmărită sistematic şi aprofundat în publicațiile care cercetează trecutul Miercurii Sibiului, referințe esențiale regăsindu-se în cartea lui Eugen Străuțiu, *Miercurea – pagini de istorie*[1], şi în cea a lui E. Străuțiu şi Marius Halmaghi, *Țara Secaşelor. Istorie, cultură, personalități*[2]. Ambele valorifică documente disponibile în Fondul *Astra – Despărțământul Mercurea*, păstrate la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Sibiu.

Studiul de față îşi propune să dezvolte acest început printr-o valorificare organizată a referințelor disponibile în colecția completă a revistei *Transilvania* - care, parcursă cu atenție an de an de la apariția din 1868 la ultimul număr din 1946, ne oferă următoarele categorii de date relevante pentru activitatea astristă la Miercurea:

1. Sinteza rapoartelor Comitetului cercual al Despărțământului, înaintate către Comitetul central, cu o frecvență fluctuantă. De multe ori, textele sunt însoțite de rezoluțiile Comitetului central;
2. Liste complete cuprinzând numele şi calitatea membrilor Despărțământului, care împart membrii pe categoriile statutare: fondatori, pe viață, ordinari, ajutători;
3. Liste cuprinzând prelegerile populare susținute de către membrii Despărțământului (cu numele conferențiarului, locul, titlul prelegerii, uneori numărul aproximativ de ascultători);
4. Tabele nominale şi cifrice cuprinzând date referitoare la averea Despărțământului, numărul de membri, numărul de prelegeri, numărul de agenturi sau biblioteci.

Preistoria

Activitatea astristă la Miercurea a început, în mod formal, odată cu organizarea despărțămintelor, aşa cum a fost operată în virtutea deciziilor adunării generale de la Şomcuta Mare (1869). Prin acestea, Despărțământul Sebeş a primit numărul de ordine IV, fiindu-i destinate cercurile Sebeşului, al Mercurii (cu localitățile Mercurea, Poiana, Apoldurile, Topârcea, Ludoş, Rod, Jina, Cut, Bogatu, Sângătin, Ungurei, Doştat, Armeni, Presaca, Păuca, Cunța, Draşov, Cărpiniş,

[1] Eugen Străuțiu, *Miercurea Sibiului – pagini de istorie*, Editura Etape, Sibiu, 1997, p. 77.
[2] Eugen Străuțiu, Marius Halmaghi, *Țara Secaşelor. Istorie, cultură, personalități*, Editura Etape, Sibiu, 2007, pp. 94-95.

https://biblioteca-digitala.ro

Gârbova, Reciu, Spring, Boz, Henning), al Orăştiei şi câteva comune aparţinătoare de Alba Iulia. Astfel, la 3/15 februarie 1870 a fost convocată o mare adunare a intelectualilor de pe cuprinsul unităţilor administrative menţionate, la Sebeş. În prezenţa protopopului Ioan Droc şi a judecătorului Ioan Măcelar din Mercurea, a fost ales primul Comitet al despărţământului, în care Ioan Măcelar era membru[3].

Adunările generale ale Despărţământului Sebeş, până la separarea Despărţământului Mercurea, au fost găzduite de două ori la Mercurea (1871, 1887), dar şi de către alte localităţi de pe cuprinsul cercului administrativ: Cut (1874), Poiana (1877), Ludoş (1883), Apoldu de Jos (1880), Şpring (1893)[4].

Agenturile au fost organizate în baza deciziei Comitetului despărţământului din 3 aprilie 1870, care stabilea 7 agenturi pe teritoriul cercului Mercurea şi împuternicea spre organizare delegaţi locali astfel: Mercurea (Vasile Greavu), Poiana (Ioan Maneguţ), Apoldul de Jos (Ioan Lazăr), Apoldu de Sus (Ioan Crăciun), Topârcea (Iacob Greavu), Ludoş (Gheorghe Rău), Rod (Ioan Florea)[5]. Din cauza activităţii nesatisfăcătoare a agenturilor, acestea au fost reorganizate în mai multe rânduri, desemnându-se noi preşedinţi. În 1877, spre exemplu, agenturile au primit noi lideri (numele şi funcţia în paranteză): Mercurea (Ioan Droc, protopop), Poiana (Ilie Oprean, jude), Jina (Paul Străulea, paroh), Rod (Ioan Moga, paroh), Apoldu de Jos (Ioan Orăştian, paroh), Ludoş (Ilie Pop, paroh), Topârcea (Iacob Greavu, primar), Cut (Vasile Albini, proprietar)[6].

Naşterea

Rezultatele nemulţumitoare la nivelul Despărţământului Sebeş se explicau şi prin persecuţiile la care acesta era supus de către autorităţile ungare. În 1895, magistratul din Sebeş a declarat activitatea despărţământului drept ilegală, interzicând orice activitate. După multe intervenţii ale astriştilor la forurile administrative şi juridice superioare, activitatea a putut fi reluată. Pe de altă parte, explicaţiile activităţii slabe a Astrei sebeşene constau în suprafaţa geografic-administrativă foarte întinsă pe care conducerea centrală urma să-şi exercite atribuţiile, comunităţile româneşti prezentând trăsături extrem de variate din punct de vedere al tradiţiilor, evoluţiei istorice, nivelului de dezvoltare economic – ceea ce făcea imposibilă aplicarea unor politici culturale unitare.

În aceste condiţii, o tactică valabilă a revitalizării activităţii astriste a fost aceea a desprinderii Orăştiei şi Mercurii de centrul de la Sebeş. În 1889 s-a separat

[3] *Transilvania*, XLII, nr. 4 din 1911, p. 581.
[4] *Ibidem*, p. 582.
[5] *Ibidem*, p. 583.
[6] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

Despărţământul Orăştiei, iar astriştii din cercul Mercurea au ridicat această problemă în 1899[7].

Luând act, conducerea centrală a ASTRA a inclus propunerea în strategia în curs de reorganizare a despărţămintelor, astfel încât repartizarea teritorială propusă în 1899 sugerează constituirea a trei despărţăminte pe teritoriul Comitatului Sibiu: Sibiu, Selişte şi Mercurea, cu următoarele specificaţii referitoare la despărţământul Mercurea:

„*Teritor:*

1. Cerc adm. Mercurea, afară de comunele: Amnaş şi Topârcea (aparţ. Desp. Selişte)

2. Cerc adm. Sângătin (comit. Alba Inferioară), afară de comuna: Cut (aparţ. Desp. Sebeş) şi Alămor şi Armeni (ap. Desp. Selişte)

Sediu: Mercurea”[8]. „*Organizarea se încredinţează dnului Ioan Droc, protopop*”[9].

Proiectul definitiv de arondare s-a votat în şedinţa Comitetului central din 7 decembrie 1899, între decizii figurând cea de organizare cât mai grabnică a despărţămintelor Bran, Dobra, Lipova, Maramureş, Mercurea, Nădlac, Oradea, Şomcuţa, Tinca, Torac şi Vârşeţ[10].

Având acceptul formal al conducerii centrale, membrii astrişti de pe teritoriul menţionat au pus problema pe ordinea de zi a adunării cercuale Sebeş din 11 martie 1901, unde aflăm următoarele: „*Direcţiunea despărţementului VI (Sebeşul Săsesc) înaintează* (...) *procesul verbal al şedinţei comitetului cercual de la 3 Martie a.c., în care s-a decis: 1. a se satisface recercarea comitetului central Nr. 445-1897 privitoare la suma de mai sus, şi 2.* ***a propune o nouă arondare a despărţementului VI, respective formarea unui nou desperţement din comunele cercului Mercurea şi din unele ale cercului Sângătin****; 3. s-au ales mai mulţi delegaţi pentru înfiinţarea de agenturi*". Rezoluţia comitetului central: "(...) *Procesul verbal se ia spre scire; propunerea referitoare la arondarea despărţementului se ţine în evidenţă până la arondarea despărţemintelor pe întreg teritoriul Asociaţiunii* (...)"[11].

A durat doi ani până Comitetul central a finalizat în teorie reorganizarea teritorială, iar liderii locali să răspundă prin mobilizarea resurselor culturale din subordine. Actul de naştere al Despărţământului Mercurea îl constituie procesul

---

[7] *Ibidem*, p. 587.
[8] *Ibidem*, XXX, nr. 9 din noiembrie 1899, partea oficială, p. 151.
[9] *Ibidem*, p. 152.
[10] *Ibidem*, XXXI, nr. 8 din noiembrie 1900, partea oficială, p. 93.
[11] *Proces verbal din 7 aprilie n. 1898. Şedinţa ordinară a comitetului central al Asociaţiunii*, în „Transilvania", XXIX, nr. 2-3 din martie-apilie 1898, partea oficială, pp. 38-39.

https://biblioteca-digitala.ro

verbal al adunării generale de constituire din 21 ianuarie 1901, recepționat astfel în revista *Transilvania*: „*Despărțemintele Asociațiunii s-au înmulțit în timpul din urmă cu un nou despărțemânt, al Mercurea, care se compune din comunele cercurilor pretoriale Mercurea (cottul Sibiiu) şi Sângătin (cottul Albei-infer.), afară de comunele Alămor, Armeni, Amnaş şi Topârcea, aparținătoare desp. Selişte şi Cut aparținetor desp. Sebeş. Adunarea de constituire s-a ținut în 21 Ianuarie a.c. în opidul Mercurea sub presidiul delegatului comit. central, Dl. protopresbiter Ioan Droc, care a ştiut să adune în jurul seu un numer frumos de vr-o 80 persoane din clasa cărturarilor de pe teritoriul despărțemântului, cum şi un numer respectabil de participanți din loc. După deschiderea şedinței, s-a constituit biroul, apoi s-a procedat la alegerea directorului în persoana D-lui protopresb. Ioan Droc şi a comitetului cercual în persoanele D. Ioan Măcellariu, proprietar în Sângătin şi membru fundator al Asociațiunii, Dr. Victor Mihu, med. cerc. în Poiana, Teodor Colbasi, proprietar în Spring şi Demetriu Munthiu, notar comunal în Reciu. Cu aceasta ocasiune s-a înscris un numer frumos de membri ordinari şi ajutători, şi s-au încassat 151 cor. Sperăm că noul desp. va emula în nobilă şi rodnică activitate cu harnicile despărțeminte vecine al Seliştei şi Sebeşului, şi că vom pute să înregistrăm la activul seu progrese temeinice şi grabnice pentru cultura poporului*”[12].

La 2 februarie, Ioan Droc[13], protopop şi delegat al Comitetului central, raportează despre organizarea despărțământului Mercurea, trimițând totodată procesul verbal al adunării de organizare. Din acesta se constată următoarele: „*1. După cuvântul de deschidere al dlui delegat s-a constatat, cari domni dintre cei presenți sunt membri vechi ai Asociațiunii; apoi s-a procedat la înscrierea membrilor noi, cari sunt: Cassa de păstrare în Mercurea, Romul Pop, Ioan Oprean, Ioan Petraşcu, Ioan Lazăr, Pompiliu Predoviciu, Ioan Mărginean şi Ioan Şerbu, toți preoți. 2. S-a încasat de la membrii ordinari şi ajutători suma de 151 cor. 3. S-a ales comitetul cercual, anumit director cercual dl Ioan Droc, iar membri în comitet dnii Ioan Măcelariu, Constantin Colbazi, Dr. Victor Mihaiu şi Demetriu Munthiu*”.

Rezoluția Comitetului central: „*De organisarea despărțemântului Mercurea se ia act. Domnii amintiți sub 1. se declară membri ordinari ai Asociațiunii. Alegerea comitetului cercual se aprobă. Dlui delegat se exprimă mulțămita comitetului central pentru interesul arătat față de Asociațiune. Despre*

[12] *Transilvania*, XXXII, nr. 1 din 1901, pp. 42-43.
[13] Fişă biobibliografică: Eugen Străuțiu, Niculae Gastone, *Oameni de seamă din Miercurea Sibiului*, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2011, pp. 66-68.

https://biblioteca-digitala.ro

organisarea despărţemântului <<Mercurea>> este a a se încunoscinţa şi direcţiunea despărţemântului <<Selişte>>”[14].

Lista membrilor înscrişi în momentul fondării despărţământului, împărţită pe categoriile statutare de membri fondatori, pe viaţă şi ordinari, înşirând laolaltă persoanele fizice şi cele juridice, indică pe următorii:

„- *Membru fundator: Măcelariu Ioan, proprietar, Sângătin*;

- Membrii pe viaţă: Colbasi, Constantin de, proprietar, Spring; Crăciun Samuil, proprietar, Doştat;

- Membrii ordinari: Albon Ioan, preot, Doştat; Apoldul Mic, comuna; Biserica gr.-or. din Apoldul Mic; Branga Nicolau, contabil, Poiana; Cassa de păstrare în Mercurea; Comuna bisericească Poiana; Dobrotă Ilie, preot, Poiana; Dobrotă Nicolau, preot, Poiana; Droc Ioan, protopop, Selişte; Floaşiu Ilie, comerciant, Mercurea; Însoţirea de credit, Apoldul Mic; Iuga Dionisiu, notar, Rod; Lazăr Ioan, preot, Apoldul Mic; Mărginean Ioan, preot, Bogatu; Micu Adam, notar, Poiana; „Mielul” cassă de păstrare, Poiana; Mihu Victor, dr., medic, Poiana; Munthiu Dimitrie, notar, Reciu; Oprean Ioan, preot, Cunţa; Oreştean Ioan, preot, Apoldul Mic; Pamfiloiu Dumitru, preot, Jina; Petraşcu Ioan, preot, Cunţa; Pop Romul, preot, Gârbova; Predoviciu Pompiliu, preot, Vingard; Prodea Pamfilie, comerciant, Jina; Sava Constantin, învăţător, Jina; Şerbu Ioan, preot, Poiana; Streulea Ioan, notar, Jina; Stroia Daniil, proprietar, Mercurea; Topârcian Ilia, notar, Apoldul Mic”.

Creşterea

În primii ani după constituire, este evident efortul despărţământului de construire a expertizei necesare îndeplinirii scopurilor statutare ale Asociaţiunii.

Mai întâi, s-a lucrat intens la *construirea cadrului organizatoric şi constituirea sprijinului material*. În 1908 încă, nu erau organizate agenturi şi nu funcţionau biblioteci pe teritoriul despărţământului. Se crease însă o puternică reţea instituţională care beneficia de expertiza culturală, legislativă şi organizatorică a despărţământului, care sprijinea proiectele a 13 reuniuni cu varii domenii de activitate: 1. *Reuniunea femeilor pentru înfrumuseţarea bis., Apoldul Superior*, 2. *Reun. femeilor pentru înfrumuseţarea bis., Apoldu Inferior*, 3. *Însoţirea Raiffeisen, Apoldu Inferior*, 4. *Reuniunea pentru înfrumuseţarea bisericei, Gusu*, 5. *Reuniunea pentru înfrumuseţarea bisericei, Mercurea*, 6. *Reuniunea de meseriaşi, Mercurea*, 7. *Reuniunea tinerimii, Mercurea*, 8. *Corul bisericesc, Mercurea*, 9. *Reuniunea pentru înfrumuseţarea bis., Ludoş*, 10. *Reuniunea tinerimii, Ludoş*, 11. *Reuniunea*

[14] *Transilvania*, XXXII, nr. 1 din 1901, partea oficială, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

meseriaşilor, Poiana, 12. *Reuniunea de înmormântare, Poiana*, 13. *Reuniunea tinerimii, Păuca*[15].

Până în 1911, funcţionau trei agenturi (Poiana, Dobârca şi Sângătin) şi opt biblioteci (Mercurea, Poiana, Dobârca, Sângătin, Apoldu-inferior, Reciu, Gârbova şi Cărpiniş, cu câte 30-60 vol., care au împumutat câte 30-60 volume). Averea despărţământului, pornită de la zero, se ridica în acest an la 63.70 coroane şi un gramofon cu plăci în valoare de 185 coroane[16].

În al doilea rând, *atragerea de noi membri* a fost o politică permanentă, cu succese fluctuante. Până la izbucnirea războiului, a rămas constant numărul de membri fondatori şi pe viaţă, fluctuaţiile înregistrându-se la numărul membrilor ordinari:

Tabel nr. 1

Numărul membrilor şi structura pe categorii în perioada 1907-1913

Anul	**Membri fondatori**	**Membri pe viaţă**	**Membri ordinari**
1907[17]	1	2	23
1908[18]	1	2	24
1909[19]	1	2	18
1910[20]	1	2	19
1911[21]	1	2	18
1912[22]	-	2	35
1913[23]	2	2	29

În al treilea rând, *comunicarea cu publicul local* în beneficiul comunităţilor locale româneşti. Metoda principală a constituit-o organizarea de prelegeri, care după o analiză statistică asupra titlurilor ne dau următoarele categorii de conţinut:

- ASTRA: întemeierea, rolul, istoria asociaţiunii;

- Subiecte religioase: viaţa şi divinitatea lui Iisus Hristos, conţinutul evangheliilor;

[15] *Ibidem*, XXXIX, nr. 2 din 1908, p. 73.
[16] *Ibidem*, XLII, nr. 4 din 1911, pp. 573-574.
[17] *Ibidem*, XXXVIII, nr. 1 din 1907, p. 92.
[18] *Ibidem*, XXXIX, nr. 2 din 1908, p. 45.
[19] *Ibidem*, XL, nr. 4 din 1909, p. 238.
[20] *Ibidem*, XLI, nr. 4 din 1910, p. 222.
[21] *Ibidem*, XLII, nr. 4 din 1911, p. 517.
[22] *Ibidem*, XLIII, nr. 5 din 1912, pp. 335-336.
[23] *Ibidem*, XLIV, nr. 4-5 din 1913, pp. 231-232.

https://biblioteca-digitala.ro

- Rolul şi funcţiile şcolilor şi grădiniţelor de copii;
- Teme de igienă personală şi publică;
- Subiecte de istorie naţională;
- Îndrumări cu caracter tehnic pentru muncile agricole, adaptate la culturile agricole locale şi rasele de animale crescute în zonă.

Numărul prelegerilor a cunoscut o continuă creştere, fiind susţinute de către preoţi, învăţători, medici.

În 1908 spre exemplu, despărţământul raporta conducerii centrale următoarele: „*Cu ocazia adunării cercuale, dl Avram S. Pecurariu, protopop, a ţinut o prelegere despre <<Însemnătatea asocierilor şi în special despre Asociaţiune>>; dl. Nicolae Simulescu, înv. despre <<Patima beţiei>>. În cursul anului 1908 s-au mai ţinut prelegeri în Dobârca, Cărpiniş, Sângătin şi Jina*”[24].

În 1910, programul de prelegeri efectuate se poate cuprinde tabelar astfel[25]:

Tabel nr. 2

Conferinţe populare susţinute în anul 1910

Localitatea	**Titlu**	**Conferenţiar**	**Nr. ascultători**
Boz	Despre însoţiri şi tovărăşii	A. Păcurar, O. Şelimbea	55
Ludoş	Asigurarea vitelor	Dr. G. Măcelar, T. Iarca	70
Apoldu Mic	Asigurarea vitelor	A. S. Păcurar, dr. Schiau	80
Apoldu Mic	Semănatul grâului	Alex. Măcelar	60
Apoldu Mic	Conservarea viţei-de-vie peste iarnă	Nicolae Fărcaş, înv.	60
Mercurea	Despre reuniuni	Avr. S. Păcurariu	35

Pentru ca în anul următor planul conferinţelor să crească şi mai mult, conform cu următorul program raportat[26]:

[24] *Procesul verbal al adunării generale ţinute în comuna Reciu, la 7/20 Septemvrie 1908*, în „Transilvania”, XL, nr. 3 din 1909, p. 200.
[25] *Transilvania*, XLII, nr. 6 din 1911, p. 540.
[26] *Ibidem*, XLIII, nr. 5 din 1912, p. 359.

https://biblioteca-digitala.ro

Tabel nr. 3
Conferințe populare susținute în anul 1911

Localitatea	**Titlu**	**Conferențiar**	**Nr. ascultători**
Cărpiniş	Vița-de-vie	Dumitru Ivan, înv.	50
Cărpiniş	Însoțirile	O. Sglimbea	45
Boz	Vița-de-vie	D. Ivan	60
Boz	Asociațiunea	Ioan Bechicheri, preot	60
Boz	Însoțiri	Dr. G. Măcelar	50
Boz	Dări şi aruncuri	Oct. Sglimbea	50
Boz	Cultivarea legumelor	N. Simulescu	50
Gusu	Asigurări	Avram S. Păcurariu	60
Gusu	Asigurări	Nic. Simulescu	70
Mercurea	Viața Sf. Paraschiva	Avram S. Păcurariu	60
Mercurea	Creşterea şi cultivarea copiilor prin şcoală	Ieronim Puia	70
Mercurea	Viața lui Isus Hristos	Ieronim Puia	80
Poiana	Negoț şi meserii	Oct. Sglimbea	150

Pe de altă parte, *cursurile de alfabetizare* au reprezentat preocupare constantă, rezolvată de către învățătorii membri ai despărțământului. Aşa spre exemplu, în 1909 „*S-au ținut cursuri de analfabeți în următoarele comune: în Mercurea domnii Ieronim Puia şi Mateiu Scorobețiu au instruit 12 adulți; în Sângătin d-l Ioan Dăian 25 de adulți*”[27], iar în 1910 „*S-au ținut cursuri de analfabeți în următoarele comune: în Mercurea domnii Ieronim Puia şi Mateiu Scorobețiu au instruit 12 adulți; în Sângătin d-l Ioan Dăian 25 de adulți. Cu totul au învățat a scrie şi ceti 37 analfabeți. Premii nu s-au împărțit, căci n-au fost la dispoziția desp.*”[28].

La programul de conferințe şi cursuri de alfabetizare, despărțământul miercurean a adăugat un important *capitol cultural-artistic*, concretizat în spectacole şi alte categorii de reprezentații. În 1913, se enumeră în documentele oficiale „*3 reprezentații teatrale în Mercurea (2 date de corpul învățătoresc). Poiana: 4. dată de corpul învățătoresc. Apoldu de Jos: 5. dată de corpul învățătoresc. Gârbova 6. dată de fanfară. Cărpiniş: 7. dată de corpul învățătoresc.*

[27] *Ibidem*, XL, nr. 4 din 1909, pp. 264-265.
[28] *Ibidem*, XLI, nr. 4 din 1910, p. 256.

https://biblioteca-digitala.ro

Apoldu de Sus: 8. dată de țărani. În Mercurea corpul învățătoresc a mai organizat o serbare a păsărilor și pomilor”[29].

În al patrulea rând, despărțământul miercurean a fost *partener constant de comunicare cu comitetul central al ASTRA*, în beneficiu mutual, temele fiind dintre cele mai diverse.

Membrii s-a implicat în acțiunile grandioase ale centrului, contribuind financiar la Muzeul istoric şi etnografic (Avram S. Păcurariu, protopresbiter; dr. George Măcelariu, avocat; Dumitru Vulcu, director de bancă; Ilie Floaşiu, comerciant; N. Albu, G. Muntean, D. Stroia, A. Măcelar)[30].

La expoziția industrială din 1902 de la Sibiu expuneau Paraschiva Floaşiu (soția marelui comerciant Ilie Floaşiu, venit din Mărginime), Maria Nicoară şi Paraschiva Oancea. Cu acest prilej, Paraschiva Floaşiu a primit un premiu de 20 de coroane[31]. Paraschiva Floaşiu a expus obiecte şi la *Espozițiunea generală română* din 1907, şi a primit medalie de argint cu diplomă specială[32].

În acest timp, numeroşi învățăcei în meserii au primit burse din partea Asociațiunii, numai în Miercurea fiind de semnalat următoarele cazuri: 1871/72: Dumitru şi Ioan Fărcaş, învățăcei, 50 cor.; 1872/73: aceiaşi, plus Nicolae Câmpean, Ioan Bunea, Nicolae Fliaca – câte 10 cor.; 1880/81: Dumitru Fliaca, învățăcel de rotărie, 20 cor. Pentru Şcoala de fete cu internat a Asociațiunii, Eugenia Greavu, anul I în 1887/1888[33]. Pentru a frecventa Şcoala de fete cu internat a Asociațiunii, Eugenia Greavu (anul I în 1887/1888.) a beneficiat şi ea de bursă. O altă formă de ajutor a constituit-o suma de 100 coroane anual, accesată de despărțămintele care organizau un număr mulțumitor de conferințe publice.

Răspunzând interesului şi efortului conducerii centrale în sprijinul activităților locale, despărțământul la rândul său trimitea anual cotizațiile membrilor, subscria sistematic publicațiile centrale (spre exemplu, zece abonamente la *Țara noastră* în 1906[34]), şi distribuia gratuit broşuri şi alte publicații trimise de la Sibiu („*Între popor s-au împărțit mai multe broşuri din Bibilioteca poporală a Asociațiunii*”)[35].

Ca o concluzie la epoca de la înființare la izbucnirea Primului Război Mondial, se poate formula aprecierea că Depărțământul Mercurea era o organizație

---

[29] *Ibidem*, XLV, nr. 7-9 din 1914, pp. 274-275.
[30] *Ibidem*, XXXVI, nr. 2 din 1905, p. 120.
[31] Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.A.N. Sibiu), Fond *ASTRA*, adresa 854/1902.
[32] *Transilvania*, XXXVIII, nr. 2 din 1907, p. 55.
[33] *Ibidem*, XLII, nr. 4 din 1911, passim.
[34] *Ibidem*, XXXVIII, nr. 1 din 1907, p. 9.
[35] *Ibidem*, XLI, nr. 1-2 din 1910, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro

vie, suplă, adaptată organizatoric şi cu suficientă expertiză pentru a-şi realiza la bune standarde misiunea formulată prin statute despărțămintelor Asociațiunii.

Criza

Deficitele şi dezechilibrele produse în comunitățile româneşti odată cu începerea Primului Război Mondial (plecarea pe front a sute de bărbați, suplinirea lor la munca câmpului cu femei şi copii, reorientarea impusă a activităților culturale spre valorile statului austro-ungar) au produs o diminuare vizibilă a volumului şi frecvenței programelor astriste.

În 1915, direcțiunea despărțământului n-a înaintat raport conducerii centrale. S-a vărsat totuşi o taxă modică, de 252 coroane[36]. În 1916 nu s-a redactat raport, iar în 1917 singura activitate a constat în încasarea şi administrarea taxelor[37]. În urma mobilizărilor, taxele s-au plătit neregulat şi cu lipsuri până la 30 august 1918, după care activitatea despărțământului a încetat complet[38].

Acestea în contextul în care protopopul Păcurariu era absent, autoexilat în România după ce îşi exprimase public atitudinea favorabilă trupelor româneşti în momentul pătrunderii lor în Transilvania[39].

Numărul membrilor a cunoscut o descreştere semnificativă în aceşti ani, după cum se vede în tabelul următor:

Tabel nr. 4

Numărul membrilor şi structura pe categorii în perioada 1914-1918

Anul	**Membri fondatori**	**Membri pe viață**	**Membri ordinari**
1914[40]	1	2	19
1915[41]	1	2	17
1916[42]	1	1	15
1917[43]	1	1	15
1918[44]	1	1	15

[36] *Ibidem*, XLVI, nr. 7-12 din 1917, p. 131.
[37] *Ibidem*, XLVIII, nr. 7-12 din 1917, p. 104.
[38] E. Străuțiu, *op. cit.*, p. 90.
[39] D.J.A.N. Sibiu, Fond *ASTRA*, Despărțământul Miercurea, 1917, f. 1.
[40] *Transilvania*, XLVI, nr. 7-12 din 1915, p. 196.
[41] *Ibidem*, XLVII, nr. 7-12 din 1916, p. 151.
[42] *Ibidem*, XLVIII, nr. 7-12 din 1917, pp. 154-155.
[43] *Ibidem*, XLIX, nr. I-XII din 1918, p. 55.
[44] *Ibidem*, XLX, nr. 1-12 din 1919, p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro

Criza s-a prelungit în anii următori încheierii războiului, fapt constatat de către Comitetul central al Asociațiunii – care în anul 1921 ruga pe protopopul Avram Păcurariu să reorganizeze despărțământul[45]. În 1922, se constată stadiul încă nereconstituit al despărțământului, activitatea astristă fiind continuată prin *Cercul cultural* al învățătorilor români din plasa Mercurei, care a organizat cicluri de prelegeri la Gârbova şi Apoldu de Jos[46].

Reconstituirea s-a produs abia în 1923: „*Desp. şi-a ținut adunarea cercuală în comuna Apoldul de Jos la 19 Octomvrie 1922. Directorul, dl Avram S. Pecurariu, a vorbit Despre Asociațiune; Ilie Beu: Explicarea legii agrare; Ioan Popa: Prelegere din stupărit; Dr. Dumitru Nicolae: Prelegere din higienă. S-au înscris membri noui şi s-au încasat taxele de la cei vechi. S-a reconstituit desp. realegându-se comitetul cel vechiu în frunte cu dl protopresbiter A. P. Pecurariu*”[47].

Reconstrucția

În urma reorganizării despărțămintelor astriste, pe baza regulamentelor actualizate la condițiile socio-politice ale României Mari, în anul 1926 a luat naştere un Despărțământ central județean cu sediul la Sibiu – căruia i se subordonau despărțămintele de plasă de la Avrig, Ocna, Nocrich, Sălişte, Mercurea şi Turnişor[48]. Centrul sibian a trecut imediat la proiectarea expertizei sale în zona de competență, trimițând specialişti pentru a conferenția la Mercurea şi Dobârca (S. Țeposu, despre Ideea națională, şi dr. Stoichiția despre Tuberculoză – „*cu proiecțiuni*”[49]). De asemenea, au fost prezentate spectacole de către formațiile despărțămintelor înfrățite. Un martor la spectacolul formației folclorice din Sălişte în Miercurea declara revistei *Transilvania*: „*Când i-am văzut pe Sălişteni, îmbrăcați în costumele lor frumoase, cântând ca îngerii, a început să mă furnice prin întregul trupul de emoție. Lacrimile erau aproape să izbucnească! Laudă corului din Sălişte, laudă şi mulțumită preşed. dl. dr. I. Borcea şi dirigentului său dl. Tim. Popovici*”[50].

În acelaşi timp, revitalizarea activității astriste locale a survenit prompt, confirmată de aprecierile Comitetului central: „*Activitate deosebită a desvoltat despărțământul Mercurea, prin conferințele ținute în diferitele comune de către dnii: Avram S. Păcurar, în Mercurea, în 3 Duminici după masă, explicarea evangheliilor şi cetiri biblice, <<Rolul cultural, economic, social al Astrei>> şi în*

---

[45] *Ibidem*, LII, nr. 7-8 din 1921, p. 563.
[46] *Ibidem*, LIII, nr. 7-8 din 1922, p.503.
[47] *Ibidem*, LIV, nr. 8-9 din 1923, pp. 383-384.
[48] *Ibidem*, LVIII, nr. 10-11 din 1927, pp. 508-509.
[49] *Ibidem*, LIX, nr. 12 din 1928, p. 1094.
[50] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

comuna Cunța. Matei Scorobeț în Mercurea: <<Despre pomărit în general, şi arătarea altoirilor pomilor, în special>>, <<Cruțarea pădurilor>>, <<Creşterea copiilor în familie>>, în Gârbova, Dobârca, Gusu şi Cărpiniş a vorbit despre Astra şi binefacerile ei culturale, economice şi sociale, arătând cu aparatul de proiecțiuni <<Alladin>> şi explicând diferite diafilme. Dr. Andrei Draser, medicul circumscripției Mercurea: în Gârbova şi Apoldu de Jos, despre <<Bacteriile, prietenii şi duşmanii omului>>, în Cărpiniş despre <<Alcoolism şi combaterea lui>>, în Apoldu de Jos, Avram S. Păcurar, preş. Astra, Rolul ei de la înființare până astăzi, pretorul Pantilimon Bratu <<Respectarea autorităților şi buna înțelegere între păturile sociale>>, Matei Scorobeț <<Combaterea alcoolismului>> (beuturile spirtoase, rechiurile, vinul şi berea). În legătură cu combaterea alcoolismului, ceteşte o foarte frumoasă şi instructivă legendă: <<Via lui Noe>>, unde se aseamănă omul beutor cu oaia, leul, tigrul, porcul şi maimuța, apoi pentru înviorarea publicului, ceteşte o snoavă <<Curajul sârbului>>, Nicolae Ivan, paroh ort. rom. Dir. şcolar în comuna Dobârca, <<Tovarăşii>> dă sfaturi pentru îmbrățişarea lor ca să-şi poată şi țăranul valoriza produsul său agronomic, atât în țară – cât şi afară din țara noastră"[51].

Până în anul 1935, rapoartele Comitetului de plasă Mercurea dovedesc o activitate exponențial în creştere, până la 70-80 de prelegeri susținute în majoritatea comunelor plasei, în fiecare an. Exemplificăm prin prelegerile organizate în anul 1925[52]:

Tabel nr. 5

Conferințe populare susținute în anul 1925, de către membrii Despărțământului

Localitatea	**Titlu**	**Conferențiar**	**Calitatea**
Reciu	Despre Asociațiune	Avram Păcurariu	Director
Reciu	Desvoltarea simțului moral religios în popor	Romul Pop	Preot
Reciu	Despre îmbrățişarea meseriilor	Romul Nicola	Învățător
Reciu	Legile noui despre impozite	Cornel Muntean	Notar
Reciu	Despre morburile infecțioase	Dumitru Nicolae	Doctor

[51] *Ibidem*, LX, nr. 10-11 din 1929, p. 882.
[52] *Ibidem*, LVI, nr. 9-10 din 1925, pp. 423-424.

https://biblioteca-digitala.ro

Reciu	Despre tovărăşii	Avram Păcurariu	Director
Gârbova	Despre scopul Asociațiunii	Avram Păcurariu	Director
Gârbova	Refacerea societății de după război	Pantelimon Bratu	Pretor
Gârbova	Despre creşterea copiilor în familie	Matei Scorobețiu	Director şcolar
Gârbova	Discurs istoric despre viața şi moartea lui Mihai Viteazu	Aurel Nan	Preot

Se completează cu cinci conferințe populare susținute de *Cercul învățătorilor cultural III*:

Tabel nr. 6
Conferințe populare susținute în anul 1925, de către membrii Cercului învățătorilor cultural

Localitatea	**Titlu**	**Conferențiar**
Mercurea	Combaterea luxului, industria casnică, frumusețea şi trăinicia portului nostru	M. Scorobețiu
Mercurea	Viața şi folosul grădinei de copii	M. Richter
Mercurea	Despre agoniseală şi economie	E. Filip
Topârcea	Relele alcoolismului	M. Scorobețiu
Topârcea	Foloasele învățăturii	I. Ştirban
Topârcea	Cultura viței de vie	Ilie Oltean
Ludoşul Mare	Însemnătatea şi scopul şcoalelor de copii mici	E. Filip
Ludoşul Mare	Despre meserii	M. Scorobețiu
Ludoşul Mare	Clasele sociale	Ilie Oltean
Ludoşul Mare	Declamări	S. Greavu
Apoldul de Sus	Însemnătatea şi scopul şcoalei de copii mici	M. Richter
Apoldul de Sus	Creşterea copiilor în familie	Ilie Oltean
Apoldul de Sus	Cultivarea pomilor	M. Scorobețiu
Apoldul de Jos	Combaterea luxului	M. Scorobețiu

https://biblioteca-digitala.ro

Apoldul de Jos	Despre drepturi şi datorii	I. Bunea
Apoldul de Jos	Despre albinărit	Nic. Fărcaşiu
Apoldul de Jos	Sfaturi igienice	M. Scorobețiu

După anul 1935 apar semnele declinului, coroborate probabil cu apropiata pensionare a protopopului Avram S. Pecurariu (înlocuit în funcția bisericească în 1938 de protopopul Dumitru Ciuchendea). Raportul din 1936 subliniază că „*ne sbatem într-o criză*”, deşi am făcut „*tot ce ne-a stat în putință*”. Au ținut cursuri de agricultură învățătorii Mateiu Scorobețiu şi Ilie Bunea, şi a fost organizată o expoziție de fructe şi struguri. În 17 din cele 18 comune ale plasei funcționau cercuri culturale, numărul minim de membri fiind de 10[53].

Situația n-a fost reparată până în 1940, când documentele indică pe pretorul Pantelimon Bratu în funcția de preşedinte al despărțământului[54]. Acesta conducea un număr de 36 membri, între care 5 membri fondatori şi 31 membri pe viață[55].

Sfârşitul

Războiul al doilea mondial a fost neiertător cu activitățile astriste. Țara era mutilată, bărbații erau din nou pe front, cei rămaşi pe loc fiind mobilizați în interesul războiului[56].

Asociațiunea pierduse jumătate din teritoriul pe care funcționau despărțămintele ei tradiționale. În 1943, se putea raporta numai o şcoală locală pentru bărbați la Mercurea, condusă de protopopul Ciuchendea[57]. Este ultima însemnare publică a vieții astriste miercurene, Asociațiunea însăşi fiind desființată imediat după preluarea puterii politice de către regimul comunist.

Concluzii

O schiță istorică a evoluției Despărțământului Miercurea al ASTRA poate fi înțeleasă în paradigma modernă a lui Dimitrie Cantemir (cartea sa fundamentală se intitulează *Creşterea şi descreşterea Imperiului Otoman*), sau contemporană a lui Oswald Spengler (*Declinul Occidentului*) – paradigmă care înțelege organismele sociale în analogie cu organismele vii, trecând prin momentele inevitabile ale naşterii, creşterii, descreşterii şi decesului.

---

[53] *Ibidem*, LXVII, nr. 4 din 1936, p. 418.
[54] *Ibidem*, LXXI, nr. 3-4 din 1940, p. 136.
[55] *Ibidem*.
[56] E. Străuțiu, *Miercurea Sibiului – pagini de istorie*, ediția a II-a revăzută şi adăugită, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2011, pp. 137-139.
[57] *Transilvania*, LXXIII, supliment, 1943, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro

Este şi istoria despărțământului miercurean al ASTRA, pe care am segmentat-o în mod natural prin subtitluri care indică perioadele sale de viață (naştere, creştere, boală, deces). Istoria Despărțământului Miercurea în paradigma fiziologică depăşeşte însă pe Cantemir şi Spengler, întrucât ne pune în fața renaşterii ca început nou, pe o etapă superioară.

În 1990, Despărțământul, în ritm cu Asociațiunea însăşi, a renăscut într-o nouă epocă, în noi condiții, actualizând în formă vechile idealuri astriste. Poate că suntem astăzi, după două decenii, în perioada de încheierea a adolescenței celei de-a doua vieți a despărțământului – dar asta numai istoricii viitorului vor putea decide.

Bibliografie

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Sibiu, Fond *ASTRA*, *Despărțământul Miercurea*.

Eugen STRĂUȚIU, *Miercurea Sibiului – pagini de istorie*, Editura Etape, Sibiu, 1997.

IDEM, *Miercurea Sibiului – pagini de istorie*, ediția a II-a revăzută şi adăugită, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2011.

Eugen STRĂUȚIU, Marius HALMAGHI, *Țara Secaşelor. Istorie, cultură, personalități*, Editura Etape, Sibiu, 2007.

Eugen STRĂUȚIU, Niculae GASTONE, *Oameni de seamă din Miercurea Sibiului*, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2011.

Transilvania, revista Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român, 1868-1946.

https://biblioteca-digitala.ro

PE CONT PROPRIU, NEÎNVINŞI, ÎNSĂ …

ANATOL PETRENCU
anatol_petrencu@yahoo.com
Universitatea de Stat din Moldova – Chişinău

СОБСТВЕННЫМИ СИЛАМИ, НЕПОБЕЖДЕННЫЕ, ОДНАКО ...

РЕЗЮМЕ

Летом 1944 г. сложились благоприятные условия для устранения нацистского оккупационного режима, установленного в Варшаве. Были следующие предпосылки: удачное продвижение советских войск на Восточном фронте (Первый белорусский фронт, во главе с маршалом СССР Константином Рокоссовским, поляком по национальности, дошел до правого берега Вислы). В Западной Европе открылся Второй фронт, в Нормандии, жители Парижа поднялись на восстание и были поддержаны Союзниками. В Германии был организован заговор против Гитлера. Москва предложила польскому Сопротивлению подняться против немцев, таким образом поддержать Восточный фронт.

Несмотря на то, что жители Варшавы выполнили приказ Польского правительства, находившегося в Лондоне, и восстали (была полная неожиданность для немцев), советские войска не продвинулись далее, отказались оказать помощь восставшим, включая и помощь со стороны западных Союзников. Документы доказывают, что причина такого поведения со стороны Сталина имела чисто политический характер: он не пожелал оказать помощь армии, которая подчинялась Польскому правительству, так как он имел свое польское «правительство», полностью ему подчинённый.

Ключевые слова: Варшава, восстание, Восточный фронт, Сталин, предательство.

Insurecţia orăşenilor din capitala Poloniei, realizată în perioada 1 august-2 octombrie 1944, a fost unul din cele mai eroice episoade din cadrul celui de-al Doilea Război Mondial, exemplu strălucit de luptă contra ocupantului nazist, dar care, datorită factorilor externi, a rămas mult timp necercetată de specialişti şi necunoscută marelui public. Asta pentru că, cu tot dinadinsul, forţe politice interne (poloneze), cât şi externe (sovietice), au căutat să şteargă eroica insurecţie din

https://biblioteca-digitala.ro

memoria polonezilor, interzicând publicarea documentelor, memoriilor, studiilor referitoare la eveniment.

După mulți ani de „linişte”, iată că în timpul guvernării lui Mihail Gorbaciov problematica poloneză a luat o amploare nouă, pe primul plan plasându-se subiectul crimei comise de sovietici la Katyn, după care şi alte teme din istoria raporturilor sovieto-poloneze, inclusiv insurecția din Varşovia din vara-toamna anului 1944. În acest sens e bine să menționăm culegerea de documente *URSS-Polonia. Mecanismele subjugării. 1944-1949*[1], în care au fost inserate câteva documente referitoare la perioada 1944, dar şi celelalte, documente ce demonstrează mecanismele de înfeudare a Poloniei de către URSS.

Pe parcurs au fost scoase de sub tipar memorii ale supraviețuitorilor insurecției din Varşovia (1944), studii, materiale, filme documentare[2] etc. Dar, fără nici o îndoială, cea mai profundă, mai amplă şi cea mai bună carte este monografia distinsului istoric britanic Norman Davies, *Insurecția din 1944*[3].

Scopul acestei comunicări este prezentarea succintă a contextului desfăşurării insurecției din Varşovia, a insurecției propriu-zise, a cauzelor ce au dus la capitularea insurgenților în fața germanilor şi învățămintele răscoalei. Amintesc că se împlinesc 70 de ani de la acele tragice, dar şi eroice evenimente, prezenta comunicare fiind un pios omagiu memoriei celor 200.000 de victime ale naziştilor.

Pentru a înțelege poziția unor actori politici (în special, cea a U.R.S.S.), este nevoie de o succintă prezentare a raporturilor sovieto-poloneze (1917-1944).

În noiembrie 1917, în Rusia, la putere au venit bolşevicii, nişte utopişti care considerau că statele Europei sunt în preajma unei revoluții proletare, iar Germania este cea mai bine pregătită în acest sens. În opinia lui Lenin, era nevoie de un mic „îndemn” din partea Armatei Roşii şi revoluția se va produce. Responsabili pentru realizarea operațiunii au fost mareşalul Mihail Tuhacevski, iar pe linie de partid – Iosif Stalin. Dar Armata Roşie a fost distrusă lângă Varşovia de trupele militare poloneze în frunte cu Iosef Pilsudski. Devenind dictator, Stalin nu a putut uita înfrângerea suferită. Nu a uitat niciodată cine i-a pricinuit această înfrângere. Faptele demonstrează: oricât de ocupat nu ar fi fost cu mii de probleme ale URSS, Stalin nici o clipă nu a uitat de Polonia. Iar mareşalul M. Tuhacevski a fost arestat, învinuit de complot împotriva li Stalin, schingiuit în bătăi şi împuşcat în iunie 1937.

---

[1] *SSSR-Polişa. Mehanizmî podcinenia. 1944-1949. Sbornik documentov* [*URSS-Polonia. Mecanismele subjugării. 1944-1949. Culegere de documente*], Editura AIRO-XX, Moscova, 1995, 382 p.

[2] *Powstanie Warsyawskie* de Witold Zadrowski, 52 min.

[3] Norman Davies. *Powstanie'44*, Cracovia, 2004, 959 p.; în limba română: Norman Davies, *Varşovia. Insurecția din 1944*, Editura RAO, Bucureşti, 2008, 860 p.

https://biblioteca-digitala.ro

Războiul sovieto-polonez s-a încheiat cu semnarea păcii de la Riga, în 1921. Punctul 2 al Tratatului stipula că republicile sovietice (Belarus şi Ucraina, iar mai apoi, din 1922, U.R.S.S.) nu au nici o pretenție teritorială dincolo de frontiera stabilită de comun acord.

În ciuda acestui angajament ferm, în august 1939, prin semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov (Protocolul adițional secret) URSS a împărțit cu Germania Polonia, iar la 17 septembrie 1939 a invadat cu trupele sale voievodatele de est ale Poloniei. Numitele *Bielorusia de vest* şi *Ucraina de vest*, prin referendumuri trucate, au fost încorporate în U.R.S.S. În martie 1940, la inițiativa lui Lavrentii Beria, comisarul poporului pentru NKVD, şi cu consimțământul lui Iosif Stalin şi acoliților acestuia, au fost condamnați la moarte 25.700 de ofițeri polonezi[4]. Pentru nazişti şi pentru sovietici Polonia a încetat să mai existe.

Lucrurile s-au schimbat, însă, în 1941, când U.R.S.S. a fost atacată de o coaliție de state, inclusiv de *prietena* de odinioară, Germania. În aşa condiții, au demarat tratative între oficialii polonezi de la Londra şi cei de la Moscova, iar în decembrie 1941 la Kremlin a avut loc o întrevedere între primul ministru polonez W. Sikorski şi dictatorul I. Stalin, în prezența lui V. Molotov, al ambasadorului Poloniei în U.R.S.S., S. Kot, şi generalului W. Anders. Au fost semnate acorduri de colaborare şi, între altele, liderul polonez l-a întrebat pe I. Stalin dacă acesta nu ştie cumva unde ar putea fi vreo 5.000 de ofițeri polonezi ? La care Stalin, un mincinos fără margini, zice: „*Probabil, undeva în Manciuria*”, dictatorul roşu fiind primul care a semnat ordinul de masacrare a polonezilor, ordin realizat de N.K.V.D. în martie 1940. În 1943, odată cu mediatizarea crimei de la Katyn de către Postul de Radio Berlin şi acceptarea de către polonezi a versiunii germane referitoare la autorii crimei (versiune corectă), U.R.S.S. a rupt relațiile cu Polonia.

În vara anului 1944 a avut loc un şir de evenimente importante: pe Frontul de est trupele sovietice au înaintat rapid, ajungând până la Vistula (Frontul I Bielorus, condus de mareşalul Konstantin Rokossovski, polonez de origine). La 6 iunie 1944 Aliații U.R.S.S. au deschis Frontul doi în vestul Europei. În vara anului 1944 în Germania avusese loc un complot (eşuat) împotriva lui Hitler, dar care nu a fost ascuns de conducerea nazistă. Altfel spus, se lăsa impresia că în Germania au loc mişcări antihitleriste de amploare. În aşa condiții, fiind îndemnați de sovietici să

---

[4] Citat din Procesul verbal nr. 13 al şedinței 144 a Biroului Politic al C.C. al P.C. (b) din U.R.S.S., 5 martie 1940: „*A propune N.K.V.D. al U.R.S.S.: 1) dosarele celor 14.700 persoane – foşti ofițeri polonezi, administratori, moşieri* (…), *aflați în lagărele de prizonieri, 2) precum şi dosarele celor arestați şi reținuți în închisorile din regiunile de vest ale Ucrainei şi Bielorusiei, în număr de 11.000 persoane* (…) *să fie examinate în ordine excepțională, cu aplicarea față de aceştia a pedepsei capitale – împuşcarea*” (*Polonezii în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Culegere de documente*, Editura Cartdidact, Chişinău, 2004, pp. 105, 107-111 – facsimilul documentelor).

https://biblioteca-digitala.ro

înceapă răscoala împotriva germanilor staționați în Varşovia şi, astfel, să ajute Aliații în lupta lor împotriva Germaniei, conducerea politică şi militară poloneză a decis să înceapă insurecția. Ceea ce s-a şi întâmplat la 1 august 1944.

În ciuda promisiunilor de a oferi ajutor insurgenților, Aliații, practic, i-au lăsat în voia sorții. Ne gândim, în primul rând, la sovietici. Stalin nu a avut interesul politic de a susține insurgenții, conduşi de guvernul polonez de la Londra. Asta ar fi însemnat, în opinia lui, recunoaşterea acelui guvern. Sau interesul lui era altul: să aducă un alt guvern, fidel U.R.S.S., guvern care să recunoască modificările teritoriale ale Poloniei (adică să recunoască numita *Linie Kurzon* ca frontieră între U.R.S.S. şi Polonia).

În aşa condiții, germanii au lovit în forță: împotriva insurgenților au fost aplicate avioanele, tancurile, tunurile, au fost mobilizate trupe suplimentare. Lupta a fost inegală. Locuitorii Varşoviei au dat dovadă de un curaj fără precedent, de rezistență şi dârzenie, demne de înalte aprecieri. Totuşi, în ciuda unor eforturi depuse în special de primul ministru al Marii Britanii, W. Churchill, de a-i ajuta pe insurgenți, Aliații nu au putut salva Varşovia. Vina principală o poartă, fără îndoială, dictatorul de la Kremlin, Iosif Stalin, care nu numai că nu a mişcat un deget pentru a-i ajuta pe locuitorii Varşoviei, dar nu a permis aviației aliate (americane şi engleze, uneori cu piloți polonezi) să folosească aerodromurile din U.R.S.S. (cu o singură excepție). Mai mult chiar, au fost cazuri când avioane de vânătoare sovietice au atacat avioanele Aliaților.

La începutul lunii august 1944, Stanislaw Mikolajczyk (1901-1966), primul ministru al guvernului polonez, stabilit la Londra, la îndemnul marilor Aliați occidentali a sosit la Moscova pentru a dialoga cu I. Stalin privind susținerea de către U.R.S.S. a răscoalei din Varşovia. Întrevederea a avut loc. Cei doi bărbați de stat au discutat multe, Stalin arătându-se a fi amabil cu premierul polonez, dar totodată nu i-a promis nimic în vederea acordării ajutorului necesar victoriei polonezilor.

Sovieticii se uitau la luptătorii Armatei Naționale (*AK, Armia Krajova*), conduse de guvernul legitim de la Londra, ca la nişte *criminali*, *elemente antisovietice*. În zilele şi nopțile când naziştii omorau militarii din *AK*, N.K.V.D.-ştii vânau militarii *AK* de pe teritoriile intrate sub controlul lor.

Insurgenții polonezi au luptat cu jertfire de sine împotriva ocupantului nazist. Luptele pe străzile oraşului, în clădiri, de cele mai multe ori ruinate, erau necunoscute ocupanților germani. Ei au adus forțe noi, pe care le-au implicat împotriva insurgenților, inclusiv avioane, tancuri, tunuri de mare calibru etc. Împotriva insurgenților au fost trimise trupe aliate cu armatele naziste (cazaci,

https://biblioteca-digitala.ro

naţionalişti ucraineni etc.), dar şi colaboraţionişti polonezi, în frunte cu Bronislaw Kaminski, care s-au dedat la crime de neimaginat[5].

Rămaşi fără susţinere externă, epuizând toate rezervele interne, trupele *AK* au fost nevoite să se predea forţelor militare germane (pe 2 octombrie), nemţii recunoscându-i pe insurgenţii polonezi drept prizonieri (cu respectarea drepturilor recunoscute internaţional faţă de aceştia). Nu acelaşi lucru s-a întâmplat cu polonezii intraţi sub controlul U.R.S.S.: ei au înfundat Siberia pentru mulţi ani înainte. La ordinul lui Hitler, Varşovia a fost sistematic distrusă, transformată în ruine.

În timpul insurecţiei germanii au pierdut 17.000 morţi, 9.000 de militari au fost răniţi, 2.000 au căzut în prizonieratul polonez. La rândul lor, insurgenţii au pierdut 16.000 de militari, 25.000 au fost răniţi în lupte, 15.000 au fost capturaţi de germani. În zilele insurecţiei de la Varşovia germanii au avut mai multe pierderi umane decât în campania din septembrie 1939 împotriva Poloniei. Deosebit de mult a avut de suferit populaţia civilă: 180 de mii de orăşeni şi-au găsit moartea în timpul bombardamentelor, distrugerii clădirilor sau în timpul execuţiilor în masă; 50 de mii de varşovieni au fost deportaţi în lagăre de concentrare naziste, alte 150.000 la munci în Germania.

Concluzie: conducerea politică şi militară poloneză de mult discuta posibilitatea unei insurecţii în Varşovia. Despre aceste planuri ştiau conducătorii marilor Aliaţi ai polonezilor. În vara anului 1944 s-au creat condiţii propice pentru realizarea răscoalei (forţele militare sovietice au ajuns pe malul drept al Vistulei, a fost deschis Frontul II în Europa, a avut loc un complot al militarilor germani împotriva Führerului, parizienii s-au ridicat la răscoală). Sovieticii i-au încurajat pe locuitorii Varşoviei să se ridice la luptă împotriva germanilor, astfel, cu ajutorul Armatei Roşii, să elibereze capitala Poloniei. Decizia de a începe răscoala a fost luată de generalul Bor-Komorovski, comandantul Armatei Naţionale, în deplin acord cu conducerea ţării, aflată la Londra. Insurgenţii aveau rezerve de arme, muniţii, medicamente, alimente pentru 7-10 zile. După începerea răscoalei (o surpriză totală pentru germani), ajutoarele la care au sperat varşovienii nu au mai sosit. Din raţionamente strict politice, I. Stalin nu a oferit nici un sprijin insurgenţilor (spre deosebire de occidentali, care au trimis o armată de tancuri, condusă de un general francez, să susţină răscoala din Paris). Vina pentru înfrângerea răscoalei din Varşovia îi revine lui I. Stalin. Dar nu numai lui. Polonezii nu erau singuri în această confruntare cu ocupanţii germani. Ei au avut aliaţi, care, la rândul lor, îl aveau pe Stalin în calitate de aliat. Aliaţii occidentali (cu

[5] Cunoscând crimele comise de Bronislaw Kaminski, chiar germanii i-au pus capăt zilelor.

https://biblioteca-digitala.ro

excepția lui W. Churchill) nu au făcut practic nimic pentru a-l obliga pe Stalin să susțină militar insurecția din Varşovia.

Cauza pentru care au murit cei 200.000 de locuitori ai Varşoviei a fost una nobilă: pentru ei libertatea a fost mai scumpă decât viața.

Bibliografie

Norman DAVIES, *Varşovia. Insurecția din 1944*, Editura RAO, Bucureşti, 2008.

*** *Polonezii în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Culegere de documente*, Editura Cartdidact, Chişinău, 2004.

*** *SSSR-Polişa. Mehanizmî podcinenia. 1944-1949. Sbornik documentov* [*URSS-Polonia. Mecanismele subjugării. 1944-1949. Culegere de documente*], Editura AIRO-XX, Moscova, 1995.

https://biblioteca-digitala.ro

PREOCUPĂRI DE HERALDICĂ ÎN TRANSILVANIA[1]

SZEKERES ATTILA ISTVÁN
szek_eres@yahoo.com
Muzeul Național Secuiesc – Sf. Gheorghe

HERALDIC RESEARCH IN TRANSYLVANIA

ABSTRACT

The present writing is a paper dedicated to systematization of the heraldic research in Transylvania from the first heraldic work, *Ars heraldica* by Francisus Pariz Pápai, published in 1695 in Cluj/Kolozsvár, until the beginning of the 21st century. After a few works, considered by us antecedents, in the last two centuries was practiced scientific heraldic research. The author classified the heraldic research in three chapters: studies which are the object the evolution of the coat of arms of Transylvania, works on administrative coats of arms and works on noble heraldry.

CÍMERTANI KUTATÁSOK ERDÉLYBEN

Jelen tanulmány az Erdélyt érintő címertani kutatásokat összegezi és osztályozza Pápai Páriz Ferenc 1695-ben Kolozsváron kiadott *Ars heraldica* című munkájától a huszonegyedik század elejéig. Néhány előzménynek tekintett tanulmányt követően, a tudományos igényű munkák az utóbbi két évszázadban jelentek meg. Ezeket három fejezetbe csoportosította a szerző: Erdély címerével, közigazgatási címerekkel és nemesi heraldikával foglalkozó dolgozatok.

Keywords: coat of arms, heraldry, Transylvania, coat of arms of Transylvania, administrative coats of arms, noble heraldry.

Kulcsszavak: címer, heraldika, Erdély, Erdély címere, közigazgatási címerek, nemesi heraldika.

Cunoaştem o sumedenie de preocupări de heraldică în Transilvania în ultimele două secole. Dintre acestea, foarte puține au fost cele de amploare, majoritatea cercetărilor având o arie bine determinată, concentrându-se fie asupra unei părți din teritoriul Transilvaniei, fie asupra societății acesteia ori unei perioade

[1] Comunicare prezentată la cel de-al XV-lea Congres Național de Genealogie şi Heraldică, Iaşi, 13-15 mai 2010.

https://biblioteca-digitala.ro

istorice determinate. Ne propunem, în cele ce urmează, o sistematizare a preocupărilor de heraldică, ţinând cont de tipul stemelor şi conţinutul lucrărilor de specialitate, în ordine cronologică.

Antecedente

Prima lucrare este datată în secolul al XVII-lea. Este vorba de tratatul de heraldică al lui **Francisc Pariz Pápai**, numit *Ars heraldica*, apărut în 1695 la Cluj, care a pus bazele ştiinţei blazonului în Transilvania[2].

Următoarea lucrare în care apar elemente de heraldică, i se datorează preotului din Cozmeni, protopopul **István Lakatos**, care, în cronica sa, *Siculia delineata et descripta*, scrisă în 1702, rămasă în manuscris, dar ale cărei copii au fost răspândite, între alte probleme abordate descrie şi stema comunităţii secuieşti[3].

János Szegedi în lucrarea *Cerographia Hungariae*, publicată la Trnava în 1734, reproduce stema Ungariei, a ţinuturilor componente, precum şi stemele comitatelor, inclusiv ale celor din Transilvania[4].

Elemente de heraldică au apărut şi în două lucrări ale lui **András Huszti**. Astfel, capitolul al III-lea din lucrarea *Genealogia heroica* (1743) conţine descrierea stemei familiei Wass, precum şi un desen al blazonului, inclus într-un cartuş de stil baroc (restul lucrării fiind axat pe genealogie)[5]. Apărută în 1748, *Istoria familiei Haller* este, de asemenea, o lucrare de genealogie, dar cu un capitol

[2] Franciscus Pariz Pápai, *Ars Heraldica. Seu Consuetudinum Heraldicarum, quarum crebrior passim & usus, & in Historiis, praecipue Europaeis mentio, Synopsis. Collecta, & in hunc pugillum, in gratiam inprimis Nobilitatis Transylvanicae contracta. Opere & veritate*, Claudiopoli, 1695.

[3] Stephanus Lakatos, *Siculia* delineata et descripta *accuratius quam hactenus, nunc ad lucem data. A. C. 1702. cum tabula Hunniae et Siculiae*, Claudiopoli, manuscris. O traducere a manuscrisului a fost consultată la sediul Centrului pentru Conservarea şi Promovarea Culturii Tradiţionale a Judeţului Harghita, la Odorheiu Secuiesc.

[4] Joannes Szegedi, *Cerographia Hungariae, Seu Notitia De Insignibus, Et Sigillis Regni Mariano-Apostolici,* Tyrnaviae, 1734.

[5] *Genealogia heroica illustris et antiquissimae rerum pro rege et republica inclitissimae gentis Hungaricae per plurima secula domi forisque toga sagoque praeclare, insigniter ac fortiter gestarum memoria exemplo ac virtute florentissimus, nobilissimae spectabilis ac generosae familiae Wass de Sancto Aegydio ex antiquis gloriosorum Hungariae regum diplomatibus vetustissimis waywodarum Transilwaniae comitumque Siculorum monumentis litteralibus recentoribus serenissimorum Transivaniae principum documentis authenticis publicaeque fidei archiuorum principatus Transiluaniae capitularium instrumentis memorialibus, omni exceptione maioribus ab anno domini MCXL ad annum usque currentem 1743 chronologico historica methodo adornata.* Auctore Andrea Huszti iureconsulto anno domini MDCCXLIII die 31 Martii.

https://biblioteca-digitala.ro

întreg dedicat stemei familiei Haller, augmentării stemei nobiliare prin ridicare în rang, precum şi diferitelor reprezentări ale blazoanelor[6].

În lucrarea *Heraldicae regni Hung. Specimen*, a lui **Franciscus Carolus Palma**, apărută în 1766, la Viena, sunt prezentate stemele Ungariei, ale ţărilor şi provinciilor componente ale regatului, precum şi ale celor asupra cărora regatul avea pretenții (cel puțin în sens heraldic)[7]. În prima planşă, flancată de stemele Moldovei şi Țării Româneşti, apare şi stema Transilvaniei, aceste steme fiind descrise în text.

András Dugonics, în lucrarea *A magyaroknak uradalmaik; mind a régi, mind a mostani üdökben* (*Proprietățile ungurilor în timpurile vechi şi de astăzi*), apărută în 1801, publică reprezentări şi descrieri de steme, printre care şi cea a națiunii secuieşti, respectiv cea a Transilvaniei[8]. Cu această din urmă lucrare, editată la începutul secolului al XIX-lea, se încheie seria antecedentelor.

Preocupări ştiințifice de heraldică

După natura stemelor, putem deosebi preocupări legate de stema Transilvaniei şi a „națiunilor privilegiate”, în această categorie incluzând şi stemele principilor, stemele administrative, apoi stemele nobiliare.

1. Stema Transilvaniei

De stema Transilvaniei s-au ocupat în ordine cronologică:

Baronul **Joseph Bedeus von Schaarberg**, în lucrarea *Die Wappen un Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen stadtischen Nationen dieses Landes* (*Stema şi sigiliul Principatului Transilvaniei şi a națiunilor care alcătuiesc acest stat*), apărută în 1838 la Sibiu, în care se tratează problematica stemei şi sigiliului Principatului Transilvaniei, respectiv cea a însemnelor națiunilor

---

[6] *Stemma illustris antiquaquae, heroicacaeque comitvm et baronvm in inclyto Transilvaniae principatu et amplisimo Hungariae regno, dei optimi maximi gratia florentium familiae Haller ab Hallerstein ab anno domini 1198 quo Henricus sextus Romanorum imperator semper augustus in territorio Franconiae Norimbergensi ad Pegnitzium vicum Hastiludium duodecimum magnifica principum, ducum, comitum, baronum et equitum imperialium exterorumque heroum ibidem praesentium cum pompa et sollemnitate instituerat, secundum radus descendentes rectos et lineas collaterales historico-genealogica methodo electum atque adornatum* per Andream Huszti. Cibinii, anno domini MDCCXLVIII.

[7] Franciscus Carolus Palma, *Heraldicae regni Hung. Specimen, regia, provinciarum, nobiliumque scuta complectens*, Vindonbona, 1766.

[8] András Dugonics, *A magyaroknak uradalmaik; mind a régi, mind a mostani üdökben,* Pest şi Pozsony, 1801, cap. VII, pp. 50-56.

https://biblioteca-digitala.ro

privilegiate[9]. Este astfel abordat istoricul acestor însemne de la formarea principatului autonom al Transilvaniei (cu menţiunea sigiliului principelui Sigismund Báthory), urmată de evoluţia stemei şi sigiliului principilor, incluzând elementele stemei Transilvaniei, ajungând la momentul Dietei din 1659 de la Sebeş (când s-au stabilit sigiliile celor trei „naţiuni" privilegiate), apoi, în fine, la decretul din 1765 al reginei Maria Terezia, prin care Transilvania este ridicată la rang de mare principat, fiindu-i augmentată stema, printr-o bonetă proprie. Este primul act normativ prin care se fixează armele teritoriale ale Transilvaniei în ansamblul ei (studiul, bogat ilustrat, se axează îndeosebi pe evoluţia stemei saşilor).

Elek Jakab, în lucrarea *Az erdélyi országos címerek története* (*Istoria stemelor statale ale Transilvaniei*) preia relatările lui Bedeus despre evoluţia stemei de stat a Transilvaniei, dar vine şi cu completări[10]. Între altele, reia relatările mai vechi ale lui Dugonics despre stema secuilor, precum şi elemente din lucrarea lui György Pray[11]. Lucrarea nu conţine ilustraţii.

În 1917, **József Sebestyén Keöpeczi** publică o amplă lucrare despre stema Transilvaniei, în revista de specialitate de heraldică şi genealogie *Turul – Erdély címere*[12]. Lucrarea este foarte bogat ilustrată cu desene heraldice ale autorului. Este prima lucrare cu adevărat ştiinţifică, dintre cele care abordează problematica stemei Transilvaniei. Studiul abordează în spirit critic relatările anterioare, bazându-se pe documente existente şi lăsând în domeniul legendelor explicaţiile formulate de Dugonics asupra formării stemei secuieşti.

Mihail Popescu, analizând sigiliul lui Sigismund Báthory, în 1926 scrie despre formarea simbolurilor Transilvaniei[13].

Iulian Marţian, în studiul *Contribuţii la eraldica vechiului Ardeal***,** apărut în 1928, se ocupă de formarea stemei Transilvaniei[14].

După cel de-Al Doilea Război Mondial, într-o perioadă puţin favorabilă studiilor de heraldică, abordarea evoluţiei stemei Transilvaniei a fost reluată cu prilejul congreselor internaţionale de profil. Subiectul a fost dezvoltat în două congrese consecutive de genealogie şi heraldică. Astfel, la cel de-al IX-lea (Berna,

---

[9] Joseph Bedeus von Schaarberg, *Die Wappen un Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen stadtischen Nationen dieses Landes*, Hermannstadt, 1838.

[10] Elek Jakab*, Az erdélyi országos címerek története*, în „Századok", I (1867), nr. 4, pp. 336-352.

[11] Georgius Pray, *Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis*, Buda, 1805.

[12] József Sebestyén Keöpeczi, *Erdély czímere,* în „Turul", XXXV (1917), nr. 1-4, pp. 33-48.

[13] Mihail Popescu, *Sigiliul lui Sigismund Báthory -principele Transilvaniei*, în „Revista Arhivelor", I (1924-1926), nr. 1-3, pp. 328-332.

[14] Iulian Marţian, *Contribuţii la eraldica vechiului Ardeal***,** în **„**Anuarul Institutului de Istorie Naţională", IV (1926–1927), Bucureşti, 1929, pp. 441-446.

https://biblioteca-digitala.ro

1968), heraldistul de origine maghiară **Szabolcs de Vajay**, în comunicarea despre sursele numismatice ale heraldicii de stat a Ungariei, se ocupă şi de însemnele Transilvaniei[15]. La cel de al X-lea Congres (Viena, 1970), **Jean Nicolas Mănescu** s-a ocupat exclusiv de stema Transilvaniei[16].

Cartea *Ştiinţa şi arta heraldică în România* a lui **Dan Cernovodeanu**, publicată la Bucureşti în 1977, este un tratat de heraldică de referinţă. Pe lângă prezentarea evoluţiei stemelor Ţării Româneşti şi a Moldovei, precum şi a Principatelor Unite, a Regatului României, mai apoi a Republicii, lucrarea are capitole separate dedicate heraldicii transilvănene. Este prezentată evoluţia stemei principatului Transilvaniei[17]. O variantă îmbunătăţită a acestei lucrări a constituit teza de doctorat a autorului, susţinută în limba franceză, la Paris în 1995[18]. Lucrarea a fost publicată postum în limba română, sub titlul *Evoluţia armeriilor ţărilor române de la apariţia lor şi până în zilele noastre (sec. XIII-XX).* În cadrul acestei lucrări, Capitolul al V-lea este dedicat evoluţiei heraldicii Transilvaniei[19].

Albert Arz von Straussenburg, în lucrarea *Beiträge zur siebenburgischen Wappenkunde* (*Contribuţii la heraldica transilvană*), apărută în 1981, precum şi în articole apărute în diferite reviste, s-a preocupat de stema Transilvaniei şi îndeosebi de stemele şi însemnele juridice ale saşilor[20].

După schimbările din decembrie 1989, s-a deschis posibilitatea abordării stemei Transilvaniei şi în ţară. **Jean Nicolas Mănescu** a publicat un amplu studiu despre evoluţia stemei Transilvaniei, în 1992, în revista *Revue Roumaine d'Histoire*[21].

Problematica stemei Transilvaniei a fost abordată sumar şi de **Maria Dogaru**, în cartea *Din heraldica României*, apărută la Bucureşti în 1994[22].

---

[15] Szabolcs de Vajay, *Les sources numismatiques de l'héraldique d'Etat hongroise*, în „Recueil du IXe Congrès international des sciences généalogique et héraldique, Berne (30 juin - 6 juillet), 1968”, Berne, 1968, pp. 149-167.

[16] Jean Nicolas Mănescu, *Zur Geschichte des landeswappens von Siebenbürgen (im 16. Jahrhundert),* în „Genealogica et Heraldica”, Viena, 1972, pp. 533-538.

[17] Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977, pp. 129-139.

[18] *L'évolution des armoiries des Pays Roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (XIIIe-XXe siècles),* Université de Paris Sorbonne, École Pratique des Hautes Etudes, IVe section-Sciences Historiques et Philologiques, Paris, 1995.

[19] Dan Cernovodeanu, *Evoluţia armeriilor ţărilor române de la apariţia lor şi până în zilele noastre (Sec. XIII-XX,* Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2005, pp. 155-176.

[20] Albert Arz von Straussenburg, *Beiträge zur Siebenbürgischen Wappenkunde*, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1981.

[21] J. N. Mănescu, *Les armes de la Transylvanie (XVI-e- XX-e siècles),* în ”Revue roumaine d'histoire”, XXXI, nr. 1-2, Bucureşti, 1992, pp. 29-49.

[22] Maria Dogaru, *Din heraldica României*, Editura JIF, Bucureşti, 1994, pp. 47-49.

https://biblioteca-digitala.ro

Mai recent, deja în secolul al XXI-lea, am notat două contribuţii. **Ana Dumitran** aduce completări la istoricul stemei Transilvaniei prin prisma sigiliului lui Sigismund Báthory[23].

Tudor-Radu Tiron, într-o comunicare susţinută la cel de-al XV-lea Congres naţional de genealogie şi heraldică, organizat la Iaşi în 2010, prin prisma a mai multor izvoare ilustrate externe, pune în lumină nouă începuturile stemei Transilvaniei[24].

2. Steme administrative

Menţinem ordinea cronologică şi în relatarea preocupărilor de heraldică legate de stemele administrative din Transilvania.

În anul 1880 a apărut la Budapesta culegerea de steme administrative *Magyarország címertára*, care, după cum o arată şi titlul, reprezenta un armorial al Ungariei[25]. Cartea lui **Károly Tagányi** este un album de heraldică teritorială a Regatului Ungariei, cu descrierile şi explicaţiile aferente stemelor. Cartea conţine – sub forma desenelor heraldice – imaginea şi descrierea stemei Ungariei, evoluţia ei de-a lungul secolelor, precum şi stemele statelor şi ţinuturilor componente ale regatului, stemele fostelor comitate, scaune şi districte ale regatului, în fine stemele oraşelor de toate tipurile şi cele ale comunelor mai însemnate.

În anul 1885 a apărut la Viena un album color cu stemele orăşeneşti din Austro-Ungaria, cu stemele de stat şi culorile naţionale, datorat lui **Karl Lindt**[26]. Sunt reprezentate stemele principatului Transilvaniei şi ale oraşelor acestei provincii, precum şi stemele oraşelor din Banat, Crişana şi Maramureş.

În 1890, tot la Viena, a apărut albumul heraldic *Armorialul Austro-Ungar*, datorat artistului heraldist **Hugo Gerard Ströhl**[27]. Este un album în care sunt prezentate şi stemele comitatelor Ungariei din acea vreme, deci şi cele ale comitatelor din Transilvania. De remarcat este că stemele care ne interesează sunt

---

[23] Ana Dumitran, *Completări la istoricul stemei Transilvaniei, pe marginea unui sigiliu aplicat la 31 mai 1595*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, 9/I, 2005, pp. 271-282.

[24] Tudor-Radu Tiron, *Începuturile stemei Transilvaniei în lumina mai multor izvoare ilustrate externe, din secolul al XV-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, în. „Anuarul Institutului de Istorie «G. Bariţiu» din Cluj-Napoca. Series HISTORICA”, tom L, 2011, pp. 307-339.

[25] Tagányi Károly, *Magyarország címertára*, Kiadja Altenburger G. és Rumbold B., Budapest, 1880.

[26] Karl Lindt, *Städte-Wappen von Österreich-Ungarn nebst den Landeswappen und Landesfarben,* Verlag von A. Schroll, Wien, 1885.

[27] Hugo Gerard Ströhl*,* *Österreichisch-Ungarische Wappenrolle*, Verlag von Anton Schroll & Co, Wien, 1890.

https://biblioteca-digitala.ro

desene cu haşuri heraldice, pe când albumul conţine o sumedenie de steme colorate. Albumul a mai avut două ediţii, în 1895 şi 1899.

Albert Arz von Straussenburg a publicat o serie de studii de heraldică administrativă în reviste din Transilvania. A fost preocupat de stemele unor oraşe săseşti, precum cele ale Reghinului[28], Braşovului[29], Sibiului[30], la care se adaugă stema istorică strămoşească a Universităţii (comunităţii) săseşti din Transilvania[31].

De stema oraşului Sibiu s-a ocupat şi **Michael Auner**, într-un studiu apărut în 1913[32]. Acelaşi subiect a fost dezvoltat în 1935 şi de **Gustav Bedeus**, care a abordat în paralel stemele oraşului Sibiu şi a naţiunii săseşti[33].

Mihály Darvasy se ocupă de originea şi evoluţia stemelor oraşelor medievale, dintre care descrie şi evoluţia stemelor celor mai însemnate oraşe din Transilvania[34].

De steme administrative s-a ocupat şi **József Sebestyén Keöpeczi**. Despre stema Braşovului a relatat în limba germană[35], iar despre stema Clujului a publicat un studiu, în 1944, în limba maghiară[36].

După reforma administrativă din 1968, adică în timpul regimului socialist, s-au organizat judeţe, pentru care s-au elaborat steme. Totodată s-au elaborat steme şi pentru municipiile din Republica Socialistă România. S-au născut o sumedenie de steme cu elemente antiheraldice, conţinând elemente ca roata dinţată, rulmentul, făclia, circularul, clădiri, *ctitorii ale socialismului*, care au fost aprobate prin Decretul 302 din 25 iulie 1972.

---

[28] Albert Arz von Straussenburg, *Zur Wappenfrage der Stadt Sächsisch-Regen,* în „Sächsish-Regener Wochenblatt", nr. 13, 1906.

[29] Idem, *Das Wappen der Stadt Kronstadt*, în „Korresponzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", Hermannstadt, LI, 1928, pp. 152-154; *Das Wappen von Kronstadt, Zur Klärung der Meinungen*, în „Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums", Heft 1-4, Braşov, 1944, pp. 1-11.

[30] Idem, *Das Wappen von Hermannstadt,* în „Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", LIII, Sibiu, 1930, pp. 201-210.

[31] Idem, *Die historischen Wappen der ehemaligen sienbenbürgisch-sächsischen Gebietskörperschaften*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", Sibiu, 1858, pp. 33-34.

[32] Michael Auner, *Das Wappen von Hermannstadt,* în „Korespondendenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", XXXVI, Sibiu, 1913, pp. 69-75.

[33] Gustav Bedeus, *Die Wappen der sächsischen Nation und der Stadt Hermannstadt*, în „Siebenbürgische Vierteljahrschrift", LVIII, Sibiu, 1935, pp. 304-309.

[34] Darvasy Mihály, *Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése*, în „Palaestra calasanctiana", nr. 39, Budapesta, 1942.

[35] Josef v. Sebestyén, *Das Wappen von Kronstadt,* în „Mitteilungen des Burzenländer Säsischen Museums", 2. Jahrgang, Heft 1-4, Kronstadt, 1937, pp. 11-28.

[36] József Sebestyén Keöpeczi, *Kolozsvár Címere*, în „Kolozsavári Szemle", III, 1944, pp. 266-267.

https://biblioteca-digitala.ro

Într-un amplu studiu bilingv, român şi francez, heraldiştii **Dan Cernovodeanu** şi **Jean Nicolas Mănescu** prezentau pe larg evoluția stemelor administrativ-teritoriale din România, având şi un studiu introductiv privind evoluția heraldicii în țările române[37].

Maria Dogaru, în cartea *Din heraldica României*, pe lângă prezentarea noțiunilor de bază ale heraldicii şi evoluția stemei de stat, prezintă un album heraldic al județelor, municipiilor şi oraşelor României interbelice. Deci, apar steme administrative şi din Transilvania, anume stemele județelor, municipiilor şi oraşelor elaborate de Comisia Consultativă Heraldică şi aprobate între anii 1928-1935[38].

Mai semnalăm două apariții editoriale în Ungaria. **Imre Csáky** a publicat o carte pe acest subiect în 1995 la Budapesta[39]. Este o carte care cuprinde două părți. Prima este un tratat de heraldică, iar a doua un album heraldic, cu reprezentarea stemelor comitatelor Regatului Ungar din secolele XVIII–XIX, descrierea lor şi o scurtă prezentare a fiecărui comitat, printre care şi cele din Transilvania.

Dezső Hoppál a publicat un album heraldic conținând prezentarea stemelor comitatelor Ungariei din anul 1899 şi descrierea lor[40]. Este vorba de variantele colorate ale desenelor lui **Hugo Gerard Ströhl**, editate în 1899 în lucrarea *Österreichisch-Ungarische Wappenrolle*, conținând desene cu haşuri heraldice ale stemelor. Cartea lui Hoppál conține şi desenul heraldic vechi, al însemnului comitatului respectiv ori al scaunului din care s-a format comitatul, după caz, precum şi desenul stemei reşedinței comitatelor.

3. Heraldica nobiliară

Cea mai vastă bibliografie o are heraldica nobiliară. Începem prezentarea cu revistele de specialitate.

Revista *Turul* a fost înființată în 1883, la Budapesta, de către Societatea Maghiară de Heraldică şi Genealogie[41]. Era o revistă trimestrială, care în 1950 a fost nevoită să-şi suspende activitatea, pe care a reluat-o în 1992, cu sprijinul Societății Maghiare de Istorie şi al Arhivelor Naționale Ungare. Primii redactori ai

---

[37] D. Cernovodeanu, J. N. Mănescu, *Noile steme ale județelor şi municipiilor din Republica Socialistă România. Studiu asupra dezvoltării istorice a heraldicii districtuale şi municipale româneşti. Les nouvelles armoiries des départements et des villes (municipes) de la République Socialiste de Roumanie. Etude sur le développement historique de l'héraldique départemental et municipale roumaine*, în „Revista Arhivelor”, LI, nr. 1-2, 1974, pp. 3-218. A apărut şi în extras, sub formă de carte, tot în acelaşi an.

[38] Maria Dogaru, *op. cit.*

[39] Csáky Imre, *A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII-XIX. században,* Budapest, 1995.

[40] Hoppál Dezső, *A történelmi Magyarország vármegyéinek címerei,* Budapest, 2001.

[41] Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság.

https://biblioteca-digitala.ro

revistei de specialitate au fost renumiţii heraldişti-genealogi baronul **Albert Nyári** şi **László Fejérpataky**. Revista a publicat în primul rând studii genealogice, dar şi foarte multe studii heraldice, prezentări de diplome de înnobilare cu steme, de monumente decorate cu steme, documente conţinând blazoane. Printre aceste comunicări heraldice o parte se referă la familii, steme din Transilvania. Acestea, în mare parte au cuprins heraldica aristocraţiei din Ardeal, precum şi studii despre stema Transilvaniei sau a celor trei naţiuni privilegiate. În capitolele rezervate prezentării diplomelor de înnobilare aflate la Arhivele Naţionale Ungare, deseori întâlnim *litterae armales* destinate ardelenilor, donate de principii Transilvaniei sau de regii mai vechi sau mai noi ai Ungariei.

Revista *Genealógiai Füzetek* a fost editată la Cluj de **Imre Sándor**. A apărut între anii 1903-1913, apoi şi-a încetat apariţia din cauza războiului. Revista, care la început a apărut lunar, iar mai târziu bilunar, a fost redactată de Imre Sándor, ajutat în primele şase luni de **Pál Török**, apoi, începând din luna iulie a anului 1903 şi până în 1910, de **József Sebestyén Keöpeczi**. Cel din urmă a fost şi ilustrator al revistei, apărând peste 100 de desene de steme ale sale. După cum arată şi titlul revistei, s-a ocupat în principal de genealogie, dar au apărut şi studii de heraldică, care au fost publicate în principal de Imre Sándor şi József Sebestyén Keöpeczi. Acestea au avut ca arie de cercetare Transilvania.

Pe lângă editarea revistei *Genealógiai Füzetek*, Imre Sándor a editat la Cluj şi lucrarea *Czímerlevelek,* apărută în două volume în 1910 şi 1912[42]. Primul conţine descrierea în latină a 150 de blazoane de pe diplome de înnobilare şi prezintă desenele a 149 de steme, realizate de artistul heraldist József Sebestyén Keöpeczi; al doilea volum conţine descrierea a 141 de blazoane şi desenele a 134 dintre ele, realizate de acelaşi Sebestyén. Primul volum cuprinde perioada dintre 1551-1629, adică de la începuturile principatului Transilvaniei până la sfârşitul domniei lui Gabriel Bethlen, în vreme ce al doilea volum conţine stemele conferite de Ecaterina de Brandenburg, Acaţiu Barcsay, precum şi cei doi Gheorghe Rákóczi. În primul volum găsim 30 de steme acordate de suveranii de la Viena şi una acordată de Mihai Viteazul.

Lucrarea amintită este un catalog ilustrat al diplomelor de înnobilare ardeleneşti. Trecem la lucrările de amploare privind tematica heraldicii nobiliare transilvănene sau a celor care conţin preocupări şi despre steme nobiliare din Transilvania.

Amintim în primul rând monumentala lucrare a lui **Iván Nagy**[43]. Lucrarea a apărut în 12 volume, plus volumul supliment, în decurs de 11 ani. Tratează în

[42] Imre Sándor, *Czímerlevelek*, Kolozsvár, 1910 şi 1912.
[43] Iván Nagy, *Magyarország családai. Czimerekkel és leszármazási táblákkal*, Pest, 1857-1868.

https://biblioteca-digitala.ro

ordine alfabetică familiile de pe teritoriul Regatului Ungariei, deci inclusiv familii nobile din Transilvania. Lucrarea conține date despre circa 11.000 de familii, printre care 3.700 arbori genealogici şi 550 de steme. Această lucrare conține date nu numai despre familiile mai însemnate, ci şi în privința tuturor celor despre care au luat cunoştință autorul ori colaboratorii săi. Din punct de vedere heraldic, lucrarea nu este completă, dar totuşi, față de cele de dinainte, este un mare progres. Desenele de steme nu sunt excelente, dar elementele heraldice componente ale stemei se pot distinge. Ponderea familiilor, precum şi a stemelor din Transilvania, față de întregul volum de date, este destul de mare, dat fiind faptul că în perioada Principatului au fost înnobilate o mulțime de persoane, chiar şi grupuri mai mari.

La Budapesta a apărut un îndreptar de genealogie maghiară, *Magyar nemzetségi zsebkönyv*, editat de **Societatea Maghiară de Heraldică şi Genealogie**. Este mai mult o lucrare genealogică, având două părți. Prima conține familiile titrate, printre care găsim în totalitate familiile de conți şi baroni din Transilvania[44]. A doua parte cuprinde familii nobile mai însemnate, printre care, desigur, şi cele din Transilvania[45]. Cartea conține date despre aproape 3.000 de familii. Imagini de steme găsim doar trei, iar descrierile de steme apar doar în cazul familiilor titrate.

În anul 1895 a apărut la Budapesta un catalog al donațiunilor de ranguri nobiliare, steme, predicate nobiliare şi cetățenie, acordate în perioada dintre anii 1527–1867[46]. Lucrarea redactată de **János Illéssy** şi **Béla Pettkó** este a colecție specială a *Cărților Regale* (*Libri Regii*), în care s-au consemnat actele emise de cancelaria regală ungară între anii 1527-1867. Menționăm colecție specială, deoarece dintre toate actele consemnate au fost selectate numai cele care se referă la acordare de titlu nobiliar, stemă, predicat nobiliar şi cetățenie, în mare parte diplome de înnobilare (*Littere Armales*).

Cea mai mare lucrare care s-a editat a fost cea a lui **Béla Kempelen**, *Magyar nemes családok*, apărută la Budapesta între anii 1911-1932[47]. Lucrarea conține date despre aproape 120.000 de familii de pe întreg teritoriul fostului Regat antebelic (deci şi familii transilvănene), dar n-a primit nici măcar aceeaşi publicitate ca volumele lui Iván Nagy. Lucrarea lui Kempelen conține 11 volume şi un supliment, apărute în decurs de 21 de ani. În mare parte, este vorba despre o înşiruire de familii, pentru majoritatea consemnându-se data şi locul înnobilării,

---

[44] László Fejérpataky, *Főrangú családok*, Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest, 1888.
[45] Gyula Schönherr, N*emes családok*, Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest, 1905.
[46] János Illéssy, Béla Pettkó, *A Királyi Könyvek jegyzéke a bennük foglalt nemesség, czím, czímer, előnév és honosság adományozásoknak. 1527-1867*, A M. Kir. Orsz. Levéltár felügyelete alatt, Budapest, 1895.
[47] Béla Kempelen, *Magyar nemes családok*, I-XI, Budapest, 1911-1932.

https://biblioteca-digitala.ro

precum şi suveranul care a făcut donaţia, dar lucrarea nu conţine desene de steme, ci doar descrieri sumare ale unor blazoane.

Multe exemple de steme din Transilvania se regăsesc în tratatul de heraldică *A heraldika kézikönyve*, al celui mai renumit heraldist maghiar de la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul celui de al XX-lea, **Oszkár Bárczay**[48]. Este un manual de heraldică, un fel de enciclopedie a ştiinţei blazonului, despre tot ce se putea cunoaşte la acea dată.

Cea mai renumită lucrare a perioadei este *Marea colecţie generală de steme* a lui **J. Siebmacher**, care conţine un volum separat dedicat stemelor transilvănene[49]. După cum arată şi titlul lucrării, este o mare colecţie heraldică, scrisă în limba germană. De această dată avem de-a face cu o carte de heraldică propriu-zisă. Este o lucrare complexă. Prezintă stema Transilvaniei, stemele naţiunilor privilegiate, înglobate în stema principatului, stemele principilor Transilvaniei, stemele voievozilor, a vicevoievozilor, ale comiţilor secuilor, ale guvernatorilor, ale comiţilor saşilor, ale comandanţilor generali. Urmează stemele prinţilor, conţilor, apoi ale baronilor, cu indicarea evoluţiei blazoanelor de la stemele de neam cu augmentările ulterioare. Mare parte a lucrării o reprezintă stemele a peste 2.500 de familii din Transilvania. Lucrarea conţine atât desenul stemelor, cât şi descrierea lor, dar şi numele celor înnobilaţi, data şi locul emiterii diplomei, numele suveranului donator, precum şi trimitere la datele furnizate. Lucrarea prezintă un inconvenient, în sensul că stemele sunt desenate cu şablonul, scuturile, coifurile, coroanele, lambrechinii fiind de acelaşi fel, precum şi elementele heraldice care se repetă în mai multe steme arată la fel, de exemplu leul, acvila, porumbelul, oşteanul, călăreţul etc. în toate stemele sunt desenate identic.

În 1913 a apărut la Budapesta cartea *Liber armorum Hungariae (Magyarország címeres könyve),* redactată de un colegiu redacţional format din opt arhivişti şi douăzeci şi unu de colaboratori din toată ţara, majoritatea arhivişti[50]. Prefaţa lucrării a fost scrisă de contele **Gyula Andrássy**[51]. Este o amplă lucrare, o înşiruire de familii nobile, bogat ilustrată cu steme. A apărut în 1913 şi s-a dorit să fie primul volum dintr-o grandioasă lucrare, dar din pricina războiului proiectul din păcate, s-a întrerupt. Volumul cuprinde înşiruirea a peste 3.800 de familii, ale căror

[48] Oszkár Bárczay, *A heraldika kézikönyve*, Budapesta, 1897.

[49] Constantin Reichenauer von Reichenau, Géza von Csergheö, Oscar von Bárczay, *J. SIEBMACHER'S grosses und allgemeines WAPPENBUCH, Der Adel von Siebenbürgen,* Vierten Bandes zwölfte Abtheilung, Verlag von Bauer und Rapse, Nürnberg, 1898.

[50] *Liber armorum Hungariae (Magyarország címeres konyve),* Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1913.

[51] De aceea, în foarte multe dintre trimiteri, note formulate în diferite publicaţii, se asociază acestui nume întreaga lucrare.

https://biblioteca-digitala.ro

nume încep cu literele A, B şi C. Este cea mai bogată listă de familii cu primele trei litere ale alfabetului, incluzând şi familiile din Transilvania.

Genealogul **József Pálmay** a publicat volume dedicate exclusiv nobilimii din Ţinutul Secuiesc. Au apărut lucrările *Familiile nobile ale comitatului Odorhei*[52] (1900), *Trei Scaune*[53] (1901) şi *Mureş-Turda*[54] (1904). Lucrarea este un amalgam de date şi istorioare despre familiile consemnate. Din punct de vedere heraldic, are o parte pozitivă şi una negativă. Pentru multe dintre familiile înşirate a publicat şi descrierea stemei. Aceste descrieri de steme sunt corecte, însă reprezentarea lor grafică lasă de dorit, dar se vede că artistul nu era familiarizat cu arta heraldică.

În 1940 a apărut la Budapesta un volum care continua publicarea *Cărţilor Regale*[55]. Acest catalog al donaţiunilor de nobleţe, înălţare în rang nobiliar, acordare de predicate nobiliare şi steme, din timpul regilor Franz Joseph I şi Carol al IV-lea (între anii 1867-1918), a fost redactat şi editat de **József Gerő**. Lucrarea este o continuare a colecţiei autorilor János Illéssy şi Béla Pettkó, amintite anterior, până în anul 1918, deci până când s-au acordat titluri, predicate nobiliare şi steme pe teritoriul Regatului Ungar.

Referiri la heraldica nobiliară transilvăneană găsim şi la **Sigismund Jakó**, care, în studiul despre sigilografia Transilvaniei de până în secolul al XV-lea, apărut în anul 1956, are şi un scurt subcapitol dedicat sigiliilor heraldice (Tipul heraldic de pecete)[56].

Lucrările amintite ale lui Dan Cernovodeanu au în componenţă şi capitole referitoare la heraldica nobiliară din Transilvania[57].

Ioan cavaler de Puşcariu s-a ocupat de familiile nobile române din Transilvania[58]. Autorul, conform celor afirmate în prefaţă, ar fi vrut să rotunjească lucrarea sa cu încă un volum, dar aceasta nu a mai avut loc. Chiar în prima frază a lucrării sale, Puşcariu remarcă faptul că între cele mai însemnate ştiinţe auxiliare,

---

52 József Pálmay, *Udvarhely vármegye nemes családjai*, Betegh Pál Könyvnyomdai Műintézete, Székely-Udvarhely, 1900.

53 Idem, *Háromszék vármegye nemes családjai*, Jókai-Nyomda-Részvény-Társulat, Sepsi-Szent-György, 1901.

54 Idem, *Maros-Torda vármegye nemes családjai*, Adi Árpád könyvuomda tulajdonos kiadásában, Marosvásárhely, 1904.

55 József Gerő, *A Királyi Könyvek. Az I. Ferencz József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke,* Budapest, 1940.

56 Sigismund Jakó, *Sigilografia cu referire la Transilvania (pînă la sfîrşitul sec. al XV-lea),* în vol. „Documente privind istoria Romîniei", Editura Academiei R. P. R., Bucureşti, 1956, pp. 586-588, în cadrul capitolului *Imaginile de pe peceţi*, pp. 584-589.

57 D. Cernovodeanu, *op. cit.*, cap. 7. B, pp. 175-177; *Evoluţia armeriilor ţărilor române ...*, cap. IX. d, pp. 310-323.

58 Ioan cavaler de Puşcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, vol. I-II, Sibiu, 1892 şi 1895.

https://biblioteca-digitala.ro

de care se foloseşte istoria, se numără şi datele genealogice şi heraldice. Lucrarea este mai degrabă una genealogică, dar are şi părţi de heraldică, îndeosebi descrieri de blazoane ale unor familii nobile române. Partea I conține conscripțiile familiilor nobile române din Transilvania pe comitate, iar în cadrul acestora pe districte. Aceste conscripţii au fost făcute de către pretor sau jude, ori de notarul districtului, dar în cele mai multe cazuri de vreun preot sau chiar protopop greco-catolic. În completarea acestor conscripţii se prezintă extracte din mai multe colecţii, conţinând date familiale. Partea a II-a, apărută după trei ani, conţine înşiruirea familiilor nobile române în ordine alfabetică. Descrieri heraldice există în puţine cazuri, aceasta depinzând de persoana care a întocmit conscripţia. De exemplu, în comitatul Alba Inferioară, protopopul Ioan Deac a descris stemele familiilor din districtul său, al Cutului în latină, copiate de pe diplomele de înnobilare, pe cele din districtul Zlatna protopopul Alexandru Amos Tobias le-a descris în limba română, precum şi Basiliu Pauléthy pentru districtul Armeni.

Lucrarea a fost reedită în primul deceniu al secolului al XXI-lea. Astfel, ediţia a II-a în 2003 la Cluj-Napoca, la Editura Societăţii Culturale pro Maramureş „Dragoş Vodă", iar în 2006 s-a ajuns la ediţia a IV-a, acestea fiind coordonate de Vasile Iuga de Sălişte, cu prefaţă de Ioan-Aurel Pop, membru corespondent al Academiei Române. Un număr de 37 de steme sunt reprezentate în anexa noii ediţii din 2006, mulţumită conducătorului editurii, Vasile Iuga de Sălişte. Completarea lucrării cu imaginea unor blazoane este un fapt lăudabil, dar apare şi o problemă. Despre copii, care s-au realizat de către Societatea Culturală pro Maramureş „Dragoş Vodă", se arată că s-au realizat după desenele originale. Această afirmaţie este însă inexactă, în condiţiile în care aceste imagini sunt variantele color ale desenelor apărute în colecţia Siebmacher!

Pál Joódy, arhivist şef al comitatului Maramureş, a publicat o lucrare despre cercetarea calităţii de nobil în comitat între anii 1749-1769, apărută la Sighetul Marmaţiei în 1943 în limba maghiară[59]. Cartea a fost tradusă în limba română şi a apărut cu prefaţă de acad. prof. dr. Nicolae Edroiu, în 2003, la Editura Societăţii Culturale pro Maramureş "Dragoş Vodă", sub titlul *Cercetarea calităţii de nobil în comitatul Maramureş, 1749–1769*. Lucrarea conţine lista celor care şi-au dovedit nobilitatea între anii marcaţi, respectiv prezentarea stemelor acestor familii, predominant româneşti.

Éva Straub Nyulásziné, arhivistă principală a Arhivelor Naţionale Ungare, a publicat un album heraldic al stemelor de pe diplomele de înnobilare

[59] Pál Joódy, *Máramaros vármegye 1749-1769. évi nemesség vizsgálata*, Máramarossziget, 1943.

https://biblioteca-digitala.ro

aflate în fondurile şi colecțiile Arhivelor amintite: *Öt évszázad címerei*[60]; a II-a ediție este bilingvă, maghiară şi germană. Sunt prezentate 100 de planşe color ale blazoanelor considerate mai reprezentative, având dimensiunea unei pagini întregi, precum şi desene heraldice a 1.246 de alte steme. Stemele sunt blazonate. Printre acestea, o parte însemnată este dedicată celor acordate nobililor din Transilvania.

Concluzii

Din cele expuse am putut vedea că unii autori s-au ocupat exclusiv pe baze etnice de cercetarea stemelor. De exemplu, Puşcariu s-a ocupat numai de familii româneşti, József Pálmay s-a ocupat exclusiv de familiile din Ținutul Secuiesc, autorii saşi au cercetat cu predilecție heraldica săsească din Transilvania. Autorii din Ungaria au înşirat tot ce au adunat din izvoarele cunoscute, balanța trăgând către nobilii de etnie maghiară. Cea mai obiectivă, dacă se poate folosi acest termen, este colecția Siebmacher, care este o lucrare pur heraldică, prezentând atât imaginea, cât şi descrierea blazoanelor, aducând şi date suficiente despre dobândirea stemelor.

Bibliografie

Albert ARZ von STRAUSSENBURG, *Beiträge zur Siebenbürgischen Wappenkunde*, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1981.

Albert ARZ von STRAUSSENBURG, *Das Wappen der Stadt Kronstadt*, în „Korresponzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, Hermannstadt, LI, 1928, pp. 152-154.

IDEM, *Das Wappen von Hermannstadt,* în „Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, LIII, Sibiu, 1930, pp. 201-210

IDEM, *Das Wappen von Kronstadt, Zur Klärung der Meinungen*, în „Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums”, Heft 1-4, Braşov, 1944, pp. 1-11.

IDEM, *Die historischen Wappen der ehemaligen sienbenbürgisch-sächsischen Gebietskörperschaften*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, Sibiu, 1858, pp. 33-34.

IDEM, *Zur Wappenfrage der Stadt Sächsisch-Regen,* în „Sächsish-Regener Wochenblatt”, nr. 13, 1906.

[60] Éva Straub Nyulásziné, *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein*, Ed. Corvina, Budapest, 1987; *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein-Wappen aus fünf Jahrhunderten auf Wappenbriefen im Ungarischen Staatsacrhiv,* Ed. Babits, Szekszárd, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro

Michael AUNER, *Das Wappen von Hermannstadt,* în „Korespondendenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, XXXVI, Sibiu, 1913, pp. 69-75.

Oszkár BÁRCZAY, *A heraldika kézikönyve*, Budapesta, 1897.

Gustav BEDEUS, *Die Wappen der sächsischen Nation und der Stadt Hermannstadt*, în „Siebenbürgische Vierteljahrschrift”, LVIII, Sibiu, 1935, pp. 304-309.

Joseph BEDEUS von SCHAARBERG, *Die Wappen un Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen stadtischen Nationen dieses Landes*, Hermannstadt, 1838.

Dan CERNOVODEANU, *Evoluția armeriilor țărilor române de la apariția lor şi până în zilele noastre (Sec. XIII–XX),* Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2005.

IDEM, *Ştiința şi arta heraldică în România,* Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977.

Dan CERNOVODEANU, Jean Nicolas MĂNESCU, *Noile steme ale județelor şi municipiilor din Republica Socialistă România. Studiu asupra dezvoltării istorice a heraldicii districtuale şi municipale româneşti. Les nouvelles armoiries des départements et des villes (municipes) de la République Socialiste de Roumanie. Etude sur le développement historique de l'héraldique départemental et municipale roumaine*, în „Revista Arhivelor”, LI, nr. 1-2, 1974, pp. 3-218. A apărut şi în extras, sub formă de carte, tot în acelaşi an.

CSÁKY Imre*, A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII-XIX. században,* Budapest, 1995.

DARVASY Mihály, *Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése*, în „Palaestra calasanctiana”, nr. 39, Budapesta, 1942.

Maria DOGARU, *Din heraldica României*, Editura JIF, Bucureşti, 1994.

András DUGONICS, *A magyaroknak uradalmaik; mind a régi, mind a mostani üdökben,* Pest şi Pozsony, 1801*,* cap. VII, pp. 50-56.

Ana DUMITRAN, *Completări la istoricul stemei Transilvaniei, pe marginea unui sigiliu aplicat la 31 mai 1595*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, 9/I, 2005, pp. 271-282.

László FEJÉRPATAKY, *Főrangú családok*, Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest, 1888.

Genealogia heroica illustris et antiquissimae rerum pro rege et republica inclitissimae gentis Hungaricae per plurima secula domi forisque toga sagoque praeclare, insigniter ac fortiter gestarum memoria exemplo ac virtute florentissimus, nobilissimae spectabilis ac generosae familiae Wass de Sancto Aegydio ex antiquis gloriosorum Hungariae regum diplomatibus vetustissimis

https://biblioteca-digitala.ro

waywodarum Transilwaniae comitumque Siculorum monumentis litteralibus recentoribus serenissimorum Transivaniae principum documentis authenticis publicaeque fidei archiuorum principatus Transiluaniae capitularium instrumentis memorialibus, omni exceptione maioribus ab anno domini MCXL ad annum usque currentem 1743 chronologico historica methodo adornata. Auctore Andrea Huszti iureconsulto anno domini MDCCXLIII die 31 Martii.

Pál JOÓDY, *Máramaros vármegye 1749-1769. évi nemesség vizsgálata*, Máramarossziget, 1943.

József GERŐ, *A Királyi Könyvek. Az I. Ferencz József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke,* Budapest, 1940.

HOPPÁL Dezső, *A történelmi Magyarország vármegyéinek címerei,* Budapest, 2001.

János ILLÉSSY, Béla PETTKÓ, *A Királyi Könyvek jegyzéke a bennük foglalt nemesség, czím, czímer, előnév és honosság adományozásoknak. 1527-1867*, A M. Kir. Orsz. Levéltár felügyelete alatt, Budapest, 1895.

IMRE Sándor, *Czímerlevelek*, Kolozsvár, 1910 şi 1912.

Elek JAKAB, *Az erdélyi országos címerek története*, în „Századok", I (1867), nr. 4, pp. 336-352.

Sigismund JAKÓ, *Sigilografia cu referire la Transilvania (pînă la sfîrşitul sec. al XV-lea),* în vol. „Documente privind istoria Romîniei", Editura Academiei R. P. R., Bucureşti, 1956, pp. 586–588, în cadrul capitolului *Imaginile de pe peceți*, pp. 584-589.

Béla KEMPELEN, *Magyar nemes családok*, I-XI, Budapest, 1911-1932.

József Sebestyén KEÖPECZI, *Erdély czímere,* în „Turul", XXXV (1917), nr. 1-4, pp. 33-48.

IDEM, *Kolozsvár Címere*, în „Kolozsavári Szemle", III, 1944 pp. 266-267.

Stephanus LAKATOS, *Siculia* delineata et descripta *accuratius quam hactenus, nunc ad lucem data. A. C. 1702. cum tabula Hunniae et Siculiae*, Claudiopoli, manuscris.

*** *L'évolution des armoiries des Pays Roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (XIIIe-XXe siècles)*, Université de Paris Sorbonne, École Pratique des Hautes Etudes, IVe section-Sciences Historiques et Philologiques, Paris, 1995.

*** *Liber armorum Hungariae (Magyarország címeres konyve),* Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1913.

Karl LINDT, *Städte-Wappen von Österreich-Ungarn nebst den Landeswappen und Landesfarben,* Verlag von A. Schroll, Wien, 1885.

Iulian MARȚIAN, *Contribuții la eraldica vechiului Ardeal*, în **„**Anuarul Institutului de Istorie Națională", IV (1926-1927), Bucureşti, 1929, pp. 441-446.

https://biblioteca-digitala.ro

Jean Nicolas MĂNESCU, *Les armes de la Transylvanie (XVI-e- XX-e siècles),* în ”Revue roumaine d'histoire”, XXXI, nr. 1-2, Bucureşti, 1992, pp. 29-49.

IDEM, *Zur Geschichte des landeswappens von Siebenbürgen (im 16. Jahrhundert),* în „Genealogica et Heraldica”, Viena, 1972, pp. 533-538.

Iván NAGY, *Magyarország családai. Czimerekkel és leszármazási táblákkal*, Pest, 1857-1868.

Franciscus Carolus PALMA, *Heraldicae regni Hung. Specimen, regia, provinciarum, nobiliumque scuta complectens*, Vindonbona, 1766.

József PÁLMAY, *Háromszék vármegye nemes családjai*, Jókai-Nyomda-Részvény-Társulat, Sepsi-Szent-György, 1901.

IDEM, *Maros-Torda vármegye nemes családjai*, Adi Árpád könyvuomda tulajdonos kiadásában, Marosvásárhely, 1904.

IDEM, *Udvarhely vármegye nemes családjai*, Betegh Pál Könyvnyomdai Műintézete, Székely-Udvarhely, 1900.

Franciscus Pariz PÁPAI, *Ars Heraldica. Seu Consuetudinum Heraldicarum, quarum crebrior passim & usus, & in Historiis, praecipue Europaeis mentio, Synopsis. Collecta, & in hunc pugillum, in gratiam inprimis Nobilitatis Transylvanicae contracta. Opere & veritate*, Claudiopoli, 1695.

Mihail POPESCU, *Sigiliul lui Sigismund Báthory - principele Transilvaniei*, în „Revista Arhivelor”, I (1924-1926), nr. 1-3, pp. 328-332.

Georgius PRAY, *Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis*, Buda, 1805.

Ioan cavaler de PUŞCARIU, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, vol. I-II, Sibiu, 1892 şi 1895.

Constantin REICHENAUER von REICHENAU, Géza von CSERGHEÖ, Oscar von BÁRCZAY, *J. SIEBMACHER'S grosses und allgemeines WAPPENBUCH, Der Adel von Siebenbürgen,* Vierten Bandes zwölfte Abtheilung, Verlag von Bauer und Rapse, Nürnberg, 1898.

Gyula SCHÖNHERR, N*emes családok*, Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest, 1905.

Josef v. SEBESTYÉN, *Das Wappen von Kronstadt,* în „Mitteilungen des Burzenländer Säsischen Museums”, 2. Jahrgang, Heft 1-4, Kronstadt, 1937, pp. 11-28.

Stemma illustris antiquaquae, heroicacaeque comitvm et baronvm in inclyto Transilvaniae principatu et amplisimo Hungariae regno, dei optimi maximi gratia florentium familiae Haller ab Hallerstein ab anno domini 1198 quo Henricus sextus Romanorum imperator semper augustus in territorio Franconiae Norimbergensi ad Pegnitzium vicum Hastiludium duodecimum magnifica

https://biblioteca-digitala.ro

principum, ducum, comitum, baronum et equitum imperialium exterorumque heroum ibidem praesentium cum pompa et sollemnitate instituerat, secundum radus descendentes rectos et lineas collaterales historico-genealogica methodo electum atque adornatum per Andream Huszti. Cibinii, anno domini MDCCXLVIII.

Éva STRAUB NYULÁSZINÉ, *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein*, Ed. Corvina, Budapest, 1987.

Hugo Gerard STRÖHL, *Österreichisch-Ungarische Wappenrolle*, Verlag von Anton Schroll & Co, Wien, 1890.

Joannes SZEGEDI, *Cerographia Hungariae, Seu Notitia De Insignibus, Et Sigillis Regni Mariano-Apostolici,* Tyrnaviae, 1734.

TAGÁNYI Károly, *Magyarország címertára*, Kiadja Altenburger G. és Rumbold B., Budapest, 1880.

Tudor-Radu TIRON, *Începuturile stemei Transilvaniei în lumina mai multor izvoare ilustrate externe, din secolul al XV-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, în. „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca. Series HISTORICA”, tom L, 2011, pp. 307-339.

Szabolcs de VAJAY, *Les sources numismatiques de l´héraldique d´Etat hongroise*, în „Recueil du IXe Congrès international des sciences généalogique et héraldique, Berne (30 juin-6 juillet), 1968”, Berne, 1968, pp. 149-167.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Prima lucrare de specialitate în Transilvania, Ars heraldica – 1695.

Fig. 2 – Lucrarea lui Palma cu planşa stemelor statelor şi provinciilor de sub suzeranitatea Coroanei Ungare.

Fig. 3 – Stemele Moldovei, Transilvaniei şi Țării Româneşti în lucrarea lui Palma.

Fig. 4 – Pagina de titlu a colecției Siebmacher pentru Transilvania.

Fig. 5 – Stema cea veche a comunității săseşti în colecția Siebmacher.

Fig. 6 – Stema cea nouă a comunității săseşti în colecția Siebmacher.

Fig. 7 – Stema cea veche a comunității secuieşti în colecția Siebmacher.

Fig. 8 – Stema cea nouă a comunității secuieşti în colecția Siebmacher.

Fig. 9 – Sigiliile celor trei stări din Transilvania, adoptate în 1659.

Fig. 10 – Stema Transilvaniei – variantă din 1741, sub domnia Mariei Terezia.

Fig. 11 – Stema Transilvaniei pe diploma de ridicare la rang de Mare Principat – 1765.

https://biblioteca-digitala.ro

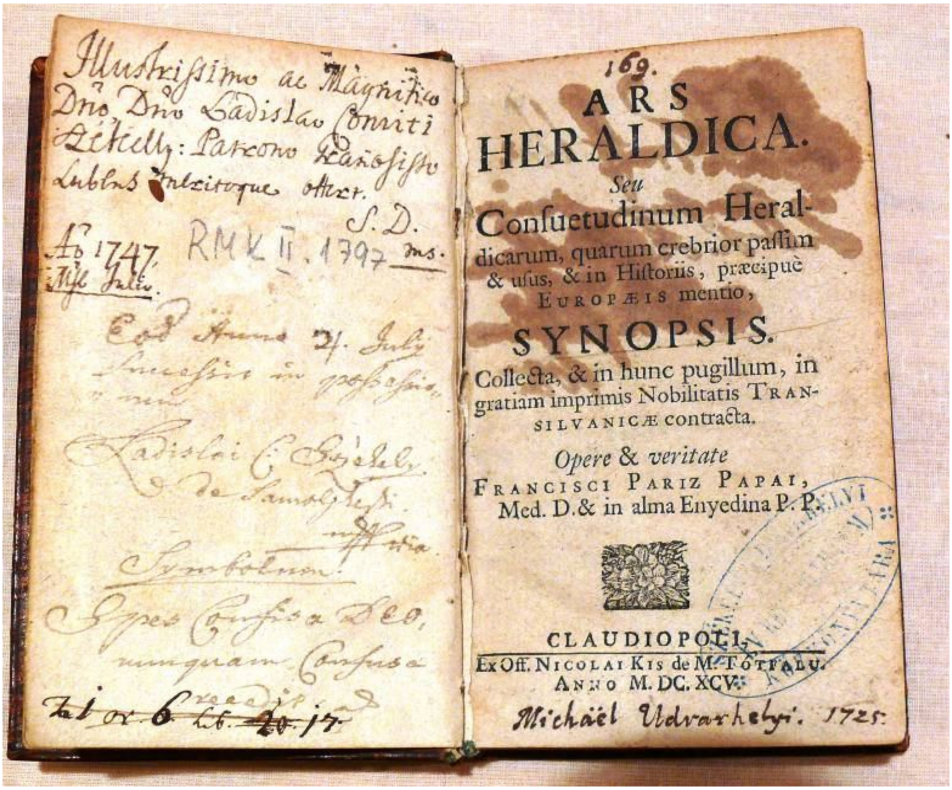

Fig. 1

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

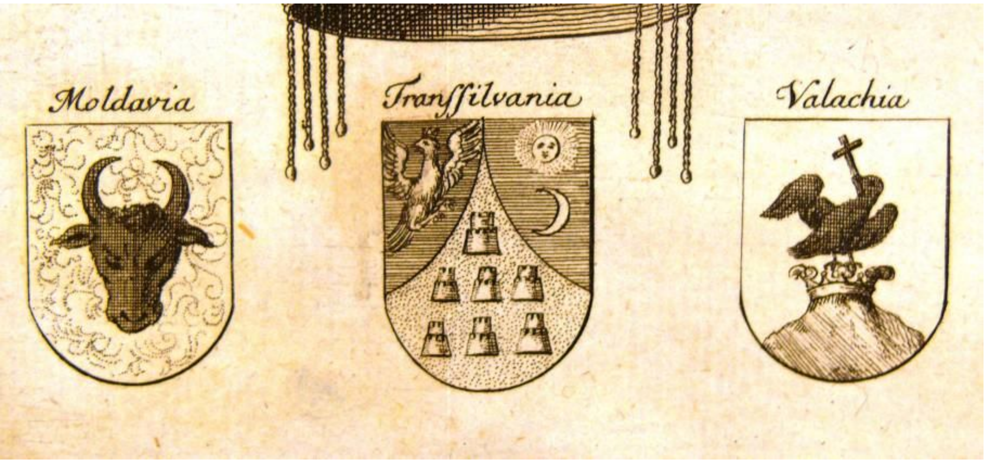

Fig. 3

Fig. 4

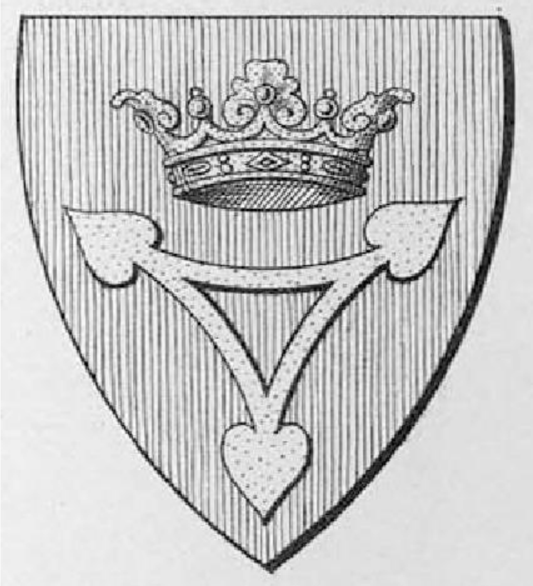

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

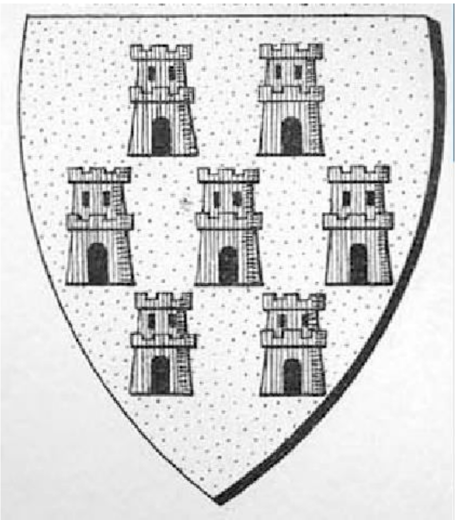

Fig. 6

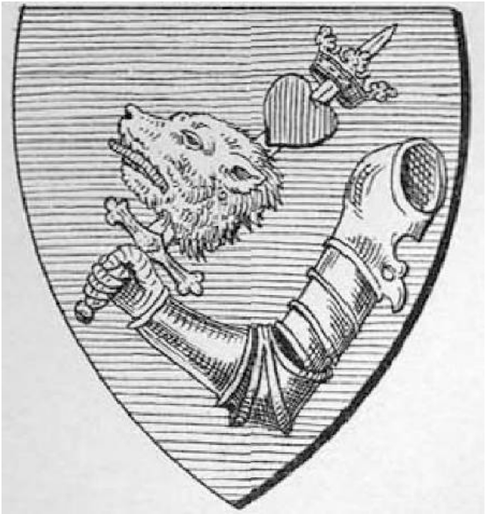

Fig. 7

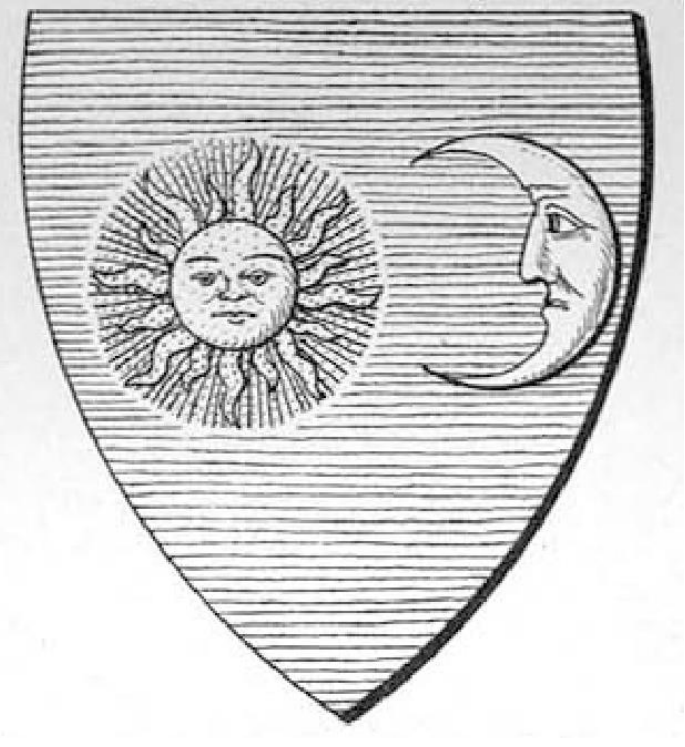

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 9

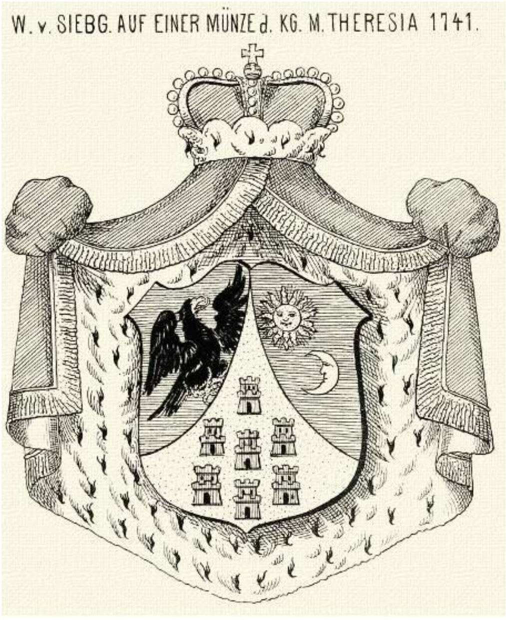

Fig. 10

Fig. 11

https://biblioteca-digitala.ro

PATRIMONIU

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

SCURTE CONSIDERAȚII ASUPRA UNOR PIESE SCULPTURALE ROMANE PROVINCIALE DIN JUDEȚUL SIBIU

ALEXANDRU GH. SONOC
sandysonoc@yahoo.com
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu
MIHAI CHIRIAC
cronistudentroman@yahoo.com
Liceul Teoretic „Stephan L. Roth" – Mediaş

BRIEF COMMENTS ON SOME ROMAN PROVINCIAL SCULPTURES FROM THE SIBIU COUNTY

ABSTRACT

During the field research and the study of some archaeological collections in Sibiu, undertaken in the years 2002-2009 by the Brukenthal National Museum of Sibiu and the Institute for Transylvanian Cultural Heritage in European Context of the "Nicolae Lupu" Faculty of History and Heritage of the "Lucian Blaga" University of Sibiu, various unpublished Roman provincial sculptures and epigraphic monuments were discovered or more intensively studied in terms of the information they convey. Their study contributes to a better understanding of the Roman life in Southern Transylvania. Some of these interesting artefacts are: a so-called (in the Romanian archaeological literature) "column bearing lion" (*leu stilofor*) of white-gray limestone, walled in the wall of the Evangelical (Lutheran) vicarage's courtyard towards the national road in Apoldu de Sus / Großpold / Nagyapold (Sibiu county), a free standing funerary lion", made of calcareous sandstone from the fortified church of Iacobeni / Jakobsdorf / Jakabfalva, or a provincial Roman statue made of limestone (Fig. 6 a-d) was discovered in 2005 in Valea Viilor / Wurmloch / Nagybaromlaka.

Keywords: roman sculpture, epigraphic monument, funerary lion, imperial portret, art history, archaeological researches, wall, marble.

În cursul cercetărilor de teren şi a studiului unor colecții arheologice din județul Sibiu, întreprinse între anii 2002-2009 de către Muzeul Național Brukenthal din Sibiu şi Institutul pentru Cercetarea şi Valorificarea Patrimoniului Cultural

https://biblioteca-digitala.ro

Transilvănean în Context European, de la Facultatea de Istorie şi Patrimoniu "Nicolae Lupu" a Universității "Lucian Blaga" din Sibiu, au fost identificate diferite piese sculpturale şi epigrafice romane provinciale inedite sau insuficient valorificate din punct de vedere al informațiilor pe care le transmit, al căror studiu contribuie la o mai bună cunoaştere a vieții romane din sudul Transilvaniei[1]. Printre acestea se numără şi un lot de 4 piese, pe care îl prezentăm cu acest prilej.

1. În poziție secundară, în zidul dinspre drumul național al curții parohiale evanghelice din Apoldu de Sus (jud. Sibiu, Fig. 1), care are rolul şi de a preveni alunecarea versantului terasei pe care se găseşte casa parohială, este zidit un leu stilofor din calcar alb-cenuşiu, relativ bine păstrat. Lungimea sa totală este de 130 cm, dintre care 98 cm revin imaginii animalului, iar înălțimea maximă a piesei este de 63 cm, dintre care 25 cm reprezintă grosimea soclului semicilindric, iar 38 cm înălțimii animalului (Fig. 2). În condițiile actuale de păstrare a piesei, grosimea sa este dificil de precizat. Judecând după înălțimea soclului, egală cu raza semicilindrului, este de presupus că grosimea monumentului ar putea fi de cca. 50 cm.

Chiar deasupra piesei, aproximativ deasupra umărului leului, se găseşte capătul unei țevi de evacuare a apei pluviale (Fig. 3), care atunci când se află în stare de funcționare poate afecta starea de conservare a monumentului roman prin corodarea sa de către fluxul de apă, dacă debitul este mai mare. Piesa, despre a cărei existență am fost informați de către colegii Adrian Georgescu şi Claudiu Munteanu, a devenit vizibilă în anul 2006, prin îndepărtarea vegetației care o ascundea vederii trecătorilor, ceea ce şi constituie una din explicațiile faptului că a rămas inedită.

Lucrarea este destul de bine proporționată, iar contururile detaliilor capului încă mai sunt vizibile în ciuda erodării pietrei, care a dus şi la atenuarea reliefului detaliilor coamei şi labelor. Coada este lungă şi şerpuită, cioplită de-a lungul soclului semicilindric al monumentului. În maxilarul superior al animalului, chiar în bot, s-a încercat cândva realizarea unei perforații, probabil în scopul introducerii unui tub, poate în vederea reutilizării piesei ca gargui. În prezent, fundul acestei

---

[1] Claudiu Munteanu, Alexandru Gh. Sonoc, *Un fragment de monument funerar roman descoperit la Valea Viilor (jud. Sibiu)*, în „Sargetia”, 31, Deva, 2003, pp. 259-264; Al. Gh. Sonoc, *Două monumente sculpturale romane de pe valea Sângătinului şi câteva considerații privind contextul lor social şi cultural*, în „OmSAL”, Hunedoara, 2004, pp. 133-179; Al. Gh. Sonoc, *Un relief dionysiac de pe Valea Târnavei Mari şi câteva considerații cu privire la habitatul roman din această zonă*, în „Brukenthal”, 2/2, Sibiu, 2007, pp. 153-179; Al. Gh. Sonoc, C. Munteanu, *Monumentele romane zidite în biserica din Dârlos (jud. Sibiu)*, în „Brukenthal”, 1/1, 2006, pp. 113-139; Al. Gh. Sonoc, C. Munteanu, *Observații privind câteva monumente mithraice din sudul Transilvaniei*, în „Brukenthal”, 3/1, 2008, pp. 155-180.

https://biblioteca-digitala.ro

orificiu este vopsit cu un pigment roşu-cărămiziu. Urme de pigment roşu, însă de o nuanță ceva mai închisă, probabil pe bază de oxid de fier, se găsesc în gura animalului, dar şi la limita dintre soclu şi corpul animalului, sub labele sale posterioare. Pe partea dreaptă a maxilarului superior al leului, aproape de baza botului, se găsesc urme de pigment negru, prezente însă şi pe soclu, în partea de sub labele anterioare. Prezența acestor pete ne permite să presupunem că baza soclului semicilindric al monumentului era vopsit în negru, iar partea superioară a acestuia, pe care stă leul, în roşu, în vreme ce trupul leului pare a fi fost vopsit în negru, iar gura deschisă a acestuia în roşu. Aceste urme de policromie nu suprapun o suprafață originală, ci una deja erodată, ele aparțin policromiei secundare a monumentului, din perioada de după ce acesta a fost încastrat într-o zidărie, probabil aceea a vechii biserici din localitate sau a fortificației care o înconjura. Analizele efectuate pe probe de pigment în laboratorul de la Bundesdenkmalamt de la Viena au confirmat, de altfel, această presupunere.

Acest leu stilofor nu este menționat de J. F. von Neigebaur (1851)[2] şi, din câte cunoaştem, nici în alte lucrări ulterioare care descriu monumentele sculpturale romane din Dacia[3]. De altfel, biserica evanghelică din Apoldu de Sus, aflată, în prezent, în curs de renovare, este o construcție modernă, de stil neoclasic, din cărămidă, ridicată pe locul vechii biserici romanice din secolul al XIII-lea, fortificată mai târziu, însă din fortificația demolată în anul 1867 se mai păstrează doar un segment al zidului de incintă şi fundațiile turnului octogonal, prăbuşit în 1881[4]. Casa parohială este, de asemenea, o construcție modernă, iar zidul din cărămidă în care este încastrat monumentul sculptural roman este şi el construit din cărămidă, spre deosebire de zidul de incintă al vechii biserici fortificate, construit din piatră şi cărămidă. De aceea, se poate presupune că monumentul sculptural roman provincial a fost încastrat în zid cândva la sfârşitul secolului al XIX-lea şi chiar că este posibil ca el să fi fost recuperat din materialele rezultate în urma demolării bisericii romanice.

Leii stilofori, cum arată diferiți cercetători[5], care reiau, de fapt, o observație a lui R. Münsterberg şi J. Oehler[6], erau folosiți pentru ornamentarea balustradelor

---

[2] J. F. Neigebaur, *Dacien. Aus den Überresten des klassischen Alterthums mit besonderem Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kronstadt, 1851.

[3] R. Münsterberg, J. Oehler, *Antike Denkmäler in Siebenbürgen*, în „JÖAI", 5 (1902), col. 93-136; Grigore Florescu, *I monumenti funerari romani della "Dacia Superior"*, în „EDR", 4 (1926-1927), [1930], pp. 72-148.

[4] Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul Arheologic al județului Sibiu*, Editura Economică, Sibiu, 2003, p. 40, nr. 14 (în continuare, *RepArSb*).

[5] Dan Isac, Volker Wollmann, Ion Petru Albu, *Monumentele funerare reprezentând lei descoperite în județul Hunedoara*, în „Sargetia" 10, 1973, p. 143; Lucia Țeposu-Marinescu, *Despre edicula funerară în Dacia romană*, în „SCIVA", 25/3, 1974, p. 419.

https://biblioteca-digitala.ro

unor construcții funerare deschise, însă cel mai probabil, după părerea noastră, a părții superioare a zidurilor incintelor funerare (*loculi*), care puteau adăposti monumente de diferite tipuri (*aediculae*, pilaştri, altare funerare etc.). La Ulpia Traiana Sarmizegetusa a fost văzut, în 1901, un leu stilofor despre care se poate afirma că în Antichitate fusese plasat, probabil, chiar la colțul unui astfel de *loculus*, deoarece în zona omoplatului, în unghi drept față de semicoloana pe care acesta stă, porneşte o altă semicoloană, cu un canal pe partea ei superioară[7]. S-a sugerat, de asemenea, că leii stilofori puteau constitui şi elemente ale decorului acoperişului unor construcții funerare impunătoare[8] sau coronamente ale unor pilaştri funerari, ca un exemplar de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, care în 1901 se găsea în grădina dirigintelui poştei de la Sarmizegetusa (jud. Hunedoara)[9].

Din păcate, în actualul stadiu al cercetărilor, în Dacia nu se cunosc ruine care să poată fi atribuite unor astfel de construcții funerare de mari dimensiuni, mai impozante decât incintele funerare (*loculi*), pentru existența cărora există argumente mai sigure şi mai numeroase. Oricum, este cert că, de fapt, rolul funcțional şi chiar simbolic al "leilor funerari" este auxiliar, pentru că ei completează, de fapt, ca decor sculptural, monumentele funerare propriu-zise[10], fie ele monumente monolitice (stele şi altare funerare) sau compuse (*aediculae* de diferite tipuri sau pilaştri funerari), construcții funerare mai impunătoare (*mausolea*) sau ansambluri funerare (*loculi*); de aceea, nu împărtăşim punctul de vedere comun, că, "*prin caracterul lor bine determinat şi invariabilitatea acestor piese sculpturale ce atinge uneori banalul*", este justificată considerarea acestor monumente ca un tip aparte de monument funerar[11]. Sunt, pur şi simplu, *membra disiecta*, piese lucrate aparte. De aceea, leii de sine stătători şi leii stilofori puteau fi vânduți ca atare şi folosiți, după dorință, de către cumpărător, în diferite combinații, ca decor sculptural, iar în cazul coronamentelor, cum s-a remarcat, de altfel, însă fără a fructifica îndeajuns această constatare, aplicând-o şi interpretării locului celorlalte tipuri de "lei funerari" în cadrul tipologiei monumentelor funerare din Dacia[12], acest mod de realizare îşi găseşte justificarea în comoditatea execuției şi a transportului.

Lei stilofori, reprezentați pe o semicoloană, de cele mai multe ori cu laba pe capul unui animal ucis şi care au, de regulă, o coadă lungă şi şerpuită, cioplită

---

[6] R. Münsterberg, J. Oehler, *op.cit.*, col. 134.
[7] R. Münsterberg, J. Oehler, *op. cit.*, col. 134sq.
[8] Lucia Țeposu, Liviu Mărghitan, *Monumente funerare de la Micia (Partea II)*, în „ActaMN", 6 (1969), p. 163.
[9] R. Münsterberg, J. Oehler, *op. cit.*, col. 134.
[10] D. Isac, V. Wollmann, I. P. Albu, *op. cit.*, p. 141.
[11] *Ibidem*.
[12] *Ibidem*, p. 140sq.

https://biblioteca-digitala.ro

de-a lungul semicoloanei sau încolăcită spiralic[13], sunt cunoscuţi la Ampelum[14], la Abrud – *Biserica Sf. Andrei* (3 exemplare)[15], la Potaissa (un exemplar dispărut[16] şi alte două la Muzeul de Istorie: unul, conservat mediocru[17], cu analogii la Micia[18], şi altul, descoperit, se pare, în poziţie secundară, pe versantul răsăritean al dealului Cetăţii[19], cu analogii, ca manieră de execuţie, cu un leu de sine stătător de la Ilişua[20]), la Micia[21], la Peştişu Mare[22], la Densuş (2 exemplare, pe bolta absidei altarului bisericii)[23] şi la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, de unde sunt menţionate mai multe exemplare: două la casa nr. 57 din această Sarmizegetusa (jud. Hunedoara)[24], două exemplare aflate în anul 1901 la "protopopul grecesc" (greco-catolic sau ortodox ?) de aici[25] şi încă un exemplar care iniţial stătea, se pare, pe colţul zidului unei incinte funerare[26]. În colecţia Muzeului Civilizaţiei Dacice şi Romane se mai păstrează 7 lei stilofori, cu loc de descoperire incert (Micia sau Ulpia Traiana Sarmizegetusa)[27]; în raport cu leii funerari de sine stătători din colecţia acestui muzeu[28], ei se caracterizează printr-o execuţie mai slabă, mai ales un exemplar din

---

[13] *Ibidem*, p. 143.

[14] V. Wollmann, Romul Grecu, *Monumente sculpturale romane de pe cuprinsul judeţului Alba*, în „Apulum”, 14, Alba Iulia, 1976, p. 109, nr. 7, fig. 9.

[15] Vasile Moga, *Monumente sculpturale romane păstrate la Abrud*, în „Ţara Moţilor”, 4, 1992 , p. 14sq., fig. 2-3; cf. V. Wollmann, Ion T. Lipovan, *Monumente epigrafice şi sculpturale din regiunea minieră Alburnus Maior - Ampelum (II)*, în „Potaissa”, 3, 1982, p. 100, fig. 9-10.

[16] J. F. Neigebaur, *op. cit.*, p. 215, nr. 193; V. Wollmann, *Monumente sculpturale romane de la Potaissa văzute de J. F. Neigebaur, Fodor A. şi J. M. Ackner*, în „Potaissa”, 1, 1978, p. 44, nr. 11.

[17] M. Jude, Constantin Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, Cluj, 1972, p. 17, nr. 26, pl. XIV/2; Maria Magdalena Jude, *Monumente funerare de la Potaissa*, în „ActaMN”, 9, 1972, p. 497, nr. 3, fig. 3.

[18] Maria Magdalena Jude, *op. cit.*, p. 497; cf. Lucia Ţeposu, L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 163, pl. III/2.

[19] M. Jude, C. Pop, *op. cit.*, p. 17, nr. 28, pl. XV/2;Maria Magdalena Jude, *op. cit.*, p. 497, nr. 2, fig. 2.

[20] Maria Magdalena Jude, *op. cit.*, p. 497; Dumitru Protase, *Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei*, în „Apulum”, 4, 1961, p. 134, fig. 2.

[21] Lucia Ţeposu, L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 163, nr. 2, pl. III/2.

[22] Ion Pătru Albu, *Noi monumente sculpturale în colecţia muzeului din Deva*, în ”Sargetia”, 8, 1971, p. 73sq., fig. 1-2. Este citat ca analogie, în privinţa atitudinii, pentru un leu de sine stătător de la Vinţu de Jos (jud. Alba): Cristian I. Popa, Radu V. Totoianu, *Lei funerari păstraţi în muzeul din Sebeş*, în „Sargetia”, 31, 2003, p. 218.

[23] V. Wollmann, *Monumente epigrafice şi sculpturale romane din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în „Apulum”, 13, 1975, p. 219sq., nr. 18-19, fig. 20-21.

[24] D. Isac , *op. cit.*, p. 147, nr. 16-17, pl. V/16-17.

[25] R. Münsterberg, J. Oehler, *op. cit.*, col. 134.

[26] *Ibidem*.

[27] D. Isac, *op. cit.*, p. 147sq., nr. 18-24, pl. V/18-19 şi VI/20-24.

[28] *Ibidem*, p. 146sq., nr. 10-15, pl. IV/10-13 şi V/14-15.

https://biblioteca-digitala.ro

secolul al III-lea, disproporţionat, cu un aspect primitiv[29], trăsături specifice artei funerare romane provinciale de aici în această epocă.

Deşi un leu stilofor se păstrează şi în colecţiile Muzeului Naţional Brukenthal din Sibiu (nr. inv. 5.989), locul de descoperire al acestuia rămâne deocamdată necunoscut, deşi faptul că piesa nu are număr de inventar vechi ne determină să credem că ar putea proveni din colecţiile fostului Muzeu al Asociaţiunii pentru Cultura şi Literatura Poporului Român din Transilvania (ASTRA) sau că a fost descoperit ori, mai puţin probabil, înregistrat abia după 1948, când Muzeul Brukenthal şi Muzeul Asociaţiunii au fost naţionalizate şi reorganizate prin unificarea colecţiilor acestora. Unii dintre leii funerari fragmentari păstraţi la Muzeul Naţional Brukenthal ar putea să fi fost iniţial tot lei stilofori, dar în prezent, datorită stării lor precare de conservare, tipul lor este mai greu de precizat, mai ales atunci când, din punctul de vedere al proporţiilor părţii păstrate, s-ar putea presupune că ar putea reprezenta fragmente de coronamente cu lei adosaţi. De altfel, nici în cazul lor locul de descoperire nu este cunoscut, astfel că este posibil ca şi ei să provină din colecţiile fostului Muzeu al Asociaţiunii sau să fi fost descoperiţi cândva după 1948.

Ca valoare artistică, leul stilofor de la Apoldu de Sus nu se distinge de majoritatea pieselor sculpturale romane provinciale din această categorie. În schimb, el este singurul cunoscut deocamdată ca aflându-se zidit într-o clădire de pe teritoriul judeţului Sibiu. Provenienţa sa din împrejurimile localităţii amintite este foarte probabilă şi indică existenţa aici a unei necropole cu incintă funerară (*loculus*) sau chiar a unei construcţii funerare mai impunătoare. Datorită valorii sale documentare pentru istoria locală şi chiar regională, păstrarea sa la Apoldu de Sus ar impune dislocarea din locul în care se găseşte în prezent şi reamplasarea sa protejată în alt loc din curtea bisericii ori într-un lapidariu sau, cel puţin, devierea traseului conductei de evacuare a apei pluviale.

2. În incinta bisericii fortificate din Iacobeni (jud. Sibiu), unde funcţionează un centru pentru minori al Fundaţiei "Casa Don Bosco", exista un leu funerar de sine stătător (Fig. 4 şi 5), lucrat din gresie calcaroasă, aflat într-o stare de conservare precară, datorită coroziunii rocii sub efectul factorilor de mediu şi pierderilor de material produse în urma desprinderii violente a aproape 50 % din masa piesei, accentuată apoi ca urmare a vandalizării sale prin "decorarea" muchiilor mai accentuate de pe partea dreaptă (mai bine păstrată) şi ea cu vopsea de culoare albastru-turcoaz, aplicată sub formă de pete şi pe pieptul şi pe partea stângă a statuii, mai expusă coroziunii produse de factorii de mediu, ceea ce ne determină să credem că multă vreme ea a zăcut culcată pe partea dreaptă, probabil îngropată pe jumătate. Mai mult, într-unul din cele două orificii anume practicate în

[29] *Ibidem*, p. 147, nr. 18, pl. V/18.

https://biblioteca-digitala.ro

acest scop, leului funerar i s-a adăugat (pe partea mai puternic corodată) şi un ochi, dintr-o mărgea vopsită tot în albastru-turcoaz, la fel ca şi spalierul pentru trandafiri şi o poartă din laţuri. În cursului anului 2008, în contextul cercetărilor legate de acţiunile juridice întreprinse pentru diferite încălcări ale legilor referitoare la protecţia patrimoniului cultural împotriva preotului care coordonează activitatea centrului de aici şi căruia, printre alte intervenţii care au dus la degradarea aspectului acestui monument de arhitectură ecleziastică medievală şi a complexelor funerare din incinta sa, i se reproşau şi cele asupra acestei piese sculpturale romane provinciale, care a fost sfărâmată şi a dispărut, cum am putut afla din cercetări întreprinse la faţa locului în luna aprilie 2009. Au rămas doar fotografiile realizate în anul 2007, care au servit şi ca probe în dosarul deschis în această cauză, însă dimensiunile leului funerar rămân, din păcate, necunoscute. Din discuţiile purtate cu colegii Adrian Georgescu şi Claudiu Munteanu, cărora le mulţumim şi pe această cale pentru amabilele informaţii cu privire la piesele nr. 1-3, reiese însă că această piesă sculpturală era de dimensiunile obişnuite pentru această categorie de monumente.

Examinarea fotografiilor piesei arată că, în ciuda dispariţiei părţii posterioare a statuii, pe partea dreaptă a fragmentului păstrat se mai puteau distinge încă, destul de clar, unele detalii anatomice (detaliile conturului botului, împărţirea în şuviţe a coamei, conturul părţii superioare a membrului anterior, chiar unele linii ale crupei membrului posterior). Din punct de vedere al studiului urmelor tehnologice, se constată clar urme ale şpiţului şi, cel puţin în cazul coamei, chiar de sfredel. În măsura în care, pe baza fragmentului păstrat, se mai pot face unele constatări cu privire la aspectul general al monumentului, putem afirma că acesta poate fi considerat disproporţionat, iar execuţia sa artistică drept destul de primitivă, elemente care, în cazul leilor funerari, susţin o datare în secolul al III-lea[30].

Despre provenienţa piesei nu există informaţii. În curtea bisericii fortificate ea se afla, desigur, în poziţie secundară, adusă fiind de undeva din împrejurimi, la o dată mai greu de precizat, dar foarte probabil, pentru că nu este vorba despre un monument roman adus aici spre a fi refolosit ca material de construcţie[31], abia în cursul secolului al XIX-lea, când în mediul intelectualităţii rurale săseşti se dezvoltă interesul pentru antichităţile romane şi pentru cunoaşterea trecutului Transilvaniei. De la Iacobeni singurul material arheologic roman cunoscut până în prezent este partea superioară a unei râşniţe (*metta*), ceea ce a făcut ca în punctul

[30] D. Isac, *op. cit.*, p. 147, nr. 18, pl. V/18.
[31] Biserica de tip sală, construită în stil gotic, datează din secolul al XIV-lea, dar nu este clar dacă masivul turn din partea de vest a bisericii a fost adăugat în secolul al XV-lea sau dacă este un donjon mai vechi, căruia i-a fost adosată biserica (*RepArSb*, p. 117, nr. 4).

https://biblioteca-digitala.ro

La Vie sau *La Sărătură*, aflat la 2 km sud-vest de sat să fie presupusă existenţa unei aşezări rurale (*vicus*)[32]. Pe de altă parte, localitatea se află într-o zonă mărginaşă, mai puţin cercetată, pe valea Hârtibaciului, în care deocamdată locuirea romană rurală pare mai puţin densă decât în alte regiuni[33]. Tocmai de aceea, dispariţia acestui leu funerar de sine stătător nu poate fi decât regretată, în ciuda stării sale precare de conservare.

3. Potrivit informaţiilor culese de către colegul Claudiu Munteanu, un fragment dintr-o statuie romană provincială realizată din calcar a fost descoperit în anul 2005 la Valea Viilor (jud. Sibiu), în punctul denumit *La Dud*, din care până acum nu se cunosc alte materiale arheologice aparţinând aceluiaşi mediu cultural.

Fragmentul, reprezentând capul unei persoane de sex feminin, este foarte deteriorat (Fig. 6-8). Lungimea piesei este de 360 mm, lăţimea de 260 mm, iar grosimea de 162 mm în partea superioară şi 97 mm în partea inferioară. Dimensiunea capului ne permite să apreciem înălţimea statuii persoanei reprezentate la cca. 1,50-1,60 m. În prezent, piesa se păstrează în colecţia şcolară din localitate, organizată de către doamna învăţătoare Elena Jampa.

Capului îi lipseşte partea corespunzătoare feţei. La aceasta se adaugă alte două rupturi din partea dreaptă. Cu toate acestea, pe partea stângă este încă vizibil conturul oval al feţei. Partea posterioară este mai bine păstrată, fiind încă vizibile detalii ale coafurii – şuviţe, bucle şi o podoabă de formă rombică ce atârnă de un fir subţire, în care ar trebui să recunoaştem un pandantiv suspendat prin intermediul unui lănţişor fie de un ac de păr sau un ac de voal, fie de fileul de păr. Părul a fost aranjat în şuviţe înfăşurate circular pe cap, fiind apoi prinse într-un coc care nu s-a păstrat. Pe margini, spre ceafă sunt vizibile bucle, dar nu se poate preciza dacă este vorba despre o meşă sau de păr natural. În ceea ce priveşte podoaba, la prima vedere s-ar crede că este vorba despre un cercel, dar deoarece acesta se află pe partea opusă feţei şi nu pe una dintre părţile laterale, este mai probabil să fie vorba de un ac de păr sau de o altă podoabă care decora o coafură mai complicată. Datorită stării de conservare precare a piesei, o datare a ei este dificilă, deoarece în epoca stăpânirii romane în Dacia coafuri feminine cu şuviţe înfăşurate circular pe cap există şi la sfârşitul domniei lui Traianus şi în perioada de început a domniei lui Hadrianus, când modelul îl reprezintă coafura mai târzie a împărătesei Plotina, cât şi mai târziu, în perioada dinastiei Severilor, sub influenţa coafurilor împărăteselor siriene, care sunt însă de un cu totul alt tip decât amintita coafură a împărătesei Plotina. În alte regiuni din Imperiul roman, podoabe de păr fixate pe creştet sau la ceafă au existat, de asemenea, în tot cursul acestei epoci, dar uneori ele se întâlnesc şi în secolul I sau după părăsirea provinciilor dacice de către autorităţile romane.

---

[32] *RepArSb*, p. 117, nr. 3; cf. Popa D. Popa, *Villae, vici, pagi*, p. 101, nr. 329.
[33] Dumitru Popa, *Aşezările romane de pe Valea Hârtibaciului*, în „OmIG”, pp. 419-426.

https://biblioteca-digitala.ro

Este posibil ca fragmentul de statuie, foarte probabil de caracter funerar, prezentat cu acest prilej, să provină, ca şi fragmentul din peretele unei *aedicula* de la sfârşitul secolului al II-lea-începutul secolului al III-lea, recent publicat[34], dintr-o mică necropolă a unui *vicus* sau a unei *villa rustica*. Această piesă ar putea indica, prin urmare, existenţa aici a unui ansamblu funerar cu monumente sau chiar construcţii mai costisitoare decât obişnuitele *aediculae* sau tipurile mai simple de stele funerare, fapt care, alături de descoperirile mai vechi de la Valea Viilor, subliniază o dată în plus bunăstarea coloniştilor romani stabiliţi în zonă şi gradul relativ ridicat al civilizaţiei romane din această regiune a Daciei.

Pe teritoriul localităţii, descoperiri romane sunt semnalate în 3 puncte, ceea ce l-a determinat pe D. Popa să creadă că ar fi vorba de 2 sau chiar 3 aşezări rurale[35]. La intrarea dinspre Copşa Mică în localitate, înainte de grajdurile fostei C.A.P., deci în apropiere de locul în care a fost descoperit fragmentul de perete de *aedicula* amintit anterior, a existat o aşezare cunoscută prin descoperiri de ceramică romană, predominant cenuşie, reprezentată îndeosebi de oale, castroane, vase de provizii şi capace, şi de ceramică dacică (oale şi ceşti) lucrată cu mâna, decorată cu brâuri alveolare, iar din grădinile sătenilor aflate în apropiere au mai fost culese, în afară de fragmente ceramice, bucăţi de râşniţe, fusaiole şi monede[36]. Pe aceeaşi vale, dar în amonte de sat, se găseşte o altă suprafaţă pe care apar fragmente ceramice romane provinciale, uneori, în urma ploilor abundente, transportate de apă şi depuse în grădinile învecinate, astfel fiind adus şi un cap feminin din teracotă, destul de artistic lucrat, cu diademă şi coc, care a aparţinut unei statuete de cca. 40 cm, lucrată din pastă fină, de culoare roşie-portocalie, care se crede că o reprezenta pe Venus sau pe Iuno[37]. Un sondaj arheologic executat la aproximativ 2 km sud-vest de sat, pe partea dreaptă a drumului spre Motiş, unde cu prilejul unor lucrări de îmbunătăţiri funciare au fost dislocate blocuri de piatră cioplită, a surprins un strat de cultură cu ceramică romană provincială[38]; în acest punct nu se mai menţionează însă descoperiri de materiale ceramice de factură dacică.

---

[34] C. Munteanu, Al. Gh. Sonoc, *Un fragment de monument funerar roman descoperit la Valea Viilor (jud. Sibiu),* în „Sargetia", 31, 2003, pp. 259-264.
[35] D. Popa, *Villae, vici, pagi. Aşezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002, p. 211, nr. 708; cf. *RepArSb*, p. 239, nr. 4.
[36] D. Popa, *op. cit.*, p. 211, nr. 708.1; *RepArSb*, p. 239, nr. 4.
[37] *Ibidem*, nr. 708.2; *RepArSb*, p. 238, nr. 1d ; cf. D. Popa, *Statueta de la Valea Viilor. Contribuţie la cunoaşterea vieţii cultural-religioase din mediul rural al Daciei romane*, în vol. „Napoca. 1880 de ani de la începutul vieţii urbane", Cluj-Napoca, 1999, pp. 221-225.
[38] D. Popa, *op. cit.*, p. 211, nr. 708.3; *RepArSb*, p. 239, nr. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

4. În colecțiile Muzeului Municipal din Mediaş[39] se află un cap de bărbat, realizat din marmură alb-cenuşie (Fig. 9-12). Este o lucrare de mici dimensiuni: lungimea de 9,2 cm, lățimea de 6,5 cm, lățimea la bază de 4,8 cm, lățimea părților laterale de 7,2 cm. Proveniența exactă a monumentului rămâne necunoscută. În ciuda unor pierderi de material destul de semnificative, starea de conservare a piesei poate fi considerată ca fiind relativ bună.

Fața personajului portretizat este ovală, dar totuşi relativ lată, mai ales că văzut din profil capul are o formă aproape pătrată, ceea ce arată că a fost cioplit cu destul de puțină îndemânare dintr-un bloc paralelipipedic, apropiat ca dimensiuni de dimensiunile piesei, ceea ce conferă piesei o notă artizanală, în ciuda eforturilor meşterului de a reda unele trăsături individuale, specifice personajului, încât construcția anatomică ajunge să amintească mai curând de un exercițiu de modelare a unui portret prin aplicarea unui strat de lut pe un craniu. Ca urmare, figura personajului pare masivă, mai ales văzută din partea dreaptă, datorită uşoarei asimetrii a părții posterioare a capului, rezultată din intenția de a sugera o uşoară înclinare spre stânga a capului. Văzut de sus, capul are o formă ovală bine conturată, în ciuda unei mici pierderi de material prin desprinderea unui fragment din zona creştetului, mai pronunțată înspre partea anterioară. Pe alocuri, se mai păstrează urmele de sfredel, rămase din faza de degroşare din blocul de piatră, cu ocazia modelării. Părții posterioare a capului i s-a acordat mai puțină atenție, cum o arată tratarea sumară a cefei în raport cu reliefarea destul de pronunțată a zonei occipitale, de o formă aproape circulară. Deşi evident că au rezultat din procesul de modelare al figurii, găurile de sfredel mult mai adânci din zona urechilor (3 la urechea stângă şi 2 sau 3 la urechea dreaptă) par a fi servit fixării capetelor unei cununi din metal.

Personajul, care prezintă un început de calviție, are păr creț, tuns scurt, redat prin ciupituri de daltă. Pe frunte, în partea stângă, se disting riduri de expresie. Mustața şi barba, redate prin ciupituri de daltă, sunt, de asemenea, tunse scurt. Sunt trăsături specifice artei romane începând cu mijlocul secolului al III-lea, bine reflectate şi în portretele monetare ale împăraților-soldați. Cornişa sprâncenelor este foarte accentuată, încât orbitele par foarte adânci, astfel că ochii, cu pleoapele inferioare bine conturate, iar cele superioare mult îngroşate, par a fi de o mărime exagerată. Exoftalmia, specifică multor portrete încă din vremea lui Caracalla, este destul de accentuată. Privirea este orientată în sus, cum sugerează

[39] Prezenta piesă a fost publicată şi în: Al. Gh. Sonoc, Mihai Chiriac, *Un cap de statuie imperială de la mijlocul secolului al III-lea p.Chr. din colecțiile Muzeului municipal din Mediaş (jud. Sibiu)*, în „Studia Archaeologica et Historica in honorem magistri Dorin Alicu", editori: Viorica Rusu-Bolindeț, Tudor Sălăgean, Rada Varga, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010, pp. 440-453.

https://biblioteca-digitala.ro

poziția pupilei marcată printr-o uşoară perforare a irisului ochiului stâng, în vreme ce irisul ochiului drept prezintă o alveolare destul de accentuată. În ciuda erodării pe alocuri destul de accentuate, se poate afirma că pomeții obrajilor sunt, totuşi, proeminenți. Urechile, cu lobul lipit de baza mandibulei, sunt bine proporționate, dar deficitar tratate din punct de vedere anatomic. Nasul este puternic deteriorat, ceea ce îngreunează mult identificarea personajului cu vreunul dintre împărații de la mijlocul şi din a doua jumătate a secolului al III-lea. Canalul destul de accentuat dintre sprâncene, de la rădăcina nasului, conferă o anume notă de severitate portretului, la fel ca şi obrajii, puternic reliefați în zona dinspre baza nasului şi clar delimitați de zona bărbiei. Partea inferioară a feței este mai puțin individualizată. Gura are buze subțiri strânse, însă partea mediană a buzei inferioare este mult aplecată spre exterior. Deşi finisarea lucrării este deficitară, figura personajului, redat într-o rigiditate hieratică, reuşeşte totuşi să transmită o expresie de severitate, dar şi o angoasă, generată de ambiție şi de mărginirea sa intelectuală.

Suprafața inferioară a piesei, respectiv partea gâtului, nu prezintă obişnuitele urme ale unei desprinderi violente de trunchi, ci este, dimpotrivă, plată. În mijlocul ei a fost realizată o perforație circulară destul de adâncă, al cărei rost era de a asigura fixarea capului de trunchi prin intermediul unui ştift din fier consolidat cu plumb sau cel puțin a unui ştift din lemn (Fig. 12). Această particularitate este, deocamdată, extrem de rar întâlnită la statuile romane din Dacia.

Piesa, despre care credem că reprezintă portretul unui împărat roman, lucrat aparte, pentru a fi ataşat pe corpul unei statui deja existente, probabil în locul capului unui împărat mai vechi, care a suferit *damnatio memoriae*, poate fi datată la mijlocul secolului al III-lea. Deşi de o calitate artistică destul de scăzută, de nivel artizanal provincial, monumentul prezintă o deosebită importanță, atât datorită particularităților sale tehnice, cât şi una cultural-istorică, deoarece contribuie la cunoaşterea unor aspecte ale vieții romane din Dacia în perioada de instabilitate politică de la mijlocul secolului al III-lea.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

Ion Pătru ALBU, *Noi monumente sculpturale în colecția muzeului din Deva*, în „Sargetia", 8, Deva, 1971, pp. 73-75.

Grigore FLORESCU, *I monumenti funerari romani della "Dacia Superior"*, în „EDR", 4 (1926-1927), Bucureşti, [1930], pp. 72-148.

Dan ISAC, Volker WOLLMANN, Ion Petru ALBU, *Monumentele funerare reprezentând lei descoperite în județul Hunedoara*, în „Sargetia", 10, Deva, 1973, pp. 137-154.

Maria Magdalena JUDE, *Monumente funerare de la Potaissa*, în „ActaMN", 9, Cluj, 1972, pp. 497-501.

Maria Magdalena JUDE, Constantin POP, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, Cluj, 1972.

Vasile MOGA, *Monumente sculpturale romane păstrate la Abrud*, în „Țara Moților", 4, 1992, pp. 11-15.

R. MÜNSTERBERG, J. OEHLER, *Antike Denkmäler in Siebenbürgen*, în „JÖAI", 5, 1902, col. 93-136.

Claudiu MUNTEANU, Alexandru Gh. SONOC, *Un fragment de monument funerar roman descoperit la Valea Viilor (jud. Sibiu)*, în „Sargetia", 31, 2003, pp. 259-264.

J. F. NEIGEBAUR, *Dacien. Aus den Überresten des klassischen Alterthums mit besonderem Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kronstadt, 1851.

Cristian POPA, Radu V. TOTOIANU, *Lei funerari păstrați în muzeul din Sebeş*, în „Sargetia", 31, 2003, pp. 215-229.

Dumitru POPA, *Aşezările romane de pe Valea Hârtibaciului*, în „OmIG", pp. 419-426.

IDEM, *Statueta de la Valea Viilor. Contribuție la cunoaşterea vieții cultural-religioase din mediul rural al Daciei romane*, în vol. „Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane", Cluj-Napoca, 1999, pp. 221-225.

IDEM, *Villae, vici, pagi. Aşezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002 (= *Bibliotheca Septemcastrensis*, 2).

Dumitru PROTASE, *Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei*, în „Apulum", 4, Alba Iulia,1961, pp. 127-143.

Alexandru Gh. SONOC, *Două monumente sculpturale romane de pe valea Sângătinului şi câteva considerații privind contextul lor social şi cultural*, în „OmSAL", pp. 133-179.

IDEM, *Un relief dionysiac de pe Valea Târnavei Mari şi câteva considerații cu privire la habitatul roman din această zonă*, în „Brukenthal", 2/2, 2007, pp. 153-179.

https://biblioteca-digitala.ro

Alexandru Gh. SONOC, Claudiu MUNTEANU, *Monumentele romane zidite în biserica din Dârlos (jud. Sibiu)*, în „Brukenthal”, 1/1, 2006, pp. 113-139.

IDEM, *Observații privind câteva monumente mithraice din sudul Transilvaniei*, în „Brukenthal”, 3/1, 2008, pp. 155-180.

Alexandru Gh. SONOC, Mihai CHIRIAC, *Un cap de statuie imperială de la mijlocul secolului al III-lea din colecțiile Muzeului municipal din Mediaş (jud. Sibiu)*, în vol. „Studia Archaeologica et Historica in honorem magistri Dorin Alicu”, editori: Viorica Rusu-Bolindeț, Tudor Sălăgean, Rada Varga, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010, pp. 440-453.

Lucia ȚEPOSU-MARINESCU, *Despre edicula funerară în Dacia romană*, în „SCIVA”, 25/3, 1974, pp. 417-425.

Lucia ȚEPOSU, Liviu MĂRGHITAN, *Monumente funerare de la Micia (Partea II)*, în „ActaMN”, 6, 1969, pp. 159-165.

Volker WOLLMANN, *Monumente epigrafice şi sculpturale romane din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în „Apulum”, 13, 1975, pp. 199-225.

IDEM, *Monumente sculpturale romane de la Potaissa văzute de J. F. Neigebaur, Fodor A. şi J. M. Ackner*, în „Potaissa”, 1, 1978, pp. 39-54.

Volker WOLLMANN, Ion T. LIPOVAN, *Monumente epigrafice şi sculpturale din regiunea minieră Alburnus Maior - Ampelum (II)*, în „Potaissa”, 3, 1982, pp. 89-105.

Volker WOLLMANN, Romul GRECU, *Monumente sculpturale romane de pe cuprinsul județului Alba*, în „Apulum”, 14, 1976, pp. 99-118.

Abrevieri bibliografice

ActaMN - *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca.

Apulum - *Apulum. Acta Musei Apulensis*, Alba Iulia.

Brukenthal - *Brukenthal. Acta Musei*, Sibiu.

EDR - *Ephemeris Dacoromana*. Annuaro della Scuola Romena di Roma, Bucureşti.

JÖAI - *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, Wien.

Napoca 1880 - D. Protase, D. Brudaşcu (coord.), *Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999.

OmIG - * * *, *Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, 2001 (= *Bibliotheca Musei Napocensis*, XX).

OmSAL - * * *, *Studii de istorie veche şi arheologie. Omagiu profesorului Sabin Adrian Luca*, Hunedoara, 2004 (= *Bibliotheca Archaeologica et Historica Corvinensis*, IV).

Potaissa - *Potaissa. Studii şi comunicări*, Turda.

https://biblioteca-digitala.ro

RepArSb - Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (situri, monumente arheologice şi istorice)*, Editura Economică, Sibiu, 2003 (= *Bibliotheca Septemcastrensis*, 3).
Sargetia - *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Deva.
SCIVA - *Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie*, Bucureşti.
Țara Moților - *Țara Moților. Studii, articole şi comunicări*, Abrud-Câmpeni.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 - Biserica evanghelică din comuna Apoldu de Sus.
Fig. 2 - Leul stilofor zidit în Biserica Evanghelică din comuna Apoldu de Sus.
Fig. 3 - Leul stilofor zidit în Biserica Evanghelică din comuna Apoldu de Sus.
Fig. 4 şi 5 - Leul funerar din comuna Iacobeni.
Fig. 6 - Capul de femeie de la Valea Viilor-Dud. Vedere din spate.
Fig. 7 - Capul de femeie de la Valea Viilor-Dud. Vedere din lateral.
Fig. 8 - Capul de la Valea Viilor-Dud.
Fig. 9 - Capul imperial de la Muzeul Municipal Mediaş. Vedere frontală.
Fig. 10 - Capul imperial de la Muzeul Municipal Mediaş. Vedere laterală.
Fig. 11 - Capul imperial de la Muzeul Municipal Mediaş. Vedere din spate.
Fig. 12 - Capul imperial de la Muzeul Municipal Mediaş. Vedere a găurii de susținere.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

O SCENĂ DE LUPTĂ INSPIRATĂ DE CUCERIREA CETĂȚII BUDA DE CĂTRE AUSTRIECI (1686) ÎN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL DIN SIBIU

ALEXANDRU GH. SONOC
sandysonoc@yahoo.com
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu

A BATTLE SCENE INSPIRED BY THE CONQUEST OF THE BUDA FORTRESS BY THE AUSTRIANS (1686) IN THE COLLECTION OF THE BRUKENTHAL NATIONAL MUSEUM OF SIBIU

ABSTRACT

The battle scenes by Johann Ferdinand Kien, an Austrian painter documented at ca. 1682-1730 shows a fight between Austrian cuirassiers and Ottoman sipahis (among them also Tatars). The details of the landscape (a fortress occupied by the Ottomans to the left, a large plain with some hills in the background and a volcano shaped hill to the right), as well as the death of an old high rank Ottoman dignitary, which according to the number of the horse-tail standards (*tuğlar*) can be identified as a *beylerbeyi* and the various Ottoman banners (*bayraklar*) captured by the cuirassiers was an indication that the work depicts two different events of the siege of the Ottoman fortress Budin (Buda) in 1686: the capture of a lot of Ottoman banners in a fight against sipahis and Tatars (14 August) and the death of Arnavut Abdurrahman Abdi Pasha, governor of Buda and Aleppo (2 September). In fact, the last event occurred at the Anjou bastion, on the north-western side of the fortress. The two tours depicted by the artist (but inaccurately) are situated actually near the Great Rondella from the southern side of the fortress: the Stephan's Tower and a mace-tower near to the Ferdinand gate. Thus, the battle field is seen from the hills of Buda towards the Danube, with the Citadell's Hill (Budavári Hegy) to the left and St. Gerard's Hill (Gellért-hegy) to the right. The still existing ruins of the fortress and the comparison with old views of Buda (from the early and late 17th century), with other depictions of this siege, as well as with a map from 1905 confirm the location of the depicted battle scene.

Keywords: battle scene, German and Austrian painting, Johann Ferdinand Kien, Buda, Arnavut Abdurrahman Abdi Pasha, Budin (Buda), Ottoman standards, Austrian-Turkish wars, Great Turkish War/War of the Holy League.

https://biblioteca-digitala.ro

1. Considerații asupra biografiei şi operei lui Johann Ferdinand Kien (cu specială privire asupra lucrărilor din colecția Muzeului Național Brukenthal).

Pictorul Johann Ferdinand Kien, activ la Viena pe la 1682-1730, este mai puțin cunoscut decât ceilalți pictori germani din secolele XVII-XVIII reprezentați în colecția Muzeului Național Brukenthal prin scene de bătălie, respectiv Johann Philipp Lembke (1631-1711) sau Georg Philipp Rugendas (1666-1742)[1]. Actualul stadiu al cercetărilor cu privire la biografia sa nu este, de altfel, cu mult mai bogat în informații decât era în 1927[2] şi, ca şi atunci, tablouri ale sale se ştie că există în colecțiile din Viena, Sibiu şi Lübeck[3]. Se ştie că pictorul (al cărui nume mai este scris uneori şi *Khün*) a lucrat mult pentru mănăstirea St. Florian de lângă Linz (Austria): în 1713 a realizat stafajul frescelor elvețianului Felix Meyer (1653-1713) cu subiecte militare din camera Eusebius şi din camera de vânătoare, în 1714 pentru marile peisaje ale lui Anton Faistenberger (1663-1708) în camera de pe colț a etajului superior, pentru ca în 1715 să fie plătit pentru două noi scene de bătălie. Un tablou reprezentând o luptă cu turcii, datat în 1682, se păstrează la Kunsthistorisches Museum din Viena, iar un altul cu călăreți turci la vânătoare de cerbi, tot din 1682, la castelul Leopoldskron de lângă Salzburg (Austria); tot la Kunsthistorisches Museum îi sunt atribuite două scene de luptă cu turcii, nesemnate, iar la muzeul din Lübeck (Germania) încă una. Scene de bătălie pictate de acelaşi autor par a fi existat la mănăstirea Melk din Austria (2 exemplare) şi la 1691 într-o colecție din Olomouc (Cehia). Se presupune totodată că el ar fi tatăl pictorului Johann Christoph Kien (al cărui nume este scris uneori şi *Khien* sau *Khüen*), cunoscut mai ales drept copist de peisaje şi bătălii, şi pictor decorator la Graz (Austria), în perioada 1694-1712, care pretindea că ar fi fiul unui pictor imperial.

Judecând după peisajele lucrărilor sale, e greu de spus că J. F. Kien a putut fi influențat de către F. Meyer şi A. Faistenberger. F. Meyer, căruia i se recunoaşte rolul de intermediar între pictura italienistă din Țările de Jos şi mediul artistic local, precum şi contribuția la dezvoltarea picturii de peisaj din zona Zürich (Elveția),

---

[1] Valentin Mureşan, *Scena de luptă în pictura germană şi austriacă din secolele XVII-XVIII în colecția Galeriei Brukenthal*, în "AT", 5 (1995), p. 180; V. Mureşan, *Barocul în pictura germană şi austriacă din secolele XVII-XVIII (Colecția Muzeului Brukenthal)*, Sibiu, 2006, p. 174.

[2] Hans Vollmer (ed.), *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, vol. XX, Leipzig, 1927, p. 267. Paradoxal, Maria Olimpia Tudoran Ciungan vorbeşte despre J. F. Kien ca despre un cunoscut pictor german (Maria Olimpia Tudoran Ciungan, *Arta italiană sec. XVI-XVIII în Pinacoteca Brukenthal*, Editura Honterus, Sibiu, 2007, p. 184).

[3] Gode Krämer, *Deutsche Barockgalerie Augsburg. Katalog der Gemälde*, zweite vermehrte und überarbeitete Auflage, Augsburg, 1984, p. 151.

https://biblioteca-digitala.ro

este reputat însă ca peisagist şi nicidecum ca pictor batalist, iar frescele de la mănăstirea St. Florian par a fi reprezentat cea mai importantă comandă care i s-a încredinţat vreodată, cu necesara menţiune că deşi a lucrat mai mult în străinătate decât în Elveţia, comenzile sale realizate în străinătate sunt puţin cunoscute[4]. Judecând după cele două lucrări atribuite lui F. Meyer păstrate la Muzeul Naţional Brukenthal, *Grup de stânci fără stafaj* (ulei pe pânză, 28 x 35 cm, nr. inv. 736)[5] şi *Grup de stânci cu un om şi două năpârci* (ulei pe pânză, 29 x 35,5 cm, nr. inv. 735)[6], care par a fi de fapt fragmente întregibile ale unei singure lucrări (care se referă simbolic la rolul pandurilor în apărarea statului împotriva duşmanilor interni şi externi) şi care ar trăda o anumită familiaritate a artistului cu pictura de frescă, o influenţă a lui F. Meyer asupra lui J. F. Kien pare improbabilă, atât în ceea ce priveşte peisajul, cât şi redarea soldaţilor.

În Galeria de Artă Europeană a Muzeului Naţional Brukenthal, J. F. Kien este reprezentat prin câteva tablouri cu subiect animalier: *Peisaj cu vite* (ulei pe pânză, 21 x 28 cm, nr. inv. 641)[7] şi *Peisaj cu păstori şi ţărancă* (ulei pe pânză, 21 x 28 cm, nr. inv. 647)[8], mai puţin discutate, iar dintre lucrările cu scene de bătălie care îi sunt atribuite în colecţia muzeului considerăm că doar *Luptă de cavalerie lângă fortăreaţă* (ulei pe pânză, 52 x 81,5 cm, nr. inv. 645)[9] îi poate fi atribuită fără dubii. Ea se numără printre tablourile cu scene de bătălie datorate unor pictori

[4] H. Vollmer (ed.), *op. cit.*, vol. XXIV, Leipzig, 1930, p. 471.
[5] *Ä. K.*, nr. cat. 60 (Şcoala germană, II); *Die Gemälde- Galerie* 1844, p. 119, nr. cat. 172; *Führer* 1893, p. 63, nr. cat. 349; Michael Csaki, *Baron Brukenthal'sches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, 5. Aufl., Hermannstadt, 1901, p. 201, nr. cat. 716; M. Csaki, *Baron Brukenthalisches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, 6. Aufl., Hermannstadt, 1909, p. 222, nr. cat. 736.
[6] *Ä. K.*, nr. cat. 59 (Şcoala germană, II); Die Gemälde- Galerie 1844, p. 119, nr. cat. 171; *Führer* 1893, p. 63, nr. cat. 350; M. Csaki, *Baron Brukenthal'sches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, 5. Aufl., p. 201, nr. cat. 715; M. Csaki, *Baron Brukenthalisches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, 6. Aufl., p. 222, nr. cat. 735.
[7] *Die Gemälde- Galerie* 1844, p. 150, nr. cat. 459; *Führer* 1893, p. 45, nr. cat. 2; M. Csaki, *Baron Brukenthal'sches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, 5. Aufl., p. 172sq., nr. cat. 623; M. Csaki, *Baron Brukenthalisches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, 6. Aufl., p. 191, nr. cat. 641.
[8] *Die Gemälde- Galerie* 1844, p. 150, nr. cat. 460; *Führer* 1893, p. 45, nr. cat. 3; M. Csaki, *Baron Brukenthal'sches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, 5. Aufl., p. 173, nr. cat. 624; M. Csaki, *Baron Brukenthalisches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, 6. Aufl., p. 192, nr. cat. 642.
[9] *Ä. K.*, nr. cat. 123 (Şcoala germană, IV); *Die Gemälde- Galerie* 1844, p. 111, nr. cat. 104; *Führer* 1893, p. 59, nr. cat. 271; M. Csaki, *Baron Brukenthal'sches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, 5. Aufl., p. 173, nr. cat. 627; M. Csaki, *Baron Brukenthalisches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, 6. Aufl., p. 192, nr. cat. 645.

https://biblioteca-digitala.ro

germani şi austrieci analizate de către Valentin Mureşan într-un studiu consacrat acestei categorii de lucrări[10]. Anterior, când se considera că acestui pictor i-ar mai putea fi atribuite şi alte scene de bătălie din colecţia muzeului, amintitul cercetător considera acest tablou ca fiind una dintre cele mai reuşite lucrări ale lui J. F. Kien din Galeria Muzeului Naţional Brukenthal[11]. De altfel, ca pictor batalist, J. F. Kien este cunoscut mai ales prin lucrările inspirate de războaiele cu turcii[12]. Într-o măsură mai mică, aşa cum dovedeşte şi un tablou din 1730 (semnat şi datat), de la Deutsche Barockgalerie din Palatul Schaezler de la Augsburg (Germania), intitulat *Atac prin surprindere* (ulei pe lemn, 28,3 x 41,4 cm, nr. inv. 9661)[13], J. F. Kien a mai pictat şi confruntări între soldaţi şi ţărani, inspirate probabil de încercările de rezistenţă ale ţărănimii împotriva jafurilor săvârşite de soldaţi în timpul unor campanii sau de reprimarea unor răscoale. Oricum, tabloul de la Augsburg constituie o dovadă evidentă că pictorul mai era încă activ la 1730.

Ca şi la J. Ph. Lembke sau G. Ph. Rugendas, compoziţiile scenelor de bătălie pictate de către J. F. Kien se concentrează asupra reprezentării maselor de soldaţi, asupra unora dintre adversari şi a cailor, iar peisajele sunt sumar tratate, prin reprezentarea unor fortificaţii[14], care au mai curând rolul de a construi cadrul ambiental al scenei, uneori poate chiar cu rolul de a permite localizarea ei de către privitorul avizat din acea vreme. Grupurile de luptători ce se împrăştie pe diverse direcţii de atac, fortificaţiile şi caii, totul se distribuie în compoziţii cu perspective vaste, într-o cromatică sobră şi unitară, iar figurile aproape că au dispărut în favoarea dezvoltării unei gestici variate şi tumultoase, la fel ca şi la alţi mici maeştri ai genului din această perioadă[15].

2. Tabloul *Cuirasieri în luptă cu spahii la asediul cetăţii Buda* de J. F. Kien.

La începutul secolului al XIX-lea, în vechiul catalog manuscris al pinacotecii Brukenthal, singura lucrare a lui Johann Ferdinand Kien care cu adevărat prezintă o luptă cu turci şi tătari (Fig. 1), era cunoscută sub denumirea *Luptă de cavalerie lângă o fortăreaţă* (ulei pe pânză, 52 x 81,5 cm, nr. inv. 645), era atribuită unui pictor german puţin cunoscut, Zangel, despre care (având în

---

[10] V. Mureşan, *op. cit.*, p. 174sq.

[11] V. Mureşan, *Scena de luptă*, p. 180; V. Mureşan, *Barocul în pictura germană şi austriacă*, p. 175.

[12] G. Krämer, *op. cit.*, p. 151.

[13] *Ibidem*.

[14] V. Mureşan, *Scena de luptă*, p. 180; V. Mureşan, *Barocul în pictura germană şi austriacă*, p. 174sq.

[15] V. Mureşan, *Scena de luptă,* p. 180; V. Mureşan, *Barocul în pictura germană şi austriacă*, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro

vedere atât stilul, cât şi costumele personajelor din tablourile care îi erau atribuite în vechiul catalog manuscris al Muzeului Național Brukenthal) greu s-ar putea crede că ar putea fi identificat mai curând pictorul austriac Franz Zangerl (1748-1806), de asemenea destul de puțin cunoscut[16]. Abia ulterior, începând cu ghidul Pinacotecii Brukenthal, tipărit în 1844, lucrarea a fost atribuită lui J. F. Kien. Această atribuire nu a fost contestată până în prezent şi considerăm că nici nu există motive de a fi pusă la îndoială.

Pe partea posterioară a ramei lucrării, care a mai fost restaurată în 1897, când a şi fost dublată[17], există însă două vechi etichete. Prima, databilă cândva în perioada 1893-1901, poartă numerele de inventar sub care lucrarea este menționată în ghidurile publicate în 1844 şi 1893, precum şi numele *Bremer*. Cea de a doua etichetă, ale cărei litere prezintă un aspect specific sfârşitului secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, reprezentând astfel şi un terminus *ad quem* de confecționare a ramei tabloului, prezintă următorul text, înscris cu cerneală ferogalică: ”*Bataille / Bremer / Nr. 1*”.

În consecință, probabil că atunci această scenă de bătălie era atribuită unui pictor german, pe nume Bremer, de la care fie Pinacoteca Brukenthal, fie (mai probabil) galeria din care tabloul a fost cumpărat mai avea cel puțin o lucrare asemănătoare, atribuită aceluiaşi autor. Într-adevăr, examinarea celorlalte lucrări anterior atribuite lui J. F. Kien din colecția Muzeului Național Brukenthal a arătat că pe rama lucrării nr. inv. 644 se găseşte o etichetă cu un text similar: ”*Bataille* (?) / *Zangel / Nr. 2*”. Un fragment dintr-o etichetă asemănătoare, din textul căruia se mai păstrează doar câteva litere, se găseşte pe rama pandantului acestei lucrări (nr. inv. 643). Întrucât în vechiul catalog manuscris ca autor al lucrării înregistrate în prezent sub nr. inv. 645 este menționat Zangel şi nu Bremer, iar lucrarea cu nr. inv. 644 pe care este înscris numele Zangel (care foarte probabil era menționat şi pe eticheta de pe pandantul ei) este atribuită în amintitul catalog unui anonim german, este evident că această eroare se datorează notării incorecte a informațiilor transmise de către vechile etichete lipite pe ramele lucrărilor. Această descoperire nu schimbă cu nimic situația, căci Bremer este un artist la fel de obscur ca şi Zangel. Singura explicație a menționării unor artişti diferiți o constituie faptul că în vreme ce lucrările ce înfățişează lupte între cuirasieri şi cazaci (nr. inv. 643 şi 644) par a proveni din altă sursă decât aceea din care provine tabloul în care este reprezentată o luptă împotriva unui contingent otoman susținut de către tătari (nr. inv. 645).

În stânga, cam la jumătatea înălțimii, învăluită într-un nor de fum, se distinge o cetate cu mai multe turnuri (dintre care unul circular, neacoperit, cu o

[16] H. Vollmer (ed.), *op. cit.*, vol. XXXVI, Leipzig, 1947, p. 407.
[17] M. Csaki, *op. cit.*, p. 192.

https://biblioteca-digitala.ro

construcție parazitară pe platforma de luptă, aparținând evident unei faze mai vechi), protejată de un ravelin, în fața căreia se dă o luptă îndârjită între cuirasieri şi spahii (Fig. 2). Într-un plan mai apropiat, în stânga, doi spahii pe cai răniți (unul pe un cal negru, cu steag roşu decorat cu semilune şi stele, şi, spre centrul lucrării, un altul căzut peste un steag alb cu semilune, pe un cal alb, bogat echipat) sunt doborâți cu focuri de pistol (Fig. 3). Ceva mai la dreapta aleargă, spre privitor, un cal alb, lipsit de călăreț, purtând un timpan (*kös*) legat de şa (Fig. 4)[18]. În colțul stâng zac pierdute o sabie şi un scut decorat cu semilună, iar alături de acesta din urmă un însemn militar din cozi de cal (*tuğ* sau *bunčak*), vopsite în roşu (Fig. 5), iar mai la dreapta un coif de tip *kapalin* şi o sabie. Spre centrul lucrării, dar într-un plan mai îndepărtat, câțiva spahii (între care şi un negru) apără cu dificultate un alt steag roşu şi un steag bicolor, despicat sub forma cozii de rândunică, cu banda superioară de culoare albă mai închisă şi cea inferioară verde (decorată cu stele şi o semilună aurii), iar într-un plan şi mai îndepărtat, dar mai spre dreapta, se distinge un alt însemn militar, asemănător cu cel menționat anterior (Fig. 6). În dreapta, în prim plan, zace un cuirasier ucis, iar la stânga sa, lângă un turban, se află sabia şi tricornul său (Fig. 7). Într-un plan mai îndepărtat, pe un cal negru, un călăreț cu mantie roşie şi turban cu panaş roşu galopează spre dreapta, iar un cuirasier trage asupra lui cu pistolul. Sub picioarele calului său se târăşte un cuirasier rănit, cu sabia în mână (Fig. 8). Mai la dreapta, un spahiu care poartă un steag alb cu semilune de diferite culori caută să scape de urmărirea cuirasierilor, impresia de panică fiind accentuată de caii care şi-au pierdut călăreții şi care aleargă în direcții diferite, spre dreapta şi spre câmpia care se deschide într-un plan îndepărtat. În prim plan se distinge un spahiu rănit, care mai încearcă încă să țină ridicat un steag roşu. Ceva mai la dreapta, chiar la extremitatea lucrării, un călăreț tătar, cu scutul legat la spate, părăseşte în goana calului câmpul de luptă (Fig. 9). În plan îndepărtat, în extremitatea dreaptă dominată de o măgură cu aspect de vulcan, se distinge vag o altă aglomerare de călăreți în luptă (Fig. 10).

Compoziția este structurată diagonal, partea inferioară fiind ocupată de grupul de luptători, într-o încleştare mai strânsă înspre stânga, în vreme ce partea dreaptă este progresiv ocupată de peisaj, iar lupta se transformă într-o urmărire a spahiilor care par a coborî de pe dealul cu cetatea spre câmpia care îl separă de celălalt deal, din partea dreaptă, pentru a se îndrepta în final mai curând spre dealurile din zare. Peisajul, dominat de tonuri mai reci în raport cu restul lucrării, în care precumpănesc brunurile roşietice, în aparență convențional, cu detalii puține,

[18] Este vorba, evident, de calul unui muzicant al fanfarei militare (*mehter*). Tradiția militară otomană a pus mare preț pe rolul fanfarei în a induce trupelor o stare de spirit adecvată, reprezentând astfel se pare un model pentru armatele europene din secolul al XVIII-lea (Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, London, 1999, p. 157).

https://biblioteca-digitala.ro

dar suficiente pentru a putea fi recunoscut ca reflectând destul de exact o realitate topografică identificabilă, serveşte şi drept stafaj, facilitând înțelegerea faptului că, după o îndârjită rezistență, trupele otomane sunt nevoite să se retragă, urmărite de cuirasieri. În acelaşi scop, pentru a direcționa privirea spre partea dreapta, compoziția este echilibrată prin norii de fum din partea stângă, de o parte şi de alta a cetății. Pentru a sugera depărtarea, pictorul recurge mai ales la degradeuri, eclerajului revenindu-i un rol minor. Monotonia este evitată prin pete de alb şi roşu, mai rar de albastru, folosite în general în legătură cu caii, steagurile şi diferite detalii ale costumului şi echipamentului luptătorilor otomani, ceea ce arată că intenția pictorului era de a-i pune în evidență pe aceştia, nicidecum pe cuirasierii care se disting mai greu, datorită mantalelor lor de culoare ocru, cu cuirase şi tricornuri sau coifuri negre. În ciuda dimensiunilor reduse ale lucrării, pictorul schițează detalii minuscule: o bătălie mai îndepărtată, iar într-un plan încă şi mai îndepărtat, spre stânga, contururile vagi ale unei aşezări mai mic, probabil un târg. El pare în schimb mai puțin interesat de o redare veridică a unor detalii de arhitectură militară, căci construcțiile parazitare de pe platforma de luptă a unor turnuri au o înălțime exagerată în raport cu înălțimea turnurilor şi cu distanța de la care sunt privite.

Ca urmare a titlului tradițional al lucrării cu nr. inv. 643, aşa cum a fost transmis de către M. Csaki, s-a creat o confuzie cu lucrarea cu nr. inv. 645[19], despre care se credea că ar fi fost realizată tot de către J. F. Kien şi în care se credea că ar fi reprezentați tătari participând la o campanie a armatei otomane, ca adversari ai cuirasierilor, în ciuda unor observații corecte cu privire la unele detalii[20], dar care de fapt se referă la o confruntare între cuirasieri şi cazaci. În reprezentările tătarilor în arta europeană, distincția dintre diferitele populații tătăreşti după detaliile vestimentare este adesea nesigură[21]: se presupune că nogaii erau îmbrăcați mai modest decât tătarii semisedentari din Crimeea, deşi aveau cai mai buni decât ai acestora, iar tătarii lipcani (din Lituania) erau îmbrăcați probabil la fel ca şi ceilalți tătari, deşi erau expuşi într-o mai mare măsură influenței modei poloneze[22]. Datorită influențelor tătare şi poloneze asupra costumului şi echipamentului cazacilor, a moțului purtat adesea de cazaci, confundarea cazacilor cu tătarii nu este

[19] V. Mureşan, *op. cit.*, p. 175; Alexandru Gh. Sonoc, Gheorghe Natea, *Câteva medalioane devoționale descoperite în mormintele din cripta Bisericii Romano-Catolice "Sf. Treime" din Sibiu şi semnificația lor cultural-istorică*, în "Monedă şi comerț în sud-estul Europei", vol. III, Sibiu, 2009, p. 237sq.

[20] Al. Gh. Sonoc, Gh. Natea, *op. cit.*, p. 237sq.

[21] Richard Brzezinski, Angus McBride, *Polish Armies 1569-1696*, vol. II, London, 1987, p. 37; cf. Al. Gh. Sonoc, Gh. Natea, *op. cit.*, p. 238, n. 628.

[22] R. Brzezinski, A. McBride, *op. cit.*, vol. II, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

deloc dificilă, mai ales atunci când şi starea de conservare a unui tablou sau o fotografie insuficient de clară împiedică examinarea corectă a unor detalii.

Aşa cum am mai arătat[23], luptele duse de polonezi cu turcii şi tătarii (într-un sens nu atât etnic, cât mai curând antropogeografic, de "*populații nomade din stepele euro-asiatice*"), fiind privite ca expresie a unei *virtus* specifice (la fel ca, în Antichitate, amazonomahiile sau luptele cu barbarii), par a fi fost un subiect care s-a bucurat de popularitate în secolele XVI-XVIII, dar care este mai bine cunoscut din studiul literaturii vechi şi al izvoarelor narative. De aceea, pentru a face mai uşor de înțeles de către cititorul familiarizat cu realitățile politico-militare ale Europei Orientale ostilitatea existentă între *bogdoiți* (mongoli sau manciurieni) şi *nicanți* (chinezi, în particular susținătorii ultimilor reprezentanți ai dinastiei Ming), ambasadorul Rusiei, spătarul N. Milescu, o caracterizează drept "*înnăscută, asemenea celei dintre polonezi şi cerchezi*"[24]. *Cerchezii* la care el se referă ar putea fi, de fapt, nu numai cerchezii propriu-zişi, din regiunea Pjatigorie de la nord de Munții Caucaz, tributari hanului Crimeii şi cunoscuți sub denumirea de *petyhorcy*, care, începând cu cca. 1570, încep să apară cu regularitate în armata polono-lituaniană (în cadrul căreia reprezentau principala componentă a cavaleriei medii lituaniene)[25], ci în a doua jumătate a secolului al XVII-lea poate şi alte populații nomade turco-mongole din stepele euroasiatice, care în secolele XVII-XVIII erau ocazional implicate, în schimbul unor avantaje, în diferitele conflicte dintre Imperiul otoman, Polonia şi Rusia, aşa cum reiese din relatarea sa despre prizonierul rus capturat de polonezi la Połock (de fapt, la Kuszliki, Belarus) în anul 1661 şi vândut cerchezilor hatmanului I. Brjukhovec'kij, de la care fusese cumpărat de către hanul (*tayijis*) Mičjak al calmucilor de pe Volga şi vândut apoi hanului calmuc Očirtu[26], de la care a fost răscumpărat în 1676 la Beijing, unde fusese adus spre a fi vândut ca sclav[27]. Este însă dificil de precizat în ce măsură, în unele referiri la *tătari* din izvoarele narative sau în unele reprezentări ale acestora în arta europeană din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (şi mai ales de la sfârşitul acestui veac) ar putea fi vorba de calmucii de religie buddhistă[28]. Până în anul 1771, aceştia au reprezentat principala putere nomadă de pe cursul inferior al Volgăi, de care trebuia să țină seamă atât Imperiul otoman, cât şi Rusia, dar care în

---

[23] Al. Gh. Sonoc, Gh. Natea, *op. cit.*, p. 238, n. 629.
[24] *Jurnal*, p. 194.
[25] R. Brzezinski, A. McBride, *op. cit.*, vol. II, p. 16. Este vorba de un corp de cavalerie cu armură din zale, o variantă lituaniană a *cazacilor înzăuați* (*kozacy pancerni*): R. Brzezinski, A. McBride, *op. cit.*, vol. I, p. 17. În stepele nord-pontice, un astfel de echipament îşi puteau permite doar tătarii înstăriți (R. Brzezinski, A. McBride, *op. cit.*, vol. II, p. 16).
[26] *Jurnal*, pp. 343, 357.
[27] *Jurnal*, pp. 343, 354-356.
[28] Al. Gh. Sonoc, Gh. Natea, *op. cit.*, p. 238, n. 628.

https://biblioteca-digitala.ro

general s-au mulțumit să își exercite dominația asupra populației islamice locale a tătarilor nogai şi să atace teritoriile locuite de către turkmeni, în primul rând regiunea Mangyshlak şi hanatul Khiva, păstrând multă vreme fidelitatea față de Rusia, până ce obligațiile lor au devenit mult prea oneroase, ceea ce în ianuarie 1771 a determinat emigrarea a cca. 2/3 dintre aceştia (peste 11.000 de iurte, adică cca. 150.000 de oameni) care locuiau la est de Volga spre teritoriile lor de origine, din bazinul râului Ili şi Djungharia[29]. Expansiunea spre vest a calmucilor veniți din Djungharia care a intervenit în contextul în care nogaii începeau să se îndepărteze de sub influența hanatului Crimeii şi să se apropie de Rusia, din interese comerciale şi politice, a intensificat acest proces şi, ca urmare a impactului exercitat asupra cazacilor de la Don de către nogaii aflați sub presiunea calmucilor, a complicat situația politică din teritoriile situate între Nipru şi cursul inferior al Volgăi[30]. În mod frecvent, ambasadorul Rusiei, spătarul N. Milescu, care îi confundă pe manciurieni cu tătarii şi cu mongolii, îi numeşte şi pe aceştia *calmuci*, însă numai în *Descrierea Chinei*. Cum calmucii nu erau dependenți nici de hanatul Crimeii şi nici de Imperiul otoman, e greu de presupus că în armata otomană calmucii ar fi putut fi prezenți altcumva decât în mod individual sau în grupuri mici, într-o unitate de călăreți mercenari, de origine străină.

Faptul că printre adversarii cuirasierilor se află şi *tătari* (în sensul discutat anterior) e susținută, în cazul lucrării cu nr. inv. 645 de capul ras şi şuvița caracteristică a călărețului din prim plan, al cărui cal a fost rănit şi care încearcă încă să apere steagul peste care este căzut. Şuvița sau părul împletit în coadă, specifice şi mongolilor, sunt menționate încă din secolul al V-lea dChr. ca fiind caracteristice populațiilor nomade din stepe de către izvoarele chineze, care îi numesc pe tabgaci "*capete împletite*" (*suotou*), iar în vremea imperiului Jin portul cozii (*bianzi*), este impus de către jurcheni supuşilor lor chinezi, după cum mai târziu, în 1645, cuceritorii manciurieni, urmaşii jurchenilor, aveau să impună şi ei chinezilor această tradiție, ceea ce a provocat răscoale, dintre care unele au fost reprimate cu cruzime[31]. Cazacii, cunoscuți de altfel pentru frizurile lor bizare[32], care au fost preluate şi de către polonezi, fapt pentru care uneori trimişii lor în țările occidentale erau ridiculizați sau stârneau senzație[33], purtau însă şi ei o şuviță asemănătoare, numită *czub* în polonă sau *osełedec*, iar în ucraineană şi rusă *чуб*

---

[29] Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge, 2000, p. 174sq.

[30] Brian L. Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500-1700*, London-New York, 2007, pp. 27-29.

[31] Jacques Gernet, *Lumea chineză*, vol. II, Editura Meridiane, Bucureşti, 1985, p. 156.

[32] R. Brzezinski, A. McBride, *op. cit.*, vol. I, p. 7; R. Brzezinski, A. McBride, *op. cit.*, vol. II, p. 17.

[33] R. Brzezinski, A. McBride, *op. cit.*, vol. I, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

(*creastă*), respectiv *оселедець* (adică *scrumbie*)[34], dar şi *чупрун* sau *чуприна* (diminutiv de la *чуб*), uneori pur şi simplu *хохол* (adică *şuviţă* sau *moţ*, de unde şi etnonimul cu sens peiorativ dat ucrainenilor de către ruşi)[35]. În Asia Centrală, o astfel de şuviţă, care avea şi anumite semnificaţii magice, de talisman (*оберег*) pentru adoratorii Cerului (Tengri), se numeşte *айдар* sau *кекил*. Şuviţa, prin urmare, nu este specifică doar tătarilor, ci şi altor populaţii din stepele euroasiatice, de diferite origini. Dintre acestea, calmucii au întreprins uneori incursiuni în Polonia, însă mai curând ca aliaţi ai cazacilor sau ruşilor decât însoţindu-i pe tătari. Culoarea albă a şuviţei călăreţului reprezentat în tabloul lui J. F. Kien sugerează că ar fi vorba de un om bătrân, însă lipsa bărbii contravine tradiţiilor islamice, respectate de un aristocrat vârstnic, cum ar fi personajul respectiv, după cum sugerează echipamentul bogat al calului său şi steagul otoman peste care a căzut şi pe care încearcă până în ultima clipă să îl protejeze cu propriul trup şi cu sabia în mână împotriva cuirasierului care îşi descarcă pistolul în pieptul său. Faptul că el nu poartă obişnuita căciulă din blană a tătarilor şi calmucilor, ci turban, ar permite să se presupună că ar fi vorba de un calmuc sau tătar din Crimeea cu rang de stegar (*bayraktar*) în armata otomană, dintr-o unitate de *gureba* sau care, în calitatea sa de deţinător al unui domeniu netransmisibil prin moştenire (*timar*) într-o provincie, îşi îndeplinea obligaţiile militare ca spahiu.

La sfârşitul secolului al XVII-lea tătarii foloseau şi ei steaguri de pânză, însă de obicei verzi, cu inscripţii reprezentând versete din Coran sau proprii, cu diferite însemne heraldice (*tamgalar*) ale hanilor şi aristocraţilor (*mirzalar*)[36]. Steagul pe care el încearcă să îl apere este însă un steag otoman, cu mai multe semilune. Doar în aparenţă este vorba de o reprezentare convenţională, binecunoscută în secolele XVII-XVIII, când astfel de steaguri (*bayraklar*) pot fi văzute nu numai în acest tablou, ci şi în lucrări ale altor pictori (inclusiv din colecţia Muzeului Naţional Brukenthal), de obicei când se doreşte reprezentarea unui steag al sultanului sau al unui stăpânitor de religie necreştină din Orientul Apropiat sau Orientul Mijlociu, potrivit convenţiei de reprezentare a diferitelor populaţii antice necreştine din Orient (evrei, perşi, iar uneori chiar greci şi romani), dar şi a populaţiilor islamice (în special arabii şi turcii, dar uneori chiar şi tătarii) în veşminte specifice portului otoman din secolele XV-XVIII. Steagurile otomane din pânză reprezentate în lucrare au diferite culori, cărora însă cu greu li s-ar putea înţelege semnificaţia, din perspectiva informaţiilor despre steagurile armatei şi demnitarilor Imperiului otoman din secolele XVII-XVIII.

---

[34] *Ibidem*, *op. cit.*, vol. II, p. 43.

[35] Ewa Majewska Thompson, *The Search for Self-Definition in Russian Literature*, Amsterdam, 1991, p. 22.

[36] R. Brzezinski, A. McBride, *op. cit.*, vol. II, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

Ca o continuarea a tradiției romane şi bizantine care rezerva purpura pentru împărat, culoarea dinastiei otomane este tot roşul[37], însă de fapt este vorba de o nuanță aparte de roşu închis, numită *al*[38], deci steagurile roşii nu trebuie pur şi simplu considerate ca referindu-se la dinastie, căci în mod obişnuit steagul roşu (*kızıl bayrak*) era cel specific trupelor de spahii[39]. Probabil în virtutea unei tradiții consemnate abia în secolul al XV-lea, după care în vremea emirului Orhan roşul era culoarea corpurilor de cavalerie provincială, iar alb a celor nou înființate sau recrutate dintre sclavi şi prizonieri[40], cele mai vechi unități de spahii aveau însă steaguri proprii: cele două unități de mercenari (*ulufeciyan*) aveau steaguri roşu-albe şi roşu-galbene, iar cele două unități de străini (*gureba*) aveau steaguri de culoare verde, respectiv albă[41]. La începutul secolului al XVII-lea, steagul unităților imperiale de spahii, staționate la Constantinopol, era roşu[42]. Steagul galben era rezervat unităților de gardă (*silahdarlar*)[43], recrutate dintre pajii (*içoğlanlar*) de la curte, poate ca urmare a unei tradiții ayyubide şi a mamelucilor, după care galbenul era culoarea sultanului Egiptului[44]. Prin tradiție, alb era şi steagul trupelor de ieniceri, datorită relației lor particulare cu ordinul sufit Bektaşi[45] sau a dependenței lor de sultan, deoarece steagul de domnie (*sancak-i şeref*) primit de la sultanul selgiucid Alaeddin Keykubad III (1298-1302) de către emirul Osman I (1299-1326)

---

[37] Jane Hathaway, *Beshir Agha: Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem*, Oxford, 2005, p. 22. Potrivit tradiției islamice, steagul tribului Quraysh, căruia îi aparținea Profetului Mohamed, a fost alb (Jane Hathaway, *A Tale of Two Factions: Myth, Memory, and Identity in Ottoman Egypt and Yemen*, Albany, 2003, p. 96), iar sultanul mameluc al Egiptului, în calitatea sa de păzitor al Locurilor Sfinte, avea o relicvă din acest steag, pe care a folosit-o ca steag de război şi care, în urma cuceririi Egiptului de către Imperiul otoman, a fost dusă la Constantinopol şi păstrată în palatul imperial, la Topkapı (Jane Hathaway, *op. cit.*, p. 98). După mărturia cronicarului Silahdar Mehmed Ağa însă, acest steag de război (despre a cărui formă, inscripții şi decoruri nu se cunosc mai multe) ar fi fost confecționat din stofă de lână neagră (Jane Hathaway, *op. cit.*, p. 98sq.). Negrul era şi culoarea oficială a dinastiei abbaside, ca urmare a faptului că dinastia umayyadă avea drept culoare oficială albul (Jane Hathaway, *op. cit.*, p. 96sq.). Cum albul, culoarea dinastică moştenită de la emirul Osman, dar şi a dinastiei şiite a ismailiților (ca o reacție față de culoarea oficială a califilor abbasizi) a devenit culoarea distinctivă a şiiților (Jane Hathaway, *op. cit.*, p. 97), susținuți de Persia, redutabilul adversar al Imperiului otoman, este posibil ca acesta să fie motivul pentru care, după cucerirea Constantinopolului, culoarea oficială a dinastiei otomane a devenit roşul, spre a-i spori legitimitatea şi prestigiul, ca succesor al împăraților romani şi bizantini.

[38] Jane Hathaway, *op. cit.*, p. 101.

[39] George Gush, *Renaissance Armies 1480-1650*, Cambridge, 1975, p. 80.

[40] Jane Hathaway, *A Tale of Two Factions*, p. 99sq.

[41] G. Gush, *op. cit.*, p. 80.

[42] Jane Hathaway, *op. cit.*, p. 102.

[43] G. Gush, *op. cit.*, p. 80.

[44] Jane Hathaway, *op. cit.*, p. 97.

[45] *Ibidem*, pp. 98-101.

https://biblioteca-digitala.ro

în semn de recunoaştere a stăpânirii sale autonome era alb, poate pentru că potrivit cosmologiei chineze, preluată de mongoli şi de diferite dinastii turco-mongole, albul simboliza Occidentul[46]. Ulterior, fiecare unitate (*orta*) de ieniceri îşi avea şi steagul propriu, cu culoare şi emblemă proprie, adesea incluzând imaginea sabiei Dhu'l-Faqar (Zulfikar) a califului Ali, cea cu lamă despicată[47]. În Imperiul otoman atât steagurile roşii, cât şi cele albe, erau considerate ca simboluri complementare ale autorității otomane, fără ca autoritățile să fie interesate, în provinciile arabe, de semnificațiile acestei deosebiri, în concurența dintre facțiunile religioase, care ca semne de recunoaştere foloseau steaguri roşii şi albe[48].

În tabloul pictat de J. F. Kien, un alt steag alb (*ak bayrak*) cu trei semilune, asemănător celui apărat de aristocratul calmuc sau tătar reprezentat spre centrul tabloului, este purtat şi de un călăreț otoman din extremitatea dreaptă a tabloului, reprezentat în imediata vecinătate a unui comandant cu mantie albă şi turban cu panaş roşu, care încearcă să se apere cu o sabie de un cuirasier (care, apropiindu-se, trage cu pistolul asupra acestuia), ar putea aparține şi el unei unități de spahii de origine străină, care asigura probabil garda comandantului. Steagul bicolor, alb-verzui, având o semilună în vârful hampei, reprezentat în apropierea unui steag roşu în partea centrală a tabloului, pare a fi steagul personal al demnitarului otoman, primit la numirea în funcție.

La o distanță mai mare, în spatele cuirasierului care trage cu pistolul asupra comandantului otoman, se vede un tui, adică un însemn militar din cozi de cal (*tuğ* sau *buncuk*), vopsite în roşu. Un alt tui, tot din cozi de cal vopsite în roşu, cu măciulie în capătul hampei, este reprezentat în colțul stâng inferior, alături de o sabie şi un scut, sugerând trofeele pe care învingătorii le vor aduna ulterior de pe câmpul de luptă. Tuiurile (*tuğlar*), despre care se crede că ar fi fost folosite pentru prima oară în Europa de către bulgari, la sfârşitul secolului al VII-lea, sunt însemne militare originare din Asia Centrală, unde la mongolii occidentali (pentru care părul de cal alb simbolizează razele de soare) ele constituie întotdeauna simbolul unei mari puteri[49]. De aceea, în mod tradițional, tătarii au folosit şi ei tuiuri[50], precum cel capturat chiar de către Jan III Sobieski şi păstrat în prezent la mănăstirea Jasna Góra din Częstochowa (Polonia)[51]. În Imperiul otoman, tuiul era simbolul autorității militare supreme[52]. Spre deosebire de tuiurile mongole din cozi de yak

---

[46] *Ibidem*, p. 98sq.
[47] *Ibidem*, p. 101.
[48] *Ibidem*, pp. 102, 110.
[49] E. G. Astvacaturjan, *Турецкое оружие в собрании Государственного Исторического музея*, Sankt-Peterburg, 2002, p. 322.
[50] G. Gush, *op. cit.*, p. 80.
[51] R. Brzezinski, A. McBride, *op. cit.*, II, p. 40, pl. F2 (sfârşitul secolului al XVII-lea).
[52] Jane Hathaway, *op. cit.*, p. 98.

https://biblioteca-digitala.ro

lăsate albe sau vopsite în diferite culori şi purtate pe o hampă cu capăt sub formă de trident (ori mai bine zis de semilună sub vârf de lance), cele otomane erau alcătuite din cozi de cal, de obicei negre sau brune, cu o măciulie în capătul hampei[53]. Numărul tuiurilor (care erau purtate de câte un ofițer numit *tuğcu*) era strict reglementat[54]. După J. Hathaway, numărul tuiurilor demnitarilor otomani varia de la 1 la 3[55]. După G. Gush, guvernatorul de provincie (*sancakbey*) nu avea tuiuri, ci doar câte un stindard din pânză surmontat de un glob aurit, pe când beilerbeiul (*beylerbeyi*) avea câte un tui, marele vizir avea 4, iar sultanul 7[56]. După E. G. Astvacaturjan la câte 2 tuiuri au dreptul aga ienicerilor (*yeniçeri ağasi*), şeicul islamului (*şeihülislam*) şi domnul Moldovei, pe când marele vizir avea 3, iar în timpul marşului sultanul era precedat de 2 tuiuri şi urmat de alte 4[57]. După M. Guboglu, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea sultanul avea 7 tuiuri, marele vizir 3 (*'üc tuylu*) şi rareori 4, beilerbeii şi domnii Moldovei câte 2 tuiuri (*iki tuylu*), iar guvernatorii de provincie (*sancakbeyler*) câte unul singur, iar în război şi la procesiuni festive tuiurile (care erau conferite odată cu autoritatea militară) erau purtate înaintea demnitarului[58]. Cu toate că mongolii se foloseau uneori de tui ca de un drapel, în Imperiul otoman el rareori a fost întrebuințat cu această funcție şi nu cu aceea obişnuită, de însemn militar purtat împreună cu steagurile[59]. Şi în Polonia, tot sub influență otomană, s-a folosit un însemn militar numit *buńczuk*, care constituia un atribut al hatmanului, dar uneori şi al regelui[60]. Numele său derivă, evident, din cel al corespondentului său otoman (*buncuk*), însă aspectul său era diferit, căci era alcătuit dintr-o combinație de aripioare confecționate din pene de struț şi de cocor cu cozi de cal vopsite în culori stridente şi cu panglici colorate de mătase sau din lână[61], cu observația că în Polonia se constată totuşi o preferință pentru aripi, în detrimentul cozilor de cal[62]. Tot sub influență otomană, înainte de 1745 chiar şi unele unități de panduri care apărau frontierele sud-estice ale Sf. Imperiu Roman au folosit tuiuri ca însemne militare[63], după cum în armata suedeză toboşarii călare erau îmbrăcați în costume inspirate de cele otomane, purtând chiar

---

[53] *Ibidem*, p. 112. După E. G. Astvacaturjan, tuiurile otomane puteau avea şi cozi de cal albe sau vopsite în roşu (E. G. Astvacaturjan, *op. cit.*, p. 322).
[54] E. G. Astvacaturjan, *op. cit.*, p. 322; J. Hathaway, *op. cit.*, p. 112.
[55] Jane Hathaway, *op. cit.*, p. 112.
[56] G. Gush, *op. cit.*, p. 80.
[57] E. G. Astvacaturjan, *op. cit.*, p. 322.
[58] Mihail Guboglu, *Evliya Tschelebi im Süden Siebenbürgens. Beschreibung der Städte Fogarasch, Kronstadt und Hermannstadt*, în "FVL", 9 (1966), p. 121, n. 12.
[59] Jane Hathaway, *op. cit.*, p. 112.
[60] R. Brzezinski, A. McBride, *op. cit.*, vol. I, p. 45sq.
[61] *Ibidem*, p. 35.
[62] R. Brzezinski, A. McBride, *op. cit.*, vol. I, p. 46.
[63] David Hollins, Darko Pavlovic, *Austrian Frontier Troops 1740-98*, Oxford, 2005, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro

şi turbane, însă probabil doar orchestra regală (condusă de Johann Jacob Bach, fratele marelui compozitor Johann Sebastian Bach), care l-a însoţit pe rege în 1718 în campania împotriva Norvegiei, la fel ca şi dansatoarele din buric turcoaice[64].

Prin urmare, având în vedere culoarea steagurilor de pânză, faptul că pe acestea se văd câte 3 semilune, ca şi numărul tuiurilor şi faptul că echipamentul călăreţilor otomani nu permite concluzia că ar fi vorba nici de ieniceri călare, dintr-un corp de gardă, şi nici de ostaşi moldoveni, s-ar putea presupune că tabloul ar reprezenta o confruntare între o unitate de cuirasieri şi garda turco-tătară a unui înalt demnitar, însă mai puţin probabil şeicului islamului, a cărui prezenţă pe câmpul de luptă ar fi în general neobişnuită şi mai greu de înţeles în această epocă. Mult mai probabilă ar fi interpretarea că ar putea fi vorba de o luptă cu garda unui *beylerbeyi* sau chiar a marelui vizir. Considerând că în partea stângă a câmpului de luptă pe care la sfârşitul secolului al XVII-lea moare un *beylerbeyi* se vede o cetate situată pe o mică înălţime, iar în dreapta un deal, bătălia pictată de către J. F. Kien reprezintă cucerirea cetăţii Buda (1686) de trupele imperiale conduse de Carol V de Lorena, principele elector Maximilian Emmanuel II de Bavaria, marchizul Maximilian Wilhelm Ludwig de Baden şi prinţul Eugeniu de Savoia: în stânga se vede Dealul Cetăţii (Budavári Hegy), iar în dreapta Dealul Sf. Gerard (Gellért-hegy/Mons Sancti Gerhardi/Blocksberg/Gürz Elyas bayırı) (Fig. 11), iar bătrânul demnitar otoman ucis în luptă este Arnavut Abdurrahman Abdi Paşa (1616-1686), simultan *beylerbeyi* de Budin (Buda) şi de Alep, decedat la 2 septembrie 1686, în cursul apărării oraşului, luptând în prima linie în zona bastionului Anjou[65], situat aproximativ la jumătatea distanţei între poarta Vienei (Bécsi kapu/Viyana kapısı) şi Muzeul de Istorie Militară (Hadtörténeti Múzeum) de lângă rondela Esztergom (numită şi Földbástya/Toprak kulesi)[66], în secţiunea de la intersecţia sectorului de nord cu cel de vest al incintei fortificate, în care zidul de incintă este întărit de turnurile Siyavuş Paşa şi Murad Paşa şi nicidecum în afara fortificaţiei, lângă sectorul ei sudic, pe câmpul situat la vest de Dunăre, între cele două dealuri amintite.

Prin urmare, aşa cum se prezintă în tabloul lui J. F. Kien, câmpul de luptă este privit dinspre Dealurile Budei, în direcţia Dunării (Fig. 11-15). Comparaţia cu o reproducere colorată a unei vedute a oraşului Buda (*Buda Citerioris Hungariae Caput Regni avita sedes. Vulgo Ofen*, gravură în cupru, 32 x 48,5 cm) de Georg (Joris) Hufnagel (1542-1601) din *Theatri praecipuarum totius mundi urbium liber*

[64] Lars-Eric Höglund, *The Uniforms of the Swedish Army in the Great Northern War*, Colorado Springs, 1996, p. 6.
[65] Andrew Wheatcroft, *The Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe*, New York, 2008, p. 223.
[66] Nagy László, *A török világ végnapjai Magyarországon (históriai mozaikok)*, Budapest, 1986, p. 204sq.

https://biblioteca-digitala.ro

sextus (Köln, 1617)[67] (Fig. 12), cu o altă vedută a oraşului Buda la recucerirea sa în 1686, de Louis Nicholas d'Hallart şi Michael Wening (gravură în acvaforte), păstrată la Budapesti Történeti Múzeum (Fig. 13), cu un tablou de la Magyar Nemzeti Múzeum din Budapesta reprezentând acest asediu, datorat pictorului flamand Frans Geffels (1635-1694) (Fig. 14) şi, în sfârşit, cu o hartă din 1905 (Fig. 15) confirmă identificarea topografică pe care am propus-o, mai ales dacă se are în vedere bastionul situat spre Dealul Sf. Gerard (adică spre sud), cunoscut sub numele de *Marea Rondelă* (Fig. 16), construită de ingineri italieni în vremea regelui Ioan I Zápolya (1526-1540), dar care în tablou este reprezentată ca un ravelin. La nord de acest bastion se găsea turnul Ştefan (numit după Ştefan d'Anjou, ducele Slavoniei, frate al regelui Ludovic I), de plan rectangular, folosit de turci ca depozit de muniții, de unde confuzia cu bastionul Anjou, situat într-un cu totul alt sector al fortificației. Distrugerea acestui turn, în cursul asediului din 1686, se spune că s-ar fi datorat unei singure lovituri de tun, trasă de călugărul Gábor Tüzés, care a provocat o explozie devastatoare, urmată de inundarea malului opus al Dunării de către valul produs sub efectul undei de şoc. Turnul Ştefan ar putea fi identificat cu turnul de plan rectangular reprezentat în partea stângă a tabloului, în timp ce turnul de plan circular cu construcție parazitară în vârf (Fig. 2) este, de fapt, turnul-buzdugan de la colțul sud-vestic al cetății, din imediata apropiere a porții Ferdinand (aşadar, la vest de *Marea Rondelă*) (Fig. 17). Prin urmare, reprezentarea sa la dreapta turnului Ştefan (deci la est de acesta) este neconformă realității, reprezentând o licență a artistului care nu cunoştea prea bine detaliile topografice ale cetății (deşi avea o imagine generală a situării ei în raport cu Dunărea şi dealurile învecinate), ci doar diferite evenimente din cursul asediului care a dus la cucerirea ei, precum capturarea unui mare număr de steaguri şi moartea lui Arnavut Abdurrahman Abdi Paşa şi, foarte probabil, distrugerea miraculoasă a turnului Ştefan situat în apropierea Marii Rondele, spre Dunăre (pe care, în consecință, l-a reprezentat ca pe un turn masiv, situat în partea dinspre fluviu a cetății). Chiar dacă pictorul nu a putut localiza exact în teren diferitele evenimente, e greu de spus că ignora cronologia lor, căci reprezentarea lor în aceeaşi scenă pare a fi dictată mai curând de necesitatea reprezentării lor într-o singură lucrare, de mici dimensiuni, motiv pentru care a recurs la plasarea lor în sectorul sudic al fortificației, care corespundea mai bine intențiilor sale şi pe care pare a-l fi cunoscut mai bine, nu numai din descrieri legate de evenimentele asediului, ci poate şi prin intermediul amintitei vedute datorate lui Louis Nicholas d'Hallart şi Michael Wening. Prezența

[67] Stephan Füssel (ed.), *Georg Braun and Franz Hogenburg-Cities of the World. Complete Edition of the Colour Plates of 1572-1647*, Los Angeles, 2008, p. 470.

https://biblioteca-digitala.ro

tătarilor printre trupele care apărau Buda este, însă, un element real: sursele imperiale vorbeau de nu mai mult de 2.000-3.000, înainte de începerea asediului[68].

Numărul mare de steaguri otomane capturate şi faptul că este vorba de o luptă între cuirasieri şi spahii, în apropierea cetăţii Buda, permite ipoteza că artistul a juxtapus în această lucrare nu numai informaţia referitoare la moartea în luptă a bătrânului *beylerbeyi* de Buda, ci şi ştiri despre un eveniment care a avut loc la 14 august 1686: folosindu-se de fapt de o veche stratagemă otomană, cuirasierii lui Carol V de Lorena au reuşit să nimicească o trupă de 9.000 de spahii şi tătari, atacând-o prin surprindere după ce aceasta începuse o urmărire imprudentă a husarilor maghiari şi croaţi, iar rezultatul a constat în uciderea a 3.000 de inamici şi capturarea unui mare număr de steaguri şi trofee, dintre care 28 au fost trimise împăratului Leopold I[69]. Se ştie că, după cucerirea cetăţii Buda, pentru Carol V de Lorena (1643-1690) un autor necunoscut a pictat un mic tablou, în care erau reprezentate realist diferitele orori săvârşite cu acest prilej de către soldaţii creştini în oraşul ocupat şi că ulterior, comandând o serie de tapiserii cu scene din timpul acestui asediu, printre ele s-a aflat şi una de mari dimensiuni, inspirată de această lucrare, în care însă detaliile cele mai revoltătoare au fost înlocuite cu imaginea comandanţilor armatei imperiale privind[70]. E greu de spus în ce măsură această serie de tapiserii ar fi putut fi o sursă de inspiraţie pentru J. F. Kien sau dacă el a fost sau nu implicat în realizarea proiectelor după care tapiseriile au fost confecţionate. Informaţiile aproximative cu privire la tradiţiile otomane şi, în general, la tradiţiile islamice, relevate şi de studiul steagurilor şi însemnelor militare reprezentate în lucrare arată că artistul, informat mai curând despre topografia câmpului de luptă decât despre desfăşurarea propriu-zisă a operaţiilor militare, are o cunoaştere indirectă, aproximativă, a realităţilor armatei otomane. Pictorul a intenţionat mai curând să prezinte, sintetic, câteva evenimente din luptele purtate pentru cucerirea cetăţii Buda de către armatele imperiale.

3. Concluzii

Tabloul, a cărui denumire considerăm acum că trebuie schimbată în *Cuirasieri în luptă cu spahii la asediul cetăţii Buda* sau, mai simplu, *Luptă de cavalerie la asediul cetăţii Buda* (nr. inv. 645) se datează, datorită considerentelor legate de contextul istoric al evenimentelor, expuse anterior, după 1686 şi înainte de moartea pictorului, survenită probabil nu mult după anul 1730 sau chiar în acel an. Artistul, familiarizat cu vedute ale cetăţii otomane Budin (Buda), a recurs la reprezentarea în aceeaşi scenă a două evenimente importante din timpul asediului

[68] A. Wheatcroft, *op. cit.*, p. 204.
[69] *Ibidem*, p. 221; cf. Nagy L., *op. cit.*, p. 164.
[70] A. Wheatcroft, *op. cit.*, p. 223sq.

https://biblioteca-digitala.ro

austriac din 1686, petrecute în zile diferite (capturarea unui mare număr de steaguri şi moartea în luptă a lui Arnavut Abdurrahman Abdi Paşa), pe care le-a localizat în fața zidurilor din partea de sud a fortificației, tocmai pentru a permite şi reprezentarea Dealului Sf. Gerard, care permite privitorului avizat recunoaşterea evenimentelor respective.

Bibliografie

E. G. ASTVACATURJAN, *Турецкое оружие в собрании Государственного Исторического музея*, Sankt-Peterburg, 2002.

Richard BRZEZINSKI, Angus McBRIDE, *Polish Armies 1569-1696*, 2 vol., London, 1987 (*Men-at-Arms Series*, 184 şi 188).

Michael CSAKI, *Baron Brukenthal'sches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, 5. Aufl., Hermannstadt, 1901.

IDEM, *Baron Brukenthalisches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, 6. Aufl., Hermannstadt, 1909.

Brian L. DAVIES, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500-1700*, London – New York, 2007.

Stephan FÜSSEL (ed.), *Georg Braun and Franz Hogenburg-Cities of the World. Complete Edition of the Colour Plates of 1572-1647*, Los Angeles, 2008.

Jacques GERNET, *Lumea chineză*, 2 vol., Editura Meridiane, Bucureşti, 1985 (*Biblioteca de artă*, 394-395).

Mihai GUBOGLU, *Evliya Tschelebi im Süden Siebenbürgens. Beschreibung der Städte Fogarasch, Kronstadt und Hermannstadt*, în "FVL", 9 (1966), pp. 119-130.

George GUSH, *Renaissance Armies 1480-1650*, Cambridge, 1975.

Jane HATHAWAY, *A Tale of Two Factions: Myth, Memory, and Identity in Ottoman Egypt and Yemen*, Albany, 2003.

IDEM, *Beshir Agha: Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem*, Oxford, 2005.

David HOLLINS, Darko Pavlovic, *Austrian Frontier Troops 1740-98*, Oxford, 2005 (*Men-at-Arms Series*, 413).

Lars-Eric HÖGLUND, *The Uniforms of the Swedish Army in the Great Northern War*, Colorado Springs, 1996.

Gode KRÄMER, *Deutsche Barockgalerie Augsburg. Katalog der Gemälde*, zweite vermehrte und überarbeitete Auflage, Augsburg, 1984 (*Städtische Kunstsammlungen Augsburg. Bayerische Staatsgemäldesammlungen*, II).

Ewa Majewska THOMPSON, *The Search for Self-Definition in Russian Literature*, Amsterdam, 1991.

https://biblioteca-digitala.ro

Valentin MUREŞAN, *Barocul în pictura germană şi austriacă din secolele XVII-XVIII (Colecția Muzeului Brukenthal)*, Sibiu, 2006.

IDEM, *Scena de luptă în pictura germană şi austriacă din secolele XVII-XVIII în colecția Galeriei Brukenthal*, în ”AT”, 5 (1995), pp. 176-182.

Rhoads MURPHEY, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, London, 1999.

NAGY László, *A török világ végnapjai Magyarországon (históriai mozaikok)*, Budapest, 1986.

Alexandru Gh. SONOC, Gheorghe NATEA, *Câteva medalioane devoționale descoperite în mormintele din cripta Bisericii Romano-Catolice "Sf. Treime" din Sibiu şi semnificația lor cultural-istorică*, în ”Monedă şi comerț în sud-estul Europei”, vol. III, Sibiu, 2009 (*Bibliotheca Brukenthal*, XXXIX), pp. 203-270.

Svat SOUCEK, *A History of Inner Asia*, Cambridge, 2000.

Maria Olimpia Tudoran CIUNGAN, *Arta italiană sec. XVI-XVIII în Pinacoteca Brukenthal*, Sibiu, 2007.

Hans VOLLMER (ed.), *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, vol. XX, Leipzig, 1927.

IDEM, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, vol. XXIV, Leipzig, 1930.

IDEM, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, vol. XXXVI, Leipzig, 1947.

Andrew WHEATCROFT, *The Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe*, New York, 2008.

Abrevieri bibliografice

Ä. K. – *Der älteste handschriftliche Katalog* – Catalog manuscris aflat la Biblioteca Muzeului Național Brukenthal Sibiu (mss. 628), pe la 1800.

AT – *Ars Transsilvaniae*, Cluj-Napoca.

Die Gemälde- Galerie 1844 – * * *, *Die Gemälde- Galerie des freiherrlichen v. Brukenthalischen Museums in Hermannstadt*, Hermannstadt, 1844.

Führer 1893 – * * *, *Freiherr Samuel von Brukenthal'sches Museum in Hermannstadt: Führer durch die Gemäldegalerie*, herausgegeben von der Museumsverwaltung, vierte Auflage, Hermannstadt, 1893.

FVL – *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Sibiu.

Jurnal – Nicolae Milescu-Spătaru, *Jurnal de călătorie în China* (ediție îngrijită, traducere, note şi prefață de Corneliu Bărbulescu), [Bucureşti], 1962.

https://biblioteca-digitala.ro

Lista ilustrațiilor / List of illustrations

Fig. 1 – Johann Ferdinand Kien (activ cca. 1682-1730), *Cuirasieri în luptă cu spahii la asediul cetății Buda.*

Fig. 1 – Johann Ferdinand Kien (documented at ca. 1682-1730), *Cuirassiers in Fight against Sipahis at the Siege of the Buda Fortress*.

Fig. 2-11 – Johann Ferdinand Kien, *Cuirasieri în luptă cu spahii la asediul cetății Buda*. Detalii.

Fig. 2-11 – Johann Ferdinand Kien, *Cuirassiers in Fight against Sipahis at the Siege of the Buda Fortress*. Details.

Fig. 12 – Georg (Joris) Hufnagel (1542-1601), *Buda Citerioris Hungariae Caput Regni avita sedes. Vulgo Ofen*. Reproducere colorată (Köln, 1617).

Fig. 12 – Georg (Joris) Hufnagel (1542-1601), *Buda Citerioris Hungariae Caput Regni avita sedes. Vulgo Ofen*. Coloured reproduction (Köln, 1617).

Fig. 13 – Louis Nicholas d'Hallart şi Michael Wening, *Vedută a oraşului Buda la recucerirea sa în 1686* (gravură în acvaforte, Budapesti Történeti Múzeum).

Fig. 13 – Louis Nicholas d'Hallart and Michael Wening, *View of Buda at Its Reconquest in 1686* (etching, Budapesti Történeti Múzeum).

Fig. 14 – Frans Geffels (1635-1694), *Bătălia de la Buda din 1686* (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapesta).

Fig. 14 – Frans Geffels (1635-1694), *The Battle of Buda in 1686* (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest).

Fig. 15 – Harta oraşului Budapesta (1905). Detaliu cu Dealul Cetății şi Dealul Sf. Gerard.

Fig. 15 – The city map of Budapest (1905). Detail with the Citadell's Hill and the St. Gerard's Hill.

Fig. 16 – Dealul Cetății Buda cu fortificațiile medievale restaurate (inclusiv Marea Rondelă şi ruinele Turnului Ştefan).

Fig. 16 – The Citadell's Hill in Buda with the reconstructed medieval fortifications (including the Great Rondella and the ruins of Stephan's Tower).

Fig. 17 – Turnul-buzdugan şi poarta Ferdinand a Cetății Buda.

Fig. 17 – The mace-tower and the Ferdinand gate of the Buda fortress.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 8 **Fig. 9** **Fig. 10**

Fig. 11

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

INFLUENȚE ALE PICTURII BRÂNCOVENEŞTI ŞI POSTBRÂNCOVENEŞTI ÎN BISERICILE HUNEDORENE

GHERGHINA BODA
ginaboda15@gmail.com
Muzeul Civilizației Dacice şi Romane – Deva

INFLUENCES OF BRANCOVAN'S AND POST-BRANCOVAN'S PAINTINGS IN CHURCHES FROM HUNEDOARA AREA

ABSTRACT

Painting during the reign of Constantine Brancoveanu entered in Transylvania through Romanian painters trained at the School of Hurez. They painted churches in Transylvania and style influenced other artists. Among the most renowned painters of the time whose art has decorated churches in Hunedoara county, it shall be counted Ioan Zugravul of Deva and Ioan Zugravul of Ardeu, Constantin Zugravul of Rişca, Ioan (Urean young) from Valea Lungă, but also painters of Wallachia who decorated churches of Hunedoara county as well as Stan of Răşinari, Simeon and Nicolae Zugravul from Pitesti etc. This style was based on the first national style of painting.

Keywords: brancovan's and post-brancovan's painting, influences, churches, Hunedoara area.

Bogăția de monumente istorice de pe teritoriul județului Hunedoara, creație a unor meşteri populari sau a arhitecților specializați, creează impresia unui muzeu etnografic în aer liber, care îndeamnă călătorul la vizitarea celor mai ascunse locuri în care ai şansa de a întâlni monumente vechi care sfidează timpul prin prezența lor maiestuoasă. Aici vei întâlni biserici de lemn şi de piatră care ascund în interior o bogăție picturală extraordinară, stilul acestora ducând la zugravi renumiți ai vremii, care, în picturi murale sau icoane, şi-au pus amprenta inconfundabilă.

Eleganța artei brâncoveneşti şi postbrâncoveneşti a influențat şi stilul artistic al zugravilor transilvăneni, implicit al celor hunedoreni, fapt care relevă relațiile permanente dintre artiştii din Țările Române şi cei din Transilvania. Arta brâncovenească reprezintă un salt calitativ sesizabil îndeosebi la nivelul coloristic, mult mai viu şi mai bogat în nuanțe. Zugravii vremii au inserat elementele noii arte

https://biblioteca-digitala.ro

în creațiile lor artistice, acestea aducându-le un surplus de culoare şi frumusețe. Multe dintre acestea încă împodobesc bisericile hunedorene şi astăzi.

Printre cei mai renumiți şi prolifici zugravi ai vremii, a căror artă a suferit vădite influențe brâncoveneşti şi postbrâncoveneşti, şi care au împodobit bisericile hunedorene, se numără Ioan Zugravul din Deva şi Ioan Zugravul din Ardeu, Constantin Zugravul din Rişca, Ioan (Urean cel Tânăr) de la Valea Lungă, dar şi zugravi din Țara Românească care au decorat bisericile hunedorene, precum Stan din Răşinari, Simeon şi Nicolae Zugravul din Piteşti ş.a.

Ioan Zugravul din Deva este cunoscut ca activând în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pe Valea Mureşului şi în sudul Munților Apuseni, stilul său fiind de tradiție postbrâncovenească[1].

Activitatea sa pe teritoriul județului Hunedoara este deosebit de prolifică, creațiile sale împodobind multe biserici ortodoxe. În anul 1765 realizează, împreună cu Nicolae din Piteşti, ansamblul iconografic al bisericii din Gurasada, fapt atestat de pisania de pe peretele vestic al navei: „*Cu ajutorul Tatălui şi cu îndemnarea Fiului şi cu purcederea Duhului Sfântu s-au zugrăvitu aciastă sfântă biserică în zilile Înălțatei Chezaro-Crăesii noastre Mariei Therezii şi fiind episcop țărăi Ardealului, neunit, Priaosfințitul D.D. Dionisie Novacovici de la Buda şi fiind protopop eparhii chir Iacovu den Dobra şi fiindu preot aceştii biserici popa Gheorghie ot Câmpuri şi Crăsnicu Olaru Ionu ot Gura Sadului şi s-au zugrăvit de smeriții între zugravi ierodiacon Ioan ot Deva şi de Nicolae zugrav ot Piteşti. Anii Domnului 1765. Anno Domini 1765 msța Octombrie întâia zi*”[2]. După 1765 pictează câteva icoane pe lemn la biserica ortodoxă din Turdaş[3]. Zugravul din Deva execută picturi la trei biserici din Munții Poiana Ruscăi. După 1780, anul construirii bisericii din comuna Bătrâna[4], se pare că a executat aici un ansamblu iconografic, după 1784, anul ridicării bisericii din Cutin[5], pictează icoanele împărăteşti, iar la biserica-monument istoric din Almaşu Mic[6] încă se mai păstrează o icoană atribuită acestui zugrav.

În lăcaşurile de cult de pe valea Mureşului şi din zonele colinare limitrofe, Ioan din Deva îşi face remarcată prezența la biserica din Micăneşti[7], unde pictează întreg decorul iconografic, la biserica-monument istoric din Boiu de Jos[8], unde în

---

[1] Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1998, p. 187.
[2] Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Editura Eftimie Murgu, Reşița, 2011, p. 78.
[3] *Ibidem*, p. 234.
[4] *Ibidem*, p. 354.
[5] *Ibidem*, p. 358.
[6] *Ibidem*, p. 359.
[7] *Ibidem*, p. 373.
[8] *Ibidem*, p. 381.

https://biblioteca-digitala.ro

1770 pictează icoana *Sfântul Ierarh Nicolae*, aici fiindu-i atribuită şi pictura murală a lăcaşului, în 1773 semna registrul împărătesc al tâmplei, precum şi pictura murală a bisericii-monument istoric din satul Cărmăzăneşti[9]; de asemenea, a mai realizat pictura murală a bisericilor din localitățile Dănuleşti şi Gothatea[10], pictura tâmplei din biserica *Sfântul Ierarh Nicolae* din Deva[11], precum şi icoanele împărăteşti ale bisericii din Bacea[12]. La biserica-monument istoric din Târnava[13], ridicată prin anii 1661-1665, Ioan din Deva a realizat un valoros ansamblu mural, astăzi grav avariat din cauza infiltrațiilor de apă. I se atribuie şi pictura inițială a bisericilor-monument istoric din Furcşoara, Bărăştii Iliei[14] şi din Ociu[15]. De asemenea, în 1790, la Geoagiu semnează – ca *Popa Ioan Moler, Deva* –, două icoane valoroase[16].

Constantin din Rişca este un zugrav zărăndean despre care nu avem date personale, el fiind cunoscut doar prin opera sa, vizibilă în câteva biserici ortodoxe. Se ştie că a lucrat alături de Ioan Zugravul din Deva la biserica-monument istoric din Micăneşti, pictând dverele acestui lăcaş de cult[17] şi alături de Gheorghe Zugrav din Răşinari, împreună cu care a realizat registrul împărătesc al tâmplei din biserica-monument istoric a satului Hărțăgani[18]. A lucrat şi în biserica de lemn a satului Stănija de Jos. Pictează, de asemenea, altarul şi tâmpla bisericii-monument istoric din Ribicioara de Jos[19], icoana *Maicii Domnului Hodighitria* din biserica-monument istoric a satului Dumbrava de Jos[20], ansamblul mural şi pictura uşilor împărăteşti ale bisericii de lemn a satului Tiuleşti[21], câteva icoane de valoare din biserica cătunului Valea Mare de Criş[22], a pictat uşile împărăteşti şi chivotul bisericii-monument istoric a satului Lunca Moților[23], a realizat pictura murală a bisericii-monument istoric din satul Basarabasa[24], precum şi icoanele din pronaos ale bisericii-monument istoric din satul Ciungani[25].

---

9 *Ibidem*, pp. 381-382.
10 *Ibidem*, p. 382.
11 *Ibidem*, p. 115.
12 *Ibidem*, p. 387.
13 *Ibidem*, p. 394.
14 *Ibidem*, pp. 395-396.
15 *Ibidem*, p. 427.
16 M. Porumb, *op. cit.*, p. 187.
17 Fl. Dobrei, *op. cit.*, p. 374.
18 *Ibidem*, p. 401.
19 *Ibidem*, pp. 176-178.
20 *Ibidem*, p. 175.
21 *Ibidem,* p. 420.
22 *Ibidem.*
23 *Ibidem*, p. 422.
24 *Ibidem*, p. 424.
25 *Ibidem*, p. 426.

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan de la Valea Lungă (Urean cel Tânăr) este un alt zugrav de tradiție brâncovenească a cărui operă a împodobit unele biserici hunedorene. În preajma anului 1786, biserica satului din Valea Lungă a suferit ample renovări, prilej cu care suprafața interioară a bârnelor a fost pictată de acest zugrav, precum şi întregul ansamblu mural, fapt relevat de pisania fragmentară a lăcaşului de cult: „(...) *s-au zugrăvit această sfântă biserică pentru banii ce s-au aflat în biserică ceva. În anul acesta trăia Cozmă Toderiță, Cozmă, Toder, Ion, Petru, Petruțu, Blaj, şi eu, zugrav Urean cel Tânăr*"[26]. În biserica satului Sârbi[27] a pictat icoanele împărăteşti, cel mai probabil în anul 1802, când aici s-au efectuat ample renovări, iar la biserica-monument istoric din Dumbrăvița a realizat pictura murală, conform textului unei pisanii: „*În zilele cinstitului de Dumnezeu iubit împărat ... Iosif, s-au zugrăvit această sfântă biserică, 1763*"[28]. La biserica-monument istoric din Târnava a pictat uşile împărăteşti şi câteva icoane, opera acestuia alăturându-se celei a preotului-zugrav Ioan din Deva şi a artistului anonim din Certeju de Jos.

Stan Zugravul[29], personalitate remarcabilă a vieții artistice româneşti din Transilvania secolului al XVIII-lea, a fost membru al unei cunoscute familii de intelectuali sibieni. În formarea sa ca artist a fost puternic influențat de către Grigore Ranite. A pictat în stilul de tradiție brâncovenească, după 1770 îmbogățindu-şi arta cu elemente noi, de proveniență occidentală. În cei peste 40 de ani de activitate artistică, a pictat în nenumărate localități, printre care şi unele din județul Hunedoara. La 1765 pictează 2 icoane (*Maica Domnului cu Pruncul,* fiind semnată pe față *„Stan Zugravu sin popii Radu"*, iar pe verso *„Stan Zugravu ot Orăştie 1765"* şi *Iisus Hristos*) în biserica-monument istoric a satului Trestia (comuna Băița)[30]. La 1768 pictează icoana împărătească *Iisus Hristos* din biserica de lemn a satului Mintia[31] (comuna Vețel), la 1770 pictează icoane şi uşi împărăteşti, semnate şi datate, în bisericile hunedorene din satul Curechiu (comuna Bucureşci), Bârsău (comuna Hărău) şi Hărău[32], la 1772 a executat registrul împărătesc al tâmplei semnând pe verso, iar în biserica de lemn a satului Turdaş realizează între anii 1782-1783 pictura murală[33]. Într-un *Triod* din 1771 din biserica din Geoagiu, apare consemnat ca donator alături de alte persoane.

Popa **Simeon din Piteşti** a fost un artist de factură postbrâncovenească, format cel mai probabil la unul din centrele artistice din Țara Românească, poate

[26] *Ibidem*, p. 389.
[27] *Ibidem*, p. 388,
[28] *Ibidem*, p. 391.
[29] M. Porumb, *op. cit.*, pp. 378-381.
[30] *Ibidem*.
[31] Fl. Dobrei, *op. cit.*, p. 74.
[32] *Ibidem*, p. 116.
[33] M. Porumb, *op. cit.*, pp. 378-381.

https://biblioteca-digitala.ro

chiar la Râmnic. În preajma anului 1765 se stabileşte la Silvaşu de Sus (judeţul Hunedoara), distingându-se printr-o foarte bogată activitate artistică în Ţara Haţegului şi în întreg teritoriul hunedorean. A executat ansamblul mural al Mănăstirii Prislop conform inscripţiei de deasupra uşii de intrare în naos: *„...1759... martie 13 zile, fiind zugravi popa Simeon, feciorul popii Simeon din Piteşti şi ucenicul meu Niculae*”, aici pictând şi câteva icoane, la biserica din Ghelar (1770)[34], tot în colaborare cu ucenicul său Nicolae – care va deveni în timp un activ zugrav din această zonă –, a executat pictura murală la biserica-monument istoric din Cinciş-Cerna (1776), a pictat uşile împărăteşti la biserica ortodoxă din Haţeg, semnate *„Popa Simion Zugrav 1777”*, la Reea (comuna Toteşti) execută în 1763 crucea de iconostas cu molenii, la biserica-monument istoric din Nucşoara pictează în 1779 un iconostas şi interiorul, la lăcaşurile de cult din Subcetate şi Baru Mic realizează pictura murală, la biserica-monument istoric din Densuş pictează şi semnează tâmpla, iar la cea din Sânpetru pictează câteva icoane[35].

Icoane pictate de el şi de Ion din Ardeu sunt semnalate şi la biserica din satul Alun, cea mai veche biserică pictată din Ţinutul Pădurenilor[36]. Icoanele reprezentând scene cu *Maica Domnului cu Pruncul*, *Iisus Pantocrator*, *Sfântul Nicolae* şi *Sfântul Ioan Botezătorul*, astăzi nu mai există. În 1795 pictează o icoană pe tâmpla bisericii-monument istoric din cartierul Lunca Jiului al municipiului Petroşani. O piesă artistică valoroasă executată de acest zugrav este praporele de factură postbrâncovenească, care pe faţă are pictat *Botezul* iar pe verso *Înălţarea*, pictură care actualmente se află în colecţia Muzeului Naţional de Artă a României din Bucureşti[37].

Un alt renumit pictor al vremii, de tradiţie brâncovenească, venit de la sud de Carpaţi în Transilvania, este Popa **Ivan din Răşinari**[38]. Acesta a activat între 1718-1758 pe Valea Mureşului şi în Munţii Apuseni. S-a distins ca pictor muralist şi de icoane, dar şi ca tipograf, ceea ce denotă faptul că era un om al cărţii din vremea sa. În judeţul Hunedoara îi sunt atribuite 3 icoane *Deisis*, care îi aparţin colonelului Nicolae Măgurean din satul Ohaba Streiului (comuna Călan)[39].

În concluzie, trebuie să menţionăm faptul că pictura brâncovenească a iradiat masiv în Transilvania şi a influenţat stilul multor artişti ai vremii. Mulţi

---

[34] Doina Reghiş Ionescu, *Sacru şi profan la Pădurenii Hunedoarei*, Editura Mediamira, Deva, 2009, p. 25.
[35] M. Porumb, *op. cit.*, pp. 375-376.
[36] Doina Reghiş Ionescu, *op. cit.*, p. 9.
[37] M. Porumb, *op. cit.*, p. 75.
[38] *Ibidem*, pp. 192-195; M. Porumb, *Zugravi de şcoală brâncovenească din Transilvania primei jumătăţi a secolului al VIII-lea*, în vol. „Ştefan Meteş la 85 de ani”, Cluj-Napoca, 1977, pp. 414-415.
[39] M. Porumb, *Dicţionar ...*, p. 194.

https://biblioteca-digitala.ro

zugravi formați la școala Hurezului au fost solicitați să picteze în Transilvania, în special în bisericile sătești, românii de aici utilizând arta românească de la sud de Carpați ca un protest și element de rezistență împotriva „unirii" forțate cu Roma. Activitatea acestor meșteri români a determinat formarea unor adevărate nuclee locale de pictură ecleziastică în Transilvania, cum ar fi cele de la Săliște, Rășinari, Făgăraș, Brașov ș.a., pictura brânconevească și postbrâncovenească cuprinzând în aria sa aproape tot teritoriul Transilvaniei și formând generații de meșteri zugravi, meșteșugul lor fiind transmis până dincolo de secolul al XVIII-lea[40].

Acest stil a constituit baza unui prim stil național de pictură, stil în care formele de artă populară s-au îmbinat armonios cu influențe ale artei baroce și academiste, stil care în decursul timpului s-a nuanțat și maturizat.

Bibliografie

Florin DOBREI, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Editura Eftimie Murgu, Reșița, 2011.

Vasile DRĂGUȚ, Nicolae SĂNDULESCU, *Arta brâncovenească*, Editura Meridiane, București, 1971.

Marius PORUMB, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania*, Editura Academiei Române, București, 1998.

IDEM, *Zugravi de școală brâncovenească din Transilvania primei jumătăți a secolului al VIII-lea*, în vol. „Ștefan Meteș la 85 de ani", Cluj-Napoca, 1977.

Doina REGHIȘ IONESCU, *Sacru și profan la Pădurenii Hunedoarei*, Editura Mediamira, Deva, 2009.

[40] Vasile Drăguț, Nicolae Săndulescu, *Arta brâncovenească*, Editura Meridiane, București, 1971, pp. 27-28.

https://biblioteca-digitala.ro

LEXICONUL PENTRU COMERCIANȚI AL SAVANTULUI GERMAN CARL GÜNTHER LUDOVICI (1707–1778), "*EROEFFNETE AKADEMIE DER KAUFLEUTE*" – STUDIU DE CAZ

RADU TEUCEANU
raduteuc@yahoo.com
Biblioteca Muzeului Național Brukenthal – Sibiu

DER LEXIKON FÜR KAUFLEUTE DES DEUTSCHEN GELEHRTEN CARL GÜNTER LUDOVICI (1707-1778), "*EROEFFNETEE AKADEMIE DER KAUFLEUTE*" – EINE FALLSTUDIE

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser, Professor an der Leipzig Universität im 18. Jahrhundert, hat dieses Werk in fünf Bänden entworfen. Das Lexikon wurde 1879 vom Hermannstädter Kapellenbibliothek übernommen. Wir erörten dabei nur den ersten Banden, welchen 1752 gedruckt wurde. Dieses Werk, für Handelsbrauch bestimmt, hat einen sehr breiten Umfangen. Ausser der Abfassung von Artikeln in Beziehung zur ganzen Welt, man findet Namen von Städten, Gegenden, Bergen, Gewässern, Booten, Massen, Münzen, Tieren, Pflanzen, Mineralen, Metallen und so weiter. Ludovici hat auch sich nicht streng auf seiner Zeit beschränkt. Zum Beispiel, er hat eine lebendige Beschreibung der alten Anlage der sizilianischen Stadt Agosta, vors Erdbeben von 1693 aufgestellt, aufgenommen. Der Diskurs geht bis die Beschreibung einer Züchtung von tatarischen Pferden. Der Inhalt ist mit Auskünften bereichert, den in Verbindung mit der Geschichte von verschiedenen Städten oder historischen Provinzen stehen, aber auch von Einzelheiten in Bezug auf Architektur, Technologie oder Mentalitäten begleitet und Zahlen und Jahren sind auch vorhanden.

Schlagwörter: Lexikon, Handel, 18. Jahrhundert, Geschichte, globale Abdeckung.

Carl Günther Ludovici (care a semnat astfel, italienizat pentru Ludwig sau Ludewig) a fost profesor de filosofie practică şi logică aristotelică la Universitatea din Leipzig, arhivist la aceeaşi universitate şi ulterior, începând cu 1765-1766, rector şi decan al Facultății de Arte. A fost de asemenea membru al Academiei de

https://biblioteca-digitala.ro

Ştiinţe a Prusiei şi a Societăţii de Economie, Arte Liberale şi Limba Germană din Leipzig. A publicat numeroase contribuţii de conducere a firmelor comerciale – ceea ce numim în prezent management comercial. Începând cu 1739 a fost editor al *Marelui Lexicon Universal*[1]. Lexiconul de faţă, care are în total cinci volume, este de asemenea cel mai cuprinzător din epocă (la baza lui se află o traducere a unui lexicon francez) şi a fost folosit în practică, după cum atestă documentele[2]. El a fost tipărit tot la Leipzig, între anii 1752 şi 1756, în limba germană, în alfabet gotic.

După încheierea războaielor napoleoniene, acest cărturar pare să nu mai fie cunoscut în lumea academică germană, nefigurând nici în *Allgemeine Deutsche Biographie* şi nici în *Der Grosse Brockhaus,* fiind redescoperit numai în a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Lexiconul *Eroeffnete Akademie der Kaufleute,* aflat în zilele noastre în fondul Bibliotecii Brukenthal, nu este o carte achiziţionată de baronul Samuel von Brukenthal, ci a fost preluat de la Biblioteca Capelei în 1879, având în vedere că pe pagina de titlu este trecută cu cerneală neagră sigla *H.K.B.* (*Heiligen Kappellen-Bibliothek* – în limba germană –, tradus în limba română prin *Biblioteca Sfintei Capele*). Toate cele cinci volume sunt legate în carton presat învelit în pergament, cu tranşa roşie şi se află în stare perfectă de conservare. Din punct de vedere tematic, conţinutul este extrem de divers: articolele de dicţionar includ nume de oraşe, de ţinuturi, munţi, ape curgătoare, denumiri de ambarcaţiuni, unităţi de măsură, nume de monede, de animale, plante, minerale, metale. Din acest motiv am fost atraşi de această lucrare, dar şi datorită caracterului mai insolit, orientat spre aspectele economice şi comerciale, care erau puţin abordate în istoriografia tradiţională. Mai mult, este foarte posibil ca tocmai apariţia acestei opere şi succesul ei în epocă a determinat apariţia unei emulaţii între savanţi şi a inspirat alcătuirea de alte lucrări de acest tip. În articolul de faţă, ne limităm la a prezenta primul volum, care a fost tipărit în anul 1752. Astfel, oferim un număr de exemple pe care le-am considerat reprezentative, pentru intenţia autorului de a acoperi întregul mapamond cunoscut pe atunci.

Oraşul Aachen este prezentat ţinând cont de comerţul desfăşurat acolo. Astfel, autorul ne informează că oraşul era faimos pentru ţesăturile fine şi de calitate, atât de bine lucrate, încât puteau fi confundate cu cele olandeze, dar şi pentru cazanele de cupru şi alamă. Calamina (carbonatul de zinc nativ) se extrăgea dintr-un loc pustiu din apropierea oraşului. În puţul principal, minerii coborau cu ajutorul unei funii şi adunau minereul în coşuri. Un alt produs fabricat la Aachen

---

[1] Jutta Nowosadtko, *Carl Günther Ludovici: Hauptredakteur der Bände 19 bis 64 und der Supplementbände 1 bis 4 (1739-1754)* [nenumerotat], S.l., Redaktion Zedleriana, 2002.

[2] Jürgen Beyer, *Vad är en bra ö ? Gotland i ett tyskt köpmannalexikon från 1700-talet,* în "Haimdagar", Lärbro (ins. Gotland, Suedia), nr. 6-7/2010, pp. 36-37.

https://biblioteca-digitala.ro

erau excelentele ace de cusut din oțel. Nu sunt uitate nici băile calde, care își datorează existența zăcămintelor de sulf și salpetru. Un alt articol de dicționar, având legătură tot cu orașul Aachen, este cel dedicat guldenului de Aachen, care a început să fie bătut în anul 1615. Ludovici precizează că este o diferență între o marcă de Aachen și așa-numita marcă *Aix*; guldenul nu valora mai mult de 10 creițari.

În anul 1839, o descriere apărută în revista *Borussia* menționa faptul că orașul deținea în secolul al XIV-lea magazii de mari dimensiuni la Veneția și Antwerpen[3].

Un articol curios este cel în care este vorba de muntele Aaggi-Dogii (Ağri Daği), un munte în provincia Amasya (Amasis) din Turcia, la granița cu Persia. În persană, denumirea se traduce prin *Muntele Amar*, din cauza faptului că, fiind înalt și abrupt, acest munte era o etapă dificilă pentru caravanele care mergeau la Isfahan. El se afla la o zi de mers de regiunea Luristan. Datorită faptului că trecerea era îngustă, caravanele o puteau traversa trecând numai câte una odată. Mai întâi erau numărate cămilele și caii, pentru care conducătorul caravanei plătea o taxă; o parte a banilor mergea către cei șapte sau opt paznici armeni puși să supravegheze zona. După cercetările noastre, se pare că e vorba de Ararat. În secolul al XVIII-lea, muntele se afla pe teritoriul Imperiului Otoman, de unde se vindeau și se cumpărau în/din Iran mătase, covoare și țesături, transportate în special prin intermediul caravanelor[4].

Sub numele de *abgesottenes Salz,* autorul prezintă sarea albă de Normandia, termenul francez fiind cel de *sel de Bouillon.* Ea se producea fierbând apa de mare în niște cazane mari de tinichea.

În tratatul *De re metallica* a lui Georgius Agricola, un capitol important este rezervat sării și meșteșugului de obținere a sării. În acea perioadă – secolul al XVI-lea – obținerea sării din apa de mare se mai perfecționase, iar locurile unde se făceau aceste operații se numeau *saline marine.* Agricola descrie extragerea sării prin decantare. Apa de mare era lăsată să stea într-un bazin, numit *stagnum,* iar în final sarea era colectată cu ajutorul unor scafe, numite *batillum*[5].

Orașul Abo (Åbo) (azi Turku) din sudul Finlandei este descris ca aflându-se la 40 de mile depărtare de Stockholm, aceasta fiind lungimea drumului poștal, care trecea prin insulele Åland, pe atunci posesiune suedeză. În oraș se afla un tribunal regal, care era de altfel și singurul din Finlanda, o universitate luterană, un sediu de staroste și o superintendență, aflată lângă o școală a catedralei. Orașul

---

[3] *Malerisches altes Europa: romantische Ansichten von Städten und Schlössern der guten alten Zeit*, Verlag DAS TOPOGRAPHIKON, Rolf Müller Verlag, Hamburg, p. 177.

[4] Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656,* Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 200.

[5] Ana Pîrșcoveanu-Apostolide, *Sarea: noua strălucire a unei bogății străvechi,* Editura Științifică, București, 1963, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro

avea doi primari şi se făcea un comerţ înfloritor cu pânză de in, cereale, produse alimentare, cherestea şi altele. În zilele de 25 ianuarie, 18 iunie şi 8 septembrie se ţinea un iarmaroc. Cu toate acestea, noile oraşe care se dezvoltaseră în Golful Botnic, precum şi compania producătoare de gudron reprezentau ameninţări serioase pentru viitorul oraşului. Suedezii făceau comerţ în 40 de ambarcaţiuni deschise, în timp ce finlandezii îşi desfăceau produsele în faţa porţilor. Autorul afirmă că, înainte, în acest loc se trăia mai bine ca oriunde, însă scumpirea generală a produselor îşi făcuse deja simţite efectele.

Populaţia Finlandei fusese decimată la începutul secolului al XVIII-lea de ciumă şi foamete, iar la jumătatea aceluiaşi secol un sfert din toţi orăşenii din această ţară trăiau la Åbo. Acest oraş era important pentru negustorii hanseatici, care nu erau doar simpli oaspeţi, ci s-au stabilit atât în mediul urban, cât şi în cel rural, situaţie în care au exercitat o influenţă importantă asupra culturii. Dovezi în acest sens au fost găsite în analiza pseudonimelor de origine străină[6].

Provincia italiană Abruzzo, care în 1752 făcea parte din Regatul Neapolelui, este prezentată ca având un aer rece, dar sănătos; vârful muntelui Maiella era acoperit de zăpezi veşnice. În câmpia care se întinde sub acest munte se creşteau mulţi viermi de mătase şi păsări de curte. În păduri se găsea mult vânat şi un număr mare de lupi şi urşi. Din punct de vedere administrativ, Abruzzo era împărţit pe vremea aceea în două provincii, despărţite de fluviul Pescara.

La o dată relativ târzie, în 1929, istoricul şi arheologul englez Thomas Ashby se pronunţa în felul următor asupra specificului acestei provincii: *„Din cauza dificultăţii comunicaţiilor şi a caracterului locuitorilor, ţinutul a fost supus, poate, la mai puţine schimbări decât oricare altă parte a Italiei. Descrierea proverbială a zonei este <<Abruzzo forte e gentile>>. E adevărat că folosirea energiei abundente a râurilor şi pâraielor dă speranţe că unul din cele mai sărace districte ale Italiei poate deveni unul cu un potenţial enorm*”[7].

Acaradi era „*o provincie asiatică din ţara negrilor*”; presupunem că prin această caracterizare succintă autorul se referă la faptul că schimburile comerciale erau efectuate, ca şi în alte părţi ale Africii, de o colonie de hinduşi. Aurul care se extrăgea din minele locale era de o mare puritate, locuitorii făcând comerţ cu el cu locuitorii din alt ţinut, numit Aboni. Ca loc important pe Coasta Aurului de pe ţărmul Golfului Guineei, de unde se extrăgea aur, este menţionat Acherva. Începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, europenii au descoperit repede că în spatele coastei de vest a Africii se afla un hinterland împădurit, bogat în

---

[6] Marjatta Hietala, *The Townbuilding and the Typology of Finnish Towns until 1720* (p. 42-54), în ”Stadtwerdung und städtische Typologie des Ostseegebietes bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts”, Odense University Press, Odense, 1999, p. 53.

[7] Thomas Ashby, *Some Italian Scenes and Festivals*, Methuen & Co., London, 1929, p. 89.

https://biblioteca-digitala.ro

resurse, unde localnicii erau şi capabili şi doritori să facă negoţ pe scară mare. În unele părţi ale pădurii se aflau state cu o ierarhie complexă şi oraşe. Astfel, în anul 1600, un olandez care se semna *D.R.* afirma că strada principală a oraşului Benin era „*o stradă mare şi lată, nepavată, dar care părea să fie de şapte sau opt ori mai lată decât strada Warmoes din Amsterdam*”[8].

Ack, în limba olandeză *aak* sau *beitel-aak,* iar în franceză *a(c)que,* era o ambarcaţiune cu fundul plat, cu ajutorul căreia care era transportat vinul de Rin şi Mosela în Olanda. De asemenea, *Acken,* denumită în limba franceză *accon* sau *pousse-pie,* iar în olandeză *akon,* era tot o ambarcaţiune cu fundul plat, folosită pe coastele ţinutului Aunis din Franţa şi cu care se pescuia în larg în mâlul rămas în urma refluxului. Pe vremea aceea, în zona de coastă respectivă, golful Aiguillon nu era decât o întindere vastă de noroi, în care ambarcaţiunile se deplasau cu dificultate. Bărcile cu fundul plat ar fi fost inventate de un irlandez pe nume Walton, care ar fi eşuat pe ţărmul din Aunis în anul 1236. Ambarcaţiunea respectivă era pătrată, iar cea a lui Walton avea în partea din faţă o bordură înălţată din lemn; vâslaşul punea în funcţiune barca împingând cu putere cu piciorul stâng[9].

Adarme era o mică unitate de măsură spaniolă, folosită la Buenos Aires şi în întreaga Americă spaniolă. Ea era echivalentul a şaisprezecea parte dintr-o uncie pariziană, numită *Le Demi-Gros*. Totuşi, din cauza unor mici diferenţe existente între sistemul spaniol şi cel francez, 100 de uncii de la Madrid erau echivalentul a numai 93 la Paris. În *La Grande Encyclopédie,* în jurul anului 1886, se afirmă că o *adarme* cântăreşte, în general, ceva mai puţin de două grame, a 128-a parte din marca spaniolă. Se subdivide în 36 grame, în afară de Aragon, unde *arienzo* nu are decât 32 grame (*grains*)[10].

După cum putem cu uşurinţă constata, datele utile pentru istoria economică sunt îmbogăţite cu detalii interesante referitoare la instituţii locale şi municipale, precum şi la unităţi de măsură şi greutate utilizate în diferite regiuni.

Aden (Ait Ham) – a nu se confunda cu oraşul din Peninsula Arabică – era un munte neidentificat, bogat în argint, din lanţul muntos *Ziz* (care îşi trăgea numele de la râul Ziz), aflat la data apariţiei volumului pe teritoriul Regatului Fez (în actualul Maroc). Denumirea de munţii Ziz a ieşit şi ea din uz. Informaţia pare să fie preluată din *Descrierea Africii* a spaniolului Caravajal Luys de Marmol (1520-1600), foarte căutată în secolele trecute, care menţionează munţii Aden şi Arucanez, iar în zonă se mai puteau vedea ruinele unui oraş, Calaat Aben Tavyla

---

[8] Graham Connah, *African Civilizations: An Archaeological Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 144.

[9] Louis Figuier, *The Ocean World: Being a Description of the Sea, and Its Living Inhabitants*, English Translation, D. Appleton & Co., New York, 1869, p. 347.

[10] *La Grande Encyclopédie: inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts*, H. Lamirault et Compagnie, Paris, [1886], tome 1, p. 541.

https://biblioteca-digitala.ro

(Kal'at Ibn Tawila). Pereții caselor din acest oraş erau din lemn legat cu ipsos şi în ele locuiau mai mulți oameni săraci. În orice caz, pe vremea lui Marmol mina de argint de la Aden aducea prea puțin profit localnicilor[11] şi probabil de aceea, cu timpul, a căzut în uitare.

Adrianopolul (în Turcia europeană) este descris ca un oraş foarte mare; conform spuselor autorului, dacă se socoteau împreună oraşul vechi, cel nou şi grădinile, circumferința măsura două mile germane. De obicei în acest oraş se retrăgeau sultanii, atunci când Constantinopolul devenea nesigur din cauza epidemiilor de ciumă sau a răzmerițelor. *„La Adrianopol au fost construite mai multe seraiuri, pe malurile râului Tunca, cu grădini, parcuri şi anexe; câteva ruine impozante subzistă până azi. Până târziu prin secolul al XVIII-lea, palatele de la Edirne* – sau cum îi spuneau turcii şi românii după bulgărescul Odrin, Odrii sau Udrii – *erau locuite temporar de sultani, constituind o bază pentru acțiunile militare, mai ales înspre nord şi vest. I se spunea Istanbul Sarayi – Palatul Istanbulului*"[12].

Aelen, localitate în Elveția (azi Aigle, în cantonul Vaud, lângă extremitatea estică a lacului Leman; Aelen pare a fi un vechi nume german al acestui orăşel) este descrisă ca aflându-se la două ore distanță de Geneva. Pe o înălțime se afla un castel frumos cu un turn din marmură, în care îşi avea sediul guvernatorul numit de oraşul Berna. În Aigle se aflau doi predicatori francezi şi începând cu 1695 unul german. În acest oraş se țineau trei iarmaroace, după cum urmează: în a doua zi de miercuri din luna martie, a treia zi de vineri din aprilie şi în a patra zi de miercuri din octombrie. În anii 1527-1529, aşadar la o dată timpurie, predicatorul Guillaume Farel, venit de la Berna, a reuşit să convertească localitatea la protestantism, nu fără mari eforturi şi umilințe, dar având atuul de a beneficia permanent de susținerea Bernei[13].

Autorul menționează, sub denumirea de Afur, un munte sau lanț muntos din Africa australă, în provincia Monomotapa (astăzi în Mozambic şi Zimbabwe). În acest munte se găsea o mină bogată, în care se extrăsese la un moment dat o pepită de aur în valoare de 12.000 de ducați şi o alta, în valoare de 40.000 de

---

[11] *L'Afrique de Marmol* [trad. prescurtată în franceză, efectuată de Perrot d'Ablancourt], Louis Billaine, Paris, 1667, vol. II, pp. 306-307. – Această traducere are trei volume in-4 şi valora în secolul al XIX-lea între 15 şi 20 de franci. Volumul III include o traducere a lucrării *L'Histoire des Chérifs de Diégo Torres,* retroversiune efectuată de ducele de Angoulême şi revăzută de P. Richelet. Vezi: Jacques-Charles Brunet, *Manuel du libraire et de l'amateur de livres,* tome III (H-M), Librairie de Firmin Didot Frères, Paris, 1862, pp. 1439-1440.

[12] A. Decei, *op. cit.,* p. 202.

[13] Wilhelm Oechsli, *History of Switzerland: 1499-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013 [retipărire a ediției din 1922], pp. 139-140.

https://biblioteca-digitala.ro

ducați. Afur este forma coruptă a lui *Ophir,* iar Mount Fura este în prezent o regiune slab populată din Zimbabwe, în provincia Mashonaland Central (în partea de nord-est a acestei țări africane). În secolele XVI-XVII, portughezii au avut sedii comerciale în zonă, atraşi, se pare, de zăcămintele de aur; în anii 1992 şi 1993, profesorul Innocent Pikirayi de la universitatea din Pretoria a efectuat cercetări importante în această regiune[14].

Localitatea Agaie (astăzi Agay, la circa 7 kilometri distanță de granița cu Italia) este descrisă ca fiind un port mic în sud-estul Franței (Provence), la două mile distanță de oraşul Fréjus – vechiul Forum Iulii. La data apariției volumului, acolo se afla o fortăreață dărăpănată, în schimb aflându-se în oraş alei frumoase mărginite de portocali şi lămâi, care făceau ca locul să aibă un aspect agreabil atât vara, cât şi iarna. În secolul al XVIII-lea, castelul a fost transformat într-o reşedință cu un caracter civil mai pronunțat, au fost construite noi ferme (La Bastide, în 1750) sau amenajate (Les Ferrières, Le Grenouillet) şi a fost creat domeniul Castellas[15].

Aggia Nappa (astăzi Ayia Napa) este descrisă ca vechi oraş din insula Cipru, în împrejurimile căruia cuibăreau multe păsări dintr-o specie pe care autorul o denumeşte *Feigenschnepfen,* cuvânt compus care s-ar traduce prin *sitarul de smochine*. Locuitorii preparau cu oțet carnea acestei păsări, în scopul de a o expedia în diferite locuri. Oraşul se aflã pe coasta de est, în districtul Famagusta, lângă capul Greco. Această parte a Ciprului este cunoscută sub numele *Kokkinochoria,* care se traduce prin *sate roşii*, nume inspirat de solurile roşii fertile din regiune. În trecutul îndepărtat, zona era acoperită de păduri dese, arhaismul *nape/napa* însemnând *vale împădurită*[16], desigur habitatul speciei de pasăre menționată de Ludovici.

Agosta (azi Augusta, pe coasta estică a Siciliei) este prezentată ca fiind situată în Val di Noto, pe o peninsulă de mare întindere. Portul oraşului, care era unul din cele mai avansate în mare şi dintre cele mai bune din întreaga Sicilie, era prevăzut cu un dig. Peninsula era păzită de mai multe castele întărite, astfel încât oraşul nu avea nevoie de ziduri sau de alte lucrări de fortificații, deoarece era înconjurat de mare. În partea dinspre uscat, Agosta era totuşi apărată de un zid puternic, cu o poartă masivă şi în apropiere de un şanț lat. În oraş fuseseră trasate patru străzi de lungime egală, de la care porneau altele, de data aceasta de lățime egală. Oraşul avea o piață centrală, a cărei suprafață era egală cu cea a caselor care o înconjurau. Problema pentru locuitori era aceea că nu dispuneau de apă potabilă

[14] G. Connah, *op. cit.*, p. 244.

[15] Frédéric d'Agay, *Agay* [présentation], Agay, s.a.

[16] Farid Mirbagheri, *Historical Dictionary of Cyprus,* Scarecrow Press, Lanham (Maryland, USA), 2010, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

în afară de cea a unui izvor, care se afla în afara localității. Referitor la zona învecinată, acolo se găsea un număr mare de grădini. Din port se puteau vedea trei insulițe. Prima se afla lângă intrarea în port şi pe ea fusese construit un turn înalt, prevăzut în interior cu o scară în spirală şi care servea ca far; noaptea se aprindea focul în vârful lui, pentru a călăuzi corăbiile aflate în larg. Celelalte două insulițe, situate una lângă cealaltă, se aflau mai aproape de zona portului. În apropiere de Agosta, de cealaltă parte a portului, se aflau rafinării de zahăr, iar într-un loc numit Trapetta se putea chiar asista la fabricarea acestui produs. În Sicilia se aflau multe astfel de întreprinderi, dar niciuna nu era la fel de prețuită ca cea de lângă Agosta. Acolo se întindeau lanuri de trestie de zahăr, bine întreținute şi plăcute la vedere. Ca sursă pentru acest articol de dicționar, Ludovici îl indică pe Jovin de Rochefort, iar această descriere este cu atât mai importantă cu cât ea fusese făcută înainte de cutremurul din 1693, care a distrus complet oraşul şi a ucis o parte a locuitorilor, astfel încât autorul afirmă chiar că, în 1750, se putea spune că Agosta nici nu mai era un oraş.

Încă o dată, putem vedea că sunt incluse şi date mai vechi, inclusiv legate de istoria a diferite oraşe, dar şi însoțite de detalii deosebit de interesante legate de arhitectură, tehnologie şi mentalități – nelipsind nici cifre exacte sau ani – lexiconul dobândind aşadar un caracter interdisciplinar *avant la lettre*. În definitiv însă, Ludovici era, după cum am menționat la începutul articolului de față, un intelectual de marcă, profesor de filosofie şi logică la o universitate de renume a epocii, autor al aceastei opere care, după cum însuşi titlul o arată, este prezentată ca fiind o *Academie*.

Alkmaar (Alcmar sau Alckmaer, latinizat Alcmaria) este descris ca fiind unul din cele mai frumoase oraşe din nordul Olandei, în care locuiau mulți oameni bogați care trăiau din rente. Printre atracțiile oraşului se numărau primăria, arsenalul şi bisericile. Se afla acolo şi o fortăreață puternică, numărând opt bastioane. Tot acolo se produceau şi se comercializau brânzeturi în mari cantități. În prima jumătate a secolului al XX-lea, în anii dintre cele două războaie mondiale, savantul francez Henry Asselin, călător prin Țările de Jos, a lăsat următoarea descriere: „*Străinul care vizitează pentru prima dată Olanda nu trebuie să ignore piața de brânzeturi care se ține la Alkmaar în zilele de vineri. Este o scenă plină de culoare şi de pitoresc şi unică în felul ei* (...). *În vechea piață comercială din Alkmaar, o bijuterie arhitectonică în ansamblul ei, la doi paşi de primăria impozantă şi decorativă prin apropierea căreia trece un canal îngust, ochiul amuzat descoperă imensele galantare şi piramidele înalte de bulgări graşi şi lucioşi, menținute în echilibru cu măiestrie. Toată ziua are loc un du-te-vino intens de cumpărători grăbiți şi guralivi. Marile fabrici îngrămădesc cantitățile enorme pe care le aduc şlepurile cu motor; țăranii modeşti care produc ei înşişi au înaintea lor cantități mai puțin importante. Valeții ghildelor, care încă poartă*

https://biblioteca-digitala.ro

costumul de odinioară, merg doi câte doi, ducând o targă şi arborând la pălărie aceeaşi panglică de o culoare anume: ei sunt cei care transportă brânzeturile la balanța publică. După cântărire şi vânzare, brânzeturile rotunde sunt depuse în antrepozite imense, unde sunt marcate cu roşu în vederea exportului”[17].

Arbe (astăzi Rab) este descrisă ca fiind o insulă în Dalmația, pe care se afla un oraş reşedință episcopală. Pe această insulă se producea vin de calitate şi smochine. Din punct de vedere politic, Arbe era o veche posesiune venețiană. În secolul al XVIII-lea, lemnul de foc exportat de la Zara la Veneția era scutit de taxele de export şi era adeseori transportat de vase mici din Arbe. De asemenea, industria pescuitului ocupa un loc important în zonă[18].

Attine este denumirea sub care este prezentată o monedă de argint polonă, echivalentă cu 9 creițari, 3 groşi imperiali sau 2 groşi *buni* şi 3 pfennigi. La sfârşitul secolului al XIX-lea este descrisă ca fiind o mică monedă de argint germană, echivalentă cu aproximativ 22 centime din francul francez. Ea a ieşit din uz la data de 1 ianuarie 1875, atunci când a intrat în vigoare noul sistem monetar german, instituit la 4 decembrie 1871[19].

Zimbrul este trecut cu denumirea de *Auerochs, Aurochs,* sau *Urochs.* În Lituania, el era doborât cu săgeți de arcaşi călare. Limba lui era ascuțită, ca o pilă, pielea, mai ales cea de pe spate, era foarte rezistentă, iar din coarne se confecționau vase de băut. Acest animal mai este descris ca având o putere atât de mare în grumaz, încât lua în coarne un cal cu tot cu călăreț şi atunci când începea să doboare un copac nu se lăsa până nu îl vedea căzut la pământ. „*Celții numeau zimbrul <<vison>>, goții <<wisunt>> sau <<wisant>>, iar germanii <<wisent>>, până la mijlocul secolului al XV-lea, când, în urma stingerii bourului, poporul îi va spune <<Auerochs>>*”[20].

Avo este numele sub care este descris un copac din insula Madagascar, din care se producea o hârtie foarte delicată şi curată. Presupunem că este vorba despre palisandrul de Madagascar, căruia, în limba malgaşă, i se asociază adjectivul *mavo,* care înseamnă *gălbui* şi care a putut da *avo,* nume preluat de europeni. Mai târziu, în limba germană a fost introdusă denumirea *Königsholz* (*lemnul regilor*)[21].

---

[17] Henry Asselin, *L'Ame et la vie d'un peuple: la Hollande dans le monde*, Librairie Académique Perrin et C-ie, libraires-éditeurs, Paris, 1931, pp. 171-172.
[18] Benjamin Arbel, *Venice's Maritime Empire in the Early Modern Period* (p. 125-254), în ”A Companion to Venetian History, 1400-1797”, Koninklijke Brill, Leiden, 2013, p. 231.
[19] *La Grande Encyclopédie: inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts*, H. Lamirault et Compagnie, Paris, s.a., tome 4, p. 521.
[20] Alexandru Filipaşcu, *Sălbăticiuni din vremea strămoşilor noştri*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1969, p. 84.
[21] Nicolae G. Ghelmeziu, *Lemnul exotic: lemnul african: proprietăți şi utilizări*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1981, p. 320.

https://biblioteca-digitala.ro

O descriere curioasă este făcută oraşului marocan Bzou, situat la nord-est de Marrakesh, pe care autorul îl ortografiază *Bizu,* în provincia Escura. Locuitorii sunt descrişi, în mod neaşteptat, ca fiind „*bogați, politicoşi şi îi iubesc mult pe străini*" („*reich, hoeflich und lieben die Fremden sehr*"). În anul 1924, înaltul oficial colonial francez Prosper Ricard, director al Serviciului Artelor Indigene din Maroc, descria acest oraş în felul următor: „*Un alt oraş, la intrarea în Atlasul mijlociu, situat pe o buclă leneşă a uedului El Abid, este Bzou. Pe vremea călătorului şi geografului maur Leon Africanul (prima jumătate a secolului al XVI-lea), locuitorii de acolo erau toți negustori şi oameni de bine, făceau comerț cu ulei şi piei, pe care le produceau din abundență şi în acelaşi timp cu grâne şi fructe*". „*În acest loc*", spune Leon, „*nucii sunt de o mărime nemaivăzută, astfel încât ulii pot cuibări fără grijă, deoarece nici un om nu se poate urca până acolo. Versantul care coboară spre fluviu este plin de grădini frumoase, care se întind până la mal. Prosperitatea de altădată s-a menținut. Viile sunt la fel de frumoase. Pădurile de măslini, de caişi, de smochini, de portocali şi de lămâi, pe care le udă pârâiaşele şi le irigă puțurile de apă, continuă să dea recolte frumoase. Populația harnică şi înstărită locuieşte în şapte cătune, dintre care unul evreiesc. Artizanii excelează în producerea de vase cu forme armonioase, iar femeile țes <<haik>>-uri de o finețe remarcabilă*"[22].

***

În cele ce urmează, prezentăm majoritatea articolelor de dicționar referitoare la Europa Centrală.

Pe teritoriul actualei României, orăşelul Abrud, în prezent inclus în județul Alba, este trecut cu numele maghiar latinizat *Abrobania,* descriindu-l ca fiind populat cu valahi, unguri şi saşi şi având în vecinătate cea mai importantă mină din Transilvania. Aradul este descris ca fiind o fortăreață imperială puternică în comitatul cu acelaşi nume, pe râul Mureş (Marosch). Înainte ca oraşul să cadă în 1716 în mâinile austriecilor, creştinii făceau comerț intens cu turcii, Aradul fiind pe atunci despărțit de Imperiul Otoman numai de apa Mureşului. Arieşul (Aranyas) este descris ca fiind un râu în Transilvania, din care se extrăgea o anumită cantitate de aur în împrejurimile oraşului Turda (T[h]orenburg).

Altso(h)l (azi Zvolen) este prezentat ca mic oraş de munte din Ungaria superioară (Slovacia), în districtul Bistricz, pe malul drept al fluviului Gran (Hron), locuit de slovaci (*slavi*), unguri şi germani. În trecut se găseau în zonă mine de aur, argint, cupru şi mercur, care însă fie se epuizaseră, fie erau neîntreținute; autorul notează că, totuşi, în mod ocazional se mai găsea aur. Totodată, izvorul de apă minerală care se afla acolo asigura renumele localității. În ziua de 15 noiembrie

---

[22] Prosper Ricard, *Les Merveilles de l'Autre France: Algerie-Tunisie-Maroc: le pays-les monuments-les habitants*, Librairie Hachette, Paris, 1924, p. 407.

https://biblioteca-digitala.ro

1703, într-o bătălie care a avut loc lângă Zvolen, armata curuților, condusă de Nicholas Bercseny, a înfrânt armata imperială şi a cucerit oraşele miniere[23].

Arva sau Arwa este descris ca un ținut, tot în Slovacia, organizat ca şi comitat (care era şi cel mai nordic din tot Regatul Ungariei, dar având o întindere mică). Zona se învecina cu Polonia, Silezia şi Moravia, şi cu alte două comitate. Principalele trei localități erau Arva, Kubini, în sud, şi Orasko în nord. Ținutul este descris ca fiind mănos, iar locuitorii, sănătoşi şi voinici, făcând comerț cu sarea şi animalele poloneze. Pâinea se producea din ovăz. La sfârşitul secolului al XIX-lea, istoricul Edouard Sayous (1842-1898), întemeietorul studiilor maghiare în Franța, descria acest comitat ca învecinându-se cu alt comitat, Trencsin, la vest, cu cel de Lipto, la sud, şi cu Galiția la nord şi est. Arva, pe teritoriul căreia nu se găsea nici un oraş important, avea suprafața de 2.077 kilometri pătrați, majoritatea absolută a locuitorilor fiind de etnie slovacă. Clima era aspră, relieful muntos şi solul puțin fertil. În schimb, valea râului Arva era de o mare frumusețe, acolo găsindu-se din belşug peşte şi vânat, iar principalele resurse ale subsolului erau fierul şi huila. O parte a populației se ocupa cu mineritul, o altă parte cu creşterea animalelor şi producerea brânzei[24].

Auspitz, astăzi Hustopeče, în Republica Cehă, este descris ca un oraş frumos, înconjurat de ziduri şi ca şi Uherzitze, în Moravia, în districtul Brünn, la două mile de Nicolsburg. Era cunoscut pentru târgurile de boi şi cai şi se țineau şi acolo iarmaroace anuale şi bâlciuri săptămânale. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, comerțul se limita la vânzarea cerealelor, fructelor şi vinului excedentare, care începeau să fie căutate şi la Viena. Una din căile comerciale principale pornea de la Auspitz, îndreptându-se spre est, spre Lundenburg[25].

Sub numele de *Bachmatt* sau *Bacmat* este prezentat un soi de cai din Podolia, de o rezistență ieşită din comun. Ei aveau coame lungi, frunți aplecate în față şi copite mari şi tari, astfel încât nu aveau nevoie să fie potcoviți. Iarna, părul lor era lung şi creț, ca al unui câine pudel, iar vara scurt şi multicolor. Ei erau în stare să alerge neîntrerupt ziua şi noaptea, fără a fi hrăniți şi se mulțumeau cu o singură gură de iarbă. Aceşti cai erau în elementul lor în zonele deschise şi plate, şi mai puțin în cele muntoase şi pietroase. Specia este menționată şi în *Enciclopedia română* a lui C. Diaconovich, în felul următor: „***Bahmet****, nume dat mai de mult*

---

[23] *Slovak History: Chronology & Lexicon,* transl. by David P. Daniel, Slovenské pedagogické nakladatelstvo, Bratislava, 2002, p. 73.

[24] Edouard Sayous, *Arva* [articol de enciclopedie], în vol. ”La Grande Encyclopédie: inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts”, H. Lamirault et Compagnie, Paris, s.a., tome 4, p. 38.

[25] Gregor Wolny, *Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert.* Band II. Brünner Kreis. II. Abtheilung, Selbstverlag des Verfassers, Brünn, 1837, p. 275.

https://biblioteca-digitala.ro

cailor mici, dar foarte iuți și tari ai Tatarilor din Crimea și Bugeac"[26], termenul fiind folosit şi de Alexandru Odobescu şi de Vasile Alecsandri în scrierile lor.

Beneschau, odinioară Bensen sau Penzen, azi Benešov, în Republica Cehă, este prezentat ca fiind un oraş în Boemia, în districtul Leutmeritz, pe râul Sulsnitz. Această localitate era cunoscută datorită morilor sale de hârtie, acolo producându-se în secolul al XVIII-lea cea mai bună hârtie din toată Boemia. Aceste mori de hârtie au fost înfiinţate în anul 1569. Benešov este primul oraş din Boemia în care a fost introdus holendrul de rafinare, încă din 1710, această inovaţie tehnică ducând în scurt timp la o creştere semnificativă a calităţii hârtiei produsă în Cehia, fabricanţii de acolo ajungând să fie cei mai buni din toată Europa centrală şi de est. În 1799, producţia de rame de hârtie se cifra la peste 114.000 în Boemia, faţă de numai 45.000 în Moravia şi 13.000 în Silezia. În arhivele finlandeze a fost descoperit un filigran heraldic de la Benešov, din anul 1588, purtând inscripţionarea *BENSEN*[27].

Bergreichenstein, astăzi *Kašperské Hory*, tot în Republica Cehă, este descris ca fiind un orăşel de munte în Boemia, nu departe de Wolin, unde se aflau odinioară mulţi căutători de aur care spălau nisipul aurifer. Se extrăgeau şi perle, iar datorită acestor resurse ale subsolului, locuitorii erau bogaţi. Pentru perioada 1536-1543, istoricul italian Carlo Cipolla menţionează 3 297 kg de argint extraşi anual din mina din această localitate[28].

Ca o curiozitate toponimică, menţionăm portul fluvial dunărean *Biliberto,* situat, după datele oferite de autor, în *Sclavonien* (azi Slavonia orientală, în Croaţia), în Regatul Ungariei, nu departe de Esseck (Eszek, azi Osijek); acolo acostau vasele austriece de război, precum şi cele folosite în timp de pace pentru transport şi de asemenea iernau în acest port. Este foarte posibil să fie vorba de Vukovar, în prezent aflat în Croaţia.

Bilin sau Belin, latinizat Bilina (azi Bilina, în Republica Cehă), este descris ca un oraş din Boemia, cu un castel frumos; se afla la 9 mile distanţă de Praga şi îi aparţinea prinţului de Lobkowitz, a cărui reşedinţă şi era de altfel (*Herrenstadt*). Se afla acolo un izvor de apă minerală, din care se duceau urcioare pline la Toplitz, locul frecventat de clientela bogată. Se mai exploata şi sarea, iar jaspul şi granatul erau expediate la Praga; se culegeau şi ierburile de leac care creşteau pe munţii abrupţi din apropierea localităţii. Se mai găsea şi marnă şi tripoli (o substanţă

---

[26] Cornel Diaconovich, *Enciclopedia română,* tom I, W. Krafft, Sibiu, 1898, p. 355.
[27] Jozef Dąbrowski, *Paper Manufacture in Central and Eastern Europe before the Introduction of Paper-Making Machines,* Łodź, July 2008, pp. 75-80.
[28] Carlo Cipolla, *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy: 1000-1700.* Trad. de Christopher Woodall, Routledge, London, 2005, p. 138. Cf. John H. Munro, *The Central European Silver Mining Boom, Mint Outputs, and Prices in the Low Countries and England, 1450-1550,* Leuven, 1991, p. 167.

https://biblioteca-digitala.ro

folosită la poleit), care era vândută în Saxonia. Aici autorul citează lucrarea *De terris Musei Regii Dresdensis* a savantului Ludwig. Produsele de Bilin sunt trecute în catalogul oficial al Expoziției Universale din 1851 de la Londra, la capitolul dedicat Austriei, la pozițiile 16, 53 şi 58[29].

Bischofslack, latinizat Locopolis (azi Škofja Loka, în Slovenia), este prezentat ca oraş, castel şi domeniu din Kraina superioară, situat între râurile Pollent şi Zaper, la trei mile distanță de Laibach (Ljubljana). Se făcea comerț cu oraşele Triest şi Fiume, cu cai, pânză şi ață de cusut. Škofja Loka era centrul feudal şi municipal al episcopului de Freising. Localitățile din regiune, care aveau piețe de desfacere, au primit drepturi municipale numai în anii 1470, din cauza pericolului otoman şi din punct de vedere economic nu au depăşit stadiul de centre de comerț țărănesc[30].

Bleyberg – toponim care se traduce prin *muntele de plumb* – este descris ca fiind o mină în Austria, în Carintia superioară, exploatată de „*unsprezece secole*” („*seit eilf hundert Jahren*”). Galeriile erau adânci, de 110 stânjeni. În secolul al XVIII-lea, Carintia, unde se găseau mai multe mine de argint şi plumb, era traversată de cea mai importantă rută care lega Viena de Republica Veneția[31]. Munții din jur sunt la rândul lor descrişi ca fiind atât de înalți, încât, atunci când zăpada se topeşte primăvara, provoacă mari inconveniente. „*Ea cade şi se rostogoleşte la vale în bucăți atât de mari, încât nimic nu îi poate sta împotrivă*” („*Er faellt und rollt in so grossen Stuecken herab, dass ihm nichts widerstehen kann*”). În anul 1979, geologul A. Hussain şi-a susținut teza de doctorat cu numele *Gravimetria subterană în regiunile alpine, cu referire specială la mina de plumb şi zinc Bleiberg, Carintia*[32].

Comitatul Bács-Bodrog, unitate administrativă tradițională a Regatului Ungariei, este prezentat sub numele Bodrogb sau Bodrog, latinizat Comitatus Bodrogensis. Autorul îl descrie ca fiind un comitat situat lângă un castel, în Ungaria superioară, care se întindea până la vărsarea Tisei în Dunăre. Se creşteau acolo, pe câmpii, un număr considerabil de cai şi vite; caii, care aveau capul mare, erau în acelaşi timp solizi şi foarte agili. Acelaşi Edouard Sayous, care se ocupase de comitatul Arva, descrie şi comitatul Bács-Bodrog ca despărțit de Dunăre de comitatul Baranya şi separat de Tisa de comitatul Torontal. Sayous este de părere că Bács-Bodrog era de fapt un fel de peninsulă, irigată în mare parte şi bogată în

---

[29] *Official Catalogue of the Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations*, Spicer Brothers, London, 1851, pp. 193-194.
[30] *The Land Between: A History of Slovenia*, Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main , 2008, p. 153.
[31] *Ibidem.*
[32] Stephen L. Robbins, *Borehole Gravimetry Reviews* (U.S. Geological Survey Circular; 890), United States Government Printing Office, Washington D.C., 1989, pp. 49-50.

https://biblioteca-digitala.ro

cea mai mare parte a produselor câmpiei maghiare: grâu, tutun, pepeni şi altele. Din punct de vedere al compoziției etnice, în partea de nord predominau ungurii, iar în partea de sud era un mozaic pestriț de slavi sudici, maghiari şi germani; evreii erau în număr de 12.000. Numele comitatului se trăgea de la vechiul oraş Bács, care avea la sfârşitul secolului al XIX-lea în jur de 3.000 de locuitori; în acelaşi timp, numele Bodrog nu trebuie confundat cu cel al fluviului care străbate nordul Ungariei[33].

Brown-Papers este termenul englezesc sub care este menționat un tip de țesătură fabricată în Silezia, dar care era exportată la Londra, ambalată în hârtia brună de la care i s-a şi tras numele. În Anglia, hârtia brună este menționată în 1570-1571 şi era vândută în legături de câte două foi, contra sumei mici de 4 sfanți (*doits*)[34].

În concluzie, această lucrare ne apare ca fiind o resursă deosebit de importantă pentru cunoaşterea secolului al XVIII-lea, atât în Europa, cât şi pe celelalte continente. Autorul are meritul de a nu se fi limitat la o regiune anume – cum ar fi, de pildă, Sfântul Imperiu Roman – şi de a se fi documentat solid în această direcție, nefiind satisfăcut cu informațiile preluate din mediul francez. Este adevărat că accesul la date a fost uşurat de faptul că, în acea epocă, zonele din afara Europei erau în mare parte colonii ale statelor europene, metropola fiind, fireşte, o sursă aflată mai la îndemâna savanților. În afară de acest lucru, multe teritorii nu fuseseră încă descoperite şi, cu excepția Asiei, nu se pătrunsese încă în interiorul continentelor; volumul de informații era, aşadar, mult inferior celui din zilele noastre şi prin urmare mai uşor de procurat şi de gestionat. Un alt aspect este acela că Ludovici a urmărit să surprindă dimensiunea economică a locurilor pe care le-a descris, care, în istoria tradițională, au fost descrise mai ales din punct de vedere politic şi militar. De asemenea, autorul a inclus şi date referitoare la epoci mai îndepărtate în timp, punând la dispoziția publicului şi cifre exacte. În scopul de a îndruma comercianții aflați în periplu, Ludovici a mai introdus în texte şi anumite date legate de dimensiunea socio-culturală a locurilor prezentate, cum ar fi cele despre oraşul nord-african Bzou, element care conferă acestei opere un aspect modern, interdisciplinar, neaşteptat. În ceea ce priveşte circulația cărții, faptul că lexiconul a fost folosit în practică de firmele comerciale din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu face decât să îi confirme valoarea. Mai mult, cercetările pe care le-am efectuat confirmă autenticitatea datelor incluse în această operă.

---

[33] Edouard Sayous, *Bács* [articol de enciclopedie], în vol. ”La Grande Encyclopédie: inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts”, tome 4, H. Lamirault et Compagnie, Paris, s.a., p. 1098.

[34] E.M.T. (Sir Edward Maunde Thompson), *Paper* [the history of ~] (pp. 725-727), în vol. ”The Encyclopaedia Britannica”, vol. 20, 13th edition, Encyclopaedia Britannica Inc., Chicago, 1926, p. 727.

https://biblioteca-digitala.ro

Lexiconul nu a fost achiziționat de Samuel von Brukenthal – care urmărea acumularea de informații în spiritul enciclopedismului – din cauza conținutului lui ultraspecializat, dar a atras atenția conducerii Bibliotecii Capelei din Sibiu. Cei care administrau această bibliotecă au avut în vedere faptul că unii dintre elevii de la gimnaziul evanghelic din Sibiu aveau intenția să urmeze cariere comerciale, la această şcoală fiind trimişi şi copiii negustorilor saşi din Sibiu.

Bibliografie

Benjamin ARBEL, *Venice's Maritime Empire in the Early Modern Period* (p. 125-254), în ”A Companion to Venetian History, 1400-1797”, Koninklijke Brill, Leiden, 2013.

Thomas ASHBY, *Some Italian Scenes and Festivals*, Methuen & Co., London, 1929.

Henry ASSELIN, *L'Ame et la vie d'un peuple: la Hollande dans le monde*, Librairie Académique Perrin et C-ie, libraires-éditeurs, Paris, 1931.

Jürgen BEYER, *Vad är en bra ö ? Gotland i ett tyskt köpmannalexikon från 1700-talet,* în ”Haimdagar”*,* Lärbro (ins. Gotland, Suedia), nr. 6-7/2010.

Jacques-Charles BRUNET, *Manuel du libraire et de l'amateur de livres,* tome III (H-M), Librairie de Firmin Didot Frères, Paris, 1862.

Carlo CIPOLLA, *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy: 1000-1700.* Trad. de Christopher Woodall, Routledge, London, 2005.

Graham CONNAH, *African Civilizations: An Archaeological Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Jozef DĄBROWSKI, *Paper Manufacture in Central and Eastern Europe before the Introduction of Paper-Making Machines,* Łodź, July 2008.

Aurel DECEI, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656,* Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.

Cornel DIACONOVICH, *Enciclopedia română,* tom I, W. Krafft, Sibiu, 1898.

E.M.T. (Sir Edward Maunde Thompson), *Paper* [the history of ~] (pp. 725-727), în vol. ”The Encyclopaedia Britannica”, vol. 20, 13th edition, Encyclopaedia Britannica Inc., Chicago, 1926.

Louis FIGUIER, *The Ocean World: Being a Description of the Sea, and Its Living Inhabitants*, English Translation*,* D. Appleton & Co., New York, 1869.

Alexandru FILIPAŞCU, *Sălbăticiuni din vremea strămoşilor noştri*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1969.

Nicolae G. GHELMEZIU, *Lemnul exotic: lemnul african: proprietăți şi utilizări*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro

Marjatta HIETALA, *The Townbuilding and the Typology of Finnish Towns until 1720* (p. 42-54), în ”Stadtwerdung und städtische Typologie des Ostseegebietes bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts”, Odense University Press, Odense, 1999.

*** *L'Afrique de Marmol* [trad. prescurtată în franceză, efectuată de Perrot d'Ablancourt], Louis Billaine, Paris, 1667, vol. II.

*** *La Grande Encyclopédie: inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts*, H. Lamirault et Compagnie, Paris, [1886], tome 1.

*** *La Grande Encyclopédie: inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts*, H. Lamirault et Compagnie, Paris, s.a., tome 4.

*** *Malerisches altes Europa: romantische Ansichten von Städten und Schlössern der guten alten Zeit*, Verlag DAS TOPOGRAPHIKON, Rolf Müller Verlag, Hamburg.

Farid MIRBAGHERI, *Historical Dictionary of Cyprus,* Scarecrow Press, Lanham (Maryland, USA), 2010.

John H. MUNRO, *The Central European Silver Mining Boom, Mint Outputs, and Prices in the Low Countries and England, 1450-1550,* Leuven, 1991.

Jutta NOWOSADTKO, *Carl Günther Ludovici: Hauptredakteur der Bände 19 bis 64 und der Supplementbände 1 bis 4 (1739-1754)* [nenumerotat], S.l., Redaktion Zedleriana, 2002.

Wilhelm OECHSLI, *History of Switzerland: 1499-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013 [retipărire a ediției din 1922].

*** *Official Catalogue of the Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations*, Spicer Brothers, London, 1851.

Ana PÎRŞCOVEANU-APOSTOLIDE, *Sarea: noua strălucire a unei bogății străvechi,* Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1963.

Prosper RICARD, *Les Merveilles de l'Autre France: Algerie-Tunisie-Maroc: le pays-les monuments-les habitants*, Librairie Hachette, Paris, 1924.

Stephen L. ROBBINS, *Borehole Gravimetry Reviews* (U.S. Geological Survey Circular; 890), United States Government Printing Office, Washington D.C., 1989.

*** *Slovak History: Chronology & Lexicon,* transl. by David P. Daniel, Slovenské pedagogické nakladatelstvo, Bratislava, 2002.

*** *The Land Between: A History of Slovenia*, Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main , 2008.

Gregor WOLNY, *Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert.* Band II. Brünner Kreis. II. Abtheilung, Selbstverlag des Verfassers, Brünn, 1837.

https://biblioteca-digitala.ro

CĂRȚI CU DEDICAȚIE DIN BIBLIOTECA LUI NICOLAE GRIGORESCU

ALINA APOSTOL
aapostol67@yahoo.com
Muzeului Memorial „Nicolae Grigorescu" – Câmpina

BOOKS WITH DEDICATION IN THE NICOLAE GRIGORESCU'S LIBRARY

ABSTRACT

Memorial Museum Library "Nicolae Grigorescu" Campina has a valuable books of universal and romanian literature.

In this book collections, some of them are with dedication and autograph books. Mention a number of personalities who have ennobled their own signature or dedication page volumes: Ion Luca Caragiale, Carmen Sylva, Alexander Vlahuță, Barbu Stefanescu Delavrancea, Nicholas Petraşcu, Marcel Montandon, William Ritter and others. Those remembers noted the lines dedicated to the artist in the upper ranks of first pages of books published.

All these books have great value for bibliophiles and knowledge of attitudes or characters of personalities of the time.

Volumes with autograph dedication are in number of 22 books. From literature to art, all occurred during his life, at home or abroad, belonging to romanian and foreign authors.

Keywords: books with dedication, Nicolae Grigorescu's library, literature, art.

Introducere

Biblioteca Muzeului Memorial „Nicolae Grigorescu" din Câmpina deține un valoros fond de carte de literatură universală şi românească, începând cu operele lui Plutarque, Alfred de Musset, J.J. Rousseau, Moliére, Chateaubriand, W. Ritter şi mulți alții, continuând cu Alexandru Vlahuță, M. Kogălniceanu, Barbu Ştefãnescu-Delavrancea, V. Alecsandri, D. Bolintineanu.

Tot aici mai gãsim cărți japoneze cu desene din viața samurailor şi scene de luptă ale lui Hokusai şi Kunisada.

În cadrul acestei colecții de carte a artistului există un bogat fond de cărți cu dedicație şi autograf. Menționez o serie de personalități care au înnobilat cu

https://biblioteca-digitala.ro

semnătura sau cu dedicația proprie paginile unor volume: Ion Luca Caragiale, Carmen Sylva, Alexandru Vlahuță, Barbu Ştefănescu-Delavrancea, Nicolae Petraşcu, Marcel Montandon, William Ritter şi alții. Cei amintiți au notat rândurile dedicate artistului în colțul primelor pagini ale cărților publicate.

Toate aceste cărți au o deosebită valoare pentru bibliofili şi pentru cunoaşterea unor mentalități sau caractere ale personalităților din epocă.

Autorii cărților cu dedicație

Volumele cu dedicație autografă din biblioteca artistului sunt în număr de 22. Cărțile care i-au fost dedicate artistului sunt de mai multe feluri. De la literatură la artă, toate apărute în decursul vieții sale, în țară sau în străinătate, aparținând unor autori români sau străini. Autorii români sunt cunoştințe sau prieteni buni ai lui Grigorescu.

Vreau să încep prezentarea acestora cu una din personalitățile marcante ale epocii şi anume **Regina Elisabeta a României** (pseudonim literar **Carmen Sylva**, nume complet **Elisabeth Pauline Ottilie Luise zu Wied**).

Aceasta era o femeie plină de viață şi afecțiune. Pierderea unicei fetițe i-a schimbat felul de a fi şi de aceea a căutat refugiul în artă şi literatură, în înființarea unor societăți de binefacere pe timp de război şi de pace. Regina Elisabeta s-a implicat energic în sprijinirea artelor şi a societății filantropice, prin intermediul cărora a încurajat doamnele din înalta societate să aibă un rol activ în strângerea de fonduri şi în gestionarea actelor caritabile. L-a încurajat şi sprijinit financiar pe Nicolae Grigorescu.

Din corespondența celor doi aflăm că artistul era invitat la concerte, la masă, la vizite în expoziții (*Corespondența lui Nicolae Grigorescu*, scrisă de George Oprescu în 1944). Artistul îi face şi un portret Reginei Elisabeta în costum național, între anii 1871-1872, într-un pavilion aflat în Grădina Botanică.

Legătura dintre cei doi se poate vedea şi în anul 1904, când un volum cu dedicație aflat în biblioteca artistului, intitulat *In der Lunca*, pe care Carmen Sylva, autoarea, îl oferă în semn de prietenie şi omagiu. În acest volum de 66 de pagini sunt reproduse două tablouri de Nicolae Grigorescu – *Ciobănaş* şi *Păstoriță* –, iar pe prima pagină se găseşte şi dedicația care conține şi o frumoasă apreciere: „*<<Qui a mieux compris la Lunca que vous>> Elisabeth.* ***In der Lunca,*** *Rumänische Idille von Carmen Sylva. Regensburg, W.Wunderlings Hofbuchhandlung 1904*”.

De asemenea, multe din pânzele artistului se aflau în colecția Casei Regale. După moartea artistului, Regina Elisabeta, în anul 1908, îi dedică artistului poezia

https://biblioteca-digitala.ro

Lui Grigorescu, în care aceasta trece în revistă tablourile mai cunoscute ale artistului.

După vârsta de 50 de ani Grigorescu se află în centrul atenției generale al celor care se interesau de artă şi de mişcarea culturală. În cadrul cercului *Prietenilor Literaturii şi Artei Române* şi revistei cu acelaşi nume, a lui N. Petraşcu, contribuția artistului consta din participarea unor opere pe care le prezenta prietenilor săi.

În afară de aceste prietenii întâmplătoare în țară, vreau să mă opresc asupra unor prietenii lungi, un grup de prieteni mai important fiind acela alcătuit din **Vlahuță**, **Delavrancea** şi **Caragiale**. Toți trei erau mai tineri decât Grigorescu, îi datorau respect şi erau la începutul carierei lor.

Vlahuță, fiind mai modest, şi-a arătat admirația față de marele Grigorescu. La rândul său, artistul prețuia prietenia sa şi o recompensa cu generozitate. Cu ocazia expozițiilor şi cu alte ocazii, lucrările cele mai scumpe şi mai dragi pictorului intrau în colecția poetului pe prețuri mai mici sau ca atenții ale sale. Vlahuță îi trimitea artistului câte o creație literară şi după moartea lui Grigorescu a scris o frumoasă şi caldă monografie. De fapt legătura celor doi a fost mult mai strânsă, Grigorescu aranjând cu Vlahuță căsătoria copiilor: fiul pictorului, Gheorghe Grigorescu, căsătorindu-se cu una din fiicele scriitorului, Anişoara Vlahuță, după moartea artistului, în anul 1910.

Din operele publicate, Vlahuță i-a dăruit artistului trei cărți cu dedicație: ***Poezii***, publicată la Bucureşti în anul 1899; ***România pitorească*** şi ***În vâltoare***, publicate tot la Bucureşti, în anul 1901. În prima dintre ele acesta scrie în colțul din dreapta sus, pe pagina de titlu: „*Marelui artist N.Grigorescu - iubire şi admirație. A.Vlahuță Bucureşti 10 Fevruar 1900*”. La cea de-a doua, dedicația respectă acelaşi tipic: „*Maestrului N. Grigorescu - iubire şi admirație. A. Vlahuță 26 Oct. 1901 Bucureşti*”.

Ne spune Barbu Brezianu în monografia sa despre Nicolae Grigorescu că „ *binecunoscuta carte **România pitorească** a lui Alexandru Vlahuță a fost cu anticipație trăită şi pictată de cuscrul său Grigorescu*”[1].

A treia conține dedicația tot pe pagina de titlu, în partea de sus a acesteia: „*Maestrului N.Grigorescu - în semn de nestrămutată iubire şi admirație. A. Vlahuță Bucureşti 5 Januar 1901*”.

Delavrancea a procedat la fel ca Vlahuță, dar a fost mai expansiv şi doritor să-şi manifeste admirația şi dragostea – el a scris chiar şi un articol în presă (în *Revista nouă* din 15 februarie 1889).

---

[1] Barbu Brezianu, *Nicolae Grigorescu*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1959, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro

Delavrancea îl critică totuşi pe artist în acest articol, spunând: „*Grigorescu execută cu toptanul păduri, ţigani, copii, turme de oi, vaci, viţei, câmpii, apusuri şi răsărituri, mestecănişuri, bătălii, târguri, vânaturi, lacuri, păsări... N-a mai rămas subiect netratat de el... A încercat toate tehnicile de la creion, cerneală, sepia, pastel, până la culoarea groasă pusă cu latul cuţitului ca şi cu o mistrie. Un artist care lucrează atât de repede şi atacă atât de multe, într-o viaţă atât de scurtă, este cu neputinţă să n-aibă slăbiciuni şi greşeli*”[2].

Din scrierile lui Delavrancea regăsim două cărţi cu dedicaţie: ***Hagi-Tudose***, publicată în 1903 – dedicaţie în dreapta sus pe pagina de titlu: „*Ilustrului maestru pe care'l admirăm, amicului scump pe care'l adorăm, d-lui Grigorescu. B. Delavrancea 4. Ian. 903*” –, şi ***La Jeunesse...***, cu dedicaţie pe pagina de gardă în partea de sus – „*Scumpului şi celui mai mare creator al nostru - iubitului mare maestru Grigorescu - 11 Aprilie 905 Buc.*” –, publicată la Bucureşti în anul 1906.

Dintre cei trei scriitori, cel mai inteligent şi cel care a înţeles cel mai bine valoarea lui Grigorescu a fost **Caragiale.** De la acesta avem ediţia princeps a volumului de *Momente*, care i-a fost dedicat artistului. De asemenea, dintre toate dedicaţiile, acesta este cea mai frumoasă şi emoţionantă în acelaşi timp. Pe coperta superioară Caragiale a scris doar cu litere aurii „*N. Grigorescu*”; pe pagina de titlu, în partea dreaptă la mijloc: „*Lui N. Grigorescu. Iubitul nostru. Binevoieşte a primi aceste <Momente>, în fruntea cărora mi-ai permis să înscriu ilustrul dumitale nume – şi, primindu-le, rogu-te, nu cântări preţul darului, ci socoteşte dragostea cu care ţi-l face al dumitale supus prietin Caragiale. 1901. Buc.*”; pe următoarea pagină este tipărit: „*STRĂLUCITULUI MAESTRU N. GRIGORESCU CA SEMN DE ADMIRAŢIUNE ÎNCHINĂ ACESTE MOMENTE AUTORUL*”.

Dintre prieteniile franceze ale maestrului amintim pe cele de origine elveţiană - **William Ritter** şi **Maurice Montandon**. Primul face parte din viaţa artistului un timp mai îndelungat şi de aceea de la acesta avem şapte volume cu dedicaţie autografă. William Ritter îl întâlneşte pe artist, îi promite că o să-i scrie o monografie şi articole de specialitate în presa vremii. Aceste promisiuni întârzie, însă criticul apelează totuşi la artist pentru diferite împrumuturi de bani, îl vizitează şi este foarte bine primit de Grigorescu. De asemenea, primeşte multe tablouri în dar, pe care ulterior le vinde Băncii Naţionale a României şi obţine o frumoasă sumă de bani. El îi trimite totuşi aceste cărţi cu dedicaţie, în care putem afla chiar unde au avut loc unele întâlniri ale celor doi.

În ordinea numerelor de inventar, sunt următoarele:

---

[2] George Oprescu, *Nicolae Grigorescu, maturitatea şi ultimii ani*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1970, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro

1. ***L'art en Suisse. Edmond de Pury***, editată în anul 1894, cu dedicația: „*Au Maître - Ami N.I. GRIGORESCO de tant conu, dans de tante admiration et de tante affection. WIENNE I Johannesgasse Nọ. 11.*";

2. ***L'art en Suisse. Arnold Böklin***, din 1895, având pe pagina de gardă, sus, scris: „*Au bien aimé et très admiré Maître N.I. Grigoresco cette première etudes sur un autre admiré Maître en souvenir des jours hereux pour nous de son passage à Vienne. William Ritter. 22 Juin 1895.*";

3. ***Un poets pour petits et grands. Walter Crane***, 1895, cu dedicația pe pagina de gardă, mijloc, sus: „*Au Maître Grigoresco pour qu'il lú a la page 6;avec explication de la pardonner à son bien dévans. William Ritter. 26 Mars 1895. WIENNE I Johannesgasse Nọ. 11.*";

4. ***Un coin de l'exposition Internationale des Beau – Arts a Vienne***, 1894, dedicația pe pagina de gardă, dreapta, sus: „*Au Maitre Grigoresco, trop hereux d'avan' pule citer une fair de plus son admirateur. William Ritter. WIENNE I Johannesgasse Nọ.11.*";

5. ***Etudes d'art étranger***, editată la Paris în anul 1906, dedicația fiind deasupra titlului: „*Au Maître Grigoresco respectueusement. William Ritter. Biedersteinerstrasse 10. Munich Scwabrs. 6 Mai 1906.*";

6. ***Premieres heures roumains**, Suisse 1890*, dedicație pe pagina de titlu sus: „*Au Maître Grigoresco, l'un des très rares grands Artistés de l'heure présente dont je consentirais a lécher les penceaux, la palette, dont je voudrais laiser les mains. William Crane.*";

7. ***La Jeunesse Inaltérable et la Vie Ėternelle***, Paris, 1895. Pe pagina de gardă se găseşte dedicația: „*Au cher Maître et trés admirè ami. N.I. Grigoresco. William Ritter*".

Prietenia lui Maurice Montandon cu artistul a fost mai sinceră şi mai caldă, spre deosebire de cea cu William Ritter.

De la **Maurice Montandon** avem două volume cu dedicatie autografă: ***Phylis***, Leipzig, 1902 – cu dedicație pe pagina de gardă: „*Au Maître N.J. Grigoresco en attendant son tour dans la même collection, ce souvenir de son passage à l'Exposition Phylisen 1901. son dévon*é *admirateur et ami. Marcel Montandon*" –, şi ***Segantini***, publicate la Leipzig în 1904, pe pagina de gardă acesta scriind: „*Au très cher et très admiré Maître Grigoresco, en attendant une preuve plus immediate et plus directe de mon absolu dèvonement, le même volume titré de son nome que j'espére toujours réaliser. Marcel Montandon. Biederstemèr str. 10. Munich. 24 Janvier 1905.*".

Celelalte cărți cu dedicație au ca autori pe: **Fénelon**, cu volumul ***Les aventures de Télémaque***, Paris 1899; **Leo Bachelin**, cu ***Les Caloyers Roumains***, Paris, 1890 – cu dedicația „*Au Maître Grigorescu qui la peint la Roumanie comme*

https://biblioteca-digitala.ro

je voudrai la diré. L. Bachelin” – şi revista ***Emporium***, nr. 21, Milano, 1905, trimisă artistului de M. Montandon cu urarea, scrisă pe prima pagină (pe care se află un articol despre Nicolae Grigorescu): ”*Domnului N.J. Grigorescu cu cele mai sincere felicitări de anul nou, La mulți ani! Marcel Montandon 10/23 I .05*”.

Ultima prezentată este cartea lui **N. Petraşcu**, ***Pictorul N. Grigorescu***, Bucureşti ,1895, pe care apare dedicația: „*D-lui N. Grigorescu, marele nostru pictor, -* ***ale sale dintru ale sale****, ca dovadă de înaltă stimă şi sinceră admirație*”.

Bibliografie

Barbu BREZIANU, *Nicolae Grigorescu*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1959.

George OPRESCU, *Nicolae Grigorescu - maturitatea şi ultimii ani*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1970.

Alexandru VLAHUȚĂ, *Pictorul N.I. Grigorescu. Viața şi opera lui*, Editura Casa Şcoalelor, Bucureşti, 1910.

http://www.formula-as.ro/2013/1076/galeria-vedetelor-21/o-regina-poeta-de-neuitat-carmen-sylva-16596.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Dedicație Carmen Sylva – *In der Lunca*.

Fig. 2 – Dedicație Alexandru Vlahuță – *Poezii*.

Fig. 3 – Dedicație Alexandru Vlahuță – *România pitorească*.

Fig. 4 – Dedicație Alexandru Vlahuță – *În vâltoare*.

Fig. 5 – Dedicație Barbu Ştefănescu Delavrancea – *Hagi Tudose*.

Fig. 6 – Dedicație Barbu Ştefănescu Delavrancea – *La Jeunesse* ...

Fig. 7 (a, b, c) – Dedicații Ion Luca Caragiale – *Momente*.

Fig. 8 – Dedicație William Ritter – *L'art en Suisse. Edmond de Pury*.

Fig. 9 – Dedicație William Ritter – *L'art en Suisse. Arnold Böklin*.

Fig. 10 – Dedicație William Ritter – *Un coin de l'exposition Internationale des Beau-Arts a Vienne*.

Fig. 11 – Dedicație William Ritter – *Etudes d'art étranger*.

Fig. 12 – Dedicație William Ritter – *Premieres heures roumains*.

Fig. 13 – Dedicație William Ritter – *La Jeunesse Inaltérable et la Vie Ėternelle*.

Fig. 14 (a, b) – Dedicație Marcel Montandon – *Phylis*.

Fig. 15 – Dedicație Marcel Montandon – *Segantini*.

https://biblioteca-digitala.ro

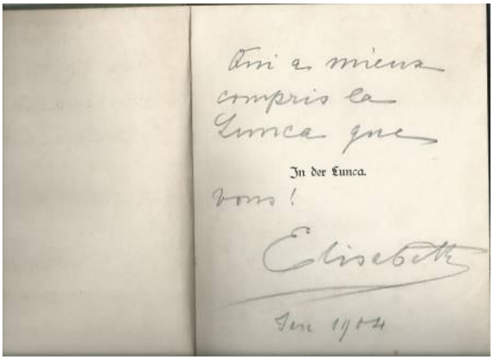

Fig. 1

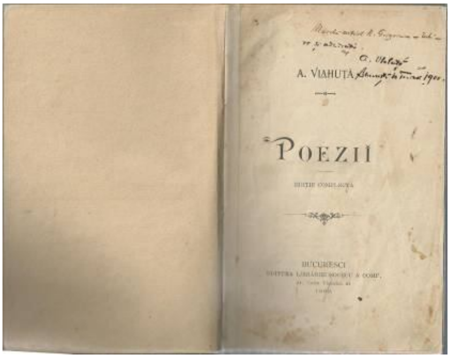

Fig. 2

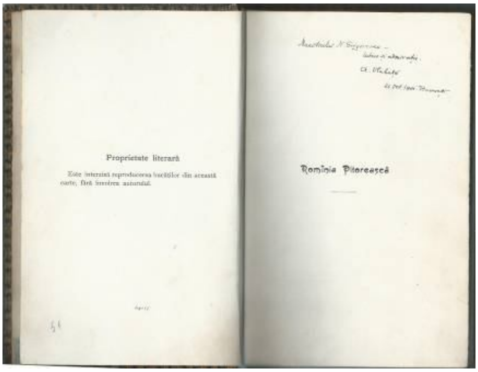

Fig. 3

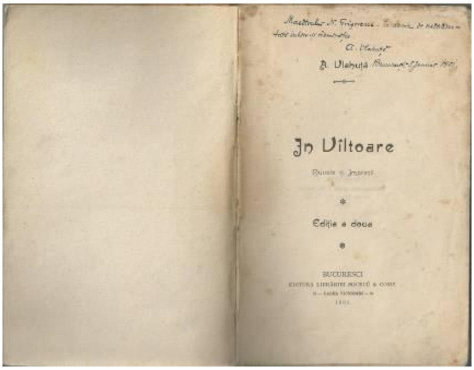

Fig. 4

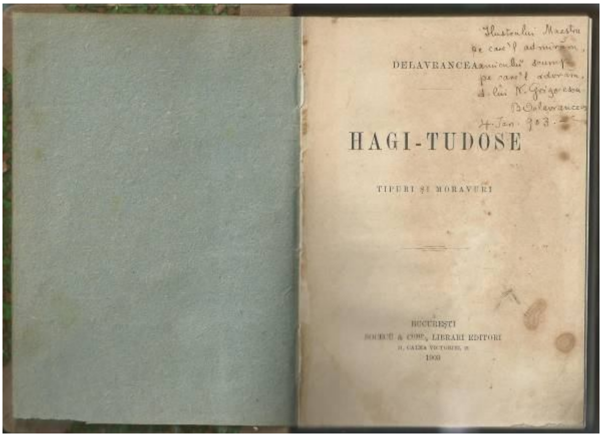

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

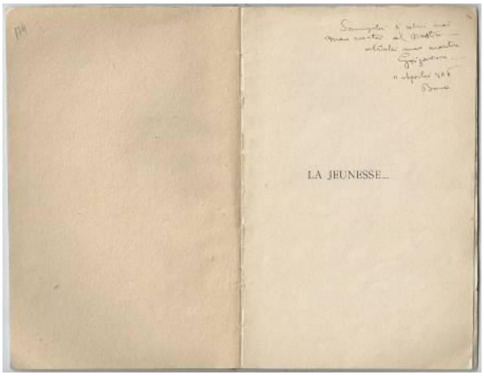

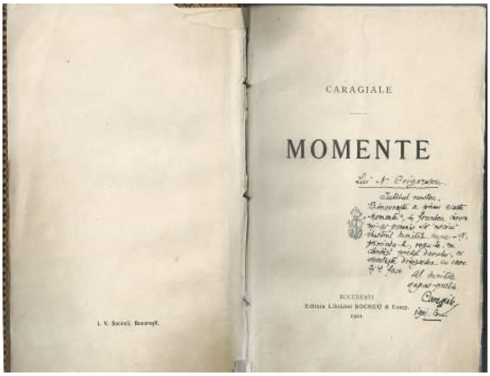

Fig. 6

Fig. 7a

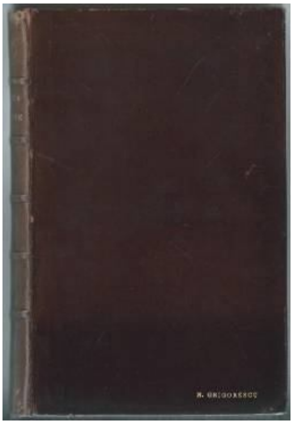

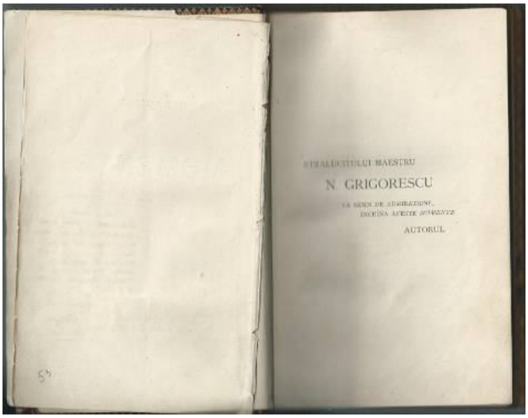

Fig. 7b

Fig. 7c

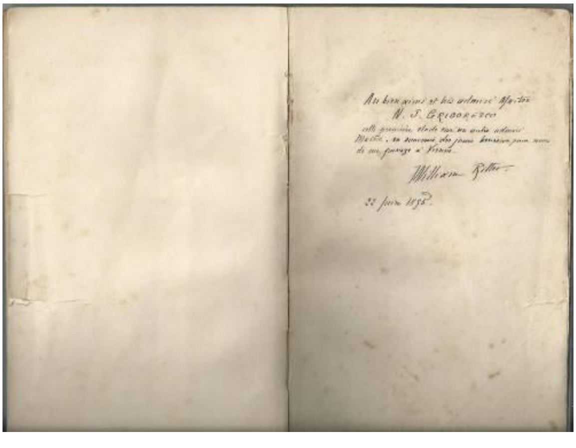

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro

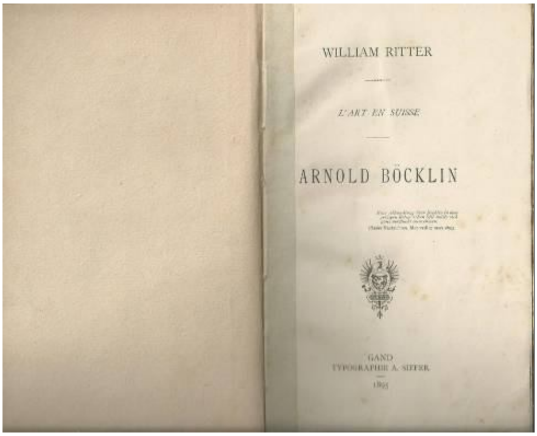

Fig. 9

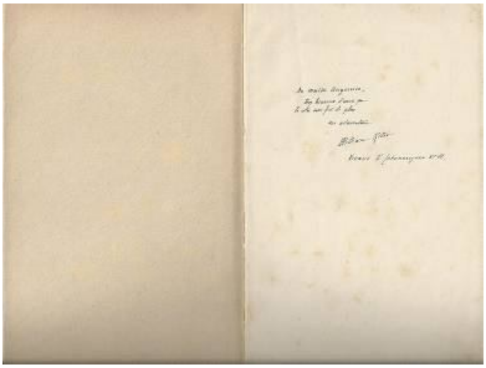

Fig. 10

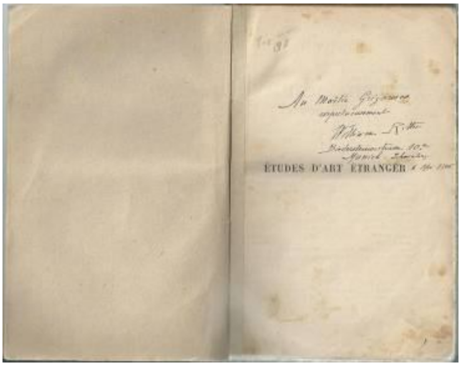

Fig. 11

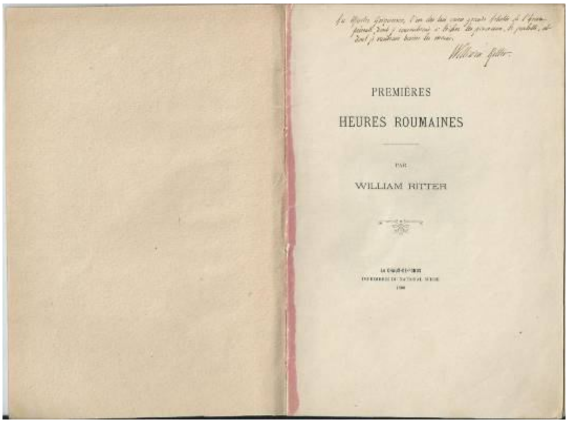

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

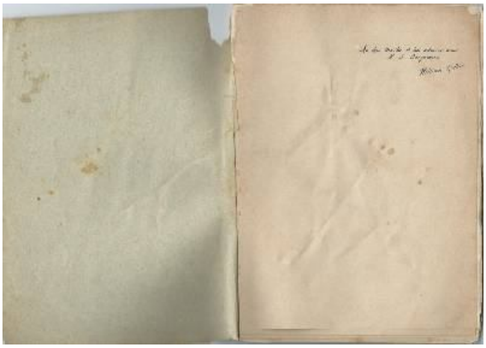

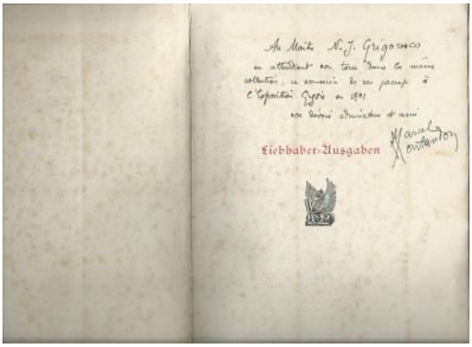

Fig. 13

Fig. 14a

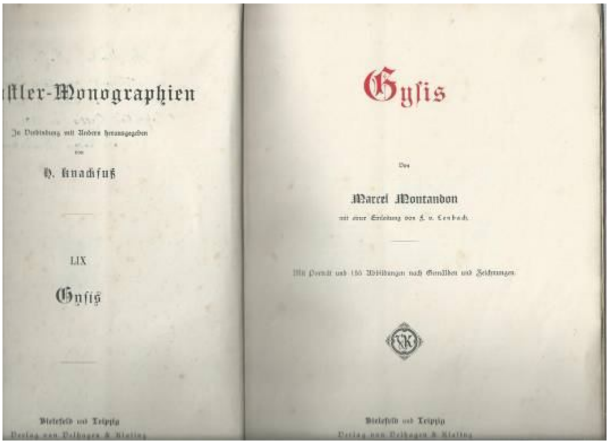

Fig. 14b

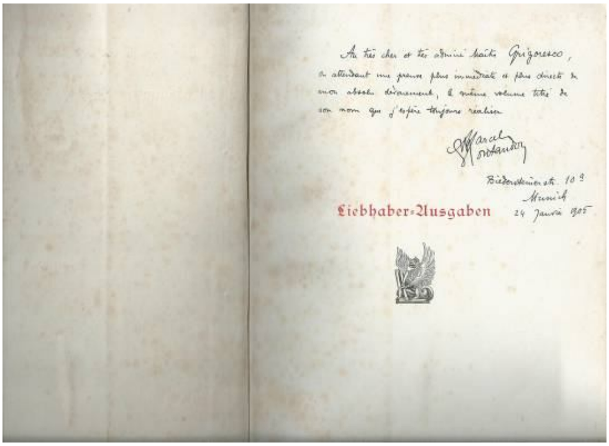

Fig. 15

https://biblioteca-digitala.ro

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ÎN OPERELE ARTIŞTILOR PLASTICI GERMANI DIN TRANSILVANIA

GUDRUN-LIANE ITTU
gudrunittu@yahoo.de
Institutul de Cercetări Socio-Umane – Sibiu

WWI IN THE OEUVRE OF GERMAN PAINTERS FROM TRANSYLVANIA

ABSTRACT

The paper is aiming at presenting Transylvanian German painters who created works related to WWI. Although those who belonged to the press quarter (KPQ) had to serve the propaganda machinery of the k. u. k. (Imperial and Royal) Austro-Hungarian army, they created original, valuable art works, charged with deep human understanding for all those who had to suffer.

Ludwig Hesshaimer was an important and prolific artist. He was a serving officer and an eyewitness to Archduke Franz Ferdinand assassination in Sarajevo. In the aftermath Hesshaimer experienced the war until its end at different frontal sections. In 1915 he published the portfolio entitled "Heil und Sieg" (*Salvation and Victory*), comprising 35 drawings (reproduced in heliography) from the eastern war theatre. The artworks did not show war from its heroic side, but illustrated in a quite realistic way troops on the rise, dramatic moments before attacks, life in trenches, destructed buildings and localities. Initially he believed in the victory of the Central Powers, but soon he became more realistic. Experiencing all the atrocities of the great conflagration, Hesshaimer became a broken person whom only his art helped to overcome the traumata. Thus, between 1919 and 1921 he worked out his masterpiece, a very disturbing and touching sequence of 15 expressionist etchings entitled "Der Weltkrieg – ein Totentanz" (*The World War – a Danse Macabre*).

Hans Eder, one of the best known artists who belonged to the German minority in Romania and most important figurative Transylvanian Saxon expressionist, was a reserve officer, reactivated at the outbreak of WWI. Soon he was appointed combat artist. Like Hesshaimer, Eder also depicted his war scenes from the eastern front. War meant for him destruction of mankind and man made civilization. While most of the expressionists characterized factories as symbols of human decadence and estrangement, Eder transformed them into symbols of civilization.

https://biblioteca-digitala.ro

Fritz Kimm was also an outstanding artist, who experienced the war from beginning to end as war painter. His pictures breathe calm and quiet, lacking of pathos and sentimentality.

Unlike the others, Erwin Neustädter, writer and graphic artist, had drawn the atrocities from the Isonzo battles.

Lady painters and artist who were not conscripted created art works witnessing the effects of war or works which were sold for charitable purposes.

Transylvanian German artists, eyewitnesses to and chroniclers of the great carnage, developed original visions which they transcribed in valuable art works.

Keywords: Transylvania, World War I, combat artist, paintings, press quarter of the Austrian-Hungarian army, Expressionism.

Începutul de secol XX a adus înnoiri extraordinare în arta plastică, înnoiri care au condus în cele din urmă la naşterea artei abstracte. Artiştii plastici, asemenea altor intelectuali, erau conştienţi de devalorizarea valorilor tradiţionale, cerând, în termenii filosofului Friedrich Nietzsche, distrugerea totală a vechiului pentru a lăsa loc construcţiei unei lumi noi[1], cu alte cuvinte *distrugere în vederea reconstrucţiei*. Idealismul lor i-a făcut să-şi dorească războiul, pe care îl vedeau ca pe un element purificator, de restructurare şi reînnoire a societăţii în totalitatea ei. În primul lor manifest din 1909, futuriştii italieni îl considerau „*element de igienizare a lumii*”, iar la izbucnirea războiului numeroşi alţi artişti s-au înrolat voluntar în armată, considerând că un astfel de eveniment măreţ merita chiar şi sacrificiul suprem. Dar ceea ce-şi doriseră şi visaseră nu semăna deloc cu cele petrecute pe câmpul de luptă. Ororile prin care trecuseră le-au produs unora dezechilibre psihice sau sentimentul de-a fi fost folosiţi drept pioni într-un joc declanşat şi controlat de alţii.

Artiştii germani din Transilvania nu au făcut excepţie de la cele afirmate anterior. Unii dintre ei au făcut parte din „*grupul de artişti plastici din cartierul de presă al armatei cezaro-crăieşti*” (*Kunstgruppe des k.u.k. Kriegspressequartiers, KPQ*), devenind „cronicari” ai războiului, iar alţii au folosit arta ca mijloc de echilibrare şi defulare.

Ludwig Hesshaimer (1872, Braşov - 1956, Rio de Janeiro), artistul în haină militară, a fost cel mai prolific ilustrator de origine transilvăneană al Primului Război Mondial, un eveniment istoric în care a fost implicat de la declanşarea sa şi până la sfârşit. După cum mărturiseşte, a desenat războiul aşa cum l-a văzut şi perceput, în toate ipostazele sale, „*cu ce a văzut frumos şi bun în el*”, uneori chiar

[1] Martin Heidegger, *Holzwege*, Editura Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1994, p. 223.

https://biblioteca-digitala.ro

amuzant, a reprezentat noblețea şi măreția lui, alături de lucruri înfricoşătoare şi dureroase, de grozăvii şi de tristeți[2].

Ludwig Hesshaimer s-a născut la 10 martie 1872 la Braşov, într-o familie aşezată în burgul săsesc în secolul al XVII-lea. Cariera tatălui a făcut ca familia să-şi schimbe adesea domiciliul, astfel că până la adolescență Ludwig locuise la Braşov, Budapesta, Viena şi Trieste. Deşi viitorul artist a părăsit Transilvania deja după absolvirea clasei I, s-a considerat sas pe parcursul întregii sale vieți, o apartenență pe care şi-a sumat-o şi a cultivat-o.

Poate din cauza mobilității familiei, copilul sensibil, care-şi creasе o lume a lui, a devenit un adolescent recalcitrant, a cărui disciplinare trebuia să se producă, în conformitate cu metodele pedagogice de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi împărtăşite de părintele său, într-o şcoală militară. Spre surprinderea tânărului, profesorii de la Şcoala militară de infanterie din Budapesta, la care fusese înscris, i-au apreciat multilateralitatea artistică – în domenii precum artele plastice, muzică, literatură şi actorie –, creându-i cadrul propice pentru a se perfecționa ca autodidact. Ca tânăr ofițer i s-a dat posibilitatea să predea materii artistice în cadrul mai multor şcoli militare de diferite grade la Caşovia, Bratislava, Viena şi Sankt Pölten. Abia la vârsta de 37 de ani, în 1909, şi-a luat un concediu prelungit, urmând studii la Academia de Artă din Viena şi la Şcoala de arte grafice, pe care le-a absolvit cu brio într-un timp record. Reactivat în 1911, a ocupat, la cerere, postul de profesor de desen la Şcoala militară din Sarajevo, un oraş în care trăise la începutul carierei şi pe care-l îndrăgise. Natura sălbatică a Bosniei, locuitorii acestor locuri şi obiceiurile lor, interferența dintre Orient şi Occident, erau motivele îndrăgite de graficianul şi pictorul Hesshaimer. Pentru vizita arhiducelui Franz Ferdinand din iunie 1914 în capitala bosniacă, pregătise o mapă de gravuri pe care urma să i-o înmâneze personal moştenitorului tronului Austro-Ungariei. În 28 iunie 1914, în aşteptarea momentului întâlnirii cu arhiducele, s-a aflat foarte aproape de locul atentatului, iar după comiterea acestuia a alergat spre locul faptei pentru a acorda primul ajutor. În memoriile sale, Hesshaimer menționează faptul că mapa, pe care încă o mai purta la el, a fost pătată de sângele celui asasinat, mărturisire de care nu avem motive să ne îndoim[3].

Din februarie 1915, ofițerul-artist a făcut parte din „*grupul de artişti plastici din cartierului de presă al armatei cezaro-crăieşti*”, artişti angajați pentru a produce imagini folosite în scopuri propagandistice, dar şi adevărate opere de artă.

---

[2] Ludwig Hesshaimer, *Miniaturen aus der Monarchie. Ein k. und k. Offizier erzählt mit dem Zeichenstift*, Kremayr&Scheriau, Wien, 1992, p. 91 („*Ich hielt alles fest, was ich im Krieg fand. Ich zeichnete ihn so, wie ich ihn selbst sah: das Schöne, das Gute, sogar das Heitere, das Edle und Große, das im Krieg ebenso zu finden war wie all das Furchtbare und Schmerzvolle, das Grausame und Tieftraurige*“).

[3] *Ibidem*, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro

Cartierul de presă reunea creatori aparţinând tuturor orientărilor, de la adepţi ai academismului la avangardişti. Din punct de vedere stilistic, operele lui Hesshaimer realizate la începutul războiului pot fi atribuite realismului şi jugendstilului, ca apoi atrocităţile conflagraţiei mondiale şi traumele psihice pe care i le-au provocat, să-l apropie de simbolism şi expresionism. Hesshaimer a fost prezent pe toate fronturile, adesea în prima linie. Mai întâi îl găsim în est, în Galiţia şi Bucovina, unde, în 1914 şi 1915 a realizat o serie de 35 de desene, reproduse în mapa întitulată *Heil und Sieg* (*Biruinţă şi victorie*) şi publicată în 1915 la editura de artă Halm und Goldmann (Viena-Leipzig). Desenele sunt realizate în teren, caracterizându-se prin veridicitate şi acribie. Caracterul de autenticitate este dat şi de faptul că sunt datate exact şi prevăzute cu locul de desfăşurare al scenei (*Drei Kaiserecke* pe râul Nida, desenat 19 aprilie 1915, sau *Santinelă la capul de pod Brzeźno pe Nida*, 24 aprilie 1915). În timp ce în unele desene este înfăţişată întinderea imensă a câmpului de luptă brăzdat de tranşee, care sugerează răni produse pământului, altele redau soldaţi în aşteptarea atacului, momente de linişte, şiruri imense de prizonieri sau construcţii civile şi militare distruse. În toate aceste lucrări natura joacă un loc important, deoarece consună cu ceea ce se întâmplă oamenilor. Este agresată şi rănită, locul plantelor îl ocupă sârma ghimpată, iar păsările răpitoare, prezente în număr mare, sunt vestitoare ale morţii. Chiar dacă mapa *Biruinţă şi victorie* trebuia să scoată în evidenţă pagubele cauzate de armata austro-ungară inamicilor din est, privitorii acestor opere probabil îşi dădeau seama de volatilitatea situaţiei, reţinând mai degrabă esenţa, cu alte cuvinte caracterul distructiv al războiului.

În 1916 Hesshaimer a fost prezent pe fronturile din Balcani, ca apoi să devină şeful artiştilor şi ofiţer de legătură în Tirolul de Sud[4]. Nu a mai realizat lucrări de amploarea mapei despre care a fost vorba mai sus, dar credinţa lui în victoria armatei căreia îi aparţinea era puternică, după cum reiese din felicitarea de Anul nou 1917. Pe parcursul acestui an trebuie să se fi produs o schimbare de optică, căci felicitarea pentru 1918, o frumoasă realizare jugendstilistă, vine cu un puternic mesaj pacifist. Este un îndemn adresat omenirii la trezire, la spălarea ruşinii, a sângelui, un îndemn de a renunţa la arme pentru înflorirea păcii şi binelui.

Capodopera *Războiul mondial, un dans al morţii. Poem în gravuri* (*Der Weltkrieg, ein Totentanz. Eine Dichtung in Radierungen*)[5] a realizat-o după reinstaurarea păcii, o lucrare cu funcţie cathartică, ce l-a ajutat să-şi regăsească liniştea şi echilibrul, grav afectate de anii petrecuţi pe front. Lucrarea a fost

---

4 http://www.rainerregiment.at/joomla/index.php?option=com_content&view=article&id=67&Itemid=76 (accesat 15 august 2014).

5 *Der Weltkrieg. Ein Totentanz. Eine Dichtung in Radierungen von Ludwig Hesshaimer*, Wila, Wien-Leipzig, 1921.

https://biblioteca-digitala.ro

încheiată în noaptea de revelion 1920 şi se deschide cu următoarea mărturisire a artistului: „*Numesc aceste planşe <<Dans al morţii>>. Ele reprezintă gândurile mele, născute în nopţi lungi de insomnie din amintirea celor trăite, care mi-au împovărat inima şi mintea. Am muiat creionul în sângele inimii mele şi le-am înzestrat cu toată dragostea. În ele am înscris groaza care m-a cuprins în ceasurile triste ale războiului, dar şi speranţa, care nu mi-a pierit nici în momentele de totală părăsire. Lucrarea s-a născut în vremuri triste. Durerea suferinţei m-a împiedicat adesea să lucrez. Zilele mi-au fost ocupate de trudă grea, doar noaptea minunată, liniştită, singuratică mi-a aparţinut numai mie. Ei îi mulţumesc pentru faptul că am reuşit să dau contur chinuirilor trăite cu supra de măsură în anii războiului. Opera s-a născut la sfârşitul acestui groaznic eveniment, în lunile de profundă durere psihică. Atunci întregul a prins contur, îmbrăcând forma unui ciclu. Speranţa în împăcarea oamenilor, în triumful vieţii asupra morţii a făcut ca ultima planşă să-i întindă mâna celei dintâi, permiţându-mi să închei călătoria istovitoare în care pornisem*”[6].

Cu luni bune înainte de finalizarea *Dansului morţii*, în martie 1920, Hesshaimer îi scrisese editorului nou înfiinţatei reviste sibiene *Ostland*, profesorul Richard Csaki, o scrisoare în care îi relata despre opera la care lucra, despre chinurile pe care i le provocase, precum şi despre teama de a dispare înainte ca ea să fie terminată: „*Mă lupt cu un subiect mare. Pentru prima dată în viaţă îmi este dat să creez ceva atât de important. De multe luni, moartea mă însoţeşte, îmi este model şi coleg, sfătuitor şi sursă de inspiraţie. Îmi este prieten şi duşman. O iubesc şi mă tem de ea. O reprezint în drumul ei groaznic prin lumea noastră, o lume pe care divinitatea a creat-o pentru a înflori şi, totodată, pentru a se ofili şi muri. Am numit lucrarea <<Der Weltkrieg, ein Totentanz. Eine Dichtung in Radierungen>> atunci când aceasta s-a revărsat în 16 planşe din capul şi inima mea, precum izvorul dintr-o stâncă. În nopţile câtorva luni, ciclul a fost compus. De mai bine de*

[6] „*Einen Totentanz nenne ich diese Blätter. Gedanken sinds aus einer unendlichen Reihe, die mir in schlaflosen nächtlichen Stunden heraufbeschworen durch Erinnern an Erlebtes, Herz und Sinn gar arg beschwert. In mein Herzblut hab ich den Stift getaucht, meine Liebe in diese Blätter versenkt. Das Grauen, das mich geschüttelt in bangen Stunden des Krieges und die Hoffnung, die mir auch in schwerer Verlassenheit doch nie ganz entschwunden, die habe ich hingeschrieben, wie ich es empfunden. In dunkler Zeit entstand mein Werk. Schmerzhaftes Leiden lähmte oft mein Schaffen. Den Tag füllte mir schwerer Fron, nur die Nacht war mein, die herrliche, stille, einsame Nacht. Ihr dank ich, dass ich in Formen fassen konnte, was mich in den Jahren des Krieges oft bis zum Übermaß gequält. Beim furchbaren Kriegsende, in den Monaten tiefer seelischer Gedrücktheit, reifte mein Werk aus, manches Blatt fügte sich ein, und das Ganze rundete sich zum abgeschlossenen Zyklus. Die Hoffnung auf die Versöhnung der Menschen, der Sieg des Lebens über den Tod, reichte beim letzten Blatte dem ersten die Hand, und ließ mich meinen schweren Weg vollenden.*

Geschrieben am Sylvesterabend des Jahres 1920, Wien, Ludwig Hesshaimer”.

https://biblioteca-digitala.ro

un an sunt ocupat cu gravarea plăcilor, ţinând-o acum în mână pe cea de-a şaptea (...). Să pot termina această operă, cea mai mare şi cea mai dragă, este gândul meu de zi şi de noapte, este rugăciunea mea adresată providenţei”[7].

Ciclul s-a născut, aşadar, din prelucrarea artistică a traumelor cauzate de ororile războiului. Scene înfricoşătoare, sumbre, populate cu figuri groteşti, aducătoare de moarte, compun lucrarea. Numai ultima planşă aduce un licăr de speranţă prin figura unei femei, simbol al vieţii şi totodată al artei. Prin urmare, artistul exclamă: „*Moartea a murit, strigă viaţa! A crea este cea mai înaltă poruncă a creaţiei*“[8].

De altfel, Hesshaimer nu a fost singurul artist care, după prima mare conflagraţie, a reluat un motiv apărut în secolul al XIV-lea şi exploatat prioritar în vremuri de criză, cel al dansului morţii sau dansului macabru. Asemenea lui, artişti importanţi precum Albin Egger-Lienz (1868-1926), Lovis Corinth (1858-1925), Otto Dix (1891-1969) ş.a. au realizat cicluri de gravuri pornind de la ideea omniprezenţei morţii.

Muzeul Brukenthal din Sibiu deţine un exemplar din *Dansul morţii* lui Hesshaimer, fiind vorba de prima imprimare, donată instituţiei de către artist în 1928[9], după ce cu un an înainte Asociaţia artistică Sebastian Hann[10] îi organizase o expoziţie personală.

Demne de menţionat sunt şi lucrările ulterioare ale artistului, care se află în relaţie directă cu războiul, respectiv cu urmările acestuia. Amintim o serie de şase timbre cu valori între 2 şi 50 K (coroane), realizate pentru ajutorarea şi repatrierea militarilor austro-ungari căzuţi prizonieri de război. Realizate în stil *art nouveau*

---

[7] *Bildende Kunst*, în „Ostland”, II Jg., 1 iulie 1920, p. 507 („*Ich stehe mitten im Ringen mit einem großen Stoffe. Das erste Mal in meinem Leben ist's mir vergönnt, an einem großen Werk zu schaffen: Der Tod ist mein Gefährte, seit vielen Monden, er ist mein Modell, mein Kumpan, mein Ratgeber, mein Inspirator. Er ist mein Feind und mein Freund. Ihn liebe ich und ihn fürchte ich. Ihn selbst stelle ich dar, auf seinem furchtbaren Wege durch unsere Welt, die ein Gott zum Blühen erschaffen, zum Welken und Sterben verurteilt hat. „Der Weltkrieg, ein Totentanz. Eine Dichtung in Radierungen“, so nannte ich's als es mir in 16 Blättern aus Kopf und Herzen sprang wie eine Quelle aus dem Felsen. In den Nächten einiger Wochen war der Zyklus komponiert. Nun radiere ich seit mehr wie einem Jahre an den Platten, an deren siebenter ich halte.* […] *Dass dies Werk, mein größtes, mein liebstes Werk, wirklich fertig werde, - das ist mein Gedanke bei Tag und Nacht, das ist meine Bitte an das Schicksal!* […]”).

[8] „*Das Leben ruft: Der Tod ist tot!! Das Schaffen ist der Schöpfung höchst Gebot!*”

[9] După cum aflăm dintr-o scrisoare de mulţumire adresată artistului de către Curatoriul muzeului. Scrisoarea, cu nr. 591/16 noiembrie 1928, este păstrată în colecţia de manuscrise a Bibliotecii Brukenthal.

[10] A fost înfiinţată în 1904, la Sibiu, şi desfiinţată în 1946. Asociaţia a avut o contribuţie considerabilă la dezvoltarea artei plastice în Sudul Transilvaniei şi la educarea gustului estetic al publicului.

https://biblioteca-digitala.ro

(jugendstil), timbrele poartă următoarele titluri: *suferim de foame* (*Wir hungern*, 2 K), *robotim* (*Wir fronen*, 3), *îndurăm* (*Wir dulden*, 5K), *sperăm* (*Wir hoffen*, 10), *aşteptăm* (*Wir warten*, 20 K), *murim* (*Wir sterben*, 50K). Moartea şi suferinţa sunt, aşadar, şi după încheierea războiului teme recurente, după cum demonstrează şi o felicitare de Anul nou 1920, trimisă de Hesshaimer „*din Viena care agonizează*”[11]. O lucrare impresionantă este şi cea care agrementează pagina de titlu a cărţii bilingve *Kriegsgräber in Rumänien/Monumente de eroi în România*, editată de Karl Strauss şi prefaţată de Regina Maria. Lucrarea a apărut la editura Honterus din Sibiu în 1931, fiind reeditată în 1933. Gravura lui Hesshaimer reprezintă un imens cimitir militar, ale cărui cruci uniforme se întind până la linia orizontului, unindu-se cu aceasta. Scena este scăldată în razele unui soare strălucitor, care îi aureolează pe cei care s-au jertfit.

Hans Eder (1883, Braşov – 1955, Braşov), cel mai important artist expresionist figurativ al saşilor, a făcut de asemenea parte din „*grupul de artişti plastici din cartierului de presă al armatei cezaro-crăieşti*”, în ale cărui evidenţe apare însă numai în lunile octombrie şi noiembrie 1918[12].

S-a născut în 1883 la Braşov, unde a urmat Liceul Honterus, avându-l ca profesor de desen pe pictorul Ernst Kühlbrand (1857-1933). Între 1903 şi 1908 a urmat studii de artă la München, în cadrul Şcolii de arte grafice a lui Moritz Heymann şi la Academia de artă. Apoi a plecat la Paris, unde, pe parcursul anului 1908, s-a perfecţionat la atelierul-şcoală *La palette*, iar între 1910 şi 1911 a studiat la Bruges. Înainte de Primul Război Mondial a avut o frumoasă carieră internaţională, bucurându-se totodată de prietenia unor mari creatori ai secolului XX, precum pictorii Oskar Kokoschka (1886-1980) şi Heinrich Vogeler-Worpswede (1872-1942), scriitorii Erich Mühsam (1878-1934), Heinrich Mann (1871-1950) ş. a.

Ofiţerul în rezervă Hans Eder a fost reactivat la izbucnirea Primului Război Mondial şi mobilizat ca locotenent în Regimentul 34 artilerie[13], dobândind apoi calitatea de pictor de război. Hans Eder este autorul unor tablouri de o extraordinară forţă şi putere sugestivă. Lucrările păstrate din această perioadă reprezintă numai o fracţiune din ceea ce artistul a realizat în anii întunecaţi 1914-1918. În mai 1918, pictorul a organizat o expoziţie în spaţiile *Müterem* din Budapesta, eveniment plastic care a găzduit numeroase scene de război sau în legătură cu acesta, întitulate *Fabrică în ruină*, *Capelă în flăcări*, *Refugiaţi*, *Honved*

---

[11] Imagine păstrată în Biblioteca Brukenthal, MS 371.

[12] http://www.wladimir-aichelburg.at/kuenstlerhaus/mitglieder/kriegspressequartier (accesat la 13 mai 2013).

[13] *Hans Eder. Expoziţie retrospectivă 125 de ani de la naştere*, Muzeul de Artă Braşov, Braşov, 2008, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro

rănit în Carpaţi, *Honved bolnav de holeră*. În periodicul *Pester Lloyd*, expoziţia s-a bucurat de o cronică în general favorabilă, mai puţin apreciate fiind dramatismul şi brutalitatea unora dintre scene[14]. În anul următor, sub egida revistei *Das Ziel* a fost organizată o expoziţie Eder în sala *Redoute* din Braşov (8 mai-15 iunie 1919), în care sunt menţionate în jur de cincizeci de astfel de lucrări[15].

Cronica pictată a războiului, realizată de Eder, se referă la momente de pe frontul de est, din Galiţia, unde armata austro-ungară a înregistrat la început victorii. Bătălia de la Lemberg (Liov) din septembrie 1914 şi ocuparea oraşului de către trupele ţariste au fost un dezastru, în urma căruia comandamentul general al armatei austro-ungare s-a văzut nevoit să ordone retragerea generală. În tabloul *Retragerea trupelor austro-ungare*[16], această acţiune este redată în manieră expresionistă. În cele două lucrări în care această temă este tratată, sunt înfăţişaţi soldaţi obosiţi, greoi, cu feţe groteşti, ce coboară în dezordine un munte. Panta destul de abruptă şi soarele, apus pe jumătate, potenţează atmosfera morbidă, sugerând apropierea sfârşitului. Contrastul cromatic puternic dintre feţele pământii, albastrul închis al uniformelor şi portocaliul soarelui accentuează tristeţea ce domină scena. În ciclul *Colomeea*, căruia îi aparţin tablourile *Colomeea-maşini distruse*[17] şi *Colomeea-fabrică în ruine*[18], artistul a folosit motivul fabricii contrar sensului negativ atribuit de expresionişti mediului industrial. La Eder, fabrica devine simbolul civilizaţiei aflate în pericolul de a cădea în barbarie. Această viziune s-a datorat probabil faptului că în Transilvania procesul industrializării se afla în fază incipientă şi era perceput ca un factor pozitiv, civilizator. *Scenă din Turka*[19], un tablou datat 12 octombrie 1914, este tulburătoare atât prin subiect, cât şi prin realizare, redând momentul spânzurării unui soldat inamic.

Fritz Kimm (1890, Braşov - 1979, Lechbruck/Germania), care la începutul primei conflagraţii mondiale era încă student la Academia de desen din Budapesta, ale cărei cursuri le-a urmat din 1909 până în 1914, nu apare în evidenţele „*grupului de artişti plastici din cartierului de presă al armatei cezaro-crăieşti*". În singura mini-monografie care i-a fost dedicată, istoricul de artă Hans Wühr scrie numai o frază despre anii 1914-1918, din care aflăm următoarele. În iunie 1914, tânărul,

---

14 *Eine Bilderausstellung des Kronstädter Malers Hans Eder in Budapest*, în: *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 45, nr. 13.353, 16 mai 1918, p. 4.

15 Ernst Lissauer, *Der Maler Hans Eder*, în „Ostland", 1, nr. 2, 1919, p. 72.

16 Hans Eder, *Retragerea trupelor austro-ungare*, ulei/pânză, 89 x 64,3 cm, monogramat H. E., datat (19)14, Muzeul Naţional Brukenthal, inv. nr. 2.450.

17 H. Eder, *Kolomea-maşini distruse*, ulei/pânză, 90, 6 x 73 cm, datat 19 - KOLOMEA -15, monogramat H.E., Muzeul Naţional Brukenthal, inv. nr. 2.543.

18 H. Eder, *Kolomea-fabrică în ruine*, ulei/pânză, 86x66 cm, monogramat H.E., nedatat, Muzeul de Artă Cluj-Napoca, inv. 95.126/10.302.

19 H. Eder, *Scenă din Turka* (uneori *Spânzurătoare din Primul Război Mondial*), ulei/pânză, monogramat H. E., datat (19)14, 53 x 79 cm, Muzeul Naţional Brukenthal, inv. nr. 2.671.

https://biblioteca-digitala.ro

premiat anterior în mod repetat, câştigase o bursă de stat şi primise mai multe comenzi pentru portrete, care i-ar fi înlesnit să lucreze cel puțin un an de zile dacă n-ar fi venit războiul. A fost combatant pe fronturile din Polonia, Italia, Galiția şi Bucovina. În mai 1918, cu câteva luni înainte de proclamarea Republicii Cehoslovace (28 octombrie 1918), îl găsim la Praga, angrenat în realizarea picturii din sala primăriei de acolo, iar în cele din urmă este preluat ca ofițer în armata română, pe care o părăseşte în 1920[20]. Asemenea lui Hesshaimer şi Eder, Fritz Kimm s-a născut la Braşov (1890), unde talentul i-a fost descoperit timpuriu de către profesorul Ernst Kühlbrandt, un pedagog care a jucat un rol important în descoperirea şi îndrumarea tinerelor talente în oraşul de sub Tâmpa. În intervalul 10-21 august 1919, revista şi societatea *Das Ziel* îi organizează şi lui Kimm o expoziție în sala *Redoute* din Braşov, în cadrul căreia artistul a expus 4 tablouri în ulei şi 54 de desene. În cronica apărută în revista *Das Ziel* este apreciat talentul de desenator al artistului, dar nu sunt menționate scene de război[21], dar atât în revista în discuție, cât şi în paginile succesoarei ei, *Das neue Ziel*, sunt reproduse câteva desene inspirate din viața militarilor (datate 1919 şi 1920). Lucrările, neprevăzute cu titluri, reprezintă scene cu prizonieri[22], cu soldați în acțiune şi în timpul odihnei[23] etc. Sunt reprezentări realiste, realizate cu economie de mijloace grafice, din care nu lipsesc elemente specifice expresionismului.

Erwin Neustädter (1897, Prejmer - 1992, Kaufbeuren/Germania), scriitor şi grafician[24], s-a născut la Prejmer, dar a copilărit la Braşov, în vecinătatea pictorului Hans Eder. Astfel, a venit în contact cu arta plastică încă din fragedă copilărie. A urmat Liceul Honterus la Braşov, unde, în iunie 1915, a susținut examenul de bacalaureat. Apoi a urmat pregătirea militară în cadrul şcolilor militare din Orăştie şi Sibiu. Spre deosebire de artiştii discutați anterior, la data plecării pe front foarte tânărul Neustädter nu era un artist consacrat. De aceştia îl deosebea şi faptul că nu a luptat pe frontul de est, ci a ajuns dintru început, respectiv din februarie 1916, pe aşa-zisul front italian din zona râului Isonzo (Slovenia), unde a şi fost rănit de o schijă în luna august a aceluiaşi an. Desenul

[20] Hans Wühr, *Fritz Kimm*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1964, p. 2 (nenumerotată).
[21] r, *Kollektion Fritz Kimm*, în „Das Ziel”, I, nr. 9, p. 164.
[22] F. Kimm, *Luarea unui prizonier*, în „Das Ziel”, I, nr. 8, 1 august 1919, p. 143; *Luarea a doi prizonieri*, în „Das neue Ziel”, I, nr. 8, 1 februarie 1920 p. 248.
[23] F. Kimm, *Scenă de lucru şi repaus*, în „Das neue Ziel”, I, nr. 8, 1 februarie 1920, p. 240.
[24] Datele biografice sunt preluate din disertația de masterat nepublicată a lui Heinz-Dietrich Galter, *Erwin Neustädter als bildender Künstler* (*Erwin Neustädter şi opera sa grafică*), susținută la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere şi Arte, Catedra de Germanistică, Specializarea Studii Germanistice şi interculturale europene (coordonator dr. Gudrun-Liane Ittu), Sibiu, iunie 2009, pp. 9-14.

https://biblioteca-digitala.ro

expresionist, în peniță, *Karstschlacht* (*Bătălia din zona carstică*)[25], datat august 1917 şi publicat în revista *Das neue Ziel* în 1919, se referă, probabil, la cea de-a unsprezecea mare bătălie din regiune (17 august-12 septembrie 1917). Desenul redă violența extremă care a domnit acolo, încleştarea oarbă a armatelor combatante, vârtejul care-i cuprinsese pe vii şi pe morți, pe cei întregi sau ajunşi bucăți. Revista găzduieşte şi un text literar, de asemenea de factură expresionistă, purtând chiar acelaşi nume, *Karstschlacht*[26]. Desenul şi textul, relatând aceeaşi realitate, se completează reciproc. Acelaşi număr al periodicului avangardist *Das neue Ziel* din Braşov găzduieşte şi un alt desen al lui Neustädter, intitulat *Hinter der Front* (*În spatele frontului*)[27], o lucrare cuminte, care nu produce un puternic impact vizual. La sfârşitul anului 1918, Erwin Neustädter s-a întors pentru scurt timp în familia părintească. Apoi a participat, de astă dată în calitate de ofițer al armatei române, la campania împotriva Republicii Sfaturilor, instaurată de Bela Kun în Ungaria, campanie din care nu provin mărturii grafice.

Spre deosebire de artiştii bărbați, femeile au reprezentat războiul prin efectele acestuia. **Margarete Depner**, născută Scherg (1885-1970), pictoriță, graficiană şi sculptoriță, s-a născut în 1885 la Braşov, într-o familie burgheză cu o foarte bună stare materială. A beneficiat de o educație temeinică în oraşul natal, iar între 1901 şi 1902 a frecventat un pension de fete la Weimar. Profesorul Ernst Kühlbrandt a inițiat-o între 1903 şi 1905 în tainele picturii, tânăra talentată frecventând apoi, între 1905 şi 1906, la Berlin, cursul particular de desen al pictorului Wilhelm Jordan. S-a căsătorit în 1907 cu medicul Wilhelm Depner (1873-1950), un renumit chirurg şi, din 1912, proprietar de sanatoriu. A continuat pregătirea artistică abia în 1916, la Budapesta, unde se afla în refugiu, cu renumitul profesor şi pictor Istvan Réti (1872–1945). După încheierea războiului s-a întors în oraşul natal, continuându-şi pregătirea sub cu pictorii Friedrich Miess (1854-1935) şi Fritz Kimm. Obligațiile familiale şi sociale au ținut-o mai mulți ani departe de îndeletnicirile artistice, pe care le-a reluat în 1925. După această dată a lucrat aproape an de an în atelierele unor artişti din Germania. În 1931 a frecventat atelierul sculptorului Joseph Thorak (1889-1952) la Berlin, iar în 1933 pe cel al lui Marcel Gimond (1894-1961) din Paris. Revista *Das neue Ziel* a publicat în noiembrie 1919 o litografie, portretul unui tânăr rănit, al cărui cap este acoperit de bandaje[28], iar în iulie 1920 o altă litografie, cu titlul *Die Betrogene* (*Înşelată*)[29].

[25] E. Neustädter, *Karstschlacht* (*Bătălia din zona carstică*), în „Das neue Ziel", I, nr. 3, 15 noiembrie 1919 (pagină de titlu).
[26] *Ibidem*, *Karstschlacht* în *Das neue Ziel*, I, nr. 3, 15 noiembrie 1919, pp. 50-51.
[27] E. Neustädter, *Hinter der Front* (*În spatele frontului*), în *Ibidem.*, I, nr. 3, 15 noiembrie 1919 p. 44.
[28] Margarete Depner, *Steinzeichnung* (*Litografie*), reprodusă în „Das neue Ziel", I, nr. 3, 15 noiembrie 1919, p. 46.

https://biblioteca-digitala.ro

Tema lucrării este cea a tinerei sedusă şi abandonată (probabil de un militar), nevoită să-şi crească singură pruncul. Este o victimă colaterală a războiului, datorită unei relații pasagere consumată pe fundalul acestuia. De la începutul anilor '20 datează o pictură în ulei a Margaretei Depner, întitulat *Orfanii*, o lucrare ce înfățişează, de asemenea, victime colaterale ale *marelui război*. Este vorba despre doi frați, o fată şi un băiat, deveniți parcă statui ale durerii, o impresie accentuată de coloritul sumbru al operei de artă. De altfel, artista a abordat tema copiilor orfani de tată şi în lucrări grafice[30].

Concluzie

Producția de opere de artă având ca temă Primul Război Mondial a fost foarte vastă, cuprinzând o multitudine de reprezentări, de la scene de luptă propriu-zise la imagini ale pagubelor materiale sau ale efectelor sociale şi psihice cauzate de acesta. Dacă cei aflați pe front au reprezentat teme şi motive din proximitatea lor, artistele şi artiştii rămaşi acasă, respectiv neînrolați, şi-au pus talentul în slujba conceperii de lucrări care erau vândute în scop caritativ, în vederea ajutorării familiilor rămase fără sprijin material. Încheierea războiului nu a însemnat automat abandonarea temei, aceasta fiind încă mult timp trează în conştiințele lor.

[29] M. Depner, *Die Betrogene* (*Înşelată*), în *Ibidem*, I, nr. 18, iulie 1920, p. 288.

[30] K. Klein, *Siebenbürgische Kunst- und Künstlerkarten. Zur Geschichte künstlerischer Ansichtskarten im deutschen Umfeld Siebenbürgens*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", 20 (91), 2/1997, p. 175, il. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

*** *Der Weltkrieg. Ein Totentanz. Eine Dichtung in Radierungen von Ludwig Hesshaimer*, Wila, Wien-Leipzig, 1921.

*** *Hans Eder. Expoziție retrospectivă 125 de ani de la naştere*, Muzeul de Artă Braşov, Braşov, 2008 (catalog de expoziție).

*** *Eine Bilderausstellung des Kronstädter Malers Hans Eder in Budapest*, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt", 45, nr. 13.353, 16 mai 1918.

Martin HEIDEGGER, *Holzwege*, Editura Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1994.

Ludwig HESSHAIMER, *Miniaturen aus der Monarchie. Ein k. und k. Offizier erzählt mit dem Zeichenstift*, Kremayr&Scheriau, Wien, 1992.

Konrad KLEIN, *Siebenbürgische Kunst-und Künstlerkarten. Zur Geschichte künstlerischer Ansichtskarten im deutschen Umfeld Siebenbürgens*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", 20 (91), 2/1997, pp. 146-185.

Ernst LISSAUER, *Der Maler Hans Eder*, în „Ostland", 1, nr 2, 1919, pp. 72-77.

r, *Kollektion Fritz Kimm*, în „Das Ziel", I, nr. 9.

Hans WÜHR, *Fritz Kimm*, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, München, 1964.

http://www.rainerregiment.at/joomla/index.php?option=com_content&view=article&id=67&Itemid=76

http://www.wladimir-aichelburg.at/kuenstlerhaus/mitglieder/kriegspressequartier

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Trude Schullerus, *Despărțire* (colecție particulară).

Fig. 2 – Fritz Kimm, *Luarea de prizonieri de război* (în „Das neue Ziel", mai 1920).

Fig. 3 – Fritz Kimm, *Luarea unui prizonier de război* (în „Das Ziel", august 1919).

Fig. 4 – Margarete Depner, *Orfanii* (colecție particulară).

Fig. 5 – Margarete Depner, *Văduvă şi orfan* (colecție particulară).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

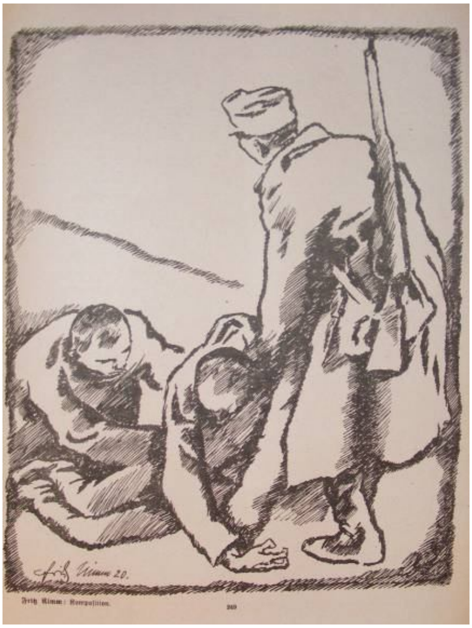

Fig. 2

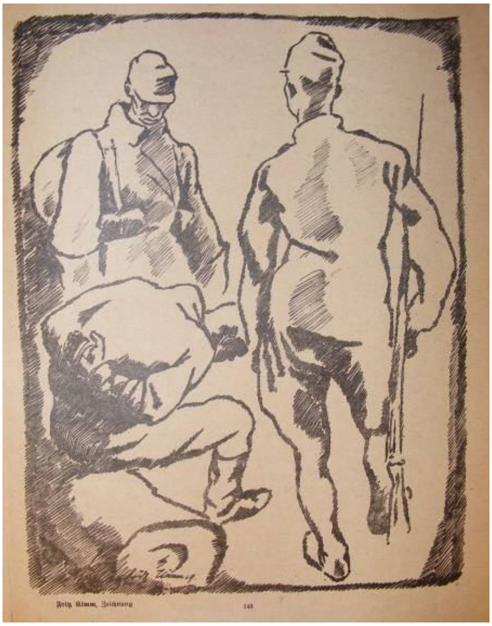

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4 **Fig. 5**

https://biblioteca-digitala.ro

PRESA BUCUREŞTEANĂ DIN ANII NEUTRALITĂȚII. DIGITIZARE COLECȚIE PATRIMONIU ŞI VALORIFICARE PE SITE-UL MNIR: *MARELE RĂZBOI*

MONICA LAZĂR
monicalazar75@gmail.com
Muzeul Național de Istorie a României – Bucureşti

THE BUCHAREST PRESS DURING THE NEUTRALITY YEARS. THE DIGITIZATION OF A HERITAGE COLLECTION AND ITS VALORIZATION ON ONE OF THE WEBSITES OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF ROMANIA: *THE GREAT WAR*

ABSTRACT

The digitization of the periodicals collection of the National History Museum of Romania was done through high resolution scanning at a specialized accredited centre in Bucharest. The Bucharest press of the neutrality years is represented by heritage objects owned by the National History Museum of Romania, such as newspapers, magazines, gazettes, brochures. The most suggestive heritage objects were selected to be part of a series of museum research projects: the preventive conservation of fragile objects, the organization of the exhibition *The Great War. The Neutrality (1914-1916)* and the valorization of the digitized items on the website *The Great War.*

Keywords: The digitization, press of the neutrality, gazettes, magazines, National History Museum of Romania, the exhibition *The Great War*, the website *The Great War.*

Anii neutralității au fost marcați de acțiuni ale celor două tabere – antantofilă şi germanofilă –, fiecare încercând să aducă argumente în favoarea intrării țării în război (de o parte sau alta) sau a menținerii neutralității. Curentul antantofil s-a demonstrat a fi mult mai puternic, el bazându-se pe instinctul maselor. Lozinca acestui curent era *liberarea Ardealului* şi această țintă o

https://biblioteca-digitala.ro

stabiliseră drept ideal național[1]. Presa a jucat un rol important în disputele politice, periodicele din timpul neutralității analizând opțiunile României din prisma atitudinii proprii față de problema intrării în război[2].

În România anului 1914 apăreau 300 de publicații politice, 86 economice, 54 juridice, 38 ştiințifice, 37 literare, 30 bisericeşti, 20 militare, 8 geografico-istorice, 8 umanistice. În total, 635 publicații periodice. În Vechiul Regat existau nu mai puțin de 254 ateliere grafice (tipografii)[3]. Tipografiile din Bucureşti au fost numeroase, unele tipărind periodice (ziare, gazete, reviste), iar altele studii de specialitate, tirajul fiind unul consistent[4].

Digitizarea *Colecției de periodice* a Muzeului Național de Istorie a României s-a realizat prin operația de fotoscanare la o rezoluție înaltă, în cadrul unui centru special acreditat din Bucureşti. Toate activitățile specifice acestei acțiuni au făcut parte din proiectul *Manuscriptum*, coordonat de d-l director general dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu[5].

După încheierea procesului de fotoscanare obiectele de patrimoniu au fost sortate în funcție de numărul de inventar şi de titlul fiecărei colecții.

Din perioada neutralității au fost digitizate mai multe periodice, presa bucureşteană fiind reprezentată prin obiectele de patrimoniu ale MNIR[6].

I. La categoria ziare şi reviste, numărul publicațiilor este mare, unele fiind cotidiene, altele săptămânale, bilunare sau lunare: *Universul* (cotidian), *Lupta* (cotidian), *Furnica şi Mojicul* (reviste săptămânale de satiră şi umor), *Liga Deşteptarea* (foaie săptămânală), *Solidaritatea* (ziar săptămânal), *Gazeta Ilustrată* (apariție săptămânală/sâmbăta), *Flacăra* (revistă literară, artistică, socială – apariție săptămânală/sâmbăta), *România de Mâine* (revistă bilunară critică de cultură

---

[1] Catalogul Expoziției foto-documentare *Marele Război. Neutralitatea (1914-1916).* Coordonator: Cornel Constantin Ilie. Documentare: Monica Lazăr, Maria-Sophia Şcheaua. Catalog editat de MNIR, 2014, p. 30.

[2] Periodicele vremii exprimau opinii diverse, unele erau publicații oficiale, altele erau independente. Ziare liberale erau*: Viitorul, Românul*; conservatoare: *Înainte, Steagul*; *Lupta* era organul de presă al Partidului Social-Democrat şi al Uniunii Sindicale din România. În categoria presei independente intrau următoarele cotidiene: *Universul, Adevărul, Dimineața.*

[3] Vezi Catalogul Expoziției foto-documentare *Marele Război. Neutralitatea (1914-1916)*, p. 8.

[4] Cotidianul *Universul* avea propria tipografie, ziarul având cel mai mare tiraj din România. Renumite erau Atelierele Grafice Socec şi Tipografia Curții Regale.

[5] Proiectul *Manuscriptum* , etapa a III-a, derulat în perioada noiembrie-decembrie 2013 şi în ianuarie 2014, a cuprins cele mai vechi şi vulnerabile bunuri de patrimoniu din colecția de periodice (secolul al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea), din cadrul MNIR.

[6] Obiectele de patrimoniu care fac obiectul temei de față, cât şi varianta digitizată, se găsesc în Depozitul de *Manuscrise* şi *Tipărituri I* al MNIR.

https://biblioteca-digitala.ro

generală), *Făt-Frumos* (revistă bilunară literară), *Lumină Nouă* (revistă lunară socială şi literară).

Colecţia ziarului *Universul* numără periodicele cuprinse între 1913 şi 1918, în prezent făcându-se mai multe demersuri pentru introducerea în baza on-line a site-ului *Marele Război* a unei teme distincte: *Cotidianul* ***Universul*** *şi războiul*[7].

Colecţia ziarului *Lupta* conţine peste 200 de numere tipărite în anul 1915, la tipografia *Poporul*, toate fiind cercetate, fişate şi introduse în baza de date a MNIR. Mai multe exemplare ilustrate şi în stare bună de conservare au fost valorificate pe site-ul *Marele Război*[8].

Furnica, revistă săptămânală de satiră şi umor, ai cărei directori au fost G. Ranetti şi N. D. Ţăranu, conţine desene caricaturale (semnate de F. Şirato şi A. Murnu), braşoave, cancanuri, controverse de epocă, curiozităţi, dialoguri, taifasuri, precum şi reclame publicitare. Colecţia MNIR numără 40 de exemplare din perioada 1909-1916[9].

Mojicul, ca şi *Furnica*, satirizează clasa politică românească, politica oscilantă a guvernului, precum şi viciile societăţii. În Depozitul de Manuscrise şi Tipărituri I se păstrează doar câteva numere, din 1915[10].

Liga Deşteptarea, Solidaritatea şi Gazeta Ilustrată au apărut o dată pe săptămână, toate ediţiile fiind ilustrate. Din fiecare periodic s-au păstrat doar câteva numere, din 1914-1916. *Gazeta Ilustrată* este din hârtie lucioasă şi are o prezentare grafică deosebită[11].

Câteva numere din anii 1915-1916 ale revistei săptămânale *Flacăra literară, artistică, socială*, au fost cercetate, fişate şi introduse în baza de date a Patrimoniului din cadrul MNIR[12].

Din revistele bilunare/lunare de cultură generală tipărite în Bucureşti s-au păstrat numere disparate, obiectele de patrimoniu fiind scanate, cercetate şi fişate[13].

---

[7] Argumentele pentru introducerea acestei teme sunt următoarele: tirajul mare al ziarului în epocă, imparţialitatea şi obiectivitatea informaţiilor inserate, formatul ilustrat.

[8] Organ de presă al Partidului Social-Democrat, *Lupta* a militat pentru o neutralitate veşnică, apelul său împotriva războiului şi a sărăciei fiind inserat constant în paginile sale. Numere din 1915 au fost valorificate pe site-ul *Marele Război* (temele: *Neutralitatea*, *Armata*, *În spatelele frontului*).

[9] Atitudinea redactorilor revistei *Furnica* a fost una pro-antantistă şi critică la adresa guvernului şi a politicii acestuia (de menţinere a neutralităţii). Numere din 1915-1916 au fost valorificate pe site-ul *Marele Război* (temele: *Neutralitatea*, *În spatelele frontului*).

[10] Numerele din 1915 au fost valorificate pe site-ul *Marele Război* (tema: *Neutralitatea*).

[11] Numerele din 1914-1915 au fost valorificate pe site-ul *Marele Război* (tema: *Neutralitatea*).

[12] Numerele din 1915-1916 au fost valorificate pe site-ul *Marele Război* (tema: *Neutralitatea*).

[13] Două numere din *România de Mâine*, un număr din *Făt-Frumos* şi un număr din *Lumină Nouă* au fost valorificate pe site-ul *Marele Război* (tema: *Neutralitatea*).

https://biblioteca-digitala.ro

II. La categoria lucrări cu caracter istoric reține atenția un set de 35 de broşuri, în format A5-A4, care se găsesc în Depozitul de Manuscrise şi Tipărituri I. Obiectele de patrimoniu au fost scanate, cercetate şi fişate în cele două baze ale MNIR amintite (baza de date a Patrimoniului şi baza on-line *Marele Război*). Lucrările au fost scrise de personalități ale epocii şi s-au tipărit în Bucureşti între 1915 şi 1916, numărul tipografiilor fiind mare (Atelierele Grafice Socec, Atelierele Societății Anonime *Poporul*, Tipografia şi Stabilimentul de Arte Grafice *George Ionescu*, Editura Societății *Tiparul*, Institutul de Arte Grafice *Minerva*, Tipografia Curții Regale)[14].

Cele mai sugestive obiecte de patrimoniu digitizate au fost selectate pentru a face parte dintr-o serie de proiecte de cercetare muzeologică:

a. Conservarea preventivă a obiectelor fragile

După fotoscanare acestea sunt cercetate, fişate şi introduse complet în baza de date a Patrimoniului din cadrul MNIR (inclusiv foto), împachetate în materiale speciale de conservare (hârtie de filtru, foiță de mătase japoneză şi, după caz, netex), urmând să fie depozitate în cutii din PVC personalizate, după dimensiunea obiectelor. Cutiile sunt realizate din komacel şi komadur, având ph neutru.

Periodicele tipărite în Bucureşti în perioada neutralității, care fac obiectul articolului de față, sunt conservate preventiv, consultarea lor făcându-se în format electronic. Acestea sunt valorificate pe site-ul *Marele Război*, cele mai multe regăsindu-se la tema *Neutralitatea*.

b. Organizarea expoziției *Marele Război. Neutralitatea (1914-1916).* Expoziția foto-documentară a fost organizată de MNIR în colaborare cu Arhivele Naționale ale României şi Arhiva Ministerului Afacerilor Externe. În cadrul expoziției au fost prezentate următoarele teme: situația Regatului României înainte de izbucnirea conflictului, politica externă la începutul secolului XX, Consiliul de Coroană din 21 iulie 1914, perioada neutralității propriu-zise, negocierile diplomatice ale guvernului român cu Antanta şi Tripla Alianță, Consiliul de Coroană din 14 august 1916. Temele au fost susținute cu documente de arhivă, fotografii şi materiale de presă. În catalogul expoziției au fost introduse ilustrații din revistele *Furnica* şi *Mojicul,* precum şi pagini din ziarele *Universu*l şi *Solidaritatea*[15].

---

[14] Se remarcă lucrările lui Ioan D. Filitti, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Radu Rosetti, prezentate pe site, în care dezbat politica externă a României față de război. În catalogul site-ului *Marele Război*, la tema *Armată*, se pot accesa fişe de obiect cu descrierea unor broşuri scrise de cadre militare din epocă şi tipărite în anii neutralității.

[15] Muzeul Național de Istorie a României (MNIR) a inaugurat seria manifestărilor dedicate Centenarului primului război mondial prin vernisajul expoziției outdoor *Marele Război. Neutralitatea (1914-1916)* şi lansarea site-ului www.marelerazboi.ro. Cele două

https://biblioteca-digitala.ro

c. Valorificarea obiectelor digitizate prin crearea site-ului *Marele Război*, pentru o cât mai bună informare a publicului larg. Încărcarea bazei se face periodic, până la sfârşitul anului 2018, de către specialiştii muzeului, urmând cele 14 teme din catalogul războiului: *Lumea în război*, *Aviaţie*, *Neutralitatea*, *Ocupaţia străină*, *În tranşee*, *Misiuni militare*, *Crucea Roşie*, *Armata*, *Voluntari*, *Prizonieri*, *În spatele frontului*, *Personalităţi*, *Tratate*, *Regalitatea*. Selecţia obiectelor se face în funcţie de categoriile specificate în fişe: presă, fotografii, uniforme, ordine şi decoraţii, documente oficiale. Baza de date on-line a fost inaugurată pe 31 iulie 2014, odată cu vernisajul expoziţiei *Marele Război. Neutralitatea (1914-1916)* şi lansarea catalogului acesteia[16].

Lista ilustraţiilor

Fig. 1 – *Universul*, ediţia din 13 august 1916, Editura Tip. *Universul*, Bucureşti.

Fig. 2 – *Lupta*, ediţia din 13 iunie 1915, Atelierele societăţii anonime *Poporul*, Bucureşti.

Fig. 3 – *Furnica*, ediţia din 7 iulie 1915, Tip. Gutenberg, Josef Göbel S-ri, Bucureşti.

Fig. 4 – *Mojicul*, ediţia din 27 septembrie 1915, Redacţia: Str. Sărindar, Nr. 7, Bucureşti.

Fig. 5 – *Flacăra*, ediţia din 11 aprilie 1915, Atelierele Grafice Socec, Bucureşti.

Fig. 6 – *România de Mâine*, ediţia din 1 februarie 1916, Tipografia *Kooperativă*.

Fig. 7 – Broşură. Ioan D. Filitti, *Politica externă a României şi atitudinea ei în conflictul european*, 1915, Institutul de Arte Grafice şi Editură *Minerva*, Bucureşti.

Fig. 8 – Broşură. *Cu cine trebue să mergem*, 1915, Editura Societăţii *Tiparul*, Bucureşti.

Fig. 9 – Panouri cu tema *Societatea şi ... neutralitatea*, din expoziţia *Marele Război. Neutralitatea*.

---

evenimente au avut loc pe 31 iulie 2014, potrivit comunicatului de presă emis de MNIR şi preluat de AGERPRES (Agenţia Naţională de Presă) şi de site-uri de presă on-line.

[16] În baza de date a site-ului obiectele de patrimoniu fiind introduse sub forma fişelor, pe baza unui standard: nume, imagine, titlu complet, temă, categorie, datare, regiune, ţară, deţinător, nr. inventar, tipul, autor-atelier, material, dimensiuni, autor-fişă, descriere, legătură fişe. Publicaţiile tipărite în Bucureşti, din colecţia de periodice a MNIR, precum şi studiile istorice în format broşat, au fost selectate în funcţie de mai multe criterii, pentru o cât mai bună valorificare (calitatea hârtiei, informaţia transmisă), temele fiind alese în funcţie de conţinutul rubricaţiilor.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 10 – Panouri cu tema *Neutralitatea ... satirizată*, din expoziția *Marele Război. Neutralitatea*.

Fig 11 – Panouri cu tema *Neutralitatea ... satirizată*, din expoziția *Marele Război. Neutralitatea*.

Fig. 12 – Panouri cu tema *Consiliul de Coroană din 21 iulie 1914*, din expoziția *Marele Război. Neutralitatea*.

https://biblioteca-digitala.ro

5 BANI

Ediție specială

5 BANI

UNIVERSUL

CELE DIN URMĂ ȘTIRI DIN LUMEA INTREAGĂ TELEGRAFICE ȘI TELEFONICE

CONVOCAREA

Consiliului de Coroană

Mâine, Duminică, la orele 10 dimineața, se va întruni la Palat un Consiliu de Coroană.

Vor participa la Consiliu: 1. Intregul guvern. 2. Foștii președinți de Consiliu, d-nii Petre Carp, Titu Maiorescu și Theodor Rosetti. 3. Șefii de partide d-nii: N. Filipescu, Tache Ionescu și Al. Marghiloman. 4. Actualii și foștii președinți ai corpurilor legiuitoare, d-nii: Mihail Pherekyde, Al. Cantacuzino-Pașcanu și Const. Olănescu. D-l Basile Missir, președintele Senatului, lipsește din țară.

Primul-ministru a și înștiințat pe șefii partidelor de opoziție de convocarea Consiliului de Coroană.

Să nu se piardă din vedere că Consiliul de Coroană nu are altă chemare decât să-și dea părerea după esaminarea situației în urma comunicărilor ce-i va face guvernul.

Hotărîrea, de ori-ce fel ar fi, nu o poate lua decât guvernul.

Fig. 1

5 BANI

LUPTA

ZILNICA

Organul Partidului socialdemocrat și al Uniunei sindicale

5 BANI

Cetățeni socialiști și neutraliști!
Veniți cu toții duminică ora 4 p. m.
la ARENELE ROMANE
spre a paraliza criminalele uneltiri războinice!

„Liga de profilaxie morală"

CRONICA

SITUAȚIA

Tratative austro-germane

Telegrame

Noile înfrângeri rusești

LA ARENE!

Fig. 2

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4

Fig. 5

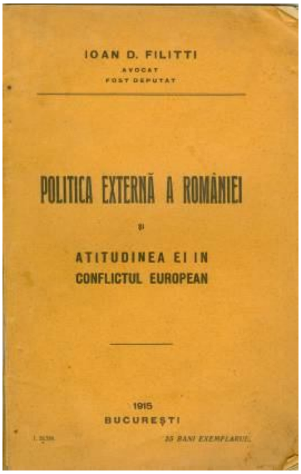

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 9

Fig. 10

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

ARTA POPULARĂ MUSCELEANĂ DIN CADRUL MUZEULUI MUNICIPAL CÂMPULUNG MUSCEL

SANDA SAFTA
sanda.safta@muzeulcampulung.ro
Muzeul Municipal Câmpulung

FOLK ART FROM MUSCEL IN THE MUNICIPAL MUSEUM CÂMPULUNG MUSCEL

ABSTRACT

The ethnography and folk art department is hosted in a building acknowledged to be an architectural monument built in 1735 and it is the oldest civilian construction in Campulung Muscel.The museum is organized thematically having in its structure: rustic interiors typical for Muscel, folk costumes from Muscel which are of a great variety, objects characteristic for the traditional occupations in the countryside, a rich collection of pottery and textiles from this geographical area.

Folk art is a constitutive part of ethnology, a component of spiritual folk culture which is considered to be made up of all the artistic decorative actions which, using varied means of expression, give aesthetical value to all cathegories of useful objects created by each person for his own use, but also by some creators, specialized craftstem from the rustic collectivities and craft workshops in fairs, monasteries, landowners and princely courts for the feudal age and by anyone else in our epoch.

Keywords: tub for kneading skin cheese, briner, stirrer, little keeve, trug, container for keeping suet, pipkin, reel.

Secția de Etnografie şi Artă populară ”Margareta şi Lilly Gică Ştefănescu” a Muzeului Câmpulung Muscel este adăpostită într-o clădire, declarată monument de arhitectură, din secolul al XVIII-lea, construită în stil muscelean, cu parter şi etaj.

A fost construită în anul 1735 de către tretilogofătul Ştefănescu şi este cea mai veche construcție civilă din Câmpulung. Ultimul proprietar a fost avocatul Gheorghe Ştefănescu, de aici şi numele Vila *Gică Ştefănescu*. În anul 1928 a fost restaurată de cunoscutul arhitect câmpulungean Dumitru Ionescu Berechet, acesta luându-şi doctoratul în arhitectură cu această lucrare, pentru care a primit premiul Salonului Oficial.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1948 clădirea este donată Academiei Române cu scopul de a deveni muzeu, iar în anul 1952 se reorganizează aici Muzeul Orăşenesc Câmpulung, având cinci secții: istorie, ştiințele naturii, artă populară, artă plastică şi secția memorială. Din anul 1977 devine secție de etnografie şi artă populară a Muzeului Orăşenesc Câmpulung, fiind rezultatul unor asidue cercetări de teren pe teritoriul fostului județ Muscel, efectuate în perioada anilor 1975-1977.

Muzeul este organizat tematic, având în structura sa: interioare țărăneşti specifice zonei Muscel, port popular muscelean de o mare diversitate, obiecte caracteristice ocupațiilor tradiționale din mediul rural, o bogată colecție de ceramică şi țesături de interior din acest areal geografic.

În cadrul secției de etnografie şi artă populară se găsesc următoarele colecții:

● colecția de ceramică – 1.586 de piese ceramice (din zona Muscel şi alte centre din țară);

● colecția de textile – 1.549 piese de port național şi țesături de interior (zona Muscel);

● colecția de lemn şi fier – 1.233 de obiecte casnice şi de uz gospodăresc (zona Muscel);

● colecția de ouă încondeiate – 165 (din zonele Muscel şi Bucovina), având motive zoomorfe, antropomorfe, vegetal stilizate şi geometrice;

● fototecă – 915 fotografii şi cărți poştale;

● filmotecă – 611 clişee pe suport de sticlă şi clişee film (zona Muscel).

Secția are un număr total de 5.894 obiecte, din care o parte sunt expuse publicului vizitator în expoziția de bază şi expoziții temporare organizate în timpului anului.

La parterul clădirii sunt patru săli incluse în circuitul de vizitare a muzeului. Prima sală este numită *Ocupații şi meşteşuguri*, în care sunt expuse o serie de obiecte din lemn şi metal folosite în gospodăriile țărăneşti:

● pentru agricultură (țăpoi, greblă, sapă, seceră, cosor pentru curățat lăstărişul, hârleț, coasă, nicovală pentru bătut coasa, mai, teasc pentru scos uleiul din sâmburi de nucă şi dovleac);

● pentru păstorit (crintă pentru stoarcerea caşului de zer, găleată şi cupă pentru muls oile, putinei, cântar, desagi, botă, doniță, ciubăr, bădău, hârdău pentru frământat brânza de burduf, scaun cu trei picioare pentru muls oile, şa de lemn, clopot, colțar pentru câini, foarfecă, bâtă, fluier);

● la vânătoare (țăpoiaşe pentru bătăiaşi, puşcă din secolul al XIX-lea, corn pentru praful de puşcă, corn pentru vânătoare, curse pentru prins animalele sălbatice);

● la pescuit (vârşe, ostie, năvod);

● pentru culesul fructelor (coşulețe pentru culesul fructelor de pădure, pieptene pentru cules afine, proțap pentru cules fructe, coş/târnă, paner/corfă);

https://biblioteca-digitala.ro

● pentru lucrul la pădure şi prelucrarea lemnului (topoare, bardă, joagăr, cârlig pentru buşteni, cârlig pentru metri, pene şi mai pentru spart lemne, sfredel, cuțitoaie, sanie pentru cărat lemne, florale din fier);

● în atelierul de fierărie (foale, nicovală, ciocan, cleşte, potcoave, scobițe, daltă, dorn, lanț, cârlig, vătrai, balamale, duholniță);

● pentru prelucrarea pietrei (târnăcop, baros, ciocan cu zimți, gradină, mai, dorn, daltă, chiulumb, şpiț); sculpturi în piatră realizate de meşterii de la Albeşti-Muscel;

● la olărit (roata olarului, scaun de olar, râşniță de piatră pentru smalț ceramică).

Următoarea sală este o *Bucătărie țărănească*, unde obiectele etalate sunt din lemn, metal şi ceramică: linguri, polonice, cuțite, farfurii, pahare, putineie, donițe, bote, ciubere, tronuri pentru depozitarea mălaiului, tâlv, dârmon, piuliță pentru usturoi, blidar, sărar, cobiliță, mestecar, masă rotundă cu trei picioare, scaune, ploscă din lemn pictată, baniță, lopețică-baniță, covată, piuă de lemn, tocător de lemn, felinar, balanță, pirostrii, tuciuri, străchini, cațaveici, ulcioare, căni şi ceşcuțe pentru țuică.

Ca interioare țărăneşti specifice zonei Muscel sunt sălile numite *Casa Mare* şi *Casa Mică.* Piesele din interiorul sălii intitulate *Casa Mare* se caracterizează printr-o abundență decorativă, în care țesăturile joacă un rol principal.

În modul de decorare al pereților încăperilor, țesăturile de casă confecționate din lână au ponderea cea mai mare, contribuind alături de celelalte țesături din bumbac şi piese decorative la integrarea armonioasă a spațiului de locuit. Răspândite în zonă şi în strânsă legătură cu ocupațiile locuitorilor de aici, țesăturile de lână reprezintă piese de mare valoare, păstrate cu grijă în fiecare gospodărie şi transmise din generație în generație până în zilele noastre. Aşa cum rezultă dintr-o serie de documente, țesăturile de lână erau trecute în foile de zestre alături de pământuri şi vite.

Piesele textile de lână, folosite pentru decorarea pereților în casa musceleană, sunt: *scoarța, chilimul* şi *zăvastra.* Acestea împodobesc interiorul, dar sunt puse în legătură şi cu rolul lor de termoizolant, deci de nevoia menținerii căldurii în interiorul locuinței. Țeserea lor se făcea în războaie care se găseau în mai toate gospodăriile. Războiul de țesut folosit este cel orizontal şi îngust.

În *Casa Mare* sunt expuse trei *chilimuri* achiziționate în anul 1975 din comuna Albeşti. De dimensiuni mai mari, compoziția ornamentală a *chilimului* se dezvoltă în jurul unui nucleu central, de obicei *roata.* Tot pe acelaşi *chilim* pot fi motive centrale mici (*cruce*, *stea*, *pistornic*), în jurul cărora romburile succesive se amplifică necontenit, în nuanțe de alb, albastru, mov, vernil, portocaliu, roşu.

https://biblioteca-digitala.ro

În intregirea aspectului decorativ al încăperii, un rol important îl ocupă şervetele *ţinute* şi *sărite*. Ele sunt sub forma unor fâşii decorative din bumbac, pe albul cărora se profilează elemente decorative dintre cele mai diverse. Ritmicitatea vergilor la şervetele în fir *ţinut*, adică netăiate, care înconjoară pereţii de la plafon în jos, pe deasupra ţesăturilor din lână, creează împreună cu senzaţia de mişcare a acestora o vitalitate proprie a locuitorilor acestor locuri. Pentru şervetele *sărite*, repertoriul ornamental este foarte variat, incluzând motive geometrice, vegetale, florale şi zoomorfe în toate culorile.

Patul, piesa cu cea mai importantă funcţie practică, este acoperit în timpul zilei cu o *procoviţă* în *lăcriţe* sau cu ţesătură cu miţe de lână numită *plocad* sau *pocladă*, o variantă a cergilor cunoscute în toată ţara. Ţesute în două iţe din lână ţurcană, din fir îndrugat, *plocăzile* sunt date la dârstă şi vâltoare pentru a se îngroşa şi a li se scoate miţele. Ţesute din lână albă sau seină, *plocăzile* au asimilat la sfârşitul secolului al XIX-lea elemente decorative geometrice: romburi şi pătrate într-o gamă cromatică vie (portocaliu, negru, grena, roşu, galben), aceste culori obţinându-se în trecut din produse vegetale. Roşul se obţinea din planta numită *roaibă*, galbenul era din şofran, negrul din coaja de arin sau din lemn de sovârf.

Aici avem expuse două *plocade*: unul achiziţionat în anul 1990 din comuna Rucăr, iar celălalt achiziţionat în anul 1975 din satul Piatra-Stoeneşti.

Am insistat mai mult asupra descrierii acestor textile deoarece în celelalte săli ale muzeului sunt expuse într-un număr mare o varietate de *plocăzi*, şervete *ţinute* şi *sărite*, *chilimuri* şi *perne de toc*. Pe pat sunt aşezate în lungul peretelui şi *tăbliţei* de pat nenumărate *perne de toc* având forma unui paralelipiped cu umplutură din paie, realizate de tapiţeri. Alte perne sunt de dimensiuni mai mici numite în unele zone *puişoare*.

În cadrul pieselor de mobilier atrag atenţia, ca fiind mai valoroase prin vechime şi ca realizare artistică, două lăzi de zestre din secolul al XX-lea – una din lemn de brad pictată cu motive florale, iar cealaltă cu ornamentaţii de feronerie (de fier forjat) aplicate –, un dulap-masă sculptat cu motive geometrice, trei scaune, un cuier şi un dulap pentru haine.

Aranjarea pieselor de mobilier, forma lor, asocierea cu alte piese cu caracter utilitar-decorativ sau numai decorativ, îndeosebi cu textile şi ceramică, au creat trăsături specifice regionale sau zonale ale interiorului locuinţei ţărăneşti tradiţionale.

În sala *Casa mică* avem expuse o serie de obiecte casnice care se folosesc în gospodăriile ţărăneşti şi anume: un război de ţesut, achiziţionat în anul 1975 din comuna Albeşti, patru vârtelniţe, un rotan şi o maşină de tors lână.

Femeile îşi petreceau timpul lucrând la confecţionarea ţesăturilor necesare îmbrăcămintei şi pentru împodobirea casei, mai ales în perioada de la sfârşitul

https://biblioteca-digitala.ro

toamnei şi iarna, când muncile câmpului erau terminate. Ele puteau lucra fiecare pentru sine, dar era un fapt obişnuit să se adune la o gazdă pentru a lucra *în clacă*. Cu ocazia nunţilor, fetele se adunau pregătind împreună ţesăturile pe care mireasa avea să le ducă la noua locuinţă.

Printre piesele de mobilier artistic avem un blidar din stejar executat anul 1779 (rolul lui fiind acela de a păstra vasele de bucătărie) şi a fost achiziţionat în anul 1976 din Câmpulung. Blidarul este de construcţie uşoară şi poate fi atârnat pe perete. Dimensiunile nu sunt mari şi are un schelet care permite fixarea unor poliţe (rafturi), maxim trei la număr, cu bogate elemente ornamentale. Destinat în special expunerii libere a vaselor ceramice, iar marginile poliţelor sunt aproape totdeauna profilate. Liniile frânte, triunghiuri, trapeze, romburi şi alte figuri geometrice, repetate, asociate sau alternante, marchează registrele ornamentale. Adesea, poliţa este ajurată, permiţând într-o mai mare măsură observarea smalţului colorat al ceramicii.

Pentru decorarea pereţilor s-au folosit două *zăvastre* cu ornamente geometrice pe fond roşu, alese cu nuanţe de negru, galben, mov, albastru, verde şi şervete în fir *ţinut*. Şervetele *sărite* sunt cu motive geometrice, lucrate din pânză de casă şi vărgi cu nuanţe de roşu, galben, negru şi albastru.

Mai este expus un dulap-masă cu două uşi pentru păstrarea veselei şi a alimentelor. Pe lângă aceste piese mai sunt o *pârnaie*, strachini, ploşti, farfurii, linguri de lemn, *boalce*, căni, un coş-leagăn prins în tavan cu ajutorul a două cârlige (belciuge), care era folosit pentru creşterea copilului, fiind achiziţionat în anul 1976 din comuna Berevoieşti.

La etajul clădirii se găseşte un depozit care cuprinde vase ceramice, obiecte din lemn şi metal utilizate în gospodăriilor ţărăneşti. Tot la etaj, sunt incluse în circuitul de vizitare 7 săli în care sunt expuse vase ceramice specifice gospodăriilor ţărăneşti, costume populare, *plocăzi*, *chilimuri* şi un mobilier executat în anul 1921.

Colecţia de ceramică include piese care datează din secolele XIX-XX, fiind semnificativă pentru relevarea creaţiei meşterilor olari din centrele de pe vatra râului Doamnei (Coşeşti şi Petreşti), şi de pe valea râului Bratia (Poeniţa, Goleşti, Priboaia, Româneşti, Bălileşti). Ceramica lucrată pe teritoriul ţării noastre cuprinde două aspecte: cel utilitar şi cel estetic. Ea se menţine neîntreruptă, încă din cele mai vechi timpuri si până astăzi, constituind una din manifestările cele mai reprezentative ale artei noastre populare.

Prelucrarea lutului este un meşteşug străvechi, bine reprezentat între vestigiile care atestă vechimea şi continuitatea de viaţă pe teritoriul ţării noastre. Ceramica evidenţiază, prin procedeele tehnice specifice folosite, mai ales prin ornamentică, anumite particularităţi etnice, difuziunea acestora prin schimburi de bunuri şi chiar prin migraţia populaţiilor care le-au utilizat. Tehnica general

https://biblioteca-digitala.ro

răspândită pe întreg teritoriul țării noastre a fost confecționarea ceramicii la roata olarului, unealtă formată din două discuri, cel de sus numit *străgălie* sau *răgalie*, pe care se modelează vasul, şi cel de jos numit *roată*, ambele unite printr-un fus.

Mişcarea de rotație imprimată cu picioarele roții de jos este transmisă răgăliei prin intermediul fusului. Lutul extras din *lutăriile* satelor se pune la dospit în apă sau la degerat în timpul iernii, apoi se bate cu un mai de lemn, se face colac şi se calcă cu picioarele pe un țol sau pe podeaua de scânduri, după care se fac bulgării, în funcție de dimensiunea sau forma dorită. Urmează operația de fasonare a vaselor la roată: *bulagărul* de lut se centrează pe discul superior şi în timp ce discul se învârte olarul imprimă cu mâna udă forma dorită, după care netezeşte vasul cu un *plotog* de piele. După fasonare, vasele se pun la uscat pe o poliță la umbră, ferite de vânt.

Urmează la unele vase *angobarea* cu o humă albă, peste care se aplică decorul. Decorarea vaselor se face cu cornul, cu degetul sau cu pensula. Urmează arderea sau coacerea vaselor, în funcție de care se obține ceramica neagră sau roşie, fie smălțuită, fie nesmălțuită.

Din colecția de ceramică din centrele Coşeşti si Petreşti putem enumera:

● strachina înaltă, pereții drepți, asemănătoare cu cea de pe Valea Doamnei;

● ulciorul – gâtul este înalt, subțire şi se termină printr-o gură brusc lățită de secțiune circulară. *Coada* vasului este mai totdeauna tubulară şi surmontată de *țâța* pentru băut. Decorul, aşezat cel mai des sub un strat de smalț, este plasat în jumătatea superioară a vasului;

● *boalca* – este o oală obişnuită de fiert şi are o capacitate variată, de obicei între unu şi trei litri;

● oala de dus mâncare la câmp – este numită *oala cu mânuşă* şi seamănă cu *boalca* de mici dimensiuni, numai că la ea, spre deosebire de aceasta, mânuşa nu stă lateral, ci deasupra, peste gură;

● *pârnaia* – are de obicei o toartă, baza îngustă, pereții lărgindu-se brusc spre gură şi apoi îngustându-se; serveşte la prins laptele;

● cana – seamănă cu borcanul, dar are dimensiuni mai mici.

Din colecția de ceramică din centrele Poienița şi Bălileşti putem enumera:

● oțetarele – înalte până la un metru, ele au un gât scurt, strâmt, pântecele umfiat puternic, iar spre bază se subțiază. Două toarte opuse leagă gâtul sau buza vasului cu partea proeminentă a pântecului. Subțiri, late, toartele sunt suficient de solide pentru ca după ardere să servească pentru manevrarea vasului. Uneori, un capac cu dimensiuni egale cu gura vasului, terminat deasupra printr-un bumb înălțat, protejează produsele din interior. Oțetarul serveşte pentru păstrarea murăturilor, dar poate fi folosit şi pentru ținerea vinului sau chiar a alimentelor

https://biblioteca-digitala.ro

solide (grâu, porumb, făină), pentru fierberea sarmalelor sau a magiunului de prune;

● ulciorul;

● cana – are un element aparte, un cioc aşezat în partea urnflată a pântecului, pe unde se poate scurge lichidul afară. Toarta vasului nu este opusă ciocului, ci aproape de el, astfel încât să fie comod la băut. Smalțul se aşează rar pe întregul vas, stând de regulă în jurul gurii şi la capătul ciocului tubular;

● oala de gătit – are formă regulată, cu gură mare şi bază largă pentru a-i asigura stabilitatea, cu toartă şi uneori cu trei picioare de susținere, înalte de câțiva centrimetri;

● gazornițele – rar lucrate, aparțin secolului al XIX-lea; în ele se păstrează gazul pentru iluminat;

● ceştile pentru servitul băuturii – sunt decorate în valuri sau cu motive florare policrome.

Tot în cadrul expoziției mai pot fi amintite figurinele de lut – vase miniaturale cu caracter dominant decorativ –, turturuşe de diferite forme (purceluş, găină, cocoş etc.), chisele pentru dulceață, bomboniere, fluierice sub formă de broaşte, pupeze, căluți etc.

A doua sală de vizitare cuprinde un mobilier pirogravat şi pirosculptat din lemn de cireş, cu influențe balcanice, executat în anul 1921 de meşterul Moise Ovejanu din Câmpulung, pentru care a obținut numeroase şi importante premii la expoziții internaționale. Menționăm câteva piese expuse: două jilțuri, o masă, două scaune, o băncuță, un pat, farfurii pictate şi pirogravate, o ramă de tablou, suport pentru lamă etc., toate fiind achiziționate în 1976 din comuna Aninoasa.

A treia sală este cea a *plocăzilor* de diferite culori (alb, gri, roşu, galben, violet, albastru, verde), iar unele sunt cu motive geometrice, de obicei romburi. Mai sunt etalate o serie de vase ceramice din zona Muscelului şi o bogată colecție de ceramică de Horezu, donată de domnul doctor Victor Popa din Câmpulung în anul 2011. Tot aici se organizează periodic expoziții temporare cu diferite tematici:

● Plocadul de Muscel

● Costumul popular muscelean

● Portul popular din Muscel ilustrat în cărți poştale

● Ceramica din zona Muscel

● Marama musceleană

● Armindenul muscelean

● Artă populară tradițională în viziunea elevilor – edițiile I, II, III, IV, în colaborare cu Muzeul Viticulturii şi Pomiculturii Goleşti

● Mărțişorul, prezent şi trecut

● Sărbătoarea Luminii

https://biblioteca-digitala.ro

● Arta încondeierii ouălor - mâini îndemânatice
● Bucuria sărbătorilor de iarnă – Sfântul Ierarh Nicolae ocrotitorul copiilor
● Fota de Muscel
● Țesături de interior
● Instrumente muzicale populare
● Donatori ai secției de Etnografie
● Tradiții şi legende de Sânziene.

Pe lângă aceste expoziții temporare s-au mai organizat şi manifestări cultural – ştiințifice în colaborare cu şcolile din Câmpulung şi cu alte muzee din țară.

În a patra sală sunt expuse costume populare muscelene de lucru şi de sărbătoare, o vitrină cu ii şi una cu cămăşi bărbăteşti.

Simțul artistic foarte dezvoltat la populația din zona Muscel a făcut ca unele elemente de port, între care iile, maramele şi fotele, să capete uneori forme de realizări artistice de o mare frumusețe, contribuind astfel la faima costumului muscelean. Portul popular din Muscel este socotit printre cele mai frumoase din țară. Chiar regina Maria a purtat costumul popular din această zonă. În vechi stampe şi pânze ale unor renumiți gravori şi pictori (Carol Popp de Szathmary, Nicolae Grigorescu, Theodor Aman), găsim numeroase elemente caracteristice de costume naționale din regiune.

Costumul popular femeiesc se caracterizează prin următoarele piese: fota, betele, ia, ilicul, iar pentru acoperirea capului ştergarul, marama, pălăria. Portul popular bărbătesc cuprinde: căciula sau pălăria, cămaşa bărbătească, ițarii sau cioarecii, chimirul, ilicul şi cojocul. Ca încălțăminte purtau opinci, bocanci, cizme, pantofi.

Bogată, somptuoasă, iia de Muscel este cu adevărat uimitoare. Păstrându-şi croiul din bătrâni, ea apare lungă, largă, impunătoare. În ornamentarea cămăşii femeieşti se remarcă o evoluție: cămăşile mai vechi au mânecile omamentate cu motive dispuse în *altiță*, *încreț* şi un singur rând de motive în lungul pânzei. Acestui tip de ornamentare a cămăşii îi corespunde fota de lână cu alesături policrome, dispuse vertical pe căpătâiul din față.

Iile au cusute motive geometrice – ca *şerpeasca, fuşti, codrii, stâlpi* –, mărginite uneori de motive florale stilizate ori numai de colțişori; distribuite în rânduri, de regulă câte trei, pornesc de la mânecă şi se prelungesc până la baza altiței. Întrerupt de motivele rândurilor, *încrețul* de Muscel se lucrează sub altiță, în fragmente şi au culoarea galben. Motivul de pe piept este de regulă acelaşi de pe râuri şi altiță.

Marama – o țesătură de borangic în două ițe –, reprezintă una din piesele de podoabă ale costumului femeiesc de sărbătoare. De forma unui voal lung, ea are

https://biblioteca-digitala.ro

o înfățișare fină, spumoasă, fiind împodobită cu ornamente din bumbac sau mătase alb, roşu, albastru, galben sau din fir de culoarea argintului sau a aurului. Ornamentele pot fi geometrice (rombul, steaua, S-ul frânt, zig-zag-ul şi crucea gamată) sau florale stilizate (laleaua, trandafirul, mărgăritarul, clopoțelul ş.a), dispuse câmpuri romboidale încadrate cu dunguțe de dimensiuni reduse la maramele din secolul trecut şi de dimensiuni mari la cele de dată mai recentă. Are o lungime între 3,50 – 4 m, fiind purtată numai de femeile căsătorite. Peste maramă se pune o legătoare din catifea cusută cu mărgele şi paiete, pentru a nu aluneca de pe cap marama.

În a cincea sală sunt vitrine cu costume populare femeieşti, bărbăteşti şi de copii (un costum de băiat din comuna Rucăr, iar celălalt din comuna Godeni), iar în altă vitrină avem expuse 5 furci şi un caier de lână, un caval cu motive zoomorfe (şarpele), 2 ploşti de lemn pictate cu motive florale şi pirogravate, ouă încondeiate.

Următoarea sală cuprinde 10 chilimuri, cu o bogată ornamentică de galben, maro, roşu, negru, verde şi motive geometrice ca roata, pristornicul, crucea, racul, unele intercalate cu motive florale stilizate. Alcătuite pentru a răspunde unor necesități practice sau pentru decorarea interiorului, chilimurile ne uimesc prin măiestria țesăturii, armonia coloristică, precum şi prin alegerea şi îmbinarea celor mai variate motive într-un tot unitar.

Tot în această sală sunt trei lăzi de zestre pictate cu motivele florale galben, alb, roşu, verde, maro, portocaliu, de dimensiuni diferite, şi două tronuri. În centru sunt trei vitrine cu marame muscelene, unele chiar din secolul al XIX-lea.

În ultima sală se poate vedea o bogată colecție de ceramică, ouă încondeiate şi obiecte din lemn din toate zonele țării, donată de domnul doctor Victor Popa în anul 2011.

Din colecția de ceramică putem enumera ca piese de o valoare deosebită din punct de vedere artistic, dar şi utilitar: farfurii, străchini, oale, ulcioare, căni, cancee, castroane, vase de flori, toate fiind realizate de meşteri olari renumiți atât în țară, cât şi peste hotare. Dintre aceştia putem aminti pe: Tănase Cocean – Săcel, Maramureş; Stelian Ogrezeanu – Horezu, Vâlcea; Vicşoreanu Victor – Horezu, Vâlcea; Mischiu Dumitru – Horezu, Vâlcea; Ştefan Ganău – Mijlocenii Bârgăului, Bistrița-Năsăud; Ionică Stepan – Biniş, Caraş-Severin; Iştvanfi Gheza – Vama, Satu-Mare; Şchiopu Dumitru – Vlădeşti, Vâlcea; Ciungulescu Grigore – Oboga, Olt; Răducan Ioan – Oboga, Olt; Colibaba Costantin – Rădăuți, Suceava; Ioska Ianos – Corund, Harghita; Ion Diaconu – Tansa, Iaşi ş.a.

Fiecare piesă este unică, lucrată de meşterul olar în tehnici de lucru specifice fiecărui centru din țară şi sunt bogat ornamentate cu motive geometrice, vegetal stilizate, zoomorfe, astrale şi avimorfe. La fel şi cromatica este diferită, fiind folosite culori ca verde, roşu, cafeniu, alb, maro, albastru, negru, etc.

https://biblioteca-digitala.ro

Majoritatea pieselor sunt din ceramică roşie smălţuită şi nesmălţuită, dar şi din ceramică albă.

Arta populară este parte integrantă a etnologiei, o componentă a culturii populare spirituale, prin care înțelegem toate manifestările de artă decorativă aplicată care, prin variate mijloace de exprirnare, dau valoare estetică tuturor categoriilor de obiecte cu funcţii utilitare, create de fiecare om în parte pentru uzul său personal, cât şi de către unii creatori, meşteri specilizaţi din colectivităţile rurale, dar şi din atelierele meşteşugăreşti, din târguri, mănăstiri, curţi boiereşti şi domneşti, pentru perioada feudală, şi de către oricine în epoca noastră.

Bibliografie

G. CONSTANTINESCU, *Ceramica din Argeş şi Muscel*, Editura Universităţii din Piteşti, 2001.

Fl. B. FLORESCU, *Portul popular din Muscel,* Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1957.

Fl. B. FLORESCU, P. STAHL, P. PETRESCU, *Arta populară din zonele Argeş şi Muscel*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1967.

Th. MAVRODIN et alii, *Argeşul şi Muscelul. Spaţii istorice ale românismului*, vol. II, Editura Tiparg, Piteşti, 2013.

I. PRAOVEANU, *Etnografia poporului român,* Ed. Paralela 45, Bucureşti, 2001.

I. VLĂDUŢIU, *Creatori populari contemporani din România,* Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1987.

Lista ilustraţiilor

Fig. 1 – Sala *Ocupaţii şi Mesteşuguri*.
Fig. 2 – Sala *Ocupaţii şi Mesteşuguri* – Atelier de fierărie.
Fig. 3 – Sala *Bucătăria Ţărănească*.
Fig. 4 – Sala *Casa Mare*.
Fig. 5 – Sala *Casa Mică*.
Fig. 6 – Ceramică din zona Muscel.
Fig. 7 – Sala *Mobilier*.
Fig. 8 – Sala *Plocăzilor*.
Fig. 9 – Sala *Costumelor* (1).
Fig. 10 – Sala *Costumelor* (2).
Fig. 11 – Sala *Chilimelor*.
Fig. 12 – Ceramică din alte zone ale ţării.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6 **Fig. 7**

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 9 **Fig. 10**

Fig. 11

Fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

SPAȚIUL MUZEAL ŞI CERINȚELE ACESTUIA ÎN VIZIUNEA LIDERILOR MUZEOGRAFIEI DIN ROMÂNIA (1918 – 1948)

IOAN OPRIŞ
Universitatea Valahia – Târgovişte

MUSEUM SPACE AND ITS REQUIREMENTS IN THE VISION OF MUSEOGRAPHY'S LEADERS FROM ROMANIA (1918 - 1948)

ABSTRACT

The space destined to the museums represented in the 20th century a masterly desideratum for whose fulfillment persevered the leaders of our national museography. Only four museum institutions – The National Museum of Natural History "Grigore Antipa" and The Museum "Anastasie Simu" from Bucharest, The Astra Museum from Sibiu and The History Museum from Târgovişte profited of constructions especially designed and arranged for their purpose, that of being a museum; the construction of The Ethnography and National Art Museum, initiated by Alexandru Tzigara-Samurcaş and finished only after the World War II, designed and controlled by the architect Nicolae Ghica-Budeşti, measures entirely all the difficulties encountered by wide-spreading museology projects. This edifice has developed, around its use, the idea of sheltering the main museums of the capital, the museography protagonists proposing common solutions with famous Western museums. The demand of a modern space provided with museology utilities (exposition, depositing, laboratory, educational) was subsequently promoted only by few curators of wide-area, proving a direct connection with the museography of their time. To be mentioned the efforts made by Grigore Antipa, Vasile Pârvan, Romulus Vuia, George Oprescu, Marius Bunescu, Jean Al. Steriadi, substantially encouraged by Nicolae Iorga and financed by the long living minister of Cults and Arts Alexandru Lapedatu. The museum spaces remained as direct theme for the museography of the post-war time, when in a certain cultural context, but subsumed to the demands of the communist ideology, many museums profited from organized spaces in impressive historical monuments.

Keywords: The space destined to the museums, modern space, museology utilities, Grigore Antipa, Vasile Pârvan, Alexandru Lapedatu, historical monuments.

Constituirea şi dezvoltarea colecțiilor muzeale din România modernă are o mare valoare de natură să exploreze istoria mentalităților, ca şi a concepțiilor privind rolul patrimoniului istoric, artistic şi natural. Modernizarea în sine a societății româneşti a evidențiat acest patrimoniu ca pe o componentă fundamentală

https://biblioteca-digitala.ro

a românismului şi românităţii, dar şi europenităţii. Totodată, acest îndelung proces a pus în lucrarea muzeografică colecţiile, ceea ce a pretins nu doar energii de constituire, ci şi de protejare şi de punere a lor în valoare. Dacă patrimoniul de artă, în sens tradiţional, antrenase autorităţi puternice ca decizie, unele dintre acestea oferind chiar exemple de urmat, cel istoric – în compunerea sa de izvoare arheologice, obiecte cu valoare de martor şi documente arhivistice –, are un traiect mai direct legat de muzee şi arhive. Protagoniştii acestui proces de limpezire sunt de elogiat pentru clarviziunea lor, pentru demersul de a instituţionaliza prin muzeologizare ocrotirea eficientă a colecţiilor. Meritul acestor predecesori luminaţi este îndeosebi acela de a fi contribuit, prin forme de cultură majore, la modernizare. Ei au pus în discuţie publică, au adus argumente în faţa autorităţilor şi decidenţilor politici problematica concretă a protejării colecţiilor (spaţii, pază, ocrotire), asigurate în parametri optimi. Acest proces este bine surprins odată cu desăvârşirea proiectului naţional – Unirea din 1918 –, aparţinând unui demers oficial de reformare şi modernizare a întregului sistem cultural.

Să evaluăm, aşadar, în această direcţie câteva intervenţii de natură să justifice afirmaţiile. Preocupat de bugetul alocat pe anul 1925, Vasile Pârvan s-a adresat ministrului Alexandru Lapedatu (un prieten devotat şi fost coleg), ca director al Muzeului Naţional de Antichităţi, sesizându-i câteva aspecte esenţiale:

„*I. Localul muzeului a devenit nu numai ineficient, dar chiar primejdios pentru colecţiuni: e întunecos şi umed, expus la furtuni şi incendii. E cea mai mare urgenţă ca localul acesta în construcţie de pe Şoseaua Kiseleff proiectat de N. Ghica-Budeşti şi început în 1912, dar terminat abia în 1943* (iar din 1990 sediu al Muzeului Ţăranului Român - n.n.), *să fie gata, spre a muta acolo colecţiunile noastre.*

II. Personalul ştiinţific şi de serviciu al muzeului nostru este plătit într-un chip cu totul insuficient. Am mai propus şi altă dată şi repetăm şi acum propunerea de a asimila pe asistenţii muzeului în ce priveşte drepturile şi retribuţia acestora. La proporţie trebuie dată de asemenea putinţă de existenţă, conservatorului şi subdirectorului, cari sunt nevoiţi să ia deci ore pe la şcolile particulare (...) .

III. În vederea începerii unei publicaţii în limba franceză, încă demult necesară, pentru informarea Apusului asupra lucrărilor noastre <<Recherches et Découvertes archéologiques en Roumanie>>, care va apare anual, făcute în întreaga Românie, şi, cari azi se execută în condiţii bune pe o scară foarte întinsă (anul acesta s-a lucrat în Muntenia în 4 părţi, în Dobrogea în 5 locuri, în Ardeal în 5 locuri), cu rezultate de cel mai mare interes pentru lumea ştiinţifică din Apus, vă

https://biblioteca-digitala.ro

rugăm să binevoiți a aproba în buget o subvenție specială de 500.000 lei anual pentru această publicație”[1].

Revenind la cele solicitate de directorul Muzeului Național de Antichități, Vasile Pârvan, remarcăm poziționarea spațiului cerut pe seama instituției şi relaționarea directă a acestuia cu conservarea şi protejarea colecțiilor. Savantul şi-a pus nădejdea în finalizarea proiectului început în anul 1912 pentru ceea ce ar fi trebuit să soluționeze în parametrii optimi demersul muzeal în capitala României. În construcția specială ce trebuia finalizată grabnic, mulți alții au văzut rezolvarea pe seama muzeelor bucureştene. Printre ei se găseşte un reputat pictor, decenii de-a rândul director al Muzeului *Anastasie Simu*, anume Marius Bunescu. Primind de la Nicolae Iorga însărcinarea de alcătuire a unui raport la tema organizării muzeelor, Bunescu a considerat că „*muzeul național este cel pentru fondarea căruia trebuie mai întâi şi în modul cel mai urgent îndreptățite eforturile noastre. El s-ar fi constituit în centrul oraşului sau la începutul Şoselei Kiseleff. Construcția ar trebui să fie cât se poate de modernă aşa că în sistemul de iluminat, de încălzit, în proporțiile sălilor de expoziție să se țină seamă de toate cerințele muzeografiei moderne*”[2]. Astfel de construcții văzuse artistul în Olanda şi Germania, aşa că-l dorea şi la Bucureşti, ca oferind ”*condiții demne ..., un local propriu, confortabil, la adăpost de foc şi de alte inconveniente* [unde] *particularii, posesorii operelor de artă, s-ar simți îndemnați, la moartea lor, să le ofere muzeului. Este cunoscută atracția pe care un local propriu şi o bună administrație o exercită asupra adevăraților amatori de artă,* [care] *doresc ca obiectele pe care cu atâta trudă le-au strâns împreună să nu se împrăştie după moarte lor*”[3]. Deşi cunoştea prea bine proiectul pentru care a militat Alexandru Tzigara-Samurcaş şi pe care Nicolae

---

[1] Cf. adresa Muzeului Național de Antichități, cu nr. 102/9. X. 1924, în Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), Fond *Ministerul Artelor*, dosar 863, ff. 10-15. Dacă primul punct al intervenției este de reținut prin aspectele sale fundamentale, dar care n-au primit din păcate o rezolvare pozitivă nici atunci şi nici în următoarele cinci decenii, al doilea relevă o cerință logică şi echitabilă, împlinită în anii următori (notăm că în muzeu erau angajați Gr. Florescu, Radu Vulpe, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, în 1924 aflați ca bursieri la Roma şi fiind supliniți de Gh. Ştefan, Dorin Popescu şi Vasile Cristescu); cel de-al treilea punct al notei – un adevărat program – se va rezolva rapid, prin susținerea celebrei publicații *Dacia*.

[2] Cf. referat Marius Bunescu, din 26 V 1931, în ANIC, Fond *Ministerul Instrucțiunii Publice şi Cultelor, Direcțiunea Artelor*, dosar 14/1931. La data raportului, construcția destinată de minister unui adevărat centru cultural (sediu pentru Muzeul de etnografie şi de artă națională şi pentru un Institut de arheologie), stagnase pe fondul crizei economice şi nu erau semne de reluare a şantierului. Reținem însă ideea lansată de Marius Bunescu – un muzeu național de artă de sine stătător, edificat special cu acest scop, care să atragă donatori dintre marii colecționari. Or, el conducea tocmai un asemenea muzeu, rezultat din cea mai mare colecție privată donată statului.

[3] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Iorga, ca prim-ministru îşi propusese să-l finalizeze, adunând în localul de la Şosea muzeele bucureştene, M. Bunescu nu excludea nici un spaţiu nou, construit special în folosul artelor, cu precădere pentru „*un muzeu al artelor decorative şi aplicate* [care] *ar fi creat cu ajutorul industriei*”[4].

Problematica esenţială pe care o ridicau susţinătorii muzeografiei interbelice decurgea din întârzierile reglementărilor legale pe seama muzeului, a statutului locului şi rolului acestuia în societate. Modernizarea culturală, ridicarea nivelului de civilizaţie în societatea românească erau, desigur, obiective generale, dar pentru realizarea lor se cerea în primul rând un cadru juridic pe seama instituţiilor specializate. Între acestea, muzeele îşi făcuseră deja un loc şi reţineau atenţia autorităţilor, dar mai ales a celor câţiva intelectuali implicaţi direct în ocrotirea patrimoniului cultural.

Cel care a asumat rezolvarea statutului muzeelor a fost Nicolae Iorga, istoricul care a preluat şi conducerea guvernului la 18 aprilie 1931[5], asumând şi problematica de la Ministerul Instrucţiunii Publice şi Cultelor. Între preocupările de legiferare a stat, aşadar, acest subiect tratat în directă legătură cu educaţia. Învăţatul este autorul direct al Legii pentru organizarea bibliotecilor şi muzeelor publice comunale, votată de Senat la 29 martie 1932 (publicată în *Monitorul Oficial* nr. 89 din 14 aprilie 1932). În *Expunerea de motive*, semnată de Nicolae Iorga, acesta a apelat la parlamentari solicitându-le votul şi argumentând că legea „*va împiedica pierderea ireparabilă a comorilor rămase după atâta nepricepere şi atâta vandalism şi va adăuga esenţial la adevărata cultură a poporului românesc*”; i-a capacitat şi prin afirmaţia: „*Învăţământul nu se capătă numai prin cărţi, care în fond nu sunt decât surogate, ci prin vederea de-a dreptul a lucrurilor. De aici nevoia muzeelor şi de lăcaşuri ale muzeelor*”[6]. În viziunea legiuitorului „*se înţelege prin obiecte de muzeu tot ceea ce poate lămuri şi ilustra trecutul şi progresele civilizaţiei noastre, de la preistorie şi până în vremea de faţă: obiecte preistorice de tot felul, obiecte şi inscripţiuni greco-romane sau barbare medievale, manuscripte şi tipărituri, monete de tot felul, icoane şi tot felul de obiecte şi podoabe bisericeşti, tablouri de zugravi şi pictori, precum şi orice obiecte şi relicvii de artă în legătură cu evoluţia vieţii istorice şi artistice*”[7]. Rolul statului în

[4] *Ibidem*. Şi această idee este remarcabilă, dovedind un concept de mare modernitate: al legării artelor de aplicaţia lor în societatea industrializată.
[5] Cel de-al LV-lea guvern a condus România în perioada 18 IV 1931 – 31 V 1932, detaliile fiind oferite de Ion Mamina şi Ioan Scurtu, *Guverne şi guvernanţi 1916- 1938*, Editura Silex, Bucureşti, 1996, pp. 85-90.
[6] În M.O. nr. 89/14 IV 1932. Vizionarismul iorghist s-a verificat câteva decenii mai târziu, confirmat de importanţa capitală pe care a primit-o educaţia prin muzee şi derivata ei, pedagogia muzeală.
[7] Cf. art.13 din lege.

https://biblioteca-digitala.ro

susținerea muzeelor şi protejarea patrimoniului cultural a fost, cu acest prilej, clar precizat (art. 11,12, 16), iar statutul profesional al muzeografilor a sporit prin considerarea muzeelor ca „*instituții de cercetare științifică cu personal pregătit academic*” (art. 16). Un Consiliu Superior al Muzeelor a fost însărcinat să coordoneze activitatea de specialitate, conlucrând cu instituțiile universitare şi în relație directă cu Comisiunea Monumentelor Istorice[8]. În condițiile acelei perioade străbătută de crize politice şi economice, *Legea Iorga* şi prevederile ei au stat în sprijinul afirmării muzeelor, chiar promotorul legii susținându-le cauza cu argumente şi în numeroase cercuri de putere. Dar acel deceniu al patrulea al secolului trecut n-a îngăduit să se treacă mai direct la substanța legii specializate, răgazul scurt şi presiunea evenimentelor legate de pregătirea celui de-al Doilea Război Mondial micşorând reuşitele şi evidențiind, mai ales, nevoi acute de prevenție şi de salvare.

Totuşi, chiar şi în acele condiții şi determinate direct de acestea, în iulie 1940 directorii muzeelor au fost consultați asupra organizării şi administrării acestora, răspunsurile lor orientându-ne asupra realităților muzeale. Astfel, George Oprescu, director al Muzeului *Toma Stelian*, a considerat că „*răul cel mare la noi, în capitala țării, în materie de artă plastică, este lipsa unui local demn de acest nume, în care să se strângă acele opere ce sunt azi răspândite, cu multă risipă de bani pentru numeroasele administrații, în diverse muzee mici nu poate fi vorba de instituirea numeroaselor anexe, azi indispensabile activității oricărui muzeu care se respectă*”[9]. Învățatul a arătat că autoritatea tutelară – Casa Şcoalelor – era dispusă chiar să ridice o clădire în spațiul parcului unde funcționa muzeul, pentru „*muzeul de artă plastică pe care îl dorim cu toții, dotat cu un atelier de fotograf, de examen cu raze, de curățire şi de restaurare a operelor de artă*”, ceea ce ar fi degajat cele 30 de camere ale palatului ce „*ar servi pentru expoziții ocazionale, pentru cabinet de stampe, pentru bibliotecă şi birourile administrației*”[10]. Învățatul a preluat conducerea muzeului în anul 1931 – atunci când acesta avea doar 23 de tablouri şi 33 de acuarele –, iar între timp, prin stăruința sa, patrimoniul acestuia se ridicase la 700 de tablouri, desene şi sculpturi (fără gravuri), cele mai multe

---

[8] Vezi Ioan Opriş, *Dezbateri pe marginea unei legi a muzeelor (1931-1943)*, în „Acta Musei Napocensis”, XX, Cluj-Napoca, 1983, pp. 735-742; idem, *Despre Consiliul Superior al Muzeelor*, în „Muzeul Național”, XIV, Bucureşti, 2002, pp. 311-314. Funcția de preşedinte al Consiliului Superior al Muzeelor a asumat-o Nicolae Iorga, iar după dramatica sa dispariție George Oprescu, acesta conferindu-i o reală autoritate, de mare folos, mai ales în împrejurările transformărilor postbelice.

[9] Cf. răspunsul Muzeului *Toma Stelian*, nr. 63/13 VII 1940, la adresa nr. 31827/1940 a Ministerului Cultelor şi Artelor, în ANIC, Fond *MCA-Direcția Arte*, dosar 116/1940, ff. 1-4. Vorbind de anexe, învățatul se referă la depozite, laboratoare şi ateliere, bibliotecă.

[10] *Ibidem.* Ceea ce învățatul subsuma muzeelor de artă – încă dominând aprecierea elitei –, era desigur valabil şi pentru celelalte tipuri muzeale.

https://biblioteca-digitala.ro

provenind din donații şi legate. De ce aceste gesturi ? Răspunsul oferit justifica menirea muzeului: „(...) *publicul are impresia că Muzeul „Toma Stelian" e un organism viu (în ultimii ani au fost aici cam 15 expoziții de tot felul), unde se lucrează şi unde se face în condiții care garantează că un obiect donat se păstrează bine şi se pune în valoare. Organizarea este conformă cu ceea ce se petrece în multe țări din Apus, mai ales Statele Unite, unde instituțiile muzeale au luat cea mai mare dezvoltare în ultimele decenii*"[11].

Experiența vastă acumulată de George Oprescu şi-a spus cuvântul, muzeul condus de acesta performând pentru că era condus pe principii moderne.

Un Consiliu Artistic, cu personalități „*numite în virtutea competenței lor în materie de artă*" şi numărând în sânul lui pictori, sculptori, critici şi colecționari, care putea asigura că „*nici o operă de artă nu intră în muzeu mai înainte de a fi fost examinată de acest consiliu, şi cumpărarea ori primirea ei (în cazul donațiilor) acceptată*"; Consiliu care evalua, de asemenea, expozițiile temporare propuse, reorganizarea sălilor, lucrările tehnice, deci aidoma „*aşa–numitelor <<Trustees>> (Comitete) din America, din Anglia şi din multe țări apusene*"[12]. Argumentul privind acel Consiliu era clar formulat: „*într-un domeniu aşa de delicat cum este cel artistic este nevoie de vedere, care clarifică atmosfera şi facilitează răspunsurile*"[13]. Prestigiosul istoric de artă a pus în discuție şi conducerea muzeului, respectiv specialitatea directorului: „*Sunt două posibilități: el să fie ales dintre artişti sau dintre istoricii şi criticii de artă. În Apus, în muzeele mari, rareori s-a făcut apel la un artist pentru postul de director al unei atari instituții. Artistul dacă are talent are rolul să creeze, ceea ce este cu totul altceva decât să administreze ori să aleagă opere de artă. Iar dacă n-are talent, are şi mai slabă justificare pentru a cere să fie director de muzeu. Apoi, prin însuşi temperamentul său, un artist se supune mai greu muncii ordonate şi migăloase ce se cere de la un director de muzeu. Iar în ceea ce priveşte competența artistică, un istoric de artă se presupune că o are şi încă mai liberă de pasiune decât un om, pe care necesitatea profesiei lui principale – producția artistică – îl obligă la o atitudine dârză şi intransigentă*"[14]. Opinia managerială a lui George Oprescu este clară şi fără echivoc: artistul „*mai niciodată în Apus n-a fost chemat la direcția unui muzeu. Iar la noi unde aceasta s-a practicat în mod constant, vedem că n-a*

---

[11] *Ibidem.*

[12] *Ibidem.* Recunoaştem în aceste idei conceptele manageriale pe care George Oprescu le-a studiat şi le-a documentat direct în timpul mandatului său la Societatea Națiunilor, când a cunoscut direct cele mai performante muzee din Europa şi America.

[13] *Ibidem.*

[14] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

dat prea bune rezultate, bineînțeles cu anume excepție, pe care toată lumea cunoaşte”[15].

Pentru directorul Muzeului *Atanase Simu*, pictorul Marius Bunescu, prestigiul muzeelor naționale, „*aceste înalte şcoale de ştiință şi artă*”, se putea susține doar printr-o „*conducere unitară atât ştiințifică cât şi administrativă*”, iar sub autoritatea directă a Ministerului Cultelor şi Artelor „*viața acestor instituții ar creşte imediat în intensitate, luând cu totul altă formă şi altă importanță în viața culturală a țării*”[16]. Propunerea lui de a se înființa o Comisiune a Muzeelor Naționale este demnă de reținut, iar anteproiectul de lege pentru organizarea muzeelor avansat poate să intereseze şi astăzi. Prin acesta se preciza că „*muzeele naționale sunt instituții de colecționare şi cercetări ştiințifice cu personal pregătit academic*”, care trebuie să aibă săli de expoziție, depozite, laboratoare şi ateliere „*pentru cercetări ştiințifice şi pentru celelalte servicii*”[17]. Între propuneri a figurat şi un anuar al muzeelor, iar Comisiunea Muzeelor Naționale era obligată să întocmească „*o evidență asupra tuturor obiectelor de valoare istorică, artistică sau arheologică din bisericile, mănăstirile sau autoritățile bisericeşti din țară. Iar când aceste obiecte întrunesc condiții excepționale de artă, istorie sau arheologie, ele vor fi strânse de stat într-un muzeu al trecutului şi civilizației româneşti, arătându-li-se totdeauna proveniența*”[18].

Adept al dreptului statului asupra patrimoniului cultural-artistic, al inventarierii, fotografierii acestuia indiferent de deținător („*în mâinile oricui s-ar afla*”), al autorizării şi controlului comerțului cu bunuri culturale („*înființarea unui registru de intrare–ieşire al obiectelor enumerate*”), ca şi al dreptului de preemțiune al statului la vânzarea acestora, directorul de muzeu Marius Bunescu a răspuns prin proiectul avansat cerințelor de protejare a bunurilor culturale[19]. Propunerile sale corespund întrutotul intereselor vitale ale națiunii într-un moment istoric de mare presiune asupra României, în condițiile excepționale, de război, când statul era obligat să asume apărarea patrimoniului de pericolele de înstrăinare.

---

[15] *Ibidem*. Teza susținută de învățat s-a confirmat în numeroase cazuri, excepțiile însă existând. Dar este de adăugat că prezența artiştilor în muzee – ca muzeografi ori conservatori –, a adus importante beneficii vizibile în aspectul expozițiilor, designul spațiului şi al mobilierului de expunere, amenajarea exponatelor.

[16] Cf. referatul Muzeului, cu nr. 218/ 25 VII 1940, *loc. cit.*, supra, f. 5.

[17] Cf. art. 6 şi 22 din proiect, în anexa referatului, *Ibidem*. Pentru Marius Bunescu, muzeele naționale nu erau definite de importanța şi mărimea instituției, ci de apartenența acestora la statul român. Confuziile categoriale sunt doar aparente, iar ideea unei autorități unice – Ministerul Cultelor şi Artelor –, arată o cerință pe seama conducerii unitare a rețelei marilor muzee, aidoma modelului francez, binecunoscut lui Marius Bunescu.

[18] Cf. art. 15, *Ibidem*. Identificăm aici cerințe de modernizare pe seama conceptelor de patrimoniu cultural național, care vor da rezultate abia în deceniile şapte şi opt.

[19] Precizate mai ales în cuprinsul art. 16, 17, 19.

https://biblioteca-digitala.ro

Pledând în sensul acesta, Bunescu a insistat pe legătura dintre directorul de muzeu şi personalul instituției cu muzeul, până a solicita ca aceştia să locuiască în clădirea afectată acestuia, cum de altfel se şi practica în epocă[20].

Pentru el, muzeele se clasifică în: muzee naționale („*adică muzee generale în care sunt cuprinse toate caracteristicile şi epocile unei anumite categorii de obiecte sau ale unei idei complete de artă sau ştiință*"); muzee de stat („*instituții fondate de stat ori de particulari şi administrate de stat"*); muzee recunoscute de stat („*muzee publice regionale, județene, municipale ori comunale, şi particulare, cu administrație proprie şi cu importanță netăgăduită, justificând în existența şi în conținutul lor artistic ori ştiințific, un interes deosebit obştesc*") şi colecții particulare recunoscute[21].

În cuprinsul celor 40 de articole pe care le conține proiectul Bunescu, Comisia Muzeelor Naționale ocupa un loc important, urmând să fie prezidată de un universitar numit pe bază de decret regal dintre personalitățile recunoscute, în compunerea ei intrând: preşedintele Comisiunii Monumentelor Istorice, directorul Direcției Artelor, inspectorul general al muzeelor, directorii muzeelor de stat şi foşti directori de muzeu. Atribuțiile Comisiei erau clare: clasificarea muzeelor, autorizarea lor, aviz la numirea personalului, aviz la înființarea şi constituirea de noi muzee, avizarea exportului de bunuri culturale, aprobarea achizițiilor şi donațiilor ca şi a atribuirilor de lucrări de artă din fondurile ministerelor[22].

Dacă George Oprescu nu a agreat numirea ca director de muzeu a artiştilor, în schimb a fost adeptul măsurilor dedicate instrucției şi educației artistice. La Tzigara-Samurcaş analiza pare mai aplicată, evaluând „*trista stare de fapt în care se află mai toate colecțiile de artă din țară*"; el a cerut o lege clară care să stabilească „*înțelesul muzeelor de artă şi a celor istorice, împiedicându-se abuzul de a se numi astfel orice colecție particulară*" (şi dă exemplu negativ prima denumire dată de municipalitate donației N. Minovici, Muzeul de artă națională Dr. N. Minovici), opinând ca denumirea de muzeu să fie acordată prin decret regal[23].

Pentru reglementarea statutului muzeal a propus ca toate muzeele de artă şi cele de istorie de interes național sau regional să fie puse sub autoritatea Ministerului Artelor[24]. Opinia lui Samurcaş ca inspector general al muzeelor era că

---

[20] Cf. art. 24, *Ibidem.*

[21] Cf. art. 39*, Ibidem.*

[22] Cf. art. 25, 26, 32, 33, *Ibidem.* Multe din propunerile respective au fost introduse şi aplicate în reglementările muzeale din epoca socialistă.

[23] Cf. referatului Muzeului de artă națională „Carol I" nr. 46/5 VIII 1940, *Ibidem*, dosar 116/1940, ff. 88-89.

[24] La Bucureşti: Muzeul de artă națională „Carol I" (testat Casei Şcoalelor), Muzeul de Antichități (aparținând Ministerului Educației Naționale), Muzeul Comisiunii Monumentelor Istorice (aparținând Ministerului Cultelor şi Artelor).

https://biblioteca-digitala.ro

Muzeului de Antichități trebuiau să-i revină *„și obiectele din săpături, cari, fără garanțiile de siguranță cuvenite se păstrează la seminarii în loc de a fi expuse, spre vederea tuturor, în muzeul căruia de fapt aparțin*”, la fel, tot acestuia și evident Muzeului de Artă Națională *Carol I*, le-ar fi revenit *„colecțiile aflate, fără rost la Comisiunea Monumentelor Istorice, de unde trebuie să treacă la secțiile respective ale Muzeului Național*”[25]. Învățatul are, desigur, dreptate să sesizeze că *„toate muzeele de artă din țară și colecțiile mănăstirești, care nefiind consemnate, se sustrag oricărui control oficial*”, așa că doar *„grupate la Ministerul Artelor, colecțiile vor putea fi concentrate, după specialități și expuse cum se cuvine*”[26]. Mai mult, el a cerut ca Direcția Muzeelor din minister *„să preia conducerea și organizarea muzeelor azi supuse crizei, care în nici una din țările civilizate nu are vreun amestec și încă mai puțin prerogative în direcția specială a muzeelor*”[27]. Răzbat din aceste cerințe disputele cu Nicolae Iorga – de notorietate și bine cunoscute în epocă –, acesta îndeplinind funcția de președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice, iar ca inițiator al Legii muzeelor și bibliotecilor (1932) afișând pretenții, uneori justificate, pe seama controlului Comisiunii. Adevărat că, după 8 ani de la legiferare, încă Legea în cauză și Consiliul Superior al Muzeelor nu erau nici funcționale în parametrii optimi și nici nu se afirmaseră în plin public. Este clar că geniul istoricului de anvergură universală nu s-a extins în domeniul organizării unui model muzeal în România, caracterizat de clarviziune și rezistență, dar deschiderile promovate de opera acestuia vor servi substanță și îndemn generațiilor viitoare.

Ca inspector general al muzeelor – funcție în care, în ciuda unor divergențe, chiar Nicolae Iorga l-a reconfirmat –, Tzigara-Samurcaș a sesizat și că *„trebuie să se aibă în vedere și localurile în care colecțiile să fie adăpostite și asigurate conform cerințelor muzeografice*”, iar *„ca pentru a se da un bun exemplu ar trebui să se purceadă dela capitala țării, prevăzându-se cât mai grabnic terminarea localului de la Șosea, început încă din 1912*”, unde ar fi putut fi adunate colecțiile *„azi răzlețite în clădiri improprii*”[28].

Interesează să cunoaștem și opinia unui universitar care a condus mulți ani Muzeul de Antichități, secondându-l întâi pe Vasile Pârvan, iar din 1927 până în 1935 urmându-i acestuia – Ion Andrieșescu. Acesta și-a afirmat părerile la acea

---

[25] În referatul citat, *supra*. Dezideratul expus, logic în esența sa, a rămas valabil până în prezent în ceea ce privește colecțiile institutelor și a unor universități care, vizibil, nu îndeplinesc condițiile de păstrare, conservare și valorificare pe care le cere muzeografia modernă.

[26] *Ibidem*. Iată, din nou, un deziderat cu valabilitate până în prezent.

[27] *Ibidem*.

[28] *Ibidem*. Ca exponent al elitei muzeografiei românești în epocă, Samurcaș avea tot dreptul să clameze nevoile prodomo, critic pe drept față de împliniri.

https://biblioteca-digitala.ro

problemă, „*a cărei rezolvare se aşteaptă de atâta vreme*”, în proiectul de lege pe care l-a prezentat lui Ştefan Meteş (subsecretar de stat la Culte şi Arte) la 23 februarie 1932. Chiar Nicolae Iorga a acceptat punctul său de vedere în expunerea de motive cu care documentul a fost trimis, după aprobare, la Consiliul Legislativ la 15 martie 1932, dovedind-o şi raportorul Lascarov-Moldoveanu. Din păcate, Senatul, prin Comisiunea Învățământ şi Arte, a modificat multe din prevederi[29].

Interesante sunt şi părerile etnografului Romulus Vuia, director al Muzeului de Etnografie al Ardealului şi al Parcului Național din Cluj. Şi acest învățat judecă critic prevederile legii muzeelor din 1932 – unde nici propunerile sale n-au dobândit câştig de cauză –, pe care o considera „*incompletă şi în multe privințe nepotrivită cu interesul şi dezvoltarea actuală a muzeelor*”[30].

Propunerile lui Vuia emană din „*cercetarea atentă a mai multor legi şi regulamente din diferite țări ale Europei*”[31], iar universitarii Alexandru Borza şi Constantin Daicoviciu (un biolog şi un arheolog, ambii implicați direct în muzeografie) le-au studiat venind cu noi idei şi completări. Autorul lor a considerat muzeele „*instituții de cercetări ştiințifice*”, deci reclamă recunoaşterea personalului lor ştiințific ca asimilat celui universitar, or „*Codul Funcționarilor Publici << Regele Carol II>> nu are nici un capitol cu privire la salarizarea personalului din muzee*”, nici a celui de specialitate, nici a celui tehnic, lacună care determinat cererea fermă – „*ca un punct cardinal*” – de a fi reparată[32].

Considerând critică starea muzeelor, chiar haotică şi „*lipsite de orice organizație şi conducere unitară*”, Vuia a opinat pentru înființarea unui Consiliu Superior al muzeelor şi a unor inspectorate regionale, care ar fi putut contribui mai bine la dezvoltarea instituțiilor sub raportul cercetării ştiințifice şi al educației naționale[33]. În expunerea de motive datorată învățatului clujean, muzeele erau considerate „*tresoriile în care se acumulează bunurile culturale şi naționale, roadele muncii milenare ale acestui neam*”, obiectele muzeale „*formând un bun colectiv național*”; muzeul era apreciat „*ca o carte deschisă, din care poate citi oricine şi la orice vârstă, dela analfabet şi până la cărturarul cel mai învățat, căci el vorbeşte direct şi te duce de-a dreptul la izvoarele cunoştințe*i”, fiind chiar un

---

[29] Cf. adresa Seminarului de Arheologie şi preistorie – Universitatea Bucureşti, Facultatea de Filosofie şi Litere din 10 VIII 1940, Idem, f. 54.

[30] Cf. adresa Muzeului Etnografic şi Parcului Național, cu nr. 359/24 VIII 1940, trimisă secretarului general al Ministerului Cultelor şi Artelor, Florin Emanoil Manoliu, Idem, f. 61.

[31] *Ibidem.*

[32] *Ibidem.*

[33] *Ibidem.* Iată dovada că, deşi Consiliul Superior al Muzeelor – prevăzut prin legea din 1932 – exista, în realitate nu funcționa.

https://biblioteca-digitala.ro

„*organism viu, răspânditor de cultură şi un factor important în educarea maselor*”[34].

Muzeele erau considerate în opinia sa ca „*acele instituții de cultură şi ştiință al căror scop este de a aduna, păstra, prezenta şi cerceta în mod sistematic obiectele muzeale ale unui grup ştiințific sau ale unei singure specialități, având mijloacele şi organizația cerută prin lege şi recunoscută ca atare*”[35].

Care anume bunuri culturale, apreciate ca naționale, rezultă din următoarea definiție: „(...) *toate clădirile şi obiectele de o reală valoare muzeală aflate sau care se vor afla în sol sau la suprafață fără considerarea în a cui proprietate, astfel: clădiri şi relicve istorice, hărți, cărți vechi şi rare, documente, monede, inscripțiuni, arme, unelte, ustensile sau orice obiect cuprins sub denumirea de antichități, obiecte vechi sau de artă savantă, populară, sau de artă industrială, obiecte etnografice, oseminte, minerale, plante, animale rare, întrucât sunt obiecte muzeale, precum şi orice alt obiect mai rar, ce prezintă un deosebit interes, din punct de vedere ştiințific şi muzeal*”[36].

Chiar dacă enunțurile şi ordinea enumerării suferă de o anume dezorganizare, categoriile incluse în clasa importanței naționale sunt corect numite; li se adaugă „*termenii ce conțin importante stațiuni preistorice, arheologice sau obiecte muzeale de orice natură*”, ce puteau fi expropriate şi trecute în proprietatea statului, cum se puteau, de asemenea, decreta „*ca rezerve pentru săpăturile viitoare, ele rămânând în proprietatea posesorului actual*”[37]. La fel surprindem denumirea personalul ştiințific şi a celui tehnic, acesta din urmă clar categorisit: restaurator, conservator, taxidermist, modelator, desenator, fotograf, maestru (tâmplar, tehnician), şofer, mecanic, grădinar, laborant[38].

Preocuparea majoră, dominantă, în dezbaterea muzeală din vara anului 1940 a rămas tot cea a spațiilor. În primul rând nevoia de muzeu nu se mai discuta decât racordată cerințelor de construcție special destinată. Marius Bunescu o rezuma astfel: „*Nevoile de manifestare ale Artelor Frumoase româneşti cer de multă vreme înfăptuirea unu locaş demn, central şi care să îndeplinească anumite condiții tehnice necesare acestor manifestări. Aşa cum ne gândim la construirea unei Opere, unui Teatru, unei Case a Cărții, trebuie să ne gândim şi la construirea unei Pinacoteci şi a unei Case a Artelor*”, acestea din urmă „*chiar în centrul*

---

[34] *Ibidem*, f. 62.
[35] În art.13 al proiectului de lege. *Ibidem.*
[36] În art. 1 al proiectului de lege. *Ibidem.*
[37] În art. 6*, Ibidem.*
[38] În art. 27*, Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

capitalei, aproape de Palatul regal, pe terenul Muzeului Simu – proprietate prin donație a statului”[39].

Ideea majoră avansată de Bunescu s-a prezentat în cadrul consfătuirii directorilor de muzeu din 3 iulie 1940, ținută la Bucureşti, la care au participat ministrul C.C. Giurescu, Alexandru Tzigara-Samurcaş. Marius Bunescu, Jean Al. Steriadi, Octav Angheluță, Romulus Vuia şi secretarul Direcției Artelor, Ion Paşa. Încheierile reuniunii au reconfirmat necesitatea elaborării unei legi clare a muzeelor, care să includă precizări referitoare la: personalul de specialitate, nevoia unui *buletin* al muzeelor, studierea unor noi planuri privind o viitoare Casă a Artelor, în care sens a fost însărcinat arhitectul Duiliu Marcu. Structurile superioare ministeriale erau, de asemenea, puse în discuție, iar preocuparea de reglementare confirmă nevoia acută de a rezolva modernizarea acestora. Enunțate ca deziderate naționale, cele de mai sus dovedesc racordul vârfurilor muzeografiei din România la mişcarea de modernizare, exprimate din nou, cu claritate, chiar dacă momentul în sine era neprielnic unor mari proiecte.

Condițiile speciale în care funcționau instituțiile, dar mai ales realitățile complexe din mediu rural, au învederat însă aspecte neaşteptate pentru cei care reproiectau sistemul cultural. Opiniile unui inteligent inspector teritorial, Ştefan Mărcuş, privind reorganizarea acestuia le învederează: „*latura țărănească a problemelor de artă originară românească a fost neglijată în complexul ei*”, deci şi acest aspect trebuia luat în seamă la reproiectarea sistemului[40].

Implicarea directă a statului, dirijismul în „*evidențierea resurselor de Artă adevărată şi ca o dovadă de cultură şi civilizație*”, trebuiau prinse în textele juridice, înlăturând „*caracterul unui provizorat, ceea ce a fost cazul până acum*”, astfel că pe lângă atribuțiile privind Salonul Oficial, Şcolile de Belle Arte, expozițiile, chiar Sindicatul Artelor Frumoase, ministerul trebuia să includă şi pe acelea „*asupra comerțului cu produse artistice şi în special asupra Artei Populare Româneşti*”[41]. Constatările autorului acestui punct de vedere îi îndreptățeau propunerile: „*țara noastră a fost umplută cu o serie de produse fără valoare artistică*”, aşa că „*aşezarea produselor artei populare prin organizarea muzeelor județene va găsi o soluție în urma căreia, în mod comparativ, se va alcătui tabloul etnografic al țării noastre*”[42].

---

[39] Cf. adresa Muzeului Simu cu nr. 197/1 VII 1940, *loc. cit.*, dosar 84/1940, f. 2.
[40] Cf. adresa Inspectoratului Artelor şi Teatrelor Timişoara, nr. 414/12 X 1940, Idem, f. 11. Cele trei muzee etnografice – două la Bucureşti şi al treilea la Cluj –, ca şi efectele Şcolii Sociologice, ale cercurilor conduse de Dimitrie Gusti şi Romulus Vuia, se regăsesc în aceste considerații.
[41] *Ibidem*, f. 4.
[42] *Ibidem*. Din nou subiectul atingea indirect şi condiționarea: muzeele şi colecțiile acestora nu erau susținute prin spații adecvate prezentării şi conservării.

https://biblioteca-digitala.ro

Iată, aşadar, reunite opinii şi propuneri privind muzeele şi colecţiile, pe seama cărora se căutau cu insistenţă soluţii organizatorice şi legislative. În acelaşi sens amintim doar că modelele veneau din zona sistemelor mai bine organizate, la ale căror performanţe învăţaţii români erau foarte atenţi. Între cele mai performante apăreau legile din Italia şi Grecia (elaborate tot după modelul italian), pe care, de pildă, Theodor Capidan, încă din 1932, le-a recomandat lui Nicolae Iorga, pe atunci prim-ministru[43].

Timpul nu va îngădui rezolvarea acestor deziderate, intervenind dramatice evenimente: cesiunile teritoriale din vara anului 1940, cutremurul din 10 noiembrie 1940, intrarea României în cel de-al Doilea Război Mondial, la 22 iunie 1941. Toate acestea au amânat rezolvarea subiectului, fără să fie, însă, sistate demersurile. Chiar şi guvernarea legionară şi-a însuşit nevoile presante impuse pe seama muzeelor şi a patrimoniului istoric constituit. În acest sens, Dan Botta, numit director la Arte în ministerul de profil, a referit ministrului legionar Traian Brăileanu, propunând cedarea palatului regal de la Bucureşti – iată apărând pentru prima dată ideea clar formulată a reciclării unui edificiu reprezentativ în scop muzeistic –, pentru un Palat al Artelor (idee veche !) în care să fie centralizate principalele colecţii şi muzee[44]. Ar fi urmat să fie ilustrate aici „*cele mai ilustre vestigii ale romanităţii noastre şi capodopere ale antichităţii aflate azi în România, la Muzeul de Artă, la Muzeele regionale din Constanţa şi Turnu Severin, şi la celelalte muzee din capitală şi provincie, precum şi o serie de mulagii după marile opere ale antichităţii*”, apoi „*tezaure ale artei noastre religioase, dintre cari o parte – tezaurul mănăstirilor bucovinene – sunt ameninţate de pieire*”, dar şi „*arta nouă românească, marile creaţii ale lui Andreescu, Grigorescu, Luchian şi ale tuturor acelora care s-au ridicat la înălţimea Precursorilor*”, aflate la Bucureşti şi Iaşi; li s-ar fi adăugat „*lucrările de artă populară şi colecţii etnografice*” (chiar şi cele de la Muzeul Etnografic din Cluj, refugiate din oraşul ocupat atunci de horthyşti) şi „*marile creaţii ale artei apusene, aflate azi în România, risipite în muzee heteroclite: Simu, Kalinderu, Toma Stelian*”, iar în plus şi colecţia regală![45].

Proiectul acesta de concentrare în capitală într-un *Louvre al Răsăritului* era considerat un înalt deziderat cultural al României guvernate de legionari. După cum a arătat istoria, raţiunile şi limitele sale, izvoarele şi argumentele invocate aveau deja vechime şi suficiente argumente. De altfel, proiectul – legat mai ales de cerinţa unui spaţiu simbolic care să ofere cu generozitate şanse optime de prezentare –, va fi însuşit de regimul comunist şi, în bună măsură, finalizat. Evident că, la

[43] Cf. adresa Liceului din Durostor-Silistra, cu nr. 85/25 I 1932, în Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice, *Fond 5.35*, dosar Muzeul din Silistra.
[44] Cf. referat nr. 1800/23 I 1932 Fond *MCA, Direcţia Artelor*, dosar 116/1940, ff. 98-101.
[45] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

argumentarea sa, un rol mare vor avea cei care-l cunoşteau, printre ei figurând George Oprescu, Marius Bunescu, Al. Jean Steriadi. Aceste personalități legate direct de muzee, recunoscute ca autorități, au ocupat, de altfel, poziții de decizie indiferent de regimul politic. Aceşti intelectuali rasați – şi asociat lor încă un cerc restrâns de profesionişti bine pregătiți în anii antebelici –, vor asigura în fapt tranziția, servind interesului major al patrimoniului cultural în noul context postbelic, alăturându-li-se un lung şir de oameni de cultură dispuşi sau presați să colaboreze cu autoritățile comuniste instalate în România după 23 august 1944.

Pentru muzee şi colecțiile lor, pentru monumentele istorice şi naturale, pentru arte, arheologie sau artă populară, vor urma câteva decenii de largi transformări, multe cu consecințe negative, dar şi de recuperări şi împliniri ale vechilor deziderate. Iar toate acestea pretind să fie bine şi corect documentate, interpretate în contextul epocii, cu limitele şi condiționările ei. Doar astfel facem dreptate generațiilor de profesionişti care, stăruind şi făcând sacrificii, au modernizat muzeele din România, le-au mărit patrimoniul şi au asigurat, astfel, națiunii un tezaur cultural inestimabil.

Bibliografie

Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond *Ministerul Artelor*.

Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond *Ministerul Instrucțiunii Publice şi Cultelor, Direcțiunea Artelor*.

Ion MAMINA, Ioan SCURTU, *Guverne şi guvernanți 1916- 1938*, Editura Silex, Bucureşti, 1996.

Ioan OPRIŞ, *Despre Consiliul Superior al Muzeelor*, în „Muzeul Național”, XIV, Bucureşti, 2002, pp. 311-314.

IDEM, *Dezbateri pe marginea unei legi a muzeelor (1931-1943*), în „Acta Musei Napocensis”, XX, Cluj-Napoca, 1983, pp. 735-742.

https://biblioteca-digitala.ro

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU – CONTINUATOR ÎN DEZVOLTAREA LIMBII LITERARE ROMÂNE. UN EXEMPLAR AL *BIBLIEI* LUI ŞERBAN CANTACUZINO ÎN LABORATORUL DE CONSERVARE

CRISTINA-MARTA URSESCU
marta_ursescu@yahoo.com
Complexul Muzeal Național „Moldova" – Iaşi
ANA-MARIA ANDREI
andreianamaria71@yahoo.com
Complexul Muzeal Național „Moldova" – Iaşi

CONSTANTIN BRANCOVEANU – SUCCESOR IN PROMOTING THE ROMANIAN LITERARY LANGUAGE. A VOLUME OF THE CANTACUZINO'S *BIBLE* IN THE CONSERVATION LAB

ABSTRACT

The Bucharest Bible (printed in 1688) is a text of major importance for the Romanian culture, as the first Bible written in the Romanian language, as a compilation from multiple sources but mainly based on the Old Testament 'Milescu' version. Unfortunately, the environmental conditions led to a major degradation of one of the printed versions, a book within the Romanian Literature Museum from Iasi. After a brief description of the object the conservation treatments applied to the text block and bookbinding.

Keywords: Bucharest Bible, Romanian literary language, book conservation.

Introducere

În anul 1678, din inițiativa mitropolitului Varlaam, sediul mitropoliei din Bucureşti adăposteşte un nou atelier tipografic mănăstiresc, cu realizări editoriale reprezentative în climatul cultural al epocii. Dintre acestea, o carte de referință a secolului al XVII-lea, anume *Biblia de la Bucureşti*, este apreciată drept *„un monument literar, de limbă (...) şi un act editorial fără egal, raportat chiar la tehnica editorială modernă"*[1].

[1] Virgil Olteanu, *Din istoria şi arta cărții. Lexicon*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1992, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro

Tipărirea sa a început la 5 noiembrie 1687, în tipografia bucureşteană condusă de Mitrofan, cu un al doilea tiraj terminat la 10 noiembrie 1688. În foaia de titlu încadrată în chenar floral, se specifică faptul că traducerea s-a realizat „*după limba elinească spre înțelegerea limbii româneşti*", din porunca domnitorului Şerban Cantacuzino şi „*s-au săvârşit* (...) *cu îndemnarea dumnealui Constantin Brâncoveanul*"[2].

Strângerea materialelor documentare şi colaborarea cărturarilor români ai timpului, în vederea traducerii edițiilor străine sau a revizuirii traducerilor parțiale, a început în jurul anului 1682. Dintre versiunile parțiale existente la acea dată în limba română pot fi menționate fragmente de manuscrise din *Faptele Apostolilor* şi *Epistolele* lui Iacov şi Petru, conținute în *Codicele Voronețian*, alături de *Psalmii* conținuți în *Tetraevanghelul slavo-român* – tipărit de Filip Moldoveanul în 1551-1553, la Sibiu –, în *Tetraevanghelul* coresian – din 1560, Braşov –, în *Psaltirea de la Bălgrad* – 1651, la Alba-Iulia –, în *Psaltirea lui Dosoftei* – tipărită în două ediții, în1669 şi 1673 – şi în *Noul Testament de la Bălgrad* din 1648. Dintre edițiile străine au fost folosite *Biblia* tipărită la Veneția în 1687 în limba greacă şi *Biblia Sacra polyglotta*, tipărită la Londra în şase volume (1653-1657).

Pentru *Vechiul Testament* a fost întrebuințată traducerea remarcabilă din limba greacă realizată de spătarul Nicolae Milescu, începută la Constantinopol în 1662 şi terminată la Stettin în 1668, cu corecturile la manuscris aparținând Mitropolitului Dosoftei al Moldovei (1624-1693). Odată cu traducerea lui Milescu a fost preluat şi tratatul filozofic *Pentru singurul țiitoriul gând* şi care se regăseşte în tipăritură sub forma unui apocrif plasat la sfârşitul Vechiului Testament, sub numele *Comentariu la Macabei.* Pentru *Noul Testament* s-a apelat la forma revizuită a tipăriturii lui Simion Ştefan, de la Alba-Iulia (1648).

Reprezentând prima Biblie integrală în limba română, importanța tipăriturii de la Bucureşti este evidentă. Aceasta a consolidat dialectul muntenesc drept limbă literară, traducerea fiind condusă de elenştii munteni Radu Greceanu şi Şerban Greceanu.

Volumul tipărit are o prefață semnată de Şerban Cantacuzino (care se presupune a fi de fapt scrisă de fratele domnitorului, stolnicul Constantin Cantacuzino, umanist cu studii la academiile din Constantinopol şi din Padova) şi o prefață semnată de Dosithei, patriarhul Ierusalimului. În prefața domnitorului sunt exprimate exigențele filologice ale umanistului: obligația de a compara traducerea în limba română după *Biblia* grecească tipărită la Veneția în 1687 cu cele două traduceri ale acesteia în limba latină şi în limba slavonă.

După moartea lui Şerban Cantacuzino (28 octombrie 1688), pe foaia de titlu imprimată pentru exemplarele care urmau celor deja tipărite, se aminteşte

[2] Dan Simionescu, Gheorghe Buluță, *Scurtă istorie a cărții româneşti*, Editura Demiurg, Bucureşti, 1994, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro

numele noului domnitor, Constantin Brâncoveanu, un continuator remarcabil în dezvoltarea limbii literare române. Lucrarea reflectă pe deplin raporturile Transilvaniei cu Ţările Române, intensificate de domnitorul Şerban Cantacuzino şi apoi de succesorul acestuia Constantin Brâncoveanu, cât şi interesul domnitorilor munteni pentru tipărirea de cărţi în limba română, prin ajutorul moral şi material acordat în acest scop. În cel de-al doilea tiraj există 16 rânduri în plus şi se precizează că sursa elenistică a fost tipărită la Frankfurt.

Pe verso-ul paginii de titlu se află stema ţării (corbul cu crucea în cioc), în mijlocul unui vultur bicefal, care ţine în gheare spada şi buzduganul (stema familiei Cantacuzino), toate dominate de coroana imperială. Foaia de titlu este încadrată în chenar cu ornamente florale şi decorat[3]. Dintre volumele în circulaţie, au fost identificate exemplare dăruite de domnitorul Constantin Brâncoveanu cu dedicaţii şi autografe spătarului Mihai Cantacuzino (astăzi aflat la B.C.U. Bucureşti), mitropolitului Dosoftei al Moldovei (aflat la mănăstirea Putna) şi numeroaselor lăcaşe de cult româneşti. Exemplarul care a necesitat intervenţii urgente de restaurare aplicate în cadrul laboratorului de conservare – restaurare ieşean aparţine colecţiei Muzeului Literaturii Române din Iaşi.

Descrierea exemplarului

Tipăritura se prezintă în format in folio, cu dimensiunile volumului de 41 x 27,5 x 6,8 cm şi ale blocului de carte de 38,5 x 26 x 5,5 cm. Corpul cărţii conţine 938 de pagini, din care 932 numerotate, în fascicule de câte patru file, cu signatură în alfabet chirilic, repetată de trei ori. Oglinda textului are dimensiunile 31 x 20 cm (Fig.1).

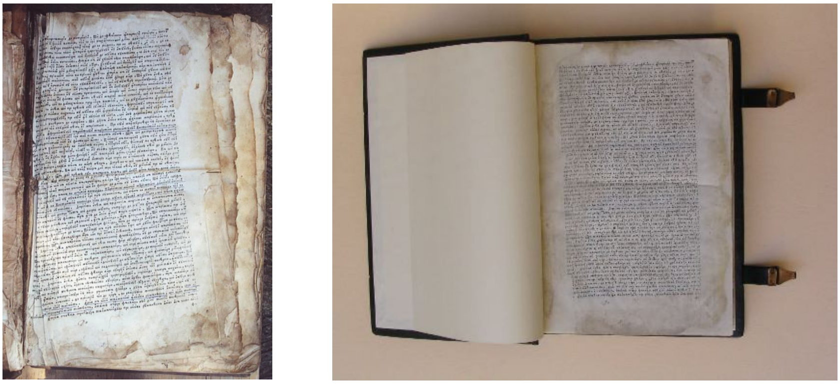

Fig. 1 – Pagina conţinând *Cuvântul înainte* semnat de Dosithei, patriarhul Ierusalimului, înainte şi după intervenţiile de restaurare a volumului

[3] Imagini ale paginii de titlu, pe http://tiparituriromanesti.wordpress.com/2011/10/28/biblia-de-la-bucuresti-1688/, accesat pe 30.08.2014.

https://biblioteca-digitala.ro

Textul – scris cu caractere chirilice, cu litere mici şi cerneală în două culori (roşu şi negru) –, este cules pe două coloane (excepție fac pagina de titlu, prefața şi paginile finale, pe o coloană) şi are 59 de rânduri pe pagină.

Titlul lucrării este scris cu cerneală de tipar roşie şi neagră, şi este încadrat de chenar floral. Inițialele sunt ornamentate floral şi miniate la începuturile *Epistolelor*. Titlurile Noului şi Vechiului Testament sunt scrise cu cerneală tipografică roşie (Fig. 2).

Fig. 2 – Pagină decorată cu inițiale ornate şi frontispiciu

Hârtia întrebuințată este de fabricație manuală, cu linii de apă şi filigran vertical şi însoțit de contramarca formată din inițialele V-C(G), despărțite de frunza de trifoi (o caracteristică a mărcilor italiene de hârtie).

Lucrarea conține însemnări manuscrise cu cerneală ferogalică la paginile 13 (din anul 1871), 17 (din 1842), 176 şi 244 (semnături), 769 (un rând de completare a textului tipărit), 784 (rând de completare la text).

Legătura artistică este executată în piele de vițel, pe scoarțe de lemn. Pielea de culoare neagră este imprimată în sec cu chenare liniare şi florale. Pe față, în centru, este prezent un medalion oval, iar pe spate câmpul din mijloc este ocupat de linii verticale şi întretăiate.

Scoarțele au marginile teşite în interior şi prezintă scobituri în locurile de îngropare a capetelor nervurilor şi pe marginile corespunzătoare cureluşelor şi încuietorilor.

Cusătura este discontinuă, pe 5 nervuri de sfoară în relief. Cotorul este încleiat, rotunjit şi are bătut falț. Este căptuşit cu benzi din pânză de cânepă. Capital - bandul este cusut tip feston cu ață de bumbac alb, pe miez de sfoară înfăşurat în pânză de cânepă.

https://biblioteca-digitala.ro

Procesul de conservare – restaurare a volumului

Factorii de microclimat şi de manipulare, istoricul circulației piesei, au generat de-a lungul timpului o stare de conservare precară şi care a impus intervenții de restaurare a obiectului. Legătura de carte a suferit un ansamblu major de degradăr falțurilor (Fig. 3).

Fig. 3 – Aspectul volumului deteriorat, cu pierderea unității blocului de carte

Ca efect direct al deteriorării legăturii, au survenit ulterior pierderea unității blocului de carte şi de material celulozic pe zone însemnate: lipseau forzațul liber anterior şi posterior, foaia de titlu, cuvântul înainte semnat de domnitorul Şerban Cantacuzino, pagini din *Apocalipsa* şi pagina finală, în care se specifică locul tipăririi şi anul. Ca urmare a fragilității suportului, au apărut pierderi de material în zona falțului, pierderi masive de suport cu informație scrisă (pe 13 pagini de început şi 30 pagini de la finalul cărții). Condițiile necorespunzătoare de manipulare şi păstrare au indus apariția de fisuri şi plieri în întregul bloc de carte.

Deteriorările fizico–chimice survenite ca efect al îmbătrânirii materialelor componente, al inundării accidentale a blocului de carte şi al antrenării impurităților solubile, sunt evidențiate de degradările cromatice şi o fragilizare

https://biblioteca-digitala.ro

avansată a suportului celulozic prin acțiunea valorilor de pH acid din zonele inundate. Pe unele pagini se evidențiau depozite de materiale grase şi pete de la depozitele de ceară. În condițiile unor valori de umiditate şi temperatură care au depăşit limitele recomandate pentru păstrarea materialelor celulozice, activitatea enzimatică microbiologică a generat modificări cromatice şi degradarea materialului celulozic (aspectul de hârtie *pufoasă*) în zonele de atac.

În ceea ce priveşte legătura de carte, rezultatul cumulării agenților de deteriorare s-a constituit în rigidizarea şi decolorarea pielii, prezența depozitelor de impurități, uscarea adezivilor. Semnul atacului biologic al insectelor xilofage suferit de cotoarele din lemn şi coperta din piele l-au constituit găurile de zbor, evidențiate şi pe blocul de carte în zona cotorului.

Dovezi ale frecventei utilizări a cărții în practicile religioase, depozitele aderente de murdărie pe colțurile filelor, intervențiile neştiințifice de consolidare cu benzi de hârtie manuală şi pastă de amidon ca adeziv, sublinierile inestetice pe pagina conținând *Cuvântul înainte* semnat de Dosithei, au reprezentat în acelaşi timp degradări sociale care impun intervenții de restaurare.

Degradările fizice, chimice şi biologice au permis stabilirea unui ”diagnostic” pe baza căruia a fost determinată succesiunea operațiilor din fluxul de intervenții de conservare şi restaurare a volumului: îmbătrânirea materialelor componente (hârtie, piele, adezivi); degradări cromatice: halouri, pete violet; pierderi de material celulozic sau proteic, fragilizare, fisuri; slăbirea şi parțial distrugerea cusăturii; rigidizarea pielii. S-a optat pentru un flux complet de restaurare, care s-a desfăşurat în etapele tradiționale.

Restaurarea blocului de carte, după desfacerea legăturii de carte

După dezinfecție, fotografiere de ansamblu şi de detaliu, tratamentele de curățire uscată au urmărit înlăturarea depozitelor de ceară, îndepărtarea mecanică a depozitelor de impurități şi a substanțelor grase cu ajutorul solvenților.

Tratamentele umede de curățire şi neutralizare – operații realizate în bazine de spălare, pe suporturi de intercalare, având în vedere fragilitatea filelor –, urmate de reîncleiere, au asigurat stabilizarea suportului celulozic. Deacidificarea a fost aplicată doar în cazul filelor de carte (având pH<7) la care a fost semnalată prezența atacului microbiologic.

Acestea au fost urmate de consolidarea prin completarea ariilor cu pierderi de material cu hârtie japoneză folosind metoda „la dublu” şi aplicare de văl japonez pe ariile cu fisuri sau puternic fragilizate (Fig. 4).

https://biblioteca-digitala.ro

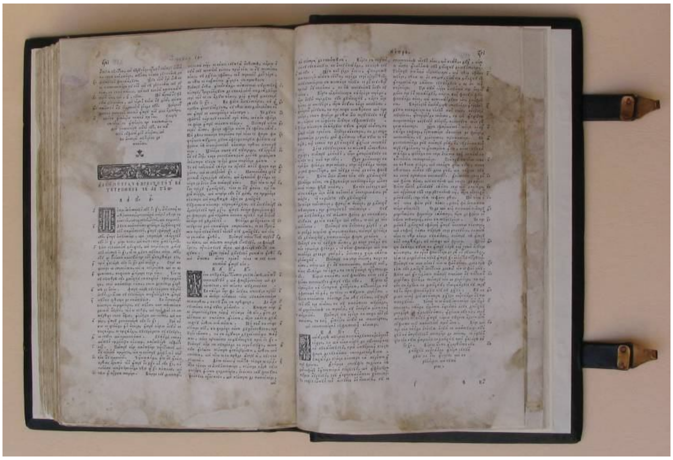

Fig. 4 – Aspectul blocului de carte după stabilizarea suportului celulozic. Restaurarea legăturii artistice de carte

După coaserea pe cinci nervuri profilate, cotorul a fost încleiat, rotunjit şi i s-a bătut falţ. Acesta a fost căptuşit (Fig. 5) cu pânză de in şi hârtie japoneză, iar capital-bandul s-a realizat respectându-se modelul original. S-a optat pentru forzaţuri cu cusătură unde firul de aţă nu este vizibil, croite din hârtie Dali-Chamois, 120 mg/mp, cu pH-7.

Fig 5 – Operaţia de căptuşire a cotorului

Pielea a fost supusă unor operaţiuni de curăţire cu pap din făină de grâu, care ajută la înmuierea şi îndepărtarea murdăriei aderente, şi apoi cu soluţie de alcool izopropilic, urmate de neutralizarea acesteia, care s-a realizat cu lactat de potasiu 7%. Pentru consolidarea pielii s-a folosit metoda intarsiei, recuperându-se în acest fel pielea originală, atât pe faţa superioară cât şi pe cea inferioară (Fig. 6).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6 – Realizarea intarsiei din piele de legătorie

S-au confecționat cureluşe din piele care au fost montate cu încuietori de către restauratorul de metale.

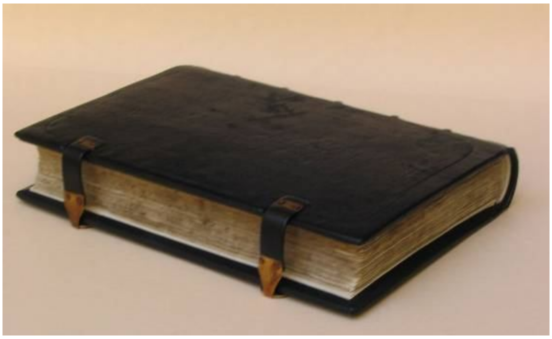

Fig. 7 – Aspectul final al legăturii de carte

Pielea a fost emoliată cu un dressing preparat în laborator, lanolină, ceară de albine, ulei de cedru şi hexan (rețetă preluată de la restauratorii British Museum).

În prezent, lucrarea este păstrată în condiții corespunzătoare de microclimat şi depozitare, în cadrul muzeului Literaturii Române din Iaşi.

Bibliografie

Virgil OLTEANU, *Din istoria şi arta cărții. Lexicon*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1992.

Dan SIMIONESCU, Gheorghe BULUȚĂ, *Scurtă istorie a cărții româneşti*, Editura Demiurg, Bucureşti, 1994.

http://tiparituriromanesti.wordpress.com/2011/10/28/biblia-de-la-bucuresti-1688/.

https://biblioteca-digitala.ro

DEGRADĂRI ALE CERAMICII ARHEOLOGICE – METODE DE PREVENIRE ŞI TRATAMENT

LIGIA OTILIA TEODOR
ligiaotiliateodor@yahoo.com
Centrul de Cercetare şi Restaurare - Conservare a Patrimoniului Cultural
Complexul Muzeal Național „ Moldova" – Iaşi

DEGRADATIONS OF ARCHAEOLOGICAL CERAMICS – METHODS OF PREVENTION AND TREATMENT

ABSTRACT

This paper presents the factors that determine the degradation and deterioration of pottery fragments found in archaeological excavations, including those of original environment and those that occur after excavation, the effects they produce on the ceramic material and the methods of prevention and treatment that we can use to save the ceramic remains.

Keywords: agents of degradation, archaeological ceramics, prevention, treatment.

1. Aspecte generale

Având în vedere deosebita importanță pe care o prezintă materialul ceramic provenit din săpăturile arheologice în studiul ştiințific făcut de specialiştii istorici şi arheologi, este de la sine înțeles faptul că fragmentele de lut ars descoperite în excavațiile întâmplătoare sau în cele sistematice trebuie aduse şi păstrate într-o stare cât mai bună de conservare. De cele mai multe ori fragmentele provenite din săpăturile arheologice sunt friabile, au depuneri de pământ, calcar şi silicați, prezintă exfolieri ale stratului exterior de ceramică sau ale decorului. Ulterior excavației, condițiile de depozitare şi/sau manipulare pot duce şi ele la deteriorarea fragmentelor ceramice, fapt ce face dificilă studierea materialului arheologic şi prelucrarea sa de către specialişti.

În cazul materialului ceramic arheologic deteriorat sau degradat, este sarcina restauratorului să intervină pentru salvarea acestor artefacte, o bună cunoaştere şi interpretare a caracteristicilor tehnologice şi de fabricare ale acestora fiind absolut necesară. De asemenea este important să se lucreze doar cu materiale şi aparatură adecvate, verificate în timp şi care respectă normele în vigoare ale

https://biblioteca-digitala.ro

restaurării şi conservării. Doar astfel expertul restaurator va fi capabil să aplice tratamentele potrivite fiecărui tip de ceramică în parte pentru a obține astfel cele mai bune rezultate.

1. Factori de degradare a ceramicii arheologice

Degradarea şi deteriorarea materialului ceramic ce provine din săpăturile arheologice se poate produce înainte de excavare sau după scoaterea sa în mediul înconjurător.

1.1. Factori de degradare anteriori excavării

Anterior excavării şi scoaterii la suprafață a fragmentelor ceramice, starea acestora de sănătate este influențată de condițiile de zacere în sol, respectiv de pH-ul şi umiditatea solului, compoziția chimică şi biologică a acestuia.

Agenții fizico-chimici din sol, sărurile solubile de tip cloruri, nitrați, fosfați, sulfați sau carbonați, determină procesele chimice care transformă materialele de bază până la efecte ireversibile de descompunere parțială sau totală, realizează cele mai dăunătoare procese de alterare (oxidări, hidroliză, ionizări, carbonatări, sulfatări, ancrasări, monolitizări etc.)[1], care au ca efect:

- depuneri de calcar (Fig. 1, 2, 3);
- depuneri de silicați (Fig. 4, 5);
- friabilitatea materialului ceramic (Fig. 6, 7);
- mobilizarea şi exfolierea stratului superior cu decor (Fig. 8).

Acest tip de atac este foarte frecvent la ceramicile arheologice, deoarece apele naturale, indiferent de proveniența acestora, conțin întotdeauna o încărcătură chimică mobilă, sub forma unor substanțe dizolvate în soluție, care în contact cu anumiți componenți din ceramică interacționează chimic. Pe lângă aceste reacții, mai apar şi săruri rezultate în urma interacțiunii dintre materialul ceramic şi agenții chimici datorați poluării şi fertilizării solurilor, care dau efecte ulterioare de segregare, recristalizare şi inflorescențe, cu urmări grave asupra rezistenței mecanice.

1.2. Factori de degradare şi deteriorare din mediul ambiant

După scoaterea materialului arheologic din mediul de zacere, degradarea şi deteriorarea fragmentelor ceramice pot apărea din cauze naturale sau ca rezultat al manipulării necorespunzătoare de către factorul uman.

Cauzele naturale pot fi:

---

[1] Ion Sandu, Viorica Vasilache, Felix-Adrian Tencariu, Vasile Cotiugă, *Conservarea ştiințifică a artefactelor din ceramică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2010, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro

- *fizice* – cu caracter mecanic (clivare, eroziune, fracturare etc.), termic (crăpări, contractări etc.) sau datorate radiațiilor luminoase (decolorări, degradări cromatice)[2];

- *chimice* – ca urmare a reacțiilor chimice produse de diverşi compuşi chimici cu materialul ceramic, ce determină eflorescențe, corodări, deteriorări ale stratului pictural, etc.;

- *biologice* – determinate de dezvoltarea microorganismelor sau a organismelor vegetale (licheni, muşchi, ciuperci);

- *calamități naturale* de tip cutremure, inundații, incendii.

Condițiile de păstrare şi manipulare a materialelor arheologice ceramice sunt şi ele un factor ce influențează degradarea şi deteriorarea acestora. Nerespectarea strictă a principiilor de restaurare sau a fluxului tehnologic de curățare, spălare şi tratare chimică poate duce la o îndepărtare inadecvată şi incompletă a unor depuneri (Fig. 2, 3, 4) sau determină în timp apariția unor săruri recristalizate pe suprafața fragmentelor ceramice, ca urmare a unei neutralizări necorespunzătoare şi incomplete a acizilor folosiți (Fig. 9, 10).

De asemenea, factorul uman poate interveni nedorit în deteriorarea pieselor ceramice prin manipularea cu neglijență, prin modul necorespunzător de întreținere şi de păstrare care se abate de la principiile şi condițiile standard ale normelor de conservare şi care poate produce loviri, zgârieturi, fisurări, fracturări, desprinderi şi spargeri (Fig. 11, 12, 13).

2. Metode de prevenire şi tratament

Este evident faptul că deteriorarea vestigiilor arheologice ceramice datorată condițiilor de zacere în sol este imposibil de prevenit. De aceea, este cu atât mai important să se acorde o atenție sporită condițiilor în care sunt păstrate fragmentele ceramice după excavarea acestora. Se impune depozitarea materialului ceramic până la intrarea în fluxul de restaurare în condiții salubre, în locuri cu umiditate scăzută, într-un microclimat stabil, lipsit de noxe şi eventuale atacuri biologice[3]. Aceste condiții trebuie asigurate de asemenea şi pieselor ceramice asupra căruia s-a intervenit în fluxul de conservare şi restaurare, atât în depozite, cât şi în sălile de expunere.

În cazul materialelor anorganice, cum este şi ceramica, stabilitatea microclimatului presupune o umiditate relativă UR de 50-65% şi temperatură

---

[2] Robert L. Feller, *The Deteriorating Effect of Light on Museum Objects; Principles of Photochemistry; The Effect on Varnish and Paint Vehicles and Paper*, Museum News, Technical Supplement, Los Angeles, no. 6, 1964, p. 26.

[3] H.J. Plenderleiht, P. Philippot, *Climatology and Conservation in Museum*, in “Museum”, XIII, 4, 1960, p. 209.

https://biblioteca-digitala.ro

constantă, evitându-se temperaturile prea scăzute ce pot afecta prin fenomenul de îngheț-dezgheț degradări majore în compoziția argilei arse[4].

Asigurarea mediului corespunzător de păstrare face parte dintr-o primă fază – *conservarea preventivă* –, ce are drept scop combaterea acțiunii factorilor ce intervin în procesele de deteriorare sau degradare a bunurilor culturale din ceramică.

Prevenirea degradărilor şi deteriorărilor pieselor ceramice se realizează şi prin asigurarea condițiilor care să prevină acțiunea factorilor de risc, prin protejarea acestora în cazul manipulării, transportului sau a etalării, prin luarea măsurilor de protecție corespunzătoare conform normelor de conservare în vigoare.

Conservarea curativă, menită să rezolve problemele apărute în urma deteriorării materialului ceramic arheologic, este un ansamblu de activități şi măsuri ce au ca scop anihilarea şi combaterea efectelor degradărilor fizice, chimice sau biologice.

După excavarea fragmentelor arheologice ceramice, prima etapă este stoparea atacurilor biologice existente şi/sau împiedicarea apariției acestora şi se realizează prin schimbarea condițiilor de păstrare cu unele adecvate (mediu uscat, temperatură medie constantă) şi prin acțiunea de sterilizare condusă de conservatorul biolog prin metode specifice (anoxie, sterilizare la etuvă cu substanțe antifungice şi dezinfectante etc).

După îndepărtarea şi prevenirea atacului biologic se intervine asupra efectelor datorate degradărilor fizice şi chimice prin tratamente fizico-mecanice şi chimice specifice, pentru îndepărtarea depunerilor cauzate de acțiunea mediului de zacere (carbonați, silicați etc.) şi pentru îndepărtarea unor săruri solubile existente în compoziția ceramicii, recristalizate pe suprafața fragmentelor odată cu schimbarea mediului. Şi în urma unor tratamente chimice necorespunzătoare pot apărea săruri recristalizate pe suprafața fragmentelor şi de aceea neutralizarea eficientă şi atent supravegheată a agenților chimici folosiți la îndepărtarea depunerilor (acizi, complexon III) este absolut obligatorie pentru evitarea unor deteriorări ulterioare.

Stabilizarea fragmentelor de ceramică, a materialului de bază (argilă arsă sau nu) şi a stratului de decor (când există) se realizează prin impregnare cu diverse soluții corespunzătoare, testate şi experimentate în timp în condiții controlate şi riguroase pentru stabilirea compatibilității şi posibilelor efecte secundare[5]. Pentru ceramica arheologică se pot folosi soluții diluate de lac nitrocelulozic, ceruri

[4] Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ministerul Culturii, Bucureşti, 1999, pp. 26, 92.
[5] HG 1546/2003, *Norme de conservare şi restaurare a bunurilor culturale mobile clasate*, Guvernul României, Monitorul Oficial nr. 58/23.01.2004, Art. 32 lit. b , lit. D.

https://biblioteca-digitala.ro

naturale sau sintetice, substanțe macromoleculare de tipul răşinilor acrilice etc.[6]. Conservarea fragmentelor se poate face prin pensulare sau imersare în soluție, în condiții normale sau în vid.

Un aspect foarte important în alegerea substanțelor folosite în conservarea şi restaurarea pieselor ceramice provenite din săpături arheologice, ca de altfel a tuturor pieselor de patrimoniu, este *reversibilitatea* acestor substanțe. Este necesar ca soluțiile utilizate în etapele de restaurare şi conservare să poată fi îndepărtate ulterior, fără a afecta starea obiectelor.

Efectele degradărilor fizice ale pieselor ceramice datorate fragmentării şi prăbuşirii în sol, depozitării sau manipulării cu neglijență ce constau în spargeri, desprinderi sau fisurări/fracturări, sunt remediate în cadrul procesului de restaurare, fiind necesar ca intervențiile să fie făcute lizibil, urmărind şi în acest caz folosirea exclusiv a materialelor compatibile şi reversibile testate anterior[7]. Pentru repararea fisurilor, fracturilor, spargerilor, cât şi pentru întregirea pieselor din fragmente, se foloseşte acetatul de polivinil fără plastifiant. Completarea lipsurilor dintr-o piesă se face cu ipsos de modelaj, colorat în unele cazuri în masă prin mojarare cu oxizi metalici. Aceste două materiale de lucru sunt substanțe ale căror caracteristici au fost testate temeinic în timp şi care corespund normelor de restaurare în vigoare.

3. Concluzii

Este evident că pentru protejarea descoperirilor arheologice din ceramică este necesară aplicarea riguroasă a unor măsuri specifice. Faza cea mai importantă este momentul ulterior excavării, când condițiile de păstrare se schimbă radical. Dar la fel de hotărâtoare sunt şi fazele ulterioare de transport, manipulare şi apoi restaurare, depozitare şi/sau expunere care contribuie esențial la evoluția stării de conservare a materialului ceramic.

Trebuie de asemenea subliniată importanța pe care o au arheologul, conservatorul şi restauratorul în parcurgerea etapelor de decopertare, conservare şi restaurare a pieselor ceramice. Aceştia trebuie să manifeste o grijă deosebită pentru vestigiile pe care le cercetează şi le protejează, să posede cunoştințe aprofundate de specialitate şi să trateze cu responsabilitate şi respect sarcinile specifice fiecăruia.

Luând în considerare faptul că cercetarea arheologică şi, în special, materialul ceramic arheologic reprezintă cel mai important izvor de cunoaştere pentru mii de ani de istorie, putem concluziona că este absolut necesară continuarea susținută a studiilor asupra factorilor de degradare şi deteriorare ce pot modifica

[6] Bruno Fabbri, Carmen Ravanelli-Guidotti, *Il restauro della ceramica*, Firenze, 2004, p. 133.
[7] HG 1546/2003, *Norme de conservare şi restaurare ...*, Art. 32 lit. E.

https://biblioteca-digitala.ro

starea de sănătate a pieselor ceramice şi asupra modalităților de combatere a efectelor lor.

Bibliografie

HG 1546/2003, *Norme de conservare şi restaurare a bunurilor culturale mobile clasate*, Guvernul României, Monitorul Oficial nr. 58/23.01.2004.

Bruno FABBRI, Carmen RAVANELLI-GUIDOTTI, *Il restauro della ceramica*, Firenze, 2004.

Robert L. FELLER, *The Deteriorating Effect of Light on Museum Objects; Principles of Photochemistry; The Effect on Varnish and Paint Vehicles and Paper*, Museum News, Technical Supplement, Los Angeles, no. 6, 1964.

Aurel MOLDOVEANU, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ministerul Culturii, Bucureşti, 1999.

H.J. PLENDERLEIHT, P. PHILIPPOT, *Climatology and Conservation in Museum*, in "Museum", XIII, 4, 1960.

Ion SANDU, Viorica VASILACHE, Felix-Adrian TENCARIU, Vasile COTIUGĂ, *Conservarea ştiințifică a artefactelor din ceramică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2010.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Fragment ceramic cu depuneri de calcar.
Fig. 2 – Fragment ceramic cu depuneri de calcar.
Fig. 3 – Piesă ceramică cu depuneri de calcar.
Fig. 4 – Fragment ceramic cu depuneri de silicați.
Fig. 5 – Fragment ceramic cu depuneri de silicați.
Fig. 6 – Fragment ceramic cu exfoliere/clivare.
Fig. 7 – Fragment ceramic cu exfoliere/clivare.
Fig. 8a şi 8b – Piesă ceramică cu stratul pictural exfoliat pe o singură parte.
Fig. 9 – Idol ceramic cu săruri de recristalizare.
Fig. 10 – Fragment ceramic cu săruri de recristalizare.
Fig. 11 – Vas cu fractură datorată manipulării necorespunzătoare.
Fig. 12 – Vas cu fractură datorată manipulării necorespunzătoare.
Fig. 13 – Piesă restaurată defectuos, cu deviații la asamblare.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8a

Fig. 8b

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 9 **Fig. 10**

Fig. 11

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 12

Fig. 13

https://biblioteca-digitala.ro

CULTURA PRECUCUTENI ÎNTRE ISTORIE, RESTAURARE ŞI EXPUNERE

ARINA HUŞLEAG
arina_arts@yahoo.com
Centrul de Cercetare şi Restaurare - Conservare a Patrimoniului Cultural
Complexul Muzeal Național „Moldova" – Iaşi

PRE-CUCUTENI CULTURE BETWEEN HISTORY, RESTORATION AND EXPOSITION

ABSTRACT

Precucuteni Culture is the precursor of the vast Cucuteni-Ariuşd-Tripoli Culture. It has three stages of development: Precucuteni I, Precucuteni II, Precucuteni III, each one presenting specific characteristics. Precucuteni ceramic presents a characteristic decoration, incised, grooved, excised or pigmented. The main motif is spiral, combined with circles, rings, lines and bands.

At Târgu Frumos-Baza Pătule was discovered one of the largest settlements of Precucuteni Culture (Precucuteni II-III). Housing began here at around 3900 B.C. (uncalibrated ^{14}C dates) and continued about 200 years.

Biconical vessel discovered in 1992 in Târgu Frumos in hole no. 17, was restored following the known technological process: washing, chemical treatment, neutralization, drying, conservation, assembling, completion by adding gypsum, decor integration, final preservation.

Keywords: restoration, conservation, pottery, Precucuteni, Târgu Frumos.

Ceramica a fost primul material sintetic inventat de om, prin combinarea celor patru elemente primordiale: pământ, apă, aer, foc. În Dicționarul limbii române ceramica este definită ca produs al "*tehnicii şi artei prelucrării argilelor, prin omogenizarea amestecului plastic, modelarea, decorarea, smălțuirea, uscarea şi arderea lui*"[1]. Din punct de vedere arheologic, ceramica ar reprezenta "*rezultatul*

[1] *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2009, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro

transformării voluntare şi definitive prin ardere (la o temperatură de cel puţin 300ºC), a unei paste argiloase de compoziţie variată, modelată înainte de ardere”[2].

Ceramica este un material anorganic, solid, greu solubil în apă, cu structură amorfă în general, însă şi cristalină circa 30%, care nu se supune deformărilor plastice, deşi tinde să se spargă. Materialele cristaline se caracterizează prin forme geometrice bine definite care în timpul topirii păstrează o temperatură constantă, pe când cele amorfe nu prezintă forme geometrice bine definite. Sub acţiunea solicitărilor mecanice, materialele amorfe prezintă o ruptură neregulată, în timp ce materialele cristaline se rup după anumite plane şi direcţii cristalografice la nivelul cărora forţele de legătură sunt mai slabe[3]. Compoziţia poroasă a ceramicii poate genera vicii ascunse, ce-i vor mări gradul de fragilitate, iar zacerea de-a lungul miilor de ani într-un sol prea acid, în cazul ceramicii arheologice, poate deteriora rezistenţa pastei sau a eventualului decor. Pe de altă parte, viciile tehnologice sau accidentele de epocă pot oferi oamenilor de ştiinţă indicii preţioase despre acele timpuri.

De-a lungul istoriei, ceramica a suferit transformări tehnologice, artistice, stilistice şi a dobândit un puternic ecou în psihicul comunităţilor. Lutul modelat de mâna omului a primit la nivel subtil acea căldură, pricepere, o fărâmă din sufletul meşterului, creând un dialog între om şi materia brută, ce s-a cimentat în timp. Inovaţiile tehnologice n-au reuşit să introducă modificări esenţiale în acea comuniune dintre om şi materie, modificând doar ritmul şi eficienţa confecţionării, nu şi concepţia artistică.

Pentru realizarea vaselor ceramice, lutul trece prin anumite faze de pregătire, prelucrare şi finisare. Lucrate cu mâna sau utilizând roata olarului, produsele de ceramică păstrează întotdeauna proporţiile corespunzătoare destinaţiei, asigurând şi un aspect plăcut.

Vasele din lut ars reprezintă mărturia gradului de dezvoltare a unor civilizaţii străvechi. Trecerea timpului schimbă în mod inevitabil unele caracteristici ale piesei arheologice, de aceea cei care mânuiesc sau intră în contact cu artefactul (curatorii, conservatorii, restauratorii), trebuie să fie extrem de atenţi să nu deterioreze şi mai mult sau să degradeze obiectul prin manipulări sau depozitări neadecvate. Restaurarea necorespunzătoare sau alte intervenţii neautorizate nici nu intră în discuţie când vorbim despre piesele arheologice. Pentru ca intervenţiile să fie realizate în condiţii optime, pe lângă specializarea restauratorului este necesară şi cunoaşterea epocii în care piesa respectivă a fost zămislită, tehnologia de prelucrare a obiectului, a tehnicii artistice, dar şi starea de

[2] Olivier Aurenche, Stefan Karol Kozlowski, *La naissance du Neolithique au Proche Orient*, Paris, 1999, p. 107.
[3] Cristina Roşu, *Ştiinţa şi ingineria materialelor - Suport de curs*, Cluj-Napoca, 2014, p.16.

https://biblioteca-digitala.ro

degradare a piesei respective. Decizia privind oportunitatea unei anume intervenții presupune consultarea mai multor specialişti responsabili: arheologi, restauratori, conservatori, chimişti …

Cultura Precucuteni

Noi, locuitorii de astăzi ai României, suntem moştenitorii unor tradiții milenare în ale olăritului, cu rădăcini în culturile primordiale ale Europei. Din subsolurile acestor pământuri încep să iasă la lumină adevărate capodopere ale unor vechi culturi, demult apuse, cum ar fi: Gumelnița, Hamangia, Precucuteni, Cucuteni, cultura geto-dacă ... Precucuteni este o cultură neo-eneolitică din prima jumătate a mileniului 4 î.Chr. (circa 4200-3700 b.c., date ^{14}C necalibrate)[4], răspândită pe o arie largă, cuprinsă între cursul superior al Oltului şi Niprul mijlociu. Cultura Precucuteni a jucat un rol important la geneza celei mai reprezentative civilizații a eneoliticului european, Cucuteni-Tripolie[5]. A evoluat de-a lungul a trei faze principale: Precucuteni I, Precucuteni II, Precucuteni III, îmbrăcând caractere proprii.

Din prima fază, mai cunoscute sunt stațiunile din sud-estul Transilvaniei, de la Traian (*Dealul Viei*), Borleşti, Eresteghin, Bancu etc. S-a găsit material litic: piatră şlefuită (topoare), şlefuitoare de mari dimensiuni, unelte din silex, de os. Ceramica din pasta fină sau cea grosieră, cu degrasanți din paie tocate, este destul de variată. S-au găsit numeroase cupe, vase cu gât înalt, castroane, străchini, fructiere, capace etc. Ceramica prezintă un decor incizat sau excizat, uneori umplut cu pastă albă de încrustație ce are un caracter geometrico-spiralic sau bandat (incizat în benzi).

În faza a doua, civilizația din SE-ul Transilvaniei pare că migrează spre est, nord-est şi sud-estul Moldovei, întinzându-se până la Nistru. Pe teritoriul României mai cunoscute sunt stațiunile de la Larga Jijiei, Izvoarele II, Trudeşti-Ghigoieşti, Mandrişca, Vlădeni I, Iaşi. Pe teritoriul dintre Prut şi Nistru sunt cunoscute aşezările de la Floreşti, Chetriş, Rogojani, Bernasovka, Holercani etc. În această fază se menține tradiția liniară şi categoria ceramicii, însă apar şi forme noi, care vor caracteriza şi cea de-a treia fază. În cele două faze ale culturii, deosebirile decorului excizat de pe vase sunt insesizabile şi totuşi se remarcă tendința înlocuirii lui cu decorul adâncit, ce tinde spre degenerare. Se continuă decorul incizat şi cel

---

[4] Cornelia-Magda Mantu, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, Piatra Neamț, 1998, p. 290.

[5] Dan Monah, Felicia Monah, *The Last Great Chalcolithic Civilization of Old Europe*, in C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, A. Tsaravopoulos (eds.), *Cucuteni, the last great Chalcolithic Civilization of Europe*, Thessaloniki, 1997, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

canelat şi apare decorul imprimat, care va deveni dominant în faza a treia. Se trece şi la completarea spaţiilor libere cu pigment roşu-păstos.

Faza a treia păstrează arealul fazei anterioare, dar primeşte stimulente culturale de la triburile vecine, mai apoi desăvârşindu-şi expansiunea teritorială, trecând de Bug şi ajungând până la Nipru (cultură denumită aici Tripilie A). Se constată unele aspecte regionale, dar în ansamblu există o unitate culturală care menţine coeziunea acestui complex cultural. Printre importantele aşezări ale acestei faze se remarcă: Izvoare 2, Traian-*Dealul Fântânilor*, Andrieşeni, Târpeşti, Târgu Negreşti, Vlădeni II etc. (pe teritoriul Romaniei), Luka, Vrubevetkaia, Darabai, Bernovo Luka, Polivanov Iar I etc. (la est de Prut)[6].

Ceramica îşi îmbogăţeşte repertoriul formelor şi al motivelor, se renunţă la decorul excizat (scobit), utilizându-se mai mult cel canelat (ornat cu nervuri), incizat (crestat, ornamentat prin scrijelire) şi imprimat (prin aplicarea unor desene colorate). Pe lângă pictura cu roşu, apare şi cea cu pigment alb aplicat înainte sau după arderea vaselor. Cultura Precucuteni a constituit prima principală componentă a splendidei culturi Cucuteni şi de aceea numeroşi cercetători din domeniu vorbesc despre un mare complex numit Precucuteni-Cucuteni-Ariuşd-Tripolie. Pentru ultima faza (III) a culturii Precucuteni există şi o dată absolută (^{14}C) 35802±85 î.Chr., obţinută pentru nivelul respectiv din staţiunea de la Târpeşti[7].

Aşezarea Precucuteniană de la Târgu Frumos

Nicolae Iorga spunea că oraşul Târgu Frumos este unul dintre cele mai vechi oraşe din nordul Moldovei. Vestigiile arheologice descoperite în centrul oraşului, în punctul numit *Siliştea Târgului*, certifică existenţa unei aşezări urbane încă de la sfârşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea, din vremea lui Petru I Muşat (1375-1391) şi Alexandru cel Bun (1400-1431).

În urma cercetărilor începute în anul 1990 la Târgu Frumos-*Baza Pătule*, a fost descoperită una dintre cele mai mari aşezări ale Culturii Precucuteni, o staţiune precucuteniană târzie.

[6] http://imageshack.us/g/191/precucuteni1a.jpg/ (07.12.2011).
[7] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 – Târgu Frumos – *Baza Pătule*, harta satelitară a sitului. Google 2005

Aşezarea precucuteniană de la Tg. Frumos este plasată în partea sud-vestică a Câmpiei Moldovei, o porțiune cunoscută sub numele de Şaua Ruginoasa-Strunga (sau *Poarta Târgului Frumos*), care asigură legătura dintre Culoarul Siretului şi bazinul hidrografic Jijia-Bahlui[8], fiind una dintre căile de intensă circulație a comunităților umane, a artefactelor şi a influențelor culturale.

„*Locuirea a început aici aproximativ pe la 3900 b.c. (date ^{14}C necalibrate), aşa cum ne arată o datare radiocarbon, făcută pe oase din locuința adâncită (orizont IIa): Lv-2152; 5830±100 B.P.; 4838-4584 cal.1s; 4940-4470 cal.2s.*”[9]. Specialiştii afirmă că această aşezare eneolitică a funcționat aproximativ 200 de ani.

Stațiunea de la Târgu Frumos-*Baza Pătule* are trei etape de locuire, atribuite fazelor Precucuteni II-III. Au fost cercetate 13 locuințe (una adâncită, 11 de suprafață, una considerată sanctuar) şi 42 de gropi.

În urma cercetărilor au fost descoperite obiecte de aramă (dălți, mărgele, brățări etc.), unelte şi arme de silex, piatră şi os, dar şi o mare cantitate de ceramică. Ceramica fină, semifină sau cea grosieră este decorată cu motive spiralice, meandrice şi geometrice realizate prin incizare, imprimare şi pigmentare. Prezența

[8] Victor Tufescu, *O regiune de vie circulație: "Poarta Tg. Frumos"*, în „Buletinul Societății Române Regale de Geografie”, LIX, Bucureşti, 1940, pp. 329-416.
[9] C.-M. Mantu, *op. cit.*, p. 246.

https://biblioteca-digitala.ro

ceramicii pictate cu alb şi roşu face trecerea spre cultura cucuteniană. Spirala ca motiv decorativ principal este combinată cu cercuri, ove, linii, benzi.

De asemenea, din zonă s-a recuperat o cantitate semnificativă de plastică antropomorfă şi zoomorfă (statuete), reprezentând elemente ale bogatei spiritualități eneolitice.

Studiu de caz: restaurarea unui vas bitronconic descoperit la stațiunea arheologică precucuteniană de la Târgu Frumos

Ca exemplificare, mai jos voi prezenta restaurarea unui vas bitronconic descoperit pe şantierul arheologic de la Târgu Frumos. Vasul bitronconic din pastă cenuşie, marmorată, a fost descoperit în anul 1992 în groapa 17, nivel II, în urma săpăturilor coordonate de domnul prof. univ. dr. Nicolae Ursulescu, de la Universitatea Al. Ioan Cuza din Iaşi.

Fig. 2 – Vasul în fragmente

Materialul ceramic adus în laborator a fost prelucrat. S-au efectuat desalinizări cu apă curentă şi s-a înlăturat solul de pe fragmente prin perieri uşoare sub jetul de apă curentă. Carbonatul de calciu de pe cele 83 de fragmente a fost înlăturat cu ajutorul tratamentului chimic cu acid citric 20%, sub supraveghere. Perierile uşoare sub jetul de apă curentă a fiecărui fragment în parte şi băile repetate cu apă distilată au finalizat prima etapă a prelucrării materialului ceramic. După uscare, fragmentele au fost conservate prin imersare într-o soluție cu lac de

https://biblioteca-digitala.ro

nitroceluloză diluat în acetonă. S-a trecut la împerecherea fragmentelor şi lipirea acestora.

Fig. 3 – Vasul în timpul restaurării; față- verso

Vasul a fost reclădit începând cu baza. S-a conturat profilul până mai sus de diametrul maxim şi din aproape în aproape s-a reuşit recompunerea întregului prin lipirea subansamblurilor ce conturau gâtul vasului. Lipirea fragmentelor s-a efectuat cu ajutorul adezivului optim în restaurarea ceramicii arheologice: acetatul de polivinil fără plastifiant. Micile devieri dintre unele subansambluri sau tensiuni de la asamblare, au fost corectate printr-o uşoară încălzire la o sursă de infraroşu.

Fig. 4 – Vasul în timpul asamblării

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5 – Vasul în timpul asamblării

Fig. 6 - Vasul asamblat

https://biblioteca-digitala.ro

După asamblare a urmat completarea spațiilor goale dintre fragmentele descoperite, ce au recompus circa 80% din întreg. Completarea s-a efectuat cu ghips de modelaj, mojarat cu pigmenți la o nuanță discretă față de pasta ceramicii. Continuarea decorului incizat pe completări s-a efectuat cu instrumentar adecvat, acolo unde a fost posibil.

Vasul refăcut din cele 83 de fragmente se prezintă sub forma unui recipient bitronconic cu gât înalt, cu o înălțime de 28,5 cm şi diametrul maxim al burții de 25 cm (Fig. 7). Vasul prezintă o pastă fină, arsă reducător, de culoare ocru marmorată cu negru-cărămiziu, probabil şi din cauza unei arderi secundare. Are corpul bitronconic, fundul uşor concav, gâtul înalt şi canelat, iar buza evazată spre exterior. Sub gât are un prag circular şi pe diametrul maxim sunt dispuse simetric patru proeminențe conice. Corpul vasului prezintă un decor incizat cu volute spiralice, cercuri şi motive foliacee conturate prin incizii în zona diametrului maxim. Motivele decorative au fost pigmentate cu alb iar interspațiile cu roşu. Registrul desfăşurat pe mijlocul vasului este mărginit de incizii circulare.

Fig.7 – Vasul bitronconic - după restaurare

https://biblioteca-digitala.ro

Acest vas precucutenian a fost etalat în multe muzee din țară şi străinătate. Momentan se află în custodia proaspătului muzeu înființat în Iaşi de Universitatea Al. Ioan Cuza: Muzeul Civilizației Cucuteni. Poate fi admirat în expoziția de bază, alături de alte exponate ce aparțin culturilor Precucuteni şi Cucuteni. Colecția Seminarului de Arheologie a Universității din Iaşi este constituită pe baza rezultatelor cercetărilor efectuate în cadrul şantierelor arheologice-şcoală de la Tg. Frumos, Isaiia, Siliştea, Siret, Histria ..., coordonate de Facultatea de Istorie din Iaşi.

Bibliografie

Olivier AURENCHE, Stefan Karol KOZLOWSKI, *La naissance du Neolithique au Proche Orient*, Paris, 1999.

*** *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2009.

Vladimir DUMITRESCU, *Cronologia absolută a eneoliticului în lumina datelor C14*, în „Apulum”, 12, 1974, pp. 23-40.

Cornelia-Magda MANTU, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, Piatra Neamț, 1998.

Silvia MARINESCU-BÎLCU, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Bucureşti, 1974.

Dan MONAH, *La datation par C14 du complexe culturel Cucuteni-Tripolie*, în „Bibliotheca Archaeologica Iassiensis”, IV (ed. M.Petrescu-Dîmbovița et alii), Iaşi, 1987, pp. 67-79.

Dan MONAH, Felicia MONAH, *The Last Great Chalcolithic Civilization of Old Europe*, in C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, A. Tsaravopoulos (eds.), *Cucuteni, the last great Chalcolithic Civilization of Europe*, Thessaloniki, 1997, pp. 15-95.

Cristina ROŞU, Ştiința şi ingineria materialelor-Suport de curs, Cluj-Napoca, 2014.

Victor TUFESCU, *O regiune de vie circulație: "Poarta Tg. Frumos"*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, LIX, 1940, pp. 329-416.

Nicolae URSULESCU, Dumitru BOGHIAN, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din aşezarea precucuteniană de la Tg. Frumos (jud. Iaşi)*, în „Codrii Cosminului”, 2 (12), Suceava, 1999, pp. 38-72.

Nicolae URSULESCU, Dumitru BOGHIAN, Vasile COTIUGĂ, Vicu MERLAN, *Aşezarea culturii Precucuteni de la Târgu Frumos-Noi date privind complexele de cult din cultura Precucuteni*, în „Codrii Cosminului”, 2 (12), Suceava, 1999, pp. 61-62.

https://biblioteca-digitala.ro

http://archweb.cimec.ro.
http://www.cimec.ro/Arheologie.html.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Târgu Frumos – *Baza Pătule* , harta satelitară a sitului – Google 2005.

Fig. 2 – Vasul în fragmente.

Fig. 3 – Vasul în timpul restaurării; față – verso.

Fig. 4 – Vasul în timpul asamblării.

Fig. 5 – Vasul în timpul asamblării.

Fig. 6 – Vasul asamblat.

Fig. 7 – Vasul bitronconic – după restaurare.

https://biblioteca-digitala.ro